

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**FATİH KERİMÎ'NİN "HIYAL MI? HAKİYKAT MI?"
VE "ANDAN BUNDAN" ESERLERİ ÜZERİNDE
DİL VE ÜSLUP İNCİLEMESİ**

CİHAN ÇAKMAK

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

AĞUSTOS 2014

**FATİH KERİMÎ’NİN “HIYAL MI? HAKİYKAT MI?” VE “ANDAN
BUNDAN” ESERLERİ ÜZERİNDE DİL VE ÜSLUP İNCELEMESİ**

Cihan ÇAKMAK

**DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS 2014

Doktora Tezi kabul ve onay sayfası (5 kişilik jüri)

Cihan ÇAKMAK tarafından hazırlanan “Fatih Kerimî’nin ‘Hıyal Mı? Hakikat mi?’ ve ‘Andan Bundan’ Eserleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Prof. Dr. Ülkü ÇELİK ŞAVK

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Fatih SAKALLI

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 14.08.2014

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hikmet KAVRUK

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Cihan ÇAKMAK

12.06.2014

FATİH KERİMÎ’NİN “HIYAL MI? HAKIKAT Mİ?” VE “ANDAN BUNDAN”
ESERLERİ ÜZERİNDE DİL VE ÜSLUP İNCELEMESİ

(Doktora Tezi)

Cihan ÇAKMAK

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2014

ÖZET

XVIII. ve XX. yüzyıllar İdil-Ural Türklüğü için bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle XX. yüzyıla gelindiğinde dünyadaki siyasi dinamiklerin de tesiriyle Kazan Türkleri arasında başta matbuat olmak üzere, eğitim, kültür ve sanat alanlarında önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak yayın sayısında büyük bir artış olmuş, eğitim kalitesi ve düzeyi yükselmiştir. Fatih Kerimî, Tatar Edebiyatının modernleşmesi için yoğun çaba sarfetmiş önemli bir ceditçidir. Kırımlı İsmail Bey Gaspıralı’nın “Dilde, işde, fikirde birlik” ideallerine sıkı sıkıya bağlı olan Kerimî, yayın ve eğitim faaliyetlerinde usulü cedit prensiplerine bağlı kalmıştır. Tatar edebiyatının ve dilinin “milli bayrağı” ve Tatar Türklerinin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Abdullah Tukay eserlerinde mahallîleşme akımının tesirinde kalmıştır. Buna karşılık Fatih Kerimî kendini dilde mahallîleşme cereyanına fazla kaptırmamış ve ortak dil çizgisini benimsemiştir. Bilimsel bir disiplinle ele alacağımız Fatih Kerimî’nin eserleri üzerindeki dil ve üslup incelemesi çalışması Kerimî’nin Tukay ile dile bakış açılarındaki farklılığı yansıtması bakımından önemlidir.

Bilim Kodu : 301.4.045

Anahtar Kelimeler : Fatih Kerimî, ceditçilik, İsmail Gaspıralı, usulü cedit, Tatar Türkçesi.

Sayfa Adedi : 438

Danışman : Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

LANGUAGE AND STYLE REVIEW OF FATİH KERİMÎ'S WORKS NAMED
“HIYAL MI? HAKIYKAT MÎ?” AND “ANDAN BUNDAN”

(Ph. D. Thesis)

Cihan ÇAKMAK

GAZİ UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

August 2014

ABSTRACT

XVIII. and XX. centuries are the milestones for Volga-Ural Turks. Especially in XX. century important changes have occurred among the Kazan Turks in the fields of primarily publication, education, culture and arts by the effect of political dynamics all over the world. Analogous to these improvements, the number of publication has been increased and education quality and level has increased. Fatih Kerimî is an important modernist who strongly campaigned for the modernisation of Tatar literature. Kerimî, that strict adherence to the ideals of Kırımlı Gaspıralı İsmail Bey's “unity in language, work, and idea”, was loyal to the principles of modernist method in publication and education activities. As a national flag of Tatar literature and language and one of the important figure of Tatar Turks, Abdullah Tukay is remained under the influence of localization trends in his works. In contrast Fatih Kerimî has not engrossed himself localization in language and adopted common language line. The study, hold in scientific discipline, about language and style reviews of Fatih Kerimî's works is important because of it reflects the difference between Kerimî's and Tukay's views about language.

Science Cod : 301.4.045

Key Words : Fatih Kerimî, modernism, İsmail Gaspıralı, usulü cedid, Tatar Language.

Page Number : 438

Supervisor : Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca bilgi, fikir ve tecrübelerinden faydalandığım ve bu araştırmanın planlanmasından yazım aşamasına kadar fikir ve görüşleriyle beni destekleyen kıymetli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Fatma ÖZKAN'a, tezimin hazırlanması sürecinde desteğini her zaman hissettiğim hocam Sayın Prof. Dr. Ülkü ÇELİK ŞAVK'a, ayrıca çalışmama esas teşkil eden metinlerin teminini sağlayan Sayın Yrd. Doç. Dr. Alper ALP'e, bilhassa tezimin her aşamasında desteğini esirgemeyen eşime ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xiii
1. GİRİŞ.....	1
2. FATİH KERİMÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	4
2.1. Hayatı.....	4
2.2. Ceditçiliği.....	7
2.3. Fatih Kerimî’nin Gazeteciliği ve İstanbul Mektupları.....	10
2.3.1. Fatih Kerimî’nin gazetecilik yönü ile Vakit ve Şura gazeteleri.....	10
2.3.2. İstanbul Mektupları.....	11
2.4. Fatih Kerimî’nin edebî yönü ve dil anlayışı.....	13
2.4.1. Edebî yönü	13
2.4.2. Dil anlayışı	14
2.5. Eserleri.....	15
2.5.1. Hikayeleri	16
2.5.2. Seyahatnameleri.....	17
2.5.3. İlmî eserleri	18
2.5.4. Gazete ve dergiler	18
2.6. İncelenen Metinlerin Özellikleri	18
2.6.1. Eserlerin baskıları	18
2.6.1.1. Arap harfli metinler.....	19

2.6.1.2. Kiril harfli metin	19
3. DİL İNCELEMESİ	19
3.1. İmla ve Dil Özellikleri	19
3.1.1. İmla özellikleri	19
3.1.1.1. Seslerin imla özellikleri	22
3.1.1.1.1. Ünlüler	22
3.1.1.1.1.1. Tatar Türkçesindeki ünlülerin genel özellikleri.....	23
3.1.1.1.1.2. Ünlülerin imlası	24
3.1.1.1.2. Ünsüzler	25
3.1.1.1.2.1. Tatar Türkçesindeki ünsüzlerin genel özellikleri.....	25
3.1.1.1.2.2. Ünsüzlerin imlası	27
3.1.1.1.2.2.1. Arapça kelimelerin imlası	27
3.1.1.1.2.2.2. Rusça kelimelerin imlası.....	27
3.1.2. Dil Özellikleri	29
3.1.2.1. Kelime türleri	29
3.1.2.1.1. İsim	29
3.1.2.1.1.1. İsim işletme ekleri.....	29
3.1.2.1.1.1.1. Çokluk eki.....	29
3.1.2.1.1.1.2. Aitlik eki	30
3.1.2.1.1.1.3. İyelik ekleri	31
3.1.2.1.1.1.4. Hal ekleri.....	34
3.1.2.1.1.1.4.1. Yalın hal.....	35
3.1.2.1.1.1.4.2. İlgi hali	37
3.1.2.1.1.1.4.3. Yükleme hali.....	38
3.1.2.1.1.1.4.4. Yaklaşma hali.....	40

3.1.2.1.1.1.4.5. Bulunma hali	43
3.1.2.1.1.1.4.6. Ayrılma hali	45
3.1.2.1.1.1.4.7. Vasıta hali	46
3.1.2.1.1.1.4.8. Eşitlik hali	47
3.1.2.1.1.1.4.9. Yön gösterme hali	51
3.1.2.1.1.1.5. Soru eki	52
3.1.2.1.1.2. İsim bildirmesi	54
3.1.2.1.1.2.1. Geniş-şimdiki zaman	54
3.1.2.1.1.2.2. Hikâye	56
3.1.2.1.1.2.3. Rivayet	56
3.1.2.1.1.2.4. Şart	57
3.1.2.1.2. Sıfat	57
3.1.2.1.2.1. Niteleme sıfatları.....	58
3.1.2.1.2.2. Belirtme sıfatları	59
3.1.2.1.2.2.1. İşaret sıfatları	59
3.1.2.1.2.2.2. Sayı sıfatları	61
3.1.2.1.2.2.2.1. Asıl sayı sıfatları	62
3.1.2.1.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	63
3.1.2.1.2.2.2.3. Kesir sayı sıfatları	64
3.1.2.1.2.2.2.4. Üleştirme sayı sıfatları	64
3.1.2.1.2.2.2.5. Topluluk sayı sıfatları	66
3.1.2.1.2.3. Soru sıfatları.....	66
3.1.2.1.2.4. Belirsizlik sıfatları.....	68
3.1.2.1.2.5. Sıfatların derecelendirilmesi	71
3.1.2.1.3. Zamir.....	73

3.1.2.1.3.1. Şahıs zamirleri	74
3.1.2.1.3.2. Dönüşlülük zamirleri	77
3.1.2.1.3.3. İşaret zamirleri	79
3.1.2.1.3.4. Soru zamirleri.....	81
3.1.2.1.3.5. Belirsizlik zamirleri	83
3.1.2.1.4. Zarf.....	87
3.1.2.1.4.1. Yer-yön zarfları.....	87
3.1.2.1.4.2. Zaman zarfları.....	89
3.1.2.1.4.3. Nasıllık-nicelik zarfları	91
3.1.2.1.4.4. Azlık-çokluk zarfları.....	93
3.1.2.1.4.5. Soru zarfları	94
3.1.2.1.5. Edat	96
3.1.2.1.5.1. Son çekim edatları.....	96
3.1.2.1.5.2. Sona gelen edatlar	100
3.1.2.1.6. Fiil.....	104
3.1.2.1.6.1. Fiil çekimi	104
3.1.2.1.6.1.1. Şahıs ekleri.....	104
3.1.2.1.6.1.1.1. I. Tip şahıs ekleri.....	104
3.1.2.1.6.1.1.2. II. Tip şahıs ekleri	107
3.1.2.1.6.1.1.3. III. Tip şahıs ekleri.....	109
3.1.2.1.6.1.2. Şekil ve zaman ekleri	109
3.1.2.1.6.1.2.1. Basit çekim.....	109
3.1.2.1.6.1.2.1.1. Bildirme kipleri.....	109
3.1.2.1.6.1.2.1.1.1. Görülen geçmiş zaman.....	110
3.1.2.1.6.1.2.1.1.2. Öğrenilen geçmiş zaman.....	112

3.1.2.1.6.1.2.1.1.3. Geniş zaman.....	114
3.1.2.1.6.1.2.1.1.3.1. -ar/-er; -r ekli geniş zaman...	114
3.1.2.1.6.1.2.1.1.3.2. Şimdiki zaman ifadeli geniş zaman.....	115
3.1.2.1.6.1.2.1.1.3.3. Gelecek zaman ifadeli geniş zaman.....	118
3.1.2.1.6.1.2.1.1.4. Gelecek zaman	118
3.1.2.1.6.1.2.1.1.4.1. Kesin gelecek zaman.....	118
3.1.2.1.6.1.2.1.1.4.2. -açak/-eçek ekli gelecek zaman	121
3.1.2.1.6.1.2.1.1.4.3. -ası/-esi ekli gelecek zaman.....	121
3.1.2.1.6.1.2.1.2. Tasarlama kipleri	122
3.1.2.1.6.1.2.1.2.1. Emir kipi	122
3.1.2.1.6.1.2.1.2.2. Şart kipi.....	123
3.1.2.1.6.1.2.1.2.3. İstek kipi.....	125
3.1.2.1.6.1.2.1.2.3.1. Yardımcı fiilli istek çekimleri....	126
3.1.2.1.6.1.2.1.2.3.1.1. -ası /esi +şahıs ekleri kil- şekilli istek çekimi	126
3.1.2.1.6.1.2.1.2.3.1.2. mağçı/-mekçi bul- şekilli istek çekimi	127
3.1.2.1.6.1.2.1.2.3.1.3. -arğa, -rge bul- şekilli istek çekimi	128
3.1.2.1.6.1.2.1.2.3.1.4. -ası, -esı bar şekilli istek çekimi	128
3.1.2.1.6.1.2.1.2.4. Gereklilik kipi	128
3.1.2.1.6.1.2.1.2.4.1. -rğa/-rge + kirek/tiyiş mastar ekli gereklilik çekimi	129
3.1.2.1.6.1.2.1.2.4.2. -arğa/-erge; -rğa, -rge	131

3.1.2.1.6.1.2.1.2.4.3. -mek kirek	131
3.1.2.2. Kelime grupları	131
3.1.2.2.1. Tamlamalar	132
3.1.2.2.1.1. İsim tamlamaları	132
3.1.2.2.1.1.1. Belirli isim tamlaması	132
3.1.2.2.1.1.2. Belirsiz isim tamlaması	133
3.1.2.2.1.2. Sıfat tamlaması	134
3.1.2.2.2. Diğer kelime grupları	135
3.1.2.2.2.1. Tekrar grubu	135
3.1.2.2.2.2. Bağlama grubu	136
3.1.2.2.2.3. Sayı grubu	137
3.1.2.2.2.3.1. Tek kelime ile oluşturulan sayı grubu	137
3.1.2.2.2.3.2. Sıfat tamlaması ile oluşturulan sayı grubu	138
3.1.2.2.2.3.3. Sayı grubu ile oluşturulan sayı grubu	139
3.1.2.2.3. Unvan grubu	139
3.1.2.2.4. Birleşik isim	140
3.1.2.2.5. Birleşik fiil	141
3.1.2.2.5.1. İsim+yardımcı fiil	141
3.1.2.2.5.2. Fiil + -a/-e/-İp gerundiyumu + yardımcı fiil	143
3.1.2.2.6. Ünlem grubu	144
3.1.2.2.7. Edat grubu	144
3.1.2.2.8. Fiil grupları	147
3.1.2.2.8.1. İsim-fiil grubu	147
3.1.2.2.8.1.1. -mağ, -mek	147
3.1.2.2.8.1.2. -argâ, -erge; -rgâ, -rge	148

3.1.2.2.8.1.3. -maska, -meske	149
3.1.2.2.8.1.4. -v; -uv, üv	149
3.1.2.2.8.2. Sıfat-fiil grubu.....	150
3.1.2.2.8.2.1. -açaq, -eçek	150
3.1.2.2.8.2.2. -ğan, -gen; -қан, -ken	150
3.1.2.2.8.2.3. -uçı, -uçı	151
3.1.2.2.8.3. Zarf-fiil grubu	151
3.1.2.2.8.3.1. -p	152
3.1.2.2.8.3.2. -araq, -erek	152
3.1.2.2.8.3.3. -arday	153
3.1.2.2.8.3.4. -ğaq, -geç	153
3.1.2.2.8.3.5. -ğança, -gençe; -қанча, -kençe.....	154
3.1.2.2.8.3.6. -ğanda, -gende; -қанда, kende	154
3.1.2.2.8.3.7. -ınça.....	155
3.1.2.2.8.3.8. -mayınça.....	155
3.1.2.2.9. Kısaltma grupları	156
3.1.2.2.9.1. İsnat grubu	156
3.1.2.2.9.2. İlgı grubu.....	157
3.1.2.2.9.3. Yönelme grubu.....	157
3.1.2.2.9.4. Bulunma grubu.....	158
3.1.2.2.9.5. Çıkma grubu.....	158
3.1.2.3. Cümle.....	158
3.1.2.3.1. Cümle türleri	159
3.1.2.3.1.1. Anlamına göre cümleler.....	159
3.1.2.3.1.1.1. Olumlu cümle.....	159

3.1.2.3.1.1.2. Olumsuz cümle	160
3.1.2.3.1.1.3. Soru cümlesi.....	161
3.1.2.3.1.1.4. Emir cümlesi	162
3.1.2.3.1.1.5. Hitap cümlesi	163
3.1.2.3.1.2. Yüklemin türüne göre cümleler	164
3.1.2.3.1.2.1. İsim cümlesi	164
3.1.2.3.1.2.2. Fiil cümlesi.....	165
3.1.2.3.1.3. Yüklemin yerine göre cümleler	165
3.1.2.3.1.3.1. Kurallı cümle	165
3.1.2.3.1.3.2. Devrik cümle.....	166
3.1.2.3.1.4. Yapısına göre cümleler	167
3.1.2.3.1.4.1. Basit cümle.....	167
3.1.2.3.1.4.2. Birleşik cümle	167
3.1.2.3.1.4.2.1. Şartlı birleşik cümle	168
3.1.2.3.1.4.2.2. İç içe birleşik cümle	169
3.1.2.3.1.4.2.3. Ki'li birleşik cümle	170
3.1.2.3.1.4.3. Girişik cümle.....	172
3.1.2.3.1.4.4. Sıralı cümle	173
3.1.2.3.1.4.4.1. Bağımlı sıralı cümle	173
3.1.2.3.1.4.4.2. Bağımsız sıralı cümle.....	174
3.1.2.4. Anlatım teknikleri	175
3.1.2.4.1. Tasvirli anlatım	175
3.1.2.4.2. Açıklamalı anlatım.....	178
3.1.2.4.3. Konuşmalı anlatım	184
3.1.2.4.4. Tahkiyeli anlatım	186

3.1.2.4.5. Münazaralı anlatım	187
4. METİN.....	189
4.1. Transkripsiyon	189
4.1.1. Hayalmi? Hakikatmi?	189
4.1.2. Andan Bundan	212
4.2. Türkiye Türkçesine Aktarma	270
4.2.1. Hayal Mi? Hakikat Mi?	270
4.2.2. Ondan Bundan	292
5. SÖZLÜK.....	351
5.1. Özel Adlar Sözlüğü.....	406
6. SONUÇ	415
KAYNAKLAR	423
ÖZGEÇMİŞ	437

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış bazı simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Simgeler	Açıklama
~	Denklik gösterir.
<	Bir morfemden bir başka morfeme veya şekle geçişi gösterir.
>	Bir morfemden bir başka morfeme veya şekle geçişi gösterir.
//	Sesleri göstermek için kullanılır.
-	Fiil çekim eklerinin önünde kullanılır.
+	Ad çekim eklerinin önünde kullanılır.
/	Bir biçim birimin farklı sesçil biçimlerini ayırır. Ör: -da/-de
Ø	Sıfır morfemi gösterir.
*	Hipotetik, varsayımsal, bilinmeyen, bulunamayan kesin olmayan ifadelerde kullanılır.

Kısaltmalar Açıklama

Alm.	Almanca
Ar.	Arapça
bkz.	bakınız
C.	cilt
EATÜ.	Eski Anadolu Türkçesi
ET.	Eski Türkçe
Fa.	Farsça
Fr.	Fransızca
İA	İslam Ansiklopedisi
İng.	İngilizce
İt.	İtalyanca
Kıp.	Kıpçakça
Kırg.	Kırgızca
Osm.	Osmanlı Türkçesi

R.	Rusça
s.	sayfa
S.	sayı
Tat.	Tatar Türkçesi
T.Kıp.	Tarihi Kıpçak Türkçesi
TT.	Türkiye Türkçesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Yay.	Yayınları
Y. Uyg.	Yeni Uygurca
Yun.	Yunanca

1. GİRİŞ

Tatar edebiyatı günümüze kadar çeşitli safhalardan geçmiştir. Ancak özellikle XVIII. yüzyıldan sonraki sosyal ve siyasî gelişmeler Tatar edebiyatının ilerleyen süreçte yepyeni bir kimlik kazanmasında son derece etkili olmuştur. Bu yenilikler özellikle eğitim ve matbuat faaliyetlerinde kendini daha yoğun bir şekilde göstermiştir.

Esas olarak XIX. yüzyılda dinde reform hareketiyle başlayan ve XX. yüzyılda ceditçilik adıyla filizlenen bu akım ilk olarak Abdünnasir Kursavî'nin öncülüğünde din alanında, ardından da Şehabeddin Mercanî ve Kayyum Nasirî aracılığıyla tarih ve dil zemininde gelişme göstermiştir. 1905 Rus İhtilali Rusya Müslümanlarının gelişmesine büyük imkanlar sağlamıştır. Özellikle *Ceditçiler* adı verilen yenilik taraftarları başta eğitim olmak üzere basın, edebiyat ve fikir hayatında çok önemli gelişmelere öncülük etmişlerdir.

Ceditçilik faaliyetlerinin artışıyla millî bilinç gelişme göstermiştir. Bu durum beraberinde dönemin aydınlarını kendi tarihlerini ve dillerini incelemeye yöneltmiştir. Ancak Kırımlı İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) önderliğini yaptığı “Dilde, işde, fikirde birlik” şiarıyla ortaya koyduğu birleştirici faaliyetleri, Türk dili tarihinde önemli bir yere sahiptir. Gaspıralı sadece dil alanının değil, Türk tarihinin de bir bütün olarak ele alınmasını savunmuştur. İsmail Gaspıralı bu yönüyle tüm Türk Dünyasında âdeta birleştirici ve bütünleştirici bir harç vazifesi görmüştür. İsmail Gaspıralı bu amaçları çerçevesinde özellikle matbuat ve eğitim faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Tüm Türkistanda açtığı *usulü cedit*¹ adlı yeni usul eğitim veren okullarda bir taraftan Türk çocuklarının eğitimine önem verirken, diğer taraftan da yirmi yıl süreyle çıkardığı Tercüman gazetesıyla Kazan'dan Kafkasya'ya, Kırım'dan Türkistan'a kadar geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

Fatih Kerimî, İsmail Gaspıralı'nın ideallerini benimsemiş bir Tatar aydını olarak söz konusu eğitim faaliyetlerinin içinde yer almıştır. Kerimî, babası İlman Kerimî'nin feyiz aldığı ve etkilendiği usulü cedit hareketine uygun olarak eserlerinde sade bir dil anlayışını benimsemiştir. Bunda genç yaşta İstanbul'a gelmesi ve burada tahsil görmesinin etkisi vardır.

¹Kaynaklarda söz konusu kavram için bir yandan *usul-i cedit* diğer taraftan *usulü cedit* tabirleri kullanılmıştır. Bu bakımdan çalışmamızda ifadede birliği sağlamak amacıyla *usulü cedit* kullanımını tercih ettik.

Tatar modernleşmesinde önemli bir yere sahip olan Fatih Kerimî Kazan Türkleri ve Rusya'daki Türklere en çok hizmet eden şahsiyetlerden biridir. Yazdığı yazılarla dönemin fikrî yapısının şekillenmesinde etkili olan Kerimî, 1912 yılının sonlarında Balkan Savaşlarının gidişatını izlemek için İstanbul'a gelir. Burada edindiği intibalarını dönemin önemli yayın organları olan Vakit ve Şura gazetelerinde yayımlar. Bu yazılar daha sonra *İstanbul Mektupları* adıyla toplanarak neşredilir.

Fatih Kerimî, dönemin zenginlerinden Şakir Remiyev ile birlikte Avrupa seyahatine çıkmış, bu yolculuk sırasında Almanya, Belçika, Fransa, ve Avusturya gibi ülkeleri gezmiş, buralarda araştırma ve incelemelerde bulunmuştur. Kerimî, Türk-Müslüman kimliğiyle gözlemlediği bu coğrafyalarda bir taraftan Avrupa medeniyetinin gelişmişlik düzeyini hayranlıkla izlerken diğer taraftan da Türk-İslam dünyasının geri kalma nedenlerini sorgulamıştır.

Kerimî'nin dil anlayışının şekillenmesinde başta ailesi, bilhassa babası İlman Kerimî, yetişme tarzı, devrin siyasî koşulları, eğitim hayatı etkili olmuştur. Bu noktada şunu da söylemek gerekir ki Fatih Kerimî'nin sahip olduğu dil anlayışı modern Tatar edebiyatının en büyük temsilcisi olan Abdullah Tukay'ın dil ile ilgili görüşlerinden farklılıklar göstermektedir. Tukay çocukluğundan itibaren halkla iç içe bir hayat sürmüş, yokluk içindeki Tatar köylerini yakından müşahade etme fırsatı bulmuştur. Bu koşullar Tukay'ın fikri yapısında büyük tesirler uyandırmıştır. Tukay, "mahallîleşme akımı"nın gereği olarak, Fatih Kerimî'nin kullandığı sade dil anlayışının aksine diliyle, şekil, ruh ve muhtevasıyla millî olan edebiyatın yanında yer almıştır. Bu bakımdan ilk şiirlerini Osmanlıca'ya yakın sade dil anlayışıyla yazmışken, sonraki devirlerde kavmî milliyetçilik gayreti gütmek suretiyle halkın konuştuğu Türkçe ile eserlerini kaleme almıştır.

Bu çalışma Tatar edebiyatının ve maarif hayatının en önemli şahsiyetlerinden Fatih Kerimî'nin iki eserinin dil ve üslup incelemesini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Ülkemizde Kerimî'nin eserlerini bilimsel bir incelemeyle ortaya koyan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda hazırladığımız çalışma yazarın Türkiye'de daha fazla tanınmasını sağlayacağı için önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın ana malzemesini Fatih Kerimî'nin *Hıyal mı Hakikat mı* adlı romanı ile içinde çeşitli konuların, fikrî, siyasî ve içtimai yazıların yer aldığı *Andan Bundan* adlı eserler oluşturmaktadır. *Hıyal mı Hakikat mı* 1908 yılında, *Andan Bundan* ise 1907 yılında neşredilmiştir. Klasik Arap alfabesiyle kaleme alınan bu eserlerde Osmanlı Türkçesinin etkisi yoğun olarak kendini göstermektedir. Arap harfli *Hıyal mı Hakikat mı*'nin 1996 tarihli Kiril harfli nüshasının da elimizde bulunması çalışmamıza mukayese imkanı vermiştir. Okunamayan kelimelerin tespitinde ve imlasında Kiril harfli nüshadan da yararlanılmıştır.

Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki incelememizde 1907 ve 1908 yılında neşredilmiş Arap harfli metinleri esas aldık. Bununla birlikte *ailesi-ğalesi*, *ömrleri-ğomirleri*, *tarihleri-tarihleri*, *azamatleri-ğazıymetleri* örneklerinde görüldüğü gibi söz konusu kelimelerin Arap alfabesiyle imla edilmiş şekilleri kabul edilmiştir. Bilindiği gibi 1920'li yıllardan itibaren Tatar alfabesi üzerinde ıslah çalışmaları başlamış *ayn* ve *gayn* gibi harfler birleştirilmiştir. Bunun yanı sıra *o* ve *ö* ünlüleri için *ötrelî vav*, Arapça ve Farsça kelimelerdeki *hemze* yerine kullanılmak üzere de Rusça alıntılardaki *miyakiznak* (ѣ) ve *tvordiznak* (ѣ) harflerine yer verilmiştir.

Çalışmamız *Giriş*, *Fatih Kerimî'nin Hayatı ve Eserleri*, *Dil İncelemesi*, *Metin*, *Sözlük ve Sonuç* olmak üzere altı ana bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde XIX. ve XX. yüzyıllar Tatar edebiyatı ve ceditçilik faaliyetlerinin kısa bir değerlendirilmesi yapıldıktan sonra Fatih Kerimî'nin *Hayatı*, *Eserleri*, *Ceditçilik Yönü*, *Dil Anlayışı* ve *Ölümü* gibi çeşitli başlıklar altında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İkinci bölüm olan *Dil İncelemesi* kısmında *Ses Bilgisi* ve *Şekil Bilgisi* başlıkları esas alınmıştır. Bu bölümde Tatar Türkçesinin gramerine sadık kalınarak gramer hususiyetleri incelenmeye çalışılmıştır. *Dil İncelemesi* bölümünde bahsi geçen örnek kelime veya cümleler için transkripyonlu metinden örnekler verilmiştir. Örneğin altında da tırnak içinde ve italik olarak Türkiye Türkçesine aktarılmış şekli yazılmıştır. *Metin* kısmı Transkripsiyon ve Türkiye Türkçesine aktarma başlıklarından oluşmaktadır. Aktarmalarda mümkün olduğunca Tatar Türkçesinin dil ve imla hususiyetlerine bağlı kalınmaya çalışılmış, metinlerin Türkiye Türkçesi karşılıkları, transkripsiyonda verilen satır numaralarına uygun olarak parantez içinde ve beşerli şekilde numaralandırılmıştır. Transkripsiyonlu metinde okumakta ve anlamlandırmakta güçlük çektiğimiz veya sözlüklerde bulamadığımız kelimelerin yanlarına * işareti konmak suretiyle belirtilmiştir. Ardından metinlerin daha iyi anlaşılması için *Sözlük* kısmına yer

verilmiştir. Sözlükte bilhassa alıntı kelimelerin hangi dilden olduğu yanına konulan *Ar.*, *Fa.*, *R.* gibi kısaltmalarla gösterilmiştir. Ayrıca *Özel Adlar Sözlüğü* içinde şahıs, yer, eser, coğrafya gibi özel adların yer aldığı kelimelere yer verilmiştir. *Sonuç* kısmında ise metinlerden elde ettiğimiz veriler maddeler halinde listelenmiştir.

2. FATİH KERİMÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Hayatı

Yazar ve gazeteci Fatih Kerimî (Fatih Gıylman oğlu Kerimov) 30 Mart 1870 tarihinde Samara eyaletine bağlı Bügilme ilçesinin Minlibay köyünde doğmuştur (Tahir, 1985). Fatih Kerimî’nin babası İlman Kerimî, Çırçılı medresesindeki temel eğitimi esnasında parlak ve zeki bir öğrenci olarak dikkat çeker ve babası İlman Kerimî’yi eğitimini devam ettirmesi için Çistay medresesine gönderir. Bu okulda yedi yıl öğrenim gören İlman Kerimî, devrinin önemli bir aydını olarak kendini yetiştirir. İlman Kerimî, tahsilini tamamladıktan sonra Minlibay köyüne dönerek burada bir medrese açar ve öğrenci yetiştirmeye başlar. Açtığı medresede klasik usulde eğitim veren İlman Kerimî, bu usulün başarısız olduğunu fark ederek umutsuzluğa kapılır. O sıralarda İsmail Gaspıralı’nın “usul-i cedit” adıyla başlattığı yeni usul eğitim-öğretim metodundan haberdar olur. Kırım’a giderek İsmail Gaspıralı ile tanışır ve *usulü cedit* hakkında bilgi alır.² İlman Kerimî memleketine döner dönmez Gaspıralı’nın *usulü cedit* metodunu uygulamaya koymak üzere yeni bir mektep açar. Çevredeki köylerde bu usulün yaygınlaşması için yoğun çaba sarfeder ve kısmen de başarılı olur. Böylece Fatih Kerimî’nin babası İlman Kerimî, İdil

² İsmail Gaspıralı’nın açtığı usulü cedit mektepleri başlangıçta Türkler arasında farklı tepkilere neden olmuştur. “Yazılarında, Türklerin bir taraftan modern eğitim usullerini benimserken, diğer taraftan da medreselerin eski usul tedrisatında ıslahat yapmak mecburiyetinde olduğunu anlatan Gaspıralı İsmail Bey, kurtuluşun ancak böyle mümkün olabileceğini söylüyordu. Bu ise, mutaassıp çevrelerin büyük tepkisine sebep oluyordu. Nitekim, bu mutaassıp insanlardan birkaç tanesi kendisini öldürmeye dahi teşebbüs etmişlerdi. Bunlardan biri de Kazan ulemasından Gilman Kerim Bey (İlman Kerimî) idi. Gilman Bey’in oğlu Fatih Kerimî, Orenburg’ta çıkan ‘Vakit’ gazetesi başmuharriri ve aynı zamanda İsmail Bey’in hayranlarından bir münevver idi. Bir gün elinde ‘Tercüman’ gazetesini okurken, babası, bu gazete vasıtasıyla ‘Gaspıralı yeni fikirlerini yayıyor ve benim oğlum da onun peşinden gidiyor’ diye oğlunu öldürmeye karar vermiştir. Fakat, asıl kabahatlinin oğlu değil, Gaspıralı olduğuna hükmederek, onun ‘katlini vacip’ telakki etmiş ve bu maksatla Bahçesaray’a kadar gitmiştir. Taassubuna rağmen akıllı bir zat olan Gilman Kerim, İsmail Bey’le çok heyecanlı ve şiddetli münakaşalarda bulunmuştur. Fakat Gaspıralı İsmail Bey’in ihtiyatlı ve akıllı sözleriyle ikna olan Gilman Bey, tamamıyla Gaspıralı taraftarı olarak memleketine dönmüş ve hatta oğlu Fatih Bey’i tahsilini tamamlaması ve Türklüğe hizmet etmesi için İstanbul’a göndermeye karar vermiştir.” (Saray, 2008: 29, 30’dan naklen: Kırimer, 1934: 47).

boyunda ceditçilik hareketini başlatan kişi olarak Tatar maarif hayatında önemli bir yer tutar (Gökçek, 1998).

Böyle bir ortamda yetişen Fatih Kerimî ilk olarak babası İlman Kerimî'nin yanında, daha sonra da yedi yıl boyunca Çistay medresesinde okur. Kerimî bu medresede okurken iki yıllık Rus mektebini de tamamlar. Rus edebiyatını takip etmeye ve Rusçadan bazı tercümele yapmaya başlar. Bunun yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızca'yı da öğrenir. 1891 yılında Türkiye'ye gelir. Ahmet Mithat Efendi'nin yardımıyla Mekteb-i Mülkiye'ye girer.³ İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Türk Edebiyatını yakından tanıma fırsatı bulur. 1896 yılında İstanbul'da öğrenimini tamamlayınca, bir süre Kırım'a bağlı Yalta'nın Üzen köyünde usulü cedit tarzında eğitim verilen köy mektebinde öğretmenlik yapmaya başlar. 1898 yılında Bahçesaray'da toplanan öğretmen yetiştirme kurslarında yöneticilik yapar, edebiyat ve pedagoji derslerini yürütür (İslam Ansiklopedisi [İA], 2002: 289).

1899 yılında Kerimî'nin babası İlman Kerimî, imamlık ve mollalık görevini bırakıp Orenburg'a taşınır. Burada hayvancılık işiyle uğraşır. 1898 yılında Orenburg'a dönen Kerimî, aynı yıl Ufa'da toplanan Tatar Aydınlar Meclisi'nde Gani Hüseyinov'la tanışır ve birlikte bir matbaa satın alarak muhtelif kitaplar basmaya başlarlar. Çok geçmeden, Moskova'ya giderek muhasebecilik kurslarında okur, matbuat faaliyetlerini öğrenir. Rusça ve Fransızca'yı rahatça konuşabilecek bir düzeye gelen Kerimî, bu özelliğiyle altın madeni sahibi Şakir Remiyev'in dikkatini çekmiştir. Remiyev çıkacağı Avrupa seyahatine Kerimî'yi de davet eder. Fatih Kerimî çıktığı bu seyahatle ilgili izlenimlerini 1902 yılında *Avrupa Seyahatnamesi* adlı kitapla yayımlar. Bu sayede Tatar toplumu ilk kez Avrupa ülkelerindeki kültür merkezlerini, edebiyat ve sanat müzelerini daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur (Yüziyev, Abdullin ve Abidov, 1985).

Remiyev ve Fatih Kerimî 15 Şubat 1899'da çıktıkları Avrupa seyahatinde ilk olarak Moskova ve Petersburg'a, oradan da Almanya, Belçika, Fransa, İtalya ve Avrupadaki diğer şehirleri gezerler. Dört ay süren bu yolculuklarının bir başka durağı da Türkiye'dir.

³ Ahmet Mithat Efendi ile Fatih Kerimî arasında sıkı bir ilişki mevcuttu. Kerimî'nin İstanbul'a gelişinde ve Mülkiye'de tahsilini sürdürmesinde en etkili isim Ahmet Mithat Efendi olmuştur. Kerimî ile Ahmet Mithat Efendi'nin aralarında mektuplaştıkları da bilinmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Fazıl GÖKÇEK, "Ahmet Mithat Efendi'den Fatih Kerimî'ye mektuplar", İlmî Araştırmalar, S. 8, 1999, s. 315-323.

Remiyev ve Kerimî, İstanbul’u gezdikten sonra Orenburg’a geri dönerler.⁴ Bu seyahat vasıtasıyla Fatih Kerimî gezdiği ülkelerin kültürlerini tanıma fırsatı bulmuş ve izlenimlerini şu cümlelerle ifade etmiştir: *“Bu yerleri bizzat gelip görmek, hal ve maişetlerini öğrenip, ilim ve kültürlerinden, sanat ve sanayilerinden pay almak, dört bin senelik tarihi olan eski eserleri ve üç milyon ciltlik kitabı ihtiva eden kütüphaneleri ile bütün Avrupa’nın ilerici fikirlerini etkileyen Volter, Viktor Hugo, Jan Jak Russo gibi büyük düşünürlerinin heykellerini ve kabirlerini görmek, elbette arzu edilecek şeylerdir. Zamanı boşa harcamayarak, bu fırsatı değerlendirerek geleceğimiz olan memleketlerin ilmi durumları, yaşayışları hakkında mümkün mertebe fazla bilgi sahibi olmak için kendi kendime söz verdim.”*⁵

Kerimî, 1907 yılında Orenburg’ta açılan Etnografya Müzesi’nin Şark kısmının düzenlenmesinde görev almıştır. 1906’da II. Devlet Duması milletvekili seçimlerinde delege olmuştur. Duma’ya seçilen Zakir Remiyev’in vekili olmuş ve Müslüman mebuslarının danışmanlığı görevini yürütmüştür. Daha sonra Petersburg’a giderek Müslüman İttifakı Merkez Komitesine seçilmiştir. Bu esnada *Vakit* gazetesinde keskin bir üslupla yazdığı siyasî makalelerle halkı bilinçlendirmeyi de sürdürmüştür. 1917 Ekim Devriminden önce *Vakit* gazetesinden ayrılmıştır. Kerimî’nin Orenburg’ta bulunduğu sıralarda bölgede yerleşen Sovyet yönetimiyle başlangıçta bir problemi yoktur. 1925’te Moskova’ya gitmiş ve Sovyetler Birliği Halklarının Merkez Neşriyatında çalışmıştır. Sovyet matbuatında çeşitli yazılar kaleme almış, Doğu Üniversitesi’nde ders vermiştir (Gökçek, 2001: XI, XII).

Stalin döneminde İdil-Ural bölgesindeki pek çok Tatar aydını, din adamları ve saygın kişiler takibata maruz kalmış ve ölüme mahkum edilmiştir (Özkan, 1997). İşte bu aydınlardan biri olan Fatih Kerimî düzmece suçlamalarla cemiyet işlerinden ve halktan uzaklaştırılarak 4 Ağustos 1937’de 67 yaşındayken tutuklanır. 27 Eylül 1937’de Türk casusu olmak ve Stalin’i öldürmeye teşebbüs etmek gibi birtakım düzmece suçlamalarla askerî mahkeme tarafından idama mahkum edilir ve karar aynı gün uygulanır. Ancak idam edilmesinden 22 yıl sonra 8 Aralık 1959 tarihinde Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesi

⁴ Söz konusu seyahat sonradan Fatih Kerimî tarafından *Avrupa Seyahatnamesi* adıyla yayımlanmıştır. Eser Fazıl Gökçek tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Fatih Kerimî, *Avrupa Seyahatnamesi*, (Hazırlayan: Dr. Fazıl GÖKÇEK), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.

⁵ Kerimî F., *Avrupa Seyahatnamesi*. Petersburg, 1902, s. 6.

Fatih Kerimî'nin suçsuz olduğuna karar vermiş ve itibarı iade edilmiştir (Gökçek, 2001: XII'den naklen: Gaynettinov, 1995: 65, 76).

2.2. Ceditçiliği

XIX. yüzyılda Tatar Türkleri arasında farklı alanlarda kendisini gösteren *ceditçilik* hareketleri Abdünnasir Kursavi'nin şahsında din alanındaki reform hareketleriyle hızlanmıştır. Kursavi'nin başlattığı söz konusu ıslah çalışmaları İdil-Ural bölgesinde kısa sürede etkili olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Şehabeddin Mercanî (1818-1889), Hüseyin Feyizhanî (1828-1866) ve Kayyum Nasirî gibi yenilikçi âlimler sayesinde cedit faaliyetleri yaygınlık kazanmış, buna bir de Kırım'daki İsmail Bey Gaspıralı'nın tesiriyle *marifetçilik*, yani *usulü cedit* akımı⁶ (mektep, medrese reformu) eklenmiştir (Maraş, 1997).

Kazan Türklerinin Avrupalı tarzdaki ceditçilik hareketleri bütün Türk dünyasında birbirine benzeyen yenilik hareketlerinin tesiriyle gelişme göstermiştir. Önceleri, modern öğretim metotlarının halka benimsetilmesi şeklinde başlayan yenileşme hareketi ve Avrupalılaşıma cereyanı, bir süre sonra eğitim, matbuat, tiyatro, roman, hikâye gibi sosyal hayatın hemen her katmanında kendisini göstermiştir (Özkan, 1997).

Ceditçilik hareketinin en önemli çıkış noktası bir Kırım Tatarı olan İsmail Gaspıralı⁷ tarafından başlatılmıştır. Gaspıralı'nın 1880'li yıllarda başlattığı eğitim ve matbuat faaliyetleri bu hareket için bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonra tüm yenilik hareketleri “cedit hareketi” olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Kanlıdere, 2003).

⁶ Ceditçilik Akımı: Tataristan'da XIX. yüzyılın ortalarında başlayan ve 1905 yılına kadar devam eden dinde, eğitimde ve ictimai hayatta aydınlanmayı amaç edinen akımdır. Ceditçilik ilk olarak Abdunnasir Kursavi'nin (1765-1813) önderliğinde dinde reform hareketleriyle etkili olmaya başlamıştır. Kursavi'nin açtığı yenilik yolunu tarih ve din bilgini Şehabeddin Mercani (1818-1889) devam ettirmiştir. Mercani, Tatar millî bilincinin oluşmasında çok sayıda önemli eser yazmıştır. Onun bilhassa Tatar tarihini anlatan *Müstefadü'l-Ahbâr fi Ahvâli Kazan ve Bulgar* adlı eseri son derece önemlidir. Ceditçilik hareketi, dilci ve edebiyatçı Kayyum Nasiri (1894-1902), müftü Alimcan Barudi (1857-1921) ve tarihçi Rızaeddin Fahreddin gibi yenilik ve reform yanlısı kişilerin yaptıkları faaliyetler ve eserleriyle gelişme göstermiştir (User, 2006: 319).

⁷İsmail Gaspıralı Bey (1851-1914)'in asıl amacı Rusya Müslüman Türk toplumunu cehaletten kurtarıp modernleşmesini sağlamaktır. Bu uğurda açtığı ve *usulü cedit* adını verdiği okullarda yeni ve modern usullerde eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. “Dilde, işde, fikirde birlik” amacıyla tüm Türk Dünyasının bir ve bütün olmasını hedef edinmiş ve bu amaçla çıkardığı “Tercüman” gazetesi 30 yılı aşkın bir süre Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda okunmuştur. Gaspıralı'nın hayatı, eserleri ve düşünce dünyası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Akpınar, İsmail Gaspıralı I (Roman ve Hikayeleri), Ötüken Yay., İstanbul, 2003; İsmail Gaspıralı II (Fikrî Eserleri), Ötüken Yay., İstanbul, 2004; Yavuz Akpınar, “Gaspıralının Türk Diline Bakışı” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Ankara, TDK, 2001, Sayı: 12/1, s. 385-408.

Gaspıralı'nın etkisiyle *usulü cedid* adını verdiği yeni usul mekteplerde başlattığı eğitim faaliyetleri hız kazanmıştır (Maraş, 1997).

Gaspıralı'nın matbuat alanında yaptığı en önemli hizmet ise hiç şüphesiz 1884 yılından itibaren çıkarmış olduğu *Tercüman* gazetesi vasıtasıyla olmuştur. *Tercüman*, Türklerin bulunduğu hemen her coğrafyaya ulaşmış ve Türklerin en çok okuduğu bir yayın organı haline gelmiştir. “Dilde, işde, fikirde birlik” şiarıyla çıkardığı gazetede Gaspıralı İsmail Bey bu ideallerine uygun olarak sadeleştirilmiş bir Osmanlı Türkçesi kullanmıştır. Gazete kısa sürede geniş yankı uyandırmış ve Türkler arasında ciddi bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. *Tercüman*'da Rusya Müslümanlarının bir ve beraber olmalarını amaçlayan Gaspıralı bu birleştirici ve kuşatıcı olma özelliğine paralel olarak açtığı usulü cedid okullarda ve çıkardığı yayınlarda Türk dünyasının birliği bütünlüğü yolunda büyük emek harcamış önemli bir aydındır.

İsmail Gaspıralı Türk Dünyasından İstanbul'a eğitim almak üzere talebe yollanmasını teşvik etmiştir. Bu sayede Osmanlı kültürü ile temasa geçecek talebeler İstanbul'a gelmiştir. İşte bu talebelerden en önemlisi Kazan Tatarlarından Fatih Kerimî'dir. Kerimî, İstanbul'daki liselerde tahsil gören ilk Rusya Türklerinden olmuştur. İstanbul'da eğitim alan bu gençler sayesinde İstanbul Türkçesi yaygınlık kazanmaya başlamış, bununla birlikte Türkiye'den gelen gazete ve dergiler okunmaya başlamıştır (Devlet, 1999: 150).

“Başta Tatarlar olmak üzere Rusya Türkleri arasında uyanmayı sağlayıp, Batılılaşmayı hedef alan ‘Usul-i cedid’, yani yenileşme hareketi tabiatıyla halk tarafından kolayca benimsenmedi. Yeni usuldeki okullar başlıca iki çeşit zorlukla karşılaştı: İlki, muhafazakâr zümrelerin tepkisi idi. ‘Usul-i kadimci’ler (eski usulcüler) diye adlandırılan bu zümreyi cahil mollalar, işanlar, (şeyhler, dervişler) ve umumiyetle ‘İslam elden gidiyor’ korkusunu taşıyan kimseler teşkil ediyordu. Belki bu endişelerinde haklıydılar; çünkü o zamana kadar Rusya hakimiyeti altında Türklerin benliğini ancak İslamiyet muhafaza edebilmişti. İslamiyet zorla Hristiyanlaştırılmaya karşı koyarak dinî bütünlüğü korumak yolu ile Türklerin Ruslaşmasına mani olmuştu. İslam dini Rus dilinin öğretilmesini engellediği için Rus kültürü de Türkler arasına fazla nüfuz edememişti. ‘Usul-i cedid’in ise Ruslaşmaya iteceği korkusu ile ‘Usul-i kadimci’ler yeni okullarda fen dersleri, dünyevi bilgilerin okutulmasını da zararlı görüyorlar; bütün imkanlarıyla buna karşı koymaya çalışıyorlardı. Hatta ‘Cedidçi’leri ‘devlet için zararlı ve tehlikeli’ diyerek jurnal etmekten bile geri

durmuyorlardı. Bu iftiraya kurban gidenlerden tanınmış bilgin Âlimcan Barudi, kuzeydeki Vologda bölgesine sürgün edilmişti. Usul-i Cedid'i gözden düşürmek için XIX. yüzyılın son yıllarında Kazan'da *En-nüsûl-hadide fi hilaf-i Usul-i Cedide* (Usul-i Cedid'e Karşı Demir Oklar) gibi risaleler yayımlanmıştı. Usul-i cedidçi'lerin karşılaştıkları ikinci zorluk ise işin maddi yönü idi. Rus hükümeti bu nevi okulların açılmasına ses çıkarmıyor, fakat resmen de tanımıyordu. Dolayısıyla hükümet tarafından yeni okullara maddi yardım yapılması söz konusu değildi. Üstelik Rus hükümeti herhangi bir bahane ile okulları kapatabiliyordu. (Devlet, 1999: 53'ten naklen: Taymas, 1966: 163). Mali destek meselesi bilhassa servet sahiplerinin yardımı ile nispeten çözüldü. Kazan'da, Türkistan ve Bozkır eyaletleri ile ticaret sayesinde zenginleşen yeni bir burjuva zümresi teşekkül etmeye başlamıştı. Bu zümre mensupları, mesleklerinin icabı, tecrübe ve temasları neticesi olarak bir hayli açık görüşlü kimselerdi. Bu kimseler Usul-i cedid'in yararını anlamışlar ve sosyal faaliyetlere de aktif olarak katılmışlardı. Bunlar arasında Kazan'da Ahmed Bay Hüseyin(ov), Batı Sibiry'a'da Nimetullah Hacı, Troysk'ta Yauş(ev)'ler, İrkutsk'ta Zahidullah Şafiullah(in), Orenburg'ta Gani Bay Hüseyin(ov), Simbir'de Akçur(in) vb. en önde gelenler idi. Şehabeddin Mercani izinden yürüyen molla ve aydınlardan başka 1789'da Ufa'da II. Katerina tarafından kurdurulan 'Ruhani Meclis (Duhovnoe Sobranie)' üyesi olan kadılardan bazıları (Kadı Abdürreşid İbrahim, Kadı Rizaeddin b. Fahreddin) 'Cedidçi' idiler. Din bilginlerinden Gilman Ahund, Alimcan Barudi, Ufa'da Hayrullah Osmani, Hasan Ata Gabeşi, Kazan'da Hadi Maksudi (Sadri Maksudi Arsal'ın ağabeyi), Kazan'daki Rus-Tatar okulu hocalarında Şakircan Tahiri ve aynı okuldan yetişen Ayaz İshaki⁸ (İdilli) aşağı yukarı bu yeni hareketin başlıca teşvikçileri olarak tanınmışlardı." (Devlet, 1999: 53, 54).

Fatih Kerimî de İsmail Bey Gaspiralı'nın "Dilde, işde, fikirde birlik" ülküsünü benimsemiş bir Tatar aydını olarak gerek yazılarında gerek eğitim faaliyetlerinde bu çizgiye bağlı olarak faaliyetlerini yürütmüştür.

⁸Ayaz İshaki: 10 Şubat 1878'de Kazan vilayetinin Çistay ilçesine bağlı Yawşirme köyünde dünyaya gelmiştir. 1890 yılında Kazan medresesinde okumaya başlayan Ayaz İshaki 1893'te babasından izin alarak Kazan'a gider. 1898 yılında girdiği Tatar Öğretmen Okulu'ndan 1902 yılında mezun olur. Kazan ve Orenburg'ta Rusça dersleri verir. 1906 yılında Kazan'da *Tavış*, *Tan Yıldızı* ve *Tan Mecmuası* gazetelerini çıkarır. 1906 ve 1907 yıllarında hapse gönderilen İshaki, sürgüne gönderildiği Arhangelsk'te üç yıl kalır. Sürgünden sonra Finlandiya'ya, Petersburg'a, Türkiye'ye ve Moskova'ya gider. Kazan'a dönmeye izin verilmeyen Ayaz İshaki bir süre buralarda hayatını idame ettirir. 1919'dan sonra ise Rusya'dan ayrılarak Çin, Almanya, Fransa ve Polonya'ya gider. Almanya'da çıkardığı "Yeni Milli Yol" dergisinden sonra, 1939'da Türkiye'ye gelir. İshaki 1954 yılında Türkiye'de vefat eder. Yazar çok sayıda roman, hikaye ve oyun kaleme almıştır: *Kelepüşçü Kız* (Kazan 1900), *Bay Oğlu* (Orenburg 1903), *İki Yüz Yılda Sonra İnkıraz* (Kazan 1904), *Züleyha* (Kazan 1917), *Üyge Taba* (Berlin 1938) bunlardan bazılarıdır (Uslu, 2004: 221).

2.3. Fatih Kerimî'nin Gazeteciliği ve İstanbul Mektupları

2.3.1. Fatih Kerimî'nin gazetecilik yönü ile Vakit ve Şura gazeteleri

Kazan Tatarları arasında neşredilen en ciddi ve önemli yayın organı 21 Şubat 1906'da yayımlanmaya başlayan *Vakit* gazetesidir. Gazete maddi olarak Şakir ve Zakir Remiyev kardeşler tarafından desteklenmiştir.⁹ Zakir Remiyev¹⁰ kendisi de “Dermend” mahlası ile tanınmış başarılı bir şairdi. İlk zamanlar haftada üç sayı olarak neşredilen gazete 1913 yılından itibaren günlük olarak basılmıştır. Toplamda 2.309 adet basılan gazetenin dili Kırım'da İsmail Gaspıralı tarafından neşredilen *Tercüman* gazetesindeki gibi sade ve ortak dil şuuruyla bağlı olarak yazılmıştır. *Vakit* gazetesi şekil bakımından da devrinin en modern gazeteleri düzeyinde olup Rusya Türkleri arasında en çok okunan ve itimat edilen bir yayın organı olmuştur. *Vakit*, Orenburg İhtilal Komitesi tarafından 26 Ocak 1918'de kapatılmıştır (Arat, 1956: 381). *Vakit* gazetesi sadece Tatar ve Başkurtlar arasında değil, Türkistan ve Kazakistan'da da çok sayıda okura ulaşmıştır. Gazetede Duma ve hükümetin durumuyla ilgili haberlere yer verilmiştir (İA, 2002: 289). Fatih Kerimî uzun yıllar çalıştığı *Vakit* gazetesinden ayrıldıktan sonra 1 Kasım 1917 tarihinde *Yaña Vakit* adında yeni bir gazete çıkarmıştır. Bunun yanı sıra *İşçiler Dünyası* ve *Yol* gibi çeşitli gazetelerin yayın kurullarında da çalışmıştır¹¹ (İA, 2002: 389).

Şura gazetesi 10 Ocak 1908 tarihinden itibaren Orenburg'da yayın hayatına başlamıştır. *Şura*, *Vakit* gazetesinde olduğu gibi Şakir ve Zakir Remiyev kardeşler tarafından desteklenmiştir. *Şura* konuları ele alışındaki ciddiyeti, işlediği konular ve dili bakımından

⁹Fatih Kerimî'nin Gani Hüseyinov, Remiyev Kardeşler, Hadi Maksudi ve Gubeydullah Feyzi gibi Tatar zenginleriyle birlikte hareket etmesi, sonraki devrelerde, bilhassa Sovyet döneminde onun aleyhinde kullanılmak istenmiştir. Bazı Tatar aydınları da Kerimî'yi burjuva işbirlikçisi olmakla itham etmişlerdir. Bu değerlendirmeler üzerinde fazla durulmasını gerektirmemektedir. Zira Hüseyinov ve Remiyev Kardeşler gibi Tatar zenginleri, kendi menfaatleri için değil, Tatar halkının aydınlanması için hizmet etmiş aydın ve değerli kimselerdir. Kerimî'nin bu şahıslarla birlikte hareket etmesi kınanması gereken değil, takdir edilmesi gereken davranışlardır. Yukarıda saydığımız isimlerin ve Tatar iş adamlarının destekleri olmasaydı Tatar cedit hareketinin başarıya ulaşması oldukça zor olurdu (Gökçek, 1998).

¹⁰“Zakir Sadıkoğlu Remiyev (Dermend)(1859-1921): 23 Kasım 1859 yılında Orenburg vilayeti İsterlitamak ilçesi Cırge köyünde bir tüccar ailesinde dünyaya gelmiştir. Arapça, Farsça ve Rusça öğrenmiş, 1880 yılında İstanbul'a gelerek burada özel dersler almış, dil ve edebiyat tetkiklerinde bulunmuştur. 1902-1903 yıllarında Tercüman gazetesinde şiirleri yayınlanmış, 'Dermend' mahlası ile tanınmıştır. Başta realist olan şair sonradan sembolizme dönmüş ve Tatar edebiyatında kendine mahsus bir mektep (ekol) kurmuştur.” (Devlet, 1999: 169) Geniş bilgi için bkz. N. Devlet, “Zakir Remi (Dermend), K, sayı: 4, (1971), s. 32-38.

¹¹Fatih Kerimî yayın faaliyetlerini kısa süren ömrünün sonuna kadar aralıksız sürdürmüştür. *Sosyalizm Tarihi* adıyla bir eser yazan Kerimî bunu yayımlayamamıştır. 1925'te Rusya'nın başkenti Moskova'ya göç etmiş, bir süre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Halklarının Merkez Neşriyatı'nda çalışmıştır. Bunun yanında Lenin'in toprak meseleleriyle ilgili makalelerini Tatarca'ya tercüme etmiştir (İA, 2002: 389).

çok başarılı olmuş, Tatarlar arasında olduğu gibi bütün Türk Dünyasında en çok okunan yayınlardan biri haline gelmiştir. Derginin bu kadar başarılı olmasında dinî alanda olduğu kadar dil, edebiyat ve felsefe gibi alanlarda üst düzey bilgi birikimine sahip olan Rızaeddin b. Fahreddin¹²'in bulunması etkili olmuştur. Fatih Kerimî'nin de derginin söz sahibi olmasında payı büyük olmuştur. Derginin yazarları arasında Fatih Kerimî, Burhan Şeref, Abdurrahman Fahreddin, Musa Carullah Bigi, Hadi Atlasi, Mehmet Hanefi, Âlimcan İdrisi, Abdurrahman Saadi, Abdurrahman Mustafa, Zakir Remiyev ve Başkurt Türklerinden Zeki Velidi Togan gibi önemli isimler yer almıştır. *Şura* gazetesi 15 günde bir ve 32 sayfa olarak neşrediliyordu. Dili ortak Türkçeye, Tercüman'ın diline, yakın olmakla birlikte Tatarca'ya da yer veriliyordu. Gazetede başka Türk lehçelerine de yer veriliyordu. *Şura*'da konu bakımından ilmî, edebî ve ahlakî yazılar ele alınıyordu. Ayrıca derginin her sayısında Rızaeddin b. Fahreddin tarafından Türk-İslam büyüklerine ait biyografiler neşrediliyordu. *Şura* gazetesi Bolşeviklerin 1918 yılında iktidara gelmeleriyle kapatılmıştır (Devlet, 1999: 170, 171).

Fatih Kerimî Balkan Savaşı'nın başladığı yıllarda İstanbul'daki matbuat hayatını sert dille eleştirmiştir. "Türk gazetelerinin halkın zihnini bulandırdığını, halktaki millî şuuru beslemek için hiçbir gayret göstermediklerini ve böyle zor bir zamanda hâlâ daha sayfalarında aşk ve muhabbet şiirleri, derin felsefeli manzumeler neşrettiklerini hayret ve şaşkınlıkla izlediğini ve buna çok hayıflandığını sık sık dile getirmektedir." (Gökçek, 1998).

2.3.2. İstanbul Mektupları

Fatih Kerimî gençlik dönemlerinden beri tahsil görmek için geldiği İstanbul'a ve İstanbul Türkçesine aşinaydı. Her ne kadar Orenburg, Ufa gibi merkezlerde matbuat, gazetecilik ve eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürse de Türkiye ile (Osmanlı Devleti) irtibatını hiçbir zaman kesmemiş bir Tatar aydını idi. Bu bakımdan Balkan Savaşının başladığı yıllarda bu duruma kayıtsız kalamayarak daha önce eğitim gördüğü¹³ ve gönül bağıyla sınıksız bağlı olduğu İstanbul'a 1912 yılının Kasım ayında gelerek savaşın acılarını, yıkımlarını, devletin

¹² Rızaeddin b. Fahreddin (1858-1936): Tatarlar arasında ileri gelen bir zatlarından biri olan Rızaeddin bin Fahreddin yazar, gazeteci, şair ve kadı olarak tanınmaktadır. Tercüman gazetesini ve Şehabeddin Mercanî'nin eserlerini inceleyerek yeni görüşler edinmiştir (Devlet, 1999: 170). Daha geniş bilgi için bkz. A. Battal Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından Rızaeddin Fahreddinoğlu*, İstanbul 1958.

¹³ Fatih Kerimî gençlik yıllarında İstanbul'a gelerek Mülkiye Mektebinde tahsil görmüştür.

içinde bulunduğu güçlükleri, devrin siyasi, içtimai ve ekonomik durumunu, savaşın gidişatını anbean kaydetmiş, yazdığı bu yazılarını baş yazarı olduğu *Vakit* gazetesine neşredilmek üzere göndermiştir. Bu sayede bütün Türk Dünyası İstanbul’da olan bitenden ve Balkan Savaşının gidişatından haberdar olma fırsatı bulmuştur. Savaş’a ait izlenimlerini ayrıntılı bir şekilde kaydeden Kerimî, bu yazılarını *İstanbul Mektupları*¹⁴ adıyla yayımlamıştır.

Fatih Kerimî son derece girişken ve entellektüel bir kişiliğe sahip olması hasebiyle devrinin önde gelen sanat, fikir ve siyaset adamlarıyla görüşmüş, bu sayede dönemin siyasi ve kültürel atmosferi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Bu entellektüel çevreyle tanışmasında yine kendisi gibi bir Kazan Tatarı olan Yusuf Akçura ve meşhur Tatar seyyahı Abdürreşit İbrahim kendisine yardımcı olmuştur. Kerimî’nin özel olarak görüştüğü kişiler arasında Enver Paşa, Sait Halim Paşa, Emrullah Efendi, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Satı Bey, Mizancı Murat Bey, Halide Edip Hanım ve Ahmet Ağaoğlu gibi önemli isimler vardır. Kerimî görüştüğü kişilerin birer kare fotoğraflarını ve hususi olarak kendisi için yazdıkları birkaç satırlık el yazısı örneklerini almayı da ihmal etmemiş ve bunları eserine ilave etmiştir. *İstanbul Mektupları*’nda devrin matbuat hayatı, siyasî çekişmeler, kadınların toplum hayatına katılması meselesi, her an işgal tehdidi altında bulunan İstanbul’un entelektüel çevreleri ile devlet adamlarının ve halkın psikolojisi, Türk toplumunu -uzun yıllar İstanbul’da öğrenim gördüğü için- yakından tanıyan birinin kaleminden anlatılmaktadır. Ayrıca, yirminci yüzyılın başlarında İstanbul’da Türk dünyası ile ilgili olarak gerçekleştirilen bazı faaliyetlerden de bahsedilmesi, Tatar, Kazak, Kırgız vb. talebe cemiyetlerinin çalışmaları hakkında bilgiler verilmesi dolayısıyla, bugün için önü açılmış olan Türkiye ile Türkiye dışında bulunan Türkler arasındaki münasebetlerin tarihi bakımından da *İstanbul Mektupları* önemli bir belge niteliği taşımaktadır.” (Gökçek, 2001: XIII, XIV).

¹⁴Fatih Kerimî İstanbul Mektupları’nda ve Seyahatnamelerinde Türk edebiyatındaki Tanzimat ve II. Meşrutiyet aydınlarının sıkça üzerinde durdukları “terakki” fikrini ve yeni idealleri anlatır. Kerimî, tahkiye tarzında yazdığı eserlerinde yeniliğin kaçınılmaz olduğu fikrini sıklıkla işlemiştir (Gökçek, 1998).

2.4. Fatih Kerimî'nin edebî yönü ve dil anlayışı

2.4.1. Edebî yönü

Fatih Kerimî'nin edebi hayatına başladığı yıllar, Tatar edebiyatında Musa Akyığıtzade, Zakir Bigiyev gibi modern Tatar edebiyatının önemli şahsiyetlerinin verdiği eserlerden sonra, edebî bakımdan sessizliğin yaşandığı bir devredir. Edebiyat ortamındaki bu sessizlik, Çistay Medresesinde yetişen gençler tarafından bozulur. Bu sessizliği bozanlardan biri de Fatih Kerimî'dir. Onun *Komedyä* (1894), *Hüsid Baba* (1895), *Şakirt ile Student*¹⁵ (Basılışı 1899 Yazılışı 1898), *Cihangir Mehdümnin Avıl Mektebinde Ukuvu* (Basılışı 1900, Yazılışı 1898), *Salih Babaynın Üylenüvi* (1897), *Mirza Kızı Fatima* (Basılışı 1901)¹⁶ adlı eserleri adı geçen sessizliği bozan eserler olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu eserler Modern Tatar edebiyatının ilk örnekleri olarak dikkat çekmektedir. Fatih Kerimî'nin eserleri incelendiğinde, özellikle ilk edebi yazılarında geleneksel hikaye kalıbı içinde modern bir muhteva sergilediği gözlenmektedir. Kerimî bu yolla bir taraftan halkın eski okuma alışkanlığının dışına çıkmamış, diğer taraftan da topluma bu yolla yeni fikirleri benimsetme imkanı bulabilmiştir. Bu açıdan Kerimî'yi Türk edebiyatında bilhassa Tanzimat devri yazar ve şairlerine benzetmek mümkündür. Fatih Kerimî'nin diğer eserlerinin yanı sıra edebî eserlerinde de amaç, halkı bilinçlendirmek, aydınlatmak ve “yeni hayat”a hazırlamaktır. Böylece onun eserlerinde ideolojik muhteva her zaman ön planda olmuştur. Edebî eserlerinde bir kurgu olarak ele aldığı bu “yeni hayat” ideolojisi, gazetelerdeki köşe yazılarında ve Seyahatnamelerinde (Avrupa Seyahatnamesi, Kırım Seyahatnamesi) özellikle de İstanbul Mektupları'nda açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bir başka tabirle Kerimî gazete yazılarındaki fikirlerini, edebî eserleriyle desteklemiş ve bu

¹⁵ Fatih Kerimî, *Şakirt ile Student* romanının önsözünde şöyle yazar:

“Bu risale birinci defa basıldığında halkımız sevmedi. Çok sert yazılmış, ibriğe, cübbeye gülüyor, ulemaya dil uzatıp, şeriatı hafife alıyor dediler. Yazan kişi kâfirdir dediler, mübtedi dediler, kızılbaş dediler. Çünkü din kendi ellerinde olduğundan, insanı ne isteseler yaparlar! Lakin zaman geçtikten sonra fikir de değişir. Şimdilerde ‘kumgan ile şeriat’ ve ‘ulema ile yağlı çapan ve kirli çalma’ arasındaki farkı anlayanlar arttığından olsa gerek, basılanı satılıp bitti. Yeniden istiyorlar. Sadece Müslümanlar değil, belki alıp halka dağıtmak için bazı Zemski Opravalar da istiyorlar. Bu yüzden ikinci kez bastırmaya gerek oldu.

Şunu da belirtiyim ki: Ben dinle alay etmiyorum, dine hürmet ediyorum. Belki dine kumgan ile yağlı çapan diyenlere gülüyorum. Dini tutuyorum deyip dini maskara edenlere gülüyorum. Kumgan ile çapan da gülüyorum.

Ben kendimizin müslüman kardeşlerimizin faydasız ve yersiz taassuptan, ahmaklık ve nadanlıktan eskiden kalma bazı mecusiilik adetlerinden kurtulup az da olsa ilim, mağfîret, hüner ve sanat kazanıp açık fikirli ve medeniyetli olmalarını ve sevgili vatanımız olan Rusya'nın fedakâr hâdimi, halis ve sadık oğlu yani “medeniyetli Rus müslümanı” olup yaşamarını diliyorum ve bu fikre hizmet olsun diye yazıyorum. F. K. ” (Uslu, 2004: 17'den naklen: Kerimi, 1903: 3).

¹⁶ Eserin 1896'da yazıldığı tahmin edilmektedir. Eserin konusuyla İsmail Gaspıralı'nın babasının mirza kızı ile evlenmesi arasında benzerlik vardır (Gökçek, 1998).

fikirlerini halk tabakaları arasında da yaymaya çalışmıştır. Bu bakımdan Fatih Kerimî Şinasi, Namık Kemal gibi Türk edebiyatının önemli isimleriyle birlikte değerlendirilebilir. Yukarıda saydığımız eserlerde bahsedilen ideolojinin doğurduğu bir çatışma ve ikilik söz konusudur. Bu ikilik ve çatışma *eski-yeni* veya *mektep-medrese* çatışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Fatih Kerimî'nin eserlerinde genel olarak *eski hayat ve onun terk edilmesi gerektiği fikri* ile *yeni hayat ve onun kaçınılmazlığı, zorunluluğu düşüncesi* sıklıkla işlenmektedir. Özetle Fatih Kerimî'nin eserlerinin Tatar edebiyatında realizmin önünü açan eserler oldukları Tatar eleştirmenler ve edebiyat tarihçileri tarafından kabul edilmektedir (Gökçek, 1998).

2.4.2. Dil anlayışı

Kerimî, eğitim hayatının ilk bölümünde medrese tahsili alarak bir yandan Arapça ve Farsça'ya hakim olmuş, diğer taraftan Rus mektebine giderek Rusçayı öğrenmiş, bu sayede Rus edebiyatına da vakıf olmuştur. Yine aynı yıllarda Türkiye'ye tahsilini sürdürmek üzere geldiği İstanbul'da, Mülkiye Mektebinde Osmanlı Türkçesini ve Fransızcasını da geliştirmek suretiyle bu dillerin edebiyatını da yakından tanıma fırsatı bulmuş bir edip ve aydın olarak kendini yetiştirmiştir. Bu bağlamda Fatih Kerimî, Tatar kültür tarihinin ilk iki dilli aydını olarak karşımıza çıkmaktadır (Gökçek: 2001, IX).

Fatih Kerimî'nin *İstanbul Mektupları* adlı eseri yazıldığı tarihte bütün Türk dünyasının ortak alfabesi olan Arap alfabesiyle neşredilmiştir. Bu bakımdan Kerimî'nin önceki eserleriyle, söz gelimi *Avrupa* ve *Kırım Seyahatnameleri* ile mukayese edildiğinde daha fazla Tatar Türkçesi özellikleri göstermektedir. Ancak yine de Fatih Kerimî'nin eserlerine bütün olarak bakıldığında bir Osmanlı Türkünün anlamakta güçlük çekmeyeceği bir dil kullandığını görüyoruz (Gökçek, 1998).

Kerimî'nin dil anlayışının şekillenmesinde başta ailesi, bilhassa babası İlman Kerimî, yetişme tarzı, devrin siyasi koşulları, eğitim hayatı etkili olmuştur. Fatih Kerimî babası İlman Kerimî'nin feyiz aldığı ve etkilendiği usulü cedid hareketine uygun olarak eserlerinde sade bir dil anlayışını benimsemiştir. Bunda genç yaşta İstanbul'a gelmesi ve burada tahsil görmesinin etkileri de yadsınamaz.. Burada şunu da söylemek gerekir ki Fatih Kerimî'nin sahip olduğu dil anlayışı modern Tatar edebiyatının en büyük temsilcisi olan Abdullah Tukay'ın dil anlayışından farklılıklar arz etmektedir. Tukay'ın, halk edebiyatına

olan ilgisi onun *mahallileşme* akımının tesirinde kalmasına ortam hazırlamıştır. Tukay'ın mahallileşme cerayanının etkisinde kalmasında halkla iç içe bir hayat sürmesi etkili olmuştur. Aslında köklü bir aileye mensup olan Abdullah Tukay hayatının ilk yıllarını zaruretler içerisindeki Tatar köylerinde geçirmiş ve bu sayede halkı yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Halkla iç içe olduğu dönemlerde elde ettiği tecrübeler, onun dünyaya bakışının ve sanatının şekillenmesinde etkili olmuştur (Özkan, 1992).

Abdullah Tukay “mahallileşme akımı”nın gereği olarak, Fatih Kerimî'nin kullandığı sade dil anlayışının aksine diliyle, şekil, ruh ve muhtevasıyla millî olan edebiyatın yanında yer almıştır. Bu bakımdan ilk şiirlerini Osmanlıca'ya yakın sade dil anlayışıyla yazmışken, sonraki devrelerde kavmî milliyetçilik gayreti gütmek suretiyle halkın konuştuğu Türkçe ile eser vermeye başlamıştır (Özkan, 1992).

2.5. Eserleri

Fatih Kerimî, XX. yüzyılın başlarında Batılı tarzda gelişen Tatar edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biridir. Kerimî yazdığı eserlerle Çağdaş Tatar Edebiyatının ilk örneklerini ortaya koymasının yanı sıra yayıncılık ve eğitim alanındaki faaliyetleriyle ün yapmıştır. Fatih Kerimî, *Musa Carullah Bigiyef*, *Şehabeddin Mercani*, *Kayyum Nasiri* ve *Rızaeddin b. Fahreddin* gibi Tatar Türklerinin yetiştirdiği ve tarihe mal olmuş fikir ve bilim adamlarındandır. Kerimî, Tatar edebiyatının hemen her alanında kalem oynatmış önemli bir yazardır.¹⁷ Onun *Komedyä* (1894), *Hüsid Baba*(1895), *Şakirt ile Student* (1899),

¹⁷ Fatih Kerimi *Şura* gazetesinde kaleme aldığı yazısında roman ve hikayeler hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “Roman ve hikayeler bir milletin edebiyatında, hiç şüphesiz pek mühim bir yer tutarlar. Dilin düzelip edebiyatın terakki etmesine ahlak düzelip hissiyat-ı âliyenin artmasına en başlıca yardım eden şeyler roman ve hikayelerdir. Roman ve hikayeleri kimler okuyor? Onlar her eve, her odaya giriyorlar. Onları ak sakallı ihtiyarlar, yüzleri kırışmış ihtiyar kadınlar okuduğu gibi, delikanlılar, kızlar hatta çocuklar okuyor. Roman ve hikayeler çoğunlukla bir ruh taşır, insanın kalbine tesir eder, insanı başka bir dünyaya alıp götürür, insanın yüreğinde bir takım yeni hisler uyandırır, insanı sevindirir ya da üzer, insana kendisinin dünyada neden yaşadığını hatırlatır, şimdiki zamanda ve gelecek hakkında çeşitli levhalar gösterir. Malumdur ki, romanlarda çoğunlukla bir yiğit ile güzel bir kadın ya da kız arasındaki aşk tasvir edilir, birbirini severler. Fakat birleşmelerine engel çıkar. Bu engel anne babaları, ya da bir tarafın fakirliği, ya da araya giren bir rakip olur. Sonra iki taraftan birisi aşk yolunda kurban olur. Bu türden vakıalar yüzlerce sayfada yazılır. Acaba bunu yazmaktan ve okumaktan maksat nedir? Bazı kişiler roman ve hikayeleri birtakım işsiz âdemlerin işsizliğinden ve içlerinin boşluğundan, vakit geçirmek için yazarlar ve okuyucular da işsizlikten ve vakit geçirmek için okurlar diye zannediyorlar. Elbette bu çok yanlış bir zandır. Roman ve hikaye okumak, okuma bilen herkesin elinden gelse de onları yazabilmek ve anlamak öyle herkesin elinden gelmez ve bhusus hakiki manasıyla roman ve hikaye yazabilmek çok kişiye müyesser olmaz. Roman yazmak bir âlem tasvir etmek demektir. Roman yazmak, vuku'u mümkün olan vakıaları akıl ve hikmete muvafık surette tasvir etmek, insanın kalbine güzel tesir edecek surette türlü renkteki hayaller ile süsleyip göstermek demektir. Roman yazmak için okuma yazma bilme, biraz edebiyata vakıf olmak asla yetmez. Bunların üstüne birçok malumat-ı ruhiye ve fenniye sahibi olmak gerekir. Roman ve hikayelerin neden ibaret olduğunu iyice

Cihangir Mehdümnin Avıl Mektebinde Ukuwı(1900), *Salih Babaynın Üylenüwi* (1897), *Mirza Kızı Fatıyma* (1901) adlı eserlerinde eski-yeni çatışması üzerinde durmuştur. Edebî eserlerin yanı sıra gezip gördüğü yerler hakkında yazdığı *Avrupa Seyahatnamesi*, *Kırım Seyahatnamesi* ve *İstanbul Mektupları* başlıklı eserlerinde de dilinin akıcılığı, sadeliği ve üslubunun güzelliğiyle dikkat çekmektedir (Özkan, 2006).

2.5.1. Hikayeleri

1. *Komedy* (1894)
2. *Hüsid Baba* (1895)
3. *Salih Babaynın Üylenüwi* (Orenburg 1901)¹⁸
4. *Şakirt ile Student*¹⁹ (Basılışı Kazan 1899, Yazılışı 1898; Avrupa ilmi ve medeniyetiyle Tataristan'da hakim olan skolastik eğitimi mukayese ederek eski sistemi çok sert bir

bilmeyen bir adam roman ve hikaye yazmada zorluk çekmiyor. Birisinin arkasından birisi [peşpeşe] türlü hikayeler yazıp duruyor, hem de çok çeşitli meselelere dair yazıyor! Ama roman ve hikayelerin mahiyetini bilen insanlar onları yazmada çok zorluklar çekiyorlar. Bir roman yazıp bir meseleyi izah etmeyi, yeni bir âlem keşfetme derecesinde kabul ediyorlar. Bu yüzden meseleyi kendileri her bakımdan tedkik ve tahkik etmeye lüzum görürler.

Avrupada roman ve hikâye yazan muharrirler, tasvir etmek istedikleri alemleri anlatma için kıyafetlerini değiştirip işçiler arasına katılırlar, onlarla birlikte kabaklarda içerler (?!), bazen aç dururlar, kaçkınlık arasına girip korkunç şeyler yaşarlar. Fakirler ile yaşayıp onlar gibi yiyip içerler. Böyle birtakım zahmet ve meşakkatler ile birkaç ay geçirip bir meseleyi öğrendikten sonra iki üç yüz sayfalık bir roman yazarlar. Tabi bu romanlarda yiğit ile güzel bir kadın vardır, onlar birbirlerini sever. Muratlarına eremezler, bir engel çıkar, sonrasında bir facia olur. Fakat bunlar hayatı bir meseleyi müzakereye sokarlar. Bu meselenin her tarafı tasvir edilir. Muharrir, kendince bu meseleyi halletmek için çalışır. Namusuna tecavüz edilen, aşığı tarafından terk edilip, çocuğuyla sefalet ve açlığa düşen genç bir kadının kirpikleri arasında titreyerek düşen gözyaşlarını, ya da ayağında öksesiz potinlerinden üstündeki doksan yamalı giyiminden başka dünyada hiçbir mal ve mülk olmayan basanların eline düşen beş on teyin para ile önceleri ne kadar huzurla yaşadıklarını, bütün dünyanın felsefesini satıp, her şeyi tenkit etmelerini şunların kendileri arasında görüp biraz yaşamadan bihak tasvir etmek nasıl mümkün olsun. Roman yazabilmek için fevkalade büyük iktidar lazımdır. Hissiyat-ı beşeriyeyi, ahval-i âlemi, ihtisas-ı kalbiyeyi akıl, hikmete muvaffak revişde ortaya koyar, küçük vakialardan büyük ibretler çıkarır, bir insanın güzel ahlakını gösterir, bir uysal adamın güzel ahlakını düzeltmek için, gereken tahrir ve tasvir kuvvetleri roman yazan bir muharririn iktidarı dahilinde olmalıdır. Romanların çoğu tezhib-i ahlak, tasvir-i hakayik mesele-yi mühimmesi için yazılmaktadır. Bu halde romancılar cemiyet-i beşeriyeye roman yazmak mutlaka hüsn-ü ahlakı talim etmeye münhasır olmak iktiza eder. Buna muvaffakiyet ise ilim ve hüsn-ü ahlak sahibi olan bir insanın aynı zamanda bir fikr-i tedkike malik olmasına mevküfdir. Fransız yazarlardan birisi: 'Ölümün ızdıraplarını hissederek bu okuyucularına hakiki bir surette tasvir edebilmek için bir kere ölüp yeniden dirilmek isterim' demiştir. Acaba neden roman okunur? Bunun cevabı çok basittir: Roman neden yazılıyor ise, okunması da bu sebeptendir. Roman tezhib-i ahlak için yazılır dedik. Öyle ise okunması da bu sebepten olmalıdır.' (Uslu, 2004: 18, 20'den naklen: Kerimi, 1999: 57; Kerimi, 1909: 57, 58).

¹⁸ Yazar, *Salih Babaynın Üylenüwi* hikayesinde (1897) köyde yaşayan bir ihtiyarı kahraman olarak ele alır. Yazar olumsuz olguları da görmezden gelmez. İdeal bir karakter olarak gösterilen *Salih babay* çok eskiden tütüne alışmıştır. Kerimi, bu kötü alışkanlığın Tatar halkı arasında yayılmasından din adamlarını sorumlu tutar. Eserde aşk ve aile kurumu da işlenen temalar arasındadır (Yüziyev ve diğerleri, 1985).

¹⁹ Fatih Kerimi'nin 1898 yılındaki Petersburg sansüründen izin alıp, 1899 yılında Kazan'da basılan "*Şakirt ile Student*" hikayesi özellikle gericiliğe karşı verilen mücadelede önemli bir yere sahiptir. Kendi devrinde toplumun sesini yükselten bu hikayede gerici görüşlere sahip Tatar mollalarının, şeyh ve müritlerinin tipik kıyafetleri, kendilerinin bilmediklerini de anlayamayacak derecede cahillikleri, her fırsatta ortaya çıkan kültürsüzlükleri acı bir ironi ile ifşa edilir. Hikayenin adı her ne kadar *Şakirt ile Student* diye adlandırılrsa da eserde çok sayıda olumsuz şahıs eleştirilir (Yüziyev ve diğerleri, 1985).

şekilde eleştirdiği için dönemin kadimcileri yani eski taraftarları tarafından kafirlikle suçlanmıştır.)

5. *Cihangir Mehdümnin Avıl Mektebinde Ukuvi*²⁰ (Basılışı Petersburg 1900, Yazılışı 1898)

6. *Merhum Gilman Ahund* (Orenburg 1904)

7. *Mirza Kızı Fatıyma*²¹ (Basılışı 1901. Eserin 1896 yılında yazıldığı tahmin edilir. Eserin konusu ile İsmail Gaspıralı'nın babasının mirza kızı ile evlenmesi arasında benzerlik vardır.)

8. *Soltan Gıyşkı* (1906)

9. *Tilsiz Hatın* (1906)

10. *Gayaş Helpe* (1906)

11. *Hıyalımı, Hakiykatmı* (Orenburg 1908) (Gökçek 2001: X)²²

2.5.2. Seyahatnameleri

1. *Avrupa Seyahatnamesi* (Petersburg 1902)²³

2. *Kırım'a Seyahat* (Orenburg 1904)

3. *İstanbul Mektupları* (Orenburg 1913)²⁴

4. *Orenburg Seyahatnamesi* (Abdullah Battal Taymas Fatih Kerimî'nin bu adla bir eseri olduğunu belirtmişse de bu eser gün yüzüne çıkmamıştır.)

²⁰ *Şakirt ile Student* ve *Cihangir Mehdümnin Avıl Mektebinde Ukuvi* adlı eserler mektep medrese çatışmasını ele alır. Yenilik taraftarı olan Kerimî, doğal olarak mektep tarafında yer alır. Kerimî bu çatışmayı ele alırken medrese temsilcilerini ve kadimcileri karikatürize edip gülünçleştirmemiş, aksine onları da kendi dünyaları içinde anlamaya çalışmıştır (Gökçek, 2001: XI).

²¹ Yazarının *Mirza kızı Fatıyma* hikayesi (1901) romantik bir aşk hikayesidir. Yazar sosyal eşitsizliğin hakim olduğu şartlarda temiz ve saf kalpli insanları anlatır. Kişilerin toplum içindeki mevkilerinin soy sop ile değil, çalışkanlık, dürüstlük gibi vasıflarla mümkün olacağı düşüncesini dile getirir. Eser, Kerimî'nin Ceditçi görüşlerini içeren bir hikayedir (Yüziyev ve diğerleri, 1985). Eserde Fatıyma'nın iyi eğitim almış iffetli bir kız olduğu anlatılmıştır. Halkın inanişinin aksine eğitimin halkın namusuna halel getirmeyeceği Fatıyma'nın şahsında ifade edilmiştir (Uslu, 2004: 156).

²² Zakir Bigiyev, Musa Akyığıtzade gibi ceditçi yazarların edebî mahsullerinden sonra Tatar edebiyatı bir durgunluk yaşamıştı. İşte tam da bu dönemde Fatih Kerimî, yazdığı edebî eserlerle Tatar edebiyatına canlılık kazandırmıştır. Fatih Kerimî'nin yukarıda anılan eserleri söz konusu durgunluğu bozan eserlerdir ve bunlar Tatar edebiyatının ilk modern örnekleri arasında sayılması bakımından son derece önemli bir yere sahiptir. (Gökçek, 2001: X).

²³ Yazar bu eserinde de aydınlanmacı fikirler üzerinde durur. İlk olarak Avrupa ülkelerinin gelişmiş teknolojisini, fen ve kültürel alanlardaki yeniliklerini örnek gösterir. Almanların bilime, Belçikalıların ticarete, Fransızların edebiyat ve sanata önem verdiklerini anlatır. Bu ülkelerdeki başarıları kendi halkına da göstermek ister (Yüziyev ve diğerleri, 1985).

²⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Fatih Kerimî (2001). *İstanbul Mektupları* (Hazırlayan: Dr. Fazıl GÖKÇEK), İstanbul: Çağrı Yay. İstanbul.

2.5.3. İlmî eserleri

1. *Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme I* (Kazan 1901)
2. *Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme II* (Kazan 1901)
3. *Muhtasar Târîh-i İslâm* (Kazan 1901)
4. *Târîh-i Enbiyâ* (Kazan 1902, ibtidâî mektepler için ders kitabı olarak hazırlanmıştır.)
5. *Muhtasar Târîh-i Umumî* (Kazan 1911)
6. *Resimli Geografiya Dersleri* (Orenburg 1919)²⁵
7. *İçtimaî Terbiye* (Kazan 1924)

2.5.4. Gazete ve dergiler

1. Vakit Gazetesi (Orenburg, Basılış Tarihi 21 Şubat 1906)²⁶
2. Şura Gazetesi (Orenburg, 3 Kasım 1912-9 Mart 1913)

2.6. İncelenen Metinlerin Özellikleri

Fatih Kerimî'nin incelememize esas olan üç metni elimizde bulunmaktadır. Bu metinlerin üçü de Tataristan'daki kütüphanelerden elde edilen orjinal metinlerdir. Bunların ikisi Arap harfli, biri de Kiril harfli olarak neşredilmiştir.

2.6.1. Eserlerin baskıları

Fatih Kerimî'nin tezimizin söz malzemesini oluşturan *Hıyalımı Hakıykatmi* ve *Andan Bundan* eserleri farklı tarihlerde neşredilmiştir. Elimizde söz konusu eserlerden *Hıyalımı Hakıykatmi* ve *Andan Bundan*'ın Arap harfli nüshaları bulunmaktadır. Bununla birlikte *Hıyalımı Hakıykatmi*'nin 1996 Kazan baskılı Kiril harfli metni de bulunmaktadır.

²⁵Coğrafya terminolojisi ve Avrupa kıtasının siyasî ve fiziki haritalarını incelemek ve usulü cedit mekteplerde okutulmak üzere tavsiye edilmiştir (Devlet, 1999: 48).

²⁶Vakit gazetesi Remiyev kardeşlerin desteğiyle Orenburg'ta kurulmuştur. Gazetenin başmuharrirliğine de Fatih Kerimî getirilmiştir. Vakit gazetesi sadece Tatar ve Başkurtlar arasında değil tüm Türkistan'da ve Kazakistan'da da çok sayıda kişi tarafından okunmuştur. Gazetede Duma ve hükümetin durumuyla ilgili haberlere yer verilmiştir (İA, 2002: 289).

2.6.1.1. Arap harfli metinler

1.Fatih Kerimî, *Hıyalmı Hakıykatmi*, Kazan: Elektro-tipografiya Şaraf, 1908. (Envanter No: 8719).

2.Fatih Kerimî, *Andan Bundan*, Biblioteka Tatarskogo Nauçno...İnstituta Yazıka i Literatırı, Orenburg: Kerimof ve Şirekâsı Matbaası, 1907.

2.6.1.2. Kiril harfli metin

1.Fatih Kerimî, *Hıyalmı Hakıykatmi*, Morza Kızı Fatıyma: Saylanma Eserler, Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1996, s. 118-148.²⁷

3. DİL İNCELEMESİ

3.1. İmla ve Dil Özellikleri

3.1.1. İmla özellikleri

Kazan Tatarları Kıpçak grubuna mensup Türk grupları arasında yazı dili geleneği en eski olan topluluktur. Tatarların İdil-Bulgar Devleti'ni oluşturan Türk unsurlarının torunları oldukları düşünüldüğünde, bu yazı geleneğinin IX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmaya başladığı anlaşılr. İdil-Bulgar Devletinin İslamiyeti kabulüyle başlayan Arap alfabesinin kullanımı, bugün İdil Bulgarlarına ait mezar taşlarında izlenebilmektedir (User, 2006: 319'den naklen: Devlet, 1997: 78).

Tatar Türkleri, Altın Ordu devri klasik yazı dili geleneğini Rus işgalinin sebep olduğu çeşitli kopmalara rağmen, özellikle XV. yüzyılda doğuda Çağatay, batıda Osmanlı Türkçesinden de etkilenerak XIX. yüzyıla kadar devam ettirmiştir. XIX. yüzyıla

²⁷ Söz konusu metin Fatih Kerimî'nin *Murza Kızı Fatıyma* adlı *Seçme Eserler*'inin (Saylanma Eserler) içinde yer alan yedi hikayeden biridir. *Hıyalmı Hakıykatmi*'den başka kitapta *Şekirt ile Student* (s. 30-56), *Nuretdin Helife* (s. 56-79), *Murza Kızı Fatıyma* (s. 80-118), *Avrupa Seyahetnamesi* (s. 150-311) ve *Kırımğa Seyahet* (s. 311-412) adlı metinler yer almaktadır. Türk edebiyatında Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye Hanımla birlikte yazdıkları *Hayal ve Hakikat* adlı bir eser de bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım (2014). *Hayal ve Hakikat* (Haz. Semih Doğan), İstanbul: Dergâh Yay.

gelindiğinde ise Kazan Tatarları yazılı ürünlerini klasikleşmiş Arap alfabesiyle vermeye devam etmişlerdir (User, 2006: 319, 320).

Fatih Kerimî'nin eserlerini vermeye başladığı yıllar modern Tatar edebiyatının henüz kurulmaya başladığı devrelerdir. Bu dönemde bilhassa Kerimî'nin eserlerini verdiği 1894-1908 yılları arası Tatar edebiyatında Klasik Arap harflerinin kullanıldığı yıllardır.

İsmail Gaspıralı'nın "*Dilde, işde, fikirde birlik*" ideallerini benimseyen ve onun kurduğu *usulü cedid* okullarının fikirlerine sıkı sıkıya bağlı ceditçi bir Tatar aydını olarak eserlerini Klasik Osmanlı Türkçesine yakın bir tarzda kaleme alan Fatih Kerimî'yi okurken sade ve anlaşılır bir dil kullandığı hemen anlaşılır.

Tezimize konu olan metinler 1907 ve 1908 yılları arasında yani Tatar yazı dilinde Klasik Arap alfabesinin kullanıldığı dönemde yazıldığı için aşağıya o dönemdeki harflerin toplu olarak yer aldığı bir tablo ekliyoruz:

Tatar-Arap Alfabeti (1930)		
	-1905	1905-1929
ses karşılıkları	harfler	harfler
a	آ, ا	آ, ا
e	ه, ا	ه, ا
b	ب	ب
p	پ	پ
t	ت	ت
s	ث	-
c	ج	ج
ç	چ	چ
h	ح	ح
h	خ	-
d	د	د
z	ذ	-
r	ر	ر
z	ز	ز

j	ژ	ژ
s	س	س
ş	ش	ش
ş	م	-
ž	ض	-
ţ	ط	-
ž	ظ	-
ّ	ع	-
g	غ	ع
f	ف	ف
k	ق	ق
k	ک	ک
g	گ	گ
l	ل	ل
m	م	م
n	ن	ن
ñ	ك	ك
o	و	و, وؤ
ö	و	و, وؤ
u	و	و, وؤ
ü	و	و, وؤ
v	و	و, وک
h	ه	ه
ı	ى	ئ
i	ى	ئ
y	ى	ى, ي
”	ع	-

Tablo²⁸

Tatarlar, 1927 yılına kadar Arap alfabesini kullanmışlardır. Bu alfabe iki kez reforma uğramıştır. 1927'den sonra ise Latin alfabesi kabul edilmiş ve 12 yıl kullanılmıştır. Bir kez

²⁸ bkz. ŞİRİN-USER, H. (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara: Akçağ Yay., s. 326-327.

reforma tabi olan Latin alfabesi 1939'da kaldırılmış, yerine Kiril alfabesi kabul edilmiştir. SSCB dağıldıktan sonra²⁹ kurulan Rusya Federasyonu içinde özerk bir cumhuriyet olarak varlığını sürdüren Tataristan Cumhuriyeti'nde 2001 yılının Eylül ayında Latin alfabesi kabul edilir. Fakat 15 Kasım 2002'de Rusya Parlamentosu'nun alt kanadı olan Duma'da Federasyonu oluşturan cumhuriyetlerin Kiril alfabesi dışında bir alfabe kullanmaları yasaklanmıştır (User, 2006: 335).

3.1.1.1. Seslerin imla özellikleri

3.1.1.1.1. Ünlüler

Ses organlarında herhangi bir engelle karşılaşmayan doğrudan çıkan seslere *ünlüler* denir. Ses organlarının hepsinin birlikte çıkardıkları sesler olan *ünlüler*, hava yolu açık olduğu sırada çıkarıldıkları için çıkış süreleri ünsüzlerle kıyaslanamayacak kadar uzundur (Karaağaç, 2012: 102).

Ünlüler, teşekkülleri sırasında hiçbir engele ve zorluğa takılmadan çıkan seslerdir. Ünlüler oluşurken ses yolu açıktır. Ciğerlerden gelen hava ve seda akımı rahatlıkla dışarı çıkar. Bu ses ve seda yolunun açıklık derecesi söz konusu ünlünün nitelik ve niceliklerine göre değişir. Bu değişiklikler alt ve üst çenenin birbirinden uzaklaşması ya da dudakların yuvarlaklaşıp düzleşmesine göre oluşur. Ciğerlerden gelen hava akımı ses tellerine çarparak kendisine yol açar. Bu sırada ses telleri titreşerek seda meydana getirir (Eker, 2011: 247; Ergin, 2002: 21).

²⁹ Özellikle 1990'lı yıllardan sonra SSCB'nin de dağılmasıyla birlikte başlayan bağımsızlık hareketleriyle millî ve dinî hareketler Tatar toplumu arasında yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde Tatar kültürünü yeniden canlandırmak ve geliştirmek için çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Bu müspet gelişmeler dile ve alfabeyle de yansımış, Tatar Türkçesini, Kiril alfabesinden sonra yeniden konuşma ve yazı dili haline getirme çalışmaları baş göstermiştir. 1 Eylül 1992 tarihinde de Tataristan Cumhuriyeti meclisi kararıyla Tatar Türkçesine resmî dil statüsü verilmiştir. Bugün Tataristan'da resmî dil Rusça ve Tatar Türkçesi olup bu iki dil eşit statüdedir. Bütün okullarda okutulmak üzere Tatar Türkçesi dersi konmuştur. Bunun yanı sıra Tatar Türkçesiyle kitap, dergi, gazete çıkartılması ve devlet dairelerinde resmî işlerin Tatar Türkçesiyle yürütülmesi gibi adımlar da atılmıştır. Tüm bu adımlara rağmen Tataristan'da, Tatar Türkçesinin aksine Rusça ağırlığını ve hakim dil pozisyonunu korumaktadır. Tataristan'da, Tatarca ikinci dil konumundadır. Tatar Türkçesinin Tatarlar tarafından çok iyi bilinmemesinin, Rusçanın uzun süre resmî dil olması, Tatar Türkçesinin uzun yıllar yasaklanması, Tatarlar ile diğer toplumlar arasında yapılan evlilikler gibi pek çok neden sayılabilir (Alkaya, 1998). Daha geniş bilgi için bkz. Ercan ALKAYA (1998). Tataristan'da Dil ve Alfabe Meselesi Üzerine, *Türk Dili* (562), s. 263-299.

Bir başka tanıma göre dil, alt çene ve dudakların ağız boşluğuna verdikleri türlü şekillerde çıkan seslere *ünlüler* (vokal) denir. Ünlüler, konuşma tonlarının saf ve katışıksız hali olup serbest olarak ses yolundan çıkarlar. Ağızın şekline göre çeşitlenirler, kulağımız bu çeşitliliği ve renkliliği bu yolla ayırt eder (Gülensoy, 2010: 459).

Ünlüler boğumlanma yerlerine göre kalın ve ince ünlüler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kalın ünlüler dilin arka damağa doğru kabarmasıyla oluşurlar: *a, ı, o, u*. İnce ünlüler ise dilin ön damağa doğru kabarmasıyla teşekkül ederler: *e, i, ö, ü* (Karaağaç, 2012: 102).

Aşağıdaki tabloda Tatar Türkçesinde kullanılan ünlüler gösterilmiştir:

		KALIN	İNCE
DÜZ	Geniş	a	e
	Dar	ı	i
	Yarı-dar		ï
YUVARLAK	Yarı-dar	ũ	ũ
	Dar	u	ü

3.1.1.1.1. Tatar Türkçesindeki Ünlülerin Genel Özellikleri

/a/ sesi art damakta ve geniş-düz olarak telaffuz edilir.

/e/ sesi dilin ön kısmında, geniş-düz ve açık olarak telaffuz edilir.

/i/ sesi dilin ön kısmında ve yarı dar olarak telaffuz edilir. Dilcilik literatüründe *kapalı e* olarak da adlandırılır.

/ı/ sesi art damakta telaffuz edilen dar-düz ve normalden daha kısa uzunlukta bir vokaldir.

/i/ sesi dilin ön tarafında ve kapalı olarak telaffuz edilen dar-düz bir ünlüdür.

/u/ sesi arka damakta, dar-yuvarlak ve kapalı olarak telaffuz edilir.

/ũ/ dar-yuvarlak ve ön damakta telaffuz edilen bir ünlüdür (Öner, 2007: 687, 688).

/ũ/ sesi Tatar Türkçesinde *o* ile *u* arasında bir sese karşılık gelir ve *bulanık u* olarak da adlandırılabilir.

/ũ/ sesi Tatar Türkçesinde *ö* ile *ü* arasında bir sese karşılık gelir ve *bulanık ü* olarak da adlandırılabilir.

3.1.1.1.2. Ünlülerin imlası

	Hıyalımı Hakıykatmi	Andan Bundan
Kelime Başında		
a ünlüsü	آ medli elif	آ medli elif
e ünlüsü	ا elif	ا elif
ı ünlüsü	ا elif, ة ya kürsülü hemze	ا elif+ye
ı ünlüsü	ا elif	ا elif
i ünlüsü	ای elif+ye	ای elif+ye
o ünlüsü	او elif+vav	او elif+vav
ö ünlüsü	او elif+vav	او elif+vav
ü ünlüsü	او elif+vav	او elif+vav
ü ünlüsü	او elif+vav	او elif+vav
u ünlüsü	او elif+vav	او elif+vav
ü ünlüsü	او elif+vav	او elif+vav
Kelime Ortasında		
a ünlüsü	ا elif	ا elif
e ünlüsü	ا, ة elif, güzel he	ا, ة elif, güzel he
ı ünlüsü	Ø (harfsiz), ی ye	Ø (harfsiz), ی
ı ünlüsü	Ø (harfsiz), ی ye	Ø (harfsiz), ی ye
i ünlüsü	ی ye	ی ye
o ünlüsü	Ø (harfsiz), و vav	Ø (harfsiz), و vav
ö ünlüsü	Ø (harfsiz), و vav	Ø (harfsiz), و vav
ü ünlüsü	و vav	و vav
ü ünlüsü	و vav	و vav
u ünlüsü	Ø (harfsiz), و vav	Ø (harfsiz), و vav
ü ünlüsü	Ø (harfsiz), و vav	Ø (harfsiz), و vav
Kelime Sonunda		
a ünlüsü	ا, ة elif, güzel he	ا, ة elif, güzel he
e ünlüsü	ة, ة güzel he	ة, ة güzel he

İ ünlüsü	ﺉ ye	ﺉ ye
ı ünlüsü	ﺉ ye	ﺉ ye
î ünlüsü	ﺉ ye	ﺉ ye
o ünlüsü	ﻭ vav	ﻭ vav
ö ünlüsü	metinde yok	metinde yok
û ünlüsü	metinde yok	metinde yok
ũ ünlüsü	metinde yok	metinde yok
u ünlüsü	ﻭ vav	ﻭ vav
ü ünlüsü	ﻭ vav	ﻭ vav

Çalışmamızda metinlerin transkripsiyonunu yaparken 1907 ve 1908 tarihli Klasik Arap harfli metinleri esas aldık. Bununla birlikte okuyamadığımız veya imla noktasında tereddüt yaşadığımız bölümlerde, özellikle *Hıyalmı Hakıykatmı*'de Kiril harfli metinden istifade ettik.

3.1.1.1.2. Ünsüzler

Oluşumları esnasında bir engele takılarak sedalarını sürtünme veya çarpmadan alan seslere *ünsüz sesler* denir (Eker, 2011: 262). Ünsüzler ses yolunun daralma ve bazen kapanıp açılması suretiyle oluşan seslerdir (Gülensoy, 2010: 461).

Konsonantların oluşmasında hava ve seda akımı ses geçidinde belirli bir takıntı ve engele çarpar. Sedalı konsonantlarda ses tellerinin titreşimi için harcanan kuvvet teşekkül noktalarında tasarruf edilir. Sedasız konsonantlarda ise teşekkül noktalarında hem boğumlanma yapmak hem de konsonantın duyulması için gereken sesi çıkarmak için daha fazla bir kuvvet harcamak gerekir. Ünsüz seslerde hava akımı sedalılardakinden daha kuvvetli, ses yolundaki daralma ve kapantı daha sıkı olur (Ergin, 2002: 22).

3.1.1.1.2.1. Tatar Türkçesindeki ünsüzlerin genel özellikleri

Tatar Türkçesinde kullanılan konsonant sayısı alıntı kelimeleri de sayacak olursak - bilhassa Rusça alıntılar- 30'dur: *b, c, ç, d, f, g, ğ, h, ħ, j, k, ḳ, l, m, n, ñ, p, r, s, ş, şç, t, ts, v, w, y, ya, yı, yu, z*.

Tatar Türkçesindeki ünsüzleri ötümlülük-ötümsüzlük, çıkış yerlerine göre, boğumlanma biçimlerine göre olmak üzere 3 ana başlıkta inceleyebiliriz³⁰:

Ötümlülük-ötümsüzlük durumuna göre ünsüzler:

Ötümlü ünsüzler: /b, c, d, , g, ğ, j, ,l, m, n, ñ, r, v, w, y, z/

Ötümsüz ünsüzler: /ç, f, h, ħ, k, q, p, s, ş, t/

Çıkış yerlerine göre Ünsüzler:

Dudak Ünsüzleri

Çift dudak ünsüzleri: /b, p, m, v, w/

Diş-dudak ünsüzleri: /v, f/

Diş ünsüzleri

Diş-damak ünsüzleri: /d, t, n/

Diş eti ünsüzleri: /c, ç, j, ş/

Diş arası: /z, s/

Damak ünsüzleri

Ön damak ünsüzleri: /l, r, y, g, k/

Art damak ünsüzleri: /ğ, q, ħ, ñ/

Gırtlak ünsüzü: /h/

Boğumlanma Biçimlerine Göre Ünsüzler

Patlamalılar: /b, c, ç, d, , g, ğ, k, q, p, t/

Sürtünmeliler: /f, ħ, h, j, s, ş, z/

Sürtünmesizler

Geniz Sesleri: /m, n, /ñ

Yan sesler: /l/

Titrek sesler: /r/

Kayıcılar veya yarı ünlüler: /y, v, w/

³⁰Ünsüzlerin sıralamasında Günay Karaağaç'ın *Türkçenin Ses Bilgisi* kitabındaki *Ünsüzler* (s. 33) başlığından istifade edilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Günay KARAĞAÇ (2012). *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yay.

3.1.1.1.2.2. Ünsüzlerin imlası

3.1.1.1.2.2.1. Arapça kelimelerin imlası

Fatih Kerimî'nin tezimizin söz malzemesini oluşturan *Hıyalmı Hakıykatmi* ve *Andan Bundan* eserleri Klasik Arap alfabesinin kullanıldığı 1907 ve 1908 yıllarında neşredilmiştir. Dolayısıyla metinlerde Kuzey-Doğu Türkçesi yazı geleneğinde görüldüğü üzere ince ve kalın ünlülü kelimelerin yazımında ka-ke (ك, ق), te-tı (ت, ط), sin-sad (س, ص) gibi harflerin kalın ve ince şekilleri birlikte imla edilmiştir: *yağın, ışık, çitinde, küzgige, kelepüş, yağ, kırınaytmak, simiz, sum, saylanmak, süyünmek* gibi.

3.1.1.1.2.2.2. Rusça kelimelerin imlası

Tezimize esas olan metinler Klasik Arap alfabesiyle imla edildiği için Rusça kelimelerin imlasında değişiklikler görülmektedir. Rusça bir kelimenin Arap harfli metindeki imlası ile Rusçadaki orjinal hali farklılık göstermekte, söz konusu kelimeler Tatar telaffuzuna uygun bir şekilde imla edilmektedir. Bu noktada özellikle *Hıyalmı Hakıykatmi* adlı eserin Klasik Arap harfli metninin yanı sıra 1996 yılında yazılmış Kiril harfli metninden de istifade edilmiştir.

İncelememiz esnasında Rusça kelimelerin nüshalardaki imlalarının farklı olduğu tespit edilmiştir. Böyle durumlarda söz konusu kelimenin Kiril harfli metindeki orijinal hali dipnotlarda veya parantez içinde yazılmak suretiyle gösterilmiştir. Bunun yanı sıra Rusça kelimelerin imlalarının tespitinde Rusça Sözlük'ten de geniş ölçüde faydalanılmıştır.

Rusça Kelime	Hıyalmı Hakıykatmi (1908)	Hıyalmı Hakıykatmi (1996)
Nivskiy Praspikt	Nivskiy Praspikt	Nivskiy Prospekt
voyditi	vayditi	Voyditi
Znaminsky	Eznaminskiy uram	Znaminsky uram
Koşçıgolov	Koşçıgolof	Koşçıgolov
Mesgudov	Mes'udof	Mesgudov

Necmetdinov	Necmetdinof	Necmetdinov
sotsial-revolutsioner	sosyal rivalyutsiyonir	sotsial-revolutsioner
telegramm	tiligram	Telegram
Potemkinskiy	Potomkinskiy uram	Potemkinskiy uram
Tavriçeskiy dvorets	Tavariçeskiy dvaris	Tavriçeskiy dvorets
Potomkin	Potomkin	Pomtemkin
Starov	Istarof	Starov
İmperatritsa Ekaterina	İmpiratoritse Yekaterina	İmperatritsa Ekaterina
oktyabr	oktabir	Oktyabr
Mariya Fedorovna	Mariya Fiderovna	Mariya Fedorovna
Şpalernıy	İşpalernıy	Şpalernıy
Rudiçev	Rudiçef	Rudiçev
Zakaspiyskaya oblast	Zakaspiyskiy oblast	Zakaspiyskaya oblast
Mehtumkolıyxanov	Mahtum Kulıhanof	Mehtumkolıyxanov
Deyli Telegraf	Deyli Tiligraf	Deyli Telegraf
Puşkinskiy	Puşkinskiy uram	Puşkin uramı
nomer	numer	Nomer
subbota	şınbe	Şimbe
çemodan	çomadan	Çemodan
Peterburg	Piterburg	Peterburg
Frantsuz	Fransuz	Frantsuz
zvonok	zvanok	Zvonok

Tabloda görüldüğü üzere yer, şahıs, nesne adları vb. kelimelerin yazımında farklılıklar görülmektedir. Şahıs adlarının yazımında Klasik Arap harfli imla esas alınmıştır. (Mes'udov yerine Mesgudof gibi). Özel adların özellikle de yer adlarının ve Rus şahıs adlarının yazımında ise Kiril harfli metindeki yazım kabul edilmiştir.

3.1.2. Dil Özellikleri

3.1.2.1. Kelime Türleri

3.1.2.1.1. İsim

İsimler nesneleri karşılayan kelimelerdir. Nesne kavramının hareket dışında kalan şeyler için kullanıldığı görülür. İsimler canlı cansız bütün varlıkları ve kavramları karşılayan kelimelerdir (Ergin, 2002: 345).

Evrendeki canlı ve cansız bütün varlıkları, somut ve soyut kavramları karşılayan kelime türü olan isim veya ad kavramı³¹ özelliklerine, dilde yüklendikleri vazifelere, şekil yapılarına ve kullanıldıkları yerlere göre sınıflandırılmışlardır: I. Somut ve soyut adlar, II. Özel adlar, cins adları (tür adları), III. Oluş ve kılış adları (Korkmaz, 2007a: 195).

3.1.2.1.1.1. İsim işletme ekleri

Bu bölümde isim çekim eklerinden Çokluk, Aitlik, İyelik, Hal (Yalın, İlgi, Yükleme, Yaklaşma, Bulunma, Ayrılma, Vasıta, Eşitlik, Yön) ve Soru kategorileri ele alınıp incelenecektir.

3.1.2.1.1.1.1. Çokluk eki

Bir ismin karşıladığı nesnenin miktarının bir veya birden fazla olduğunu ifade etmek için, isme çokluk eki getirilerek ismin çokluk şekli yapılır (Ergin, 2002: 349). Türkçede kullanılan çokluk kavramı bir belirsizlik ifade etmektedir (Korkmaz, 2007a: 255, 256; Güneş, 2003: 162).

³¹Ad teriminin kullanım alanı ve terim anlamı hakkında Zeynep Korkmaz'ın görüşlerine yer veriyoruz: “*ad* terimi ile ilgili bir hususu açıklama gereği duyuyoruz. Batı gramerleri, *ad* niteliğindeki sözler için Alm. *substantiv*, İng. *substantive*; *ad* soylu sözler için Alm. *nomen*, Fr. *nom*, İng. *noun* terimlerini kullanarak bu iki kavramı birbirinden ayırdığı halde, Türkiye Türkçesi gramerlerinde her iki kavram için de şimdiye kadar ya isim ya da *ad* terimi kullanılmıştır. Biz, önce *substantif* niteliğinde olanlar için *ad*, *Nomen* niteliğinde olanlar için de *isim* gibi iki ayrı terim kullanmayı denedikse de aynı anlamda iki ayrı sözün iki farklı kavram için kullanılmasının uygulamada ortaya koyduğu karışıklığı dikkate alarak ve şimdiye kadarki uygulamaları göz önünde bulundurarak bu değişik adlandırmadan vazgeçip eser boyunca *substantif* için *ad*, *Nomen* için de *ad soylu kelime* veya sözde karar kılmak zorunda kaldık.” (Korkmaz, 2007a: 195).

“Çokluk; belirli ekler, bazı son çekim edatları, yahut belirli vasıflıklarla ifade edilebilir. Bu, ifade edilmemişse, teklik ifadesi ile değil, belirsizliği ifade eder. Çokluk eki tek tek fertlerin yahut iş ve hareketlerin çokluğu söz konusu ise kullanılır.” (Gabain, 2003: 168).

Eski Türkçede çokluk ifadesi için *+lAr*, *+gUn*, *+An*, *+(X)t* ve *+s* eklerinden faydalanılmıştır (Tekin, 2000: 102; Gabain, 2003: 168). Kıpçak Türkçesinde isimlerin çokluk şekilleri *-lar/-ler* ekiyle yapılmıştır (Güner, 2013: 183). Tatar Türkçesinde ise çokluk çekimi *-lar /-ler* ve *-nar/-ner* ekleriyle yapılır (Öner, 2007: 708).

ET.	-an, -en; -un; -t, -ğün/-gün; -lar/-ler
T.Kıp.	-lar/-ler
Tat.	-lar/-ler; -nar, -ner

Metinlerde çokluk eki sürekli olarak *-lar /-ler* şeklinde kullanılmıştır.

Kalın ünlüyle biten kelimelerden sonra: *bina-lar*, *kadak-lar*, *saç-lar*, *diputat-lar*, *yaş-lar*, *dost-lar*, *kalgan-lar*, *kız-lar*, *ana-lar*.

İnce ünlüyle biten kelimelerden sonra: *kılgen-ler*, *iş-ler*, *kış-ler*, *iv-ler*, *mektep-ler*, *süz-ler*, *medreseler*.

3.1.2.1.1.2. Aitlik eki

Aitlik eki, bir nesneyi bağlı ve ait olduğu başka bir nesneye göre veya zaman ve mekan içindeki yerine işaret etmek suretiyle belirtir ve bu karakteriyle, aslında ikinci bir iyelik eki gibidir. Aitlik eki bu özelliğiyle yapımlik bir fonksiyon da kazanmış olur (Ergin, 2002: 351; Karaağaç, 2012: 263).

+ki eki iyelik veya aitlik ifade etmekle birlikte, isimlerin ilgi ve bulunma hali eklerinden sonra da geniş ölçüde kullanılmıştır. Bu ek Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde *+kıl/+ki* dil benzeşmesine uymuş ve iki ünlü arasında kaldığı durumlarda ekin *k*'sının tonluluşmasıyla *g*'ya (*+ğıl*) dönüştüğü de görülmüştür (Korkmaz, 2007a: 263, 264).

ET.	-kı/-ki; ğı/-gi
T.Kıp.	-kı/-ki; ğı/-gi
Tat.	-kı/-ki; ğı/-gi

İnce ünlüyle biten kelimelerden sonra: *üstündeki, içindeki, bugünkü, Rusyadaki, kiki.*

Kalın ünlüyle biten kelimelerden sonra: *bundaki, poçmakdaki, avıllardaki, tarafındaki*

3.1.2.1.1.3. İyelik ekleri

İyelik ekleri ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu ifade eden işletme ekleridir. İyelik eki getirildiği ismin dışında bir nesneyi ifade eder. *Konuşan, dinleyen, adı geçen* olarak üçü teklik, üçü çokluk olmak üzere altı şahıs vardır. Bu ekler bir nesnenin *ben, sen, o, biz, siz, onlar* şahıslarına ait olduğunu ifade etmek için o nesneyi karşılayan ismin sonuna getirilen eklerdir (Ergin, 2002: 350).

İyelik bir nesne ile onun sahibi veya parçası olduğu iki varlık arasındaki ilişkiyi ifade eder. İyelik kavramının çok güçlü olduğu bir dil olan Türkçede iyelik ifadesi için zamir çekimleri ile zamirlerin ekleşmiş biçimlerinden de yararlanılabilmektedir (Karaağaç, 2012: 327).

İyelik ekleri işletme ekleri oldukları için isimleri diğer isimlere bağlar, fiillere bağlamaz. İyelik eklerinin fiillerle olan münasebetini ise hal ve soru ekleri kurar (Gülensoy, 2010: 544). Metinlerde sıklıkla geçen *bizniñ diputat* örneği ekin bu fonksiyonuna uygun bir örnek olarak gösterilebilir.

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
ET.	-m	-ñ; -ğ/-g	-ı, -i; -sı, -si	-mız, -miz, -muz, -müz	-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz; -ğız, -giz, -ğuz, -güz	-ları, -leri
T.Kıp	-m	-ñ	-ı, -i; -sı, -si	-mız, -miz, -muz, -müz	-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz	-ları, -leri
Tat.	-m	-ñ	-ı, -ı̃; -sı, -sı̃	-bız, -bız	-ğız, -ğız	-ı, -ı̃; -sı, -sı̃

1.teklik şahıs iyelik eki

Bu ek Eski Türkçeden bugüne hep *-m* şeklinde kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesinde de teklik 1. şahıs için *-m* eki kullanılmıştır. Ek, ünsüzle biten kelimelerde araya bir yardımcı ünlü alır (Güner, 2013: 184). Tatar Türkçesinde *-m* eki 1. teklik şahıs iyelik eki için kullanılmaktadır (Öner, 2007: 709).

Ünsüzle biten kelimelerden sonra: *iman-ı-m, didig-ı-m, kağıdlar-ı-m, yıl-ı-m.*

Ünlüyle biten kelimelerden sonra: *ana-m, ata-m.*

2. teklik şahıs iyelik eki

Eski Türkçede *+(X)ñ, +(X)g* ekleri teklik 2. şahıs ifadesi için kullanılmıştır (Tekin, 2000: 103). Ek, 1. teklik şahıs ekinde olduğu gibi ünsüzle biten kelimelerde araya yardımcı bir ünlü alır (Güner, 2013: 185). Bugün Tatar Türkçesinde *-ñ* eki 2. teklik şahıs iyelik ekidir (Öner, 2007: 709).

Ünsüzle biten kelimelerden sonra: *cıyulğanıñ, yazılarıñ, aşkıñ, hükmüñ..*

Ünlüyle biten kelimelerden sonra: *kendiñ.*

3. teklik şahıs iyelik eki

Eski Türkçede *-ı/-i*; *-sı/-si* olarak kullanılan bu ek Tarihi Kıpçak metinlerinde *-ı*, *-i* ve *-sı*, *-si* şeklinde kullanılmıştır. Bununla birlikte Codex Cumanicus gibi metinlerde ekin yuvarlak vokalli şeklinin de kullanıldığı görülmektedir (Tekin, 2000: 103; Güner, 2013: 185, 186). Tatar Türkçesinde *-ı/-i*; *-sı/-sı* şeklinde kullanılan ek, ünsüzle biten kelimelere *-ı/-i*, ünlü ile biten kelimelerde *-sı/-sı* şeklinde eklenir (Öner, 1998: 110).

Ünsüzle biten kelimelerden sonra: *sebeb-i*, *fıkr-i*, *yüreg-i*, *göz-i*, *ruh-ı*, *küñil-i*, *heves-i*.

Ünlüyle biten kelimelerden sonra: *ana-sı*, *barça-sı*, *imla-sı*, *iye-sı*.

1. çokluk şahıs iyelik eki

Eski Türkçede *-mız/-miz/-muz/-müz* şeklindedir (Gabain, 2003: 193; Tekin, 2000: 104). Kıpçak Türkçesinde de söz konusu ek *-mız/-miz/-muz/-müz* şeklinde kullanılmıştır (Güner, 2013: 187). Bugün Tatar Türkçesinde ise *-bız*, *-bız* ekleri 1. çokluk şahıs iyelik eki için kullanılmaktadır (Öner, 2007: 709).

Genel Tatarcanın 1. çokluk şahıs iyelik eki *-bız*, *-bız*'dir. Ancak Fatih Kerimî'nin Gaspıralı çizgisine yakın bir dil kullanmasından dolayı metinlerde 1. çokluk şahıs iyelik eki için yalnız *-mız*, *-mız* ekleri kullanılmıştır.

Ünsüzle biten kelimelerden sonra: *beden-i-miz*, *balalar-ı-mız*, *matbuat-ı-mız*, *millet-i-mız*, *din-i-mız*.

Ünlüyle biten kelimelerden sonra: *gazete-miz*, *kendi-miz*.

2. çokluk şahıs iyelik eki

Eski Türkçede 2. çokluk şahıs iyelik ekleri için *-ñız/-ñiz/-ñuz/-ñüz* ekleri kullanılmıştır (Tekin, 2000: 103). Tarihi Kıpçak Türkçesinde söz konusu iyelik ekleri yine Eski Türkçedekiyle aynı olmakla birlikte ekin ünlüsü çoğunlukla düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışında kullanılır. Ünsüzle biten kelimelerden sonra araya bir yardımcı ünlü alır (Güner, 2013: 187).

Bugün Tatar Türkçesinde 2. çokluk şahıs iyelik eki için *-ğız, -gız* ekleri kullanılmaktadır (Öner, 2007: 709).

Fakat metinlerde 1. çokluk şahıs iyelik ekinde olduğu gibi *-ñız, -ñız* iyelik ekleri de kullanılmıştır

Ünsüzle biten kelimelerden sonra: *kaş-ı-ñız, tavarlar-ı-ñız, yumuş-u-ñız, çomadan-ı-ñız.*

Ünlüyle biten kelimelerden sonra: *efkar-ı 'aliñız.*

3. çokluk şahıs iyelik eki

Eski Türkçede çokluk 3. şahıs eki için *-sı, -si* ekleri kullanılmıştır (Tekin 2000: 103). Tarihi Kıpçak Türkçesinde ise 3. çokluk şahıs iyelik eki için *-ları, -leri* ekleri kullanılmıştır (Karamanlıoğlu, 1994: 64). Bugün Tatar Türkçesinde ise *-ları, -leri* (-narı, -neri) ekleri 3. çokluk şahıs iyelik ekleri olarak kullanılmaktadır (Öner, 2007: 709).

Ünsüzle biten kelimelerden sonra: *kitap-ları, muhabbet-leri, milliyet-leri, kalıp-ları.*

Ünlüyle biten kelimelerden sonra: *mulla-ları, imza-ları, alma-ları.*

3.1.2.1.1.4. Hal Ekleri

İsmi başka bir kelimeyle ilişki kurmak için aldığı eke *hal eki* denir. Başka bir kelime ile ilgi kurmak amacıyla, ismin yalın yani eksiz veya ek alarak bulunduğu duruma da *ismin hali* adı verilir (Gülensoy, 2010: 544).

İsmi halleri ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. İsmi halleri bazen eksiz, fakat çok defa da eklidir. Hal ekleri yardımcı unsuru esas unsura bağlar. İleriye doğru bir hareket kurar. İyelik ekleri asıl unsuru yardımcı unsura bağlar. Geriye doğru bir ilişki kurar. Yani iyelik ekleri ile hal eklerinin yönleri tamamen birbirinin aksi yöndedir (Ergin, 2002: 352).

İsimlerin cümlede çevresindekilerle kurduğu ilişki iki türdür. Bunlardan birincisi, isimlerin kendilerine bağlı olan isimlerle olan münasebetidir. Bir başka deyişle bu ilişki isimleri isimleri bağlayan ilişkidir ve bu ilişki iyelik ekleriyle karşılanır. İyelik ekleriyle birbirine bağlanan bu isimler iyelik grubunu meydana getirirler. Diğer ilişki ise isimlerin kendisine

bağlı bulunmayan cümle ögeleri ve fiillerle oluşturdukları geçici anlam ilişkileridir. Bu ilişkiler *durum ekleri* adı verilen *ad çekimi ekleriyle* karşılanır (Korkmaz, 2007a: 266).

Hal Ekleri

yardımcı unsur	→	asıl unsur

İyelik Ekleri

asıl unsur	→	yardımcı unsur

İsimlere fiillerle birleşerek cümle yapısı meydana getirecek her türlü işlevli hal ekleri verir. Hal ekleri çokluk ve iyelik eklerinden sonra, soru ekinden önce gelebilirler. Kelime çeşidi bakımından da isim çeşidinden bütün kelimeler hal eklerinin kullanım sahasına girerler. Hal eklerinden sonra soru ekinden başka bir de yapım ve aitlik eklerinde gördüğümüz *-ki* eki getirilebilir (Ergin, 2002: 352).

3.1.2.1.1.4.1. Yalın hal

“Bu durum adın, hiçbir varlık veya özellik ile ilişkilendirilmediği fakat dilin sözlük kullanımından farklı bir durumdur. Yalın durum çekimi, söz öbeklerinde niteleyici (sıfat) durumu, cümlelerde yapıcı veya olucu (özne) durumudur. Adların başka bir ögeye bağlı olmayan normal teklik, çokluk, aitlik ekli ve iyelikli şekilleri, yalın durumlarıdır: *ev, evler, evdeki, evim* gibi.” (Karaağaç, 2012: 331).

İsmin cümlede anlam bakımından başka bir kelimeye bağlı olmayan hali *yalın durumudur*. Bununla birlikte cümle içerisinde özne, nesne, isim tamlaması, sıfat tamlaması, bağlama, unvan, ünlem ve birleşik eylem gibi yapılarda da kullanılabilmektedir (Korkmaz, 2007a: 267).

İsimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın halleridir. Örneğin *taş, ev* teklik yalın hali, *taşlar, evler* çokluk yalın hali; *taşlarım, evlerimiz* iyelik yalın halidir. Eksizlik bu ekte problem oluşturmaktadır (Gülensoy, 2010: 544).

Eksiz haller ≠ Eksiz çekimler

İlgi hali (-nın ~ Ø)

Akkuzatif (-ı ~ Ø)

Zarf (nitelik zarfı, zarf tekrarı)

Bunlar yalın hal olmayıp ekli veya eksiz olabilirler. Yalın hal, eksiz hal anlamına gelmemelidir. Örneğin “güzel söylüyor” derken “güzel” kelimesi de eksizdir ancak yüklemi nitelediği için zarf görevindedir. Moğol dilinde nominatif eksiz değildir (Ergin, 2002: 352, 354).

Metinlerimizde yalın halde karşımıza çıkan kelimelere örnek verecek olursak; *ukuvçı, adam, diputat, binalar, kün, hava, yaz, kara, kazaki, karandaş, kalem, urın, kanm, til, mukaddes.*

Teklik ekli örnekler

Diputat üçüncü **ıstağan** çeyni yasap aldına kuyduktan sonra östelden şul künkî gaziteni alup uqumağa başladı. (143)

“Vekil üçüncü bardak çayını hazırlayıp önüne koyduktan sonra masadan o günkü gazeteyi alıp okumaya başladı.”

Ĥadime semavarnı kitürgeç, diputat **çey** yasap bu hanımnı östel yanınarak utururğa da’vet itdi. (179)

“Hizmetçi semaveri getirince, vekil çay hazırlayıp bu hanımı masanın yanına oturmaya davet etti.”

Çokluk ekli örnekler

Kanturişikler içerusinde tütün dumanını havaya **savıranlar** var ise afyon yutup, til astına vaq temekü salup, kıımız içüp serhoşluk iden **takvalarımız** da az degıldür. (1588)

“Memurların içerisinde tütün dumanını havaya savuranlar varsa afyon yutup, dil altına ufak tütün koyup, kıımız içip sarhoşluk eden takvalarımız da az değildir.”

Adulof bu ebatdaki ĥıdmetinde çok meşakķat ve **zahmetler** çekdi. (1648)

“Adulof bu hizmetinde çok meşakkat ve zahmet çekti.”

İyelik ekli örnekler

Hulasa: hazırki kadar, cehalet ve zulmet altında kümülüp yatmış **Türk milletinin varlığını** dünyaya gösterecekler, bu **milletinin ismi** yineden **tarih sayfalarına** ve **medeniyet dünyasına** kırmege başlayacaktır. (107)

“Kısaca: Şimdiye kadar, cehalet ve karanlık altında gömülüp kalmış Türk milletinin varlığını dünyaya gösterecekler, bu milletin ismi yeniden tarih sayfalarına ve medeniyet dünyasına girmeye başlayacaktır.”

Birbirinin dillerini anlamav sebepli, bir milletke, bir tilge mensup bulgan bu **Türk balaları**, üz ana dillerinden vazgeçüp Rusça süyleşürge başladılar. (122)

“Birbirlerinin dillerini anlamadıklarından ötürü, bir millete, bir dile mensup olan bu Türk çocukları, kendi ana dillerinden vazgeçerek Rusça konuşmaya başladılar.”

3.1.2.1.1.4.2. İlgi hali

Bu hal ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden halidir. İlgi hali ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabi bulunduğunu gösterir. Genitif eki ya ekli, ya da eksizdir: *İstanbul (şehri), taş (parçası); taş-ın (üstü)* vb. (Ergin, 2002: 352).

Karaağaç genitif ekinin fonksiyonlarını şu şekilde sıralamıştır:

“a. Sahiplik, aitlik veya yakın ilişki ifadesinde iyelik ekiyle aynı işlevi görür: *çobanın köpeği; ağacın rengi; sobanın ateşi; sevginin doğuşu; suyun gücü.*

b. Bir olma veya yapmanın öznesini bildirmede, özne durumudur: *atının yürüyüşü; onun gülmesi; suyunun azlığı.*

c. Bir hareketin nesnesini bildirmede nesne durumudur: *rüyanın yorumu; tarlanın sürülmesi; ateşin yakması.*

ç. Bir varlığın bir bölümünü bildirmede parça ifadeli durumdur: *armudun iyisi; kızların en güzeli; ülkenin büyüğü.*

d. İlişkiyi ve sahipliği bildiren yüklemi oluşturur: *Bu kitap Uğur’undur.; Yol, onun evinindir.; Bu bisiklet bizim çocuğundur. ; Bu tarla dayımındır.*

e. Yalnızca ilişkiye işaret eden ilişki durumu kurar: *Ali’nin ev; dayımın kız; benim defter.”* (Karaağaç, 2012: 335).

İlgi durumu ister ek alsın ister ek almasın iki adı birbirine bağlar. Bunun yanında zamirleri bazı edatlara bağlamak amacıyla da kullanılan ilgi eki bazı fiillerde ve *-dIr*, *-dUr* bildirme ekiyle kullanılan adların fiile bağlanması fonksiyonunda da kullanılır: *Ali'nindir* gibi (Korkmaz, 2007a: 269, 270).

ET.	-nıñ, -niñ, -nuñ, -nüñ; -iñ, -iñ, -uñ, -üñ
T.Kıp.	-nıñ, -niñ; -iñ, -iñ
Tat.	-nıñ, -niñ

Eski Türkçede kelimenin ünlüyle veya ünsüzle bitişine göre *-nıñ*, *-niñ*, *-nuñ*, *-nüñ* veya *-iñ*, *-iñ*, *-uñ*, *-üñ* ekleri kullanılır. Tarihi Kıpçak metinlerinde ise ekin sadece dar-düz vokalli şekli olan *-nıñ*, *-niñ*; *-iñ*, *-iñ* ekleri kullanılmıştır (Tekin, 2000: 107). Bugün Tatar Türkçesinde ise kelime ister vokalle ister konsonantla bitsin ekin yalnız dar-düz ünsüzle biten *-nıñ*, *-niñ* şekli kullanılmaktadır. “Görüldüğü gibi Eski Türkçe devresini takiben ilgi hali ekinin *-nıñ*, *-niñ* türü standartlaşmış ve eskiden ünsüzle biten kök ve gövdelere getirilen *-iñ*, *-iñ* şekli sadece zamir çekiminde kalmıştır. Bu bakımdan Batı Türkçesi Eski Türkçe devresine daha yakındır.” (Öner, 1998: 119).

Kalın ünlüyle biten kelimelerde: *may-nıñ*, *Piterburg-nıñ* *tarağı-nıñ* *mıyıklar-nıñ* *hatunları-nıñ*, *şu-nuñ*, *bu-nuñ*, *süz-nüñ*, *Köçerlü-nüñ*.

İnce ünlüyle biten kelimelerde: *bız-niñ*, *milleti-niñ*, *ümidleri-niñ*, *birbir-i-niñ*, *sız-niñ*. *kışiler-niñ*, *kız-nıñ*, *aqça-nıñ*, *Afrika-nıñ*, *imamlar-nıñ*.

Bununla birlikte metinlerimizde genitif ekinin konsonantla başlayan şeklinin yanı sıra Batı Türkçesinin de tesiriyle vokalle başlayan şekilleri de sıklıkla görülmektedir: *dostlarım-iñ* *benibeşer-iñ*, *milletler-iñ*, *bunlar-iñ*, *bu-nuñ*, *Rus-uñ*, *merhum-uñ*, *yıl-uñ* gibi.

3.1.2.1.1.4.3. Yükleme hali

Yükleme kategorisi batı dillerinde akkuzatif adıyla anılır. Latince’de ise *akkuza etmek* “yüklemek; birine bir şey veya suç yüklemek” anlamına gelen bu dilbilgisi yapısının terim anlamı ise *nesne eki*, *belirtme hali* demektir.

Akkuzatif hali ismi kendisine etki eden geçişli bir fiile bağlayan haldir. Bu hal ismin geçişli fiillerin doğrudan doğruya etkisi altında olduğunu gösteren halidir. İsmi fiile bağlayan hal eklerinden olan yükleme eki fiilin nesnesini yapar (Ergin, 2002: 352).

Yükleme veya akkuzatif hali bir ismin geçişli bir eyleme bağlanarak, ortaya çıkan hareketten etkilenen varlık konumu kazanması durumudur. Akkuzatif hali Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de ekli veya eksiz olarak kullanılabilmektedir. Bu durumda kullanılan eylemler geçişli fiillerdir. İsim bu türlü fiillerle bağlanırken ekli veya eksiz olabilir. Cümlede nesne olarak görev yapan bu durum ekini almış isim belirtili, eksiz yapma durumundaki isim ise belirtisiz nesne görevinde kullanılır (Karaağaç, 2012: 335, 336).

	Yalın Hal	İyelik ekli kelimelerden sonra	Zamirlerden sonra
ET.	-ğ, -g	-n	-nı, -ni
T.Kıp.	-nı, -ni	-nı, -ni; -n (3. şahıs iyelikli kelimelerden sonra)	-nı, -ni
Tat.	-nı, -nı	-nı, -nı; -n (3. şahıs)	-nı, -nı

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Eski Türkçede üç akkuzatif eki vardır:

1. -ğ, -g yalın isimlere gelir: *kagan-ı-ğ, bodun-u-ğ, tağ-ı-ğ*.

2. -n iyelikli kelimelere gelir³²: *sabım-ı-n*.

3. -nı, -ni: zamirlere gelir: *bu-nı, şu-nı* vb.

-nı, -ni akkuzatif eki Batı Türkçesinde sadece zamirlerde kalmıştır. Kuzey ve Doğu Türkçelerinde ise bu ekler bütün kök ve gövdelerde genelleşmiştir.

Tatar Türkçesinin yükleme hali ekleri yalın isimlere gelen -nı, -nı; iyelik ekli kelimelerde kullanılan -nı, -nı; -n (3. şahıslarda) ve zamirlerde kullanılan -nı, -nı ekleridir (Öner, 1998: 122).

³² Eski Türkçede iyelikli isimlere gelen bu akkuzatif ekinin yanında nadir olarak -nI ekinin de kullanıldığı görülmektedir (Tekin, 2003: 107; Erdal, 2004: 170).

Yalın haldeki kelimelerden sonra: *semavar-nı, familyası-nı, gubırnası-nı, gazite-ni, usul-i cedide-ni, istağan-nı, küzgi-ni, çey-ni, çıkçık-ni.*

İyelik ekli kelimelerden sonra: *kelepüşü-n.*

Zamirlerden sonra: *anı, bunu, şunu.*

3.1.2.1.1.4.4. Yaklaşma hali

Kelime gruplarında veya cümlede fiilin kendisine doğru yöneldiğini yaklaştığını göstermek için isim yönelme haline sokulur. Fiilin istikametini gösteren ve yaklaşma ifade eden yönelme hali daima ekle yapılır. İsmi fiile bağlar, fiilin yerini gösterir. Yönelme hali eki yaklaşmanın yanı sıra zaman, sebep ve kuvvetlendirme gibi fonksiyonlara da sahiptir (Karaağaç, 2012: 337; Ergin, 2002: 355; Korkmaz, 2007a: 280).

ET.	-ğa, -ge; -ka, -ke; -a, -e
T.Kıp.	-ğa, -ge; -ka, -ke; -a, -e
Tat.	-ğa, -ge; -ka, -ke; -a, -e; -na, -ne

Eski Türkçe yönelme hali eki sedalı ve ünlüyle biten kelimelerden sonra *-ğa, -ge*, ünsüzle biten kelimelerden sonra *-ka, -ke*, iyelik ekli ve yön bildiren kelimelerden sonra ise *-a, -e* (*olurtuğum-a, biri-y-e, yırtı-y-a*) ekleriyle kullanılmıştır. 3. şahıs iyelik ekiyle biten kelimelerden sonra yönelme ekinden önce araya bir *-n-* yardımcı ünsüzü girerek *-na, -ne* şeklinde kullanılır.

Tatar Türkçesinde *-ğa, -ge; -ka, -ke; -a, -e* (sadece 3. şahıs iyelik eki taşıyan isimlerde) ekleri yaklaşma eki olarak kullanılmıştır (Öner, 2007: 709).

Ünlü veya sedalı ünsüzle biyen kelimelerden sonra: *uy-ğa, yuğu-ğa, tıl-ge, saray-ğa bız-ge, uñ-ğa, sul-ğa, üylenüv-ge.*

Diputat şul tariqçe **uyğa** talup türduqdan soñra çey östelı yanına kilüp çeyni içmege başladı. (60)

“Vekil bu durumda hayale daldıktan sonra çay masasının yanına gelerek çayını içmeye başladı.”

Diputat tünle sa’at ikilerde üz bülmesine qaytup yatsa da tiz gıne **yūğuğa** kite almadı. (71)

“Vekil gece saat iki gibi odasına geri dönüp yatsa da hemencecik uykuya dalamadı.”

Andan Tavriçeskiy **sarayğa** konka kite, bunlar kilgende kızğalurğa hazır turgan bir konka bar idî. (327)

“Ordan Tavriçeskiy sarayına konka gidiyor, bunlar geldiğinde hareket etmek için hazır duran bir konka vardı.”

Bu adam **bızge** ‘alelumum dinler ve hususen din-i İslam hakkında, anıñ hikmet ve felsefeleri tuğrusında küp süzler süyledi. (569)

“Bu adam bize genel olarak dinler ve özellikle de İslam dini hakkında, onun hikmet ve felsefesi hakkında pek çok şey anlattı.”

Diputat kızınıñ dahide kilüvini küñilinden pek arzu itdi, bunuñ ile yakındanrak tanışıp üylenüvge kadar hesaplar yürüte başladı. (205)

“Vekil kızın tekrar gelmesini çok arzu etti, onunla daha yakından tanışıp evlenmeye kadar hesaplar yapmaya başladı.”

Sedasız ünsüzle biten kelimelerden sonra: *işik-ke, yurt-ka, itmes-ke* vb.

İşikke yakın cirde şirma artında karavat. (17)

“Kapıya yakın yerde paravanın arkasında kerevet.”

Ta’til vakitlerinde cey künleri **yürtka** kaytup andağı ‘ailem ile yaşasam bunuñ kay yerî fena olaçaq? (211)

“Tatil vakitlerinde bahar günleri eve dönüp oradaki ailem ile yaşasam bunda ne fenalık var?”

Umumiyetle hatunlarğa ve hususen böyle melek kibi güzel kızlarğa karşı süz süylerge ve anlarınıñ tilegen nerselerin icra **itmeske** kimniñ qulından kilür!.. (312)

“Genellikle hatunlara ve özellikle de böyle melek gibi güzel kızlara karşı söz söylemeye ve onların istedikleri şeyleri icra etmelerine müsaade etmemek kimin elinden gelir!..”

1. ve 2. şahıs iyelik ekli kelimelerden sonra: *yanım-a, kalbim-e, hoşum-a* vb.

Yabık da tüğil, artık simiz de tüğil, urtaça gına, tamaq astları nindiy tulı hem ap aq bılkıldap tura, bit almaları pişken alma kibik kıpkızıl, eger bu kızını ala kılsam diputatlıknıñ fa’idesini kürdüm diyerge de yarıy bu kızınıñ üzi benı tapup **yanıma** kilüvi de buşka tüğildir. Benim üylenesim kilgenni işitüp kiluv ihtimali de var” didi. (257)

“Zayıf da değil, fazla şişman da değil, orta halli, gıdıkları tamamiyle dolgun ve bembeyaz parlıyor, yanakları olgun elma gibi kıpkızıl, eğer bu kızı alırsam vekilliğin faydasını gördüm diyebilirim. Bu kızın beni bularak yanıma gelmesi de boşuna değildir. Benim evlenmeye niyetim olduğunu işitip gelme ihtimali de var” dedi.”

Şayed almakda olduğım gazeteler gelmeden kalırsa yahud her gün hiç olmazsa bir iki sa’at okumağa yazmağa ‘adet itdiğim şeyleri icra idemeden kalırsam **canım** sıkılıyor, **keyfim** bozuluyor, **kalbime** bir hüznün ‘arız oluyor, her kime ve her şey’e tarılmağ, açuvlanmağ isti’dadında bulunuyorum. (2107)

“Şayet almakta olduğum gazeteler gelmeden kalırsa yahut her gün hiç olmazsa bir iki saat okumaya yazmaya adet ettiğim şeyleri icra edemeden kalırsam canım sıkılıyor, keyfim bozuluyor, kalbime bir hüznün çöküyor, herkese ve her şeye kızmak, öfkelenmek istiyorum.”

Fakat bunların bir iki yerleri benim **hoşuma** gitmiyordu. (2124)

“Fakat bunların bir iki yeri hoşuma gitmiyordu.”

3. şahıs iyelik ekli kelimelerden sonra: *fa’idesi-ne küñilleri-ne su’ali-ne vb.*

Müslüman **fa’idesine** olduğda yalan yere yemin itmek hem ca’iz” diye fetva virerek hacileri bile yemin itdirüp ecanib nazarında şeri’at geray-ı İslamiyenin kadr ve menziletini beş paraya tenzil itdirmeye sebep olanlar; şeri’at-ı İslamiye farz itdiği halde “Müslüman kızlarının okumağ yazmağları ca’iz değil” diye kendimizi alçak şeytanları bile güldirenler; dinlerin ve hususiyle bütün ahkamı kava’id-i ‘aqliye ve mantıkaya üzerine mü’esses olan İslamiyetin felsefe ve fünundan başka vücud ve devamı asla mümkün olmadığı ve şimdi Avrupa mekteplerinde tahsil idilen birçok fününun esasen va’zıları asıl haқиki İslamlar olduğu halde fen ve felsefeye var kuvvetleriyle nefret idenler ve ‘ilm-i mantık yerine de birtakım ebhas-ı lafziye ile vakit geçirüp hatta mantığın neden ‘ibaret olduğına bile vakıf olmayanlar ve muvafık-ı mantık iki satır yazmağda ve beş on kelime söylemekden ‘aciz olanlar; ve daha pek çok bedbahtlıklarımıza sebep olanlar kimlerdir? (2508)

“Müslüman faydasına olduğunda yalan yere yemin etmek de caiz” diye fetva vererek hacıları bile yemin ettirip ecnebiler nazarında şeriat, İslam kahramanlarının kıymet ve derecesini beş paraya düşürmeye sebep olanlar; İslam şeriatinin farz ettiği halde “Müslüman kızlarının okuma yazmaları caiz değil” diye kendimizi alçak şeytanlara bile güldürenler; dinlerin ve özellikle bütün hükümleri akli ve mantıki kurallar üzerine kurulan İslamiyet’in felsefe ve fenden başka varlığı ve devamı asla mümkün olmadığı ve şimdi Avrupa okullarında tahsil edilen birçok bilimlerin esasen kurucuları asıl Müslümanlar

olduğu halde fen ve felsefeden var kuvvetleriyle nefret edenler ve mantık ilmi yerine de birtakım lafzi bahisler ile vakit geçirenler, hatta mantığın neden ibaret olduğuna bile vakıf olmayanlar ve akla uygun iki satır yazmakta ve beş on kelime söylemekten aciz olanlar; ve daha pek çok talihsizliklerimize sebep olanlar kimlerdir?”

İkinci - “İttihad-ı fikir” yük. Her birisi üzerine bir türlü düşüne, güya bunların arasında müşterek olup, barısının da yüreklerine tiygen, barısının da canlarını açıtkan ve barısının da **künüllerine** yakın olan hiçbir şey yükür! (120)

“İkincisi - “İttihad-ı fikir” yok. Her biri kendince farklı düşünüyor, güya bunların arasında fikir birliği olup hepsinin de yüreklerine dokunan, hepsinin de canlarını acıtan ve hepsinin de gönüllerine yakın olan hiçbir şey yoktur!”

İşte şu “niçün” **su’alüne** hiçbir esaslı cevap bulamıyorum da “maymun iştahlı olduğumuz için” diyeceğim geliyor. (1329)

“İşte şu “niçin” sualine hiçbir esaslı cevap bulamıyorum da “maymun iştahlı olduğumuz için” diyeceğim geliyor.”

3.1.2.1.1.4.5. Bulunma hali

ET.	-ta, -te; -da, -de
T.Kıp.	-ta, -te; -da, -de
Tat.	-ta, -te; -da, -de; -nda, -nde

Bugün Tatar Türkçesinde bulunma hali ekleri *-da, -de; -ta, -te* şeklindedir (Öner, 2007: 709).

Ünlü ve sedalı ünsüzle biten kelimelerden sonra: *cir-de, dünya-da derece-de, yıl-da, yetajirka-da, kadağlar-da, adam-da*

Terezege yakın bir **cirde** yazuv östeli, anıñ üstünde gazeteleri, poçmakdağı **yetajirkada** Gosudarstvenniy Dumağa hükümet tarafından kirtilgen ve birer nüshası diputatğa birilgen zakon proektları. (16)

“Pencereye yakın bir yerde yazı masası, onun üstünde gazeteleri, köşedeki etajerde Devlet Duma’sında hükümet tarafından kabul edilen ve birer nüshası verilen kanun taslakları.”

İrlerinin **dünyada** bu kadar ağırlık ve müşkilliklerine tüzüvi yalnız hatunlar arkasında yiñileye ve ünituladır. (315)

“Erkeklerinin dünyada bu kadar sıkıntı ve zorluklara tahammül etmeleri sadece kadınlar sayesinde hafifler ve unutulur.”

Añarga qarşu astinedeki **kağaklarda** iki üç cirde aq ve qara qazakiler ilingen. (18)

“Onun qarşısında duvardaki çivilerde üç yerde ak ve kara kazakiler asılmış.”

Ünsüz ve sedasız ünsüzle biten kelimelerden sonra: *seğat-te* vb.

Çılıbırnıñ bir başı **seğatte**, ikinci başında kışkına kıblenüma. (22)

“Zincirin bir başı saatte, diğer başında küçücük kıblenüma.”

İyelik ekli kelimelerden sonra: *karşusı-nda, işiği-nde, artı-nda, ayağı-nda, başı-nda, araları-nda* vb.

20 nçi May yitdi ve irta sa’at 11 lerde diputat bülmesiniñ **işiginde** taq taq diye taviş işidildi. (276)

“Mayıs’ın 20’si geldi ve sabah saat 11’lerde vekil odasının kapısında tak tak diye bir ses işitildi.”

İşikke yakın cirde şırma **artında** karavat. (17)

“Kapiya yakın yerde paravanın arkasında kerevet.”

Bizniñ uyezd halkı bütün ‘ailesi ile yıl boyunca kiçe kündüz işliyer de alay da tamaqları tuymıy, üstleri alama, küp işlevden billeri bükreygen, qaygu ve hasretten mañgayları cıyurulğan, küñilleri sınık bula, baħusus bu vaqitlerde yeñi aşlık ülgürmez burun biçareler açlıqdan üler, çikke yitgen bulalar, ħilkat cihetince **aralarında** hiç fark bulmağan insanlarnıñ türmişlerinde ve küñ kürişlerinde ne qadar büyük fark var, ba’zıları ne qadar mes’ud ve ba’zıları ne qadar baħsızlardır. Bu hal her vaqit şöyle devam idecek bulsa pek küñilsiz bir işdir. (58)

“Bizim uyezd halkı bütün ailesi ile yıl boyunca gece gündüz çalıştıkları halde karınları doymuyor, üstleri eski püskü, çok çalışmaktan belleri kamburlaşmış, kaygı ve hasretten alınları kırışmış, gönülleri sıkıntılı, özellikle bu vakitlerde ekinler yetişmeden önce biçareler açlıktan ölür çaresiz kalırlar, yaratılış yönünden aralarında hiçbir fark olmayan insanların hayatlarında ve geçimlerini temin etme bakımından ne kadar büyük fark var, bazıları ne kadar mesut ve bazıları ise ne kadar baħsızdırlar. Bu durumun her zaman böyle devam etmesi pek hoş olmayan bir durumdur.”

3.1.2.1.1.4.6. Ayrılma hali

Kelime gruplarında ve cümlelerde fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını belirtmek için isim ablatif halinde bulunur. Ablatif eki genellikle uzaklaşma bildiren bir ektir (Ergin, 2002: 357) Kelime gruplarında ve cümlelerde fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını belirtmek için isim ablatif halinde bulunur. Fiilin hareketi çıkma durumundaki isimden dışarı doğru gerçekleşmektedir. Bu hal diğer hal eklerine göre işlevi en geniş olan gramer kategorisidir. Bu işlevler yer, mekan, zaman, hareket biçimi, sebep, ölçü, miktar, bir bütünü veya bütünün parçasını gösterme olarak sayılabilir (Korkmaz, 2007a: 301).

Tatar Türkçesinde bu hal ekleri *-tan, -ten; -dan, -den (>-nan, -nen)* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Öner, 1998. 132).

ET.	<i>-tın, -tin; -dın, -din; -dan, -den; -tan, - ten</i>
T.Kıp.	<i>-dan, -den; -tan, - ten</i>
Tat.	<i>-dan, -den; -tan, - ten; -nan, -nen</i>

Eski Türkçe döneminde ek konsonant uyumuna bağlı olarak *-tın, -tin; -dın, -din* şeklindedir (Erdal, 2004: 174). Ablatif eki Köktürkçede yer (*balık-dın*) ve yön (*yarıqlıg kandin kelip...*) fonksiyonlarında da kullanılmıştır. Tarihi Kıpçak metinlerinde *-dan, -den; -tan, -ten* ekleriyle kullanılmıştır. Ek sedalı ünsüzlerden sonra *-dan, -den*, sedasız ünsüzlerden sonra ise *-tan, -ten* şeklinde kullanılmaktadır. Bununla birlikte ekin eski *-din* şeklinin geçtiği de tespit edilmiştir (Güner, 2013: 192; Karamanlıoğlu, 1994: 72).

Ünlü ve sedalı ünsüzle biten kelimelerden sonra: *kırgen-den, başın-dan, azasın-dan, tarafın-dan, üstin-den, küzgı-den, kün-den, bülme-den, nesre-den, diputatlar-dan*.

Yaz **kırgenden** birli bunuñ kibi güzel kün Piterburgda birinçi mertebe oldı. (9)

“Petersburg’da bahar geldiğinden beri böyle güzel bir gün ilk kez görüldü.”

Diputatnıñ **başından** gine bir minut içinde yüz türlü fikirler kiçüp kitdi. (168)

“Yeniden vekilin başından bir dakika içinde yüz türlü fikir geçti.”

Dağı de kılına küzgısini aldı, ağızını açup **küzgiden** tışlerini qaradı, yañak itni içki yaqdan tilı ile tırtıp kabartarak beyt urtasındağı bir iki yün parçasını yülküp alurğa mataşdı. (62)

“Tekrar eline aynasını aldı, ağzını açıp aynada dişlerine baktı, yanağının etini iç tarafından dili ile dürtüp kabartarak evin ortasındaki bir iki yün parçasını çekiştirip almak için çabaladı.”

Sedasız ünsüzle biten kelimelerden sonra: *yağ-tan, bitirdikten vb.*

Bunlardan birisi kıskarak buylu, sirek ve azgına sakallı, küzleri kısınkılı, üstüne gine ak kazaki kiygen, başında çitine tar gına kama tütkan, yeşil hetfe tışlı bürk, anıñ astında art **yağtan** kızıl fes kürinip türmakda idî. (334)

“Bunlardan birisi kısa boylu, seyrek ve az sakallı, sıkışık gözlü, üstüne beyaz kazaki giymiş, başında kenarına ince bir kama takmış, yeşil kadife taşlı börk, onun altında arka taraftan kızıl fes görünmekte idi.”

Gimnaziyayı **bitirdikten** sonra bir meslek intihab ideceği vakit, her zaman ve her yerde olduğu gibi, Adulof Markes’e akraba ve dost aşinaları her biri bir türlü mesleği tavsiye idiyorlardı. (1639)

“Gimnaziyayı bitirdikten sonra bir meslek seçeceği vakit, her zaman ve her yerde olduğu gibi, Adulof Markes’e akraba, dost ve tanıdıklarının her biri bir türlü mesleği tavsiye ediyorlardı.”

3.1.2.1.1.4.7. Vasıta hali

Bu ek fiilin ne ile, nasıl, ne zaman yapıldığını ifade etmek için isme getirilen ektir. Onun içindir ki instrumental şekli kelime grubu ve cümlede daima zarf olarak kullanılır. Instrumental ekinin asıl fonksiyonu vasıta ifade etmektir. Eski Türkçenin instrumental ekleri *-n* ekidir. Bunun yanı sıra *birle* edatı da vasıta hali ifadesi için kullanılmıştır (Tekin, 117, 118). Tarihi Kıpçak Türkçesinde *-n*, *-la*, *-le*, *-layın*, *-leyin* ekleri ile *birle* ve *bile* edatları vasıta hali için kullanılmıştır (Karamanlıoğlu, 1994: 74). Vasıta çekiminde kullanılan *bile*, *bilen* ve *birlen* edatlarının yanı sıra Oğuz alanında *ile* edatı kullanım alanına girmiştir. Türkçede instrumental eki işlevliğini kaybederken onun vazifesini *ile* edatı üzerine almış, edat halinde kalarak veya ekleşerek tamamen instrumental eki yerine geçmiştir: *ağaç-la*, *evler-le* vb (Ergin, 2002: 358).

ET.	-n; -la, -le
T.Kıp.	-n; -la, -le; -layın, leyin; birle; bile
Tat.	bilen, birlen, katış

İncelediğimiz metinler Osmanlı Türkçesine yakın bir dil anlayışıyla kaleme alındığı için instrumental eki olarak sadece iki yerde *birlen* edatı kullanılmıştır:

birlen

Diputatnıñ: rahim idññiz digen tavuşı üzerine ışık açılarak kütülgen kız kırdı ve ul kıröv **birlen** bülmege güzel ve latif huş is cayıldı. (287)

“*Vekilin: Lütfen buyurun diye seslenmesi üzerine kapı açılarak beklediği kız içeri girdi ve onun içeri girmesiyle odaya güzel, latif ve hoş bir koku yayıldı.*”

Kiñeşüp, bahisleşüp, kıçkıırışüp ırte **birlen** sa’at üçlerge kadar vaķit ütkergenden soñ birılgen qarar bundan ‘ibaret olmuştur. (488)

“*Müşavere edilip, konuşulup, tartışılıp sabah saat üçlere kadar vakit geçirdikten sonra verilen karar şundan ibaret olmuştur.*”

3.1.2.1.1.1.4.8. Eşitlik hali

Eşitlik ekleri bir *eşitlik*, *gibilik*, *benzerlik* ifade ederler. İsmi fiile bağlayan eşitlik hali daima zarf olarak kullanılır. Eşitlik ekleri de tıpkı instrumental ekleri gibi çekim ekliğinden çıkıp yapım eki gibi kalıplaşmaya başlamışlardır (Ergin, 2002: 359).

Söz gruplarında ve cümlede hareketin nasıl ve ne şekilde olduğunu veya yapıldığını, eylemin yapılış ve oluş şeklini göstermek için ismin içinde bulunduğu durumdur (Karaağaç, 2012: 346).

ET.	-ça, -çe
T.Kıp.	-ça, -çe
Tat.	-ça, -çe; -day, -dey; -dıy, diy

Eski Türkçede eşitlik eki için *-ça*, *-çe* ekleri kullanılmıştır (Tekin, 2003: 116; Erdal, 2004: 177). Tarihi Kıpçak metinlerinde *-ça*, *-çe* ekleri eşitlik hali için kullanılmıştır. Bu eşitlik ilişkisinin yanı sıra eklendiği isme benzerlik ve küçültme anlamı da katan eşitlik hali eki bu fonksiyonundan ötürü zaman içinde kalıplaşarak yapım ekine dönüşme özelliğini de kazanmıştır (Karamanlıoğlu, 1994: 75; Güner, 2013: 195).

Tatar Türkçesinde eşitlik hali ek için *-ça*, *-çe*; *dıy*, *-diy*; *-day*, *-dey* ile *kıbık* yapıları kullanılmaktadır (Öner, 2007: 710).

-ÇA

İnce ünlüyle biten kelimelerde: *maarifçe*, *büyükçe*, *bızçe*, *cihetinçe*, *tariğe*.

Tamamen kendi işittiği gibi her nev' kitapdan istifade iderek **ma'arifçe** nakıs kalan cihetlerini ikmal itmege genç Adulof'a geniş bir meydan açılmış idi. (1647)

"Tamamen kendi işittiği gibi her tür kitaptan istifade ederek eğitim yönünden eksik kalan taraflarını tamamlaması için genç Adulof'a geniş bir meydan açılmış idi."

Herkes herkes kendi **bıldığınçe** düşünür. (1729)

"Herkes kendi bildiğince düşünür."

Şu kadar var ki 'umumiyetle medeniyet ve ma'arif **cihetinçe** pek girüde ve şayan-ı te'essüf bir halde olduğumuz hiç şüphesiz ise de ba'zan süyünçli ve ümid-bahş idici işlere de rast geliniyor. (1830)

"Şu kadar var ki genellikle medeniyet ve ilim bakımından pek geride ve acınacak bir halde olduğumuz hiç şüphesiz ise de bazen sevinçli ve ümit verici işlere de rast geliniyor."

Kalın ünlüyle biten kelimelerde: *urta-ça*, *çok-ça*, *milyonlarça*.

Yabık da tügıl, artık simız de tügıl, **urtaça** ğına, tamak astları nindiy tulı hem ap aķ bılkıldap tūra, bit almaları pışken alma kıbık kıpkızıl, eger bu kızını ala kılsam diputatlıķınıñ fa'idesini kürdüm diyerge de yarıy bu kızınıñ üzi beni tapup yanıma kilüvi de büşka tügıldır. (256)

"Zayıf da değil, fazla şişman da değil, orta halli, gıdıkları tamamiyle dolgun ve bembeyaz parlıyor, yanakları olgun elma gibi kıpkızıl, eğer bu kızı alırsam vekilliğin faydasını gördüm diyebilirim. Bu kızın beni bularak yanıma gelmesi de boşuna değildir."

Erbab-ı kalem gayret idüp milletin terakkiyat-ı fikriyyesi için lazım olan kitapları yazmalı, başkalar şunları **çokça** alup okumalı, okumak bilmeyenler gayrılarının okuduklarını dinleyip olsa da uyanmağa ve ‘ibret almağa çalışmalı, bunların her biri ‘ibadet ve her biri sevap ve fa’idelî işlerdir. (908)

“Kalem sahipleri gayret edip milletin terakkiyat-ı fikriyyesi (fikri ilerleme) için gereken kitapları yazmalı, başkaları bunları çokça alıp okumalı, okuma bilmeyenler başkalarının okuduklarını dinleyerek de olsa uyanmaya ve ibret almaya çalışmalıdır. Bunların her biri ibadet, her biri sevap ve faydalı işlerdir.”

-DAy

Hususen, **bunday** bir kız kilüp kîrgen vaqıtde üzünñ kânzulçan gına uturuvına üyalup kitdî ve küzgîni tizrek bir çitke, üstelke alup kuydı. Kızınñ suzğan kûlına karşı bu da kûlın suzup kürışdî, kızğa urun küsterüp utururğa ütündî. (154)

“Özellikle, böyle bir kızın gelip içeri girdiği esnada kendinin sadece kolsuz bir yelekle oturmasından dolayı utandı ve aynasını çabucak bir kenara, masaya alıp koydu. Kızın elini uzatmasına karşılık vekil de elini uzatarak selamlaştı, kıza yer gösterip oturmasını rica etti.”

Ta’accübüñüz dahide arttı tûgîl mî? didî. Yaşurun kızlar digen süznî işitkeç diputatnîñ küñîline elle nerseler kildî, biraz kûrkup da kitdî, lakin kızınñ güzellik ve letafetî diputatnî mîknatîs kîbi üzine celp itdiğinden ve bu kız hakkında küñîline elle **nindîy** süyünçli ümidler tûşdiğinden kızınñ her süzine ita’atden başka bir nerse işliy almıy, ve bir süz diye almıydır idî. (311)

“Şaşkınlığınız tekrardan arttı değil mi? dedi. “Gizli kızlar” sözünü işitince vekilin gönlünden kim bilir neler geçti, biraz korktu, lakin kızın güzellik ve letafeti vekili mîknatîs gibi kendine çektiğinden ve bu kız hakkında gönlüne kim bilir nasıl sevinçli ümitler düştüğünden kızın her sözüne itaatten başka bir şey yapamıyor ve hiçbir söz diyemiyor idi.”

Bu kız ile süyleşkende diputatnîñ yürek tibüvîni ve küz hareketlerini kürseñiz diputatnîñ başında **nindîy** fikirler yûrgenîñ üzîñiz de biraz sizer idîñiz. (319)

“Bu kız ile konuşurken vekilin yürek atışını ve göz hareketlerini görseniz vekilin kafasında nasıl fikirler dolaştığını kendiniz de biraz sezerdiniz.”

Diputat: “Estağfurullah Efendim, süyleñiz, süyleñiz, kemal-î diğkat ile tîñlıymın) mûna men **şunday** ata ananîñ balasımın. (534)

“Vekil: “Estağfurullah Efendim, anlatınız, anlatınız, dikkatli bir şekilde dinliyorum) işte ben böyle bir ana babanın çocuğuyum.”

Hazırge kadar hatun kız ile katnaşuvı bilinmeyen diputatnıñ yanına **bunday** güzel bir kıznıñ kilüp kidüp yürüy başlavına evvelden de dikkat itgen hadimeniñ şüphesi dağide arttı (521)

“Şimdiye kadar hatun kız ile buluşması bilinmeyen vekilin yanına bu kadar güzel bir kızın gelip gitmeye başlamasına evvelden de dikkat eden hizmetçinin şüphesi gitgide arttı”

Qıra’at-ı Türki (balalarınñ halklarını **tüzetürdey**, zihnlerini **açarday**, ‘ilim ve ma’rifetke heveslerini **artdırırday** mu’allimler üzleri muvafık kürgen kitaplar. (1455)

“Türkçe okuma çocukların kişiliklerini düzgün hale getirecek, zihinlerini açacak, ilim ve marifete heveslerini arttıracak öğretmenlerin uygun gördüğü kitaplar.”

Bunuñ için Müslüman karındaşlarımıznıñ din-ı muqaddes-ı İslamiyelerni saqlavğa, halklarını tüzetüvke, ma’lumatlarını kingeytüvke, Türklüklerini ve devletlerini yahşılandıruv ve alğa yiberüvge fa’ide **virürdey**, ‘ilim ve ma’rifet hüner ve sanayi’ge da’ir kitaplarını Müslüman karadaşlarımız arasına taraturğa tiyüşlیدr. (1481)

“Bunun için Müslüman kardeşlerimin mukaddes İslam dinlerini korumak, halklarını tertip etmek, bilgilerini genişletmek, Türklüklerini ve devletlerini geliştirmek ve ileriye götürmeye fayda sağlamak için ilim ve marifet ile hüner ve sanayiye dair kitapları Müslüman kardeşlerimiz arasında yaymak gereklidir.”

-Dİy

Şundi zur kişiler, herkesni ahmak bilüp üzleriñe ‘ağıllı bulurğa yaramıy, şul meclisde ba’zı ‘avamlar var, sizniñ her süziñizniñ niçe kıyıırığı var hemmesini bilüp türalar her ne kadar alar şul meclisde hiç nerse söylemese de ahırinde sizge hiç olmasa beş tenge zarar kıılır ya’ni çlenlikden çıkar, karañız! (720)

“Böyle büyük kişiler, herkesi ahmak bilip kendilerini akıllı görmeleri mümkün değildir, şu mecliste bazı avamlar var, sizin her sözünüzde pek çok iki yüzlülük olduğunu biliyorlar, her ne kadar onlar bu mecliste hiçbir şey söylemese de sonunda size hiç olmazsa beş tenge zarar verir yani üyelikten çıkarır, bakınız!”

şikilli

Şulayda bulsa, bir elektrik kuvvetinin te'siri altında hareket itgen **şikilli**, tizlik ile zvanokğa basup hadimni çağırdı, semavarnı yañartup kitirirge, yeñiden temiz ıstağanlar kuyarğa kışdı. (170)

“Öyle de olsa bir elektrik kuvvetinin tesiri altında hareket etmiş gibi, hemencecik zile basıp hizmetçiyi çağırdı, semaverin ateşini yenilemek ve yeniden temiz bardaklar hazırlamak için koştu.”

3.1.2.1.1.4.9. Yön gösterme hali

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi yönünde yapıldığını göstermek için isim yön gösterme haline girer. Aslında ismi fiile bağlayan bu ekler fiilin cereyan ettiği yönü gösterir. Bulundukları kelime zarf olarak kullanılır. Yön ekleri sonradan Türkçede çekim ekliğinden tamamen çıkmış ve sayılı kelimelerin bünyesinde tam bir yapım eki gibi klişeleşip kalmıştır (Ergin, 2002: 360; Karaağaç, 2012: 347).

Bugün Türkçede unutulmuş olan Eski Türkçenin yön eki yerini, çekim edatlarına bırakmıştır. Eski Türkçede kullanılan yön eki bugün *taşra, sonra, içeri, dışarı, yukarı* gibi sayılı kelimelerin bünyesinde kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır. Eski devirlerden beri yön çekimi tüm Türkçede edatlarla yapılagelmiştir³³ (Karaağaç, 2012: 347).

Eski Türkçede yön ekleri *-garu, -gerü; -ñarü; -aru, -erü; -ra, -re*³⁴ idi (Tekin, 2000: 116) Tarihi Kıpçak Türkçesinde *garı, -geri, -garu, -gerü; karı, -keri, -karu, -kerü, -kerü; -arı, -eri, -aru, -erü* ve *-ra, -re* ekleri yön ifadesi için kullanılmıştır (Karamanlıoğlu, 1994: 76; Güner, 2013: 196). Tatar Türkçesinde *taba, taban* ve *karşı* edatları yön ifadesi için kullanılmaktadır (Öner, 1998: 140).

³³ “Eski Türkçeden bu yana Türkçe, yön çekimini, hızla söz dizimi düzlemine kaydırmış ve bu çekimi edatlarla yapmayı tercih etmiştir: *ebgerü > öyge tapa, eve doğru*. Yön hareket bildiren eylemlerin ana özelliğidir. Türkçede yön kavramı, aynı zamanda yaklaşma ve uzaklaşma çekimleriyle de ifade edilmektedir: *Eve doğru gitti. > Eve gitti; Okuldan dışarı çıktı. > Okuldan çıktı.*” (Karaağaç, 2012: 348).

³⁴ *eb-gerü, oğuz-garu, yış-garu, apa Tarkan-garu, yer-gerü, tabgaç-garu, ortası-ñarü, ebim-erü, şad-ra, taş-ra.* (Tekin, 2000: 116, 117).

ET.	-ġaru, -gerü; -ġaru, -kerü; -ñaru; -aru; -ra
T.Kıp.	-ġaru, -gerü; -ġaru, -kerü; -arı, -eri; -ra, -re
Tat.	taba, taban; ġarşı

Metinlerimizde yön gösterme hali için kullanılan edatlar cümlelerde şu şekilde kullanılmaktadır:

taba

Andan soñ kelepüşini azğına sül yaġğa kırnaytup kiydi ve ġulak tuğrısındağı saçlarını ġulı ile artġa **taba** sıypap şumartup ġüydi. (30)

*“Ondan sonra kelepüşini azcık sol tarafa doğru yatırarak giydi ve kulak çizgisindeki saçlarını eli ile **arkaya doğru** sıvazlayıp düzeltti.”*

Nevskiy prospiktniñ Nikolayevskiy vokzalğa **taba** başına barup, şuña arġılı kile turgan “Znaminskiy” uramğa ġadar cıyav kildiler. (326)

*“Nevskiy prespiktin **Nikolayevskiy Garına doğru** giderek, bura vasıtasıyla gelen ‘Znaminskiy’ sokağına kadar yürüyerek geldiler.”*

ġarşı

ġızniñ suzğan ġulına **ġarşı** bu da ġulın suzup kürişdi, ġızğa urun küsterüp utururğa ütiñdi. (154)

“Ėızın elini uzatmasına karşılık vekil de elini uzatarak selamlaştı, kıza yer gösterip oturmasını rica etti.”

3.1.2.1.1.1.5. Soru eki

Soru, adın soru şeklini yapan işletme eklerinden olup fiile soru şeklinde bağlanmak için daima adın sonuna soru eki getirilir. Soru eki bir isim işletme eki olarak hal ekleri gibi ismi fiile bağlayan ve bu sayede cümle yapısının kuruluşunda aktif rolü olan bir ektir (Ergin, 2002: 361).

ET.	-ğu, -gü; -mu, -mü
T.Kıp.	-mı, -mi, -mu, -mü
Tat.	-mı, -mĩ; miken (-mĩ+iken)

Eski Türkçede *ğu*, *gü*³⁵ ve *mu*, *mü* yapıları soru ifadesinde kullanılmıştır (Gabain, 2003: 356, 357).

Tarihi Kıpçak metinlerinde *-mı*, *-mi*, *-mu*, *-mü* eklerinin soru ifadesi için kullanıldığını görüyoruz (Güner, 2013: 261). Tatar Türkçesinde ise bu çekim *mı*, *mĩ* ek veya edatıyla yapılmaktadır (Öner, 1998: 265).

Hayalmĩ? Hakikatmĩ? (6)

“Hayal mi Hakikat mi?”

Sız falan gubırnadan kilgen falan isimli diputat bulasız degilmĩ? (160)

“Siz falan gubirnadadan gelen falan isimli vekilsiniz değil mi?”

Bunuñ ile ikev gıne uturganda ipdeşlerden birer Müslüman diputatı ve hususen mollaları kilüp kireçek bulsalar ‘aceba bir şübhege tüşmezlermĩ? (167)

“Bu kızla ikisi baş başa oturlarken arkadaşlarından bir Müslüman vekil veya özellikle mollalar gelip içeri girecek olsalar acaba bir şüpheye düşmezler mi?”

Soñ niçik, Piterburgda yamansuv tügilmĩ, yürt yirnĩ sağınmıysızmı? (174)

“Öyleyse nasıl, Petersburg’da kederli değil misiniz, memleketinizi özlemiyor musunuz?”

Bu bir Rus yaki Yahudi kıızı ulsa böyle Türkçe yazalurmı? (234)

“Bu bir Rus veya Yahudi kıızı olsa böyle Türkçe yazabilir mi?”

Üziñiz isen müsiz? (296)

“Siz nasılsınız?”

Ta’accübüñüz dağide artdı tügilmĩ? (307)

“Şaşkınlığınız daha da arttı değil mi?”

Yüksa birer yumuşuñuz barmı? (466)

“Yoksa birer işiniz var mı?”

Yüksa siz kiterge hazırlanup çomadaniñızğa nerse tutırmağda idñizmĩ? (506)

“Yoksa siz gitmeye hazırlanıp valizinize eşyalarınızı mı dolduruyordunuz?”

³⁵ “Sadece kitabelerde (ve bazı modern ağızlarda tevsik edilmiş soru edatı da *ğu*, *gü*’dür. Belagatla ilgili sorular yapar. Cevap olarak bir ‘hayır’ bekler.” (Gabain, 2003: 357).

3.1.2.1.1.2. İsim Bildirmesi

Bütün isim ve fiil şekillerinin sonuna gelerek onlardan fiil yaptığı için ana yardımcı fiil, isimleri fiilleştirdiği için de isim fiili denilen *i-* fiilinin tek başına kök olarak kesin ve belirli bir anlamı yoktur. *i-* fiilinin 4 çekim şekli vardır: Bunlar şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart şekilleridir. İsim fiilinin birleşik fiil çekimlerinin temelini kurmak, isim ve isim şekillerini fiil kalıbına sokarak, onları fiilleştirerek isim cümlelerinin temelini oluşturmak gibi iki temel görevi vardır (Ergin, 2002: 501).

Fiillerin birleşik çekimlerini yapan *i-* yardımcı fiili, isim bildirmesi de yapmaktadır. Bütün dillerde isim cümlesi, bir yapma veya olmanın olmadığı sadece bildirmenin söz konusu olduğu cümlelerdir. Bununla birlikte ana yardımcı eylemin kullanımıyla genişleyen cümle veya olay bildirmeleri de birçok dilin gramerlerinde birleşik fiil çekimlerinin temelini oluşturmaktadırlar³⁶ (Karaağaç, 2012: 389).

Eski Türkçede isim bildirmesi için *er-* fiili kullanılırdı. Sonradan *er-* > *i-* gelişmesine bir de *tur-* fiili eklenmiştir. Demek ki Eski Türkçeden sonra bir taraftan *er-* diğer taraftan ise *tur-* fiili isim bildirmesi için kullanılmıştır.

3.1.2.1.1.2.1. Geniş-Şimdiki Zaman

i- fiilinin tarihi dönemlerde (Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi) ile bugün Türkiye Türkçesinde çekime girdiği şekiller aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

³⁶ “Bildirme: Dillerdeki ‘varoluş’ kavramına yakın olan ve bir ‘süreklilik’ taşıyan ‘olmak, var olmak, bulunmak’ anlamlı eylemler, ‘ana yardımcı eylem’ işlevi üstlenmişlerdir. Oluş bildiren ana yardımcı eylemin önündeki her şey varlık da eylem de, söz ve söz öbeği de cümle de, aynı değerdedir; çünkü ‘var oluş’, varlık için de eylem için de söz konusudur. Ana yardımcı eylemle elde edilen yapıların hepsi de sonuçta bir bildirme ifade ederler. ‘Bildirme’ kavramı ise bir varlık kadar bir olay için de geçerlidir; bu yüzden; ana yardımcı eylemin önünde yer alan her dil birimi aynı değerdedir. Türkçe ile ilgili dilbilgisi çalışmalarında, cevher eylemi, ad eylemi, ek eylem, bildirme eki vb. gibi değişik terimlerle karşılanan ana yardımcı eylem Eski Türkçede ‘*olmak/bolmak, ermek, turmak*’ eylemlerinin kullanıldığı, daha sonra da ‘*ermek*’ ve ‘*turmak*’ eylemlerinin kullanım alanlarını genişleterek, Türkçenin ana yardımcı eylemleri olarak ortaya çıkışları süreci izler. Geçişsiz bir eylem olarak Türkçenin her yer ve zaman diliminde kullanılan *ermek* ve *turmak* eylem adları, *ermek* ‘ermek, olmak, olgunlaşmak’ > olmak, var olmak ve *turmak* ‘kalkmak, canlanmak, yaşamak, bulun- > olmak, var olmak’ biçiminde anlam alanlarını genişleterek, Türkçenin bildirme yapısını oluşturmuşlardır.” (Karaağaç, 2012: 389, 390).

Şahıs Ekleri	ET.	EATÜ.	TT.
1. teklik şahıs	men erür ³⁷ men	-van, -ven; -vanın, -venin; -vam, -vem; -am, -em	-ım, -im, -um, -üm
2. teklik şahıs	sen erür sen	-sın, -sin	-sın, -sin, -sun, -sün
3. teklik şahıs	ol erür ol	-dur, -dür	-dır, dir, -dur, -dür
1. çokluk şahıs	biz erür biz	-vuz, -vüz; -uz, -üz	-ız, -iz, -uz, -üz
2. çokluk şahıs	siz erür siz	-sız, -siz	-sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz
3. çokluk şahıs	olar erürler (olar)	-durlar, -dürler	-dırlar, -dirler, -durlar, -dürler; -tırlar, -tirler, -turlar, -türler

Bugün şimdiki zamanın isim bildirmesi ise şu şekildedir:

	1. şahıs	2. şahıs	3. şahıs
Teklik	-ım, -im, -um, -üm	-sın, -sin, - sun, -sün	-dır, dir, -dur, -dür
Çokluk	-ız, -iz, -uz, -üz	-sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz	-dırlar, -dirler, -durlar, -dürler

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
Tatar Türkçesi Şimdiki zaman³⁸	-mın, -mın	-sın /-sın	-dır/-dır, -tır/-tır	-bız/-bız	-sız/-sız	-dırlar, dırler, -tırlar, -tırler

³⁷ Fakat daha Eski Türkçe devresinde iken ekleşme başlamış ve bazen *erür* düşerek *men men* “benim”, *sen sen* “sensin”, *ol ol* “odur” gibi şekiller kullanılmaya başlamıştır. Eski Türkçede 3. şahısların *turur*, *tururlar* yardımcı fiili aynı fonksiyonla Batı Türkçesine de geçmiş ve bildirme 3. şahıslarının temelini oluşturmuşlardır. Batı Türkçesine ise bu *durur*, *dururlar* şeklinde geçmiştir. 1. ve 2. şahıslarda *erür*, 3. şahıslarda *turur* kullanılmaktadır (Ergin, 2002: 503).

³⁸ Mustafa Öner (1998). Türk Lehçeleri Grameri – Tatar Türkçesi, Ankara: Akçağ Yay., s. 711.

3.1.2.1.1.2.2. Hikaye

i- fiilinin görülen geçmiş zamanda çekimlenmesiyle yapılır.

	1. şahıs	2. şahıs	3. şahıs
Teklik	i-di-m	i-di-ñ	i-di
Çokluk	i-di-k	i-di-niz	i-di-ler

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
Tatar Türkçesi Hikaye³⁹	idım	idın	idı	idık	idıgız	idiler

3.1.2.1.1.2.3. Rivayet

Rivayet i- fiilinin görülen geçmiş zamanda çekimlenmesiyle yapılır.

	1. şahıs	2. şahıs	3. şahıs
Teklik	i-miş-im	i-miş-sin	i-miş
Çokluk	i-miş-iz	i-miş-siniz	i-miş-ler

Şahıs Ekleri	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
Tatar Türkçesi Rivayet	ikenmın	ikensın	iken	ikenbız	ikensız	iken(ner)

³⁹ Mustafa Öner (1998). Türk Lehçeleri Grameri – Tatar Türkçesi, Ankara: Akçağ Yay., s. 711.

3.1.2.1.1.2.4. Şart

i- fiilinin *-sa* dilek şart kipiyle çekimlenmiş şeklidir. Tatar Türkçesinde ana yardımcı fiilin şart çekimi hem *i-* hem de *bul-* fiillerine şart ekinin getirilmesiyle oluşur ve çekimde 2. tipteki iyelik eki menşeli şahıs eklerinden yararlanır.

	1. şahıs	2. şahıs	3. şahıs
Teklik	i-se-m	i-se-ñ	i-se
Çokluk	i-se-k	i-se-ñiz	i-se-ler

Şahıs Ekleri	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs	3. çokluk şahıs
Tatar Türkçesi Şart	bülsam (isem)	bülsañ (iseñ)	bülsa (ise)	bülsak (isek)	bülşağız (iseğiz)	bülsalar (iseler)

İsim fiilinin olumsuzu

i- fiilinin *ime-* şeklinde menfisi (olumsuzu) olmadığı için bu dört çekimin menfileleri diğer fiillerden başka bir şekilde yapılır. Bunun için *degül* > *değil* menfi edatından faydalanılır.

Etü.de *er-* fiilinin diğer kipleri gibi tabîî menfi çekimleri de vardı. Bu arada geniş zamanın olumsuzu *er-mez* şeklinde idi. Bu şekil sonradan diğer şivelere de geçmiş isim fiilinin menfisinde “değil” yerine birçok şiveler *i-mes* (*imez*) şeklini kullanagelmiştir. Batı Türkçesi bu bakımdan *değil* tarafındadır (Ergin, 2002: 508).

3.1.2.1.2. Sıfat

Sıfatlar isimleri vasıflandıran ve belirten kelimelerdir. Nesnelerin özelliklerini gösteren bu gramer kategorisi esas itibarıyla isimdir. Fakat sıfatların asıl isimden farkı varlıkları vasıflarına göre göstermeleridir. Türkçede isim unsuru her zaman sıfat unsurunun önünde yer alır (Ergin, 2002: 244).

“Adın, yani varlığın varoluşu ile sıfatın, yani özelliğin varoluşu, farklıdır. Varlık kendi var oluşuyla gerçekleşebilirken, özellik ancak varlıkla gerçekleşebilir. Varlık elle tutulur somut bir bilgi, özellik ise varlıkla var olabilen saymaca ve soyut bir bilgidir. Bu yüzden varlığın var oluşu adı ile gerçekleştirilebilirken, özelliğin var oluşu, yalnızca sıfatın kullanımı ile gerçekleştirilemez; çünkü sıfatın işaret ettiği özelliğe sahip bir varlığa ihtiyaç vardır. Bu yüzden, sıfat olma ya da özellik adı olma, dil biriminin tek başına gerçekleştirebildiği bir bilgiye işaret ederken, sıfat olma, tek başına gerçekleşmemekte, ancak bir adın, bir varlığın var oluşuyla mümkün olabilmektedir; bu yüzden, ad, tek başına var olabilirken, sıfat, ancak bir varlığın nitelendiği yapılarda gerçekleşebilir. Bir özellik adının gerçekleşebilmesi için her şeyden önce o özelliğe sahip bir varlığa gerek vardır. Bütün özellik adları, sıfat olmaya en uygun sözlere. Sözlükte ancak bir özellik adı olan sözler, böylece söz diziminde sıfat olurlar.” (Karaağaç, 2012: 426).

3.1.2.1.2.1. Niteleme sıfatları

Niteleme sıfatları nesnelerin özelliklerini (renk, biçim, boy, yapı, ağırlık vb.) bildiren kelimelerdir. Nesnelerin ne kadar özelliği varsa o kadar da niteleme sıfatları vardır (Ergin, 2002: 246, 247).

Metinlerde karşımıza çıkan niteleme sıfatları şunlardır:

güzel kün (9)

zur binalar (367)

yüyüş hava (10)

aķ kagıd (22)

ikī yak (28)

yeş kızlar (43)

simiz gevedelī irler (45)

fazıl adamlar (99)

3.1.2.1.2.2. Belirtme sıfatları

Belirtme sıfatları nesneleri belirten sıfat türüdür. Belirtme sıfatı nesneyi yer, sayı, soru veya belirsizlik şeklinde gösterir. Belirtme sıfatları kendi içinde *işaret sıfatları*, *sayı sıfatları*, *soru sıfatları* ve *belirsizlik sıfatları* gibi alt başlıklara ayrılır.

3.1.2.1.2.2.1. İşaret sıfatları

Türkçede varlıkları işaret yoluyla göstermeye yarayan sıfatlardır (Ergin, 2002: 364, 365; Korkmaz, 2007a: 385).

Tatar Türkçesinde kullanılan işaret sıfatları şunlardır: *bu*, *şul*, *mîne*, *şuşı*, *tıgı* gibi (Öner, 2007: 713).

Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan işaret sıfatları şunlardır:

bu: yakını göstermek için kullanılır. *bu* (yazı), *bu* (söz) vb.

şu: biraz daha uzak olan nesneleri veya varlıkları göstermek için kullanılır: *şu* (ev), *şu* (çocuk) vb.

o: Uzaktaki varlıklar için kullanılan sıfattır. *o* (gün), *o* (yer), *o* (çocuk) vb. (Ergin, 2002: 364, 365).

Tatar Türkçesinde ise işaret sıfatları: *bu*, *şul*, *ul*, *tıgı*, *mîne* ve *şuşı*'dir (Öner, 2007: 713).

bu

Hulasa: hazırki kadar, cehalet ve zulmet altında kümülüp yatmış Türk milletiniñ varlığını dünyağa gösterecekler, **bu** milletin ismi yineden tarih sahifelerine ve medeniyet dünyasına kırmege başlayaçaqdır. (107)

“Kısaca: Şimdiye kadar, cehalet ve karanlık altında gömülüp kalmış Türk milletinin varlığını dünyaya gösterecekler, bu milletin ismi yeniden tarih sayfalarına ve medeniyet dünyasına girmeye başlayacaktır.”

Siz dirsiñiz ki: Azgına ũkumış bñ adamda niçik **bu** kadar ũmidler ve hayaller buluna bñsñn? (110)

“Siz diyorsunuz ki: Azıcık okumuş adamda nasıl bu kadar ũmit ve hayaller bulunabilsin?”

Yaşırın kızlar digen süznñ işitkeç diputatnñ küñilñe elle nerseler kildñ, biraz kırküp da kitdñ, lakin kıznñ güzelliğ ve letafetñ diputatnñ mıkñnatis kñbi ũzñne celp itdñğinden ve **bu**

kız hakkında küñilñe elle nindiy süyünçli ümidler tüşdığinden kızñıñ her süzñe ita’atden başka bñ nerse işliy almy, ve bñ süz diye almydır idī. (311)

“‘Gizli kızlar’ sözünü ‘ışitince vekilin gönlünden kim bilir neler geçti, biraz korktu, lakin kızın güzellik ve letafeti vekili mıknatıs gibi kendine çektiğinden ve bu kız hakkında gönlüne kim bilir nasıl sevinçli ümitler düştüğünden kızın her sözüne itaatten başka bir şey yapamıyor ve hiçbir söz diyemiyor idi.”

şul

Şul kadar soñ yūqlağanga küre, tūruvı da şulay soñ, sa’at 11’lerde gñe oldı. (140)

“O kadar geç vakitte uyuduğuna göre, kalkması da bu şekilde, saat on birlerde mümkün oldu.”

Hiç hisaplamağan yirde üzñññ bñlmesñe bñrdenbñrge bñyle güzel bñ kız kilüp kñrūvge bñzñññ diputat bñraz şaşırup qaldı ve **şul** sebepli anñ eytken familyasını da añlıy almadı. (152)

“Hiç beklemediği bir anda odasına böyle güzel bir kızın gelmesine bizim vekil biraz şaşırıp kaldı ve bundan dolayı kızın ailesinin kimlerden olduğunu da anlayamadı.”

Tavarnı yañlış yiberdikleri içün diputatññ Meskev fabrikantlarıññ keyifi kitdi, ve **şul** hususda üzlerñe bñ hat yazmaççı olup gına uturğan idī dahide taq, taq, ışık qağuldi. (285)

“Malı yanlış gönderdikleri için vekilin Moskova fabrikatörlerine canı sıkıldı ve bu hususta kendilerine bir mektup yazmak için tam oturmuştu ki tekrardan tak tak diye kapı çalındı.”

Şul uram buyunça bñraz bargaç konka bñrūlup “Potemkinskiy” uramğa kirdi. (366)

“Bu sokak boyunca bir müddet gidince konka dönerek “Potemkinskiy” Sokağına girdi.”

ul

Diputat üz yanındağı kızğa bunları kürsetüp, bu bağçalarıññ Tavrida Sarayı (Tavriçeskiy dvorets) bağçaları ve **ul** yırağda kürñgen kubbeli binanññ Tavariçeskiy dvorets binası olduğunu süyledi. (371)

“Vekil yanındaki kıza bunları göstererek, bu bahçelerin Tavrida Sarayı (Tavriçeskiy dvorets) bahçeleri ve şu uzakta görünen kubbeli binanın Tavariçeskiy dvorets binası olduğunu söyledi.”

Ul biçare atamññ Rus mektebñe kñrgençe bñ iki yıl içñde baña bildiresi kilgen nerselerni üğretirge unar, un bişer yıl medresede yatuv da az bula iken. Çññkñ küp yıllar medresede

uķup ıkķan ŗakirdlerniñ ŗz tiliimizde dŗrŗst olarak uķurķa, yazarķa, bilmediklerini, din-i İslamnı yaķşı tanumadıklarıını kŗrŗp hayran ķaldım. (544)

“O biķare babamın Rus mektebine girince bir iki yıl iķinde bana ŗğreteceķi ŗeyleri ŗğretmek iķin onar, on beķer yıl medresede yatmak az gelirmiş. Ćŗnkŗ pek ok yıl medresede okuyup mezun olan ŗakirtlerin kendi dilimizi bile doğru dŗrŗst okumayı, yazmayı, İslam dinini iyice ŗğrenemediklerini gŗrŗp ŗaķırıp kaldım.”

tġi

Tġi Ademniñ sŗylevine bina'en: İslam eñ ‘ali bŗr din, Tŗrkler eñ mŗste'id ve yaķşı bŗr halkdır. (596)

“Bu adamın sŗylediklerine gŗre: İslam en yŗce bir din, Tŗrkler en kabiliyetli ve iyi bir halktır.”

ŗuŗı

ķız pek meraklanup bunlarını bŗrem bŗrem kŗzden kiķirgenden soñ, diputatnıñ ķŗlaęınarak: “İmam Mes'udof ile İmam Necmetdinofnı Duma saylav vaķitlerinde, tiligramlar sosyal rivalyutsiyonir fırķasından dip haber birgenler hem bunda anlarını “Mŗslŗman ittifaķı”na ķarŗu kileler ve andan ayrılup ŗzlerine ŗ kiŗilik bŗr partiya yasağanlar diye sŗyliyeler idŗ, anlar **ŗuŗı** adamlar mŗni? dip sŗradı. (347)

“ķız pek meraklanıp bunları birer birer gŗzden geķirdikten sonra, vekilin kulağına yaklaŗarak: “İmam Mesudof ile İmam Necmetdinof'u Duma'nın seķim dŗneminde, telgraflar sosyal devrimci (rivalyutsiyonir) fırķasındandır diye haber vermişler ve burada onları “Mŗslŗman ittifaķı”na ķarŗı ıkıyorlar ve ondan ayrılarak kendilerine ŗ kiŗilik bir parti kuruyorlar ŗeklinde konuŗuyorlardı, onlar bu adamlar mı? diye sordu.”

3.1.2.1.2.2.2. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları nesnelerin sayılarını belirtmek iķin kullanılan sıfatlardır. Sayı sıfatları kelimeleri ya sayı olarak yahut adet bakımından, ya derece olarak, ya da para halinde belirtmek iķin kullanılır.

Tatar Türkçesinde kullanılan sayı sıfatları şunlardır: *bİR, iki, üç, dört, biş, altı, yidİ, sigİz, tuğİz, un, unbİR, yİğirmİ* gibi. (Öner, 2007: 713).

Sayı sıfatları beş gruba ayrılır:

3.1.2.1.2.2.2.1. Asıl sayı sıfatları

Nesnelerin sayısını gösteren sıfatlardır: *bir* (elma), *iki* (dağ), *üç* (ses), *on* (kuruş) vb. (Ergin, 2002: 367). Asıl sayı sıfatları eklendikleri isimle bir sıfat tamlaması oluşturan sıfatlardır (Korkmaz, 2007a: 388).

bİR

Küçİrlık hİdmetİ idüp avtomobilnİ yİrtİçİsİ güzel gİne kiyüngen bİR yaş yİğİt olup, avtomobilnİ **bİR** çİtkerek iltüp kıuygaç ul da şul bağanalar arasına kilüp diputatlarınİ cıyulğanİnİ seyr iterge başladı, kiyümİ Rusça ve başında işlepe ise de işlepesİnİnİ astından kızıl kelepüşnİnİ bİR çİtİ kürİnüp tİrmakda idİ. (463)

“Taşıma işini otomobili kullanan güzel giyimli bir genç delikanlı yaptı. Otomobili bir kenara götürüp bıraktı ve o da ağaç direklerin arasına girip vekillerin toplanmalarını seyretmeye başladı, Rus giyimli ve başında şapka varsa da şapkasının altından kızıl kelepüşünün bir kenarı görünmekte idi.”

iki

Sa’at **ikİ**ge yakınlaştığı cihetle diputat Dumaga kİreçek olup kız ile kürİşdİ. (469)

“Saat ikiye yaklaştığında vekil Duma’ya girecek olup kız ile vedalaştı.”

Şul mu’allime ikİ üç yıllar benİ uqıtup mataşsa da ben andan küp nerse ügrene almağanmın, yeki ul buña ügrete almağandır. (539)

“Bu muallime iki üç yıl beni okutmak için uğraşsa da ben ondan çok şey öğrenemedim, ya da o bana öğretemedi.”

üç

Mesela: soñra, bardıñız, kildiñiz gibi. Qaf veya kaf-ı Fârisi (kef) ile bamsız bolırlık urtada bunlardan ayırur için **üç** nokta tırtılır. (1397)

“Mesela: soñra, bardıñız, kildiñiz gibi. Kâf veya kâf-ı Fârisi (kef) ile kubbesi olsa gerek ortada bunlardan ayırmak için üç nokta konulur.”

dürt

Üylenüv ‘ayıp iş tüğil! Şeri’at hatunrı **dürt**ke qadar alurğa ruhsat bire, şulay bulğaç işrı üzaytuvda fa’ide yûk (246)

“Evlenmek ayıp iş değıl! Şeriat hatunu dörde kadar almak için ruhsat veriyor, böyle olursa işi uzatmanın faydası yok”

ünbiş

1907 nçı sene Mayrıñ **ünbiş**i, kün yaqtı, hava güzel. (8)

“1907 yılı Mayıs ayının on beşi, gün aydınlık, hava güzel.”

Epeyce zaman geçiyor. Bir vakit imam mahalle ahalisinden birine misafirlige gidiyor, tesadüfi olarak İmam Efendi hane sahibiniñ elma gibi pişmiş, çiçek gibi yeni açılmış ve melek gibi güzel, henüz genç **un altı** yaşlarında olan kızını görüyor, başı dönüyor, yüregi sıkıyor, nasılsa bunu almak istiyor. (1251)

“Epeyce zaman geçiyor. Bir vakit imam mahalle ahalisinden birine misafirlige gidiyor, tesadüfi olarak İmam Efendi ev sahibinin elma gibi pişmiş, çiçek gibi yeni açmış ve melek gibi güzel, henüz genç on altı yaşlarında olan kızını görüyor, başı dönüyor, yüregi hopluyor, nasılsa bu kızı almak istiyor.”

3.1.2.1.2.2.2.2. Sıra sayı sıfatları

Varlık ve nesnelerdeki derecelendirme sayısını gösteren kelimelere *sıra sayı sıfatları* denir (Korkmaz, 2007a: 391).

Birinci yıl – 1) Okuma yazma harflerini tavuş ile ayırıp bilür. (1435)

“Birinci yıl – 1) Okuma yazma harflerini sesli olarak ayırıp tanır.”

Üçüncü yıl – 1) ‘Ulum-ı diniyye bina-yı İslam tafsilen. (1445)

“Üçüncü yıl – 1) Dinî ilimleri ve İslam’ın esaslarını ayrıntılı olarak.”

Yigirminci ‘asra geldiğimiz halde bile şöyle giyüm, sakal, mıyuk, tırnak, çalbar balağı, külmek iteği bahisleriyle vakit geçirüp yire tükürse kafir, göge baksa haram, kelepüşün alğa giyse, kulını çalbar kışesine tıksa ahlaksız, edepsiz ve bilmem nedir diye hiç esassız safsatalar ve hayaller ile milletin ve ümmetin başını ağrıtırıp küñilini bulandırmaktan vazgeçmeyecek isek bizim halimiz ne olur? (1583)

“Yirminci asra geldiğimiz halde bile böyle giyim, sakal, bıyık, tırnak, pantolon paçası, elbise eteği bahisleriyle vakit geçirip yere tükürse kâfir, göge baksa haram, kelepüşünü öne giyse, elini pantolonunun cebine soksa ahlaksız, edepsiz ve bilmem nedir diye hiç temelsiz safsatalar ve hayaller ile milletin ve ümmetin başını ağrıtırıp kuşkulandırmaktan vazgeçmeyeceksek bizim halimiz ne olur?”

Adulof Markes **1838 nci** sene [2 Fivralde] Germanyada “İştetyen” şehrinde dünyaya geldi. (1621)

“Adulof Markes 1838 senesi [2 Aralıkta] Almanya’da “İştetyen” şehrinde dünyaya geldi.”

25 nci Mayda Puşkinskiy Uramda, **9 nci** numarlı hanede Müslüman fraksiyasında gayet mühim bir meclis olup, diputatlarğa başka kişilerin ve hatta “İttifak”nın idare-i merkeziye a’zalarını da bunda kırtmediler ve ne hususda süyleşüp, neye karar verdiklerinde şul vakitte faş itmediler. (484)

“Mayıs’ın 25’inde Puşkinskiy Sokakta, 9 numaralı evde Müslüman fraksiyasında gayet önemli bir meclis toplanmış olup, vekilleri, başkalarını, hatta “İttifak”ın idare-i merkeziye azalarını dahi buraya sokmadılar ve hangi konuda konuşup, neye karar verdiklerini de bu vakitte ifşa etmediler.”

3.1.2.1.2.2.2.3. Kesir sayı sıfatları

Bu sıfat nesnelerin parçalarını belirten sayı sıfatlarıdır. Kesir sayı sıfatları tek kelime olarak değil daha çok bir kelime grubu olarak kullanılır: *üçte bir* (ekmek), *dörtte üç* (elma) gibi (Ergin, 2002: 370).

3.1.2.1.2.2.2.4. Üleştirme sayı sıfatları

Üleştirme sıfatları sayıları bölüştürme yoluyla ifade eden sıfatlardır (Korkmaz, 2007a: 391).

Bundan soñ, ben Müslümanlarınñ maķam-ı hilafetî ve Türklernñ eñ müterakķi padişahlıkları olan İstanbul ve Türkiyenî, andağı Müslümanlarını barup kürürge heveslenerek, **bîrer** ay türup ķaytmak niyetiyle Yalta'dan tuğrı İstanbulğa kitdîm. (615)

“Bundan sonra, ben Müslümanların hilafet makamı ve Türklerin en ileri padişahlıkları olan İstanbul ve Türkiye’yi, oradaki Müslümanları gidip görmek için heveslenerek, bir ay durup dönmek niyetiyle Yalta’dan doğru İstanbul’a gittim.”

Risaleler öz dilimizde açık ‘ibaretler ile yazılsa ve nindîyin olsa da ma’îşetden **bîrer** mes’eleye muta’allik olup hikaye tarzında yañi tuğrıdan tuğrıya beyan idilse herkes tarafından mütala’a olunup milletñ terakķışına pek çok hıdmet idecekleri aşıkardır. (904)

“Risaleler kendi dilimizde açık ibareler ile yazılsa ve herhangi bir şekilde hayatla ilgili birer meseleyle ilgili olarak hikaye tarzında yani doğrudan doğruya beyan edilse herkes tarafından incelenmesi milletin terakkisine pek çok hizmet edeceği âşikârdır.”

Hiç kîme fa’idesiz olan işanlar bir **niçeşer** bññ rubleye yurtlar salarak **ikişer üçer** kadın alıyorlar, artık aķçaları da bankalarda yatıyor, her kîm için fa’idelî olan mu’allimler hastalanup, aķlıķdan faķirlikden çahotķaya dönmege başladıkda mu’allimligi bırakup limon ve şırpı satmağa, yeki bîrer kanturda hıdmet itmege veyaķud misafirhanelerde kapuçılık itmege başlıyorlar. (957)

“Hiç kimseye faydası olmayan işanlar bir kaçır bin rubleye yurtlar yaptırarak ikişer üçer kadın alıyorlar, fazla paraları da bankalara yatırıyorlar, herkes için faydalı olan muallimler hastalanıp, aķlıktan fakirlikten verem olmaya başlayınca öğretmenliği bırakıp limon ve kibrit satmaya veya birer dairede hizmet etmeye veyahut misafirhanelerde kapıcılık yapmaya başlıyorlar.”

Sîze mektep ve medreseler bina itdîğîmîz halde, kendîmîz aç ķalsak da sizlere pilav ve belişler aşatup soñ kapiklerîmîzi sadaķa virdîğîmîz halde, çocuklarımızı (balalarımızı) mektep ve medreselerîñîze gönderüp **beşer onar** sene tutdîğîmîz halde siz niķün bîzîm bağır paremîz gibi ‘aziz balalarımızı böyle mala ğarametîñî idüp ķaldırdıñîz? (1558)

“Size okul ve medreseler inşa ettiğîmîz halde, kendîmîz aç kalsak da sizlere pilav ve yemekler yedirip son kapiklerimizi sadaka verdiğîmîz halde, çocuklarımızı (balalarımızı) mektep ve medreselerinîze gönderip beşer onar sene tuttuğunuz halde siz niķin bizim bağırparemîz gibi aziz çocuklarımızı böyle mala müptela ettînîz?”

3.1.2.1.2.2.5. Topluluk sayı sıfatları

Bu sıfat belirttiği nesneler arasında bir yakınlık, birliktelik, topluluk, eşlik ve benzerlik ifade eder: *ikiz* (kardeşler), *ikiz* (çocuk), *üçüz* (oğlan) vb. (Korkmaz, 2007a: 393; Ergin, 2002: 371).

Bunuñ ile **ikev** gine uturganda ipdeşlerden birer Müslüman diputatı ve hususen mullaları kilüp kireçek bulsalar ‘aceba bir şüphege tüşmezler mi? (167)

“Bu kızla ikisi baş başa otururlarken arkadaşlarından bir Müslüman vekil veya özellikle mollalar gelip içeri girecek olsalar acaba bir şüpheye düşmezler mi?”

3.1.2.1.2.3. Soru sıfatları

Varlıkları ve nesneleri soru yoluyla belirten sıfatlara soru sıfatları denir (Korkmaz, 2007a: 393). Tatar Türkçesinde kullanılan soru sıfatları şunlardır: *ķaysı*, *niçe*, *elle*, *nindiy* gibi (Öner, 2007: 713).

Metinlerimizde kullanılan soru sıfatları *niçe*, *ķaysı* ve *nindiy*’dir.

niçe

Şehirden bir yirden ħat kütmediği için, diputat ħatnı ħulına algaç ħaydan ve kimden olduğunu güya tışķı yağından uķ anlarğa tırışup, kanvirtñi açmayınca üstindegi yazuvını bir **niçe** ħat uķudı. (219)

“Şehirden ya da başka bir yerden mektup beklemediği için, vekil mektubu eline alınca nerden ve kimden olduğunu güya sadece dış tarafından anlamaya çalışıp, zarfı açmayınca üstündeki yazıyı bir kaç kez okudu.”

Halbuki bu ħatnı yazuvçı kıznıñ her iki yakında ħaberdar ikenliğı üşbu bir **niçe** yul ħattından añlaşıludur, dise diputat türlü uylarğa ħumsa da tizğine üzine kilüp: “Ben niçük bulsa da bu kıznı Dumağa kırtür için bilıt hazırlap ħuymalıyım. (241)

“Halbuki bu mektubu yazan kızın her iki taraftan da haberdar olduğu şu birkaç satır yazıdan anlaşılacaktır, diyip vekil türlü düşüncelere dalsa da hemen kendini toparlayıp: “Ben bir şekilde bu kızı Duma’ya sokmak için bilet hazırlamalıyım.”

Hazırında ise bu saraynıñ içinde mazlumlarnıñ ahı, hürriyetke susağan kişilerin feryadı, **niçe** ‘asırlardan birli hadsüz ve hesapsız cebirler ve kahırlar astında izilüp kilgen halıknıñ yürek içlerinden ve can tamırlarından çıqğan mün ve zarları, canğa eser ite turgan tavuşları işidilmekdedir. (381)

“Şimdi ise bu sarayın içinde mazlumların âhı, hürriyete susamış kişilerin feryadı, kaç asırlardan beri hadsiz hesapsız cebirler ve kahırlar altında ezilip gelmiş halkın kalplerinin derinliklerinden ve can damarlarından çıkan hüziün ve kederleri, insanın kalbini etkileyen sesleri işitilmektedir.”

1817 nçı senede Prusya kralı Üçinçi Fredrik Vilhelm Rusyage kilgen vaqtinde uşbu Tavrida Sarayında turgan ve şul yılda Rusyage kilgen başka bir **niçe** ecnebi Prensler de uşbu sarayda misafir bulğanlar. (425)

“1817 yılında Prusya kralı Üçüncü Fredrik Vilhelm’in Rusya’ya geldiği zaman Tavrida Sarayında yaşamış ve aynı yıl Rusya’ya gelen başka birkaç ecnebi Prensler de bu sarayda misafir olmuşlar.”

ķaysı

ķaysı ğına bulsa da ķuldan ıķķındırdım, ħarap buldum, te’essüf!” diye iki ķulı ile başını tıtdı da üksip üksip yıqlarğa başladı!.. (703)

“Her ne olursa olsun elimden kaçırdım, harap oldum, yazık!” diye iki eli ile başını tuttu ve hıķıra hıķıra ağlamağa başladı!..”

nindiy

Yabıķ da tüĝil, artık simiz de tüĝil, urtaķa ğına, tamaķ astları **nindiy** tulı hem ap aķ bılķıldap tūra, bit almaları pışken alma ķibik kıpkızıl, eger bu kıznı ala ķalsam diputatlıķnıñ fa’idesini ķürdüm diyerge de yarıy bu kıznıñ üzi beni tapup yanıma kilüvi de büşķa tüĝildir. (256)

“Zayıf da deĝil, fazla şişman da deĝil, orta halli, gıdıkları tamamiyle dolgun ve bembeyaz parlıyor, yanakları olgun elma gibi kıpkızıl, eğer bu kıızı alırsam vekilliğin faydasını gördüm diyebilirim. Bu kızın beni bularak yanıma gelmesi de boşuna deĝildir.”

3.1.2.1.2.4. Belirsizlik sıfatları

Belirsizlik sıfatları nesneleri belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. Bu sıfatlar nesnenin dış vasıflarını, özellikle sayılarını, miktarlarını belirsiz olarak bildirir, belirsiz bir şekilde ifade eder (Ergin, 2002: 373).

Tatar Türkçesinde kullanılan ve metinlerimizde tespit edebildiğimiz belirsizlik sıfatları şunlardır: *artık, birqader, kaybır, bütin, başka, bir, her, niçe, birniqader, küpmi, birniçe*.

artık

Dersden üyge kaytkaç, buş vakitlerimde, ata anam baña her vakit üzimizniñ Müslüman ve Türk olduğımızı, din-ı İslamniñ gayet ‘ali, ‘akıl ve hikmete muvafık, benibeşer için eñ ziyade mucip sa’adet bir din olduğunu, Türk milletiniñ şan ve şerefli ve ‘alicenap bir kavim olduğunu, Türklerden ve ‘umumiyetle İslamlardan birçok ‘ulema, hükema, üdeba ve şu’ara yetişüp medeniyet ve ma’arifge hıdmet itdiklerini hazırğı künde bir tıl ile süyleşüvçi kan kardeşi kırık milyondan **artık** “Türk” halkı varlığını süyliyer ve ben de anlarnıñ sözlerini diğkhat ve muhabbet ile tıñlıy ve şunuñ ile beraber kirek üz tılımizde ve kirek Rusçada bulğan birtakım edebi ve ‘ilmi risaleler mütala’asından hali kalmıyor idim. (553)

“Dersden eve dönünce, boş vakitlerimde, ata anam bana her vakit bizim Müslüman ve Türk olduğumuzu, İslam dininin gayet yüce, akıl ve hikmete muvafık, insanoğlu için en ziyade saadete vesile bir din olduğunu, Türk milletinin şan ve şerefli ve alicenap bir kavim olduğunu, Türklerden ve genellikle Müslümanlardan bir çok âlim, bilgin, edip ve şair yetişip medeniyet ve maarife hizmet ettiklerini, bugün aynı dil ile konuşan kan kardeşi kırık milyondan fazla “Türk” halkının varlığından söz ediyorlar ve bende onların sözlerini dikkat ve muhabbet ile dinliyorum. Bununla beraber gerek ana dilimizde ve gerek Rusçada bulunan birtakım edebi ve ilmi risalelerin mütalaasından kayıtsız kalmıyor idim.”

Eger benim **artık** ve ma’nasız sözlerim bulsa ‘afv itmeklerini rica iderim. (730)

“Eğer benim gereksiz ve anlamsız sözlerimi ise affetmelerini rica ederim.”

Hiç kime fa’idesiz olan işanlar bir niçeşer bñ rubleye yurtlar salarak ikışer üçer kadın alıyorlar, **artık** akçaları da bankalarda yatıyor, her kım için fa’idelî olan mu’allimler hastalanup, açlıktan fakirlikden çahotkaya dönmeğe başladıkda mu’allimliği bırakup limon ve şırpı satmağa, yeki birer kanturda hıdmet itmeğe veyahud misafirhanelerde kapuçılık itmeğe başlıyorlar. (957)

“Hiç kimseye faydası olmayan işanlar bir kaçar bin rubleye yurtlar yaptırarak ikişer üçer kadın alıyorlar, fazla paraları da bankalara yatırıyorlar, herkes için faydalı olan muallimler hastalanıp, açlıktan fakirlikten verem olmaya başlayınca öğretmenliği bırakıp limon ve kibrit satmaya veya birer dairede hizmet etmeye veyahut misafirhanelerde kapıcılık yapmaya başlıyorlar.”

başka

Biz söyleşmege, okumağa ve yazmağa ve **başka** halklar gibi fikr itmege bayılmıyoruz, biz süşür, sañgrav, tilsiz, kulsuz ve ayaksız ya’ni cahil bñ milletiz; eger biz eñ ibtida süleşmege ve üz tilmizde uşup yazmağa ve kürşilerimiz kibñ düşünmege ügrenmez isek biz hiç şey yapamayacağız, bize eñ ibtida lazım olan şey mektep ve matbu’atdır dimiyor. (1010)

“Biz konuşmaya, okumaya, yazmaya ve başka halklar gibi düşünmeye bayılmıyoruz, biz kör, sağır, dilsiz, elsiz ve ayaksız yani cahil bir milletiz; eğer biz ilkin konuşmaya ve kendi dilimizde okuyup yazmaya ve yakınlarımız gibi düşünmeyi öğrenmezsek hiçbir şey yapamayacağız, bize öncelikle lazım olan şey mektep ve matbuattır, demiyor.”

Ben kendim şimdilik memalik-î hariciyeden Fransızcadan **başka** hiçbir gazete almıyorum. (2118)

“Ben şimdilik dış memleketlerden Fransızcadan başka hiçbir gazete almıyorum.”

Memalik-î hariciyeden çıkan İslamca gazeteleri okumağdan vazgeçmege mecburiyetimñ sebebi **başka**dır. (2133)

“Dış memleketlerde Türkçe yayımlanan gazeteleri okumaktan vazgeçmeye mecburiyetimin sebebi başkadır.”

bñ

Belki hükümetñ tutdğı meslegñce ne gibi **bñ** yolda idare-î efkar itmek lazım gelirse ister istemez hepsi şu yolda yazı yazmağa mecbur oluyorlar, ve gitgide kendileri de tab’an şöyle yazmağa başlıyorlar. (2143)

“Belki hükümetin takip ettiğı sisteme uygun bir şekilde nasıl bir yol izlemek gerekiyorsa idare-i efkar etmek gerekirse ister istemez hepsi bu yolda yazı yazmaya mecbur oluyorlar ve gitgide kendileri de doğal olarak böyle yazmaya başlıyorlar.”

Bunların içerüsünde Türkiye Sultanı yahud anıñ me'murlığı haqqında **bır** kadar şiddetli lisan isti'mal itseler de Müslümanları 'isyan ve ihtilale veyahud başka milletler ile buğz ve 'adavet teşvik ideni hiç yükdur. (2178)

“Bunların içerisinde Türkiye Sultanı yahut onun memurluğu hakkında bir dereceye kadar şiddetli bir dil kullansalar da Müslümanları isyana ve ihtilale veyahut başka milletlere karşı kin ve düşmanlığa teşvik edeni hiç yoktur.”

Gördüğümüz ba'zı **bır** nüshalarına bina-yı lisanları yiniñl, ifadeleri açık, meslekleri mu'tedil ve oldukça bi-tarafdır. (2191)

“Gördüğümüz bazı nüshaların dili anlaşılır, ifadeleri açık, tuttukları yol orta ve oldukça tarafsızdır.”

her

Yahüd evvelki nüshaları toplanup evvel geliyor. Tertip ile muntazaman **her** gün sahife açarak ders okur gibi mütala'a olunmadıkda gazete okumanıñ lezzetı az kalıyor. (2207)

“Yahut evvelki nüshaları toplanıp önce geliyor. Sırayla düzenli bir şekilde her gün sahife açarak ders okur gibi üzerinde düşünülmediğinde gazete okumanın lezzeti azalıyor.”

Bizim 'umum Tatarların ma'arif, terakki ve temeddününe behaqq hıdmet itmekte olan ve bu hususda cümle gayret ve ictihadını sarf iden “Tercüman” ve soñ vaqitlerde intişara başlayan Baküde “Hayat” ve Piterburgda “Nur” gazeteleri Rusyalı **her** bir Tatar için muntazaman okınup varılması lazım olan ceridelerdendir. (2216)

“Bizim bütün Tatarların maarif, terakki ve medenileşmesine hizmet etmekte olan ve bu konuda bütün gayret ve çalışmalarını sarf eden “Tercümân” ve son zamanlarda yayımlanmaya başlayan Bakü'de “Hayât” ve Petersburg'da “Nûr” gazeteleri Rusyalı her bir Tatar için düzenli olarak okunması gereken gazetelerdendir.”

Her millet de olduğu gibi bizim Tatarların dañı 'örf, gadet ve ma'işet usulleri tebeddül ve tağayyürdedir. (2228)

“Her millette olduğu gibi bizim Tatarların dahi örf, adet ve yaşam usulleri değişmektedir.”

niçe

Diputat kılına ıstağannı alup bir **niçe** yutum çey içkeç anı östelke kıydı da küzginı alup uñ kılına tütü. (27)

“Vekil bardağı eline alıp birkaç yudum çay içtikten sonra bardağı tekrar masaya koydu ve aynayı alarak sağ eliyle tuttu.”

bırniçe

Bırniçe yütkaçdan semavardan su ağızup anı kaynarladı. (60)

“Bir miktar içtikten sonra semaverden su boşaltarak kaydattı.”

Şehirden bir yirden hat kütmediği için, diputat hatnı kulına algaç kaydan ve kimden olduğunu güya tışkı yağından uş anlarğa tırışup, kanvirtni açmayınca üstineği yazuvını **bırniçe** kat uşudı. (219)

“Şehirden ya da başka bir yerden mektup beklemediği için, vekil mektubu eline alınca nerden ve kimden olduğunu güya sadece dış tarafından anlamaya çalışıp, zarfı açmayınca üstündeki yazıyı bir kaç kez okudu.”

Hazırkı hayatını yüz yıl artka tarturğa tırışkan Purişkeviçler, Kruşivanlar, Krupinskiy, Bobrinskiylerin ve hazırkı hayatnı **bırniçe** yüz yıl alga sikirtirge tırışkan ve süzge ustalıkları ile her kimniñ hayretini celp itgen Siritelli, Aleksinskiy vesa'irlerniñ fasih ve cesurane nutuklarını işitürge kim tilemez? (260)

“Bugünkü hayatını yüz yıl geriye çekmeye çalışan Purişkiviçler, Kruşivanlar, Krupinskiy, Bobrinskiylerin ve şimdiki hayatını bir kaç yüz yıl öne sıçratma için mücadele eden söz ustalıkları ile herkesin hayretini celp eden Siritelli, Aleksinskiy vesairlerin fasih ve cesurane nutuklarını dinlemeyi kim istemez?”

Bırniçe künler tünler ütdi, ciller isdi, sular ağıdı, üçinçi İyun nizamı çıkarıldı, dünyalar başka dünya oldu... (700)

“Birkaç günler geceler geçti, yeller esti, sular aktı, üçüncü Haziran nizamı çıkarıldı, dünyalar başka dünya oldu...”

3.1.2.1.2.5. Sıfatların derecelendirilmesi

Sıfatlar varlıkların özelliklerini direkt olarak gösterdiği gibi başka varlıklarla mukayese edilmek suretiyle de kullanılabilir. Bunu yaparken de *ne gibi?*, *ne kadar?* ve *ne derece?* gibi sorulara da cevap bulmuş oluruz. Sıfatların bu derecelendirme işlevi kendinden önceki kelimeye *gibi*, *kadar*, *daha*, *fazla*, *çok*, *pek*, *en*, *ziyade* gibi zarf veya zarf olarak kullanılan sözlerin getirilmesi yoluyla yapılır: *daha genç*, *daha iyi*, *çok büyük*, *pek acı*, *pek büyük*, *en büyük*, *en ihtişamlı*, *en taze* gibi (Korkmaz, 2007a: 370, 377).

kībik

Yabık da tügıl, artık simız de tügıl, urtaça ğına, tamağ astları nindiy tulı hem ap aq bılkıldap tūra, bit almaları pışken alma **kībik** kıpkızıl, eger bu kızını ala kılsam diputatlıkınıñ fa’idesini kürdüm diyerge de yarıy bu kızınıñ üzi benı tapup yanına kilüvı de büşka tügıldır. (256)

“Zayıf da değil, fazla şişman da değil, orta halli, gıdıkları tamamiyle dolgun ve bembeyaz parlıyor, yanakları olgun elma gibi kıpkızıl, eğer bu kızı alırsam vekilliğin faydasını gördüm diyebilirim. Bu kızın beni bularak yanına gelmesi de boşuna değildir.”

-rak, -rek

Üzini huş kabul idüp Rusya Türkleri ve bahusus Müslüman hatunları hakkında baytak ma’lumat birüvı için diputatğa teşekkür itdı; ve üziniñ başka Müslüman diputatları ile de tanışmak istediğini beyan idüp, diputatnıñ **buşrak** vakitlerinde dahide yanına kilürge ruhsat süradı. (191)

“Kendisini güzel bir şekilde kabul edip Rusya Türkleri ve özellikle Müslüman hatunları hakkında çokça bilgi verdiği için vekile teşekkür etti ve kendinin başka Müslüman vekiller ile de tanışmak istediğini beyan edip, vekilin boş olduğu vakitlerinde tekrar yanına gelmek için izin istedi.”

Amma **küprek**de bir işke mücama’at ma’nasını çıkarmak için süznüñ ahırına kuşulmağda olğan “b” aldından vav yazılır. Mesela: gelüp, kilüp, alup, kılup, işidüp gibi. (1402)

“Fakat çoğunlukla bir işe başlama anlamını çıkarmak için kelimenin sonuna eklenen “b” nin önüne vav yazılır. Mesela: gelüp, kilüp, alup, kılup, işidüp gibi.”

bik az

Bu gibi ma’arif meraklısı ve fikir heveslisi olan ‘aziz dostlarımnıñ su’allerini asla cevapsız bırakmaz idim, lakin maatteessüf bu hususda bu soñ vakitlerde kendimiñ ma’lumatım **bik az**dır. (2117)

“Bunun gibi maarif meraklısı ve fikir heveslisi olan aziz dostlarımnın sorularını asla cevapsız bırakmaz idim, ancak ne yazık ki bu konuda şu son zamanlarda malumatım pek azdır.”

pek az

İstisnası **pek az** olur, işte tenkid ve zem iden muharrirler de şöylelerini tenkid ve zem ediyorlar ve bunların şu yakışıksız hallerini matbu’at vasıtasıyla efkar-ı ‘umumiyye ‘arz iderek miğdarlarını azaltmağa çalışıyorlar. (2407)

“İstisnası pek az olur, işte tenkit ve zem eden muharrirler de böylelerini tenkit ve zem ediyorlar ve bunların bu yakışıksız hallerini matbuat vasıtasıyla kamuoyuna arz ederek değerlerini düşürmeye çalışıyorlar.”

pek çok

Lakin **pek çok** şöyleleri olduğunu inkar idemezsiniz a. (2404)

“Lakin pek çoğunun böyle olduğunu inkar edemezsiniz ya.”

iñ

Konka kuzgalgaç **iñ** başda “Znaminskiy” uram buyunça hareket itdî. (354)

“Konka hareket edince ilk olarak ‘İznaminskiy’(Znamenskiy) Sokağı boyunca ilerledi.”

3.1.2.1.3. Zamir

Zamirler, varlıkları temsil veya işaret yoluyla karşılayan kelimelerdir. Zamirler temsil ettikleri veya gösterdikleri nesnelerin gerçek karşılıkları olmadığı için, ancak o nesnelerin ilk ve gerçek isimlerinin yerini geçici olarak tuttukları için tek başlarına bir şey ifade etmezler. Yani zamirlerin tek başlarına kelime olarak bir anlamı yoktur. Herhangi bir nesne veya varlık biliniyorsa ve bir zamirle ifade ediliyorsa o şey ile zamir arasında bir ilişki veya bağlantı kurulur, zamir o nesneyi karşılar. Mesela *bu* zamiri herhangi bir varlığa işaret edilmeden söylenirse neyi karşıladığı anlaşılmaz. Özetle zamirlerin anlamı varlığın bilinmesine bağlıdır. Nesne biliniyorsa zamir onu ifade eder. Nesneye bağlanmamışsa zamir kelime olarak zihinde hiçbir varlığı canlandırmaz. Onun için zamirler, ismin yerini tutan kelimeler olarak tanımlanır. Zamirler iyelik ekini alma bakımından diğer isimlerden farklılık gösterirler. Diğer isimlere iyelik ekleri geniş olarak getirilir. Zamirler ise iyelik eklerini hemen hemen hiç almazlar. Ancak *şu-su*, *bu-su* şekillerinde zamire iyelik eki

getirildiği görülebilir. Bunların dışında zamirler iyelik eklerini kabul etmezler. Zamirlerin en büyük özelliği çekim sırasında kelime kökünde değişiklik yapmalarıdır. Türkçede kelime köklerine ekler getirildiğinde kökte hiçbir değişiklik olmaz. Fakat zamir çekiminde, bilhassa datif çekiminde kelime kökünde değişiklik meydana gelir. *ben* ve *sen* zamirlerinin datif şekillerinde *bana*, *sana* olmaları gibi (Ergin, 2002: 379).

Zamir diğer nesne adları gibi doğrudan nesneyi karşılayan kelimeler olmayıp *konuşan*, *konusulan*, *üçüncü şahıs* gibi varlıkların temsili veya işaret yoluyla yerini tutan veya temsil eden kelimelerdir (Kocasavaş, 2004: 29).

3.1.2.1.3.1. Şahıs zamirleri

Bunlar varlıkları şahıslar halinde ve temsil suretiyle karşılayan kelimelerdir. Bütün varlıklar üç şahıs altında toplanırlar. Birincisi *konuşan*, ikincisi *dinleyen*, üçüncüsü *adı geçen*'dir. Her varlık şahıs olarak ya konuşan, ya dinleyen veya adı geçen durumunda bulunur. Bunlara gramerde sıra ile birinci şahıs, ikinci şahıs ve üçüncü şahıs diyoruz.

Üç şahıs teklik ve çokluk ifadeleri ile karşımıza altı şahıs olarak çıkar: konuşan, dinleyen, adı geçen, konuşanlar, dinleyeneler, adı geçenler – teklik 1. şahıs, 2. şahıs, 3. şahıs; çokluk 1. şahıs, 2. şahıs, 3. şahıs (Ergin, 2002: 380).

Şahıs zamirlerinin Eski Türkçe, Tarihi Kıpçak Türkiçesi ve bugünkü Tatar Türkçesinde hal ekleriyle birlikte aldığı şekiller aşağıdaki tabloda gösterilmiştir: (Kartalcık, 2008: 52, 53).

		Yahn hal	İlgi hali hali	Yükleme hali	Yönelme hali	Bulunma hali	Çıkma hali
1. teklik şahıs zamiri	ET.	ben men min	beniñ meniñ	bini meni mini	baña maña	mint minde mintede	mintin
	T.Kıp.	men	miniñ menim	meni	maña	mende	menden
	Tat.	min	minim	minı	miña	minde	minden
2. te	ET.	sen	seniñ	seni	saña	sinte	siniden

			siniñ	sini	señe		
	T.Kıp.	sen	seniñ senüñ	seni	saña	sende	senden señden
	Tat.	sin	sinï	sinï	siña	sinde	sinden
3. teklik k şahıs zamiri	ET.	ol	anıñ	anı	aña añar	anta anda	antın andın
	T.Kıp.	ol, öz; kendi	anıñ	anı	aña; aar	anda	andan
	Tat.	ul	anıñ	anı	aña	anda	andan
1. çokluk şahıs zamiri	ET.	biz	biziñ; bizniñ	bizni	bizke; biziñe	bizinte biznite biznide	biznidin
	T.Kıp.	biz miz	biziñ; bizim; bizüm	bizni	bizge	bizde	bizden
	Tat.	bız biz	bızniñ	bızni	bızge	bızde	bızden
2. çokluk şahıs zamiri	ET.	siz sizler	siziñ sizniñ sizlerniñ	sizni sizlerni	siziñe size sizlerken	sizinte	siznidin
	T.Kıp.	siz	siziñ	sizni	sizge	sizde	sizden
	Tat.	sız siz	sızniñ	sızni	sızge	sızde	sızden
3. çokluk şahıs zamiri	ET.	ol olar	olarıñ	oları	olarğa	olarta	olardın
	T.Kıp.	öz kendi	anıñ	anı	aña	anda	andan
	Tat.	alar	alarıñ	aları	alarğa	alarda	alardan

“Tuқтаñız, **min** irte namazı uqup qalıym, yuqsa qıyaş çıgup vaqti üte başlar andan soñ dañide süyleşürmiz” diye urınıñdan tırup, bülmesinññ bñr çitinderek namaz uqurğa kırışdı. (689)

“Durunuz, ben sabah namazını kılalım, yoksa güneş çıkıp vakit geçmeye başlar, ondan sonra tekrar konuşuruz” diye yerinden kalkıp, odasının bir köşesinde namaz kılmaya başladı.”

sin

Metnimizde bulunmamaktadır.

ul

Kiçe Müslüman fraksiyesı zasidanyesinden pek soñ qaytmış olup, **ul** qaytqanda irte sa’at 2 olmış ve kün yaqtururğa başlamış idı. (65)

“Akşam Müslüman grubu toplantısından çok geç geri dönmüş, eve vardığında sabah saat 2 olmuş ve gün aydınlanmaya başlamış idi.”

bız

Eger uqurğa ağırsanmasañız urını kilgen bu yirde **bız** “Tavrida Sarayı” (Tavariçeskiy dvorets) haqqında bñr qadar ma’lumat virüp kidelım. (375)

“Eğer okumaya üşenmezseniz yeri gelmişken biz Tavrida Sarayı (Tavriçeskiy dvorets) hakkında bir miktar bilgi vererek devam edelim.”

sız

Bu kuçır bızññ diputat ile qızññ yanlarıdağına tırdığı cihetle anlarıññ Tatarça süyleşüvlerini işitgeçde “**Sız** kım bulasız?” dip süz quşdı. (465)

“Bu şoför bizim vekil ile kızın yanlarında durduğu için onların Tatarca konuştuklarını işitince “Siz kimsiniz?” diye söze başladı.”

alar

Şundıy zur kişiler, herkesni ahmak bilüp üzleriñe ‘ağıllı bulurğa yaramıy, şul meclisde ba’zı ‘avamlar var, sizniñ her süziñizniñ niçe kıyıırığı var hemmesini bilüp turalar her ne kadar **alar** şul meclisde hiç nerse söylemese de ahırinde sizge hiç olmasa beş tenge zarar kılur ya’ni çlenlikden çığar, qarañız! (720)

“Böyle büyük kişiler, herkesi ahmak bilip kendilerini akıllı görmeleri mümkün değildir, şu mecliste bazı avamlar var, sizin her sözünüzde pek çok iki yüzlülük olduğunu biliyorlar, her ne kadar onlar bu mecliste hiçbir şey söylemese de sonunda size hiç olmazsa beş tenge zarar verir yani üyelikten çıkarır, bakınız!”

3.1.2.1.3.2. Dönüşlülük zamirleri

Bugün dönüşlülük zamiri *kendi*⁴⁰ kelimesidir. Bu zaminin iyelik ekli şekli şöyledir: *kendim, kendin, kendisi* vb. Bu kelime aslında *kendü* şeklinde idi. Fakat Osmanlıca içinde *kendi* şekline geçmiştir. Dönüşlülük zamiri olarak kullanılan ikinci kelime *öz* kelimesidir. Eski Anadolu Türkçesinde *öz, özü, özi* vb. dönüşlülük zamirleri de kullanılmıştır. Osmanlı sahasında dönüşlülük zamiri olarak *kendi* kullanılırken Azeri sahasında ise tamamen *öz* zamiri yaygınlaşmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde iyelik şekilleri dönüşlülük zamiri olarak kullanılan üçüncü kelime de *kendü* ile *öz*’ün birleşmesinden doğan *kendüz* (<*kendü*+*öz*) kelimesidir (Ergin, 2002: 404).

Dönüşlülük zamirlerine bu adın verilmesinin sebebi, zaminin, yapılan işin tekrar yapana dönüşünü gösteren bir fonksiyon yüklenmesiyle alakalıdır (Korkmaz, 2007a: 415). Metinlerimizde Osmanlı sahasının tesiriyle dönüşlülük zamiri olarak *kendi* zamiri daha fazla kullanılmıştır. Fakat *öz* zamininin kullanıldığı örnekler de metinlerimizde mevcuttur.

kendi

Şimdi bız Tatarlar **kendi** tabi’atımızı araşıdırup bakalım. (1293)

“Şimdi biz Tatarlar kendi tabiatimizi araştırıp bakalım.”

⁴⁰*kendi* dönüşlülük zamininin **kend* kelimesine -i 3. teklik şahıs iyelik ekinin getirilmesiyle oluştuğu düşünülmektedir. Ancak bugün Türkiye Türkçesinde kelimedeki iyelik eki hissedilmediği için buna bir de -si iyelik eki getirilmiştir. Böylece bugün dönüşlülük zamiri *kendisi* (<*kend-i-si*) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Cem'iyet a'zası arasında ittifak, muhabbet, hüsn-î niyet herkes için **kendi** istediği surette beyan-ı fikr itmek için hürriyet ve her birinin kalbinde mutlağa şol cahil Tatar kardaşlarımız arasında nasıl olsa da 'ilim ve ma'rifet neşr iderek gözlerini açmak, gönülleri nurlandırmak için gayret ve hamiyet tolu idi!.. (1323)

“Cemiyet azası arasında birlik, muhabbet, iyi niyet herkes için kendi istediği surette düşüncesini anlatmak için hürriyet ve her birinin kalbinde mutlaka bu cahil Tatar kardeşlerimiz arasında nasıl olsa da ilim ve marifet yayarak gözlerini açmak, gönüllerini nurlandırmak için gayret ve hamiyet dolu idi!...”

Kendi kalbinin meyl itdiği cihete müteveccih oldu. (1641)

“Kendi kalbinin meylettği alana yöneldi.”

öz

Olacaklar değil, zaten bñ üç yüz seneden berü ve insanlar **öz**lerine giyüm giymeğe başladıklarından berü ihtiyarlıdırlar (2301)

“Olacaklar değil, zaten bin üç yüz seneden beri ve insanlar kendileri elbise giymeye başladıklarından beri serbesttirler.”

Çitden, uzakdan gelen sevdagerler ahval-i zamandan haberdar ve ma'rifetli adamlar olduklarından muhteza-yı zaman üzere mektep açup mu'allim gitirmek hususunda **öz** aralarından müzakere ile imamlarına müraca'at (Anlaşıyor ya? (2314)

“Dışarıdan, uzaktan gelen tüccarlar ahval-i zamandan haberdar ve marifetli adamlar olduklarından zamanın gerektirdiği üzere okul açıp muallim getirmek hususunda kendi aralarında müzakere ile imamlarına müracaat (Anlaşıyor ya?”

Dünyanın neresinde olursa olsun meşhur bir muharrir, büyük bir adam yeni bir eser yazdıkda **öz** memleketinde bñlerçe nüsha basılıp taraldığı gibi arası çok da geçmiyor başka dillere dahı tercüme olunarak anın fikrinden bütün dünya halkı için istifade itmeğe yül açılıyor. (841)

“Dünyanın neresinde olursa olsun meşhur bir muharrir, büyük bir adam yeni bir eser yazdığında kendi memleketinde binlerce nüsha basılıp dağıtıldığı gibi aradan çok zaman geçmeden başka dillere de tercüme edilerek onun fikrinden bütün dünya halkı için istifade etmeye yol açılıyor.”

3.1.2.1.3.3. İşaret zamirleri

İşaret zamirleri nesneleri işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. Türkiye Türkçesindeki işaret zamirleri *bu, şu, o* ve bunların çoklukları olan *bunlar, şunlar, onlar*'dır.

bu yakını göstermek için kullanılan işaret zamiridir.

şu biraz uzakta olan nesneleri işaret eden işaret zamiridir.

o ise uzakta bulunan nesneleri göstermek için kullanılan işaret zamiridir.

Bunların çokluk şekilleri *bunlar, şunlar, onlar*'dır. Bu birleşme sonucunda zamir çekiminin icabı olarak araya bir *n* sesi girmiştir. Bu ses *zamir n*'sidir (Ergin, 2002: 409). İşaret zamirleri varlıkları işaret ederek ve göstererek karşılayan zamirlerdir (Korkmaz, 2007a: 421).

bu

Bu ise şayan-ı te'essüf bîr haldîr, işte bu kusurumuzu ikmal kâsıdıyla Şark-ı Rusa bu mektubumu takdim idiyorum. (1538)

“Bu ise acınacak bir hâldir, işte bu kusurumuzu gidermek amacıyla Şark-ı Rus’a bu mektubumu takdim ediyorum.”

Bu nasıl şeydîr! (1578)

“Bu nasıl şeydir!”

Bu ne kâdr-î cehaletdîr! (1579)

“Bu nasıl bir cehalet derecesidir!”

şul

İyne taşlasañ yirge tüşmez, **şul** derecede tığızlık. (35)

“İğne atsan yere düşmez, o derece kalabalık.”

Diputat **şul** tarikçe uyğa talup türdukdan soñra çey östelî yanına kilüp çeynî içmege başladı. (60)

“Vekil bu durumda hayale daldıktan sonra çay masasının yanına gelerek çayını içmeye başladı.”

Şul kadar soñ yüklağanğa küre, türuvı da şulay soñ, sa’at 11’lerde gîne oldı. (140)

“O kadar geç vakitte uyuduğuna göre, kalkması da bu şekilde, saat on birlerde mümkün oldu.”

ul

Şeri’at hatunnu dürtke kadar alurğa ruhsat bire, şulay bulğaç işni üzaytuvda fa’ide yük, ben barı bir, bunda üylenürge karar birgen ve kızını biraz Rusça ukuğan bulğanga küre bundağı ‘adi bir sevdageriñ kızını da süratқан idim, lakin anlardan henüz bir cevap kilgeni yük, eger bu kız ile işimiz bula qalsa **ul** sevdager ağzını açup qala birsün. (249)

“Şeriat hatunu dörde kadar almak için ruhsat veriyor, böyle olunca işi uzatmanın faydası yok, ben sadece evlenmeye karar vermiş ve kız biraz Rusça tahsil gördüğü için buradaki basit bir tüccarın kızını da istemiş idim, lakin onlardan henüz bir cevap geldiği yok, eğer bu kız ile işimiz olursa o tüccar ağzını açıp kalıversin.”

Çünkü Gosudarstvennyy Duma a’zası anıñ kızını sürüy, bir hefte buldı indı **ul** hemişe cevap birmiy, kiñeş ittık, falan ittık, digen bulup hemişe vaqıt kiçüre. (251)

“Çünkü Gosudarstvennyy Duma azası onun kızını istiyor, bir hafta oldu hala cevap vermiyor, karşılıklı konuştuk, falan ettik, diyecek olup her zaman vakit geçiriyor.”

İşaret zamirlerinin yalın, akkuzatif, genitif, datif, lokatif ve ablatif haliyle çekimlerini bir tablo halinde gösterebiliriz: (Kartalcık, 2008: 53).

	Yalın hal	Akkuzatif hali	Genitif hali	Datif hali	Lokatif Hali	Ablatif hali
ET.	bo	bunı; munı	bunuñ monuñ	buñar muña muñar	bunda munta muntada	
T.Kıp.	bu	munı munu bunı	munıñ munuñ bunun	muña muñar munar	munda	mundan
Tat.	bu	mũnı	mũnıñ	mũña	mũnda	mũndan
ET.	şu				şunda	
T.Kıp.	uş				uşta	
Tat.	şul	şunı	şunuñ	şuña	şunda	şundan

ET.	ol	anı	anıñ	añar; aña	anda anda antada	antın andın
T.Kıp.	ol	anı	anıñ anuñ onuñ	aña; añağa; añar; ağar; anar; aar	anda	andan
Tat.	ül	anı	anıñ	aña	anda	andan

3.1.2.1.3.4. Soru zamirleri

Bunlar nesneleri soru şeklinde temsil eden, onların soru şeklindeki karşılıkları olan, onları sormak için kullanılan zamirlerdir (Ergin, 2002: 424). Soru zamirleri, canlı ve cansız varlıkları soru yoluyla temsil eden dil birlikleridir (Korkmaz, 2007a: 441).

Bugün Tatar Türkçesinde kullanılan soru zamirlerinin bazıları şunlardır: *ķaya* “kangi”, *ķaya* “nereye”, *ķayķan* “ne zaman”, *ķaysı* “hangisi”, *ķīm*, *nerse* “ne”, *niķe*, *niķik* “nasıl”, *nindiy* “nasıl”, *niķader* “ne kadar” gibi (Öner, 2007: 714).

kim

Mūna ben sızññ **ķim** oldıǵıñızñı üziññizden sūraşmayıñķuķ bildim, siz de beni şulay bilññiz” didi ve şunuñ artıñdanuķ: yūķ, yūķ, uynap eytdim, üzüñ bilgirtmeyññe benim ķim oldıǵımnı bile almazsıññız, biz yaşırun ķızlardanmız, siz sūramaññız, az ğına sūnraķ üziñ sūylermññ, didi. (306)

“İşte ben sizin kim olduğunuzu sizden sormadan bildim, siz de beni öyle biliniz” dedi ve bunun ardından: Yok, yok, şaka yaptım, ben anlatmayınca benim kim olduğumu bilemezsiniz, biz gizli kızlardanız, siz sormayınız, bir müddet sonra kendim söylerim, dedi.”

Rus mekteplerinde Müslümança dil, i’tikad ve şeri’at okunmadığı için **ķime** öfkeleniyoruz? (1166)

“Rus okullarında Müslümanca dil, itikat ve şariat okunmadığı için ķime öfkeleniyoruz?”

ne

ne, insanlar dışındaki canlı cansız varlıklar için kullanılan soru zamiridir. *ne*'nin çekimi de kim'de olduğu gibi isimlerden farksızdır. Yani değişmeden sonuna isim çekim ekleri getirilir (Ergin, 2002: 426).

Biz **ne** bedbaht bir milletiz! (1212)

“Biz ne bedbaht bir milletiz!”

Ne vakte kadar böyle sefalet ve mezelletde devam ideceğiz! (1213)

“Ne vakte kadar böyle sefalet ve mezellet içerisinde yaşamaya devam edeceğiz!”

*nere*⁴¹

Ve bunu ise eñ evvel nasıl ve **neresinden** başlamalı? (1912)

“Ve buna ise ilk olarak nasıl ve neresinden başlamalı?”

*niçin*⁴²

Metinlerimizde geçmemektedir.

*nasıl*⁴³

Eğer biz bunların her birinden bi-haber isek **nasıl** olup da şunları bilen adamlar gibi hareket ve ma'ışet idebölürüz. (1968)

“Eğer biz bunların her birinden habersiz isek nasıl olup da bunları bilen adamlar gibi hareket edebilir ve yaşayabiliriz.”

Dost ve aşınalarımından ba'zıları ve hususen Rusça matbu'at mütala'asına vakıf olmayan ba'zı bir hamiyetperver sahib-i efkar imamlar ve şakirdler baña müraca'at iderek Türkçe yahud 'Arapça memalik-i hariciyeden ne gibi gazete ve jurnaller almak muvafık idüğini, fiyat ve adreslerinin **nasıl** olduklarını, hangilerinin Rusya sanzürî tarafından memlekete duhulî müsa'adelî ve hangisinin memnu' olduğunu vesa'iresini istifsar idiyorlar. (2114)

⁴¹ *nere* (<ne+ara) yer sormak için kullanılır.

⁴² Bir hal zarfı olan *niçin* (< ne+için) birleşmesinden doğar.

⁴³ Soru sıfatı ve hal zarfı olan *nasıl* kelimesi *ne* ve *asıl*'ın kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

“Dost ve tanıdıklarından bazıları ve özellikle Rusça matbuat mütalaasına vakıf olmayan bazı hamiyetperver fikir sahipleri imamlar ve şakirtler bana müracaat ederek Türkçe yahut Arapça yabancı memleketlerden ne gibi gazete ve dergiler almak gerektiğini, fiyat ve adreslerinin ne olduğunu, hangilerinin Rusya sansürü tarafından memlekete girmesine izinli ve hangisinin yasak olduğunu vesairesini soruyorlar.”

‘Acaip hal! Din ve iman öğretmek için İmam Efendi yavuz ve beddu’a idiyor, razı olmuyor, bu **nasıl** haldir? (2322)

“Şaşılacak hal! Din ve iman öğretmek için İmam Efendi kötülük ve beddua ediyor, razı olmuyor, bu nasıl bir durumdur?”

3.1.2.1.3.5. Belirsizlik zamirleri

Belirsizlik zamirleri kelimeleri ve kavramları belirsiz bir şekilde karşılayan zamirlerdir. Sayıları çok az olmakla birlikte en belirgini kimse (< kim ise) zamiridir. Bunun yanı sıra EATÜ. ve Osm. kimsene, kimesne (<kim ise ne), özge “başkası”, ayruķ “başkası”, kamu “herkes” gibi kelimeler de belirsizlik zamiri olarak kullanılmıştır (Ergin, 2002: 428).

Tatar Türkçesinde kullanılan belirsizlik zamirleri şunlardır: *kımdır* “biri, birisi”, *elle kım* “biri, herhangi birisi”, *nersedır* “bir şey, herhangi bir şey”, *elle nerse* “herhangi bir şey”, *nindiydir* “her neyse, herhangi bir şey”, *bırniçe* “birkaç”, *niçiktir* “nasılsa, bir şekilde” gibi (Öner, 2007: 715).

Belirsizlik sıfatlarının, bazı soru zamiri ve zarfların iyelik şekilleri belirsizlik zamiri gibi kullanılırlar. *biri*, *bazısı*, *başkası*, *hepsi*, *kimi*, *kimisi*, *hepimiz* vb. Bunların yanında *şey* kelimesi de tam bir belirsizlik zamiri olarak kullanılmaktadır. Belirsizlik zamirlerine *öteki*, *beriki*, *deminki*, *dağdaki*, *seninki* kelimelerini de katabiliriz (Ergin, 2002: 429).

elle

Yaşurun kızlar digen süznı işitkeç diputatnıñ küñilne **elle** nerseler kildı, biraz kırküp da kitdı, lakin kıznıñ güzellik ve letafeti diputatnı mıkñatıs kibi üzine celp itdiğinden ve bu kız hakkında küñilne elle nindıy süyünçli ümidler tüşdiğinden kıznıñ her süzne ita’atden başka bır nerse işliy almıy, ve bır süz diye almıydır idı. (311)

“‘Gizli kızlar’ sözünü işitince vekilin gönlünden kim bilir neler geçti, biraz korktu, lakin kızın güzellik ve letafeti vekili mıkñatıs gibi kendine çektiğinden ve bu kız hakkında

gönlüne kim bilir nasıl sevinçli ümitler düştüğünden kızın her sözüne itaatten başka bir şey yapamıyor ve hiçbir söz diyemiyor idi.”

elle niçe

Bunda niçün kilmışdır? diye **elle niçe** türlü fikirlere kiderek, östel yanındağı ikinci bir urındığa kilüp uturdu. (157)

“Buraya niye gelmiştir? diye kim bilir kaç türlü fikirlere dalarak, masanın yanındaki ikinci bir koltuğa gelip oturdu.”

Kız ise güya üzniñ **elle niçe** yıllık tanışı kibi, diputat ile teklifsiz revişde süyleşmege başladı. (172)

“Kız ise güya kendinin kim bilir kaç yıllık tanıdığı biri gibi, vekil ile teklifsiz bir şekilde konuşmaya başladı.”

kım

Bizniñ **kım** buluvımız sizge niçün hacetdir? (465)

“Kim olduğumuz sizi neden ilgilendiriyor?”

Eger bu ikinci Dumanıñ taraluvı hükümet tarafından Dumanıñ içinde i’lan itilse tizrek Dumadan çığargı, eger Dumanıñ tışında i’lan itilse tizrek Piterburğdan çığargı ve her **kım** üz vatanına kıytup kiteler.” (491)

“Eğer bu ikinci Dumanın feshedilmesi hükümet tarafından Dumanın içinde ilan edilirse hemen Dumadan çıkılacak, eğer Dumanın dışında ilan edilirse çabucak Petersburg’dan çıkılacak ve herkes kendi vatanına geri dönecek.”

elle nerse

Yaşurun kızlar digen süznı işitkeç diputatnıñ küñilüne **elle nerseler** kildı, biraz kırküp da kitdı, lakin kıznıñ güzellik ve letafeti diputatnı mıknatıs kibi üzine celp itdığinden ve bu kız hakkında küñilüne elle nindiy süyünçli ümidler tüşdığinden kıznıñ her süzine ita’atden başka bir nerse işliy almıy, ve bir süz diye almıydır idı. (311)

“Gizli kızlar” sözünü işitince vekilin gönlünden kim bilir neler geçti, biraz korktu, lakin kızın güzellik ve letafeti vekili mıknatıs gibi kendine çektiğinden ve bu kız hakkında

gönlüne kim bilir nasıl sevinçli ümitler düştüğünden kızın her sözüne itaatten başka bir şey yapamıyor ve hiçbir söz diyemiyor idi.”

bırniçe

1817 nçı senede Prusya kralı Üçinçi Fredrik Vilhelm Rusyage kilgen vaqtında uşbu Tavrida Sarayında turgan ve şul yılda Rusyage kilgen başka **bırniçe** ecnebi Prensler de uşbu sarayda misafir bulganlar. (425)

“1817 yılında Prusya kralı Üçüncü Fredrik Vilhelm’in Rusya’ya geldiği zaman Tavrida Sarayında yaşamış ve aynı yıl Rusya’ya gelen başka birkaç ecnebi Prensler de bu sarayda misafir olmuşlar.”

Bırniçe künler tünler ütdi, ciller isdi, sular aqdi, üçinçi İyun nizamı çıkarıldı, dünyalar başka dünya oldu...(700)

“Birkaç günler geceler geçti, yeller esti, sular aktı, üçüncü Haziran nizamı çıkarıldı, dünyalar başka dünya oldu...”

hiç kımse

Biz şöyle balaların oğullarıyız diyecek olursak **hiç kımse** inanmaz. (997)

“Biz böyle çocukların oğullarıyız diyecek olursak hiçkimse bize inanmaz.”

hepsi

Diyeceksñiz: Efrad-ı milletin **hepsi** de böyle degıldir. (1986)

“Diyeceksiniz: Millet fertlerinin hepsi de böyle degildir.”

Ve **hepsinden** de ma’ada vaqtiyle iş görmek bir re’isñ taht-ı nezaretinde olmağa mevqufdur. (1847)

“Ve bunların hepsinin dışında vaktinde iş görmek bir başkanın gözetimi altında olmaya bağlıdır.”

şöyle

Biz **şöyle** balaların oğullarıyız diyecek olursak hiç kımse inanmaz. (997)

“Biz böyle çocukların oğullarıyız diyecek olursak hiçkimse bize inanmaz.”

İmamlarımızın (ekseriyet i'tibariyle) **şöyle** olduklarını ve şu gibi hareket ise zem idilmeğe layık iddiğini başka erbab-ı vicdan ile beraber zat-ı 'alîñiz hem şayed inkar itmezsññiz. (2394)

“İmamlarımızın (çoğunluk itibariyle) böyle olduklarını ve bu gibi hareketlerin ise eleştirilmeyi hak ettiğini ve başka vicdan sahipleri ile beraber zat-ı âliniz de inkar etmezsınız.”

bır

Aklı ve bedeni sağ olan namuslu **bır** adam kendi alın terini döküp çalışarak bulduğu beş kapıknı tam' ve mezellet ile başkasına el uzadup “parazit”lik ile alınmış beş ruble değil, elli ruble sadakadan bile tercih ideceği şüphesizdir. (2454)

“Akli ve bedeni sağlıklı olan namuslu bir adam kendi alın terini döküp çalışarak bulduğu beş kapağı açgözlülük ve sefillik ile başkasına yardım edip “parazit”lik ile alınmış beş ruble değil, elli ruble sadakaya bile tercih edeceği şüphesizdir.”

Bır hayvanın üstünde 'arız olmuş mikroplar (kurdar) hayvanın cesedi tamam çürüyüp bitinceye kadar mahv olmadığı gibi, Tatar imamları da Tatar milletini mahv itmezden muqaddem munkarız olmazlar; millet mevcud olduğça onların idame-i hayatları için daha gıda vardır. (2536)

“Bir hayvanın üstünde ortaya çıkmış mikroplar (kurtlar) hayvanın cesedi tamamen çürüyüp bitinceye kadar mahvolmadığı gibi, Tatar imamları da Tatar milletini mahvetmeden önce tükenmezler; millet var olduğça onların hayatlarını devam ettirmeleri için henüz gıda vardır.”

başka

Andan **başka** Duğavniy Sabraniye o adamı imamlığa tasdik itmiyor. (2574)

“Bundan başka dini meclis o adamın imamlığını tasdik etmiyor.”

Buña teşekkürden **başka** diyeceğimiz yükür. (2597)

“Buna teşekkürden başka diyeceğimiz yoktur.”

Kilür, kürişürmiz, süyleşürmiz, kim oldığı añaşılır, bakalım, ne de ulsa bunuñ ağırında 'acib bır sırlar meydana çığargı oğşıydır, şulay bulsa da işñi pek ozağğa suzarğğa yaramıy, bunu tizrek kılğğa tüşürvññiñ tedbirinde bulınurgğa kirek, eger **başka** Müslüman diputatları ile de tanışa başlasa, kim bilür neler ulur! (245)

“Gelir, görüşürüz, konuşuruz, kim olduğu anlaşılır, bakalım, ne de olsa bunun sonunda tuhaf sırlar ortaya çıkacağı benziyor, öyle olsa da işi fazla uzatmanın faydası yok, bunu çabucak ele alıp gerekli tedbirleri almak gerek, eğer başka Müslüman vekiller ile de tanışmaya başlarsa, kim bilir neler olur!”

3.1.2.1.4. Zarf

Sözlük birimlerinin sıfatta olduğu gibi bir niteleyici olarak kullandığı yapılara *zarf* denir. Kelimelerin yanı sıra söz öbekleri ve cümleler de zarf fonksiyonunda kullanılabilir. Yine sıfatlar gibi zarflar da sözlük birimlerinin tek başlarına var olamayan yapılarıdır. Zarflar, özellik adlarıdır. Ancak bu özellikler varlıktan çok varlığın hareketlerinde görülen özelliklerdir (Karaağaç, 2012: 426, 427).

Zarf olarak kullanılabilecek bir isim, bir fiile çekim eki almadan bağlanmışsa *zarf* olur. Çekim eki almışsa zarf olmaz, fiilin anlamını doğrudan doğruya etkilemeyen, sadece onu tamamlayan bir isim unsuru olarak kalır. Örneğin, *ileri git-*, *dışarı çık-* kelimelerinde *ileri*, *dışarı* kelimeleri zarf, fakat *ileriye git-*, *dışarıya çık-* örneklerinde fiilin yerini gösteren tamamlayıcı isimleridir. Demek ki fiilin yerini gösterdiği halde datif, lokatif, ablatif, ekini almış bir kelime zarf sayılamaz. Zarflar tabi olan unsurlar olarak Türkçede bağlandıkları kelimelerden önce gelirler (Ergin, 2002: 374).

Zarflar *yer ve yön zarfları*, *zaman zarfları*, *nasıllık-nicelik zarfları*, *azlık-çokluk zarfları* ile soru *zarfları* olmak üzere beş türdür:

3.1.2.1.4.1. Yer -yön zarfları

Eylemdeki oluş veya kılışın yerini ve yönünü gösteren zarflara *yer ve yön zarfları* denir (Korkmaz, 2007a: 498). Sayıları fazla olmayan yer zarflarının hepsinde bir yön ifadesi bulunmaktadır (Gülensoy, 2010: 581).

Tatar Türkçesinde kullanılan yer-yön zarfları bazıları şunlardır: *arı* “öte”, *birı* “beri”, *tüben* “aşağı”, *yeneşe* “yan, yan yana”, *yırak* “uzak”, *yuğarı* “yukarı” gibi (Öner, 2007: 715).

tüben “aşağı”

Ama tatbikatka karasañ Müslümanlar eñ **tüben**, eñ naçar ve Türkler eñ küçsüz, eñ işliksüz ve eñ muta’assıp bñ halde bulunalar. (597)

“Ama tatbikata bakarsan Müslümanlar en aşağı, en çaresiz ve Türkler en güçsüz, en tembel ve en mutaassıp bir halde bulunurlar.”

yuğarı

Benim maşsudum üz vatanımız olan Rusyada türup milletdaşlarıma hıdmet itmek ve bu zamanda hıdmet ite alur içün de **yuğarı** derece tahsil kürirge hacet olduğından bñ sene İstanbulda turgandan soñ, Piterburga kaytup ‘ali dersler uşurğa lüzum kürdüm. (637)

“Benim amacım öz vatanımız olan Rusya’da yaşayıp milletdaşlarıma hizmet etmek ve bu zamanda hizmet edebilmek için de ileri derecede tahsil görmeye ihtiyaç olduğundan bir sene İstanbul’da yaşadıktan sonra, Petersburg’a geri dönerek yüksek dersler okuma ihtiyacı gördüm.”

yakın

Terezege **yakın** bñ cirde yazuv östeli, anıñ üstünde gazeteleri, poçmakdağı yetajirkada Gosudarstvenny Dumaga hükümet tarafından kirtilgen ve birer nüshası diputatga birilgen zakon proektları. (16)

“Pencereye yakın bir yerde yazı masası, onun üstünde gazeteleri, köşedeki etajerde Devlet Duma’sında hükümet tarafından kabul edilen ve birer nüshası verilen kanun taslakları.”

yıraq

Bu uramğa kırgeçde poçmakdan uk başlap uñ yakda uram buyında zur bağça ve bağça arqılı **yıraq**da zur binalar ve birisiniñ üstünde büyük bñ kubbe kürindı. (368)

“Bu sokağa girince tâ köşeden başlayıp sağ tarafta sokağın sağ ve sol tarafında büyük bahçe, bahçe boyunca uzakta büyük binalar ve birisinin üstünde büyük bir kubbe göründü.”

3.1.2.1.4.2. Zaman zarfları

Zaman zarfları bir oluş veya kılışın zaman içindeki yerini belirten, eylemlerin, partisiplerin ve gerundiyumların anlamlarını zaman bakımından kelimelerdir. Bu zarflar *ne zaman?*, *ne vakit?* gibi sorulara karşılık olmak üzere kullanılır⁴⁴ (Korkmaz, 2007a: 495). Bir diğer tanıma göre bir eylemin anlamını zaman kavramı ile sınırlandıran yapılara *zaman zarfları* adı verilir (Gülensoy, 2010: 581).

Tatar Türkçesinde kullanılan yer-yön zarfları bazıları şunlardır: *bıyıl* “bu yıl”, *bıltır* “geçen yıl”, *bügin* “bugün”, *hezir* “şimdi; hemen”, *irtege* “yarın”, *irten* “sabah, sabahtan, sabahleyin”, *kiçe* “dün”, *kündiz* “gündüz”, *küpten* “çoktan beri, eskiden”, *ceyin* “yazın”, *kışın* “kışın” gibi (Öner, 2007: 715).

kiçe

Kiçe Müslüman fraksiyesi zasedanyesinden pek soñ qaytmış olup, ul qaytkanda irte sa’at 2 olmuş ve küñ yaqtururğa başlamış idı. (65)

“Akşam Müslüman grubu toplantısından çok geç geri dönmüş, eve vardığında sabah saat 2 olmuş ve gün aydınlanmaya başlamış idi.”

kiç

Bay, buğgaltırñ irte filan sa’atden **kiç** filan sa’ate kadar kantura gılıp iş başında bulunmasını ve ifasıyla mükellef olduğu defterler ve ticaret hesabını talep itmege haklı olup buğgaltırñ saç, sakal ve bıyığına, fikir, i’tikad ve dinine, mükellef olduğu hizmet vaqtinden başka zamanlarda nerede olduğına, kim ile gezdiğine, kütüphanelere girdiğine, gazete ve jurnaller okudığına, edebiyat ve musiki ile iştiğal itdiğine, bağçe ve mesirelere girüp teferruc ve kesb-i hava iderek musiki diñleddiğine, tiyatlara gidüp oyunlar temaşa itdiğine, uramda yürüdiği vakit kılında tayağ (baston) yañud zontik bulundurduğu, işsi vakitlerde başına eşlepe ve üstüne yinil giyümler giydiğine, suvık vakitlerde saçını uzun yürütdiğine,

⁴⁴ Çokluk ve 3. şahıs iyelik eki birleşmesinden oluşan *-Dır/-Dur*, *-lArI* ekleri ile *-lAyIn* ekleri zaman ifade eden kelimelere getirildiğinde kurallı olarak zaman zarfı yaparlar: *akşamları*, *sabahları*, *geceleri*, *gündüzleri*; *üç aydır*, *beş gündür* vb. Bununla birlikte fiil kök ve gövdelerine, bazı isim çekim ekleri almış partisip eklerinin getirilmesiyle meydana gelen *-All*, *-AndA*, *-DIktA/-DuktA*, *-DIKÇA/-DUKÇA*, *-Ir...*-*IrmAz*, *-Inca/-Unca*, *-iken/-ken* vb. gerundiyumlar da zaman zarfı olarak kullanılmaktadır: *başlayalı*, *gelende*, *havalandığında*, *uğradıkça*, *girince*, *çıkarken*, *bakar bakmaz* vb (Korkmaz, 2007a: 497, 498).

çayını ıstakanda içdiğine, yimeğini sançegi* ile yidiğine...müdahele itmege hiçbir vechle hakkı olmayacaktır! (2252)

“Bay, muhasebecinin sabah filan saatten akşam filan saate kadar yazıhaneye gelip iş başında bulunmasını ve ifasıyla mükellef olduğu defterler ve ticaret hesabını talep etmeye haklı olup muhasebecinin saç, sakal ve bıyığına, fikir, itikat ve dinine, mükellef olduğu hizmet vaktinden başka zamanlarda nerede olduğuna, kim ile gezdiğine, kütüphanelere girdiğine, gazete ve dergiler okuduğuna, edebiyat ve musiki ile iştigal ettiğine, bahçe ve mesirelere girip gezinti yaptığına ve hava alarak musiki dinlediğine, tiyatrolara gidip oyunlar izlediğine, sokakta yürüdüğü zaman elinde dayak (baston) yahut şemsiye bulundurduğuna, sıcak havalarda başına şapka taktığına ve üstüne ince elbiseler giydiğine, soğuk havalarda saçını uzun bıraktığına, çayını bardakta içtiğine, yemeğini sançegi ile yediğine. . . müdahale etmeye hiçbir şekilde hakkı olmayacaktır!”*

soñ

Şul kadar **soñ** yülkelağanga küre, türuvı da şulay soñ, sa’at 11’lerde gıne oldu. (140)

“O kadar geç vakitte uyuduğuna göre, kalkması da bu şekilde, saat on birlerde mümkün oldu.”

soñra

Namı ilelebed muhterem olan “Jan Gutenberg” tarafından kitap basmak usulı keşf olunduktan **soñra** tevsî’-ı ma’lumat ve terakkiyat-ı fikriyye için o kadar geniş bir meydan açılmışdır ki her şeyden haber almak ve her nerseyi öğrenmek mümkündür. Yalnız insanda okumak derdi ve mütala’a hevesi olmalıdır! (837)

“Namı ilelebet muhterem olan “Jan Gutenberg” tarafından kitap basmak usulü keşfedildikten sonra bilginin arttırılması ve düşüncenin gelişmesi için o kadar geniş bir meydan açılmıştır ki herşeyden haber almak ve herşeyi öğrenmek mümkün olmuştur. Yalnız insanda okumak derdi ve mütalaa hevesi olmalıdır!”

başta

Bu adam ile **başda** tanışuvım bir bağçede tesadüfi suretde gıne olsa da soñra bunu atam anam ile tanıştırdım. (566)

“Bu adam ile ilk tanışmam bir bahçede tesadüf eseri olsa da sonra onu babam ve annemle de tanıştırdım.”

hezîr

Uşbu Tavrida Sarayının tiresindeki, vaktiyle birtakım esirler tarafından uturtulmuş olan, koyu ve külğeli ağaçlardan ‘ibaret bağça **hazır**ında halık vekillerinin istirahat ve tenezzüh urınıdır. (384)

“İşte bu Tavrida Sarayının çevresindeki, vaktiyle bir takım esirler tarafından dikilmiş olan, koyu ve gölgeli ağaçlardan ibaret bahçe şimdilerde halkın vekillerinin istirahat ve gezinti yeridir.”

bîrazdan

Bîrazdan mükemmel bir avtomobil ile bir kişi kilüp tuğtadı da kulındağı bilîti kürsetüp Dumağa kirüp kitdî. (459)

“Birazdan mükemmel bir otomobil ile bir kişi gelip durdu ve elindeki bileti göstererek Duma’ya girdi.”

3.1.2.1.4.3. Nasıllık-nicelik zarfları

Bir eylemin, bir sıfatın veya bir başka zarfın anlamını nitelik bakımından etkileyen zarflardır. Bu zarf türü genel olarak *hâl zarfı* olarak da adlandırılır (Gülensoy, 2010: 582).

Nitelik zarfları bir hareketin oluşma biçimini ve niteliğini ifade eden zarflardır. Nitelik zarfları *nasıl?*, *ne suretle?*, *ne biçimde?* sorularına cevap olmak üzere oluşturulan zarflardır (Korkmaz, 2007a: 500).

tiz “tez, çabuk”

Diputat tünle sa’at ikilerde üz bülmesine kaytup yatsa da **tiz** gîne yükuğa kite almadı. (71)

“Vekil gece saat iki gibi odasına geri dönüp yatsa da hemencecik uykuya dalamadı.”

buşlay “ücretsiz, karşılıksız”

Bu bilît satılmıy, **buşlay** biriledir. (273)

“Bu bilet satılmaz, ücretsiz olarak verilir.”

üzİNçe

Müslüman diputatları Piterburga kilüp yitdikden soñra üz ara cıyuluşlar yasap müzakerege ve her biri bile turgan müsterek bir lisan yüklığı sebepli, Babil Kalesiniñ túbindegi sergerdan halklar kibi, Rusça, Türkçe, Sart, Kırgız, Azerbaycan, Türkmen şiveleri ile her kim **üzİNçe** birtakım nerselerge süylerge başladılar. (127)

“Müslüman vekilleri Petersburg’a gelip ulaştıktan sonra kendi aralarında toplantılar düzenleyerek müzakereye ve her biri bildikleri ortak bir dilin olmaması sebebiyle, Babil Kalesinin dibindeki şaşkın halklar gibi, Rusça, Türkçe, Sartça, Kırgızca, Azerbaycan, Türkmen şiveleri ile herkes kendince birtakım şeyleri konuşmaya başladılar.”

bütİNley

Çünkü Duma zasidanyesini seyr iderek maşsus bilît ile kırüvçiler için **bütİNley** başka yerde ikinci bir kapka vardır. (472)

“Çünkü Duma toplantısını seyrederek özel bilet ile girecekler için tamamen başka yerde ikinci bir kapı vardır.”

büşka

Yabık da tügİL, artık simiz de tügİL, urtaça gına, tamağ astları nindiy tulı hem ap aq bılkıldap tura, bit almaları pişken alma kibik kıpkızıl, eger bu kızını ala kılsam diputatlıknıñ fa’idesini kürdüm diyerge de yarıy bu kızınıñ üzi beni tapup yanıma kilüvi de **büşka** tügİldir. (256)

“Zayıf da değil, fazla şişman da değil, orta halli, gıdıkları tamamiyle dolgun ve bembeyaz parlıyor, yanakları olgun elma gibi kıpkızıl, eğer bu kızı alırsam vekilliğin faydasını gördüm diyebilirim. Bu kızın beni bularak yanıma gelmesi de boşuna değildir.”

3.1.2.1.4.4. Azlık-çokluk zarfları

Azlık-çokluk zarfları, bir sıfatın veya bir zarfın fiil üzerindeki oluş ve kılış miktarını, ölçüsünü ve mikyasını ifade eden zarflardır. Cümle içerisinde *ne kadar?*, *ne derece?* sorularına karşılık olmak üzere kullanılırlar (Korkmaz, 2007a: 517). Bu zarflar, miktar ve derece bildirirler (Gülensoy, 2010: 582).

Bunlar azlık-çokluk ifade eden, mikdar, derece bildiren zarflardır. Başlıcaları şunlardır: *en*, *daha*, *pek çok*, *az*, *biraz* gibi. Bunlardan *en* tipik zarftır. Aşırılık ifade eder. Başına geldiği sıfat veya zarfın azlık-çokluk bakımından en yüksek derecesini ifade eder. *daha* azlık-çokluk zarfı bakımından karşılaştırma görevi görür: *daha* (büyük ağaç) gibi (Ergin, 2002: 378).

Tatar Türkçesinde kullanılan azlık-çokluk zarflarının bazıları şunlardır: *bik* “pek, epey”, *şaqtıy* “epeyce”, *bıraz*, *küp* “çok”, *baytaç* “epeyce”, *sirek* “seyrek”, *bütünley* “bütünüyle, tamamen” gibi (Öner, 2007: 715).

bik

Diputat buña **bik** ‘acıplendı. (690)

“*Vekil buna pek şaşırdı.*”

az

Hazırge kadar hatun kız ile katnaşuvı bilinmegen diputatnıñ yanına bünday güzel bir kıznıñ kilüp kidüp yüriy başlavına evvelden de dikkat itgen hadimeniñ şüphesi dahide arttı, “Ha, işler teraqqide iken! digen tüşli idüp **az** gına yılmayıtarak “yarar” diye çıgup kitdİ. (522)

“Şimdiye kadar hatun kız ile buluşması bilinmeyen vekilin yanına bu kadar güzel bir kızın gelip gitmeye başlamasına evvelden de dikkat eden hizmetçinin şüphesi gitgide arttı, “Ha, işler ilerlemiş! diyecek olup hafifçe gülümseyecek “oldu” diyerek çıkıp gitti.”

biraz

Yüksa ben tüş kürdüm mî diye şüphege tüşerek üzîn üzi tütup ve **biraz** sîlkinüp qaradı. (695)

“Yoksa ben düş mü gördüm diye şüpheye düşerek kendi kendini tutup ve biraz silkinip baktı.”

küp

Mesela: üçden ikini algaç, **küp** mü kıala, gibi. (1439)

“Mesela: üçten ikiyi alınca çok mu kalır, gibi. “

ozaq

Kilür, kürişürmiz, süyleşürmiz, kim oldığı anlaşılar, bakalım, ne de ulsa bunun ahirinde ‘acib bir sırlar meydana çığarga ohşıydr, şulay bulsa da işni pek **ozaq**ğa suzarga yaramıy, bunu tizrek kıulğa tüşürvniñ tedbirinde bulunurğa kirek, eger başka Müslüman diputatları ile de tanışa başlasa, kim bilür neler ulur! (245)

“Gelir, görüşürüz, konuşuruz, kim olduğu anlaşılır, bakalım, ne de olsa bunun sonunda tuhaf sırlar ortaya çıkacağa benziyor, öyle olsa da işi fazla uzatmanın faydası yok, bunu çabucak ele alıp gerekli tedbirleri almak gerek, eğer başka Müslüman vekiller ile de tanışmaya başlarsa, kim bilir neler olur!”

baytaq

Çünkü ihtimal benim süzüm **baytaq**ğa taratılır” didi. (512)

“Çünkü muhtemelen benim sözüm uzun süre dışarıdan duyulmuştur” dedi.”

3.1.2.1.4.5. Soru zarfları

Fildeki oluş ve kılışı farklı yönlerden ve soru sorma yoluyla belirleyen yapılara *soru zarfları* denir (Korkmaz, 2007a: 523).

nasıl

Bu Yapon çocukları **nasıl** oluyor da başka memleketlerde ve Hristiyanlar arasında tahsil iderek kendi diyanet ve milliyetlerini terk itmiyorlar? **Nasıl** oluyor da bunlar onar on beşer sene Amerika Protestanları arasında kalarak halis Budda oğlu Budda olup kalıyorlar? (1155)

“Bu Japon çocukları nasıl oluyor da başka memleketlerde ve Hristiyanlar arasında tahsil ederek kendi diyanet ve milliyetlerini terk etmiyorlar? Nasıl oluyor da bunlar onar on beşer sene Amerika Protestanları arasında kalarak halis Buda oğlu Buda olup kalıyorlar?”

neden

Cem’iyetîñ esasını, suret-i teşekkülünî, cem’iyetden maksad ve matlup ne idüğînî, cem’iyet efradınıñ vazifeleri **neden** ‘ibaret olduğunu bilmedükden soñra bizim başkalar takliden yaptığımız cem’iyetlerden ne semere çıksun! (1971)

“Cemiyetin esasını, suret-i teşekkülünü, cemiyetten maksat ve istenilenin ne olduğunu, cemiyet fertlerinin vazifelerinin neden ibaret olduğunu bilmedikten sonra bizim başkalarını taklit ederek yaptığımız cemiyetlerden ne fayda gelir!”

ne

Bundan artık hubb-ı nefis, bundan ziyade menfa’at-ı şahsiyeye hıdmet ve bunuñ gibi büyük “egoizm” daha **ne** olabilir! (2016)

“Bundan çok nefis sevgisi, bundan ziyade şahsi menfaatlere hizmet ve bunun gibi büyük “egoizm” daha ne olabilir!”

nindiy

Yabık da tügıl, artık simız de tügıl, urtaça gına, tamak astları **nindiy** tulı hem ap aq bılkıldap tūra, bit almaları pışken alma kibık kıpkızıl, eger bu kızını ala kılsam diputatlıkñıñ fa’idesini kürdüm diyerge de yarıy bu kızınıñ üzi beni tapup yanıma kilüvi de büşka tügıldır. Benim üylenesim kilgenni işitüp kiluv ihtimali de var” didi. (257)

“Zayıf da değil, fazla şişman da değil, orta halli, gıdıkları tamamiyle dolgun ve bembeyaz parlıyor, yanakları olgun elma gibi kıpkızıl, eğer bu kızı alırsam vekilliğin faydasını gördüm diyebilirim. Bu kızın beni bularak yanıma gelmesi de boşuna değildir. Benim evlenmeye niyetim olduğunu işitip gelme ihtimali de var” dedi.”

niçik

Akçanı kaydan ve **niçik** tabalar? (52)

“Parayı nereden ve nasıl kazanıyorlar?”

3.1.2.1.5. Edat

Tek başlarına anlamları olmayan edatlar cümlede kullanıldıkları yerlere göre anlam kazanırlar. Manalı kelimeler olan isimlerin ve sıfatların yanında edatlar görevleri olan kelimelerdir (Ergin, 2002: 598). “Edatlar tek başlarına anlamları olmayan, ad veya ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hakim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlelerin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir: *için, ile, kadar, gibi, göre, doğru, başka, dolayı, beri, ötürü, öte, yana, itibaren, nazaran* vb. edatların cümle içinde kurdukları anlam ilişkileri geçicidir. Bunlar *benzerlik, beraberlik, başkalık, miktar, sebep, vasıta, zaman, mekan, yön gösterme* vb. ilişkilerdir.” (Korkmaz, 2007a: 1052).

3.1.2.1.5.1. Son çekim edatları⁴⁵

Bunlar işletme eki vazifesi gören edatlardır. İsimlerden sonra gelerek çeşitli zarf hallerini yaparlar. Fonksiyonları bakımından bu edatları hal eklerine benzetebiliriz. Hal ekleri ismin nominal hallerini, isim hallerini; son çekim edatları ise ismin adverbial hallerini, zarf hallerini oluştururlar. Hal ekleri ile son çekim edatları arasındaki bu fonksiyon yakınlığı bazen aynılık halini alır ve biri diğerinin yerini tutabilir: *sana (aldım) – senin için (aldım), korkusundan (kaçtı) – korkusundan dolayı (kaçtı)* gibi. Son çekim edatları beraber

⁴⁵Zeynep Korkmaz bu adlandırmaya (Alm. *partikel, nachstellung*; Fr. *postposition, particule*; İng. *postposition, particle*) karşı çıkmaktadır. Çünkü son çekim edatları gibi bir adlandırma beraberinde ister istemez bir ön çekim edatı (preposition) kavramını getirecektir. Oysa bilindiği gibi Türkçede ön çekim edatı gibi bir kavram yoktur (Korkmaz, 2007a: 1052).

bulundukları isim unsurunun sonuna gelir ve onunla *edat gurubu* adını verdiğimiz kelime gurubunu oluşturur. Türkçede son çekim edatlarının hepsinin kaynağı bir isim veya fiil şekline dayanır. Batı Türkçesinde kullanılan başlıca son çekim edatları şunlardır: *ile, için, gibi, göre, kadar, dolayı, ötürü, ait, üzere, beri, önce, evvel, sonra, geri, karşı, yana, taraf, başka, değin, dek, diye, birle, tek, öñdin, dapa, sarı (sarı) , içre; ara, içeri, dışarı, özge, nazaran, böyle* (Ergin, 2002: 632).

ile

Sul kılı **ile** iki yak mıyıklarının uçlarını biraz bürğalap yuğarı küttertüp kıydı. (28)

“Sol eli ile yüzünün iki tarafındaki bıyıklarının uçlarını yukarıya doğru biraz kıvırdı.”

Istağanga yeñiden çey saldı ve ağızına da biraz çıkçık alup kaptı, çeyi suvingançağa kadar, ağızındaki çıkçıkni çeyniy çeyniy, ve uram buyındaki terezege barup yazuv östelî üstüne kükregi **ile** tayanarak “Neva” Caddesindeki halıknı seyr itmege başladı: (34)

“Bardağa tekrar çay koydu ve ağzına da biraz çıkçık alarak yedi, çayı soğuyuncaya kadar, ağzındaki çıkçıgi çiğneye çiğneye ve sokak boyundaki pencereye doğru giderek yazı masasının üstüne göğsüyle dayanarak “Neva” Caddesindeki halkı seyretmeye başladı.”

İki yak tretuvarlar güya gül bahçesi, cennet! Ap ak muyınları **ile** simiz ve tombul bileklerini açık kaldırıup, üstlerine fevkalade latif ve niçke kiyümler kiyüngen ve başlarına her türlü çiçekler **ile** ziynetlenmiş eşlepeler kiygen güzel güzel hanımlar, saçlarını arkalarına taratup salğan ve uynap külüp süynüp hem kışılınup bara turgan yeş kızlar, gayet güzel ve şık kiyüngen başlarına da silindir şapkalar kiygen, tulu bitli, simiz gevdeli irler hakikaten bugün “Neva” Caddesine yeñi bir hayat kırtgenler idi. (45)

“İki tarafta yaya kaldırımları güya gül bahçesi, cennet! Bembeyaz boyunları ile semiz ve tombul bileklerini alenen yukarı kaldırmış, üstlerine fevkalade latif ve şık elbiseler giyinmiş ve başlarına her türlü çiçekler ile süslenlenmiş şapkalar takmış güzel güzel hanımlar, saçlarını arkalarına dağıtarak salmış ve oynayıp, gülüp, sevinip ve süslenip püslenmiş genç kızlar, gayet güzel ve şık giyinmiş başlarına da silindir şapkalar takmış, dolgun yüzli, semiz gövdeli erkekler gerçekten bugün “Neva” Caddesine yepyeni bir hayat vermişlerdi.”

için/içün

Mütala'a, edebiyat, 'ilim ve ma'rifetde heveslisi olan dostlarımın en küçük bir arzularını yerine getirmek **için** bence en lezzetli bir iş ve en mu'kaddes bir borç olduğundan şunları birlikde cıyup ayrıca risale şeklinde neşr itmege karar vırdım. (745)

"Mütalaa, edebiyat, ilim ve marifette heveslisi olan dostlarımın en küçük bir arzularını yerine getirmek için bence en lezzetli bir iş ve en mukaddes bir borç olduğundan bunları birlikte toplayıp ayrıca risale şeklinde neşretmeye karar verdim."

Bu risalenin içerüsüne dürlü şeyler yazıldığı **içün** haydi öyle ise bunun ismi de "Andan Bundan" olsun didim. (753)

"Bu risalenin içerisine türlü şeyler yazıldığı için haydi öyle ise bunun ismi de "Andan Bundan" olsun dedim."

 kadar

Eserleri ellişer lisana tercüme idilüp medeni milletlerin balalarına **kadar** ma'lum olan: Rasin, Gurney ve Viktor Hugo, Puşkin, Lermontof, Sa'di, Fuzuli gibi şa'irlerin hemmesiyle tanışıp konuşarak beyan-ı hissiyat ve tasvir-i tabi'at hususundaki maharetlerine vakıf olmak istiyor mısınız? (854)

"Eserleri ellişer dile tercüme edilip medeni milletlerin çocuklarına kadar malum olan: Rasin, Gurney ve Viktor Hugo, Puşkin, Lermontof, Sadi, Fuzuli gibi şairlerin her biriyle tanışıp konuşarak duygularını dile getirme ve tabiatı tasvir etme konusundaki maharetlerine vakıf olmak istiyor musunuz?"

gibi

Cengiz, Anibal, İskender ve Napalyon **gibi** cihanı titreden muhariplerin ve Rusya padişahı olan Büyük Petro ile Bismark gibi müdbir ve dahilerin kimler ve nasıl ve ne gibi inkılaplara sebep olduklarını öğrenmek istiyor mısınız? (850)

"Cengiz, Anibal, İskender ve Napolyon gibi cihanı titreten savaşçıların ve Rusya padişahı olan Büyük Petro ile Bismark gibi talihsiz ve dâhilerin kimler olduğu ile nasıl ve ne gibi inkılaplara sebep olduklarını öğrenmek istiyor musunuz?"

göre

Fakat zaman ve mekanına **göre** bunların fa'ideleri o derece çok ve o derece büyüktür ki burada ta'rife bile imkan yûkdur. (1045)

“Fakat zaman ve mekanına göre bunların faydaları o derece çok ve o derece büyüktür ki burada tarifine bile imkan yoktur.”

doğru / tuğrı

Fikirlerimizi burun astımızdan geçirelim de biraz ilerüye ve istikbale **tuğrı** bakalım. (1604)

“Fikirlerimizi gözümüzün önünden geçirdikten sonra biraz ileriye ve geleceğe doğru bakalım.”

başka

Bina-yı ‘aliye muharrirlere ve ressamalara virilen hak-ı te’lifden ve idare masraflarından **başka** olarak mahz-ı kağıd, tab’ ve irsal gibi masraflara yığirmi beş sene zarfında . . . , . . . , 6 ruble harc idılmışdır. (1697)

“Binâ-yı ‘aliye yazarlara ve ressamalara verilen telif hakkı ve idare masraflarından başka olarak halis kağıt, basım ve gönderme gibi masraflara yirmi beş sene zarfında . . . , . . . , 6 ruble harcamıştır. “

evvel

Eger filhaқиқа bunu şul iki üç kün **evvel** kürişgen ve ul vaқitde üziniñ Rusçadan başқа tıl bİLüviniñ añlatmağan kız yazmış ise bu kım ulaçaқ ‘aceba! (233)

“Eğer gerçekten bu yazıyı iki üç gün evvel tanıştığı ve Rusçadan başka bir dil bilmediğini söyleyen bu kız yazdıysa bu kız kim olabilir!”

soñra

“Fakat kûrı te’essüf ile iş olmayacağından, ata analarım ile haberleşdikden **soñra**, İstanbulda bir ay tügİL, belki tamam bir yıl қалурға ve Türk tili ile edebiyatı öğrenirge, dersler başlandıkda kızlar mektebindegi ders uқıtuv tertiplerini küirge қарар virdim. (622)

“Fakat kuru üzülmekle iş olmayacağından, ata analarımla haberleştikten sonra, İstanbul’da bir ay değil, belki bir yıl kalmaya ve Türk dili ile edebiyatını öğrenmeye, derslere başlandığında kızlar mektebindeki ders verme düzenlerini görmeye karar verdim.”

3.1.2.1.5.2. Sona gelen edatlar

dahi, da (de), ise, ki, kim, bile, değil

Bunlar dil birliklerinin, kelime guruplarının sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara, kelimelere, kelime guruplarına ve cümlelere bağlayan edatlardır.

dahi

dahi kuvvetlendirme edatı durumundadır. Cümle içinde kelime, kelime grupları ve şart cümlelerinin sonuna gelerek dikkati onların üzerine çeker. *dahi*’de hem bağlama hem de kuvvetlendirme fonksiyonu vardır (Ergin, 2002: 623).

Şark-ı Rus **dahi** hürriyetli meslekî sayesinde gazete sahifelerini bütün millete bahş itdi. (1056)

“Şark-ı Rus özgürce yürüttüğü yayın faaliyetleri sayesinde gazete sayfalarını bütün millete bahşetti.”

da, de

da, de bugün çok kullanılan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Sonuna geldiği unsurları, kelimeleri daha önce veya sonra gelen ve düşünülen, var olan veya sözü geçen unsurlara bağlar. Fonksiyonları birbirine yakın olan üç edat olan *dahi, da (de)* ve *bile* karşılaştırılırsa şöyle bir durum görülür: kuvvetlendirme fonksiyonunun derecesi bakımından önce *bile*, sonra *dahi*, ondan sonra *da, de* gelir. Bağlama fonksiyonunun derecesi bakımından ise önce *da, de* sonra *dahi*, en sonra *da bile* gelir: *Yüksel de geçti, Yüksel dahi geçti, Yüksel bile geçti*. örneklerinde olduğu gibi. Bunların ilkinde Yüksel’in geçmesi bir ilave, ikincisinde bir beklenmezlik, üçüncüsünde ise daha kuvvetli bir beklenmezlik, bir küçümseme ifadesi ile belirtilmektedir (Ergin, 2002: 624).

Şu kadar ağırlık arasında kendisi ders okuduğı gibi hane hizmetlerini **de** mükemmel suretde ifa idüp sahipleriniñ memnuniyet ve aferinler kazanıyor, hem de şu arada nasılsa **da** vakit tapup matbağda (kuhnada) hane sahibesine yemekler pişirmekte yardım ve hizmet idiyor. (1107)

“Bu kadar zorluk arasında kendisi derslerine devam ettiğı gibi hane hizmetlerini de mükemmel bir şekilde yerine getirip ev sahiplerinin memnuniyetini ve beğenisini kazanıyor, hem de bu arada nasıl oluyorsa vakit bulup mutfakta (kuhnada) hane sahibesine yemek pişirmede yardım ve hizmet ediyor.”

ise

ise de bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Sonuna geldiğı unsuru aynı cinsten bir unsura bağlar ve belirtir. Bu bağlama ve belirtme, bir mukayese, bir karşılaştırma ifadesi taşır. Onun için bu edata *karşılaştırma edatı* adını verebiliriz (Ergin, 2002: 625).

Bize kendi dinimiz nasıl hağ din ve muğaddes **ise** anlar da kendi dinleri şöylece hağ ve muğaddes bir dindir. (1157)

“Bize kendi dinimiz nasıl hak din ve mukaddes ise onlar için de kendi dinleri böylece hak ve mukaddes bir dindir.”

ki

ki tipik bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Sonuna geldiğı unsuru kendisinden sonra gelen bir unsura bağlar. Bu bağlama izah ve netice ifadesi içinde olur. Yani *ki*’den sonra gelen unsur kendisinden önce gelen unsurun açıklaması ve sonucu mahiyetindedir. *ki* sonuna geldiğı unsuru bir izah ve netice cümlesine, bir yardımcı cümleye bağlayan kuvvetlendirme edatıdır. Kendisinden önceki unsur da fiil olunca *ki* edatı iki fiili, iki cümleyi birbirine bağlamış olur: *Çalış ki geçesin, Bilmem ki olur mu, Görüyorum ki çalışmışsın* gibi. Bu durumlarda *ki* bir yardımcı cümleyi kendisinden önce gelen asıl cümleye bağlıyor demektir. Burada *ki*’nin bağlama fonksiyonu ön plandadır. *ki* edatının iki fiil arasındaki bu kullanımının yanında, bir isimle bir fiil arasındaki kullanışı vardır. İsimden sonra gelerek onu arkasından gelen yardımcı cümleye bağlar. *Portakal ki en iyi meyvedir kışın yetişir* gibi. *ki* edatı Azeri sahasına ya edatının soru ifadesi ile kullanılır:

hasta değil ki?, geç ki kalmadık? gibi. *ki*”nin *ya* edatının kuvvetlendirme fonksiyonu ile kullanılışı da Azeri sahasında yaygındır: *kar yazın ki yağmaz* gibi. *ki* edatı Farsça asıllıdır. Türkçeye çok eskiden geçmiş ve Türkçeye daima yabancı kalan bir birleşik cümle sistemi sokmuştur (Ergin, 2002: 626).

Hatta sonra kendisinin maskat-i re’si olan “İştetyen” şehrine ‘avdet idüp gayet mu’teber ve büyük bir kitap mağazasının cemi’ umurını bizzat kendi yürütmeğe başladı **ki** bu vakitlerde tali’ buña başka bir taraftan dahi bir kapu açarak Rusya memleketine tuğrı yol gösterdi ve buraya gelüp baht ü sa’adet kesb itmesine ve Rusyayı vatan-ı sani ittiḥaz itmesine hükm itdî. (1657)

“Hatta sonra kendisinin doğduğu yer olan “İştetyen” şehrine dönüp gayet muteber ve büyük bir kitap mağazasının bütün işlerini bizzat kendi yürütmeye başladı. Bu vakitlerde talih ona başka bir taraftan daha bir kapı açarak Rusya memleketine doğru yol gösterdi ve buraya gelip baht ü saadet kazanmasına ve Rusya’yı ikinci vatan kabul etmesine hükmetti.”

kim

kim edatı *ki*’nin Türkçesi olarak Osmanlıcanın sonuna kadar yan yana kullanılmış sonra yerini tamamen *ki*’ye bırakarak Türkiye Türkçesinde kullanımdan kalkmıştır (Ergin, 2002: 627).

Vatan bîr bi-vefa nazende-i tannaza dönmüş **kîm**

Ayırmaz sadıḳan-ı ‘aşḳını alam-ı ḡurbetden (805)

bile

bile edatı *dahi*’nin daha kuvvetlisi olan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır (Ergin, 2002: 628).

Arapçanın edebiyatı pek geniş ise de avam değil havasımız **bile** ‘Arapçadan istinca ile istibra, abdest ile ḡusl, hayz ile nefes bahslerinden başka küp nerseler görmüyorlar ve görseler de añlayamıyorlar. (891)

“Arapçanın edebiyatı pek geniş ise de avam değil havasımız bile Arapçadan istincâ ile istibrâ, abdest ile gusl, hayz ile nefes bahislerinden başka pek çok konuyu görmüyorlar ve görseler de anlayamıyorlar.”

değil

değil olumsuzluk ifade eden bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Bu edatın iki türlü kullanılışı vardır. Biri isim fiilinin çekimli şekillerinin önüne gelerek onların olumsuzluğunu yapmasıdır. Burada *değil* edatı *i-* fiili ile birlikte sadece olumsuz hüküm bildirir. Bir bağlama ve kuvvetlendirme ifadesi taşımaz: *değildir, değilmiş* gibi. *değil* edatının ikinci kullanılışı söz içinde karşılaştırılan iki unsurun arasına girerek sonuna geldiği unsuru daha sonraki bir unsura bağlaması, bir karşılaştırma ifadesi içinde bir ilişki kurmasıdır. Örneğin; *Öyle değil böyle yapmalısın* gibi. *değil* kelimesi Eski Türkçedeki *tağ* “değil” olumsuzluk edatı ile şahıs zamiri kaynaklı çekimin *-ol* “-dır, -dir” bildirme ekinden türemiştir (Ergin, 2002: 629)

Yüküda **tügöl**, uyav idi, hem de östel üstünde semavar ve iki par çınayağlar tura, hazır gine namaz uşup aldı. (697)

“Uykuda değil, uyanık idi, hem de masanın üstünde semaver ve iki tane fincan duruyor, daha yeni namaz kılmıştı.”

ya

Sona gelen edattır. Tek başına ünlemdir. *Ya! Nasılmış!* gibi. Sona gelen bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılabilir. *hasta değil ya olsun, hasta değil ya?* (Ergin, 2002: 630).

Ya Rab! Biz ne bedbaht bir milletiz! (1212)

“Ya Rab! Biz ne bedbaht bir milletiz!”

3.1.2.1.6. Fiil

Şekil bilgisinin isimlerden sonra en önemli ögesi durumunda olan fiiller, iş ve hareket bildiren kelimelerdir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekan dairesi içindeki somut ve soyut her türlü oluş ve kılışı bildirirler. İsimler, gramer açısından tek başlarına bağımsız nitelik taşıyan nesneleri ve varlıkları karşılayan kelimelerdir. Buna karşılık fiiller isimler gibi bağımsız değil, bağımlı kelime türleridir. Çünkü fiiller tek başlarına kullanılamazlar. Karşıladıkları iş ve hareketler ancak isimlerle olan münasebetlerle ortaya çıkar (Korkmaz, 2007a: 527).

Hareketleri karşılayan kelimelere ad olan fiiller, daima çekimli halde bulunurlar (Ergin, 2002: 434). Fiiller, varlıkların yaptıkları işleri, oluş veya kılışları zamana ve yargıya bağlayarak anlatan kelimelerdir (Gencan, 2001: 300). Varlıkların yaptıkları işleri zamana, mekana ve tarza göre anlatan kelime türü olan fiillerde mutlaka bir hareket ifadesi bulunur (Ediskun, 2010: 170).

3.1.2.1.6.1. Fiil çekimi

Bu bölümde fiil çekimi *bildirme kipleri* ve *tasarlama kipleri* olarak ele alınmaktadır. Burada şekil ve zaman bildiren Görülen Geçmiş Zaman, Öğrenilen Geçmiş Zaman, Şimdiki Zaman, Gelecek Zaman ve Geniş Zaman *Bildirme Kipleri*; yalnız şekil bildiren Emir, Şart, İstek ve Gereklik kipleri ise *Tasarlama Kipleri* başlığı altında incelenecektir.

3.1.2.1.6.1.1. Şahıs ekleri

Şahıs ekleri üç başlık altında ele alınmaktadır:

1. I. Tip Şahıs Ekleri
2. II. Tip Şahıs Ekleri
3. III. Tip Şahıs Ekleri

3.1.2.1.6.1.1.1. I. Tip şahıs ekleri

Şahıs zamiri kaynaklıdır. Bugün görülen geçmiş zaman, şart ve emir dışındaki çekimlerde yani şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman,

istek ve gereklilik çekimlerinde kullanılan eklerdir (Ergin, 2002: 438). Bu şahıs ekleri şahıs zamirlerinin ekleşmesi neticesinde ortaya çıkmıştır (Güneş, 2004: 17).

Bu şahıs ekleri Eski Türkçe döneminde şahıs zamirleriyle birlikte kullanılıyordu:

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
ET.	öler men	öler sen	öler ol	öler biz	öler siz	öler olar

I.Tip şahıs eklerinin Eski Anadolu Türkçesindeki gelişim süreci aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
EATÜ.	-van, -ven; -vanın, -venin; -vam, -vem; -am, -em; -um, -üm; -ın, -in; n	-sıñ, -siñ	Ø	-vuz, -vüz; -uz, -üz	-sız, -siz	-lar, -ler

Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan I. Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri ise şöyledir:

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
TT.	-ım, -im, -um, -üm	-sın, -sin, -sun, -sün	Ø	-ız, -iz, -uz, -üz	-sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz	-lar, -ler

Teklik 1. şahıs eki

Türkiye Türkçesindeki teklik 1. şahıs eki *ben* zamirinden ekleşmiştir. Tatar Türkçesinde ise bu kişi eki *-mıñ, -mın*'dir (Öner, 2007: 715).

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
Tatar Türkçesi	-m; -mın, -mın	-sıñ, -sıñ	Ø	-bız, -bız	-sız, -sız	-lar, -ler; -nar, -ner

Teklik 2. şahıs eki

Türkiye Türkçesindeki teklik 2. şahıs eki *sen* zamirinden ekleşmiştir. Tatar Türkçesinde ise bu kişi eki *-sıñ, -sın* şeklindedir (Öner, 2007: 715).

Teklik 3. şahıs eki

Türkiye Türkçesinde 3. teklik şahıs eki eksiz olarak kullanılmaktadır (Korkmaz, 2007a: 571). Söz konusu ek Tatar Türkçesinde de eksizdir (Öner, 2007: 715).

Çokluk 1. şahıs eki

Türkiye Türkçesindeki çokluk 1. şahıs ekleri *-ız, -iz, -uz, -üz* şeklindedir. Bugün Tatar Türkçesinde *-bız, -bız* ekleri çokluk 1. şahıs eki için kullanılmaktadır (Öner, 2007: 715).

Çokluk 2. şahıs eki

Türkiye Türkçesindeki çokluk 2. şahıs eki için *-sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz* ekleri kullanılır (Ergin, 2002: 438). Tatar Türkçesinde ise bu kişi eki *-sız, -sız* ekleridir (Öner, 2007: 715).

Çokluk 3. şahıs eki

Türkiye Türkçesindeki çokluk 2. şahıs eki için *-lar, -ler* ekleri kullanılır (Ergin, 2002: 438). Tatar Türkçesinde ise bu kişi ekleri için *-Ølar, -Øler* ekleri kullanılır (Öner, 2007: 715).

3.1.2.1.6.1.1.2. II. Tip şahıs ekleri

Bu şahıs ekleri iyelik eki menşelidir. Eski Türkçe döneminde sadece görülen geçmiş zaman için kullanılan bu şahıs ekleri Batı Türkçesinde görülen geçmiş zaman ekinin yanı sıra şart kipi için de kullanılmıştır (Ergin, 2002: 439; Karaağaç, 2012: 357).

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
ET.	-m	-ñ	Ø	-mız, -miz	-ñız, -ñiz	-lar, -ler

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
TT.	-m	-n	Ø	-ķ, -k	-nız, -niz, -nuz, -nüz	-lar, -ler

Tatar Türkçesinde kullanılan II. Tip Şahıs Ekleri aşağıda tablo halinde gösterilmiştir:

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
Tatar Türkçesi	-m	- ñ	Ø	-ķ, -k	-ğız, -gız	-lar, -ler

Teklik 1. şahıs eki

Türkiye Türkçesinde *-m* şeklinde kullanılan bu ek Tatar Türkçesinde ve diğer tüm Türk yazı dillerinde de aynı şekilde kullanılmaktadır (Öner, 2007: 715).

Teklik 2. şahıs eki

Bugün Türkiye Türkçesinde 2. teklik şahıs eki *-n*'dir. Tatar Türkçesinde ise ek *-ñ* şeklinde (nazal n veya geniz n'si) kullanılmaktadır (Öner, 2007: 715).

Teklik 3. şahıs eki

Türkiye Türkçesinde ve Tatar Türkçesinde de 3. teklik şahıs ekini göstermek için herhangi bir ek kullanılmamaktadır (Ergin, 2002: 439; Öner, 2007: 715).

Çokluk 1. şahıs eki

Türkiye Türkçesinde *-k* eki çokluk 1. şahıs eki için kullanılmaktadır. Bugün Tatar Türkçesinde *-k*, *-k̄* ekleri çokluk 1. şahıs ekleridir (Ergin, 2002: 439; Öner, 2007: 715).

Çokluk 2. şahıs eki

Türkiye Türkçesinde bugün çokluk 2. şahıs eki *-ñız*, *-ñiz* ekleridir. Tatar Türkçesinde ise Eski Türkçedeki gibi *-ğız*, *-g̃iz* ekleri 2. çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Bu bakımdan Eski Türkçe ile Tatar Türkçesinin yakınlığı dikkat çekmektedir⁴⁶ (Ercilasun, 2007a).

⁴⁶ “Geçmiş zaman şart çekiminde ve iyelikte çokluk 2. şahıslarda *g*'nin varlığı: *bildigiz*, *aldıgız*, *bilsegiz*, *alsağız*, *öyigiz*, *atıgız*. Bilindiği gibi *g* ile *ñ*'nin 2. şahıslarda alternatifli olarak kullanılması Köktürkçenin ayırıcı özelliklerindendir: *bardıg*, *alqıntıg*, *arultıg*, *ertig* (KT, G 9), *ölsikig* (KT, G 7), *bardıg*, *kıldıg* (BK, D 20), *süñgüküg* (BK, D 20).” (Ercilasun, 2007a).

Çokluk 3. şahıs eki

Türkiye Türkçesinde çokluk 3. şahıs eki için *-lar*, *-ler* ekleri kullanılmaktadır. Tatar Türkçesinde de söz konusu şahıs için *-Ølar*, *-Øler* eklerinden istifade edilmektedir (Öner, 2007: 715).

3.1.2.1.6.1.1.3. III. Tip şahıs ekleri

Türkçede şahıs zamiri ve iyelik eki menşeli şahıs eklerinin dışında bir de her şahıs için ayrı ayrı kullanılan emir ekleri vardır. Emir ekleri bir yandan şekil diğer taraftan da şahıs ifadesi için kullanılır (bkz. emir çekimi) (Ergin, 2002: 440). Emir çekiminde her şahıs için ayrı bir emir eki kullanılmaktadır (Korkmaz, 2007a: 572).

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
Tatar Türkçesi- Emir Ekleri	-ym, -Iym	Ø	-sıñ, -sıñ	-yk, -Iyķ	-ğız, -ğız	-sınnar, -sınnar

3.1.2.1.6.1.2. Şekil ve zaman ekleri

Şekil ve zaman ekleri fiilin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan gramer kategorisidir. Çekimli fiiller tam olarak iki şey ifade ederler. Bunlardan biri şekil biri de zamandır. Şekil ifadesi hepsinde, zaman ifadesi ise bazılarında bulunmaktadır. *Bildirme kipleri*, şekil ve zaman ifadesinin her ikisini de bünyesinde taşıırken *tasarlama kipleri* sadece şekil ifadesi taşır (Ergin, 2002: 442).

3.1.2.1.6.1.2.1. Basit Çekim

3.1.2.1.6.1.2.1.1. Bildirme Kipleri

Fiillerin zaman bildiren tüm çekimleri şekil bakımından *bildirme kipleri* içinde ele alınıp incelenir (Ergin, 2002: 444).

3.1.2.1.6.1.2.1.1.1. Görülen geçmiş zaman

Bu çekim şekli hareketin geçmiş zamanda olup bittiğini ifade eder. Konuşan veya dinleyen tarafından yakın geçmişte başlayıp bitmiş bir hareketi ifade etmek için kullanılır (Ergin, 2002: 444).

Eski Türkçe döneminde ek bugünkü gibi vokal ve konsonant uyumlarına bağlı olarak kullanılmaktaydı: *-dı, -di, -du, -dū; -tı, -ti, -tu, -tü*. Söz konusu ek Tarihi Kıpçak Türkçesinde de aynı Eski Türkçe döneminde olduğu gibi kullanılmıştır (Karamanlıoğlu, 1994: 120). Tatar Türkçesinde ise ekin yalnız dar-düz vokalli şekli olan *-dı, dī; -tı, -tī* ekleri kullanılmıştır. Ekte şart çekiminde olduğu gibi ikinci tipteki yani iyelik eki menşeli şahıs ekleri kullanılmıştır. Ekin şahıslara göre çekimi şöyledir (Öner, 1998: 143).

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
ET.	-m	-ñ; -ğ/-g	Ø	-mız, -miz,	-ñız, -ñiz; -ğız, -giz	-lar, -ler
T.Kıp.	-m (men)	-ñ	Ø	-k/-k; -ğ; -biz/-miz; -kler	-ñız, -ñiz; -ñuz, -ñüz; -ñizler	-lar, -ler
Tat.	-m	-ñ	Ø	-k/-k	-ğız, -giz	-lar, -ler

Teklik 1. şahıs

“Ülüklerñizi hayr ile yad idñiz” dinilen söze bina’en tuğmazdan evvel vefat itmiş yeki ölü tuğmuş bu cem’iyet edebiye-î İslamiyenin sahat vaktindeki bir haftelik halini **yazdım**.
(1528)

“Ölülerinizi hayırla yâd ediniz’ sözüne binaen doğmadan önce vefat etmiş veya ölü doğmuş bu Cemiyet-i Edebiye-i İslamiyenin hasta vaktindeki bir haftalık hâlini yazdım.”

Teklik 2. şahıs

Metnimizde 2. teklik şahıs çekimi ile ilgili bir örnek tespit edilememiştir.

Teklik 3. şahıs

Hangi tarafa baksak da kendimiziñ kusur ve noksanlarımız görünmege **başladı**. (1776)

“Hangi tarafa bakarsak bakalım kendi kusur ve noksanlarımız görünmeye başladı.”

Çokluk 1. şahıs

Niçün biz böyle **olduk!** (2050)

“Biz niçin böyle olduk!”

Çokluk 2. şahıs

Size mektep ve medreseler bina itdığımız halde, kendimiz aç kalsak da sizlere pilav ve belişler aşatup soñ kapiklerimizi sadağa virdığımız halde, çocuklarımızı (balalarımızı) mektep ve medreseleriñize gönderüp beşer onar sene tutduğumuz halde siz niçün bizim bağır paremiz gibi ‘aziz balalarımızı böyle mala ğarametini idüp **kaldırdınız?** (1558)

“Size okul ve medreseler inşa ettiğimiz halde, kendimiz aç kalsak da sizlere pilav ve yemekler yedirip son kapiklerimizi sadaka verdiğimiz halde, çocuklarımızı (balalarımızı) mektep ve medreselerinize gönderip beşer onar sene tuttuğunuz halde siz niçin bizim bağırparemiz gibi aziz çocuklarımızı böyle mala müptela ettiniz?”

Çokluk 3. şahıs

Adulof Markesin vefatı soñında Rus gazeteleriniñ birçoğı bunuñ medh ve sitayiş namınıñ hüsn-ı zikr ile maşsus makaleler **yazdılar**, ve müteveffa Markesin gerçi kendisi millet cihetinden Nemse ise de Rus lisanına ve Rus edebiyatına güzel vaķıf olduğunu beyan **itdiler**. Ba’zıları ise bu Nemsenin Rus edebiyatına vukufı olmadığını ve gazetesini ile matba’asını idare idenler bir eseri bu iyidir diseler bunuñ dañi “ķaruş” “ķaruş” (xoroşo, xoroşo) diyerek neşr itdğini müstehziyane bir surette ve kendisi her ne ķadar Rusyaya gelüp kesb-i sa’adet itmış Rusya toprağında milyonlar kazanmış ise de cesedinin gine Germanyaya gönderilüp yandırılarak oradan alınmış ecza-yı ‘unsuriyesinin gine oranın ‘unsuruna i’ade itdirilmesi hususındaki vasiyetni maķam-ı ta’ayyibde* **yazdılar**. (1728)

“Adulof Markes’in vefatı sonrasında Rus gazetelerinin birçoğu onunla ilgili övgü dolu ve adının güzel bir şekilde anıldığı makaleler yazdılar. Bu gazeteler, müteveffa Markes’in millet bakımından Alman olmasına rağmen Rus diline ve Rus edebiyatına gayet güzel vakıf olduğunu beyan ettiler. Bazıları ise bu Alman’ın Rus edebiyatına vâkıf olmadığını ve gazetesi ile matbaasını idare edenlerin bir eser için “bu iyidir” deseler bunun dahi “karuş” “karuş” (xorošo, xorošo) diyerek neşrettiğini alaylı bir şekilde ifade ettiler ve kendisi her ne kadar Rusya’ya gelip mutlu olmuş, Rusya toprağında milyonlar kazanmış ise de cesedinin tekrar Almanya’ya gönderilip yakılarak oradan alınan parçaların yine oranın unsuruna iade ettirilmesi hususundaki vasiyetini maḳam-ı ta’ayyibde yazdılar.”*

3.1.2.1.6.1.2.1.2. Öğrenilen geçmiş zaman

Görülme-yen geçmiş zamanda gerçekleşen bir eylem için kullanılır. Konuşanın bilgisi ve gözü önünde gerçekleşmemiştir. Konuşan söz konusu eylemi sonradan öğrenmiş veya duymuştur. Bu yüzden bu zaman için *duyulan geçmiş zaman* da denmektedir (Ergin, 2002: 466).

Öğrenilen geçmiş zaman da tıpkı görülen geçmiş zaman gibi geçmişte gerçekleşmiş ve tamamlanmış kesin bir zamanı ifade eder. Bu zamanın görülen geçmiş zamandan farkı eylemin sonradan öğrenilmesi ve bilinmemesidir (Karaağaç, 2012: 366). Bu zamanda şahıs zamirleri menşeli birinci tipteki şahıs ekleri kullanılır.

Eski Türkçede öğrenilen geçmiş zaman⁴⁷ çekimi *-mış/-miş* ekleri ile yapılmıştır (Gabain, 2003: 219). *-mış* ekli geçmiş zaman özne tarafından tanık olunmamış eylemleri ifade etmek için kullanılmıştır (Tekin, 2000: 189). Kıpçak Türkçesinde öğrenilen veya duyulan geçmiş zaman ifadesi için üç şekil kullanılmıştır: *-mış*; *-p + şahıs zamiri*, *-ptır*, *-ptur*, *-pturur* ve *-GAn*⁴⁸ (Güner, 2013: 208, Karamanlıoğlu, 1994: 123, 124).

Bugün Tatar Türkçesinde Çağataycanın etkisiyle *-ğan*, *-gen*; *-қан*, *-ken* ekleri öğrenilen geçmiş zaman ifadesi için kullanılmaktadır (Öner, 2007: 716; Öner, 1998: 147, 148).

⁴⁷ Gabain öğrenilen geçmiş zaman çekimi için *Belirsiz veya Anlatılan Geçmiş Zaman* tanımlarını kullanmıştır (Gabain, 2003: 219).

⁴⁸ “-GAn ekleriyle yapılan duyulan geçmiş zaman biçimlerine daha çok Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanır.” (Güner, 2013: 208).

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
T.Kıp.	-mış, -miş men	-mış, -miş sen	-mış, -miş	-mış, -miş biz	-mış, -miş siz	-mışlar, -mişler
Tat.	-қанмındır -ғанмın	-kenseñ; -ğansıñ	-қан, -ken; -ған, -gen; -ğandır	-kenbız, -genbız	-ğansızdır; -kensız	-қанлар -kenler -ғанлар -genler

Teklik 1. şahıs

Şul mu'allime ikĩ üç yıllar benĩ uķıtup mataşsa da ben andan kũp nerse ũgrene **almağanmın**, yeki ul buña ũgrete almağandır. (539)

Teklik 2. şahıs

Metnimizde yaptığımız tarama neticesinde teklik 2. şahıs ekinin kullanılmadığını tespit ettik.

Teklik 3. şahıs

Çalbar balağı çitık ũstĩnden **salınğan**. (19)

“Pantolon paçası çizme ũstũnden salınmış.”

Çokluk 1. şahıs

Metnimizde çokluk 1. şahıs eki kullanılmamıştır.

Çokluk 2. şahıs

Metnimizde çokluk 2. şahıs eki kullanılmamıştır.

Çokluk 3. şahıs

1817 nçı senede Prusya kralı Üçinçi Fredrik Vilhelm Rusyage kilgen vaqtında uşbu Tavrida Sarayında turgan ve şul yılda Rusyage kilgen başka birniçe ecnebi Prensler de uşbu sarayda misafir **bulğanlar**. (425)

“1817 yılında Prusya kralı Üçüncü Fredrik Vilhelm’in Rusya’ya geldiği zaman Tavrida Sarayında yaşamış ve aynı yıl Rusya’ya gelen başka birkaç ecnebi Prensler de bu sarayda misafir olmuşlar.”

3.1.2.1.6.1.2.1.1.3. Geniş zaman

3.1.2.1.6.1.2.1.1.3.1. -ar/-er; -r ekli geniş zaman

Bu ekler Eski Türkçeden beri bir taraftan şimdiki zamanı bir taraftan da gelecek zamanı ifade etmek için geniş ölçüde kullanılmaktadır (Ergin, 2002: 450).

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
ET.	-ur, -ür; -ar, -er, -r men	-ur, -ür; -ar, -er, -r sen	-ur, -ür; -ar, -er, -r	-ur, -ür; -ar, -er, -r biz	-ur, -ür; -ar, -er, -r siz	-ur, -ür; -ar, -er, -r ol/olar
T.Kıp.	-ur, -ür -ar, -er -r men	-ur, -ür -ar, -er -r sen	-ur, -ür -ar, -er -r	-ur, -ür; -ar, -er, -r biz	-ur, -ür; -ar, -er, -r siz/sizler	-ur, -ür; -ar, -er, -r ol/olar
Tat.	-rmın -rmın -rmın -ermın	-arsın, -ersin; -rsin, -rsin	-r; -ar, -er	-rbız, -rbız; -arbız, -erbız	-rsız, -rsız; -arsız, -ersız	-ırlar, -irler; -arlar, -erler

3.1.2.1.6.1.2.1.1.3.2. Şimdiki zaman ifadeli geniş zaman

Bu ek, eylemin içinde bulunulan zamanda gerçekleştiğini göstermek için kullanılır. Hem şekil hem de zaman bildiren bu kip şekil eki olarak bildirme, zaman eki olarak da şimdiki zamanı gösterir (Ergin, 2002: 455). Şimdiki zaman, geçmiş-şimdi-gelecek olarak sıralanan üç temel zamandan biridir. Dilin kullanım anını gösteren şimdiki zaman, eylemin bildirdiği olma veya yapmanın şu an gerçekleşmekte olduğunu, konuşma anında devam etmekte olan eylemleri ifade etmek için kullanılır. Şimdiki zaman, geniş zaman anlamını da taşıyan bir zamandır⁴⁹ (Karaağaç, 2012: 361).

Şahıs Ekleri		1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
T.Kıp.	Ünsüzle biten fiiller	-adır men -edir men	-adır señ/-edir señ	-adır, -edir	-adır biz/ -edir biz	-adır siz/-edir siz	-adırlar, -edirler
	Ünlüyle biten fiiller	-ydır men, -ydir men	-ydır señ, -ydir señ	-ydır, -ydir	-ydır biz, -ydir biz	-ydır siz, -ydir siz	-ydırlar, -ydirler
Tat.	Ünsüzle biten fiiller	-am, -em	-asıñ, -esiñ	-a, -e	-abız, -ebız	-asız, -esiz	-alar, -eler
	Ünlüyle biten fiiller	-ym	-ysıñ, -ysıñ	-y	-ybız, -ybız	-ysız, -ysiz	-ylar, -yler

Bugün Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman için *-yor* eki kullanılmaktadır. Bu ek Türkçede sonradan, Osmanlıca devrinde ortaya çıkmıştır. Batı Türkçesi dışında eskiden beri şimdiki zaman eki olarak *-a, -e* eki kullanılmıştır. Türkçede çok defa şimdiki zaman eki için geniş zaman ekleri kullanılmıştır. Batı Türkçesinde *-yor*'un oluşmasından önce şimdiki zaman

⁴⁹“Dil kullanımının şimdiki zamanda yapılıyor olması ve şimdiki zaman çekimindeki eylemin başlamış (geçmiş zaman), gerçek (şimdiki zaman) ve sürüyor (gelecek zaman) olması bu zamanı, kolayca, geçmiş ve gelecek zamanda bildirir duruma, yani geniş zaman bildirir duruma getirir.” (Karaağaç, 2012: 361).

eki için geniş zaman eklerinden faydalanılmıştır. Tarihi Türk şivelerinde şimdiki zamanın kullanılmadığı eski devrelerde (XIII. ve XIV. yüzyıllarda) ya geniş zaman şekillerinden ya da *tur-* (*tur->dur-*), *yori-* ve *yat-* gibi devamlılık ifade eden yardımcı fiillerden yararlanılmıştır (Ergin, 2002: 457, 458).

Kuzey ve Doğu Türkçesinde şimdiki zaman ifadesi için *turur*⁵⁰ yardımcı fiilinden geniş ölçüde faydalanılmıştır. Oğuz alanı sürekliliği ve devamlılığı *yori-* fiili ile sağlarken Kuzey ve Doğu Türkçesinde şimdiki zaman ifadesi için *tur-* fiilinden istifade edilmiştir. Bu *turur* daha sonraki devrelerde ekleşip *-dur/-dür* olacaktır.

asıl fiil + -a / -e gerundiyumu tur-ur

Geniş zaman çekiminde *tur-* yardımcı fiili kaybolmuş; konsonantla biten fiillerden sonra gerundiyum eki, vokalle biten fiillerden sonra ise *y* eki kip eki görevini üzerine almıştır (*ala, başlıy*). (KTLG-F, 2006: 132).

Tatar Türkçesinde şimdiki zaman çekimi şöyledir: (KTLG-F, 2006: 133).

bilemîn/bilem	başlıymın/başlıym
bilesiñ	başlıysıñ
bile	başlıy
bilebız	başlıybız
bilesız	başlıysız
bile(ler)	başlıy(lar)

Tatar Türkçesinde *-(ı)p tūra*, *-(i)p tūra* yapıları da şimdiki zaman ifade etmek için kullanılmış yapılardandır. *tur-* yardımcı fiili, bütün şahıslarda *tūra* şeklinde korunur ve gerundiyum ekinden ayrı yazılır: *alıp tūramıñ, bılıp tūrasıñ, başlap tūra* vb.

⁵⁰Bu yapının Kuzey-Doğu Türkçesinde XIII. ve XIV. yüzyıllarda yoğun olarak kullanıldığını görüyoruz. (*keleturur > keletur /keledur > keledür* “geliyor”) *turur* yardımcı fiili sonraki yüzyıllarda eriyerek varlığını Çağdaş Türk Lehçelerinde (Kırgız, Kazak, Yeni Uygur Türkçesi vb.) devam ettirmiştir. Kırg. *-at, -et; -ot, -öt* Örnek: *köröt* “görüyor”. Çağatayca’nın devamcısı olan Yeni Uygur ve Özbek Türkçelerinde ise ek *-adı, -edi; -adu, -edü* (r’si düşmüştür) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kipin çekimi şöyledir: (KTLG-F: 175).

bılıp tûram	başlap tûram
bılıp tûrasıñ	başlap tûrasıñ
bılıp tûra	başlap tûra
bılıp tûrabız	başlap tûrabız
bılıp tûrasız	başlap tûrasız
bılıp tûra(lar)	başlap tûra(lar)

Piterburgnıñ eñ üluğ uramı olan “Neva” Caddesindegi (Nivskiy Prospektta) misafirhanelernıñ birinde, ikinci Duma a’zasından bir Müslüman diputatı **tûra**. (13)

“Petersburg’un en büyük sokağı olan “Neva” Caddesindeki (Nivskiy Prospektta) misafirhanelerin birinde, ikinci Duma azalarından bir müslüman milletvekili yaşar.”

Diputat üz bülmesinde yalnız ğına çey **ıçe**. (14)

“Vekil, odasında yalnız başına çay içiyor.”

Hazırında bunda Piterburgda ““Ulum-ı ‘aliye” dersleri **uķıymın**, atam sevdagerdir. (525)

“Şimdi ise burada, Petersburg’da “Ulum-ı aliye” dersleri okuyorum, babam tüccardır.”

Kamzulınıñ yan kisesinden kıyın seğatiniñ çılbırı **asılınup tûra**. (21)

“Yeleşinin yan cebinden koyun saatinin zinciri asılı duruyor.”

Azğına yuğarı bir kisesinden aķ bir kağıdnıñ çiti ve anıñ astından kıkķine mıyık tarağınıñ başı ve bir qarandaş qalem **kürinüp tûralar**. (23)

“Azıcık yukarıda bir cebinden beyaz bir kağıdın kenarı ve onun altında kıkķücük bıyık tarağının başı ve bir kurşun kalem görünüyor. “

Diputat: “Estağfurullah Efendim, süyleñiz, süyleñiz, kemal-ı diķķat ile **tñlıymın**) mña men şunday ata ananıñ balasımın. (534)

“Vekil: “Estağfurullah Efendim, anlatınız, anlatınız, dikkatli bir şekilde dinliyorum) işte ben böyle bir ana babanın çocuğuyum.”

Uram arķılı çıkmak istegen adamlar baytaķ müddet çığa almayınca tûralar da, az ğına buşraq urın tapsalar da tıramvay, arba, velusipid ve avtomobillerden taptalmaz içün aşığup yğüre yğüre **çığalar**. (39)

“Sokaktan enlemesine çıkmak isteyen insanlar uzunca müddet çıkamayınca duruyorlar ve azıcık seyrek bir yer bulduklarında da tramvay, araba, bisiklet ve otomobillerden ezilmemek için acele ederek koşuyorlar.”

Yabık da tügıl, artık simız de tügıl, urtaça ğına, tamak astları nindiy tulı hem ap ak **bılkıldap tūra**, bit almaları pışken alma kibık kıpkızıl, eger bu kızını ala kılsam diputatlıķınıñ fa’idesini kürdüm diyerge de yarıy bu kızınıñ üzi beni tapup yanına kilüvi de büşka tügıldır. (256)

“Zayıf da değil, fazla şişman da değil, orta halli, gıdıkları tamamiyle dolgun ve bembeyaz parlıyor, yanakları olgun elma gibi kıpkızıl, eğer bu kızı alırsam vekilliğin faydasını gördüm diyebilirim. Bu kızın beni bularak yanına gelmesi de boşuna değildir.”

3.1.2.1.6.1.2.1.1.3.3. Gelecek zaman ifadeli geniş zaman

Gelecek zaman ifadeli geniş zaman kullanıldığı ek itibariyle -A ekli geniş zaman ifadeli şimdiki zaman çekimiyle aynıdır. Bununla birlikte söz konusu ekin hangi anlamda kullanıldığını tespit etmek için, yani gerundiyum mu yoksa geniş zaman eki mi olduğunu cümle içinde kullanıldığı yere ve anlama bakılarak tespit edilir (Öner, 1998: 177).

Eger üz tıllerini uķusalar Rusçanı yaķşı ügrene almayınça **ķalalar**. (238)

“Eğer kendi dillerinde okusalar Rusçayı iyi öğrenemeyince derslerden kalacaklar.”

Müna ben sizniñ kim oldıģınıznı üziñizden sūraşmayınçuk bildim, siz de beni şulay biliniñiz” didi ve şunuñ artındanuķ: yūķ, yūķ, uynap eytdim, üzüm bilgirtmeyinçe benim kim oldıģımıñı bile almazsınıñız, biz yaşırun kızlardanmız, siz sūramañız, az ğına sonraķ üzim **sūylermiñ**, didi. (306)

“İşte ben sizin kim olduğunuzu sizden sormadan bildim, siz de beni öyle biliniz dedi ve bunun ardından: Yok, yok, şaka yaptım, ben anlatmayınca benim kim olduğumu bilemezsiniz, biz gizli kızlardanız, siz sormayınız, bir müddet sonra kendim söyleyeceğim, dedi.”

3.1.2.1.6.1.2.1.1.4. Gelecek Zaman

3.1.2.1.6.1.2.1.1.4.1. Kesin gelecek zaman

Bütün dillerde ana zamanlardan biri olan gelecek zaman, kesin bir zamandır. Gelecek zaman, dili kullanan kişinin dili kullandığı anda başlayan ve süren zamanı ifade eder. Söz konusu zaman henüz gerçekleşmemiş; ancak, şu andan itibaren kesinlikle gerçekleşecek bir yapma veya olma bildirir (Karaağaç, 2012: 367).

Kesin gelecek zaman hem şekil hem de zaman bildirir. Tatar Türkçesinde eylemin gelecek zamanda ve kesin olarak yapılacağını ifade etmek için, eylem kesin gelecek zaman ekini alır. Bu gerçek gelecek zamanda *ihtimal* ifadesi değil *kesinlik* vardır. Hareketin kesin olarak gerçekleşeceği bildirilir (Öner, 1998: 167).

Eski Türkçede bilhassa Uygur devresinde *-ğay*, *-gey*⁵¹ ekleri kullanılmaktadır. Eski Türkçe yazı dilini takip edebildiğimiz Orhun Yazıtlarında ise gelecek zaman ifadesi için *-taçı*, *-teçi*; *-daçı*, *-deçi*⁵²; *-sık*, *-sik*; *-çI* eklerinin kullanıldığını görüyoruz (Erdal, 2004: 242, 244). Tarihi Kıpçak Türkçesinde ise gelecek zaman ifadesi için *-ğay*, *-gey*; *-kay*, *-key*; *-ga*, *-ge*; *-ası*, *-esi*; *-ısar*, *-iser*, *-usar*, *-üser* ve *-açaq*, *-eçek* ekleri kullanılmıştır (Karamanlıoğlu, 1994: 131, 132; Güner, 2013: 226).

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
ET.	-taçı men; -ğay/-gey men	-teçi sen; -ğay/-gey sen	-taçı; -ğay/-gey	-teçi miz; -ğay/-gey biz	-taçı siz; ; -ğay/-gey siz	-ğaylar, -geyler ⁵³
T.Kıp.	-ğay/-gey men	-ğay/-gey sen	-ğay/-gey	-ğay/-gey biz	-ğay/-gey siz	-ğaylar/ -geyler ⁵⁴
Tat.	-açaqmın, -eçekmın	-açaqsıñ, -eçeksıñ	-açaq, -eçek	-açaqbız, -eçekbız	-açaqsız, - eçeksız	-açaqlar, -eçekler ⁵⁵

-AçAk kesin gelecek zaman eki Kıpçak grubu Türk yazı dillerinin hemen hepsinde kullanılmaktadır. EATÜ'nin son devrelerinde ortaya çıkan bu ek Oğuz alanında en yaygın kullanılan gelecek zaman kipi olmuştur. Partisip kökenli bir ek olan *-AçAk* ekinin diğer

⁵¹ “Gelecek zaman, bazen muktedir olma; ara sıra özellikle görülen geçmiş zaman durumundaki bir yardımcı fiil almışsa, gerçekleşmemiş; nezaketle talep etmeyi (temenni) ifade eder. *-gay*’lı şekil hiçbir zaman isim olarak kullanılmaz. Bu, kitabelerde olmayan bir şekildir.” (Gabain, 2003: 220).

⁵² “Bu gelecek şekli, bilhassa kitabelere hastır, yazmalarda çok nadir görülür. Bütün fonksiyonlarıyla bir isim fiildir.” (Gabain, 2003: 221).

⁵³ OTG., s. 188-189, ETG. s. 81-82.

⁵⁴ KTG, s. 131-132

⁵⁵ TG, s. 136, KTLG s. 402.

Kıpçak yazı dillerinin yanı sıra Tatar Türkçesinde de kullanılıyor olması, Oğuz grubu yazı dilleriyle ortaklaştığı bir unsur⁵⁶ olarak önem arz etmektedir (Öner, 1998: 169).

Gimnaziyanı bitirdikden soñ dahide ziyade uqurğa yeki uquvdan tuqtarğa, eger **uquyaçaq** olsam tilesem Rusyada ve tilesem Zagranitsada uqırğa atam bana ihtiyyar ve ruhsat virdi, hem aqça **kızğanmayaçağını** süyledi. (560)

“Gimnaziyanı bitirdikten sonra tekrardan daha fazla okumam veya tahsilime ara vermem için, eğer okuyacak olursam, istersem Rusya’da istersem Zagranitsa’da okumam için babam bana izin verdi ve tahsilim için para vermekten çekinmeyeceğini söyledi.”

Mesela: atlar, sığırlar bir yere toplanup da bir cem’iyet-i hayriyye, yahud cem’iyet-i edebiye **yapaçaq** olsa ve yahud yapsalar bile andan ne çıkar! (1015)

“Mesela: Atlar, sığırlar bir yere toplanıp da bir Cemiyet-i Hayriyye, yahut Cemiyet-i Edebiye kuracak olsa veyahut yapsalar bile ondan ne çıkar!”

Niçe yüz yıllardan birli cehalet, zulm, esaret altında izilüp kalarak hakir ve perişan suretde yaşamaqda ve daha toğrusı başkalarınıñ ayak altında sürünmekde olan üzleriniñ bu milyonlarça dindaş ve milletdaşlarınıñ, üzleriniñ bu ‘aziz ve muqaddes kan ve tıl kardaşlarınıñ türlü ihtiyaçlarını birge **tikşirecekler**, anlarğa huquq ve hürriyet alup, anlarıñ da başkalar gibi insan derecesine bındırır için kırıkılap Müslüman diputatları bir ağızdan **süyleyecekler**, lazım olduğda üz milletleri ve ‘umumiyetle halk hem vatan fa’idesi için can feda itmege hazır **bulunaçaqlar**, aralarında din ve şeri’at ‘alimleri bulınp, hakikat ‘alim ve fazıl adamlar **bulunaçaqlar**, aralarında şahsiyet, kine, hased ve garez nefsaniler **bulunmayaçaq**, aralarında mükemmel suretde Rusça bilen, darü’l-fünunlarda ikmal iden, ‘alimler, huquqşinaslar, Ermeni ve Bulğar mu’allimler gibi millet için can feda itmege hazır mu’allimler **bulunaçaq**, bunlar Dumada, millet meb’usları huzurında güzel nutuklar **süyleyecekler**, memleketke nizam ve intizam biröv işlerine katnaşup **hıdmet idecekler**. (104)

⁵⁶ “Azerbaycan ve Anadolu sahalarına XIV. yüzyıla dek uzanan tarihî geçmişi ve bugünkü kullanım sıklığı, bu kipin Oğuz sahasından diğer yazı dillerine geçtiğini gösterir. Kırım, 300 yıl Osmanlı yönetiminde kalmış ve XX. yüzyıl başlarına dek Osmanlı yazı dilini kullanmıştı. Yalı boyu ağız da zaten Oğuz grubuna girer. Bu bakımdan kipin Kırım yazı dilinde bulunması tabiidir. Kırım Hanlığı’nın Osmanlı idaresinde bulunduğu 300 yıl içinde Osmanlılar Tatar ve Başkurtlarla komşu idiler. Kültür ilişkileri de sık olmuş ve Osmanlı eserleri, özellikle dinî kitaplar Kazan’da hep okunmuştur. -AçAk ekli kipin Tatar ve Başkurt Türkçelerine geçişi, işte bu komşuluk ve kültürel ilişkilerin sonucudur. Aynı durum Nogaylar için de geçerlidir. Kumuklar ise Azerbaycan’la komşudur ve kısa süre de olsa Osmanlı idaresinde kalmıştır. Kipin Özbek ve Karakalpak yazı dillerinde bulunuşu ise Osmanlı-Azerbaycan-Çağatay sahası kültürel ilişkileriyle ilgilidir. Bu ilişkilerden uzak kalmış olan Kazak ve Kırgızlara ise -AçAk ekli kip ulaşamamıştır.” (KTLG-F, 2006: 418, 419).

“Kaç yüz yıldan beri cehalet, zulüm ve esaret altında ezilip kalarak hakir ve perişan bir şekilde yaşamakta ve daha doğrusu başkalarının ayak altında sürünmekte olan kendilerinin bu milyonlarca dindaş ve millettaşlarının, bu aziz ve mukaddes kan ve dil kardeşlerinin türlü ihtiyaçlarını birlikte gözetecekler, onlara hukuk ve hürriyet alıp, onların da başkaları gibi insanca yaşamaları için kırk kadar Müslüman vekil bir ağızdan söyleyecekler, gerektiğinde kendi milletleri, halk ve vatan faydası için canlarını feda etmeye hazır bulunacaklar, aralarında din ve şariat âlimleri bulunup, gerçek âlim ve fâzıl adamlar bulunacaklar, aralarında şahsiyet, kin, haset ve garez, nefisle ilgili duygular bulunmayacak, aralarında mükemmel surette Rusça bilen, darü'l-fünunlardan mezun olan, âlimler, hukukçular, Ermeni ve Bulgar muallimler gibi millet için canını feda etmeye hazır muallimler bulunacak, bunlar Dumada, milletvekillerinin huzurunda güzel nutuklar söyleyecekler, memleketi düzene sokma işlerine katılıp hizmet edecekler.

3.1.2.1.6.1.2.1.1.4.2. -açak/-eçek ekli gelecek zaman

-açak, -eçek eki Eski Türkçe devresinde bulunmayan ve Batı Türkçesinin başında ilk defa görülen bir sıfat-fiil ekidir (Kartalcık, 2008: 65). Bu ekin Tatar Türkçesinde gelecek zaman çekiminde kullanılması, Tatarcanın Oğuz lehçesinden etkilendiğini göstermesi bakımından önemlidir (Öner, 1998: 169).

Hulasa: hazırki kadar, cehalet ve zulmet altında kümülüp yatmış **Türk milletinin varlığını** dünyağa gösterecekler, bu **milletnin ismi** yineden **tarih sahifelerine** ve **medeniyet dünyasına** kirmege başlayacaktır. (107)

“Kısaca: Şimdiye kadar, cehalet ve karanlık altında gömülüp kalmış Türk milletinin varlığını dünyaya gösterecekler, bu milletin ismi yeniden tarih sayfalarına ve medeniyet dünyasına girmeye başlayacaktır.”

3.1.2.1.6.1.2.1.1.4.3. -ası/-esî ekli gelecek zaman

Gelecek zaman çekimli fiil henüz gerçekleşmeyen bir zaman dilimine ait olduğu için, taşıdığı anlam bakımından, niyet, amaç, istek, şart gibi pek çok ifadeyi barındırabilir. Buna istinaden dil tarihimize bakıldığında, gelecek zaman sıfat-fiillerinin veya fiil isimlerinin kesin bir zaman bildirmeyen, fakat gelecekte herhangi, bir zamanda ortaya çıkabileceğini ifade etmek için de bu fiil kiplerinin kullanılabildiğini görmekteyiz (Öner, 1998: 170).

Aslında istek çekimi yapan *-ası*, *-esĩ* eki niyet ifadeli gelecek zaman da yapmaktadır (Kartalçık, 2008: 65).

3.1.2.1.6.1.2.1.2. Tasarlama Kipleri

3.1.2.1.6.1.2.1.2.1. Emir kipi

“Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır. Bu kalıpta kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe girmiştir. Fiil kök veya gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahıs da karşıladığından, kipe ayrıca şahıs ekleri getirilmez. Dolayısıyla, her şahıs için ayrı bir emir eki vardır. Yalnız üçüncü şahıs çokluk çekimi, üçüncü şahıs teklik çekimindeki kip ekine, bir *-lAr* çokluk ekinin getirilmesiyle karşılanır.” (Korkmaz, 2007a: 665, 666).

Tasarlama kipi eklerinden biri olan emir çekimi yalnız şekil bildirir ve eylemin yapılmasını dileyen ve emreden bir kip ekidir. Emir kipinde diğer çekimlerden farklı olarak her şahsın ayrı ayrı ekleri vardır (Ergin, 2002: 476; Gülensoy, 2010: 569).

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
ET.	-ayın, -eyin; -yın, -yin, -ayan, -eyen; -yan, -yen; -ayn, -eyn	-ğıl, -gil	-zun, - zün; -sun, -sün;-çun, -çün; -su, -sü	-alım, -elim; -alam, -elem; -lım, -lim	-ñ; -ñlar, -ñler	-zunlar, -zünler; -sunlar, -sünler; -sular, -süler
T.Kıp.	-ayım, -eyim; -ğayım, -geyim	-ğıl, -gil; -ğul, -gül; -kıl, -kil; -ğın, -gin, -kın, -kin; Ø	-sın, -sin; -sun, -sün	-alım, -elim; -ğalım, -gelim; -alık, -elik; -alı, -eli	-ñ; -ñız, -ñiz; -ñler	-sınlar, -sinler; -sunlar, -sünler

Tat.	-ıym, -iym	Ø	-sın, -sın	-ıyk, -iyk	-ğız, -gız	-sınlar, -sınler

Şeri’at hatunnnı dürtke qadar alurğa ruhsat bire, şulay bulğaç işni üzaytuvda fa’ide yûk, ben barı bîr, bunda üylenürge qarar birgen ve kıızı bîraz Rusça uquğan bulğanga küre bundağı ‘adi bîr sevdagernîñ kızını da sûratқан idim, lakin anlardan henüz bîr cevap kilgeni yûk, eger bu kıız ile işimiz bula qalsa ul sevdager ağızını açıp qala **birsün.** (249)

“Şeriat hatunu dörde kadar almak için ruhsat veriyor, böyle olunca işi uzatmanın faydası yok, ben sadece evlenmeye karar vermiş ve kız biraz Rusça tahsil gördüğü için buradaki basit bir tüccarın kızını da istemiş idim, lakin onlardan henüz bir cevap geldiği yok, eğer bu kız ile işimiz olursa o tüccar ağızını açıp kalıversin.”

İt, mîñ mertebe kiñeş **it**, ah canım mûna bu kıız qulıma tüşse ben sîznîñ yüzîñizge de baqacaq tûğilmîn, ben diputatmîn, diputatnîñ kîm oldığından sîznîñ haberîñiz yûk ise de ben anı üzüm pek yahşı bilemîn, ah bu kıız, ne qadar da güzeldir! (253)

“Danış, bin kere danış, ah canım bu kıız elime düşse ben sizin yüzünüze de bakacak değilim, ben vekilim, vekilin kim olduğundan sizin haberiniz yoksa da ben onu pek iyi tanırım, ah bu kıız, ne kadar da güzeldir!”

Şimdi bîz Tatarlar kendi tabi’atimizî araşdırup **baqalım.** (1293)

“Şimdi biz Tatarlar kendi tabiatimizi araştırıp bakalım.”

Her kîm üzîñîñ isti’dadı ve istihzari ve qudretî bar yûl ile qavmimiz ve milletimizge hîdmet **göstersün.** (1487)

“Herkes kendi istidâdı ve istihzari ve gücünün var olduğu yolla kavmimize ve milletimize hizmet etsin.”

3.1.2.1.6.1.2.1.2.2. Şart kipi

Tasarlama kipi eklerinden biri olan şart kipi hareketin yapılp yapılmama şartını ortaya koyan bir çekimdir. Bu kipte fiil şarta bağlandığı için hiçbir hüküm ifade etmez; hiçbir dilek, istek, temenni, zorlama anlamı taşımaz. Şart kipinin bu şekilde istek ve temenni ifade etmeyen bu özelliği bütün fiil çekimleri içinde onu müstesna bir yere sokar. Diğer tüm fiil çekimleri tek başlarına cümle kurabildikleri halde şart kipi şart fonksiyonu ile hüküm bildiren müstakil bir cümle değil, ancak hüküm taşımayan bağlı bir şartlı birleşik cümle yapısı kurabilmektedir (Ergin, 2002: 487).

Eski Türkçe devrinde uzun zaman *-sar, -ser* şeklinde kullanılan bu ek devrenin sonunda *r*'si düşerek *-sa, -se* şekline geçmiştir. Karahanlı devrinde Kutadgu Bilig, Divânü Lugâti't-Türk ve Atebetü'l-Hakayık gibi eserlerde ek *-sa, -se* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Şart eki Eski Türkçe devrinde 1. tipteki şahıs zamiri menşeli şahıs ekleriyle çekime giriyordu. Batı Türkçesinin ilk devresi olan Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise ek görülen geçmiş zaman kipinde olduğu gibi iyelik kaynaklı şahıs ekleriyle çekime girmeye başlamıştır (Ergin, 2002: 488).

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
ET.	kitser men	kitser sen	kitser ol	kitser biz	kitser siz	kitser olar
EATÜ.	gitsem	gitseñ	gitse	gitsevüz	gitseñüz	gitseler
T.Kıp.	-sam, -sem	-sañ, -señ	-sa, -se	-sağ, -sek	-sanız, -seniz	-salar, -seler
Tat.	-sam, -sem	-sañ, -señ	-sa, -se	-sağ -sek	-sağız, -segiz	-salar, -seler

Kiç sa'at 11'lerge kadar yaqtı bula. Bır sa'at kadar karanlıguluğ bulup **türsa** da, sa'at 12'lerde yiniden yaqturmağa başlıdır. (68)

“Akşam saat 11'lere kadar aydınlık olur. Bir saat kadar karanlık olsa da, saat 12'lerde yeniden hava aydınlanmaya başlar.”

Uñğa, sulğa bürilup, türlüçe yatarak, yüğüğe kiterge tırışup **karasa** da mümkün olmadı. (137)

“Sağa, sola kıvrılıp, değişik şekillerde yatarak, uyumaya çalışsa da bu mümkün olmadı.”

Eger süz başlarğa diputatğa **kalsa** iş müşkil olup, ne dimege de bilmeyecek idi (158)

“Eğer söze başlama işi vekile kalsaydı vekil zorda kalacak ve ne diyeceğini bilemeyecek idi.”

Şulayda **bulsa**, bır elektrik kuvvetiniñ te'siri astında hareket itgen şikillı, tizlik ile zvanokğa basup hadimni çağırdı, semavarnı yañartup kitirirge, yiniden temiz ıstağanlar küyarğa küşdı. (170)

“Öyle de olsa bir elektrik kuvvetinin tesiri altında hareket etmiş gibi, hemencecik zile basıp hizmetçiyi çağırdı, semaverin ateşini yenilemek ve yeniden temiz bardaklar hazırlamak için koştu.”

Rusyada geçirdiği on sene miktarı müddet zarfında, Adulof Markes Rus halkı için ‘umumi ve her bir ‘aile tarafından okunmağa layık ve şunuñla beraber fiyatı yüksek olmayan bir jurnalñ lüzumını his itdî ve nasıl **itse** de itdî böyle bir jurnalı mutlak kendisi neşr itmeğe karar virdi. (1674)

“Rusya’da geçirdiği on senelik müddet zarfında, Adulof Markes Rus halkı için herkese ait, her bir aile tarafından okunmaya layık ve bununla beraber fiyatı yüksek olmayan bir derginin gereğini hissetti ve ne yaptıysa yaptı böyle bir dergiyi mutlak surette kendisi neşretmeye karar verdi.”

O evvelki gibi rahat rahat uykuları, zan **idersem** bir daha görmek bize mümkün olmayacaktır. (1768)

“O evvelki gibi rahat rahat uykuları, zannedersem bir daha görmek bizim için mümkün olmayacaktır.”

Bir kere, haste olduğımızı ‘umumiyetle ikrar ve i’tiraf **itsek** ve hasteliğimizñ baş sebebnî aramağa başlasak ilerüye toğru büyük bir adım atmış oluruz. (1780)

“Bir kere, hasta olduğumuzu genellikle ikrar ve itiraf etsek ve hastalığımızın temel sebebnî aramaya başlasak ileriye doğru büyük bir adım atmış oluruz.”

Kendi anladığım lisanda nerede bir gazete neşr olındığını **işidirsem** nasılsa da gazetenñ hiç olmazsa birkaç nüshasını görmek, fikrñ ve mesleğini anlamak benim için eñ lezzetli şeylerden idi. (2101)

“Kendi anladığım dilde nerede bir gazete neşrolunduğunu işitirsem nasılsa da gazetenin hiç olmazsa birkaç nüshasını görmek, fikrini ve mesleğini anlamak benim için en lezzetli şeylerden idi.”

3.1.2.1.6.1.2.1.2.3. İstek Kipi

İstek kipi tasarlama kiplerindendir ve söz konusu hareketi istek halinde ifade eder. Eski Türkçe döneminde istek çekimi için -ğay, -gey; -ğa, -ge ekleri kullanılıyordu. Bu ekler o dönemde bir gelecek zaman ifadesi taşıyorlardı. Sonradan Batı Türkçesinde ekin *g* ve *ğ*’sı düşmüş ve ek -a, -e şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Şekil bakımından meydana gelen bu değişikliğin yanı sıra ek fonksiyon da değiştirmiş ve istek kipi olarak kullanılmaya başlamıştır. Zaten istek kipinin içinde bir gelecek zaman ifadesi de bulunmaktadır. Tarihi Kıpçak Türkçesinde istek kipi için doğrudan doğruya kullanılan belirli bir ek yoktur (Karamanlıoğlu, 1994: 133).

3.1.2.1.6.1.2.1.2.3.1. Yardımcı fiilli istek çekimleri

3.1.2.1.6.1.2.1.2.3.1.1. -ası/-esİ + şahıs ekleri kil- şekilli istek çekimi

Standart Tatarcada istek çekimi için belirli bir ek yoktur. Bu nedenle Tatar Türkçesinde istek çekimi için fiile yardımcı fiilin eklenmesiyle istek çekimi yapılır. Konsonantla biten fiillere -ası/-esİ, vokalle biten fiillere ise -ıysı/-ıysİ partisip eklerinin arkasından şahıs ekleri ve kil- yardımcı fiili getirilmek suretiyle istek çekimi yapılmaktadır (Kartalcık, 2008: 69).

Şahıs Ekleri		1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
Tatar Türkçesi	Ünsüzle biten fiiller	-asım, -esİM kil-	-asıñ, -esİN kil-	-ası, -esİ kil-	-asıbız, -esİbİZ kil-	-asığız, -esİğİZ kil-	-asıları, -esİleri kil-
	Ünlüyle biten fiiller	-ıysım, -ıysİM kil-	-ıysıñ, -ıysİN kil-	-ıysı, -ıysİ kil-	-ıybız, -ıybİZ kil-	-ıysız, -ıysİZ kil-	-ıyları, -ıyleri kil-

Müslümanlar hakkında da küp nerseler bile ve dañıde ma'lumat **alası kile**, yineden de kilmekçi buldı. (199)

“Müslümanlar hakkında da pek çok şey biliyor fakat buna rağmen bilgi almak istiyor, tekrardan gelmek için de niyetlendi.”

...Benim **üyleneşim kilgennİ** işitüp kilüv ihtimalİ de var” didİ. (257)

“Benim evlenmeye niyetim olduğunu işitip gelme ihtimali de var” dedi.”

Duma zasidaniyesİNİ **küresİ kilgen** kişİlerge, birİNçİ ve ikİNçİ Duma vañitlerinde, Duma kansileriyasından mañsus bilİt virİlmekde idİ. (267)

“Duma zasidaniyesini görmek isteyen kişilere, birinci ve ikinci Duma vakitlerinde, Duma kantslİriyasından özel bilet verilmekteydi.”

“Hanım efendi, ‘afv buyurasız, benim sizniñ kim oldığİNİZni fevķal’ade **bİlesİM kiledİR**. (301)

“Hanım efendi, afedersiniz, ben sizin kim olduğunuzu fevkalade bilmek istiyorum.”

Atam benİ Rus mektebİNde ‘İlim ve fen uķıturğa tİlese de anda kİRmezden evvel üzİMİZniñ tİl, yazuv, din ve İ’tİķadımızni **bİldİresİ kilgen**. (536)

“Babam, Rus mektebinde ilim ve fen tahsili almamı istese de oraya girmeden önce kendi dil, alfabe, din ve itikadımızı öğrenmemi istemiş.”

3.1.2.1.6.1.2.1.2.3.1.2. -mağçı/-mekçi bul- şekilli istek çekimi

Tarihi olarak *-mağçı bol-* şeklindeki birleşik çekim hareketin gelecek zamanda yapılmak üzere planlandığını, söz konusu iş için bir amacın var olduğunu ifade eder. Bu çekimde kesin bir niyet anlamı vardır (Öner, 1998: 203).

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
Tatar Türkçesi	-mağçı-mın -mekçi-mın	-mağçı-sın -mekçi-sın	-mağçı -mekçi	-mağçı-bız -mekçi-bız	-mağçı-sız -mekçi-sız	-mağçılar -mekçiler

Bu yapı bugünkü Tatarcada *-mağçı/-mekçi + şahıs ekleri* şeklinde kullanılmakta ve *bul-* yardımcı fiili tasrif edilmektedir (Kartalcık, 2008: 71). Fakat metnimizde ek *-mağçı/-mekçi + bul-* şeklinde 3 farklı yerde geçmektedir.

-mağçı/-mekçi + bul-

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
Tatar Türkçesi	kilmekçi bulam	kilmekçi bulasın	kilmekçi bula	-	kilmekçi buldığız	kilmekçi bulalar

Tavarnı yañlış yiberdikleri içün diputatnıñ Meskev fabrikantlarınıñ keyifi kitdi, ve şul hususda üzlerine bir hat **yazmağçı olup** gına uturğan idı dañide taq, taq, işik kağuldı. (285)

“Malı yanlış gönderdikleri için vekilin Moskova fabrikatörlerine canı sıkıldı ve bu hususta kendilerine bir mektup yazmak için tam oturmuştu ki tekrardan tak tak diye kapı çalındı.”

Çeyden soñ gazite **uğumağçı bulup** utursa da içi püşkanlıqdan bir nerse de añlıy almıydı idı. (496)

“Çaydan sonra gazete okumak için niyetlenip otursa da içi sıkıldığından okuduğundan hiçbir şey anlayamıyor idi.”

Müslümanlar hakkında da küp nerseler bile ve dahide ma'lumat alası kile, yineden de **kilmekçi buldı.** (199)

“Müslümanlar hakkında da pek çok şey biliyor fakat buna rağmen bilgi almak istiyor, tekrardan gelmek için de niyetlendi.”

-mağçı/-mekçi

Metnimizde *-mağçı/-mekçi* ekleri mutlaka *bul-* yardımcı fiili ile birlikte kullanılmıştır. Standart Tatarcada olduğu gibi ekin yardımcı fiilinin tasarruf edildiği örneklere metinlerimizde yer verilmiştir.

3.1.2.1.6.1.2.1.2.3.1.3. -arğa, -rge bul- şekilli istek çekimi

Tatarcada kullanılan bir başka mastar eki olan *-rğa, -rge; -arğa, -erge* mastar ekleriyle *bul-* yardımcı fiili bir araya gelmek suretiyle de istek çekimi yapmaktadırlar (Kartalcık, 2008: 71). Ancak metnimizde yaptığımız tarama neticesinde söz konusu yapıyla ilgili kurulmuş herhangi bir istek çekimine rastlanmamıştır.

3.1.2.1.6.1.2.1.2.3.1.4. -ası, -esî bar şekilli istek çekimi

Tatarcada yardımcı fiille kurulan istek çekiminin yanı sıra *-ası, -esî* partisip eklerinden sonra *bar/yuğ* kelimelerinin getirilmesi suretiyle de istek çekimi yapılmaktadır (Kartalcık, 2008: 72). Metnimizde yaptığımız tarama neticesinde bu yapının kullanıldığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

3.1.2.1.6.1.2.1.2.4. Gereklilik kipi

Gereklilik kipi tasarlanan hareketin bir gerekliliğe bağlı olduğunu ifade eden bir çekimdir. Hareketin yapılması gerektiğini anlatır. Eski Türkçede belirli bir gereklilik eki yoktu. Gereklilik ifadesi için *-sa, -se* şart ekine *kerek* kelimesi ilave ediliyordu. Söz konusu kelime istek ve şart şekilleriyle birlikte kullanılıyordu (Ergin, 2002: 498).

Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi için *-malı, -meli* ekleri kullanılmaktadır. *-malı, -meli* eki Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında kendine özgü

bir ek olarak ortaya çıkmıştır. Şekil eki olarak Osmanlıca içinde kullanış sahasına çıkmıştır. Ek yapısı bakımından *-mA* fiilden isim türetme eki ile *-lU* (<*lig*) sıfat ekinin birlikteliğinden oluşmaktadır. Başlangıçta *-malu*, *-melü* şeklinde görülen ek ilk olarak partisip görevinde kullanılmıştır. *gör-melü göz* “görülecek göz”, *öl-melü oğul* “ölesi oğul”. Ek birinci tipteki şahıs zamiri menşeli şahıs ekleriyle çekime girmektedir (Ergin, 2002: 497; Korkmaz, 2007a: 693).

3.1.2.1.6.1.2.1.2.4.1. -rğa/-rge + kirek/tiyış mastar ekli gereklilik çekimi

Günümüz Tatar Türkçesinde gereklilik çekimi için *-rğa/-rge* mastar eklerine *kirek* ve *tiyış* kelimelerinin getirilmesi suretiyle gereklilik çekimi yapılmaktadır. Fakat kimi kelimelerde *kirek* ve *tiyış* sözlerinin tasarruf edilmesiyle sadece *-rğa/-rge* ekleriyle gereklilik çekiminin yapıldığı da görülmektedir. Bunun yanı sıra *-mağ*, *-mek*; *-uv*, *-üv* ekleriyle gereklilik çekiminin yapıldığı örnekler de vardır. İlaveten tıpkı tarihi dönemlerde olduğu gibi *-sa kirek* ve *-ğan kirek* yapılarının da gereklilik çekimi için kullanıldığı örnekler vardır (Öner, 1998: 207, 208).

Şahıs Ekleri	1.teklik şahıs	2.teklik şahıs	3.teklik şahıs	1.çokluk şahıs	2.çokluk şahıs	3.çokluk şahıs
Tatar Türkçesi	miña-rğa/-rge + kirek	siña -rğa/- rge+ kirek	aña- rğa/-rge + kirek	bizge- rğa/-rge + kirek	sizge- rğa/-rge + kirek	alargā- rğa/-rge + kirek
	min-rğa/-rge + tiyış	sin- rğa/-rge + tiyış	ul-rğa/- rge + tiyış	biz-rğa/- rge + tiyış	siz-rğa/- rge + tiyış	alar- rğa/-rge + tiyış

Tatar Türkçesi			
miña	al-ırğa kirek	min	bit-irge tiyış
siña	al-ırğa kirek	sin	bit-irge tiyış
aña	al-ırğa kirek	ul	bit-irge tiyış
bizge	al-ırğa kirek	biz	bit-irge tiyış
sizge	al-ırğa kirek	siz	bit-irge tiyış

alarga	al-ırga kirek	alar	bit-irge tiyış

Eger Müslümandan bulmasa Nimes ve Fransız kızları Müslümanlıkğa çığargâ da razı bulalar diye işitmiş idim, mûna minim kükden izlegenimni Hûday yirden birdi, bu kızni niçikde bulsa kılğa **tüşürirge kirek** diye diputat küñilinden küp nerseler hisaplap kuydı. (216)

“Eğer Müslüman değilse Avusturya ve Fransız kızları Müslüman olmaya da razı oluyorlar diye işitmiş idim, işte benim gökte aradığımı Allah yerden verdi, bu kızı ne olursa olsun elde etmem gerek diye vekil gönlünden pek çok şey hesapladı.”

Kilür, kürişürmiz, süyleşürmiz, kim olduğu anlaşılr, bakalım, ne de ulsa bunuñ ağırında ‘acib bir sırlar meydana çığargâ oğşıdır, şulay bulsa da işni pek ozağğa suzargâ yaramıy, bunu tizrek kılğa tüşürüvniñ tedbirinde **bulınurğa kirek**, eger başka Müslüman diputatları ile de tanışa başlasa, kim bilür neler ulur! (245)

“Gelir, görüşürüz, konuşuruz, kim olduğu anlaşılır, bakalım, ne de olsa bunun sonunda tuhaf sırlar ortaya çıkacağı benziyor, öyle olsa da işi fazla uzatmanın faydası yok, bunu çabucak ele alıp gerekli tedbirleri almak gerek, eğer başka Müslüman vekiller ile de tanışmaya başlarsa, kim bilir neler olur!”

Müslüman diputatları bu meclisde, Duma kuvılğan taqdirde **nişlerge kirekligi** hakkında müzakere itmişlerdir. (486)

“Müslüman vekilleri bu mecliste, Duma dağıtıldığı taktirde ne yapılması gerektiği konusunda müzakere etmişlerdir.”

Bizim ma'lumatımıza nazaran hesap defterinde kim ki ne kadar yardım birilgen, ismi birlen **yazarğa kirek** her kim ki ismi yazargâ ma'kul kürmese, sizden yardım süramasın. (724)

“Bizim malumatımıza göre hesap defterinde kime ne kadar yardım verildiyse ismiyle yazmak gereklidir. Her kim ki isminin yazılmasını makul görmezse, sizden yardım talep etmesin.”

Din ve ‘ilimniñ nigizleri balaların ve her kimniñ küñilne kirüp açık ve neğ **urınlaşurğa kirekli** işlerdir. (1373)

“Din ve ilmin temelleri çocukların ve herkesin gönlüne girip açık ve tam olarak yerleşmesi gereklidir.”

3.1.2.1.6.1.2.1.2.4.2. -arğa/-ırge; -rğa, -rge

Tatarcada gereklilik kipi için kullanılan bir diğer yapı da *kirek* ve *tiyış* kelimelerinin tasarruf edilmesiyle ortaya çıkan çekimdir (Kartalcık, 2008: 75).

Üzimizniñ krujok üçin birimizge zurraķ kvartira tütup yekşenbelerde ve bayramlarda şunda **cıyulurğa**, bilmegenlerimizge üz tılıımızde uķurğa yazarğa **üğretırge**, şunda türlü Tatar gazeteleri ve yeñi edebiyat-ı milliye risaleleri aldırıp şunlarını **uķurğa**, milletimizniñ efkarı, ahvalı ve istiķbalı haķķında tüşünürge ve tarih-ı milliyemizni **üğrenırge**. (650)

“Kendimize dernek kurmak için aramızda büyükçe bir daire tutup pazar günleri ve bayramlarda burada toplanmalı, bilmeyenlerimize kendi dilimizde okuma-yazma öğretmeli, burada türlü Tatar gazeteleri ve yeni edebiyat-ı milliye risaleleri aldırıp bunları okumalı, milletimizin fikri, ahvali ve geleceği hakkında düşünmeye ve millî tarihimizi öğrenmeli.”

3.1.2.1.6.1.2.1.2.4.3. -mek kirek

Amma bu vaķıtğa ķadar “sin” ile de ve “sad” ile de yazılğan süzlerniñ ne ķadarlısı “sin” ile vokabüleri “sad” ile yazılurğa tiyüşli idıǵını ta’yin **itmek kirekdır**. (1413)

“Ama bu vakte kadar “sin” ve “sad” ile yazılan kelimelerin ne kadarı “sin” ile vokabüleri “sad” ile yazılması gerektiğini belirlemek gereklidir.”

3.1.2.2. Kelime grupları

Birden fazla kelimenin bir araya gelerek kendi içinde yapı ve anlam bakımından bir bütünlük oluşturmalarına *kelime grubu* denir (Delice, 2003: 17; Güneş, 2004: 325). Bir tek kelime ile karşılanabilen nesneleri veya varlıkları daha geniş ölçüde ifade etmek için kelimelerden daha geniş olan *kelime grupları* kullanılır. Kelime grubu, bünyesinde birden fazla kelime bulundurur. Bu yapı *belirten-belirtilen*, *tamlayan-tamlanan*, *asıl-yardımcı* gibi unsurlardan kurulur. Bu yapıda sona gelen unsur bütün grubu kapsar. Bilindiği gibi Türk sentaksının temelini oluşturan temel kural yardımcı unsurun asıl unsurdan önce gelmesidir. Bütün kelime gruplarında *belirtilen*, *tamamlanan*, *tabi olunan* asıl unsur sonda *belirten*, *tamamlayan*, *tabi olan* yardımcı unsur başta bulunur. Bunun bir istisnası olarak *ki*’li

birleşik cümle yapısı bu kuralın dışındadır. Bu yapı Türkçede kullanılmakla birlikte Türk sentaksının bütünü içinde değerlendirilmez (Ergin, 2002: 648, 649).

3.1.2.2.1. Tamlamalar

3.1.2.2.1.1. İsim Tamlamaları

İki veya daha fazla ismin bir araya gelerek oluşturdukları kelime grubuna *isim tamlaması* denir. İsim tamlamaları bir ismin anlamının iyelik sistemi içinde başka bir isimle tamamlanması temelinde gelişir. Bir varlığın veya nesnenin bir başka nesnenin bir parçası olduğunu veya ona tabi olduğunu göstermek için tamlayan ve tamlanan unsurları kullanılır. Türkçede asıl unsurun sonda bulunması kuralına paralel olarak tamlanan unsur sonda tamlayan yani yardımcı unsur ise başta kullanılır. İsim tamlaması iyelik grubuna bağlı bir gramer kategorisidir. İyelik grubunun her iki unsuru -tamlayan ve tamlanan- isim olan şekline *isim tamlaması* adı verilir. İyelik grubunun tamlayan unsuru zamir olduğu zaman daima genitif eki, isim olduğu zaman ise kimi zaman genitif eki alır, bazen de almaz. İsim tamlamasının tamlayan unsurunun ekli veya eksiz olması iki unsur arasındaki şu iki farktan doğar: 1. *belirlilik-belirsizlik*; 2. *geçicilik-daimilik*. Eğer tamlayan unsur belirli ise belirtilmek isteniyorsa genitif eki alır. Dolayısıyla ekli genitifte tamlayan belirlidir (Ergin, 2002: 662). İsim tamlaması iki veya daha fazla ismin bir araya gelerek oluşturdukları yüklemsiz söz dizimidir (Delice, 2003: 37).

3.1.2.2.1.1.1. Belirli isim tamlaması

Tamlayan unsuru genitif eki almış tamlamalara *belirli isim tamlaması* denir (Karahan, 1999: 14).

1907 nçı sene **Maynıñ ünbişı**, kün yaqtı, hava güzel. (8)

“1907 yılı Mayıs ayının on beşi, gün aydınlık, hava güzel.”

Ümid ve hayalññ eñ kuvvetlisi, hayatınñ eñ saf ve muqaddesi asıl şöyle adamlarda bulunmaqdadır. (111)

“Ümit ve hayalin en kuvvetlisi, hayatının en saf ve mukaddesi asıl böyle adamlarda bulunmaktadır.”

Hiç hisaplamayan yirde **üzünün bülmes**ine birdenbîrge böyle güzel bir kız kilüp kırüvge bîznîñ diputat biraz şaşırup kaldı ve şul sebepli anîñ eytken familyasını da añlıy almadı. (152)

“Hiç beklemediği bir anda odasına böyle güzel bir kızın gelmesine bizim vekil biraz şaşırıp kaldı ve bundan dolayı kızın ailesinin kimlerden olduğunu da anlayamadı.”

Böyle namuslu ve fikîrlî **adamnîñ sohbet**inden bîz her kıayumuz pek memnun kıala tûrgan bulduk. (567)

“Böyle namuslu ve akıllı bir adamın sohbetinden hepimiz çok memnun kaldık.”

3.1.2.2.1.1.2. Belirsiz isim tamlaması

Tamlayan unsuru genitif eki almamış tamlamalara *belirsiz isim tamlaması* denir (Karahan, 1999: 14).

Çey östelinde semavar, ıstakan, bir kıalay savıt ile ap ak kerezli bal hem de paķ ve aķına kisîlgen çıkķık. (25)

“Çay masasında semaver, bardak, bir kalay çanak ile bembeyaz petekli bal, pak ve bembeyaz kesilmiş çıkķık.”

Hazır **İslam dinî** bûzulğan, çin **İslam ruhu** bitgen, hazırğı İslamiyetnîñ küp yirlerî Mecusilikke yakınlaşķan, şul sebepli bu künde üzlerîñî İslam dip yürüvçi milletler tilese kıayu nesîlden ve tilese kıayu cînsden olsun, tedenni ve inķırazda, cehalet ve esarettedirler... (602)

“Şimdi İslam dini bozulmuş, hakiki İslam ruhu bitmiş, bugün İslamiyetin pek çok yerleri Mecusilik’e yaklaşmış, bundan dolayı bu günde kendilerine Müslüman diyerek hareket eden milletler dilese hangi nesilden ve dilese hangi cinsten olursa olsun, alçaklık ve tükenmişlikte, cehalet ve esarettedirler”

Bıçare ‘**avam halkı**’ üzlerîñîñ cehaletî sebebiyle bugünkü günde muslih ve müfsidlerî fark idemiyorlar, yoksa birçok “muslih”lerîñ malları pek müşkil olup usul-î cedidenî söge söge belîş aşamağa vakîit taba almazlar idî. (1573)

“Bıçare avam halkı cehaletleri sebebiyle bugünkü günde muslih ve müfsidleri fark edemiyorlar, yoksa birçok “muslih”lerin halleri çok zor olup usûl-i cedîdeye söve söve yemek yemeye vakit bulamazlar idi.”

3.1.2.2.1.2. Sıfat Tamlaması

Sıfat tamlaması, bir sıfat ile bir isim unsurunun oluşturdıkları kelime grubudur. Türkçe sentaksın omurgası olan ana unsurun sonda bulunması kuralı bu yapı için de geçerlidir ve isim unsuru her zaman sıfattan sonra kullanılır. Sıfat tamlaması eksiz bir birleşmedir. Tamlamada sıfat yardımcı, isim ise asıl unsurdur (Ergin, 2002: 661).

Bu tamlamada isim ve sıfat unsuru eksiz olarak birleşirler. Her iki unsur da kelime grubunu oluştururken herhangi bir ek almazlar (Karahana, 1999: 19).

Sıfat tamlaması, bir ismin kendinden sonra gelerek bir başka ismi nitelemesi veya belirtmesi yoluyla oluşan yüklemsiz dil bilgisi şekilleridir. Tamlamada sıfat olarak kullanılan isim, belirtilen veya nitelenen isimden önce ve hal eklerini almadan kullanılır (Delice, 2003: 30).

Feylesof iseñiz felsefeye ve Ruhani iseñiz din ve mezheplere da'ir birçok kitaplar ve gazeteler vardır ki her gün **yeñi şeyler** ve **yeñi fikirler** beyan idüp tırıyorlar. (870)

“Filozof iseniz felsefeye ve ruhani iseniz din ve mezheplere dair birçok kitap ve gazete vardır ki her gün yeni şeyler ve yeni fikirler beyan edip duruyorlar.”

Hikayenin esası bundan ibaret ise de sırası geldikde Ufa gubernasında Başkurd* avıllarının hal ve ma'ışetleri ve anlara imamlık iden **birtakım cahillerin** ahali arasında ne kadar **yanlış fikirler, fena i'tikadler** neşr itdikleri, din 'ilim ve tahsil mes'elelerinde ne kadar maharetsiz oldukları, imamlık idenlerin 'ilimsiz ve fikirsizlikleri sebepli ahalinin ne kadar tenbellik ve 'atalete duçar oldukları, **birtakım ma'nasız eski sözleri**n şeri'at ve 'aqlı ka'idelerinden daha ziyade ilerü ve mu'teber tütuldukları, hatunların ma'lumat ve terbiyeli olmasının cem'iyet ve 'aile üzerine ne kadar **büyük te'sir**i olduğu ve nihayet Rusca okumuş ve **güzel tahsil** görmüş yaş imamların mahallenin terbiyesine ve ahalinin terakki ve sa'adetine ne derece **güzel hizmetler** idbildiği ve **fikirli imamların** gibi va'azlar söylemek lazım geldiği muharrir tarafından pek güzel ve gayet vakıfane hem de 'aqla gayet muvafık ve vakı'a mutabık **bir suretde** tasvir idilmişdir. (1276)

“Hikayenin esası bundan ibaret ise de sırası geldiğinde Ufa gubernasında Başkurt köylerinin hal ve maişetleri ve onlara imamlık eden birtakım cahillerin ahali arasında ne kadar yanlış fikirler, fena itikatlar yaydıkları, din, ilim ve tahsil meselelerinde ne kadar beceriksiz oldukları, imamlık yapanların ilimsiz ve akılsızlıklarından dolayı ahalinin ne

kadar tembellik ve atalete tutuldukları, birtakım anlamsız eski sözlerin şeriat ve akıl kaidelerinden daha ziyade ileri ve muteber tutuldukları, hatunların bilgili ve terbiyeli olmasının cemiyet ve aile üzerinde ne kadar büyük etkisi olduğu ve nihayet Rusça okumuş ve güzel tahsil görmüş genç imamların mahallenin terbiyesine ve ahalinin ilerlemesi ve saadetine ne derece güzel hizmetler edebildiği ve akıllı imamlar gibi vaazlar vermek gerektiği muharrir tarafından pek güzel, gayet vâkıfâne hem de akla gayet uygun ve gerçekçi bir şekilde tasvir edilmiştir.”

3.1.2.2.2. Diğer kelime grupları

3.1.2.2.2.1. Tekrar grubu

Tekrarlar, aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya gelmesiyle oluşan yapılardır. Tekrarların başlıca üç fonksiyonu vardır. 1. Kuvvetlendirme, 2. Çokluk, 3. Devamlılık. Türkçede tekrarlar dört başlık altında toplanabilir:

1. Aynen tekrarlar
2. Eş Anlamlı Tekrarlar
3. Zıt Anlamlı Tekrarlar
4. İlaveli Tekrarlar (Ergin, 2002: 654).

Tekrar grubu bir nesneyi, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin bir araya gelerek oluşturdukları yapılardır. Tekrarlar anlatımı güçlendirir; nesne ve harekete çokluk, süreklilik ve beraberlik anlamları kazandırır. Bu açıdan grubu oluşturan kelimeler arasında hem şekil hem de anlam bakımından bir ilişki vardır (Karahan, 1999: 26,27).

“Ya yakın veya zıt anlamlı aynı cins iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ya bir kelimenin ilk sesinin /m/ sesiyle değiştirilerek tekrar edilmesi ya da bir kelimenin ilk hecesinin üzerine /m, p, r, s/ seslerinden birinin ilave edilerek kelimeyle birlikte söylenmesi yoluyla oluşturulan kelime öbekleridir.” (Delice, 2003: 31).

Yüksa evvelleri bu fa’idesiz olan giyüm bahsî ile **bomboşına** birçok vakitler zayı’ idiliyor, çok işler kirî kalıyor, hatta uşbu ma’nasız mes’eleden tolayı milletîñ ferdleri ve hatta ata ana ile balaları arasında nefret ve husumetler vaqi’ oluyor ve ba’zan birtakım gülünçli hadiselere de rast geliniyordu. (2236)

“Yoksa önceleri bu faydasız olan giyim bahsi ile boşu boşuna çok vakit kaybediliyor, pek çok iş geri kalıyor, hatta bu manasız meseleden dolayı milletin fertleri ve hatta baba, anne ve çocukları arasında nefret ve düşmanlıklar meydana geliyor ve bazen birtakım komik olaylarla da karşılaşılıyordu. “

Başını **uñğa, sülğa** bürğalap küzgini türlü yirge kitirüp karağaç anı östel üstine kıydı da yeñiden çeyni içerge başladı. (31)

“Başını sağa, sola çevirip aynayla yüzünün birkaç yerine baktıktan sonra aynayı tekrar masanın üstüne koydu ve çayını içmeye başladı.”

Ap ak muyınları ile simiz ve tombul bileklerini açık kaldırıp, üstlerine fevkalade latif ve niçke kiyümler kiyüngen ve başlarına her türlü çiçekler ile ziynetlenmiş eşlepeler kiygen güzel güzel hanımlar, saçlarını arkalarına taratup salgan ve **uynap külüp süynüp** hem kışılınup bara turgan yeş kızlar, gayet güzel ve şık kiyüngen başlarına da silindir şapkalar kiygen, tulu bitli, simiz gevedeli irler hakikaten bugün “Neva” Caddesine yeñi bir hayat kırtgenler idi. (45)

“Bembeyaz boyunları ile semiz ve tombul bileklerini alenen yukarı kaldırmış, üstlerine fevkalade latif ve şık elbiseler giyinmiş ve başlarına her türlü çiçekler ile süslenlenmiş şapkalar takmış güzel güzel hanımlar, saçlarını arkalarına dağıtarak salmış ve oynayıp, gülüp, sevinip ve süslenip püslenmiş genç kızlar, gayet güzel ve şık giyinmiş başlarına da silindir şapkalar takmış, dolgun yüzlü, semiz gövdeli erkekler gerçekten bugün “Neva” Caddesine yepyeni bir hayat vermişlerdi.”

3.1.2.2.2. Bağlama grubu

Sıralama ve bağlama edatları ile yapılan kelime grubuna *bağlama grubu* denir (Ergin, 2002: 660).

Bunun baş sebebi kendimiziñ ‘ilim **ile** cehl arasını, fa’ide **ile** zararı, hayat **ile** mematı, nur **ile** zulmeti fark idemediğimizden diye bilmeliyiz. (1185)

“Bunun baş sebebi kendimizin ilim ile cehalet farkını, fayda ile zararı, hayat ile ölümü, aydınlık ile karanlığı fark edemediğimizden kaynaklanmaktadır diyebilmeliyiz.”

Avrupada **ve** Mısırdaki yaşayan Genç Türkler içerüsünde gayet fazıl edipler, muhtedir muharrirler, mütefennin doktorlar, ‘ilm-i huquq erbabı vesa’ir mevcud olarak kalem **ve** fikir ile hizmet itdiklerinden bu gazetelerde Müslümanların fikirlerini açacak ve

hamiyetlerini tahrik edecek, teyak  uz **ve** intibah virecek, pek güzel mağale **ve** mülahazalar derc olunma  dadır. (2185)

“Avrupa’da ve Mısır’da yaşayan Genç Türkler içerisinde gayet fazıl edipler, muktedir muharrirler, mütefennin doktorlar, hukuk bilgisi sahibi vesair mevcut olarak kalem ve fikir ile hizmet ettiklerinden bu gazetelerde Müslümanların fikirlerini açacak ve hamiyetlerini hareketlendirecek, uyandıracak, pek güzel makale ve mülahazalar kaleme alınmaktadır.”

Fi’lvaki’ medreselerdeki şakirdlerimiz y  girmi  er sene ‘Arapça okuyor ve müderrislerimiz de bütün ‘  m  rleri boyunca ‘Arapçadan ders viriyorlar ise de mektep **ve** medreselerimiz usul-ı ta’lim **ve** terbiyeden, nizam **ve** intizamdan hem de layıklı ders kitaplarından mahrum olduğı i   n lisan-ı ‘Arabiyede g  yet nakıs olup b  ldiklerimiz ise istinca **ile** istibra, abdest **ile** g  sl, **ve** hayz **ile** nifas gibi b  r  a     stilahat-ı ma  susadan ‘ibaretdır. (2202)

“Gerçekten medreselerdeki şakirtlerimiz yirmişer sene Arapça okuyor ve müderrislerimiz de bütün ömürleri boyunca Arapça dersler veriyorlar ise de okul ve medreselerimiz eğitim    retim usulünden, tertip ve düzenden hem de uygun ders kitaplarından mahrum olduğu i   in Arap dilinde g  yet eksik olup bildiklerimiz ise istinca ile istibra, abdest ile g  sl, ve hayz ile nifas gibi b  r  a   özel tabirden ibarettir.”

Ben kendim şimdi   z vatanımız olan Rusya gazetelerini çok heves ile okuyorum. Rusyada Rusça olarak edebi, siyasi **ve** fenni g  yet güzel **ve** pek m  kemmел gazeteler **ve** jurnaller vardır. Rusyada bugünki günde Türkçe olarak beş gazete var ise de resmi hem de   iveleri b  ri Kırgızca b  ri Sartça olduğundan bunların m  ndericatı hem     uvacıları pek mahduddur. (2212)

“Ben   imdi   z vatanımız olan Rusya gazetelerini çok hevesle okuyorum. Rusya’da Rusça olarak edeb  , siyas   ve fenn   g  yet güzel ve pek m  kemmел gazeteler ve dergiler vardır. Rusya’da bugün Türkçe olarak beş gazete var ise de resmi   ivelerden biri Kırgızca biri Sartça olduğundan bunların m  ndericatı ve okuyucuları pek sınırlıdır.”

3.1.2.2.2.3. Sayı grubu

Sayı grubu Türkçede     başlık altında toplanabilir:

3.1.2.2.2.3.1. Tek kelime ile oluşturulan sayı grubu

Bundan **iki** ay so  , knaz Potomkin Rusyanı   cenup tarafına kitmi   ve   ul 1791 n  i sene 5n  i Oktabirde   unda vefat olmu  dır. (418)

“Bundan iki ay sonra, knaz Potomkin Rusya’nın güney tarafına gitmiş ve 5 Ekim 1791 tarihinde burada vefat etmiştir.”

Benim maksudum üz vatanımız olan Rusyada türup milletdaşlarıma hıdmet itmek ve bu zamanda hıdmet ite alur içün de yuğarı derece tahsil kürirge hacet olduğundan **bır** sene İstanbulda turgandan soñ, Piterburga kıytup ‘ali dersler uqurğa lüzum kürdüm. (637)

“Benim amacım öz vatanımız olan Rusya’da yaşayıp millettaşlarıma hizmet etmek ve bu zamanda hizmet edebilmek için de ileri derecede tahsil görmeye ihtiyaç olduğundan bir sene İstanbul’da yaşadıktan sonra, Petersburg’a geri dönerek yüksek dersler okuma ihtiyacı gördüm.”

Gerçi bugün kış sa’at **ünda** fraksiya zasedaniyesi olaçaq idı ise de diputat üzünñ hiç kıyda varmayacağıñı, işi yıklığıñı, kıznıñ süzlerini maalmemnuniye tıñlayacağıñı ve ve çit kişİ kilüp meclisñi bızmasun içün, üzünñ üyde yük dip eytirge kıpuçığa süylep kıyacağıñ beyan itdİ... (516)

“Gerçi bugün akşam saat 10’da fraksiya zasedaniyesi olacaksa da vekil kendisinin hiçbir yere gitmeyeceğini, kızın sözlerini memnuniyetle dinleyeceğini ve yabancı birinin gelip konuşmayı bozmaması için, kendini sorarlarsa “Vekil evde yok” demesi için kapıcıyı tembihledi”

3.1.2.2.3.2. Sıfat tamlaması ile oluşturulan sayı grubu

Bu gruptaki sayılar on’dan sonraki ve sıfat tamlaması kuruluşundaki sayıların ifadesinde kullanılır (Ergin, 2002: 675).

Bu kıçede Tavrida Sarayında **140 mññ** filte ve **20 mññ** balavız şemİ yandırılmışdır. (403)

“Bu gecede Tavrida Sarayında 140 bin fener ve 20 bin balavız mumu yakılmıştır.”

Uşbu kıçede yandırır içün satup alıñan balavız şemlerİnİñ mikdarı **70 mññ** sumluk olmuşdur. (405)

“İşte bu gecede yakmak için satın alınan balavız mumlarının miktarı 70 bin som olmuştur.”

Muna bız **18** Müslüman kıızı üzüümüznİ “Türk” kıızları dip yürütemİZ, barımız bİrlıkde “Türk”lık fikrine hıdmet idemİZ, “Türk”lık içün yaşargı ve “Türk”lık içün ülerge yemin itdİk, yİğİrmİ milyonluk “Türk” milletİ tarafından eñ ‘ali, eñ mühim ve en şerefli uringa saylangan siz **36** Türk diputatları da ‘aceba şulay bİr fikirge bİr meslekke hıdmet itesİZ mİ? (681)

“İşte biz 18 Müslüman kızı kendimize Türk” kızları diyoruz, hepimiz birlikte “Türk”lük fikrine hizmet ediyoruz, “Türk”lük için yaşamaya ve “Türk”lük için ölmeye yemin ettik, yirmi milyonluk “Türk” milleti tarafından en yüce, en mühim ve en şerefli yere seçilmiş 36 Türk vekili de acaba böyle bir fikre bir mesleğe hizmet eder misiniz?”

3.1.2.2.3.3. Sayı grubu ile oluşturulan sayı grubu

1907 nçı sene Maynıñ **ünbişi**, kün yaqtı, hava güzel. (8)

“1907 yılı Mayıs ayının on beşi, gün aydınlık, hava güzel.”

Kündiz sa’at **üniki**. (14)

“Gündüz saat on iki.”

Barımız **18** kadarmız. (639)

“Hepimiz on sekiz kişiyiz.”

3.1.2.2.3. Unvan grubu

Bu kelime grubu bir şahıs ismiyle bir akrabalık veya unvan adının bir araya gelmesiyle oluşturulur (Ergin, 2002: 673).

Lakin kızın gönlü yaş, güzel, fikirlı ve ma’lumatlı ve henüz tahsilde bulunan **‘Abbas Efendidedir**. (1254)

“Lakin kızın gönlü genç, güzel, akıllı, bilgili ve hala eğitimi devam eden Abbas Efendidedir.”

Aişe Hanım (kızın ismidir) imama ziyadesiyle nefret idiyor ve kederinden ağlıyor, lakin ata ve anasına kemal-ı ita’atından ve kendi fikrini tuğrı beyan etmek bizim Tatar kızları arasında ‘adet olmadığından nikah vaktinde rızalığını sordukları vakit sükut idiyor. (1259)

“Aişe Hanım (kızın ismidir) imamdan ziyadesiyle nefret ediyor ve kederinden ağlıyor, lakin ana ve babasına tam anlamıyla saygı duyduğundan ve kendi fikrini açıkça beyan etmek bizim Tatar kızları arasında âdet olmadığından nikâh vaktinde razı olup olmadığını sordukları vakit susuyor.”

Kızın Müslümanlar hakkında, pek diğkat ile küp nerseler sūraşuvına, Müslümanların ve hususen Müslüman hatunlarının ahvalinden küp nerseler bılüvine, hem de **Fatıma, ‘Aliye, Nigar, Emine, Hanife, Fehrelbenat, ‘Alimetilbenat Hanımlar** kibi muharrire ve edibelernin isimleri ile atap süylevine bızın diputatnıñ hayretı artdıqça artmaqda idı. (185)

“Kızın Müslümanlar hakkında, çok dikkatli bir şekilde pek çok şey sormasına, Müslümanların, özellikle de Müslüman hatunlarının durumu hakkında pek çok şey bilmesine, hem de Fatıma, Aliye, Nigar, Emine, Hanife, Fehrelbenat, Alimetilbenat Hanımlar gibi yazar ve edibelerin isimleri ile adlandırarak söylemesi bizim vekilin şaşkınlığını arttırmakta idi.”

Lakin hiç ümid idilmeyen bir vakı’a sebepli **Selim Cevher Hazrete** kızın yanına varmak nasip olmayarak maçı [kedi] gibi yalnız irinlerini yalap kalıyor: (1263)

“Selim Cevher Hazrete kızın yanına varmak nasip olmayarak maçı [kedi] gibi yalnız dudaklarını yalayıp kalıyor”

3.1.2.2.4. Birleşik isim

Bir nesnenin özel adı olmak üzere bir arada kullanılan kelimelerdir. Burada *birleşik isim* ile *birleşik kelime* kavramlarını birbirine karıştırmamak gerekir. Keçiören, Ulukışla, binbaşı gibi kelimeler birleşik kelimelerdir. Buna karşılık birleşik isimler yan yana getirilen ve özel ad olmak üzere kullanılan kelime gruplarıdır. İki veya daha fazla kelimeli bütün şahıs adları, birleşik isim olarak adlandırılabilir: *Reşit Rahmeti Arat*, *Muharrem Ergin* gibi (Karahan, 1999: 32,33).

Türkiye imla kıava’idini cem’ ve zabt etmek **Hadi Efendi Maısudof**ıa tapşıırıldı. (1461)

“Türkçe imla kurallarını toplamak ve kaydetmek vazifesi Hadi Efendi Maksudof’a verildi.”

Rehber-i Muallimin hazırlamak Muhiddinof Fasiheddin ile **Şehbazgiri Mirza Eımirofdan** ütinilecek oldu. (1471)

“Öğretmenler rehberi hazırlama işi Muhiddinof Fasiheddin ile Şehbazgiri Mirza Ehmirofdan rica edildi.”

Ahmed Fa’iz Efendi Davudof.. (Öreski beldesinde müderris) (1504)

Hayrullah Osmanof... (Ufa’da İmam müderris Aıund) (1494)

3.1.2.2.5. Birleşik Fiil

Bir hareketi karşılamak üzere veya bir hareketi tasvir etmek amacıyla bir araya gelen kelimeler topluluğudur⁵⁷ (Karahan, 2010: 73). Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil yapısının birlikteliğiyle oluşan kelime grubudur (Ergin, 2002: 665).

3.1.2.2.5.1. İsim+yardımcı fiil

İsimle birleşik fiil oluşturan yardımcı fiiller *et-*, *ol-*, *eyle-*, *bulun-* ve *yap-* fiilleridir. Asıl unsur olan isim başta, yardımcı unsuru temsil eden yardımcı fiil ise sonda bulunur (Karahan, 2010: 73).

İkinci - "İttihad-ı fikir" yük. Her birisi üzüne bir türlü düşüne, güya bunların arasında **müşterek olup**, barısının da yüreklerine tiygen, barısının da canlarını açıtkan ve barısının da küñillerine yakın olan hiçbir şey yüküdür! (120)

"İkincisi - "İttihad-ı fikir" yok. Her biri kendince farklı düşünüyor, güya bunların arasında fikir birliği olup hepsinin de yüreklerine dokunan, hepsinin de canlarını acıtan ve hepsinin de gönüllerine yakın olan hiçbir şey yoktur!"

Piterburg'dan üylensem de kış künleri Duma vakitlerinde bunda anı ile tursam. Ta'til vakitlerinde cey künleri yurtka kaytup andağı 'ailem ile yaşasam bunuñ kay yerı **fena olaçaq?** (211)

"Petersburg'dan evlensem de kış günleri Duma vakitlerinde burada onun ile yaşasam. Tatil vakitlerinde bahar günleri eve dönüp oradaki ailem ile yaşasam bunda ne fenalık var?"

Kusurlarını teknil ve kuvveden fa'ile çıkması ba'bında hem gayretinizi **rica eylerim**. (1846)

"Kusurlarını teknil ve düşünceden harekete çıkması konusunda gayretinizi **rica ederim**."

Biri at sever, biri it sever, biri kadın, biri şarap ve öbiri de poçta marşaları yahud kart postal kolleksiyonları sever ve hatta ba'zıları işan tayaqları [degnekleri] sever ve elinden geldiği kadar buña para, vakit, fikir ve 'akıl **sarf iderek** bunlardan bir kolleksiyon yapar ve bunuñla dünyada **iftihar ider** ve ahiretde şu muqaddes 'amelî ile cennete girerek Kevser şarabı içmegi ve huriler koşmağı **ümid eyler**. (2097)

⁵⁷Bu işlevleri nedeniyle birleşik fiiller "bir hareketi karşılayan birleşik fiiller" ve "bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller" olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır (Karahan, 2010: 73).

“Biri at sever, biri it sever, biri kadın, biri şarap ve öbürü de posta pulları yahut kartpostal koleksiyonları sever ve hatta bazıları işan dayakları [değnekleri] sever ve elinden geldiği kadar buna para, vakit, fikir ve akıl sarfederek bunlardan bir koleksiyon yapar ve bununla dünyada iftihar eder ve ahirette bu mukaddes ameli ile cennete girerek Kevser şarabı içmeyi ve hurileri kucaklamayı ümit eder.”

Mesela: Okumuş” bir yaş Müslüman, Kazanlı Müslüman baylarından birinin kanturına buhğaltırlık hizmetine gireceği vakit kendi tarafından baya birkaç şartlar **teklif eylemiş** ve bay evvelden şu şartlara razı olarak ‘ahdnameye imza idüp başka şartlar ile birlikde bunlarda notarius tarafından **tasdik idilmezse** kendinin hizmetine giremeyeceğini **beyan itmişdir**. (2241)

“Mesela: Okumuş bir genç Müslüman, Kazanlı Müslüman zenginlerinden birinin ofisine muhasebecilik hizmetine gireceği zaman kendisi tarafından Bay’a birkaç şart teklif etmiş ve Bay önceden bu şartlara razı olarak sözleşmeye imza atıp başka şartlar ile birlikte bunlarda noter tarafından tasdik edilmezse kendi hizmetine giremeyeceğini beyan etmiştir.”

Bay, buhğaltırın ırte filan sa’atden kiç filan sa’ate kadar kantura gölüp iş başında bulunmasını ve ifasıyla mükellef olduğu defterler ve ticaret hesabını **talep itmege haklı olup** buhğaltırın saç, sakal ve bıyığına, fikir, i’tikad ve dinine, **mükellef olduğu** hizmet vaktinden başka zamanlarda nerede olduğına, kim ile gezdiğine, kütüphanelere girdiğine, gazete ve jurnaller okudığına, edebiyat ve musiki ile **iştigal itdiğine**, bahçe ve mesirelere girüp teferrüc ve **kesb-i hava iderek** musiki dinlediğine, tiyatlara gidüp oyunlar **temaşa itdiğine**, uramda yürüdüğü vakit kılında tayağ (baston) yahud zontik bulundurduğu, işsi vakitlerde başına eşlepe ve üstüne yinil giyümler giydiğine, suvık vakitlerde saçını uzun yürüdüğüne, çayını ıstağanda içdiğine, yimeğini sançegi* ile yidiğıne...**müdahele itmege** hiçbir vechle **haklı olmayacaktır**!(2252)

“Bay, muhasebecinin sabah filan saatten akşam filan saate kadar yazıhaneye gelip iş başında bulunmasını ve ifasıyla mükellef olduğu defterler ve ticaret hesabını talep etmeye haklı olup muhasebecinin saç, sakal ve bıyığına, fikir, itikat ve dinine, mükellef olduğu hizmet vaktinden başka zamanlarda nerede olduğuna, kim ile gezdiğine, kütüphanelere girdiğine, gazete ve dergiler okuduğına, edebiyat ve musiki ile iştigal ettiğine, bahçe ve mesirelere girip gezinti yaptığına ve hava alarak musiki dinlediğine, tiyatrolara gidip oyunlar izlediğine, sokakta yürüdüğü zaman elinde dayak (baston) yahut şemsiye bulundurduğuna, sıcak havalarda başına şapka taktığına ve üstüne ince elbiseler

giydiğine, soğuk havalarda saçını uzun bıraktığına, çayını bardakta içtiğine, yemeğini sançegi ile yediğine. . . müdahale etmeye hiçbir şekilde hakkı olmayacaktır!”*

3.1.2.2.5.2. Fiil + -a/-e/-Ip gerundiyumu + yardımcı fiil

Bu birleşik fiiller gerundiyum eki taşıyan bir fiille *bil-*, *ver-*, *dur*, *gel-*, *kal-* gibi bir tasvir fiilinin bir araya gelmesinden oluşur (Karahan, 2010: 77).

Tercüman kendiniñ sebatlı mesleği, tuğrı fikri, metanetli yüregi, cem’iyyet-i milliyyesi, sadağat-ı vataniyyesi ile bir çeyrek ‘asra qarib hıdmet-i muğaddesesine ya’ni milletin ruhını terbiye, fikrini tevsi’ ve ‘aqlını tenvirde devam idüp ahval-i milletde o derece büyük bir inkılap vücuda getirdi ki bunu bihaqqın **takdir idebilmek** için daha elli sene – belki yüz seneler geçmek lazımdır. (1054)

“Tercüman sebatlı mesleği, doğru fikri, metanetli yüregi, milli cemiyeti, vatanına sadakati ile bir çeyrek asra yakın mukaddes hizmetine yani milletin ruhunu terbiye, fikrini genişletme ve zihnini nurlandırmaya devam edip milletin durumunda o derece büyük bir değişim meydana getirdi ki bunu hakkıyla takdir edebilmek için daha elli sene – belki yüz sene geçmesi gereklidir.”

Üçüncü şart cem’iyyet efradının kalpleri hayat ve istikbal ümidleriyle dolu olarak insan ise de insaniyet bakıdır, dünyada her şey bizim menfa’atımız için halk olunmuştur, aşamak için yaşamıyoruz, belki yaşamak için aşıyoruz, dünyaya gelen adam kendinin varlığına ve hayatına ‘alamet olmak üzere bir eser bırakmalıdır, yoksa bir insanın hayatıyla bir atın yaşaması arasında ne fark **olabilür** demektir. (2031)

“Üçüncü şart cemiyet fertlerinin kalpleri hayat ve istikbal ümitleriyle dolu olarak insan fânî ise de insaniyet bakîdir, dünyada her şey bizim menfaatimiz için yaratılmıştır, yemek için yaşamıyoruz, belki yaşamak için yiyoruz, dünyaya gelen insan kendi varlığına ve hayatına alamet olmak üzere bir eser bırakmalıdır, yoksa bir insanın hayatıyla bir atın yaşaması arasında ne fark olabilir demektir.”

Her iş ibtidai halinde şöyle oluyor. Her bir milletin tarihi şöyle **olagelmışdir**. (1234)

“Her iş ilk başta böyle oluyor. Her bir milletin de tarihi bu şekilde olagelmıştır.”

Böyle bir hane içerüsünde ve böyle bir pederin terbiyesinde büyümüş olan çocukların gözleri kitap ve matbuata, kulaqları edebi ve fenni sözlere alıştığı gibi kalplerine de gayret ve metanet tahammülleri **yerleşegelmışdir**. (1630)

“Böyle bir evin içerisinde ve böyle bir babanın terbiyesinde büyümüş olan çocukların gözleri kitap ve matbuata, kulakları edebî ve fennî sözlere alıştığı gibi kalplerine de gayret ve metanet tahammülleri yerleşe gelmiştir.”

3.1.2.2.6. Ünlem grubu

Bir ünlem ile bir isim unsurunun bir araya gelerek oluşturdukları kelime grubudur. Bu yapıda ünlem başta, isim unsuru ise sonda yer alır. Ünlem ve isim unsuru birleşirken eke ihtiyaç duymazlar (Karahan, 2010: 70).

3.1.2.2.7. Edat grubu

Bir isim unsuru ile bir çekim edatının bir araya gelmesinden oluşan yapıdır. Bu birliktelikte isim unsuru başta, son çekim edatı ise *(ile, için, gibi, göre, kadar, diye, rağmen, karşı, doğru)* sonda bulunur (Karahan, 2010: 62, 63).

Bunların bir kısmı coğrafya, tarih, hesap **gibi** fen ve ‘ilimlere ‘aid ders ve mütala’a kitapları ve diğer kısmı ise asıl edebiyatı teşkil iden ve ma’îşet-î ictima’iye ahvalinden bahis olan hikayeler ve romançıklardır. (1222)

“Bunların bir kısmı coğrafya, tarih, hesap gibi fen ve ilimlere ait ders ve mütalaa kitapları, diğer kısmı ise edebiyatın temelini teşkil eden ve sosyal hayatın ahvalinden bahseden hikayeler ve romancıklardır.”

Epeyce zaman geçiyor. Bir vakit imam mahalle ahalisinden birine misafirlığe gidiyor, tesadüfî olarak İmam Efendi hane sahibinin elma **gibi** pişmiş, çiçek **gibi** yeni açılmış ve melek **gibi** güzel, henüz genç on altı yaşlarında olan kızını görüyor, başı dönüyor, yüreği sıkıyor, nasılsa bunu almak istiyor. (1251)

“Epeyce zaman geçiyor. Bir vakit imam mahalle ahalisinden birine misafirlığe gidiyor, tesadüfî olarak İmam Efendi ev sahibinin elma gibi pişmiş, çiçek gibi yeni açmış ve melek gibi güzel, henüz genç on altı yaşlarında olan kızını görüyor, başı dönüyor, yüreği hopluyor, nasılsa bu kıızı almak istiyor.”

Mütala’a, edebiyat, ‘ilim ve ma’rifetde heveslî olan dostlarımla en küçük bir arzularını yerine getirmek **için** bence en lezzetli bir iş ve en muqaddes bir borç olduğundan şunları birlikde cıyup ayrıca risale şeklinde neşr itmeğe karar vırdım. (745)

“Mütalaa, edebiyat, ilim ve marifette heveslisi olan dostlarımın en küçük bir arzularını yerine getirmek için bence en lezzetli bir iş ve en mukaddes bir borç olduğundan bunları birlikte toplayıp ayrıca risale şeklinde neşretmeye karar verdim.”

Eserleri ellişer lisana tercüme idilüp medeni milletlerin balalarına **kadar** ma'lum olan: Rasin, Gurney ve Viktor Hugo, Puşkin, Lermontof, Sa'di, Fuzuli gibi şa'irlerin hemmesiyle tanışıp konuşarak beyan-ı hissiyat ve tasvir-i tabi'at hususundaki maharetlerine vakıf olmak istiyor mısınız? (854)

“Eserleri ellişer dile tercüme edilip medeni milletlerin çocuklarına kadar malum olan: Rasin, Gurney ve Viktor Hugo, Puşkin, Lermontof, Sadi, Fuzuli gibi şairlerin her biriyle tanışıp konuşarak duygularını dile getirme ve tabiatı tasvir etme konusundaki maharetlerine vakıf olmak istiyor musunuz?”

Lakin velev ibtida'i mektepde olsun güzelce okumak yazmak öğrendikde ölünceye **kadar** mütala'a ile tevsî' ma'lumat ve tenvir-i efkar itmek herkes için mümkündür. (878)

“Fakat ilkokulda olsa bile güzelce okuma yazma öğrenildiğinde ölünceye kadar mütalaa ile bilgisini arttırmak ve fikirlerini aydınlatmak herkes için mümkün olur.”

Şimdiye **kadar** bizim halkımız için kıra'at ve mütala'aya hevesli olmakda mümkün değil idi. (888)

“Şimdiye kadar bizim halkımız için kıraat ve mütalaaya hevesli olmak da mümkün değil idi.”

Bir şakirdin geçüp gittiği yerlerde kırk seneye **kadar** 'azab-ı kabir küterilir, bir sa'atlik tefekkür bin senelik nafîle 'ibadetden efzaldır (985)

“Bir talebenin geçip gittiği yerlerden kırk seneye kadar kabir azabı kaldırılır, bir saatlik tefekkür bin senelik nafîle ibadetten daha iyidir”

Fakat zaman ve mekanına **göre** bunların fa'ideleri o derece çok ve o derece büyüktür ki burada ta'rife bile imkan yüküdür. (1045)

“Fakat zaman ve mekanına göre bunların faydaları o derece çok ve o derece büyüktür ki burada tarifine bile imkan yoktur.”

Bizde eger millet ve dinimize muhabbetimiz, Allah'a imanımız, peygambere hürmetimiz var ise dört elimiz ile 'ilim ve ma'rifete sarılmalıyız, medrese dinlen 'ömür çürütgeç işholastik bataklarımızı temizleyüp ıslah ve iktiza-yı zamana **göre** tertip ve tanzim itmeliyiz. (1198)

“Bizde eğer millet ve dinimize muhabbetimiz, Allah'a imanımız, peygambere hürmetimiz var ise dört elimiz ile ilim ve marifete sarılmalıyız, medrese dinle ömür çürüteceğine

skolastik bataklıklarımızı temizleyip ıslah etmeli, zamanın gereklerine göre tertip ve tanzim etmeliyiz.”

“Niva” - 1894 nçı senede idilmiş bir hesaba **göre** bu jurnal hakkında böylece ma'lumat vermek mümkündür. (1679)

“Niva” – dergisi hakkında 1894 yılında yapılmış bir hesaba göre şu bilgileri vermek mümkündür”

Buğarada okumuş, İstanbulda okumuş, memalik-î hariciyeden gelmiş **diye** mu'allimlerini ve birbirlerini hükumete şikayet ile kendi tamırlarına kendileri balta vuruyorlar. (2010)

“Buhara'da okumuş, İstanbul'da okumuş, dış memleketlerden gelmiş diye muallimlerini ve birbirlerini hükümete şikayet ile kendi kardeşlerine kendileri balta vuruyorlar.”

Hatta bu ka'ide her gün herkesin hatırına gelsün için elden ele gezmekte olan akçalarının bir tarafına Belçikalılar “L'union fait la force” (Kuvvet birlikdedir) **diye** yazup hak itmişler. (2085)

“Hatta bu kaideyi her gün herkesin hatırlaması için elden ele gezmekte olan akçalarının bir tarafına Belçikalılar “L'union fait la force” (Kuvvet birliktedir) diye yazup kaydetmişler.”

...ömr hilafetine hilelerine na-hayrlarına muvazebetle paşahım devletünle bñ yaşa du'a-yı vacibü'l-adasını küngüre-î asmana irtifa' itmekdedirler” **diye** yazıyorlardı. (2153)

“...ömr hilâfeti nâ-hayrlarına muvâzebetle paşa hem devletünle bin yaşa du'â-yı vacibü'l-adasını küngür-i âsmâna irtifâ' itmekdedirler” diye yazıyorlardı.”

Yukarıda beyan olındığı **üzere** bizim Tatarlara başka cahil kavimler gibi evvelleri giyüme pek çok ehemmiyet virürlerdi (2255)

“Yukarıda beyan olunduğu üzere bizim Tatarlar da başka cahil kavimler gibi önceleri giyime çok önem verirlerdi,”

Çitden, uzakdan gelen sevdagerler ahval-i zamandan haberdar ve ma'rifetli adamlar olduklarından mukteza-yı zaman **üzere** mektep açup mu'allim gitirmek hususunda öz aralarından müzakere **ile** imamlarına müraca'at (Añlaşıyor ya? Mektep açup din öğretmek **içün** mu'avenet talep idüp imam 'avama müraca'at itmiyor, belki 'avam ya'ni ahmak mujikler mektep açmak **içün** lazım gelen akça vesa'ireyi kendi aralarından cıyup tamam itdikden soñra balalarına din ve iman öğretmege müsa'ade ve ruhsat virmesi **içün**, misyonirlere değil belki kendilerinin imamlarına, din başlıklarına ve peygamberlerinin varisine müraca'at idiyorlar (2319).

“Dışarıdan, uzaktan gelen tüccarlar ahval-i zamandan haberdar ve marifetli adamlar olduklarından zamanın gerektirdiği üzere okul açıp muallim getirmek hususunda kendi

aralarında müzakere ile imamlarına müracaat (Anlaşıyor ya? Okul açıp din öğretmek için yardım talep edip imam avama müracaat etmiyor, belki avam yani ahmak köylüler okul açmak için gereken akça vesaireyi kendi aralarında toplayıp tamamladıktan sonra çocuklarına din ve iman öğretmeye müsaade ve izin vermesi için, misyonerlere değil belki kendi imamlarına, dini liderlerine ve peygamberlerinin varisine müracaat ediyorlar.”

3.1.2.2.8. Fiil Grupları

3.1.2.2.8.1. İsim-fiil grubu

Türkçede yaygın olarak kullanılan mastar ekleri olan *-mak, -mek; -ış, -iş; -ma, -me* ekleri fiil kök ve gövdelerine eklenerek hareket isimleri yapan eklerdir. Bu ekler tek başlarına kullanılmaz. Ancak şahıs, zaman ve şekil gibi unsurlara bağlanmak suretiyle kullanılış sahasına çıkarlar. İsim fiil grubu, infinitif ekleri üzerine kurulu kelime grubudur. Fiil isimleri bu grubun esas unsurlarıdır ve en sonda bulunurlar. İsim fiil grubunda kullanılan infinitif ekleri hareket isimleridir. Bu nedenle daha çok *-mak, -mek; -ış, -iş; -ma, -me* infinitif ekleri ile oluşturulur (Ergin, 2002: 682).

-mak, -mek eki, şahsa, zamana ve şekle bağlanan bütün fiil köklerine getirilmek suretiyle hareket ismi yapar. *-mak, -mek* eki tıpkı *-ma, -me* ve *-ış, -iş* ekleri gibi soyut hareket isimleri yapar. Bununla birlikte *-ma, -me* ile yapılan kalıcı isimler sıfat olabilirken, *-mak, -mek* ile türetilen kelimelerin büyük çoğunluğu sıfat olarak kullanılamamaktadır. *oturmak, durmak, yazmak, gelmek, gitmek* gibi geçici iş ve hareket isimleri yapan bu ek, kalıcı isimler (nesne ve alet isimleri) türetir (Özkan, 2004).

3.1.2.2.8.1.1. -mağ, -mek

Uram arklı **çıkmağ** istegen adamlar baytağ müddet çığa almayınca turalar da, az gına buşrağ urın tapsalar da tıramvay, arba, velusipid ve avtomobillerden taptalmaz içün aşığup yığüre yığüre çığalar. (39)

“Sokaktan enlemesine çıkmak isteyen insanlar uzunca müddet çıkamayınca duruyorlar ve azıcık seyrek bir yer bulduklarında da tramvay, araba, bisiklet ve otomobillerden ezilmemek için acele ederek koşuyorlar.”

Türkiyedeki bu çit milletlerniñ balaları ile kürişüp **tanışmaq** baña pek küp ‘ibretler virdi. (629)

“Türkiye’deki bu yabancı milletlerin çocukları ile görüşüp tanışmak bana pek çok ibret verdi.”

Bu zamanda ‘ilimsiz **yaşamak** mümkün olmadığı ve hele hatunları terbiye ve ta’lim kürmegen milletlerniñ inqırazğa duçar olaçaqları pek ma’lum bir haldir. (661)

“Bu zamanda ilimsiz yaşamak mümkün olmadığı ve hele hatunları terbiye ve eğitim görmeyen milletlerin yok olacakları çok iyi bilinen bir haldir.”

Bunların söylediklerini işidüp **añlamak** ve keşf itdikleri hüner ve san’atlarından **fa’idelenmek** her kime mümkündür. Yalnız **okumak** derdi ve mütala’a hevesi olmalı! (847)

“Bunların söylediklerini işitip anlamak ve keşfettikleri hüner ve sanatlarından faydalanmak herkes için mümkündür. Yalnız okumak derdi ve mütalaa hevesi olmalı!”

Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesinde kullanılan *-mak, -mek; -ma, -me; -ış, -iş* eklerinin dışında aşağıdaki infintif ekleri de bulunmaktadır.

3.1.2.2.8.1.2. -arğa, -ırge; -rğa, -rge

Söz konusu infinitif eki Tatar Türkçesine mahsus bir ek olup gereklilik kipi çekiminde de kullanılmaktadır. Ekin zarf-fiil eki olarak kullanılan örnekleri de vardır. Ekin *-r* partisipi ile datif ekinin birleşmesinden doğduğu düşünülmektedir (Öner, 1998: 234).

Konsonantala biten kelimelerden sonra: *kitir-ırge, utur-u-rğa, bulın-u-rğa*

Vokalle biten kelimelerden sonra: *sıyle-rge, tuқта-rğa, yuqla-rğa, yıgla-rğa, sıyle-rge*

Tek heceli kelimelerde: *di-y-erge, küt-erge, kuy-arğa, çığ-arğa, yazarğa, aç-arğa*

Eger söz **başlarğa** diputatğa kıalsa iş müşkil olup, ne dimege de bilmeyecek idi. (158)

“Eğer söze başlama işi vekile kalsaydı vekil zorda kalacak ve ne diyeceğini bilemeyecek idi.”

Şulayda bulsa, bir elektrik kuvvetiniñ te’siri astında hareket itgen şikilli, tizlik ile zvanokğa basup hadimni çakırdı, semavarnı yañartup kitirirge, yeñiden temiz ıstağanlar **küyarğa** kışdı. (170)

“Yine de, bir elektrik kuvvetinin tesiri altında hareket etmiş gibi, hemencecik zile basıp hizmetçiyi çağırdı, semaverin ateşini yenilemek ve yeniden temiz bardaklar hazırlamak için koştu.”

Kaçan sağınmıy bulasın, lakin bunda iş pek küp olduğundan sağınup yamansuvlap **türurğa** vaķit bulmıy, ‘ömür pek tiz ütüp türadır, indi şul kadar oluğ bir mes’uliyetnî ũske alğaç, halk fa’idesine niçik bulsa da kıldan kilgen kadar hıdmet iterge tiyüş buladır, didi. (177)

“Fakat burada iş çok olduğundan özlem ve kederlenmeye vakit kalmıyor, ömür pek çabuk geçip gidiyor, şimdi bu kadar büyük bir sorumluluğu üstüme alınca, halka faydalı olmak için nasıl olsa da elden geldiği kadar hizmet etmek gereklidir, dedi.”

3.1.2.2.8.1.3. -maska, -meske

-rğa, -rge; -arğa, -erge eklerinin menfî şeklidir. Gereklilik kipinin olumsuz çekiminde de bu ek kullanılmıştır (Kartalcık, 2008: 100).

Üz aramızda ana tîlimizden başka hiçbir tîlde süyleşmeske ve ana tîlimiznî **ünutmaska**. (642)

“Kendi aramızda ana dilimizden başka hiçbir dilde konuşmamalı ve ana dilimizi unutmamalı.”

Bunda ders uķığan müddetimizde hareketlerge siyasi krujoklarğa küp **yürümeske** ve siyasi hareketlerge katnaşup tahsil-ı ma’arifden mahrum **kalmasķa**. (645)

“Burada tahsil gördüğümüz süre zarfında siyasi derneklere çok fazla devam etmemeli ve siyasi hareketlere katılıp ilim tahsilinden mahrum kalmamalı.”

‘Umumiyetle hatunlarğa ve hususen böyle melek kibi güzel kızlarğa karşı süz süylerge ve anların tîlegen nerselerin icra **itmeske** kîmnîñ kılından kilür!.. (312)

“Genellikle hatunlara ve özellikle de böyle melek gibi güzel kızlara karşı söz söylemeye ve onların istedikleri şeyleri icra etmelerine müsaade etmemek kimin elinden gelir!..”

3.1.2.2.8.1.4. -v; -uv, üv

Eski Türkçedeki -g ve -ğ eklerinin v’ye değişmesi neticesinde kullanım alanına çıkmıştır. Tatar Türkçesinin en tipik infinitif ekidir (Öner, 1998: 71).

Müslüman İttifakı”nın varlığını tasdik idüp **itmesev**, Müslüman diputatlarınıñ üzlerine ayrum bir fraksiya ve program yasavınıñ lüzümü olup **olmav** vesa’ire haqqında elle niçe mertebe cıyılup kiñeş itdiler, üpkeleşdiler, faqat qat’i bir neticege kile almadılar. (130)

“Müslüman İttifakı”nın varlığını tasdik edip etmemesi, Müslüman vekillerinin kendilerine başka bir fraksiya ve program yapmanın gerekli olup olmadığı vesaire hakkında kim bilir kaç defa toplanıp fikir alışverişinde bulundular, birbirlerine öfkelenidiler, fakat kesin bir sonuca varamadılar.”

Nevskiy prospiktniñ Nikolayevskiy vokzalğa taba başına barup, şuna arqılı kile turgan “Znaminskiy” uramğa kadar **ciyav** kildiler. (326)

“Nevskiy prespiktin Nikolayevskiy Garına doğru giderek, bura vasıtasıyla gelen “Znaminskiy” sokağına kadar yürüyerek geldiler.”

Hazırge kadar hatun kız ile qatnaşuvı bilnmegen diputatnıñ yanına bünday güzel bir kıznıñ kilüp kidüp yüriy **başlavına** evvelden de dikkat itgen hadimeniñ şüphesi dağide arttı (521).

“Şimdiye kadar hatun kız ile buluşması bilinmeyen vekilin yanına bu kadar güzel bir kızın gelip gitmeye başlamasına evvelden de dikkat eden hizmetçinin şüphesi gitgide arttı”

3.1.2.2.8.2. Sıfat-fiil grubu

Partisip, nesnelerin hareket vasıflarını karşılayan kelimelerdir. Partisip grubu ise bir partisip ile ona bağı unsurlardan meydana gelen kelime grubu olup ana unsur sonda, yardımcı unsurlar ise başta bulunur. Partisip grubu isim ve sıfat vazifesi yapar (Karahan, 1999: 22).

3.1.2.2.8.2.1. -açaq, -eçek

Gelecek zaman ifade eden bu partisip aynı zamanda kesin gelecek zaman anlamında da kullanılmaktadır. Fakat metinlerimizde çok sık kullanılmamaktadır.

Konsonantla biten kelimelerden sonra: *bar-açaq*

Vokalle biten kelimelerden sonra: *di-y-eçek*.

3.1.2.2.8.2.2. -ğan, -gen; -қан, -ken

Tilimizde açık nun **işidilgen** süzler bir nun ile yazılırlar. (1394)

“Dilimizde açık nun olarak duyulan sözler tek nun ile yazılırlar.”

Bunda Ahund ‘Osmanof rey’ inçe hal **idilmegen** iş kaldı. (1415)

“Bu Ahund Osmanof’a göre halledilmemiş bir mesele olarak kaldı.”

Kıra’at-ı Türki, ahlakğa ta’alluklı veya mu’allim üzi münasip **kürgen** kitaplar ve kıssalar. (1443)

“Türkçe okumak, ahlaka ait veya muallimin münasip gördüğü kitaplar ve kıssalar. “

3.1.2.2.8.2.3. -uçı, -uçi⁵⁸

İhtimal ki bu kız, Türkiyeden kilüp Piterburgda **uçuçı** Ermeni, Rum, Bulgar kibi birer millettendir. (236)

“İhtimal ki bu kız, Türkiye’den gelip Petersburg’da okuyan Ermeni, Rum, Bulgar gibi bir millettendir.

...medeniyet ve ma’arifge hıdmet itdüklerini hazırgi künde bir tıl ile **süyleşüçü** kan kardeşi kırık milyondan artıx “Türk” halkı varlığını süyliyer... (551)

“...medeniyet ve maarife hizmet ettiklerini, bugün aynı dil ile konuşan kan kardeşi kırk milyondan fazla “Türk” halkının varlığından söz ediyorlar.”

...huş isli güller ve yaseminler ile tutırılğan, vaq ağaçlıklar arasına sanduğaç ve her türlü **sayravçı** kuş üyaları yasalup, bu kuşlar üzleriniñ sayravları ile bütün bağçanı yañğıratkanlar, (411)

“...güzel kokulu güller ve yaseminler dikilmiş ufak ağaçlıklar arasına bülbül ve her türden ötüşen kuş yuvaları kurulmuş, bu kuşların ötüşleri bütün bahçede yankılanmıştır”

3.1.2.2.8.3. Zarf-fiil grubu

Gerundiyum ekleri şekle, zamana ve şahsa bağlanmayarak mücerret bir hareket hali karşılarlar. Gerundiyum grubu bir gerundiyum ile ona bağlı unsurların bir araya gelmesinden oluşur. Ana unsur olan gerundiyum yapısı sonda, ona bağlı unsurlar ise başta bulunurlar. Gerundiyum grubu cümlede her zaman zarf görevinde kullanılır (Ergin, 2002: 684; Karahan, 1999: 23).

⁵⁸ Ek tarihi olarak fiilden isim yapma eki -g, -ğ ile -çı, -çi isimden isim yapma eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (Öner, 1998: 226).

3.1.2.2.8.3.1. -p

Bu gerundiyum eki Türkçenin tarihi dönemlerinden beri yaygın olarak kullanılan gerundiyum eklerinden biridir. Eski Türkçede -p şeklinde kullanılan söz konusu ek Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinde kendinden önceki yuvarlak vokali bünyesine dahil etmiş olarak -up, -üp (*dileyüp*, atup⁵⁹ vb.) şeklinde kullanılmıştır (Ergin, 2002: 585).

Türki süzlerni **ayırıp** hem kuşup uşur. (1436)

“Türkçe kelimeleri hem ayrı hem de birleşik bir şekilde okur.”

Piterburgdaki “Bitte Paj hem Kalugin” kitap ticarethanesi kendi kütüphanelerinin Nemse kitapları şu’besni **tertip idüp** yola koymak için Germanyadan Adulof Markes’i da’vet itdî. (1660)

“Petersburg’daki “Bitte Paj hem Kalugin” kitap ticarethanesi kendi kütüphanelerinin Alman kitapları bölümünü düzenleyip yoluna koyması için Almanya’dan Adulof Markes’i davet etti.”

Ta’til vakitlerinde cey künleri yürtka **ķaytup** andağı ‘ailem ile yaşasam bunuñ ķay yerî fena olaķaķ? (211)

“Tatil vakitlerinde bahar günleri eve dönüp oradaki ailem ile yaşasam bunda ne fenalık var?”

3.1.2.2.8.3.2. -araķ, -erek⁶⁰

Raspiskağa ķul ķuyup tiligramnı **alarak** Rusnı űzatķaķda, diputat tiligramnı aķup uķurģa başıladı. (281)

“Makbuza imza atıp telgrafi alarak Rus’u yolladıktan sonra, vekil telgrafi aķıp okumaya başıladı.”

⁵⁹ bkz. Muharrem Ergin, *Dede Korlut Kitabı II İndeks-Gramer*, Ankara, 1997; Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997; Hatice Şahin, *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.

⁶⁰ Bu ek hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Yüce, *Gerundien in Türkischen: Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Simurg Yay., İstanbul 1999; Ekrem Arıkoğlu, “Türkçenin -rAk ve -ArAk Ekleri Hakkında” V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-26 Eylül 2004, C. 1, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2004, s. 187-191; Zeynep Korkmaz, “Türkçedeki -arak/-erek Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1., Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1995, s. 128-132.

Rasin, Gurney ve Viktor Hugo, Puşkin, Lermontof, Sa'di, Fuzuli gibi şa'irlerin hemmesiyle tanışıp **konusarak** beyan-ı hissiyat ve tasvir-i tabi'at hususundaki maharetlerine vakıf olmak istiyor mısınız? (854)

“Rasin, Gurney ve Viktor Hugo, Puşkin, Lermontof, Sadi, Fuzuli gibi şairlerin her biriyle tanışıp konuşarak duygularını dile getirme ve tabiatı tasvir etme konusundaki maharetlerine vakıf olmak istiyor musunuz?”

Zaten biz Müslümanlar bir kere dinimize bakacak ve oradaki şeylere tuğrı ma'nalar **virerek** düşünecek olursak mektep ile matbu'at karşısında diz çökmeye, bunları ve bunlara hadim olanları her cihetle ta'zim ve tekrim itmeye ve her türlü sa'adet ve feyzimizi bunlardan beklemece dinimizce mecburuz (979)

“Zaten biz Müslümanlar bir kere dinimize bakacak ve oradaki şeylere doğru anlamlar vererek düşünecek olursak mektep ile matbuat karşısında diz çökmeye, bunları ve bunlara hizmet edenleri her şekilde yüceltmeye ve her türlü saadet ve feyzimizi bunlardan beklemece dinimizce mecburuz.”

3.1.2.2.8.3.3. -arday

Kıra'at-ı Türki (balalarının halklarını tüzeturdey, zihnlerini **açarday**, 'ilim ve ma'rifetke heveslerini arttırırdı mu'allimler üzleri muvafık kürgen kitaplar. (1455)

“Türkçe okuma çocukların kişiliklerini düzgün hale getirecek, zihinlerini açacak, ilim ve marifete heveslerini arttıracak öğretmenlerin uygun gördüğü kitaplar.”

3.1.2.2.8.3.4. -gaç, -geç

Başını uñga, sülga bürgalap küzgini türlü yirge kitirüp **karagaç** anı östel üstüne kıydı da yeñiden çeyni içerge başladı. (31)

“Başını sağa, sola çevirip aynayla yüzünün birkaç yerine baktıktan sonra aynayı tekrar masanın üstüne koydu ve çayını içmeye başladı.”

Şunıñ içün de ul Dumaga a'za **saylangaç** şüyındı. (88)

“Bundan dolayı Vekil Dumaya aza seçilince sevindi.”

Biraz **uğuğaç** istakannı kılına alup, çeyni birer, birer yūtarak ve küznı gaziteden ayırmayınça, yalnız kılını suzup çıkıknı alarak biraz kapup kıyadır idı. (145)

“Biraz okuyunca bardağı eline alıp, çayı birer birer yudumlayarak ve gözünü gazeteden ayırmayarak, sadece elini uzatarak aldığı çıkıktan biraz yiyor idi.”

Hadime semavarnı **kitürgeç**, diputat çey yasap bu hanımni östel yanınarak utururğa da'vet itdi. (179)

Hizmetçi semaveri getirince, vekil çay hazırlayıp bu hanımı masanın yanına oturmaya davet etti.”

3.1.2.2.8.3.5. -ğança, -gençe; -kança, -kençe

...hem İslamiyet evvelki ruhına, evvelki saf haline **kaytarılğançağa** kadar şulay bulaçaqlardır (603).

“...ve İslamiyet önceki ruhuna, önceki saf haline geri dönünceye kadar böyle olacaklardır”

Istağağa yeñiden çey saldı ve ağızına da biraz çıkçık alup kapdı, çeyi **suvınğançağa** kadar, ağızındaki çıkçıkni çeyniy çeyniy, ve uram buyındaki terezege barup yazuv östeli üstüne kükregi ile tayanarak “Neva” Caddesindeki halıknı seyr itmege başladı (34)

“Bardağa tekrar çay koydu ve ağızına da biraz çıkçık alarak yedi, çayı soğuyuncaya kadar, ağızındaki çıkçığı çiğneye çiğneye ve sokak boyundaki pencereye doğru giderek yazı masasının üstüne göğsüyle dayanarak “Neva” Caddesindeki halkı seyretmeye başladı”

Bir çare de yük kız **digençe** buldı. (324)

“Kız başka bir çare yok diyecek oldu.”

Ul biçare atamnıñ Rus mektebine **kırgeñçe** bir iki yıl içinde baña bildiresi kilgen nerselerni üğretirge unar, un bişer yıl medresede yatuv da az bula iken. (542)

“O biçare babamn Rus mektebine girince bir iki yıl içinde bana öğreteceği şeyleri öğretmek için onar, on beşer yıl medresede yatmak az gelirmiş.”

3.1.2.2.8.3.6. -ğanda, -gende; -kanda, -kende

Yavrupa’ğa **ķarağanda** Türkiye hükümeti ve Türklerniñ pek artda oldığını kürsem de, andağı Müslümanlarnıñ teraķķiyat-ı fikriye ve ‘ilmiye cihetinden bızniñ Rusya’daki Müslümanlarğa ķarağanda pek küp alda, mektepleri muntazam, hatunları hür oldığını ve İslamiyetniñ teraķķige mani’ olmadığını da şunda añladım. (634)

“Avrupa’ya baktığımda Türkiye hükümeti ve Türklerin çok geride olduğunu görsem de, oradaki Müslümanların fikri ve ilmi ilerleme bakımından Rusya’daki Müslümanlara nazaran çok önde olduklarını, mekteplerinin muntazam, hatunlarının hür olduğunu ve İslamiyet’in ilerlemeye mani olmadığını da burada anladım.”

Benim maksudum üz vatanımız olan Rusyada türup milletdaşlarıma hıdmet itmek ve bu zamanda hıdmet ite alur içün de yuğarı derece tahsil kürirge hacet olduğından bir sene İstanbulda **türgandan** soñ, Piterburga kıaytup ‘ali dersler uķurğa lüzum kürdüm. (637)

“Benim amacım öz vatanımız olan Rusya’da yaşayıp milletdaşlarıma hizmet etmek ve bu zamanda hizmet edebilmek için de ileri derecede tahsil görmeye ihtiyaç olduğundan bir sene İstanbul’da yaşadıkdan sonra, Petersburg’a geri dönerek yüksek dersler okuma ihtiyacı gördüm.”

Eger diputatlardan birer tanış adamıñ olsa ul üzine nevbet **kilgende** Dumadan duħuliye bilıti alup bire, şunuñ ile Dumağa kıresın. (272)

Bızñıñ diputat ile kıız **kırğende** konkada baytaķ adamlar bar idı. (330)

“Bizim vekil ile kıız bindiğinde konkada pek çok adam vardı.”

3.1.2.2.8.3.7. -ınça

Oķudığımız nefl namazlarına muķabil Kevser şarapları, çekdiğimiz tesbih tüymeleri **sanınça** huri kıızları virilse fi’l-haķıķa fena olmaz idı, amma... (1191)

“Okuduğumuz nefl namazlarına mukabil Kevser şarapları, çektiğimiz tespih düğmeleri sayısınca huri kıızları verilse hakikaten fena olmaz idi, ama...”

3.1.2.2.8.3.8. -mayınça⁶¹

Bıraz uķuğaç istaķannı ķılına alup, çeyni birer, birer yūtarak ve küzñi gazeteden **ayırmayınça**, yalnız ķulını suzup çıkıķıñı alarak bıraz kıapup kıuyadır idı. (145)

“Biraz okuyunca bardağı eline alıp, çayı birer birer yudumlayarak ve gözünü gazeteden ayırmayarak, sadece elini uzatarak aldığı çıkıķıktan biraz yiyor idi.”

Bızñıñ diputatñıñ böyle yat bir kıız ile birge uturup baruvlarına ve ķılaķdan ķılaķğa sūyleşüvlerine yuķarıda mezkur diputatlar abdırıp, bunlardan bir de küzlerin **almayınça** kıarap baralar idı. (353)

“Bizim vekilin böyle yabancı bir kıız ile birlikte oturmalarına ve kulaktan kulağa konuşmalarına yukarıda adı geçen vekiller şaşırp, bunlardan bir de gözlerini alamayınca onlara bakıp duruyorlardı.”

⁶¹ Daha geniş bilgi için bkz. ÖNER, M. (2011). “-matı Gerundiyumu Hakkında”, *Türkçe Yazıları*, İstanbul: Kesit Yay., 67, 75.

Birçok Müslümanlar üzlerini kızlarını uktmak isteseler de, terbiye-i milliye ve ahlak-ı İslamiye ile uktur urın yıklığından **uktmayınca** kaldıralar iken. (657)

“Birçok Müslümanlar kendi kızlarını okutmak isteseler de, millî terbiye ve İslam ahlakı ile okutacak yerlerin yokluğundan kızlarını okutmaktan vazgeçince kaldırıyorlarmış.”

Şehirden bir yirden hat kütmediği için, diputat hatnı kulına alğaç kaydan ve kimden olduğını güya tışkı yağından uk anlarğa tırışup, kanvirtni **açmayınca** üstindeği yazuvını bir niçe kat ukudı. (219)

“Şehirden ya da başka bir yerden mektup beklemediği için, vekil mektubu eline alınca nerden ve kimden olduğunu güya sadece dış tarafından anlamaya çalışıp, zarfı açmayınca üstündeki yazıyı bir kaç kez okudu.”

Metinlerimizde tespit ettiğimiz gerundiyum ve gerundiyum gruplarını yukarıda listedik. Bunların dışında metinlerimizde bulunmayan fakat Tatar Türkçesinde kullanılan gerundiyum yapıları şunlardır: *galı*; *-bırağ*, *-birek*, *-brak*; *-mesten*; *-memişke*; *-mıy*, *-miy*; *-mıyça*, *-miyçe*; *-mıyçı*, *-miyçi*, *-miyrek*; *-rlıktey* (Kartalcık, 2008: 91).

3.1.2.2.9. Kısaltma Grupları

Kısaltma grupları, cümlelerden ve kelime gruplarından yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan gruplardır. Bu yapılar daha çok partisip, infinitif ve gerundiyum gruplarının kısalması ve kalıplaşmasıyla ortaya çıkarlar. İki isim unsurundan meydana gelen kısaltma gruplarında ikinci unsur genellikle bir nitelik ismi olur. Fakat ikinci unsuru nitelik ismi olmayan kısaltma grupları da vardır (Karahan, 2010: 79, 80).

3.1.2.2.9.1. İsnat grubu

Biri diğesine isnat edilen iki unsurdan meydana gelen isnat grubunda isnat edilen unsur isnat olunandan, kendisine isnat yapılandan sonra gelir. Kendisine isnat yapılan unsur yalın halde ve iyelik eki almış halde bulunabilir. İsnat grubuna şu örnekler verilebilir: *baş açık*, *üst baş perişan*, *karnı tok*, *sırtı pek* gibi (Ergin, 2002: 677).

Üçinçisi üstine gine ak kazakı, kara çalbar, başına çitleri kaytarup kuyğan tar tula bürük, dürtinçisi başına **tübesi tar**, **ağızı kiñ** ozunçarak ak bürük, üstine zeñger cilen kiygen ve

anıñ astından çapan kiyip, yïfek yavlık ile bilin beylegen, ayağında yeşil çitık ile büyük ökçeli keviş idı. (338)

“Üçüncüsü üstüne yine beyaz kazaki, siyah pantolon, başına kenarları ters yüz edilmiş dar kaplanmış tula börk, dördüncüsü başında tepesi dar, ağzı geniş uzunca beyaz börk, üstüne gök mavisi cilen giymiş ve onun altından çapan giyip, ipek mendil ile beline bağlamış, ayağında yeşil çizme ile büyük ökçeli keviş vardı.”

3.1.2.2.9.2. İlgi grubu

Genitif grubu, genitif eki ile birbirine bağlanan iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Bu yapıda genitifli unsur önce, onun bağlandığı yalın isim ise sonra gelir. Grubun anlamı genitif ekinin ilgi fonksiyonuna dayanır. Şu misaller genitif grubuna örnek olarak gösterilebilir: *bizim kız, sizin oğlan, Ahmet dayının oğlan* gibi (Ergin, 2002: 678).

Bızññ diputat üz yanına utırğan kızññ kulağınarak yakınlaşup muna bunlarınñ birññışi Aknulla Oblastından Kırgız diputatı Koşçıgolof. (340)

“Bizim vekil kendi yanına oturan kızın kulağına doğru yaklaşarak işte bunların birincisi Aknulla Oblastından Kırgız vekil Koşçıgolof.”

“**Bızññ uyezd halkı** bütün ‘ailesi ile yıl boyunca kiçe gündüz işliyer de alay da tamaqları tuymıy, üstleri alama, küp işlevden billeri bükreygen, kayğu ve hasretten mañğayları cıyurulğan, küñilleri sınık bula, baħusus bu vaķitlerde yeñi aşlık ülgürmez burun biçareler açlıktan üler...” (55)

“Bizim uyezd halkı bütün ailesi ile yıl boyunca gece gündüz çalıştıkları halde karınları doymuyor, üstleri eski püskü, çok çalışmaktan belleri kamburlaşmış, kaygı ve hasretten alınları kırışmış, gönülleri sıkıntılı, özellikle bu vakitlerde ekinler yetişmeden önce biçareler açlıktan ölür...”

3.1.2.2.9.3. Yönelme grubu

Yönelme veya yaklaşma grubu, datif eki almış bir isimle kendinden sonra gelen yalın bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur: *dile kolay, cana yakın, başa bela, başına buyruk, keyfine düşkün* gibi (Ergin, 2002: 679; Karahan, 1999: 41).

Terezege yakın bir cirde yazuv östeli, anıñ üstünde gazeteleri, poçmakdağı yetajirkada Gosudarstvenniy Dumağa hükümet tarafından kirtilgen ve birer nüshası diputatğa birilgen zakon proektları. (16)

“Pencereye yakın bir yerde yazı masası, onun üstünde gazeteleri, köşedeki etajerde Devlet Duma’sında hükümet tarafından kabul edilen ve birer nüshası verilen kanun taslakları.”

Anda **kırkğa yakın** Müslüman ve Türk diputatları bulunaçaq. (90)

“Orada kırka yakın Müslüman ve Türk vekilleri bulunacak.”

İşıkke yakın cirde şırma artında karavat. (17)

“Kapiya yakın yerde paravanın arkasında kerevet.”

3.1.2.2.9.4. Bulunma grubu

Bulunma grubu bulunma eki almış bir isimle kendinden sonra gelen bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur: *haftada bir, solda sıfır, dörtte üç, yükte hafif* gibi (Karahan, 1999: 14).

İyne taşlasañ yirge tüşmez, şul **derecede tıgızlıq**. (35)

“İğne atsan yere düşmez, o derece kalabalık.”

3.1.2.2.9.5. Çıkma grubu

Çıkma grubu ablatif eki almış bir isimle kendinden sonra gelen bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur: *yandan çarklı, candan arkadaş, içinden pazarlıklı, yalandan dostluk* gibi (Ergin, 2002: 681).

Bunlar **küpden tügıl** gıne diputatğa ivünden küçteneç kılgenler idı. (25)

“Bunlar kısa zaman önce vekile evinden hediye olarak gelmişti.”

Çünkü **künden kün** anıñ hissiyatı cerahetlene ve ümidlerı yımırile bara idı. (72)

“Çünkü günden güne onun hissiyatı derinden etkileniyor ve ümitleri yıkılıyordu.”

3.1.2.3. Cümle

Bir yapma veya olmanın nitelendirildiği dil yapılarına *cümle* adı verilmektedir. Cümle, varlıkta gerçekleşen değişimin veya bir yapma veya olmanın nitelendiği yapılara verilen addır (Karaağaç, 2012: 498, 499). Bir başka tanıma göre cümle, bir fikri, düşüncüyü,

hareketi, duyguyu veya bir olayı hüküm bildirerek ifade eden kelime grubudur. Cümlelerin başlıca fonksiyonu hüküm ve yargı bildirmektir. Cümlelerin kurulması için en temel şart hükümlü bir fiilin var olmasıdır. Bir tek çekimli fiil cümlelerin kurulması ve varlığı için yeterlidir. Cümlede yargı bildiren öge yüklemidir. Cümle yüklem üzerine kurulur. Yüklem duruma göre başka ögelerle de desteklenir (Ergin, 2002: 686; Karahan, 2010: 10, 11).

3.1.2.3.1. Cümle Türleri

3.1.2.3.1.1. Anlamına göre cümleler

Bütün cümleler yapısında bulunan kelime ve eklerin yönlendirdiği soru, bildirme, emir ve istek gibi anlam özelliklerinden birine sahiptir. Fakat bir cümle hangi anlam ifadesini taşırsa taşırsın temelde ya olumlu ya da olumsuz bir anlama sahiptir. Olumlu ve olumsuz cümleler ayrıca soru, bildirme, emir ve istek gibi anlamlar da taşıyabilirler (Karahan, 2010: 103).

3.1.2.3.1.1.1. Olumlu cümle

Yargının gerçekleştiğini ve meydana geldiğini anlatan cümleler yüklemine anlamına göre olumlu cümlelerdir. Olumlu cümlelerin yüklemi yapma ve olma bildirir. Bazı cümleler de yüklemine olumsuzluk ifade eden gramer hususiyetleri taşımalarına rağmen anlamca olumludurlar (Karahan, 2010: 103; Karaağaç, 2012: 524).

1907 nç sene Maynñ ünbişı, kñ yaqtı, hava **güzel**. Yaz kşrgenden birli bunuñ kibi güzel kñ Piterburgda birñçi mertebe **oldı** (9)

“1907 yılı Mayıs ayının on beşı, gün aydınlık, hava güzel. Petersburg’da bahar geldiğinden beri böyle güzel bir gün ilk kez görüldü.”

Şöylelikle baytağ müddet yatdıktan soñra, urınından türup baş uçındağı kışkına üstelde olan sa’atine **bağdı**: Altı tülup kilmekde ve tış tamam **yap yaqtı idı**. (138)

“Böylelikle uzunca müddet yattıktan sonra, yerinden kalkıp başucundaki küçücük masada duran saatine baktı: Saat altıya gelmişti ve dışarısı tamamen aydınlık idi.”

Ğazanda birkaç sene muğaddem Müslümanlar darü’l-‘acizin **açaçağ oldılar**. (1333)

“Kazanda birkaç sene önce Müslümanlar Darü’l-‘âcizîn açacak oldular.”

Kendimiz rica idersek Volostinoy Peravliniyeler ve Palitse Mahkemeleri vasıtasıyla başka naloglar ile birlikde **toplayabılır.** (2578)

“Kendimiz rica edersek Volostinoy Paravliniyeler ve Palitse Mahkemeleri vasıtasıyla başka vergilerle birlikte toplanabilir.”

3.1.2.3.1.1.2. Olumsuz cümle

Yargının gerçekleşmediğini anlatan cümlelere *olumsuz cümleler* denir. Bu cümleler eylemin yapılmadığını veya hükmün gerçekleşmediğini gösterir ve cümlenin yüklemi bulunmama ve var olmama ile yapmama ve olmama bildirir. “-ma-“ olumsuzluk eki, “değil”, “ne...ne” edatı ve “yok” ismi gibi unsurlar cümlenin anlamına olumsuzluk katar (Karahan, 2010: 104; Karaağaç, 2012: 524). Burada yapı bakımından olumsuz gibi görünmekle birlikte anlamca olumlu olan cümleler de bulunmaktadır.⁶²

İndi hatunların da bu kadar güzel ve bu kadar latifi olan bu kızın karşısında kim müte’essir **olmaz?** (316)

“Şimdi hatunların bu kadar güzel ve bu kadar latifi olan bu kızın karşısında kim etkilenmez?”

Hiç kime fa’idesi olmayan işana yahud manağa ayda elli ruble, yüz ruble sadakalar paralar toplanıyor, halbuki bütün milletleri ve ‘umum benibeşer için nafi’ ve hadim-i insaniyet olan mu’allimlerine ayda beş on ruble vazife vırmeğe akça **tapılmıyor.** (953)

“Hiç kimseye faydası olmayan işana veya rahiplere ayda elli ruble, yüz ruble sadaka ve paralar toplanıyor, halbuki bütün milletleri ve tüm insanoğlu için faydalı ve insanlığa hizmet eden öğretmenlerine ayda beş on rublelik görev vermeye para bulunmuyor.”

Bu şartları burada tamamiyle ve açık suretde beyan itmeğe zaman ve mekan müsa’id **degıldir.** (1952)

“Bu şartları burada tamamiyle ve açık bir şekilde beyan etmeye zaman ve mekan müsait degildir.”

Diyeceksñiz: Efrad-ı milletin hepsi de böyle degıldir. Pek tuğrı. Hepsi de böyle **degıldir.** (1987)

⁶² Örneğin *Bilmiyor değil* cümlesinde birinci ve ikinci kelimede olumsuzluk yapıları vardır. Burada cümle yapı bakımından olumsuzken anlamı olumludur. *Gelmiş değil* ile *Gelmemiş değilim* örneklerinin birincisi yapıca ve anlamca olumsuzdur. Fakat ikinci cümle ise yapıca olumsuzken anlamca olumludur (Demir ve Yılmaz, 2012: 252).

“Diyeceksiniz: Millet fertlerinin hepsi de böyle değildir. Çok doğru. Hepsi de böyle değildir.”

Bir avılğa, bir şehirge imam olup da şu biçare milletlerimiziñ ta’lim ve terbiyesine çalışmağa, bunlarıñ mümkün mertebe kesb-ı sa’adet itmelerine gayret itmegi bizim şakirdlerimiz fikirlerine de **kırtmıyorlar**. (2000)

“Bir köye, bir şehre imam olup da şu biçare milletlerimizin talim ve terbiyesine çalışmaya, onların mümkün mertebe mutlu olmaları için gayret etmeyi bizim şakirtlerimiz akıllarına bile getirmiyorlar.”

İyne taşlasañ yirge tüşmez, şul derecede tıgızlık. Atlı ve ceyevliniñ hesabı **yük**. (35)

“İgne atsan yere düşmez, o derece kalabalık. Atlı ve yayaların haddi hesabı yok.”

Başka hiçbir isim ve familya **yük**. (230)

“Başka hiçbir isim ve bilgi yok.”

3.1.2.3.1.1.3. Soru cümlesi

Soru cümleleri, soru sormak suretiyle bilgi almayı amaçlayan cümlelerdir. Soru eki *-mI* ile soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları ve soru edatları cümlelere soru anlamı kazandıran gramer unsurlarıdır (Karahana, 2010: 107).

Soru cümleleri, olumlu veya olumsuz anlama sahip olabilir. Soru cümlesi, soru kavramı kazandıran *hangi, ne, kim, kaç, nasıl* gibi soru ifade eden kelimelerden biriyle veya *evet* ya da *hayır* karşılığını isteyen *mi* soru ekiyle oluşturulan cümle türüdür (Karaağaç, 2012: 525).

Bunlar **nişliyeler**? Aşkani kaydan ve **niçik tabalar**? (52)

“Bunlar ne yapıyorlar? Bu kadar parayı nereden ve nasıl kazanıyorlar?”

‘Acaib **bu ne iş**? Bu kadar üz kürüp, bu derece teklifsiz kılınucı bu güzel kız **kimdir**? Bunuñ ile ikev gine uturganda ipdeşlerden birer Müslüman diputatı ve hususen mollaları kilüp kirecek bulsalar ‘aceba bir şüphege **tüşmezler mi**? (167)

“Bu nasıl iş? Kendine bu derece yakın görünen ve teklifsiz şekilde davranan bu güzel kız kimdir? Bu kızla ikisi baş başa otururlarken arkadaşlarından bir Müslüman vekil veya özellikle mollalar gelip içeri girecek olsalar acaba bir şüpheye düşmezler mi?”

Hayatınıñ lezzet ve sa’adeti sizniñ kaşıñızda **neden** ‘ibaretdir? (681)

“Hayatının lezzet ve saadeti sizin için neden ibarettir?”

Cem’iyetiñ idare merkezi **nerede** olmalı? (1911)

“Cemiyetin idare merkezi nerede olmalı?”

Kendiñiz gazete delisi olduğunuz halde size öyle şey hiç yakışur **mı** diyeceksiniz **değil** mi? (2120)

“Kendiniz gazete delisi olduğunuz halde size böyle bir şey hiç yakışıyor mu diyeceksiniz **değil** mi?”

‘Aceba, buğgaltırın Baya böyle şeyler teklif itmesinin sebebi **nedir**? (2253)

“Acaba, muhasebecinin Bay’a böyle şeyler teklif etmesinin sebebi nedir?”

3.1.2.3.1.1.4. Emir cümlesi

Emir kipi ekiyle çekimlenmiş yükleme sahip olan cümleye *emir cümlesi* denir (Özkan ve Sevinçli, 2012: 186).

Diputat ile kız konkada **bara tursunlar**. (373)

“Vekil ile kız konkada gidedursunlar.”

Fakat ahlak ve tabi’atımızı bakalım, iç yüzümüzü gözden **geçirelim**. (1285)

“Fakat ahlak ve tabiatımıza bakalım, iç yüzümüzü gözden geçirelim.”

Bu kitaplar yiñil, üzümüzün Türki tilmizde, küçük ve açık ‘avam-ı halkide, yaş şakirdlerde boş vakitlerde uşurluk ve meşakkatsiz aňlarlık **olsunlar**. (1483)

“Bu kitaplar kolay, kendi Türkçemizde, küçük, açık ve avam halkın arasında, genç öğrencilerin boş vakitlerinde okuyabilecekleri ve kolay anlayabilecekleri özellikte olsun.”

Gözlerimiz ile kanturişiklerimizin kelepüşlerini karun* giydiklerini görmekten ziyade kürşilerimizin ve başka milletlerin ma’arif ve terakkilerini görmege **çalışalım**. (1603)

“Gözlerimiz ile memurlarımızın kelepüşlerini karun* giydiklerini görmekten ziyade komşularımızın ve başka milletlerin bilim ve terakkilerini görmeye çalışalım.”

Cem’iyetin esasını, suret-i teşekkülünü, cem’iyetden maksad ve matlup ne idüğünü, cem’iyet efradının vazifeleri neden ‘ibaret olduğunu bilmedükden sonra bizim başkalar takliden yaptığımız cem’iyetlerden ne semere **çıksun**! (1971)

“Cemiyetin esasını, suret-i teşekkülünü, cemiyetten maksat ve istenilenin ne olduğunu, cemiyet fertlerinin vazifelerinin neden ibaret olduğunu bilmedikten sonra bizim başkalarını taklit ederek yaptığımız cemiyetlerden ne fayda gelir!”

Mahz üstlerinde çapan ve palma olduğu için kendilerine, ‘alimlik ve verasetü’l-enbiyalık zahid ve takvalık sıfatları isnad idüp üzlerine beñzemeyenleri ve fikirce kendilerine uymayanları, palto ile eşlepe giydikleri için, şeri’atın özünden de uzup tahkîr ve tekfîre

kalkışmazsalar bunların kendilerine de hiç tokanmamalı, ta'arruz itmemeli, kendi hallerinde ve kendi 'alemlerinde istedikleri gibi **yaşayu vîrsünler**. (2284)

“Sırf üstlerinde çapan ve palma olduğu için kendilerine, âlimlik ve verâsetü'l-enbiyalık zahit ve takvalı sıfatları isnat edip kendilerine benzemeyenleri ve fikirce kendilerine uymayanları, palto ile şapka taktıkları için, şeriatın özünden de uzaklaşıp tahkir ve tekfire kalkışmazsalar bunların kendilerine de hiç dokunmamalı, taarruz etmemeli: Bunlar kendi hallerinde ve kendi alemlerinde istedikleri gibi yaşayıversinler.”

3.1.2.3.1.1.5. Hitap cümlesi

Konuşanın iç dünyasını özellikle de sevinç, hüzn, heyecan, öfke, şaşkınlık, küçümseme gibi duyguları ifade eden cümleler hitap cümleleridir. Bu tür cümlelerin sonunda genellikle ünlem işareti kullanılır.

Hem de kendileri cahil, 'akılsız ve mesleksiz ve indallah erzel olmakla beraber birtakım mü'min oğlu mü'minler ve ihtimal ki ba'zı bîr 'alim ve fazıl zatların mañlaylarına küfürlük pîçetî basmak ile de meşğul oluyorlarmış, te'essüf! Fena haber! (2296)

“Hem de kendileri cahil, akılsız, mesleksiz ve Allah katında en aşağılık olmakla beraber birtakım mümin oğlu müminler ve ihtimal ki bazı âlim ve fâzıl zatların alınlarına küfürlük mührü basmak ile de meşgul oluyorlarmış, teessüf! Fena haber!”

Acaip hal! Din ve iman öğretmek için İmam Efendi yavuz ve beddu'a idiyor, razi olmuyor, bu nasıl haldir? (2322)

“Şaşılacak hal! Din ve iman öğretmek için İmam Efendi kötülük ve beddua ediyor, razi olmuyor, bu nasıl bir durumdur?”

İt, mîñ mertebe kiñeş it, aḡ canım mûna bu kız kûlîma tûşse ben siznîñ yûzîñizge de bakacak tûḡlîmîn, ben diputatmîn, diputatnîñ kîm olduğından siznîñ haberîñiz yûḡ ise de ben anı üzüm pek yaḡşı bilemîn, aḡ bu kız, ne ḡadar da ḡüzeldir! (253)

“Danış, bin kere danış, ah canım bu kız elime düşse ben sizin yüzünüze de bakacak değilim, ben vekilim, vekilin kim olduğundan sizin haberiniz yoksa da ben onu pek iyi tanırım, ah bu kız, ne kadar da güzeldir!”

3.1.2.3.1.2. Yüklemin türüne göre cümleler

3.1.2.3.1.2.1. İsim cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiil değil, ad veya ad soylu olan cümle isim cümlesidir. İsim cümlesinde fiil cümlesindeki gibi bir yapma veya olma yoktur. Bu cümleler bir varoluş bildirir. Bunun nedeni de taşıdığı tek fiilin var oluş bildiren ana yardımcı fiil olmasıdır. İsim cümlesi, sadece ana yardımcı fiille kurulabilen cümle türüdür (Karaağaç, 2009: 204; Karaağaç, 2012: 521).

1907 nçı sene Maynıñ ünbişı, kün **yaqtı**, hava **güzel**. (8)

“1907 yılı Mayıs ayının on beşi, gün aydınlık, hava güzel.”

Her birisi üzine bir türlü tüşüne, güya bunların arasında müşterek olup, barısının da yüreklerine tiygen, barısının da canlarını açıtқан ve barısının da küñillerine yakın olan hiçbir şey **yükdur**! (120)

“Her biri kendince farklı düşünüyor, güya bunların arasında fikir birliği olup hepsinin de yüreklerine dokunan, hepsinin de canlarını acıtan ve hepsinin de gönüllerine yakın olan hiçbir şey yoktur!”

Bunların bir kısmı coğrafya, tarih, hesap gibi fen ve ‘ilimlere ‘aid ders ve mütala’a kitapları ve diğer kısmı ise asıl edebiyatı teşkil iden ve ma’işet-i ictima’iye ahvalinden bahis olan hikayeler ve **romançıqlardır**. (1222)

“Bunların bir kısmı coğrafya, tarih, hesap gibi fen ve ilimlere ait ders ve mütalaa kitapları, diğer kısmı ise edebiyatın temelini teşkil eden ve sosyal hayatın ahvalinden bahsedilen hikayeler ve romancıklardır.”

Bir hayvanın üstünde ‘arız olmuş mikroplar (kurdar) hayvanın cesedi tamam cürüyüp bitinceye kadar mahv olmadığı gibi, Tatar imamları da Tatar milletini mahv itmezden muqaddem munkarız olmazlar; millet mevcut oldukça onların idame-i hayatları için daha gıda **vardır**. (2536)

“Bir hayvanın üstünde ortaya çıkmış mikroplar (kurtlar) hayvanın cesedi tamamen cürüyüp bitinceye kadar mahvolmadığı gibi, Tatar imamları da Tatar milletini mahvetmeden önce tükenmezler; millet var oldukça onların hayatlarını devam ettirmeleri için henüz gıda vardır.”

3.1.2.3.1.2.2. Fiil cümlesi

Cümlelerin yüklemi çekimli bir fiil veya birleşik fiil ise bu cümlelere *fiil cümlesi* denir. Fiil cümleleri her türlü iş, oluş, yapma ve olmaları bildirir. Bu nedenle fiil cümleleri isim cümlelerine oranla daha yaygın bir şekilde kullanılırlar. Yüklemi geçişli bir fiil olan cümlelerde cümle öğelerinin hepsi bulunabilirken, geçişsiz fiile sahip olan cümlelerde nesne bulunmaz (Karaağaç, 2009: 202; Karaağaç, 2012: 518).

Sa’at ikiye yakınlaştığı cihetle diputat Dumağa kirecek olup kız ile **kürışdı**. (469)

“*Saat ikiye yaklaştığında vekil Duma’ya girecek olup kız ile vedalaştı.*”

Şunuñ içün de sigİZ toKuz yaşlarımda vaKtımde benİ Türkçe uKıtur içün yürtumuzğa bir mu’allime **kitİrgen**. (537)

“*Bunun için de sekiz dokuz yaşlarımda beni Türkçe okutmak için evimize bir muallime getirmiş.*”

Güzel güzel rü’yalar da **göriyordun**, bugün yİğİrmİnçİ ‘asırnıñ te’sirli rüzgarı **esdi**, bize de **toKandı**, uykudan **kalkmadık** ise de lakin uykumuz **kadı**, rahatımız **bozuldı**. (1767)

“*Güzel güzel rüyalar da görüyordun, bugün yirminci asrın tesirli rüzgârı esti, bize de dokundu, uykudan kalkamadık ise de uykumuz kaçtı, rahatımız bozuldu.*”

3.1.2.3.1.3. Yüklem yerine göre cümleler

3.1.2.3.1.3.1. Kurallı cümle

Yüklem sonda bulunduğu cümlelere *kurallı cümle* denir. Cümlelerin temel ögesi olan yüklem sonda bulunur. Türkçe sentaksın temel özelliği yardımcı ögeden ana ögeye doğru diziliştir. Dolayısıyla yüklemi tamamlayan ögeler, yüklemden önce gelir. Yükleme en yakın konumlandırılmış öge genellikle belirtilmek ve vurgulanmak istenen ögedir (Karahan, 2010: 100; Karaağaç, 2012: 523).

Tamamiyle alafranka güzel kiyünmiş ve buyğa yitken bir kız kilüp kİrdİ ve tuğru diputatnıñ yanına kilerek kürİşürke Kılın suzdı hem üznİñ familyasını da **süyledİ**. (149)

“*Tamamiyle alafranga güzel giyinmiş ve boyu uzun bir kız gelip içeri girdi ve doğruca vekilin yanına gelerek selamlaşmak için elini uzattı. Ailesinin kim olduğundan bahsetti.*”

Uram buyında baytağ ızınluğda, granit taşından yasalğan tebenek küyma, üstünde timır reşetke küymanıñ iki başında at arba ile kırır içün iki kapka ve ortalıkda cayav kırır üçün kicirek bir kapka **var.** (441)

“Sokak boyunca pek çok uzunluklarda, granit taşından yapılmış alçacık çit duvar, üstünde demir parmaklık çitin iki başında at arabası ile girmek için iki kapı ve ortada da yaya olarak girmek için küçücük bir kapı var.”

Biz kendimizi insan diye geziyoruz, suret-i zahirimize bakarak başkalarda bizde insan **diyorlar.** (1284)

“Biz de kendimize insan diye ortalıkta geziyoruz, dış görünüşümüze bakarak başkaları da bize insan diyor.”

Bñ kere hamdler olsun, milletimiziñ teraqqi ve te’alisine hürriyetperver ve insaniyetli Rus vatandaşlarımız asla mani’ oldığı **yükdur.** (2463)

“Bin kere şükürler olsun, milletimizin gelişmesine ve yücelmesine hürriyetperver ve insaniyetli Rus vatandaşlarımızın asla engel olduğu yoktur.”

3.1.2.3.1.3.2. Devrik cümle

Yüklemi sonda bulunmayan cümlelere *devrik cümle* denir. Özellikle şiirde belirli bir anlamı ve ögeyi öne çıkarmak amacıyla yüklemenin yeri değişebilmektedir. Bu bağlamda devrik cümleler sözlü dilde yazılı dile oranla daha fazla kullanılmaktadır (Karahana, 2010: 100; Karaağaç, 2012: 524). Hikâye, roman ve dilimizin eski metinlerinde de devrik cümlelerin kullanıldığını görmekteyiz. Bu cümleler dilin akışına uygun surette kullanıldığında anlatıma akıcılık ve samimiyet kazandırır (Özkan ve Sevinçli, 2012: 192).

Yaşasın matbu’at! (1065)

Var olsun ma’arif erbabı! (1065)

Ulum-ı diniyye kısqaç, iman, icmal ve insan tafsili, erkan ve if’al ve şera’it-i namaz, namaz okutulup **kar olur** ta’lim idüp. (1441)

“Dinî ilimleri kısaca, iman, icmâl ve insan tafsili, namaz kuralları, esas ve usulleri, namaz okutulup öğretilir.”

3.1.2.3.1.4. Yapısına Göre Cümleler

3.1.2.3.1.4.1. Basit cümle

Yapısında tek yüklem bulunan cümleler yapı bakımından basit cümledir. Basit cümlede tek bir yüklem olduğu için tek bir yargı vardır. Basit cümlede yüklem çekimli bir fiil veya ek-fiil almış isim veya isim gibi kullanılan kelime grubu olabilir. Basit cümlede yalın ve sade bir anlatım hâkimdir (Özkan ve Sevinçli, 2012: 192). İçlerinde birçok söz öbeği ve cümle ögesi bulunmasına karşılık söz konusu cümle tek bir yüklem taşıyorlarsa bu cümle, basit cümledir (Karaağaç, 2009: 197).

Birbiriniñ tıllerini añlamav sebepli, bir milletke, bir tılge mensup bulğan bu Türk balaları, üz ana tıllerinden vazgeçüp Rusça süyleşürge **başladılar**. (122)

“Birbirlerinin dillerini anlamadıklarından ötürü, bir millete, bir dile mensup olan bu Türk çocukları, kendi ana dillerinden vazgeçerek Rusça konuşmaya başladılar.”

Yuğarıda didiğimizçe, bizniñ diputat tünle sa’at ikilerde bülmesine kıytup **yatdı**. (132)

“Yukarıda anlattığımıza göre, bizim vekil gece saat iki gibi odasına dönüp yattı.”

Asırlarca gömülüp kalmış olduğımız maķber cehaletten başımızı küterüp baķduķda etrafımızda görülen asar-ı medeniyeye, hareket ve fa’aliyete **hayran kaldık**. (1770)

“Asırlarca gömülüp kalmış olduğumuz kara cehaletten başımızı kaldırıp baktığımızda etrafımızda görülen medenî eserlere, hareket ve faaliyete hayran kaldık.”

Bu cümleden olmak üzere, evvelden kendisiyle şahsen mu’arefem olmayan genç bir imam efendiden geçenlerde baņa bir mektup **gelmiş idi**. (1833)

“Bu cümleden olmak üzere, önceden kendisiyle şahsen tanışıklığım olmayan genç bir imam efendiden geçenlerde bana bir mektup gelmiş idi.”

3.1.2.3.1.4.2. Birleşik cümle

İki veya daha fazla yargının tek bir cümle yapısı içinde yan cümle veya iç cümle şeklinde birleştirilmesi yoluyla oluşturulan cümle türüne *birleşik cümle* denir (Delice, 2003: 142). Birleşik cümle bir asıl cümle ile onun anlamını tamamlayan bir veya birden fazla yardımcı cümleden oluşur (Ergin, 2002: 701).

3.1.2.3.1.4.2.1. Şartlı birleşik cümle

Şartlı birleşik cümle, şart ifadesine dayalı bir yan cümle ile bir ana cümlelerin birlikteliğinden doğar. Bu cümlede oluş ve kılış bir şart ifadesine dayanmaktadır. Bunun için -sa ekinde kullanılır. Tam bir yargı ifadesi taşımayan bu cümlelerde *istek* ve *temenni* ifadesi de bulunmaktadır. Şartlı birleşik cümlede, cümleler temel cümleye şart, zaman, sebep, benzetme gibi anlamlar kazandırır. Şart ifadesi taşıyan cümle temel cümleden çoğunlukla önce kullanılır. Özne, nesne, yer tamlayıcısı gibi ögeler çoğu zaman zarf fonksiyonuyla temel cümleye bağlanır. Bu yapıda temel cümlelerin gerçekleşmesi şartın gerçekleşmesine bağlıdır (Özkan ve Sevinçli, 2012: 197, 198).

Şart cümlesi bütün dillerde yardımcı cümledir. Bir yüklem, bir şart cümlesi ile tamamlandığı şart cümlesi tek başına yargı bildirmez. Şart cümlesi genellikle ana cümle yüklemine zarfı gibi olmakla birlikte, ana cümle başında veya içinde kullanılmaktadır (Karaağaç, 2009: 198).

İyine **taşlasa**ñ yirge tüşmez (35)

“İğne atsan yere düşmez.”

Cem’iyet’in efradı menafi-i ‘umumiye için kendinin menafi’-i şahsiyesini, rahat ve sa’adetini ve hatta icap **iderse** hayatını bile feda itmeğe hazır olmalıdır. (1945)

“Cemiyetin fertleri toplumun çıkarları için kendi şahsi menfaatlerini, rahat ve saadetlerini, hatta gerekirse hayatını bile feda etmeye hazır olmalıdır.”

Bir adam kendisi **okumazsa**, canından ‘aziz bildiği balalarını hem esaslı ‘ilimler okudup dünyada insancasına yaşayabilecek surette terbiye itmezse, safahat ve israf yollarına çok çok paralar tuttuğu halde millet ma’arif yoluna tutulacak akçanın her kapığı için gözünden bir tamçı yaş akarsa oğlu yahud kızının beş on kapige yeni bir risale, bir hikayet kitabı alup okuduğuna yahud senede beş on ruble çıkarup bir gazete, bir jurnal aldığına kıyametler koparsa fuqarayı bakmağı da cum’a gün mescid yanında tûran dilencilere birer ikişer kapik para tağıdup gitmekden ‘ibaret **zan iderse**, sadağa-i cariyeleri de yalnız köprü yapdurmağdan, kuyu kazıtmağdan ‘ibaret diye **i’tikad iderse**, lisan, edebiyat ve matbu’at bahslerinden, millet’in mazi, hal ve istikbal noktalarından, başka milletlerin ve komşularımızın ahvalinden ve anların te’sisat-ı nafi’alarından, ahval ve usul ma’işetlerinden, ahlak ve efkarlarından, hasıl: ‘Alem-i medeniyet ve insaniyet’in hangi tarafa müteveccihen hareket itdiğinden kendisi hiçbir şeyler **añlamazsa**, añlatmak

isteyenleri **diñlemezse** ve bizim cem'iyetlerimizde şöyle ferdlerden **teşekkül iderse** eyvah! (1984)

“Bir adam kendisi okumazsa, canından aziz bildiği çocuklarına köklü ilimler okutup onları dünyada insan gibi yaşayabileceği şekilde terbiye etmezse, safahat ve israf yollarına pek çok paralar harcadığı halde milletin eğitimi yoluna harcanacak akçanın her kapigi için gözünden bir damla yaş akarsa oğlu yahut kızının beş on kapige yeni bir risale, bir hikaye kitabı alıp okuduğuna yahut senede beş on ruble çıkarıp bir gazete, bir dergi aldığı anda kıyametler koparsa fukarayı gözetmeyi de cuma günü mescit yanında duran dilencilere birer ikişer kapik para atıp gitmekten ibaret olduğunu zannederse, sadaka-i cariyeleri de yalnız köprü yaptırmaktan, kuyu kazdırmaktan ibaret olduğuna inanırsa, dil, edebiyat ve matbuat konularından, milletin mâzî, hâl ve istikbal noktalarından, başka milletlerin ve komşularımızın ahvalinden ve onların bayındırlık işlerinden, ahval ve usul maiyetlerinden, ahlak ve efkarlarından, kısaca: Medeniyet ve insaniyet âleminin hangi tarafa yönelerek hareket ettiğinden kendisi hiçbir şey anlamazsa, anlatmak isteyenleri dinlemezse ve bizim cemiyetlerimiz de böyle fertlerden teşekkül ederse eyvah!”

3.1.2.3.1.4.2.2. İç içe birleşik cümle

Bir cümlemin başka bir cümlemin içine girmesi suretiyle oluşan cümleye *iç içe birleşik cümle* denir. Bu tür cümlelerde bir cümle başka bir cümlemin bir unsuru veya cümle içinde bir isim unsuru gibi kullanılır. İç içe birleşik cümleler asıl ve yardımcı fiiller ve onların birbiriyle münasebetleri bakımından şartlı ve ki'li birleşik cümlelerden epey farklıdır (Ergin, 2002: 704)

İç içe birleşik cümle, bir cümlemin herhangi bir görevle başka bir cümlemin içinde yer almasıyla oluşan cümlelerdir. Bu cümlelerde iç cümle, temel cümlemin nesnesi olarak kullanılmaktadır. Temel cümlemin yüklemi de çoğunlukla *demek*, *saymak*, *zannetmek*, *farz etmek* gibi fiillerdir. Fakat bunların içinde en yaygın olarak kullanılan *demek* fiilidir. Bu cümle türü daha çok aktarma ve alıntılarda kullanılır (Özkan ve Sevinçli, 2012: 201). İç içe birleşik cümlelerde Türkçe sentaksa uygun olarak yardımcı cümle önde, ana cümle ise sonda bulunur (Karaağaç, 2009: 198).

Şark-ı Rus kalem imzasıyla derc idilen makaleler senin yazılarının olsa gerektir, biz bunu işinden sizdik, lakin muntazam suretde hepsini de okuyamadık, eger kendinde

müsveddeleri var ise şunların hepsini birlikde basdırup çıkarır iseñiz güzel olur idi”
diyorlar. (740)

“Şark-ı Rus kalem imzasıyla toplanan makaleler senin yazıların olsa gerektir, biz bunu kokusundan sezdik, lakin muntazam surette hepsini de okuyamadık, eğer kendinde müsveddeleri var ise bunların hepsini birlikte bastırıp neşrederseniz güzel olur idi”
diyorlar.”

Ba’zısı imamlar fena diyor, ba’zısı Rusça bilmiyoruz, ba’zısı ‘Arapça bilmiyoruz **diyor.**
(1002)

“Bazısı imamlara fena diyor, bazıları Rusça, bazıları Arapça bilmiyoruz diyor.”

Bizim bu halimizñin sebebi nedir ‘aceba! Bilmem. Fakat bizde bu fena halin vücudını hiçbirimiz inkar idemez **zan iderim.** (1299)

“Bizim bu halimizin sebebi nedir acaba! Bilmem. Fakat bizde bu fena halin varlığını hiçbirimiz inkar edemez zannederim.”

Bizim Tatarlar nazarında ticaret yalnız tiri, yün, it, may alıp satmak gibi işlerden ‘ibaret görünürse de ticaretin ne gibi nev’ileri ve ne kadar ‘umum için hem kendine fa’idelî kısımları mevcut olduğunu aňlamağa bu müteveffa Markesin terceme-i halî güzel ‘ibret olabılır **zan iderim.** (1747)

“Bizim Tatarlar nazarında ticaret yalnız deri, yün, et, yağ alıp satmak gibi işlerden ibaret görünürse de ticaretin ne gibi türleri ve ne kadar ilim için de kendine faydalı kısımları mevcut olduğunu anlamaya bu müteveffa Markes’in hayatı güzel ibret olabilir zannederim.”

3.1.2.3.1.4.2.3. Ki’li birleşik cümle

Türkçe için yabancı asıllı olan Farsça *ki* edatı ve onun eski şekli *kim* edatıyla yapılan birleşik cümledir. Ki’li birleşik cümle yapısı Türkçe sentaksın aksine hareket eder. Yani asıl unsur ki’li yapıdan önce gelirken yardımcı unsur ise cümlelerin sonunda yer alır. Ki’den sonra gelen cümle yardımcı cümle yapısını teşkil eder (Ergin, 2002: 703).

Ki’li birleşik cümleler bir temel cümle ile onu çeşitli bakımlardan tamamlayan yardımcı cümlelerden meydana gelir ve bu yapıda temel cümle veya asıl cümle yardımcı cümleden önce yer alır. Yardımcı cümle ise doğrudan doğruya temel cümlelerin yüklemine bağlanarak yüklem tamamlayıcı bir ögesi olur. Kelimeye bağlanmak suretiyle yüklem tamamlayıcı bir ögesi veya temel cümlelerin öğelerinden birine bağlanarak onu belirten, tamamlayan ve

niteleyen bir öge fonksiyonunda kullanılır. Ki’li birleşik cümle yapısı yardımcı ögenin asıl ögeden önce gelmesi kuralına aykırıdır. Bu bakımdan ki’li birleşik cümle yapısına şiir ve nesir türünde sıklıkla rastlamaktayız (Özkan ve Sevinçli, 2012: 204).

“Türkçenin yapısına aykırı olan bu kullanım, Türkçeye komşu dillerden alınmıştır. Eski Uygur Türkçesinden başlayarak, Türkçenin *kim* soru zamirinin bu *ki* bağlama zamiri yerine de kullanıldığı görülür. Türkçede bağlama zamiri ihtiyacı olmamasına rağmen, *ki* bağlama edatının *kim* soru zamiri ile ve *kim* zamirine işlev değiştirilerek gerçekleşen bu kullanım, zamanla yerini *ki*’ye bırakmıştır. Türkçe, daha sonraki devirlerde, tamlayıcı, niteleyici ve açıklayıcıları asıl ögeye bağlayıcı zamir *ki*’yi alınca, Eski Türkçede hiç bulunmayan ve bugünkü diğer şivelerde de az bulunan cümle başı bağlaçları, *ki*’li birleşik cümlelerin ana cümleleridir ve kalıplaşarak tek bir sözcük birimi olmuşlardır. *Ki*’nin, bağlama edatı olarak bu kullanımlarının yanında, Türkçede uzun bir süre bağlama zamiri olarak da kullanılmıştır. Günümüz Türkçesi, bilhassa yazılı dil kullanımında bu yapıyı şiddetle reddetmektedir. Bağlama zamiri olarak kullanım dışı kalan *ki*, bağlama edatı olarak, Türkçenin açıklayıcı bağlayıcıları ile yapılan cümlelere benzer *ki*’li birleşik cümlesini kurmaktadır.” (Karaağaç, 2009: 199).

Ma’lumdur **ki**, Maynıñ un bişlerinde Piterburgda tñ asla bulmıy diyerliktır. (66)

“*Malumdur ki, Mayısın on beşlerinde Petersburg’da neredeyse gece olmamaktadır.*”

Mollalarımız hep cennet ve cehennem ile uğraşıyorlar, hep kökden ve ferişte ile şeytandan bahs idiyorlar, üstünde yaşadığımız yerden ve nasıl yaşamamızın usulünden asla bahs itmiyorlar, işe yarayacak, fikir açacak ve bizim dünya ahiret mes’udiyetimize sebep olacak bize hiçbir şey öğretmiyorlar, nasıl öğretsinler **ki** kendileri de ekseriya pek cahil ve fikirsizdirler. (1788)

“*Mollalarımız hep cennet ve cehennem ile uğraşıyorlar, hep Allah’tan, melek ve şeytandan bahsediyorlar, üstünde yaşadığımız yerden ve nasıl yaşamamızın usulünden asla bahsetmiyorlar, işe yarayacak, fikir açacak ve bizim dünya ve ahiret mutluluğumuza sebep olacak hiçbir şey öğretmiyorlar, nasıl öğretsinler ki kendileri de ekseriya pek cahil ve fikirsizdirler.*”

Cem’iyet ile iş görmek için başlıca birkaç şart vardır **ki** bunlar bizde yüküdür. (1941)

“*Cemiyet ile iş görmek için başlıca birkaç şart vardır ki bunlar bizde yoktur.*”

Fakat zaman ve mekanına göre bunların fa’ideleri o derece çok ve o derece büyüktür **ki** burada ta’rife bile imkan yüküdür. (1045)

“Fakat zaman ve mekanına göre bunların faydaları o derece çok ve o derece büyüktür ki burada tarifine bile imkan yoktur.”

3.1.2.3.1.4.3. Girişik cümle

İsim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiillerle kurulan cümlelere *girişik cümleler* denir. Girişik cümlede yardımcı cümle temel cümleye, cümle öğelerinden birini tamamlayan bir öge olarak katılır ve bu yapılar isim, sıfat, zarf gibi görev yaparlar. İsim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiillerle kurulan cümleler yargı ifade etmez ve hüküm bildirmezler. Yargı, kendisinden sonra gelen çekimli şekillerle tamamlanır. Yargı bildirmeyen bu tür yapılar yardımcı cümle değil, kelime grubu olarak kullanılırlar. Bu bakımdan söz konusu cümleler basit cümle olarak değerlendirilirler (Özkan ve Sevinçli, 2012: 207, 208).

Diyanet ve ahlakın safiyeti, te’ala ve terakkişî din hamisî sayılan rüesa-yı ruhaniyenin kesretıyla mütenasip **olmak** lazım **gelirken** bil’akis bunlarda matbu’at ve edebiyat ile mütenasipdir. (923)

“Diyanet ve ahlakın safiyeti, yükselmesi ve ilerlemesi din hamisi sayılan dini liderlerin çokluğuyla orantılı olması gerekirken bilakis bunlarda matbuat ve edebiyat ile orantılıdır.”

Birtakım ‘akla ve hikmete muhalif fikir ve i’tikadları hiç korkmadan ve utanmadan bırakıyorlar. (932)

“Birtakım akla ve hikmete aykırı fikir ve inançları hiç korkmadan ve utanmadan bırakıyorlar.”

Anların böyle hodbinane muan’nidane hareketleri gine kendi didiğiniz gibi bir dakikalık kadar kısa **kalmış** ‘ömrümüz, bulunduğumuz zaman, yaşadığımız mekan ile kıbil-i tatbik değildir. (2349)

“Onların böyle bencilce ve inatçı hareketleri yine kendi dediğiniz gibi bir dakika kadar kısa kalmış ömrümüz, bulunduğumuz zaman, yaşadığımız mekan ile tatbik edilebilir değildir.”

Terbiyesini iltizam itdikleri ahalinin din ve dünyaca mes’udiyetlerine **çalışmak**, bilmediklerini kemal-i lutf ve merhamet-i pederane ile tedricen **öğretmek**, yeniden yeniye fa’ide bahş ve mü’essir va’azlarıyla halkın ahlakını ıslah, fikirlerini tevsi’ için her dürlü vasıtalarla **gayret etmek** bunların en başlıca ve en birinci vazifeleri değil midir?!.. (2412)

“Terbiyesini sağladıkları ahalinin din ve dünya hayatlarında mutlu olmaları için çalışmak, bilmediklerini büyük bir lütuf ve baba şefkati ile adım adım öğretmek, yeniden yeniye

faydalı ve etkileyici vaazlarıyla halkın ahlakını ıslah, fikirlerini genişletmek için her türlü vasıtalarla gayret etmek bunların en başlıca ve en birinci vazifeleri değil midir?!..”

3.1.2.3.1.4.4. Sıralı cümle

Sıralı cümleler arka arkaya sıralanmış cümlelerden oluşur. Gerçi cümle kendi başına bir yargı bildirmekle birlikte, diğer cümlelerle de aralarında bir anlam ilişkisi vardır. Sıralı cümleler birbirlerine sıralama bağlaçlarıyla, virgül ya da noktalı virgülle bağlanırlar. Cümleler arasında temel veya yan cümle ilişkisi değil art arda olma, eş zamanda olma, karşılaştırma ve denkleştirme anlamları vardır. Sıralı cümleler, *bağımlı sıralı cümle* ve *bağımsız sıralı cümle* olmak üzere iki gruba ayrılır (Özkan ve Sevinçli, 2012: 209).

3.1.2.3.1.4.4.1. Bağımlı sıralı cümle

Bağımlı sıra cümle, anlam öğelerinin ortak olmaları yönünden birbirlerine bağlı olan cümlelerdir. Bu cümleler tek başlarına kullanıldıklarında da belirli bir anlama sahiptirler (Özkan ve Sevinçli, 2012: 209).

Azğına yuğarı bir kisesinden aķ bir kağıdnıñ çiti ve anıñ astından kışkine mıyık tarağının başı ve bir qarandaş qalem **kürinüp turalar.** (23)

“Azıcık yukarıda bir cebinden beyaz bir kağıdın kenarı ve onun altında küçücük bıyık tarağının başı ve bir kurşun kalem görünüyor.”

Mektepde bir kadar ders okuduğdan sonra tizden hanesine kıaytup sahiplerine yimek **hazırlıyor**, o işlerini bakıyor, anların tabaķ savutlarını cıyışdurup yıkağuğdan ve temizledikden sonra daha mektebine giderek bir kaç ders **okuyor**, bir daha hanesine kıaytup hıdmetlerini **bakıyor**. (1102)

“Mektepte bir süre derse girdikten sonra çabucak hanesine dönüp ev sahiplerine yemek hazırlıyor, ev işlerine bakıyor, onların kap kacaklarını toplayıp yıkadıktan ve temizledikten sonra tekrar okuluna giderek birkaç ders daha okuyor, yeniden hanesine dönüp işlerini yapıyor.”

Darü’l-fünuna devamla başlayup istüdiyent olduğda **Yapon genci** gayet sade yaşıyor, küçük bir otada geçiniyor, köpışınçe döğiden ‘ibaret olan yemeğini kendi pişiriyor, hiç yorılmaķsızın çalışarak dört sene nihayetinde darü’l-fünunda ikmal idüp şehadetname alıyor. (1120)

“Üniversite öğrenimine devam etmeye başlayıp öğrenci olduğunda Japon genci gayet sade yaşıyor, küçük bir odada geçiniyor, çoğunlukla döğiden ibaret olan yemeğini kendi pişiriyor, hiç yorulmaksızın çalışarak dört sene sonunda üniversiteyi bitirip diploma alıyor.”

Kendimizi kendi Tatarlarımızı **düşündüm.** (1130)

“Kendimizi kendi Tatarlarımızı düşündüm.”

3.1.2.3.1.4.4.2. Bağımsız sıralı cümle

Bu cümle türünde sıralı cümleler arasında ögeler bakımından ortaklık yoktur. Ortaklık anlatılan konunun cümleleri arasındaki anlam yakınlığından doğar. Bu cümleler müstakil olarak kullanıldıklarında anlamlı, bir arada kullanıldıklarında ise aralarında anlam ilişkisi oluşturan cümlelerdir. Buna karşılık bağımsız sıralı cümlelerde özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı ve yüklem gibi cümle ögeleri arasında herhangi bir ortaklıktan söz edilemez (Özkan ve Sevinçli, 2012: 215).

Terezege yakın bir cirde yazu östeli, anıñ üstünde gazeteleri, poçmakdağı yetajirkada Gosudarstvennyy Dumağa hükümet tarafından kirtilgen ve birer nüshası diputatğa birilgen zakon proektları. (16)

“Pencereye yakın bir yerde yazı masası, onun üstünde gazeteleri, köşedeki etajerde Devlet Duma’sında hükümet tarafından kabul edilen ve birer nüshası verilen kanun taslakları.”

İşıkke yakın cirde şırma artında karavat. Añarğa karşı astinedeki қадақlarda iki üç cirde aқ ve қара қазакiler ilingen. (18)

“Kapiya yakın yerde paravanın arkasında kerevet. Onun karşısında duvardaki çivilerde üç yerde ak ve kara kazakiler asılmış.”

Tamaqları tük, çirtseñ bitlerinden қан чıғар, üstleri yağı, küñilleri күр, bar bilgenleri uyun külkі, ‘ışk ve muhabbet, bu atlar, bu ekipajlarınıñ her қayusı üçer bişer mññ sum tura, bu avtomobiller bişer altışar mññ қıymetinde, üstlerindeki bir қат kiyümleri avıllardağı bir niçe ‘aileniñ bütün ‘ömrleri buyunça işlep tapқан mülklerinden қıymet tura. (51)

“Karınları tok, kanı canı yerinde, üstleri şık, gönülleri neşeli, bütün bildikleri oyun, eğlence, aşk ve muhabbet, bu atlar, bu ekipajlarının her biri üçer beşer bin som eder, bu otomobiller beşer altışar bin değerinde, üstlerindeki bir kat giyimleri köylerdeki birkaç ailenin bütün ömürleri boyunca çalışıp kazandıkları mallardan daha kıymetlidir.”

Müslüman olan şehirlerin tolçok bazarlarına bakılacak olursa binlerce Müslüman eski kalmış, çöplükten toplanmış şişeler, eski ve kügergen timir parçaları satmak ile güya ticaret idiyorlar. (1207)

“Müslüman olan şehirlerin bitpazarlarına bakılacak olursa binlerce Müslüman eski kalmış, çöplükten toplanmış şişeler, eski ve küflenmiş demir parçaları satmakla güya ticaret yapıyorlar.”

3.1.2.4. Anlatım Teknikleri

Fatih Kerimî başta gazete ve dergiler olmak üzere, hikaye, roman, seyahatname ve ilmî eserler gibi edebiyatın hemen her alanında kalem oynatmış usta bir yazardır. Eserlerinin geniş bir yelpazaya yayılması Kerimî'nin kaleminin gücünü de ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi Fatih Kerimî, İsmail Gaspıralı'nın ideallerini takip eden bir Tatar ceditçi olarak eserlerini sadeleştirilmiş Osmanlı Türkçesiyle kaleme almıştır.

Kerimî'nin eserlerinde temel konulardan birini oluşturan aydınlanma fikri *eski-yeni, mektep-medrese* çatışması üzerinde temellenmiştir. Bu bakımdan onun temel amacı halkın aydınlanmasını sağlamak, medeni milletler seviyesine ulaşmasını temin etmektir. Kerimî, bu amaçla eserlerinde genel itibarıyla halkın anlayabilceği sade ve anlaşılır bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Bu da onu eserlerinde daha çok didaktik ve açıklamalı anlatım metotlarını kullanmaya itmiştir. Hikayelerinde daha çok tahkiyeli anlatım tarzını kullanan Kerimî, bilhassa gazetelerde kaleme aldığı fikri yazılarında ise eleştirel bir üslup benimsemiş ve halka ulaşmak için öğretici ve açıklayıcı bir anlatım tarzını benimsemiştir.

Aşağıda Fatih Kerimî'nin eserlerini kaleme alırken kullandığı anlatım teknikleri ve bunların kullanımına dair metinlerden aldığımız örneklere yer verilmiştir:

3.1.2.4.1. Tasvirli anlatım

Tasvir, insan dışındaki canlıların ve cansız varlıkların ayırıcı ve belirgin özelliklerinin anlatılmasıdır. Bir başka ifadeyle betimleme, kelimelerle resim yapma sanatıdır. Tasvir veya betimleme yoluyla anlatım kompozisyon türleri içinde bir anlatım biçimi olarak da kullanılmaktadır. Tasvir, eserin kurmaca dünyasında yer alan kişi, olay, zaman ve mekan gibi unsurları sanatın sağladığı imkanlardan yararlanarak görünür kılmaktır (Gülensoy

2010: 656; Tekin, 2006: 200). Fatih Kerimî özellikle *Hıyalmı Hakikatmi* adlı eserinde tasvir yoluyla anlatımı güçlü bir şekilde kullanmıştır:

Piterburgniñ eñ  luğ uramı olan “Neva” Caddesindegi (Nivskiy Prospektde) misafirhanelerniñ biriinde, ikinci Duma a’zasından bir Müslüman deputatı t ra. K nd z sa’at  nik . Deputat  z b lmesinde yalnız gına  ey i e. Terezege ya ın bir cirde yazuv  steli, anı  üstünde gazeteleri, poçmakdağı yetajirkada Gosudarstvenniy Dumağa h kumet tarafından k rt lgen ve birer nüshası deputatğa birılgen zakon proektları.    kke ya ın cirde  irma artında karavat. A narga  ar u astinedeki  ada larda iki    cirde a  ve  ara  zakiler il ngen. (18)

“Petersburg’un en büyük sokağı olan “Neva” Caddesindeki (Nivskiy Prospektta) misafirhanelerin birinde, ikinci Duma azalarından bir müslüman milletvekili yaşar. Gündüz saat 12. Vekil, odasında yalnız başına  ay içiyor. Pencereye yakın bir yerde yazı masası, onun üstünde gazeteleri, köşedeki etajerde Devlet Duma’sında hükümet (15) tarafından kabul edilen ve birer nüshası verilen kanun taslakları. Kapıya yakın yerde paravanın arkasında kerevet. Onun karşısında duvardaki çivilerde    yerde ak ve kara kazakiler asılmış.”

Deputatniñ ayağında  it k.  albar balağı  it k üstünden salınan.  st nde ci li a  k lmek. Anı  üstünden ci siz  ara kamzul kiygen. Başında  ara kelepüş. Kamzulını  yan k sesinden  uyun seğatini   ilbırı asılınup t ra.  ilbırni  bir ba ı seğatte, ikinci başında k  k ne  iblen ma. Azgına yuğarı bir k sesinden a  bir kağıdnı  çiti ve anı  astından k  k ne mıyık tarağını  ba ı ve bir  aranda   alem k r n p t ralar. (23)

“Vekilin ayağında  izme. Pantolon pa ası çizme üstünden salınmış.  st nde yenli ak gömlek. Onun üstünden yensiz siyah yelek giymiş. Başında kara kelepüş. (20) Yeleğinin yan cebinden koyun saatinin zinciri asılı duruyor. Zincirin bir ba ı saatte, diğ r başında k  c c k k iblen ma. Azıcık yukarıda bir cebinden beyaz bir kağıdın kenarı ve onun altında k  c c k bıyık tarağının ba ı ve bir kurşun kalem görünüyor.”

 ey  steliinde semavar, ıstakan, bir  alay savıt ile ap a  kerezli bal hem de pa  ve a g na kisilgen  ik ik. Bunlar küpden t ğ l g ne deputatğa ivünden küçteneç kılgenler idi.  stelni  bir  it nde uturtup   y an k  k ne bir k zg  t ra. (26)

“Çay masasında semaver, bardak, bir kalay çanak ile bembeyaz petekli bal, pak ve bembeyaz kesilmiş çıkçık. Bunlar kısa zaman önce vekile evinden hediye olarak gelmişti. (25) Masanın bir kenarında küçücük bir ayna duruyor.”

Yazar deputatın odasında yalnız başına çay içtiği sırada odasına birdenbire genç ve güzel bir kızın girmesini şöyle tasvir etmektedir:

Başından işlepesini salup, ap ak ve niçke barmaqları ile saçlarını tüzetüp kuydı. Kızınıñ: Soñ niçik, Piterburgda yamansuv tügıl mı, yürt yirni sağınmıysız mı? digen sualıne qarşu, diputat: Qaçan sağınmıy bulasın, lakin bunda iş pek küp oldığından sağınup yamansuvlap tırurğa vaqıt bulmıy, ‘ömür pek tiz ütüp tıradır, indi şul kadar oluğ bir mes’uliyetni üske alğaç, halk fa’idesine niçik bulsa da küldan kilgen kadar hıdmet iterge tiyüş buladır, didi. (177)

“Başından şapkasını alıp, bembeyaz ve ince parmakları ile saçlarını düzeltti. Kızın: Öyleyse nasıl, Petersburg’da kederli değil misiniz, memleketinizi özlemiyor musunuz? şeklinde sorduğu sorusuna karşı, vekil: Ne zaman özlemiyorsun ki, fakat burada iş çok olduğundan (175) özlem ve kederlenmeye vakit kalmıyor, ömür pek çabuk geçip gidiyor, şimdi bu kadar büyük bir sorumluluğu üstüme alınca, halka faydalı olmak için nasıl olsa da elden geldiği kadar hizmet etmek gereklidir, dedi.”

Deputat ilk tanışmalarının ardından tekrar görüşmek üzere kızla sözleşir. Bir müddet sonra kız tekrar deputatı ziyarete gelir. Yazar, bu esnada kızın kıyafetini ve dış görünüşünü şu şekilde tasvir etmektedir:

Hava issi bulğanlıktan kız gayet niçke külmekler kiygen, kulları tırseklerine kadar açık olup tombul ve simiz bilekleri tabi’i halinde kürinüp tıra, uzun ve kalun saçlarını ürüp başınıñ artına çulğap kuyğan, anıñ üstinden hiç çiçeksiz falansız gıne gayet latif işlepe kiygen ve şul sebepli baş ve saçlarının güzelliği birtakım kanatlar ve çiçekler, tüymeler astına kümülmeyinçe üziniñ tabi’i halinde kürinüp tıra, azrağ tirlegen sebepli bit almaları kızargan, küzleri hayat ile tulı. Bıyle güzel bir kızını üziniñ qarşusunda, üziniñ yanınduğ kürgeç diputatınıñ huşı kite yazdı. Meskev fabrikantına hat yazuvları ünituldı, kılından kalemı tüşüp kitdı ve: Üziñiz isen müsiz? Bilit bar, diye küçke gıne eyte aldı. (297)

“Hava sıcak olduğundan kız gayet ince gömlekler giymiş, elleri dirseklerine kadar (290) açık olup tombul ve semiz bilekleri tabii halinde görünüyor, uzun ve kalın saçlarını örüp

başının arkasına dolamış, onun üstünden hiç çiçeksiz falansız gine gayet latif şapka giymiş ve ondan ötürü baş ve saçlarının güzelliği birtakım kanatlar ve çiçekler, düymeler altında gömülmeyince yüzü doğal halinde görünüyor, biraz terlediğinden ötürü yanakları kızarmış, gözleri hayat dolu. Böyle güzel bir kızı karşısında, yanı başında görmek vekilin hoşuna gitti. (295) Moskova fabrikatörlerinin yazdığı mektuplar unutuldu, elinden kalemi düştü ve: Siz nasılsınız? Bilet var, diyerek güçlkle konuşabildi.”

3.1.2.4.2. Açıklamalı anlatım

Açıklamalı anlatım, herhangi bir konuda bilgi vermeyi amaçlayan anlatım tarzıdır. Tanımlama ve izah ederek yapılan bu anlatıma *doğrudan anlatım* da denmektedir. Günlük hayatta sık sık kullanılan bu anlatım türünde tanımlama, örnekleme, karşılaştırma gibi yöntemler sıklıkla kullanılır (Gülensoy, 2010: 649).

Duma toplantılarının yapıldığı günlerde toplantı salonuna herkes girememektedir. Vekiller bu toplantılar için kendi adlarına bilet almakta ve bu biletleri istedikleri kişilere verebilmektedirler. Bu durum yazar tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

Duma zasidaniyesini küresî kilgen kişilerge, birinçî ve ikincî Duma vaqitlerinde, Duma kansileriyasından maşsus bilît virilmekde idî. Bunı alur için evvelden yazılıp kıuymaq lazım bula. Nevbet tiz yitmiy, ũzaķ kŭterge tuğrı kile. Bunı aluvnıñ eñ yiñil tariķi diputatlar arķlıdır. Diputatlarnıñ her kıayusına Duma tarafından atna da, ũn kŭnde, nevbet ile birer bilît virile. Diputatlar bu bilîtke ũzleriniñ imzalarını kıuyup ũzleri tılegen kişilerge birirge iħtiyarlıdırlar. Eger diputatlardan birer tanış adamıñ olsa ul ũzine nevbet kilgende Dumadan duħuliye bilîti alup bire, şunuñ ile Dumāğa kıresin. Bu bilît satılmıy, buşlay biriledir. (273)

“Duma zasidaniyesini görmek isteyen kişilere, birinci ve ikinci Duma vakitlerinde, Duma kanslîriyasından özel bilet verilmekteydi. Bunu almak için önceden yazılmak gerekmektedir. Sıra çabuk gelmiyor, uzun süre beklemek de gerekebilir. Bileti almanın en kolay yolu vekillerin araya girmesidir. Vekillerin her birine Duma tarafından haftada, on günde, sırayla (270) birer bilet veriliyor. Vekiller bu bilete kendi imzalarını atarak diledikleri kişilere vermekte serbesttirler. Eğer vekillerden birer tanıdık adamın olursa o kendine sıra geldiğinde Dumadan giriş bileti alıyor, bunun ile Dumaya girersin. Bu bilet satılmaz, ücretsiz olarak verilir.”

Deputat ile kız arabada seyahat ederlerken yolda Tavrida Sarayını görürler. Deputat Tavrida Sarayının tarihi ve inşası hakkında bilgiler verir:

Diputat ile kız konkada bara tûrsunlar. Eger uķurgā aķırsanmasañız urını kilgen bu yirde bız “Tavrida Sarayı” (Tavariķeskiy dvorets) haķķında bır ķadar ma’lumat virüp kidelim. Bır zamanlar evvel bu sarayda bay, tuķ ve keyifli adamlar tarafindan ğayet ũluĝ ziyafetler, tantanalı ve ‘azametli balolar virilmekde ve danslar icra idilmekde olup, bu yirler keyif ve safa yirleri idi. Hazırında ise bu saraynıñ içinde mazlumlarınñ aħı, hũrriyetke susaĝan ķışılernıñ feryadı, niķe ‘asırlardan birlı hadsız ve hesapsız cebirler ve kahırlar astında izilüp kilgen ĥalıķnıñ yũrek iķlerinden ve can tamırlarından çıķĝan mũñ ve zarları, canĝa eser ite tũrĝan tavuşıları işidilmekdedir. (381)

“Vekil ile kız konkada gidedursunlar. Eĝer okumaya ũşenmezseniz yeri gelmişken biz Tavrida Sarayı (Tavriķeskiy dvorets) hakkında bir miktar bilgi vererek (375)devam edelim. Bir zamanlar evvel bu sarayda zengin, refah içinde yaşıyan ve keyifli adamlar tarafindan ğayet bũyũk ziyafetler, tantanalı ve azametli balolar verilmekte ve danslar icra edilmekte olup, bu yerler keyif ve safa yerleri idi. Şimdi ise bu sarayın içinde mazlumların aħı, hũrriyete susamış ķışilerin feryadı, kaķ asırlardan beri hadsiz hesapsız cebirler ve kahırlar altında (380) ezilip gelmiş halkın kalplerinin derinliklerinden ve can damarlarından çıkan hũzũn ve kederleri, insanın kalbini etkileyen sesleri işitilmektedir.”

Uşbu Tavrida Sarayınıñ tiresindeki, vaķtiyle birtaķım esirler tarafindan uturtulmuş olan koyu ve kũlgeli aĝaĥlardan ‘ibaret baĝķa hazırında ĥalıķ vekillerinıñ istirahat ve tenezzũh urınıdır. Hazırkı “Tavrida” Sarayınıñ urınında vaķtiyle knaz Potomkinnıñ yũrtı var idi. İkinci Yekaterinanıñ hũkũmeti vaķtinde, Kırırnda Tatar Ĥanlıĝı bitirilũp, Kırır Rusyaĝa ķuşılĝaķ, şunuñ şadlıĝına olarak Yekaterinanıñ emri ile 1783 nķi yılda arĥitektör Istarof tarafindan Potomkinnıñ yũrtı urınına “Panteon” revişinde ğayet ĝũzel bır saray bina idildi ve “Tavriķeskiy dvorets” tesmiye olındı. Soñra bu saray, Kırırnı Rusyage bırleştiriũv ĥususında kũp ĥıdmeti kũrilũv sebepli ũziñe “Tavrida Knazı” ‘unvanı birlgen Potomkinge hediye idildi. (390)

“İşte bu Tavrida Sarayının çevresindeki, vaktiyle bir takım esirler tarafindan dikilmiş olan, koyu ve gölgeli aĝaĥlardan ibaret bahķe şimdilerde halkın vekillerinin istirahat ve gezinti yeridir. Şimdiki “Tavrida” Sarayının bulunduĝu yerde vaktiyle knaz Potomkin’in evi var idi. (385) İkinci Yekaterina’nın hũkũmeti zamanında, Kırırnda Tatar Hanlıĝı yıkılıp, Kırır Rusya’ya ilhak edilince, bunun verdiĝi mutlulukla Yekaterina’nın emri ile 1783 yılında

mimar “Istarof” tarafından Potomkin’in evinin bulunduğu yere “Panteon” tarzında gayet güzel bir saray inşa edildi ve “Tavriçeskiy dvorets” tesmiye olundu. Sonra bu saray, Kırım’ı Rusya ile birleştirme hususunda çok hizmet gördüğü için kendisine “Tavrida Knazi” unvanı verilen Potomkin’e hediye edildi. (390)”

Bu saraynıñ evvelde yasalğan hey’et-i ‘umumiyesî ve fasadı hazırkî kadar saqlanup kilmîş olup, yüksekliğı altı sajin kadardır. Hediye idüp birgenden soñ İkinci Yekaterina knaz Potomkinden bu saraynı dürt yüz altmış mîñ sumğa yineden üzine satup almışdır. Fakat 1791 nçı senede knaz Potomkinden “Yas” Muharebesinde galip bulup kaytqandan soñ, başka birçok mükafatlar ve hediyeler cümlesinden olaraq, Yekaterina bu saraynı yineden knaz Potomkinge hediye idüp virdi. (396)

“Bu sarayın önceden inşa edilmiş ve genel görünümü ve cephesi günümüze kadar korunarak ulaşmış olup, yüksekliği altı sajin kadardır. Hediye edip verdikten sonra İkinci Yekaterina knaz Potomkinden bu sarayı dört yüz altmış bin soma yeniden satın almıştır. Fakat 1791 senesinde knaz Potomkinden “Yas” (Yassı) Muharebesinde galip olup geri döndükten sonra, başka pek çok (395) mükafat ve hediyeler cümlesinden olarak, Yekaterina bu sarayı yeniden knaz Potomkin’e hediye etti.”

1791 nçı sene 28 nçı Fıvralde knaz Potomkin üziniñ “İsma’il” şehrini aluviniñ şadlığından uşbu sarayda zur bir bayram yasadı ve şunuñ ile beraber, üzine Yekaterina tarafından hediye itilmiş uşbu sarayğa küçüviniñ ziyafetini de icra itdi. İmpiratoritse Yekaterina ise Potomkinniñ bu ziyafetine bizzat üzi kilmek ile büyük bir iltifat kürsetdi. Potomkin tarafından yasalğan bu ziyafet kiçesini “Mîñ Bîr Kiçe” hikayesinden tasvir itilgen hayali kiçelerge beñzetmek mümkündür. Bu kiçede Tavrida Sarayında 140 mîñ filte ve 20 mîñ balavız şemî yandırılmışdır. Piterburgda ne kadar balavız şemî var ise barsı da alıngan ve yineden alur içün Meskevge maşsus adamlar yiberilgen. Uşbu kiçede yandırır içün satup alıngan balavız şemleriniñ mikdarı 70 mîñ sumluğ olmuştur. Yifekler ve atlaslarğa kümülgen, almaslar ile ziynetlengen hatunlar ile beraber, bu kiçedeki misafirleriniñ mecmu’ı üç mîñ kışi bulğan. (407)

“1791 yılının 28 Şubat’ında knaz Potomkin “İsmail” şehri fethinin verdiği mutluluktan bu sarayda büyük bir kutlama yaptı ve bununla beraber, kendisine Yekaterina tarafından hediye edilmiş bu Saray’a taşınmasından dolayı bir ziyafet tertip etti. İmparatoriçe Yekaterina ise Potomkin’in (400) bu ziyafetine bizzat kendisi gelmekle büyük bir iltifat gösterdi. Potomkin tarafından verilen bu ziyafet gecesini “Bin Bir Gece” hikayesinden

tasvir edilen hayalî gecelere benzetmek mümkündür. Bu gecede Tavrida Sarayında 140 bin fener ve 20 bin balavız mumu yakılmıştır. Petersburg’da ne kadar balavız mumu varsa hepsi de alınmış ve tekrar yenilerini almak için Moskova’ya hususî adamlar gönderilmiş. İşte bu gecede yakmak için satın alınan balavız mumlarının miktarı 70 bin som olmuştur. (405) İpekler ve atlaslara gömülmüş, elmaslar ile süslenmiş hatunlar ile beraber, bu gecedeki misafirlerin toplamı üç bin kişiyi bulmuş.”

Fatih Kerimî *Andan Bundan* eserinin içinde yer alan *Amerikada Yapon Şakirdleri* başlıklı yazısında Bakü’de Rusça yayımlanmakta olan *Kaspi* gazetesine dayanarak Amerika’da tahsil gören Japon öğrenciler hakkında şu bilgileri vermektedir:

Baküde Rusça neşr idilmekde olan “Kaspi” gazetesiniñ nüshalarından birinde şayan-ı ‘ibret bir bend okudum. Tercümesi budur: Amerikada Yaponlar – Amerika gazeteleri bu soñ senelerde Amerika cemahir-i müttefikisine biñler ile gelmekde olan Yapon gençleriniñ ‘ulum ve ma’arif tahsil-i haqqında göstermekde oldukları sa’y ve gayretlerini naql ve beyan ediyorlar. Bugünkü günde Amerikaniñ “San Fransisko” şehrinde ve anıñ etrafındaki beldelerde on biñden ziyade ve “Kaliforniya” hükümetinde biñden ziyade Yaponlar bulunmaqdadır. Bunlariñ kısm-ı a’zami çocuklar ve yahud ancak yigirmi yaşlarına gelmiş gençler olup Yaponyanıñ asaletli ve iyi ‘aile evladlarındandır. (1080)

“Bakü’de Rusça yayımlanmakta olan “Kaspi” gazetesinin nüshalarından birinde ibret alınması gereken bir yazı okudum. Tercümesi şöyledir: Amerika’da Japonlar – Amerika gazeteleri şu son yıllarda (1075) Amerika Birleşik Devletlerine gelmekte olan binlerce Japon gençlerinin ilim ve bilim tahsili konusunda gösterdikleri gayret ve emeklerini anlatıyorlar. Bugünkü günde Amerika’nın “San Fransisko” şehrinde ve onun etrafındaki beldelerde on binden fazla ve “Kaliforniya” hükümetinde binden fazla Japon bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu çocuk veyahut ancak yirmi yaşlarına gelmiş gençler olup (1080) Japonya’nın asil ve iyi aile çocuklarındandır.”

Yaponyalılarda şöyle ‘adet olmuştur ki: Kıselerinde gayet az bir miqdar para oldığı halde ve hatta ba’zan hiç parasız olarak biñlerce Yapon gençleri tahsil-i ‘ulum ve kesb-i ma’arif için Amerikaya gidiyorlar. Fakat bunlara iyice zahmet ve müşkilat çekmek icap ediyor. Amerikada Yaponlar hıdmet isteyen vatandaşlarına urın tapup virmek için birçok kontoralar açmışdırlar. Tahsil-i ‘ulum ve ma’arif için ihtiyar bir beyt itmiş olan Yapon çocuğı Amerikaya geldiği ile kendisine hıdmet tapup virmelerini rica etmek için şu

kontoralarından birisine gidiyor. Bir haneye hizmete girdikde sahipleri tarafından kendisine virilen emirleri anlayabilecek derecede kontora o Japon çocuğu birkaç söz İngilizceye öğretiliyor. (Çünkü Amerika'da İngilizce konuşuyorlar) Sonra çocuğu gayet az bir ücret mukabiline bir haneye ev hizmetine yerleştiriyor. (1090)

“Japonlarda şöyle âdet olmuştur: Ceplerinde çok az bir miktar para olduğu halde ve hatta bazen hiç paraları olmadığı halde binlerce Japon genci ilim tahsili ve öğrenim görmek için Amerika'ya gidiyorlar. Fakat bunun için epeyce zahmet ve zorluk çekmeleri gerekiyor. Amerika'da Japonlar hizmet bekleyen vatandaşlarına yer bulmak için birçok daire açmışlardır. (1085) İlim öğrenmek ve eğitim için bir ev kiralayan Japon çocuğu Amerika'ya geldiği gibi kendisine hizmet edeceği bir yer bulmalarını rica etmek için bu dairelerden birisine gidiyor. Bir haneye hizmet etmek için girdiğinde sahipleri tarafından kendisine verilen emirleri anlayabilecek derecede ev sahibi, o Japon çocuğa birkaç İngilizce söz öğretiyor. (Çünkü Amerika'da İngilizce konuşuyorlar) Sonra çocuğu gayet az bir ücret karşılığında bir haneye ev hizmeti için yerleştiriyorlar. (1090)”

Başda çocuğa ta'yin idilen ücret çok az oluyor, ekseriya bu ücret ayda iki ruble miqdarından ibaret bulunuyor. Fakat şu hizmet itdiği hanede yiyüp içdiği ve yatıp kalktığı için yemek ve kvartira masrafı çıkmıyor. Lakin çocuk hane hizmetine virilirken hizmetden boşandığı vakit mektebe devam idüp ders okumağa ihtiyarlı olması birinç derecede mühim şart idiliyor. Japon çocukları her ne kadar küçük iseler de - çalışkanlık ve gayret ile mümtazdırlar. Hanede birer hafta hizmet itdikleri gibi tabağ savut yıkamasını vesa'ir her türlü hane hizmetlerini mükemmel suretde öğrenüp alıyorlar. Şol tarike hizmetlere düşünüp işlerini bir kere yola koyduktan sonra Japon çocuğu hizmetden boşandığı vakitlerde mektebe devam itmeğe başlıyor. Mektepde bir kadar ders okuduktan sonra tizden hanesine kaytup sahiplerine yemek hazırlıyor, o işlerini bakıyor, onların tabağ savutlarını cıyışdurup yıkaduktan ve temizledikten sonra daha mektebine giderek bir kaç ders okuyor, bir daha hanesine kaytup hizmetlerini bakıyor. Hasil: İrte sa'at toktuzdan i'tibaren akşama kadar azıcık bışandığı gibi derhal mektebe varup ders okuyor. (1103)

“Başta çocuğa verilen ücret çok az oluyor, çoğunlukla bu ücret ayda iki rubleden ibaret oluyor. Fakat bu hizmet ettiği hanede yiyip içtiği ve yatıp kalktığı için yemek ve ev kirası masrafı çıkmıyor. Lakin çocuk hane hizmetine verilirken işten geriye kalan vakitlerde okula devam edip derslerini aksatmaması birinci derecede önemli şart kabul ediliyor. Japon çocukları her ne kadar küçük (1095) iseler de - çalışkanlık ve gayretleri ile mümtazdırlar.

Hanede birer hafta hizmet ettikleri gibi kap kakak yıkama vesair her türlü ev hizmetlerini mükemmel bir şekilde öğreniyorlar. Bu şekilde hizmetlerini yerine getirip işlerini bir kere yoluna koyduktan sonra Japon çocuğu hizmetten geriye kalan vakitlerde okula devam etmeye başlıyor. Mektepte bir süre derse girdikten sonra çabucak hanesine dönüp ev (1100) sahiplerine yemek hazırlıyor, ev işlerine bakıyor, onların kap kakaklarını toplayıp yıkadıktan ve temizledikten sonra tekrar okuluna giderek birkaç ders daha okuyor, yeniden hanesine dönüp işlerini yapıyor. Özetle: Sabah saat dokuzdan itibaren akşama kadar azıcık bir boşluk bulduğu an derhal okula gidip ders çalışıyor.”

Yazar ayrıca Japon insanın karakterisitik özellikleri -bilhassa çalışkanlık, dürüstlük, vatanseverlik- hakkında da çarpıcı bilgiler vermektedir:

Yapon çocuğu fevkal’ade çalışkandır: Şu kadar ağırlık arasında kendisi ders okuduğı gibi hane hizmetlerini de mükemmel surette ifa idüp sahipleriniñ memnuniyet ve aferinler kazanıyor, hem de şu arada nasılsa da vakit tapup matbahda (kuhnada) hane sahibesine yemekler pişirmekde yardım ve hizmet idiyor. Şu tariğe matbahında hem bulunarak Amerika usulı ile yemek hazırlamak, aş pişirmek tertiplerini öğrendikten sonra Yapon çocuğu kendine daha ziyade ücret ile iyi me’muriyetler (povarlık) buluyor. Bu vakit o gine bir taraftan mektebe devam idiyor ve diger taraftan kemal-ı ‘ibretle hizmet iderek ayruda mekatib-ı ‘aliyyede tahsil etmek için kendine masraflık para toplamağa başlıyor. Bir de görürsün ki: Yaponyadan gelmiş küçük bir çocuk şol tariğe hizmetlerde bulunarak 6-7 sene içerüsünde gimnaziya derslerini ikmal itmiş, darü’l-fünuna girmeğe hazırlanmış ve orada okuyabilmek için kendi masrafına yeterlik derecede akça toplamış. Şurasını da hatırdan çıkarmamalıdır ki: Gimnaziya derslerini ikmal itmesi ve dört sene kadar darü’l-fünunda okumak için para hazırlaması kendisinin mükellef olduğu hizmetlerden boşandığı vakitlerde gine olmuştur. Darü’l-fünuna devamı başlayup istüdiyent olduğda Yapon genci gayet sade yaşıyor, küçük bir otada geçiniyor, küpşinçe döğiden ‘ibaret olan yemegini kendi pişiriyor, hiç yorulmaksızın çalışarak dört sene nihayetinde darü’l-fünunda ikmal idüp şehadetname alıyor. (1120)

“Japon çocuğu fevkalade çalışkandır: Bu kadar zorluk arasında kendisi derslerine devam ettiği gibi hane hizmetlerini de mükemmel (1105) bir şekilde yerine getirip ev sahiplerinin memnuniyetini ve beğenisini kazanıyor, hem de bu arada nasıl oluyorsa vakit bulup mutfakta (kuhnada) hane sahibesine yemek pişirmede yardım ve hizmet ediyor. Bu şekilde mutfakta da bulunarak Amerikan usulü yemek hazırlama ve pişirme düzenini öğrendikten

sonra Japon çocuğu kendine daha fazla ücret ile daha iyi bir iş (aşçılık) buluyor. Bu vakit o yine bir taraftan okula (1110) devam ediyor ve diğer taraftan büyük bir ibretle hizmet ederek ayrıca yüksek okullarda okumak için kendine eğitim masrafları için para toplamaya başlıyor. Bir de bakarsın: Japonya'dan gelmiş küçük bir çocuk bu şekilde hizmetlerde bulunarak 6-7 sene içerisinde gimnaziya derslerini tamamlamış, Üniversiteye girmeye hazırlanmış ve orada okuyabilmek için kendi masraflarına yetecek derecede para biriktirmiş. Şurası da unutulmamalıdır (1115) ki: Gimnaziya derslerini tamamlaması ve dört sene kadar üniversitede okumak için para hazırlaması, kendisinin yükümlü olduğu işlerden boş kalan vakitlerde olmuştur. Üniversite öğrenimine devam etmeye başlayıp öğrenci olduğunda Japon genci gayet sade yaşıyor, küçük bir odada geçiniyor, çoğunlukla döğiden ibaret olan yemeğini kendi pişiriyor, hiç yorulmaksızın çalışarak dört sene sonunda üniversiteyi bitirip diploma alıyor. (1120)”

Amerikaya gelerek matbaalarda tabak savut yıkap, ev süpürüp geçinen Yaponya çocuklarından bugünkü günde, Yaponyanın payitahtı olan, “Tokyo” beldesinin Darü'l-fünununda profeysor (müderris) olanları pek çokdur. Bu Yapon gençleri şöylelikle bñ dürlü müşkilat içerüsünde bir taraftan tabak savut ve bir taraftan kitap sahifeleri karışdurmak arasında tahsil-ı 'ulum ve ma'arif itdikleri halde kendi vatan ve millet muhabbetlerini asla ga'ib itmiyorlar. “San Fransisko” Darü'l-fünununda ikmal iden Yaponlar bundan birkaç sene muḳaddem kendilerine maḥsus bir cem'iyet teşkil itdiler...(1127)

“Amerika'ya gelerek mutfaklarda kap kacak yıkayarak, ev süpürerek geçinen Japon çocuklarından bugün, Japonya'nın başkenti olan, “Tokyo” şehrindeki Üniversitede profesör (müderris) olanları pek çoktur. Japon gençleri bu şekilde bin türlü zorluklar içerisinde bir taraftan tabak çanak ve bir taraftan da kitap sayfaları karıştırmak arasında eğitim (1125) aldıkları halde kendi vatan ve milletlerine muhabbetlerini hiçbir şekilde kaybetmiyorlar. “San Fransisko” Üniversitesinde öğrenim gören Japonlar bundan bir kaç sene önce kendilerine mahsus bir cemiyet kurdular...”

3.1.2.4.3. Konuşmalı anlatım

İki veya daha fazla kimsenin, bir konu üzerinde karşılıklı konuşmasına veya diyalog kurmasına *konusmalı anlatım* denir. Metinlerimizde karşılıklı konuşmalara fazla yer verilmemiştir. Bu yüzden aşağıda birkaç örneğe yer verilmiştir:

Eger süz başlarğa diputatğa ıalsı iş müşkil olup, ne dimege de bilmeyecek idı. Lakin bereket vırsün ki, diputat urındıķıa oturur uturmaz kıız süzge başlap: Sız falan gubırnadan kilgen falan isimli diputat bulasız degıl mı? diye diputatnıñ gubırnasını ve isim familyasını süyledi. Diputat, şulay pek tuğru, diye cevap virdikden soñra, kıız yineden süzge başlap: Ben mehez sizniñ ile kürişüp tanışurğa ve süyleşüp utururğa kildim, vaķtıñız müsa'id ise ihtimal kı benı çey ile de sıylarsız diye külümsirep kıydu. Diputat pek huş didi, ama kitgen sayın ta'accüp ve hayreti artmaķda idı. 'Acaib bu ne iş? Bu ķadar üz kürüp, bu derece teklifsiz kılınuçı bu güzel kıız kimdir? Bunuñ ile ikev gıne uturğanda ipdeşlerden birer Müslüman diputatı ve hususen mullaları kilüp kırecek bulsalar 'aceba bir şüphede tüşmezler mı? Diputatnıñ başından gıne bir minut içinde yüz türlü fikirler kıçüp kitdi. Şulayda bulsa, bir elektrik kuvvetiniñ te'siri astında hareket itgen şikilli, tizlik ile zvanokğa basup ģadimni çaķırdı, semavarnı yañartup kitirirge, yeñiden temiz ıstakınlar kıyurğa kışdı. (170)

“Eğer söze başlama işi vekile kalsaydı vekil zorda kalacak ve ne diyeceğini bilemeyecek idi. Lakin bereket versin ki, vekil koltuğa oturur oturmaz kıız söze başlayarak: Siz falan gubirnadın gelen falan isimli vekilsiniz değil mi? (160) diye vekilin gubirnasından ve ailesinden bahsetti. Vekil, çok doğru, diye cevap verdikten sonra, kıız yeniden söze başlayıp: Ben tam olarak sizle görüşüp tanışmaya ve sohbet etmeye geldim, vaktiniz müsait ise belki bana çay da ikram edip beni ağırlarsınız diyerek gülümsedi. Vekil pek güzel dedi, ama gitgide şaşkınlığı ve hayreti artmakta idi. Şaşılacak şey. Bu nasıl iş? Kendine bu derece yakın görünen ve teklifsiz şekilde davranan bu güzel kıız kimdir? (165) Bu kıızla ikisi baş başa otururlarken arkadaşlarından bir Müslüman vekil veya özellikle mollalar gelip içeri girecek olsalar acaba bir şüpheye düşmezler mi? Yeniden vekilin başından bir dakika içinde yüz türlü fikir geçti. Yine de, bir elektrik kuvvetinin tesiri altında hareket etmiş gibi, hemencecik zile basıp hizmetçiyi çağırdı, semaverin ateşini yenilemek ve yeniden temiz bardaklar hazırlamak için koştu. (170)”

Kıız ise güya üziniñ elle niçe yıllık tanışı kibi, diputat ile teklifsiz revişde süyleşmege başladı. Başından işlepesini salup, ap aķ ve niçe barmaķları ile saçlarını tüzetiip kıydu. Kıznıñ: Soñ niçik, Piterburğda yamansuv tüğil mı, yurt yirni sağınmıysız mı? digen sualıne karşı, diputat: Kıaın sağınmıy bulasın, lakin bunda iş pek küp olduğından sağınup yamansuvlap tırurğa vaķit bulmıy, 'ömür pek tiz ütüp tıradır, indi şul ķadar oluğ bir

mes'uliyetnı ũske alğaç, ħalk fa'idesine niçik bulsa da ħıldan kilgen ħadar ħıdmet iterge tiyüş buladır, didi. (177)

“Kız ise güya kendinin kim bilir kaç yıllık tanıdığı biri gibi, vekil ile teklifsiz bir şekilde konuşmaya başladı. Başından şapkasını alıp, bembeyaz ve ince parmakları ile saçlarını düzeltti. Kızın: Öyleyse nasıl, Petersburg’da kederli değil misiniz, memleketinizi özlemiyor musunuz? şeklinde sorduğu sorusuna karşı, vekil: Ne zaman özlemiyorsun ki, fakat burada iş çok olduğundan (175) özlem ve kederlenmeye vakit kalmıyor, ömür pek çabuk geçip gidiyor, şimdi bu kadar büyük bir sorumluluğu üstüme alınca, halka faydalı olmak için nasıl olsa da elden geldiği kadar hizmet etmek gereklidir, dedi.”

3.1.2.4.4. Tahkiyeli anlatım

Hikaye etme, tasarlanmış veya yaşanmış bir olayın okuyuculara sözle veya yazıyla anlatılmasıdır. Okuyucuları bir olayın içine çekmek istediğimizde hikaye etme yoluna başvururuz. Tahkiyeli anlatım olay, kişi, zaman ve yer öğelerini içinde barındırır (Gülensoy, 2010: 651).

Deputat kızla Duma önüne gelir. Duma’ya girmeden önce dışarıda bir müddet vekillerin içeriye girişlerini izlerler ve deputat kıza Müslüman vekilleri anlatır:

Bizniñ deputat üz yanına utırğan kıznıñ ħılağınaraħ yaħınlaşup muna bunlarnıñ birinçisi Aknulla Oblastından Kırgız deputatı Koşçıgoloħ. İkinçisi Vyatka gubernasından Müslüman deputatı imam ve aħund Mes’udof, üçinçisi Simbir gubernasından Müslüman deputatı İmam Necmetdinof, dürtinçisi Taşkendden Sart deputatı Kariyef, didi. Kız pek meraklanup bunlarnı birem birem küzden kiçirgenden soñ, deputatnıñ ħılağınaraħ: “İmam Mes’udof ile İmam Necmetdinofnı Duma saylav vaħitlerinde, tiligramlar sosyal rivalyutsiyonir fırkasından dip ħaber birgenler hem bunda anlarnı “Müslüman ittifaħı”na ħarşu kileler ve andan ayrılup üzlerine üç kişilik bir partiya yasağanlar diye şüyliyler idi, anlar şuşı adamlar mını? dip süradı. Buña ħarşu deputat: Ben anlarnıñ ħayu partiyadan oldukların bilmiymın, lakin Müslüman ittifaħından ayrıldılar, anlarga düşmanlık iteler ve İmam Necmetdinof üzi Müslüman gazetelerinden birisine ħat yazup: Men ħur’an partiyasındanmın, digen idi, didi. Kız Müslüman imamlarınıñ milliyet hissinden mahrumlığına, ittifaħğa ħarşu kilivleriniñ ma’nasızlığına pek ta’acciüb itdi. Bizniñ deputatnıñ böyle yat bir kız ile birge uturup baruvlarına ve ħılaħdan ħılaħğa

s yle  vlerine yukarıda mezkur diputatlar abdırap, bunlardan bir de k  zlerin almayınca karap baralar id . (354)

“Bizim vekil kendi yanına oturan kızın kulağına doğru yaklaşarak işte bunların birincisi (340) Aknulla Oblastından Kırgız vekil Koşçıgolof. İkincisi Vyatka gubernasından Müslüman vekili imam ve ahund Mesudof,     nc   Simbir gubernasından Müslüman vekili İmam Necmetdinof, dördüncü Taşkent’ten Sart vekili Kariyif, dedi. Kız pek meraklanıp bunları birer birer gözden geçirdikten sonra, vekilin kulağına yaklaşarak: “İmam Mesudof ile İmam Necmetdinof’u Duma’nın seçim döneminde, telgraflar sosyal devrimci (rivalyutsiyonir) fırkasındandır (345) diye haber vermişler ve burada onları “Müslüman ittifakı”na karşı çıkıyorlar ve ondan ayrılarak kendilerine    kişilik bir parti kuruyorlar şeklinde konuşuyorlardı, onlar bu adamlar mı? diye sordu. Buna karşı vekil: Ben onların hangi partiden olduklarını bilmiyorum, lakin Müslüman ittifakından ayrıldılar, onlara d   manlık ediyorlar ve İmam Necmetdinof Müslüman gazetelerinden birine mektup yazıp: Ben Kuran partisindenim, (350) demiş idi, dedi. Kız Müslüman imamlarının milliyet hissinden mahrum olmalarına, ittifaka karşı gelmelerinin anlamsızlığına çok  a ırdı. Bizim vekilin böyle yabancı bir kız ile birlikte oturmalarına ve kulaktan kulağa konuşmalarına yukarıda adı geçen vekiller  a ırıp, bunlardan bir de gözlerini alamayınca onlara bakıp duruyorlardı.”

3.1.2.4.5. M  nazaralı anlatım

Münazara belli bir konuda birden fazla kişinin birbirini ikna etmek üzere yaptığı konuşmalardır. Bu anlatım şekli eserlerdeki kahramanların birbirleriyle yaptıkları konuşmalarda kullanılmıştır:

25 n   Mayda Puşkinskiy Uramda, 9 n   numerli  anede Müslüman fraksiyasında ęayet mühim bir meclis olup, diputatlaręa başka ki ilerni ve hatta “İttifak”nı idare-i merkeziye a’zalarını da bunda kırtmediler ve ne  hususda süyleşüp, neye karar verdiklerini de  ul vakitte fa  itmediler. So ından i  dilgen  aberlerge bina’en: Müslüman diputatları bu meclisde, Duma  uvılęan ta dirde nişlerge kirekligi hağğında müzakere itmişlerdir. Bu  hususda küp ve uzun s  zler olup türlü fikirler beyan itilse de bir neticege kil  p karar biril  vi pek ağır bulęan. Ki ne  p, bahisleşüp,  ı   ır  p irte birlen sa’at üçlerge kadar vakit ütkergenden so  birilgen karar bundan ‘ibaret olmuşdur: “Eger bu ikinci Dumanı  taralu i h  kumet tarafından Dumanı  içinde i’lan itilse tizrek Dumadan  ıęaręa, eger

Dumanıñ tışında i'lan itilse tizrek Piterburgdan çığargâ ve her kım üz vatanına kıytup kiteler". (491)

“Mayıs’ın 25’inde Puşkinskiy Sokakta, 9 numaralı evde Müslüman fraksiyasında gayet önemli bir meclis toplanmış olup, vekilleri, başkalarını, hatta “İttifak”ın idare-i merkeziye azalarını dahi buraya sokmadılar ve hangi konuda konuşup, neye karar verdiklerini de bu vakitte ifşa etmediler. Sonradan işitilen haberlere göre: Müslüman vekilleri (485) bu mecliste, Duma dağıtıldığı taktirde ne yapılması gerektiği konusunda müzakere etmişlerdir. Bu konuda çokça ve uzun süre konuşulmuş olup farklı fikirler beyan edilse de bir neticeye varılıp karar verilmesi epey zor olmuş. Müşavere edilip, konuşulup, tartışılıp sabah saat üçlere kadar vakit geçirdikten sonra verilen karar şundan ibaret olmuştur: “Eğer bu ikinci Dumanın feshedilmesi hükümet tarafından Dumanın içinde ilan edilirse hemen Dumadan çıkılacak, (490) eğer Dumanın dışında ilan edilirse çabucak Petersburg’dan çıkılacak ve herkes kendi vatanına geri dönecek”.

4. METİN

4.1. TRANSKRİPSİYON

4.1.1. HAYALMİ? HAKİKATMİ?

Şeref Matba'ası

Kazanda

5

Hayalmi? Hakikatmi?

1907 nçı sene Maynıñ ünbişı, kün yaqtı, hava güzel. Yaz kîrgenden birli bunuñ kibi güzel kün Piterburgda birinçi mertebe oldı⁶³. Buña kadar her kün, cil, yağmur ve suvıq oldığından⁶⁴, Piterburgnıñ bişer altışar qatlı zur binaları arasında, yüyış havada, yaz kîrgenı bilnmiydır idı.

Piterburgnıñ eñ uluğ uramı olan⁶⁵ “Neva” Caddesindegi (Nivskiy Prospektde) misafirhanelernıñ birinde, ikınçı Duma a'zasından bir Müslüman diputatı tura. Kündiz sa'at üniki. Diputat üz bülmesinde yalnız gına çey içe. Terezege yakın bir cirde yazuv östelı, anıñ üstinde gazeteleri, poçmakdağı yetajirkada Gosudarstvenniy Dumağa hükümet tarafından kirtılgen ve birer nüshası diputatğa birılgen zakon proektları. İşikke yakın cirde şirma artında karavat. Añarğa qarşu astinedeki kadaqlarda iki üç cirde aq ve kara kazakiler ilngen.

Diputatnıñ ayağında çitık. Çalbar balağı çitık üstinden salınğan. Üstinde ciñli aq külmek. Anıñ üstinden ciñsiz kara kamzul kiygen. Başında kara kelepüş. Kamzulınıñ yan kisesinden quyın seğatiniñ çılbırı asılınup tura. Çılbırınıñ bir başı seğatte, ikınçı başında kışkine kıblenüma. Azgına yuğarı bir kisesinden aq bir kağıdnıñ çiti ve anıñ astından kışkine mıyık tarağınıñ başı ve bir qarandaş qalem kürnüp turalar.

Çey östelinde semavar, ıstakan, bir qalay savıt ile ab aq kerezli bal hem de paq ve aqğına kisilgen çıkçık. Bunlar küpden tügil gine diputatğa ivünden küçteneç kılgenler idı. Östelniñ bir çitinde uturtup kıyğan kışkine bir küzgi tura. Diputat qulına ıstaqannı alup birniçe yutum çey içkeç anı östelke quydı da küzginı alup uñ qulına tıtdı. Küzgiğe qaradı. Sul qulı ile iki yaq mıyıklarınıñ uçlarını biraz bürgalap yuğarı kütertüp quydı. Andan soñ kelepüşini azgına sül yaqğa kırınaytup kiydı ve qulaq tuğrısındağı saçlarını qulı ile artqa

⁶³ buldı

⁶⁴ buldıgınnan

⁶⁵ bulğan

30 taba sıypap şumartup kuydı. Başını uñğa, sülğa bürğalap küzgini türlü yirge kitirüp karağaç anı östel üstine kuydı da yeñiden çeyni içerge başladı.

Istağağa yeñiden çey saldı ve ağızına da biraz çıkçık alup kaptı, çeyi suvingançağa kadar, ağızındağı çıkçıkni çeyniy çeyniy, ve uram buyındağı terezege barup yazuv östeli üstine kükregi ile tayanarak “Neva” Caddesindeki halıknı seyr itmege başladı:
35 İyne taşlasañ yirge tüşmez⁶⁶, şul derecede tıgızlık. Atlı ve ceyevliniñ hisabı yuq. Her türlü velusipidler, avtomobiller, tıramvaylar biri artından biri çapup bir tarafından bir tarafına yürüp turalar. Uram arklı çıkmak istegen adamlar baytaq müddet çığa almayınca turalar da, az gına buşrak urın tapsalar da tıramvay, arba, velusipid ve avtomobillerden taptalmaz⁶⁷ içün aşığup yügüre yügüre çığalar.

40 İki yaq tretuvarlar güya gül bağçesi, cennet! Ap aq muyınları ile simiz ve tombul bileklerini açık kıldırıp, üstlerine fevkalade latif ve niçke kiyümler kiyüngen ve başlarına her türlü çiçekler ile ziynetlenmiş eşlepeler kiygen güzel güzel hanımlar, saçlarını arklarına taratup salğan ve uynap külüp süynüp hem kupaşılup bara turgan yeş kızlar, gayet güzel ve şık kiyüngen başlarına da silindir şapkalı kiygen, tulu bitli, simiz gevedeli
45 irler hakikaten bugün “Neva” Caddesine yeñi bir hayat kirtgenler idi.

Diputat terezeden baytaq karap türdi da fikirge kitdi, ve üz üzine didi: “Aceba bunlar bu kadar baylıknı kaydan hasıl iteler? Tamaqları tük, çirtseñ bitlerinden kan çıgar, üstleri yahşı, küñilleri kür, bar bilgenleri uyun külkı, ‘ışk ve muhabbet, bu atlar, bu ekipajlarınıñ her kayusu üçer bişer miñ sum tura, bu avtomobiller bişer altışar miñ
50 kıymetinde, üstlerindeki bir kat kiyümleri avıllardağı bir niçe ‘aileniñ bütün ‘ömrleri buyunça işlep tapkan mülklerinden kıymet tura. Bunlar nişliyer? Aqçanı kaydan ve niçik tabalar? Bizniñ uyezd halkı bütün ‘ailesi ile yıl buyunça kiçe kündüz işliyer de alay da tamaqları tuymıy, üstleri alama, küp işlevden billeri bükreygen, kaygu ve hasretten mañğayları cıyurulğan, küñilleri sınık bula, bahusus bu vaqitlerde yeñi aşılk ülgürmez⁶⁸
55 burun biçareler aklıdan üler, çikke yitgen bulalar, hilkat cihetince aralarında hiç fark bulmağan insanların tırmasılarında ve küñ kürişlerinde ne kadar büyük fark var, ba’zıları ne kadar mes’ud ve ba’zıları ne kadar bahtsızlardır. Bu hal her vaqit şöyle devam idecek bulsa pek küñilsiz bir işdir.

Diputat şul tariqçe uyga talup türduktan soñra çey östeli yanına kilüp çeyni içmege
60 başladı. Çeyi suvingan idi. Birniçe yutkaçdan semavardan su ağızup anı kaynarladı. Dağı

⁶⁶ tüşmes

⁶⁷ taptalmas

⁶⁸ ülgürmes

de k luna k zg s n  aldı, ağızını açup k zg den t  ler n   aradı, ya  ak itn    k  yak dan t l  ile t rt p  abartarak beyt ortas ndağı b r ik  y n parçasını y lk p alurğa mata dı.

Bugün  ehar  enbih k n olup⁶⁹ Dumada zasidaniye olmad ğından⁷⁰ b zn n diputat  ulay  rkelen p  z k y n e   ne oturma da id . Ki e Müslüman fraksiyesi zasidanyes nden pek so n  aytm   olup⁷¹, ul  aytk anda  rte sa’at 2 olmuş ve k n ya turur a ba lam   id . Ma’lumdur ki, Mayn n un bi ler nde Piterburg da t n asla b lm y diyerlikt r. Ki  sa’at 11’lerge  adar ya tı bula. B r sa’at  adar  ara  gulu  bulup t rsa da, sa’at 12’lerde y  eden ya turma a ba lıyd r.  unu  i  n de May unundan  yun unına kadar ki ler  Piterburg uramlarında elektrik fenerler  yandırılmıyd r.

Diputat tünle sa’at ik lerde  z b lmes ne  ayt p yatsa da tiz   ne y  u a kite almadı. Diputatn n fraksiyadan bu yulıda    po uv  artıp   na  aytd . Çünkü künden k n anın hissiyatı cerahetlene ve  midler  y m r le bara id . B zn n bu diputat b raz va itler medresede u up  z n n t l n  d n n  ya  ı ına b lm  , Rusçanı ve Ruslar a i tilat ile  zli inden  gren p, ma sud n  güzel suretde a  artur luk ve Rusça  azeteler ve kitaplar u up fa’idelenir lik derecede meleke hasıl itm   oldu undan⁷², türlü Rus ve Türk – Tatar gazeteler  u up: Rusyada yığirmi milyonlap Müslüman bar lı n , b nlar n  e n k b   b rb ris ne  an ve t l  arde   olan⁷³ “Türk” millet-i ‘azimes nden oldu un ⁷⁴, evvelde bunlarını padişahlıkları, medeniyetler , tarihler ,  evket ve ‘azametler  var⁷⁵ id  n , fa at hazırında  ayet nadan lık a  aluv sebepli türlü zulm ve ceb rlerge duçar id lm   olduk ar n ⁷⁶, bu Türklerden elle niçe el   az olan⁷⁷ Ermeni, Yahudi, Lati  gibi  avimlerin n ya ları ve ziyah ları  z milletler ne bütün can ve k  n ller  ile hıdmet id v sebepli bunlarını pek tera  i itdikler n ,  ususan: Türkiye tarafındağı Ermeniler, Bul arlar, Yunanlar gibi türlü halk ların n bay , yarl  , ya  , şartı, ‘uleması ve ‘avam  bar   b rge  u  lup, b r can b r ten olarak⁷⁸  z milletler n n fa’ides ne t r  uvlar  ar as nda, küpden de de  l,  ur ve ha  r sanal an bu milletler n n, gerek ‘ilm ve ma’rifet, gerek hüner ve bay  k cihet nden pek tera  i itdikler n  b ld  i i  n, b zn n Diputat Efendide de millet muhabbet , tera  i ve te’ali f kr  pek  uvvetl  id .

⁶⁹ bul p

⁷⁰ bulmad  ınnan

⁷¹ bul p

⁷² buld  ınnan

⁷³ bulğan

⁷⁴ buldığın

⁷⁵ bar

⁷⁶ buldu ların

⁷⁷ bulğan

⁷⁸ bularak

Şunuñ içün de ul Dumağa a'za saylangaç süyindī. Küñlünde büyük ümidler
uygandı: Piterburga varaçak⁷⁹. Anda kırığa yakın Müslüman ve Türk diputatları
90 bulunaçaq. Dumada bunlar üzlerine mahsus bir fraksiya (şu'be) yasayaçaqlar. Her qayusı
bır fikirge, bır maqsadğa – Rusyadakı Türk – Tatar milletiniñ teraqqı ve te'alisine hıdmet
ideçekler, bır can bır küñil olup⁸⁰ barısı birge iş küreçekler. Niçe yüz yıllardan birli cehalet,
zulm, esaret astında izilüp qalaraq haqir ve perişan suretde yaşamaqda ve daha toğrusı
başqalarınıñ ayaq astında sürünmekde olan⁸¹ üzleriniñ bu milyonlarça dindaş ve
95 milletedaşlarınıñ, üzleriniñ bu 'aziz ve muqaddes qan ve tıl qardaşlarınıñ türlü ihtiyaclarını
birge tikşirecekler, anlarğa huquq ve hürriyet alup, anlarıñ da başqalar gibi insan
derecesine bındırır içün kırıklap Müslüman diputatları bır ağızdan süyleyecekler, lazım
olduqda üz milletleri ve 'umumiyetle qalk hem vatan fa'idesi içün can feda itmege hazır
bulunaçaqlar, aralarında din ve şeri'at 'alimleri bulınup, haqıqat 'alim ve fazıl adamlar
100 bulunaçaqlar, aralarında şahsiyet, kine, hased ve garez nefsaniler bulunmayaçaq, aralarında
mükemmel suretde Rusça bilen⁸², darü'l-fünunlarda ikmal iden, 'alimler, huquqşinaslar,
Ermeni ve Bulğar mu'allimler gibi millet içün can feda itmege hazır mu'allimler
bulunaçaq, bunlar Dumada, millet meb'usları huzurında güzel nutuqlar süyleyecekler,
memleketke nizam ve intizam birüv işlerine qatnaşup hıdmet idecekler. Hulasa: hazırkı
105 qadar, cehalet ve zulmet astında kümilüp yatmış Türk milletiniñ varlığını⁸³ dünyağa
gösterecekler, bu milletin ismi yineden tarih sahifelerine ve medeniyet dünyasına kirmege
başlayaçaqdır. İşte bızniñ diputatniñ küñilinde uyğanmış ümidleriniñ ba'zıları bundan
'ibaret idi.

Sız dirsiñiz ki: Azğına üqumış bır adamda niçik bu kadar ümidler ve hayaller
110 buluna bilsün? Ümid ve hayalniñ eñ kuvvetlisi, hayatınıñ eñ saf ve muqaddesi asıl şöyle
adamlarda bulunmaqdadır. Küp uqumış, küp kürmüş adamlar ekseriya, ümid ve hayalden
ziyade haqıqat ile yeşevçen bulalar.

Fağat... fağat, çok te'essüf ki, Piterburga⁸⁴ kilüp, başqa Müslüman diputatlar ile
kürişmege başladığı künden i'tibaren bızniñ diputatniñ hayal ve ümidleri birer, birer
115 yimirilmege başladı. Eñ ziyade iki nerseke hayran qaldı: Biri – din, tıl ve qan qardaşı
olup⁸⁵ niçe yüz yıllardan birli bır memleketde, bır vatanda yaşağan Türk diputatlar arasında

⁷⁹ baraçaq

⁸⁰ bulıp

⁸¹ bulğan

⁸² bilgen

⁸³ barlıgın

⁸⁴ Piterburgqa

⁸⁵ bulıp

“İttihad-ı Lisan” yük, birbiriniñ tillerini anlamıylar. İkinci - “İttihad-ı fikir” yük. Her birisi üzüne bir türlü tüşüne, güya bunlarnıñ arasında müşterek olup⁸⁶, barısının da yüreklerine tiygen, barısınıñ da canlarını açıtқан ve barısınıñ da küñillerine yakın olan⁸⁷

120 hiçbir şey yükdur!

Birbiriniñ tillerini anlamav sebepli, bir milletke, bir tilge mensup bulğan bu Türk balaları, üz ana tillerinden vazgeçüp Rusça süleşürge başladılar. Faqat bunda bir müşküllik çıkdı: Bu Müslüman diputatları arasında Rusça süleşe bilmevçileri var⁸⁸ imiş! Müslüman diputatları Piterburga kilüp yitdikden soñra üz ara cıyılışlar yasap müzakerege
125 ve her biri bile turgan müşterek bir lisan yüklığı sebepli, Babil Qalesiniñ túbindegi sergerdan halklar kibi, Rusça, Türkçe, Sart, Kırgız, Azerbaycan, Türkmen şiveleri ile her kim üzünçe birtakım nerselerge süylerge başladılar. “Müslüman İttifağı”nıñ varlığını⁸⁹ tasdik idüp itmesev, Müslüman diputatlarınıñ üzlerine ayrum bir fraksiya ve program yasavınıñ lüzümü olup olma⁹⁰ vesa’ire haqqında elle niçe mertebe cıyılıp kiñeş itdiler,
130 üpkeleşdiler, faqat qat’i bir neticege kile almadılar. Bizniñ diputat bunarğa hayran qalup tırmaqda idı.

Yuğarıda didiğimizçe, bizniñ diputat tünle sa’at ikilerde bulmesine qayıtıp yatdı. Lakin tizgiñe yüğüge kite almadı. Türlü fikirlerge çumdı. Kiçe kiçki zasidanyede bulğan haller ve süzlerniñ te’siri ile nirvleri uygandı, anıñ üstine de “Neva” Caddesinde hiç
135 tuqtavsız ütege berüge çapup turgan arba tavuşları diputatnıñ yükusını açқан sayun aça baradır idı. Uñğa, sulğa bürilüp, türlüçe yatarak, yüğüge kiterge tırışup qarasa da mümkün olmadı⁹¹. Şöylelikle baytağ müddet yatdıqdan soñra, urınından türup baş uçındağı kiçkiñe üstelde olan⁹² sa’atıñe baqdı: Altı tülup kilmekde ve tış tamam yap yaqtı idı. Dağı de biraz yatkaç, niçuk bulsa da küzi yumulup yüğüge kitdı. Şul qadar soñ yükläğanga küre, türuvı
140 da şulay soñ, sa’at 11’lerde gıñe oldı⁹³. Yuvınıp kiyünüp çey içerge başlağanda sa’at ün ikiler olmış⁹⁴ idı.

Diputat üçinç ıstaқан çeyni yasap aldına kıyduqdan soñra östelden şul küñki gaziteni alup uqumağa başladı. Biraz uquğaç ıstaқanı kılına alup, çeyni birer, birer yutarak ve küzini gaziteden ayırmayınça, yalnız kılını suzup çıkçıknı alarak biraz qapup

⁸⁶ bulıp

⁸⁷ bulğan

⁸⁸ bar

⁸⁹ barlığını

⁹⁰ bulıp-bulmav

⁹¹ bulmadı

⁹² bulğan

⁹³ buldı

⁹⁴ bulmış

145 k yadır id . Şul arada “ta ” “ta !” diye b lmen n iŐ  n  Őa  ldatd lar. Diputat kisekdeng ne sisken p kitd . Lakin derhal  z ne kil p: “Voyditi” (K r  n z, rahim id  n z!) diye tavuşı vird ⁹⁵. IŞık açıldı. Tamamiyle alafranka güzel kiy nmiŐ  ve buy a yitken b r kız kil p k rd  ve tu ru diputatn n yanına kilerek k r Ő rke  ul n suzd  hem  z n n familyasını da s yled .

150 Hiç hisaplama an yirde  z n n b lmes ne b rdenb rge böyle güzel b r kız kil p k r vge b zn n diputat b raz ŐaŐ rup çaldı ve Şul sebepli an  eytken familyasını da a lıy almadı. H susen, bunday b r kız kil p k r gen va itde  z n n  amzul an  ina uturuv na  yalup kitd  ve kızının tizrek b r  itke,  stelke alup  uyd . K zn n suzğan   l na  arŐ  bu da   l n suzup k r Ő d , k z a urun küsterüp utururğa  t nd . Ve  z  tiz ne işık yanınarak
155 varup⁹⁶  ada  a  lgen  ara  azakin  alup kiyd . ‘Acaib, bu k m ola   ? Bunda niçün kilm Ő d r? diye elle niçe türlü fikirlerge kiderek,  stel yanındağı i  n  b r urındığa kil p uturd .

Eger s z baŐ lar a diputatğa çalsa iŐ  m Ő kil olup⁹⁷, ne dimege de b lmeye ek id . Lakin bereket virs n⁹⁸ ki, diputat urındığa uturur uturmaz⁹⁹ kız s zge baŐ lap: S z falan
160 gubırnadan kilgen falan isimli diputat bulasız deg l m ¹⁰⁰? diye diputatn n gub rnas n  ve isim familyasını s yled . Diputat, Şulay pek tu ru, diye cevap vird kden¹⁰¹ so ra, kız yineden s zge baŐ lap: Ben mehez s zn n ile k r Ő p tan Ő ur a ve süyleşüp utururğa kild m, va t  n z müsa’id ise ihtimal k  ben  şey ile de sıylars z diye k l ms rep  uyd . Diputat pek  uŐ  did , ama kitgen sayın ta’acc p ve hayret  artma da id . ‘Acaib bu ne iŐ ? Bu  adar  z
165 k r p, bu derece teklifs z  ıl nu ı bu güzel kız kimdür? Bunu  ile ikev   ne uturganda ipdeŐ lerden b rer Müslüman diputat ı ve h susen mullaları kil p k re ek bulsalar ‘aceba b r Ő phege t Ő mezler m ? Diputatn n başından gine b r minut i  nde yüz türlü fikirler ki  p kitd . Şulayda bulsa, b r elektrik  uvvet n n te’sir  astında hareket itgen Őik lli, tizlik ile zvanokğa basup  adimn   a  rd , semavarnı ya artup kit r rge, ye iden temiz  ta anlar
170   yar a   Ő d .

Kız ise   ya  z n n elle niçe yıllık tanışı k bi, diputat ile teklifs z rev Ő de s yleŐ mege başıladı. Başından iŐ lepes n  salup, ap a  ve ni ke barma ları ile saçlarını tüzetüp  uyd . K zn n: So  niçük, Piterburg a yamansuv t  l m , y rt yirn  sağınmıysız

⁹⁵ bird 

⁹⁶ barıp

⁹⁷ bul p

⁹⁸ b rs n

⁹⁹ ut rmas

¹⁰⁰ t  l m 

¹⁰¹ b rd k nnen

175 mı? digen sualıne karşı, diputat: Kaçan sağınmıy bulasın, lakin bunda iş pek küp
oldığından¹⁰² sağınup yamansuvlap tûrurğa vaqıt bulmıy, ‘ömür pek tiz ütüp tûradır, indi
şul kadar oluğ bir mes’uliyetnî ũske alğaç, halk fa’idesine niçik bulsa da kıldan kilgen
kadar hıdmet iterge tiyüş buladır, didi.

180 Hādime semavarnı kitürgeç, diputat çey yasap bu hanımnı östel yanınarak utururğa
da’vet itdi. Çey içkende Duma ve andağı Müslüman diputatları haqqında, anlarını işlegen
işleri ve tütқан programları tuğrusında kız bızññ diputatdan baytağ nerseler sūraşdı ve süz
‘umumiyetle Rusya Türkleri üzerine kildi. Kızññ Müslümanlar haqqında, pek diğkat ile
küp nerseler sūraşuvına, Müslümanların ve hususen Müslüman hatunlarını ahvalinden
küp nerseler bilüvine, hem de Fatıma, ‘Aliye, Nigar, Emine, Hanife, Fehrelbenat,
‘Alimetilbenat Hanımlar kibi muharrire ve edibelerniñ isimleri ile atap süylevine bızññ
185 diputatnıñ hayreti artdıqça artmaqda idi. Kızññ kim oldığını¹⁰³ bilürge fevkalade arzu itse
de, başdarak bunu yaşılap sūraşmağaç, indî şul kadar süyleşüp uturgandan soñ, yeñiden
kaytarup: “Siz kim bulasız?” diyerge oyala idi.

190 Bırer sa’at uturduqdan soñra, kız urınından kuzğalup kideçek buldı. Üzini huş kabul
idüp Rusya Türkleri ve bahusus Müslüman hatunları haqqında baytağ ma’lumat birüvi için
diputatğa teşekkür itdi; ve üziniñ başka Müslüman diputatları ile de tanışmaq istediğini
beyan idüp, diputatnıñ buşraq vaqitlerinde dağide yanına kilürge ruhsat süradı. Diputat
buna pek memnun olup¹⁰⁴, her vaqıt maatteşekkür kabul ideceğini ve ‘adetde üziniñ kayu
künlerde ve ne vaqitlerde buş iddiğini süyledi. Kız da kemal-i mülayemet üzre diputat ile
selamlaşup bülmeden çığup kitdi. Üziniñ kim oldığını¹⁰⁵ ve ne için kildiğini açık
195 anlatmayınça çığup kitgen bu güzel ve ‘ağıllı kız haqqında diputat ne diyerge de
bilmeyince abdırıp qalup, ahlaksız bir hatun kız buluvına ihtimal yuritür hal yük, çünkü kız
üziniñ gayet edeb ve insaf da’iresinde tûta, ‘ilim ve fikir cihetince de küp nerseden haberdar.
Müslümanlar haqqında da küp nerseler bile ve dağide ma’lumat alası kile, yineden de
kilmekçi buldı. Yûksa bu Gülnar Hanım mıdır, diye diputatnıñ küñilne kilse de, bu kilgen
200 hanımnıñ henüz 18-20 yeşleri çamasında ğına bulunuvı, hem de Gülnar Hanımnıñ güzel
Türkçe ve ‘Arapça süyleşebilüvi, bu hanımnıñ ise Rusçadan başka tıl ile süyleşemevi bu
ihtimalğa da küp urın qaldırmadı. Faqat diputatnıñ kızğa pek küñilî tüşdi. Üzi çığup
kitgeçde anıñ güzel kıyafet ve çehresi diputatnıñ küz aldına tecessüm idüp tûrmaqda idi.
Diputat kızññ dağide kilüvinı küñilinden pek arzu itdi, bunuñ ile yağındanrak tanışup

¹⁰² uldığınnan

¹⁰³ buldığın

¹⁰⁴ bulıp

¹⁰⁵ buldığın

205 üylenüvge kadar hesaplar yürüte başladı. Gerçi diputatnıñ, yurtında bir hatunı ve iki üç balası bar idı ise de, yaşı kırıklar çamasındağına oldığında¹⁰⁶ ikıncı hatunı alurğa evvelden uq niyeti var¹⁰⁷ idı. Diputat olup¹⁰⁸ Piterburga¹⁰⁹ kilgeç bu fikrı bigrek kuvvetlendi.

Piterburgdan üylensem de kış künleri Duma vaqitlerinde bunda anıñ ile tursam.
210 Ta'til vaqitlerinde cey künleri yurtқа kaytup andağı 'ailem ile yaşasam bunuñ kay yerı fena olaçaq? Baħususki menim küpden birli birer uquğan kız ile üylenürge derdim bar idı, Piterburgda uquğan kızlar bar iken, anlardan birersini, yeki kurslarda uqup yürimekte olan birersini alurğa mümkün, ul vaqitte bigrek de yaħşı bulur. Eger Müslümandan bulmasa Nimes ve Fransız kızları Müslümanlıqğa çığarğa da razi bulalar diye işitmiş idim, muna
215 minim kükden izlegenimni Hıday yirden birdi, bu kızni niçikde bulsa kılğa tüşürirge kirek diye diputat küñilinden küp nerseler hesaplap quydı.

18 nçı Mayda bızniñ diputatқа şehir poçtası ile bir mektup kildi. Şehirden bir yirden hat kütmedigı için, diputat hatnı kılına alğaç kaydan ve kimden oldıgını¹¹⁰ güya tışkı yağından uq anlarğa tırışup, kanvirtni açmayınca üstindegi yazuvını birniçe kat uqudı.
220 Güzel gıne, açık gına yazuv, üziniñ adres, isim ve familyası dürüst yazılğan. Marқа üstindeki poçta piçetini karadı: "S. Piterburg" digen süz basılğan, anıñ yanında 17 nçı May tarihı bar. Dimek ki, hat Piterburgda poçtağa kiçe gıne birilgen. Kanvirtniñ bir başını yırtup içindegi kağıdnı aldı. Kıçkine farmatlı poçtaviy kağıdnıñ yartısı üçke büklenüp quyılğan. Açaçaq Türkçe ve güzel gıne yazılğan üşbu hatnı diputat ukumağa başladı.

225 "Muhterem... Efendige. Efendim! Ben Piterburgda tursam da Duma zasidaniyesini küre aldığım yükdur. Şunu bir kürmek istiyor idim. 20 nçı Mayda ulaçaq zasidaniyeğa kırır için baña bir bilıt hazırlap kuyuvıgızni ütinemın. 20 nçı Mayda kündüz sa'at 12 de ben üzüm sizniñ kuvartirniñizğa barır mın, eger bilıt alup kuya alsañız şundan sizniñ ile birge Dumağa kitermiz." İmza yirine: "15 nçı Mayda kuvartirniñizğa barup üziniñiz ile kürişgen
230 kız" diye yazılğan. Başka hiçbir isim ve familya yük.

Bu hatnı uquğaç diputatnıñ gayreti daha ziyade artdı. Güzel ve dürüst Türkçe yazuv! Eger filhaқиқа bunu şul iki üç kün evvel kürişgen ve ul vaqitte üziniñ Rusçadan başka til bilüvini anlatmağan kız yazmış ise bu kim ulaçaq 'aceba! Bu bir Rus yeki Yahudi kıızı ulsa böyle Türkçe yaza alur mı? Rus hatun kızları arasında Türkçe bilgenleri pek

¹⁰⁶ buldıgınnan

¹⁰⁷ bar

¹⁰⁸ bulıp

¹⁰⁹ Piterburgқа

¹¹⁰ buldıgın

235 seyrek işitile. Ha! İhtimal ki bu kız, Türkiyeden kilüp Piterburgda uquvçı Ermeni, Rum, Bulgar kibi birer millettendir. Çünkü İstanbul Türklerinin kızları uqurğa yeki türurğa Rusyage kilmiyler, üzimizniñ Rusya Türklerinin kızları ise Rusça uqusalar üz tıllerini ügrene almiyler. Eger üz tıllerini uqusalar Rusçanı yahşı ügrene almayınca qalalar. Halbuki bu hatnı yazuvçı kızniñ her iki yakında haberdar ikenligi uşbu birniçe yul hattından

240 añaşılatur, dise diputat tırlı uylarğa çumsa da tizgine üzine kilüp: “Ben niçuk bulsa da bu kızni Dumağa kırtür için bilıt hazırlap quymalıyım. Kilür, kürişürmiz, süyleşürmiz, kim oldığı¹¹¹ añaşılur, baqalım, ne de ulsa bunuñ ahırinde ‘acib bir sırlar meydanga çıgarğa oğşıdır, şulay bulsa da işni pek ozağğa suzarğa yaramıy, bunı tizrek qulğa tüşürvniñ tedbirinde bulnurgä kirek, eger başqa Müslüman diputatları ile de tanısa başlasa, kim bilür

245 neler ulur! Üylenüv ‘ayıp iş tügıl! Şeri’at hatunni dürtke qadar alurğa ruhsat bire, şulay bulgaç işni üzaytuvda fa’ide yuq, ben barı bir, bunda üylenürge qarar birgen ve kıızı biraz Rusça uquğan bulğanğa küre bundağı ‘adi bir sevdagerniñ kızını da süratқан idim, lakin anlardan henüz bir cevap kilgeni yuq, eger bu kız ile işimiz bula qalsa ul sevdager ağzını açup qala birsün. Zaten ‘ayıp anıñ üzinde. Çünkü Gosudarstvenniy Duma a’zası anıñ kızını

250 sürıy, bir hefte buldı indı ul hemise cevap birmiy, kiñeş ittık, falan ittık, digen bulup hemise vaqıt kiçüre. İt, mıñ mertebe kiñeş it, ah canım muna bu kız qulıma tüşse ben sizniñ yüzniñge de baqacaq tügılmın, ben diputatmın, diputatniñ kim oldığından sizniñ haberiniñ yuq ise de ben anı üzüm pek yahşı bilemın, ah bu kız, ne qadar da güzeldir! Yabıq da tügıl, artıq simiz de tügıl, urtaça gına, tamaq astları nindiy tulı hem ap aq bılkıldap tura, bit

255 almaları pışken alma kibik kıpkızıl, eger bu kızni ala qalsam diputatlıqnıñ fa’idesini kürdüm diyerge de yarıy bu kızniñ üzi benı tapup yanıma kilüvi de büşqa tügıldir. Benim üylenesim kilgenni işitüp kiluv ihtimali de var¹¹²” didi.

Süz çıqķanda şunu da beyan itmeliyiz ki: Duma zasidanyesini, ya’ni 140 milyon halıq tarafından saylanmış vekilleriniñ “Tavriçeskiy Dvaris”da oturup, bütün memleket

260 halķınıñ sa’adetı için nizam tüzüvlerini küirge kim tılemez¹¹³? Hazırkı hayatını yüz yıl artķa tarturğa tırışķan Purişkeviçler, Kruşivanlar, Krupinskiy, Bobrinskiylerniñ ve hazırkı hayatnı birniçe yüz yıl alğa sikirtirge tırışķan ve süzge üstalıķları ile her kimniñ hayretini celp itgen Siritelli, Aleksinskiy vesa’irlerniñ fasih ve cesurane nutuķlarını işitürge kim

¹¹¹ buldığı

¹¹² bar

¹¹³ tılemes

265 tilemez¹¹⁴? Lakin Dumağa diputatlardan ve evvelden ruhsat alup kıyğan gazite muharrirlerinden başka kişilerni her def'asında maşsus ruhsat almayınca kırtmiyler.

Duma zasidaniyesini küresi kilgen kişilerge, birinçi ve ikınçı Duma vaqitlerinde, Duma kansileriyasından maşsus bilıt virılmekte¹¹⁵ idi. Bunı alur içün evvelden yazılup kıuymaq lazım bula. Nevbet tiz yitmiy, ızak kúterge tuğrı kile. Bunı aluvnıñ eñ yinıl tariķi diputatlar arķılıdır. Diputatlarnıñ her kıayusına Duma tarafından atna da, ün kúnde, nevbet 270 ile birer bilıt virile¹¹⁶. Diputatlar bu bilıtke üzleriniñ imzalarını kıuyup üzleri tilegen kişilerge birirge ihtiyarlıdırlar. Eger diputatlardan birer tanış adamıñ olsa¹¹⁷ ul üzine nevbet kilgende Dumadan duħuliye bilıti alup bire, şunuñ ile Dumağa kıresin. Bu bilıt satılmıy, buşlay biriledir.

Bizniñ diputatğa ħat yazarak bilıt alup kıuyarğa ütiñgen kıızğa elbette bunlar ma'lum 275 olsa¹¹⁸ gerek. Diputat 18 nçi Mayda Dumağa bargaçda bir bilıt alup hazırlap kıuydı. 20 nçi May yitdi ve irte sa'at 11 lerde diputat bülmesiniñ işiginde taķ taķ diye tavış işidildi. Kútülgen kıız kilmışdır diye diputat süyinç ve tizlik ile: Büyurıñız, rahim idıñız, diye cevap virdikde¹¹⁹ ışık açıldı. Lakin kırövçi adam kútülgen kıız tügıl, belki tiligram taşıuvçı Rus idi.

280 Raspiskağa kıul kıuyup tiligramnı alarak Rusnı ızatķaçda, diputat tiligramnı açup uķurğa başladı. Tiligram diputatnıñ prikazçiginden kilmış olup¹²⁰: Meskevden alup yibergen manufaķturnıy tavarlarıñız kilüp yitdi, lakin bir kıbı yañlış çıķdı, çıtda yazılğan nerseler urınına başka tavarlar yiberilgen, üzlerine ħaber itdım, diye yazılmışdır. Tavarnı yañlış yiberdikleri içün diputatnıñ Meskev fabrikantlarınıñ keyifi kitdi, ve şul ħususda 285 üzlerine bir ħat yazmaķçı olup¹²¹ ğına uturğan idi daħide taķ, taķ, ışık ķağuldi. Diputatnıñ: rahim idıñız digen tavuşı üzerine ışık açılaraq kútülgen kıız kırdi ve ul kıröv birlen bülmege güzel ve latif ħuş is cayıldı. Kıız tuğru diputatnıñ yanına kilerek ħalis Tatarça: İsen müsiz Efendim? diye kıulın suzup kürışdi ve şunıñ artından uķ: Ne hal, Dumağa kırir içün bilıt tapdıñız mı? diye süradı. Hava issi bulğanlıķdan kıız ğayet niķke külmekler kıygen, kıulları 290 tırseklerine ķadar açıķ olup¹²² tombul ve simiz bilekleri tabi'i halinde kürinüp tura, uzun ve ķalun saçlarını ürip başınıñ artına ķulğap kıuyğan, anıñ üstinden hiç çiķeksiz falansız ğine

¹¹⁴ tilemes

¹¹⁵ birılmekte

¹¹⁶ birile

¹¹⁷ bulsa

¹¹⁸ bulsa

¹¹⁹ birdikte

¹²⁰ bulıp

¹²¹ bulıp

¹²² bulıp

ğayet latif işlepe kiygen ve şul sebepli baş ve saçlarının güzelliği birtakım kanatlar ve çiçekler, tıymeler astına kümülmeyinçe üzünün tabi'i halinde kürinüp tura, azrak tirlegen sebepli bit almaları kızargan, küzleri hayat ile tulı. Bıyle güzel bir kızın üzünün karşusunda, 295 üzünün yanınduk kürgeç diputatnıñ huşu kite yazdı. Meskev fabrikantına hat yazuvları ünıtuldı, kulından kalemı tüşüp kitdı ve: Üziñiz isen müsiz? Bilıt bar, diye küçke gıne eyte aldı.

Kız diputatnıñ karşusundağı urındıkğa kilüp uturğaç diputat Dumağa kire turgan bilıtni kisesinden çıgarup kızğa birdi, kız da teşekkür itdi. Bırazdan ikisi birlikde Dumağa 300 kideçek olup¹²³ andan bundan süzge başladılar, diputatnıñ eñ birinçi süzi: “Hanım efendi, ‘afv buyurasız, benim sizniñ kim oldıgıñıznı fevkal’ade bilesim kiledir. Siz kitgen sayın benim hayret ve ta’accübümni celp ite barasız, rica iderim, süyleyiñiz” demekden ‘ibaret oldı¹²⁴. Kız küzlerin kısuprak yılmayup küldi de: “Mona ben sizniñ kim oldıgıñıznı üziñizden süraşmayınçuk bildim, siz de beni şulay bilıñiz” didi ve şunuñ artındanuk: yük, 305 yük, uynap eytdim, üzüm bilgirtmeyinçe benim kim oldıgımnı bile almazsıñız¹²⁵, biz yaşırın kızlardanmız, siz süramañız, az gına sonrak üzüm süylermin, didi. Yılmayup küldi de: Ne hal? Ta’accübüñüz dahide artdı tügil mi? didi. Yaşırın kızlar digen süzni işitkeç diputatnı küñilne elle nerseler kildi, biraz kırküp da kitdı, lakin kızniñ güzellik ve letafeti diputatnı mıkñatıs kibi üzine celp itdiginden ve bu kız hakkında küñilne elle nindiy 310 süyünçli ümidler tüşdiginden kızniñ her süzine ita’atden başka bir nerse işliy almıy, ve bir süz diye almıydı idı. ‘Umumiyetle hatunlarğa ve hususen bıyle melek kibi güzel kızlarga karşı süz süylerge ve anlarınñ tilegen nerselerin icra itmeske kimniñ kulından kilür!.. Zaten dünyanıñ bütün hayat ve ziynetı yalnız hatunlardan ‘ibaret oldıgını¹²⁶ kim inkar ider? Hatun kızlar yıryüziniñ melekleridir. İrleriniñ dünyada bu kadar ağırlık ve müşkilliklerine 315 tüzüvi yalnız hatunlar arkasında yiñileye ve ünıtuladır. İndi hatunlarınñ da bu kadar güzel ve bu kadar latifi olan¹²⁷ bu kızniñ karşusunda kim müte’essir olmaz¹²⁸? Nindiyin taş yürekli bir ir tapılır ki bıyle bir kızniñ ‘aşkına esir, küz karavına kırbın olmaz¹²⁹! Bu kız ile süyleşkende diputatnı yürek tibüvini ve küz hareketlerini kürseñiz diputatnı başında nindiy fikirler yürgeniñ üziñiz de bıraz sizir idıñiz.

¹²³ bulıp

¹²⁴ buldı

¹²⁵ almassıñız

¹²⁶ buldıgın

¹²⁷ bulğan

¹²⁸ ulmas

¹²⁹ bulmas

320 Sa'at bîr tulğanda diputat ile kız ikîşî birlikde çığup Dumağa kitdiler. Diputat izvozçik çaķıraçaķ bulğan idî, lakin kız "konka" ile barıyķ, ihtimal ki anda başķa diputatlarda uğrarlar, anların Dumağa ne revîşde vardıkların kûrûv üzî bîr kıızıķdır, didî. Diputatnîñ maķsudı arbada kız ile yaķınraķ uturup baruv idî. Kız da gûya bunı sizgen şikîllî konka ile barırğa teklif itdî. Bîr çare de yük kız digençe buldı. Nevskiy prospiktnîñ

325 Nikolayevskiy vokzalğa taba başına barup, şuña arķılı kile tûrğan "Znaminskiy" uramğa ķadar cıyav kildiler. Andan Tavriçeskiy sarayğa konka kite, bunlar kilgende ķuzğalurğa hazır tûrğan bîr konka bar idî. İkîşî birlikde şunda kîrûp uturdılar. Nevskiy prospiktnîñ bu başından Tavriçeskiy sarayğa ķadar arbaçılar 25-30 tiyin alalar. Konka ile baruv haķķı yalnız 6 tiyindir.

330 Bîznîñ diputat ile kız kîrğende konkada baytaķ adamlar bar idî. Bunlardan ba'zıları kultuķlarına portfiller kıstırğanlar. Konkaga kîrgeçde bîznîñ diputat uç dûrt kîşî ile kûrişdı. Bunlardan bîrişî kısqarak buylı, sirek ve azğına saķallı, kûzlerî kısınķı, üstine gine aķ ķazaķi kiygen, başında çitine tar ğına ķama tûtkan, yeşil hetfe tıslı bûriķ, anîñ astında art yaķtan kızıl fes kûrinip tûrmakda idî. İkînçîşî üstine aķ ķazaķi, başına ķara fes (bunı

335 Tûrkiyede ba'zı bîr Hristyanlar ğına kiyeler), Üçînçîşî üstine gine aķ ķazaķi, ķara çalbar, başına çitlerî kaytarup kıyğan tar tula bûriķ, dûrtînçîşî başına tûbesî tar, ağızı kiñ ozunçarak aķ bûriķ, üstine zeñger cilen kiygen ve anîñ astından çapan kiyip, yîfek yavlıķ ile bilîn beylegen, ayağında yeşil çitîk ile büyük ûkçeli keviş idî.

Bîznîñ diputat üz yanına utırğan kıznîñ ķulağınarak yaķınlaşıp mûna bunların bîrînçîşî Aknulla Oblastından Kırgız deputatı Koşçigolof. İkînçîşî Vyatka gubernasından Müslûman deputatı imam ve aķund Mes'udof, üçînçîşî Simbir gubernasından Müslûman deputatı İmam Necmetdinof, dûrtînçîşî Taşkendden Sart deputatı Kariyef, didî. Kız pek meraķlanup bunların bîrem bîrem kûzden kiçîrgenden soñ, diputatnîñ ķulağınarak: "İmam Mes'udof ile İmam Necmetdinofnı Duma saylav vaķitlerinde, tiligramlar sosyal

345 rivalyutsiyonir fırķasından dip haber birgenler hem bunda anların "Müslûman ittifaķı"na ķarşu kileler ve andan ayrılup üzlerine uç kîşîlik bîr partiya yasağanlar diye sûyliyer idî, anlar şuşı adamlar mîni? dip sûradı. Buña ķarşu diputat: Ben anların kıyu partiyadan oldukların bîlmiymîn, lakin Müslûman ittifaķından ayrıldılar, anlarga dûşmanlık iteler ve İmam Necmetdinof üzî Müslûman gazitelerinden bîrisine hat yazup: Men Qur'an

350 partiyasındanmîn, digen idî, didî. Kız Müslûman imamlarınîñ milliyet hissinden mahrumlığına, ittifaķğa ķarşu kilûvleriniñ ma'nasızlığına pek ta'accüb itdî. Bîznîñ diputatnîñ bûyle yat bîr kız ile birge uturup baruvlarına ve ķulağdan ķulağğa sûyleşûvlerine yukarıda mezkur diputatlar abdırap, bunlardan bîr de kûzlerin almayınça ķarap baralar idî.

Konka kuzgalgaç iñ başda “Znaminskiy” uram buyunça hareket itdi. Bu uram
 355 yaşığına güzel oldukça¹³⁰ muntazamdır. BİR başından ikinci başına daimi suretde konka
 yürüp tura, iki tarafında zur magazalar, üçer dürter katlı gayet oluğ binalar var¹³¹. Dumağa
 yakın ve barırğa uñgay oldığından¹³² diputatlarınñ baytağı uşbu uramda turalar hem
 Müslüman fraksiyasınıñ da birinçi kvartiri uşbu uramda 6 nçı numerli yurtda 21 nçı
 numerli kvartirada idi.

360 Kız kul çantasından kiçkine bir defter alarak ba’zı bir nerseler yazup kuydı.
 Znaminskiy uramniñ başına kadar bargaç konka tuqtadı. Pirisadka buldı. Dumağa
 baruvçılar bundan tüşüp başka konkağa uturdılar. Znaminskiyden kilgen konka bürulup
 başka yakka kitdi. Dumağa baruvçılar uturğan konka “Kirpiçniy” uram buyunça kitdi. Bu
 uram Znaminskiyge karşı anda naçarrağ olup¹³³ bir yağında baytağ kazarmalar ve anlarınıñ
 365 içlerinde, hem kapka tüplerinde saldatlar kürinüp qalmağda idi. Şul uram buyunça biraz
 bargaç konka bürulup “Potemkinskiy” uramğa kirdi. Bu uramğa kirgeçde poçmağdan uq
 başlap uñ yakda uram buyında zur bağça ve bağça arklı yırakda zur binalar ve birisiniñ
 üstinde büyük bir kubbe kürindi.

Diputat üz yanındağı kızğa bunlarını kürsetüp, bu bağçalarınıñ Tavrida Sarayı
 370 (Tavriçeskiy dvorets) bağçaları ve ul yırakda küringen kubbeli binaniñ Tavariçeskiy
 dvorets binası oldığını¹³⁴ süyledi. Kız da: BİLÜRİM, BİLÜRİM: Hatta bu yirlerniñ tarihleri
 haqqında biraz nerseler uqudığım vardır diye cevap virdi¹³⁵.

Diputat ile kız konkada bara tursunlar. Eger uqurğa ağırsanmasañız urını kilgen bu
 yirde biz “Tavrida Sarayı” (Tavariçeskiy dvorets) haqqında bir kadar ma’lumat virüp¹³⁶
 375 kidelim.

Bir zamanlar evvel bu sarayda bay, tuğ ve keyifli adamlar tarafından gayet uluğ
 ziyafetler, tantanalı ve ‘azametli balolar virilmekte¹³⁷ ve danslar icra idilmekte olup¹³⁸, bu
 yirler keyif ve safa yirleri idi. Hazırında ise bu sarayniñ içinde mazlumlarınñ ahı,
 hürriyetke susağan kişilerinñ feryadı, niçe ‘asırlardan birli hadsiz ve hesapsız cebirler ve
 380 kahırlar astında izilüp kilgen halıknıñ yürek içlerinden ve can tamırlarından çıkğan mün ve
 zarları, canga eser ite turgan tavuşları işidilmekdedir.

¹³⁰ buldıqça

¹³¹ bar

¹³² buldıgınnan

¹³³ bulıp

¹³⁴ buldıgın

¹³⁵ birdi

¹³⁶ birip

¹³⁷ birilmekte

¹³⁸ bulıp

Uşbu Tavrida Sarayınıñ tiresindekî, vaqtiyle birtakım esirler tarafından uturtılmış olan¹³⁹, koyu ve külgelî ağaçlardan ‘ibaret bağça hazırında halıx vekilleriniñ istirahat ve tenezzüh urınıdır. Hazırkî “Tavrida” Sarayınıñ urınında vaqtiyle knaz Potomkinninñ yurtı
 385 var¹⁴⁰ idî. İkinci Yekaterinanıñ hükümeti vaqtında, Kırımда Tatar Hanlığı bitirilüp, Kırım Rusyağa kuşılgaç, şunuñ şadlığına olaraq¹⁴¹ Yekaterinanıñ emri ile 1783 nçi yılda arhitektör Istarof tarafından Potomkinninñ yurtı urınına “Panteon” revişinde gayet güzel bir saray bina idildi ve “Tavriçeskiy dvorets” tesmiye olındı. Soñra bu saray, Kırımnu Rusyage birleşdürüv hususunda küp hizmeti kürilüv sebepli üzine “Tavrida Knazı” ‘unvanı birilgen
 390 Potomkinge hediye idildi.

Bu saraynıñ evvelde yasalğan hey’et-i ‘umumiyesî ve fasadı hazırkî kadar saklanup kılmış olup¹⁴², yüksekliği altı sajin kadardır. Hediye idüp birgenden soñ İkinci Yekaterina knaz Potomkinden bu saraynı dürt yüz altmış mñ sumğa yineden üzine satup almışdır. Fakat 1791 nçi senede knaz Potomkinden “Yas” Muharebesinde galip bulup kaytqandan
 395 soñ, başka birçok mükafatlar ve hediyeler cümlesinden olarak¹⁴³, Yekaterina bu saraynı yineden knaz Potomkinge hediye idüp virdi¹⁴⁴.

1791 nçi sene 28 nçi Fıvralde knaz Potomkin üzininñ “İsma’il” şehrinin aluvınıñ şadlığından uşbu sarayda zur bir bayram yasadı ve şunuñ ile beraber, üzine Yekaterina tarafından hediye itilmiş uşbu sarayğa küçüvinin ziyafetin de icra itdî. İmpiratoritse
 400 Yekaterina ise Potomkinnin bu ziyafetine bizzat üzi kilmek ile büyük bir iltifat kürsetdi. Potomkin tarafından yasalğan bu ziyafet kiçesini “Mñ Bir Kiçe” hikayesinden tasvir itilgen hayali kiçelerge beñzetmek mümkündür. Bu kiçede Tavrida Sarayında 140 mñ filte ve 20 mñ balavız şemi yandırılmışdır. Piterburgda ne kadar balavız şemi var¹⁴⁵ ise barsı da alınğan ve yineden alur için Meskevge maħsus adamlar yiberilgen. Uşbu kiçede yandırır
 405 için satup alınğan balavız şemlerinin mikdarı 70 mñ sumluq olmuşdur¹⁴⁶. Yifekler ve atlaslarğa kümülgen, almaslar ile ziynetlengen hatunlar ile beraber, bu kiçedeki misafirleriniñ mecmu’ı üç mñ kişi bulğan.

Bağçanın bir poçmağında, üsti piyale ile kaplangan zur “kışlık bağça” san’at ve ziynetnin bir mu’cizesi haline kitirilerek, huş isli güller ve yaseminler ile tutırılğan, vaq
 410 ağaçlıklar arasına sanduğaç ve her türlü sayravçı kuş üyaları yasalup, bu kuşlar üzleriniñ

¹³⁹ bulğan

¹⁴⁰ bar

¹⁴¹ bularaq

¹⁴² bulıp

¹⁴³ bularaq

¹⁴⁴ birdi

¹⁴⁵ bar

¹⁴⁶ bulmuştır

sayravları ile bütün bağçanı yañğıratқанlar, ağaclar arasına kışi küzine kürinmiy turgan yirlerge, huş isler çıgarup türur içün maħsus yandırıla turgan nerseler quyılğan ve huş sulardan ‘ibaret fantanlar atup turgan.

415 Bu bayramdan soñ 1791 nçı yıl İyunda, İmpiratoritse Yekaterina knaz Potomkinge üziniñ çana ile qunaqğa kilmek istediğini bildirtgen. Rivayetlerge binaen: Potomkin Tavrida Sarayına qadar bulğan bütün yulğa şiker ve ağı tükdürmiş ve şul sebepli Yekaterina filhaqıqa çanada kilmışdır. Bundan iki ay soñ, knaz Potomkin Rusyanıñ cenup tarafına kitmiş ve şul 1791 nçı sene 5nçı Oktabirde şunda vefat olmışdır¹⁴⁷.

420 Potomkin ülgenden soñ bu saray hazine mülkine alınğan. 1797 nçı yılda İmparator Bırınçı Pavel zamanında bu saray atlı gvardiya polkına birilgen, içindeki mibilleri de şul vaqıtde yeñi gına bina itilmiş Miħail Şatosına küçirilgen. İmparator Pavelniñ vefatı soñunda İmparator Bırınçı Aliksandırniñ emri ile 1802 nçı yılda bu saray gine evvelki haline kitirilgen. 1817 nçı senede Prusya kralı Üçinçı Fredrik Vilhelm Rusyage kilgen vaqtinde uşbu Tavrida Sarayında turgan ve şul yılda Rusyage kilgen başqa birniçe ecnebi 425 Prensler de uşbu sarayda misafir bulğanlar.

Saray tüzetilgenden soñ bunda Bırınçı Pavelniñ tül qalğan hatunı ve “Karamzin”niñ hamiyesi olan¹⁴⁸ İmparatoritse Mariya Fedorovna turganlar ve Bırınçı Aliksandırniñ da’vetine binaen Rusyanıñ ma’lum müverrihi, mezkur “Karamzin” da üziniñ soñ yıllarını uşbu Tavrida Sarayınıñ filgillerinden birinde ütkergen hem 1826 nçı sene 23 nçı Mayda 430 şunda vefat itgen. İndi yeñiden tüzetilüp ve içine meb’uslar içün uturqaclar tizilüp uşbu haline kitirilerek “Parlemint” binası bulğan.

İndi kilelim bızniñ diputat ile qızğa:

Konka Potomkinskiy Uramdan kilüp “Şpalerniy” Uramğa bürüldi. Uñ yaq poçmaqda Tavrida Sarayı bağçasınıñ içinde, üsti piyale ile yabilğan zur “Qışlıq bağçe” 435 kürinip qaldı. Andan soñ gine uñ yaqda, yul buyında buydan buyğa, Tavrida Sarayına muta’allıq birtakım binalar qalmaqda idi. Şpalerniy Uram ile biraz kilgeç, konka Tavrida Sarayınıñ kabkası tuğrusına yitdi. Diputat ile kız konkadan tüşüp sarayniñ uram buyındağı üç kapkasınıñ urtadağısından kirdiler.

440 Uram buyında baytaq üzınlukda, granit taşından yasalgan tebenek kıyma, üstinde timir reşetke kıymanıñ iki başında at arba ile kırür içün iki kapka ve urtalıkda cayav kırır üçün kiçirek bir kapka var¹⁴⁹. Uram buyına suzulğan kıymanıñ içki tarafında sarayğa

¹⁴⁷ bulmıştır

¹⁴⁸ bulğan

¹⁴⁹ bar

ķadar zur bĳr meydanlık ve anıń urtasında baĳĳe bulunmaqdadır. Urta ĳapķadan cayav ĳĳrĳvķĳler řul baĳĳe arķılı ųtĳp tuĳrı saraynıń iřĳĳne ķarřu baralar. Saraynıń ĳķe ĳĳre tĳrĳan iřĳĳ yanında ĳayet bĳyĳk ve ‘azametli altı dane baĳanalar var¹⁵⁰.

445 Bĳznıń diputat ile ĳız řul baĳanalar arasında tuĳtap tĳrup Dumaĳa ĳilĳvķĳlernĳ bĳr mĳddet seyr itdĳler. Dumaĳa diputatlar cıyuldıĳını ķarap tĳruvķı bunlardan başka daĳı bĳr niķe ĳiřĳler var¹⁵¹ idĳ. Paltosını ĳulına tĳtķan ĳadit Rudiķef ĳilĳp Dumaĳa ĳĳrĳp ĳitdĳ, ĳzvozķikke uturĳan ĳĳyĳnķe iřĳķ tĳbĳne uķ meşhur Kruşıvan ĳilĳp tuĳtadı, ķarap tĳruvķılar bĳrbĳrisĳne işaret idĳřĳp dĳķķat ile ķarap ķaldılar. Astdan, sarĳan buy buy biřmetĳ ĳĳrĳnĳp

450 tĳra tĳrĳan ve ųstĳnden ‘askeri ĳiyĳm, bařına zur tirĳ bĳrĳk ĳiygen, Zakaspiyskaya oblast diputatı Mahtum Kulıĳhanof ĳilĳp ĳĳrĳp ĳitdĳ. Bařına ĳızıl fes ĳiygen, ųlfet muharriř Reřid Efendĳ, iřĳķ tĳbĳndegĳ diĳurnıyĳa, ųznıń resmĳ yabıřdırlıĳan ĳulındaĳı muhbĳrlĳk bilĳtĳnĳ ĳĳrseterek ĳĳrĳp ĳitdĳ. Uzun cĳbbelĳ, ĳara bĳrĳklĳ, Ufa diputatı ĳmam Hesenof ĳilĳp ĳĳrdĳ.

Barısnıń da ĳullarında portfıller var¹⁵², her ĳayusı ĳrĳ ĳĳne ĳilip, Dumaĳa ĳĳrĳp ĳiteler. Bu

455 manzara haķıķaten pek muhabbetliĳdir, bunı ĳĳrdĳkde Dumaĳa ve diputatlarĳa ķarřu insanıń hareket ve muhabbetĳ daha ziyade arta, hĳrriyet ve ‘adaletke iřřĳv ųmidleri daha ziyade ĳĳbeye, uřbu adamlarınĳ ųzleri hĳrriyetnĳn canlanup dĳnyaĳa ĳıķĳan bĳrer timsal mĳcessemleři ĳĳbi ĳĳrĳnedĳr. Bĳrazdan mĳkemmel bĳr avtomobil ile bĳr ĳiřĳ ĳilĳp tuĳtadı da ĳulındaĳı bilĳtĳ ĳĳrsetĳp Dumaĳa ĳĳrĳp ĳitdĳ. Bu adam ĳngilteredeki “Deyli Telegraf”

460 gazitesĳnĳn muhbĳrĳ idĳ. Kĳĳırlık ĳıdmetĳ idĳp avtomobilnĳ yĳrtĳĳisĳ ĳĳzel ĳĳne ĳiyĳngen bĳr yař yĳĳt olup¹⁵³, avtomobilnĳ bĳr ĳitķerek iltĳp ĳuyĳĳaķ ul da řul baĳanalar arasına ĳilĳp diputatlarınĳ cıyulĳanıń seyr iterge başladı, ĳiyĳmĳ Rusķa ve başında işlepe ise de iřlepesĳnĳn astından ĳızıl kelepĳřnĳn bĳr ĳitĳ ĳĳrĳnĳp tĳrmakda idĳ. Bu ĳuķır bĳznıń diputat ile ĳıznıń yanlarındadına tĳrdıĳı cihetle anlarınĳ Tatarķa řĳyleřĳvleřinĳ iřĳtĳķķe “Sĳz ĳĳm

465 bulasız?” dip sĳz ĳuřdı. Diputatnıń: “Bĳznıń ĳĳm buluvımız sĳzĳe niķĳn hacetdir? Yĳķsa bĳrer yĳmuřuńuz bar mı?” diĳĳvĳne ķarřu: “Yĳķ, bĳlayĳına eytem. Mĳn ųzĳm ene řul ĳĳrip ĳitgen anĳliķanda ĳuķırlıķda tĳramın, Nıĳgarud gubernasınķı bulamın” diye ĳiķ lĳzumsuz sĳzler řĳyledĳ.

Sa’at ikĳĳe yaķınlařdıĳı cihetle diputat Dumaĳa ĳĳreķek olup¹⁵⁴ ĳız ile ĳĳrĳřdı. ĳız ųz vaķtiyle daĳıde diputat yanına, anıń kvartirĳne ĳileķeknĳ beyan idĳp bu iřĳķ yanından ĳitdĳ. ĳĳnķĳ Duma zasidanyesĳnĳ seyr iderek maĳsus bilĳt ile ĳĳrĳvķĳler iķĳn bĳtĳnley bařķa

¹⁵⁰ var

¹⁵¹ bar

¹⁵² bar

¹⁵³ bulıp

¹⁵⁴ bulıp

yirde ikinci bir kapka vardır¹⁵⁵. Kız bu ışık aldından çıgup gine uram buyında olan¹⁵⁶ başka kapkağa bardı. Kapka tûbindegi diurnıy ‘askerlerge bilıtnı kürsetüp Dumağa kirüp kitdi.

İkinci Dumanın taratılup haberi evvelden birli süylenmekde idi. Maynıñ
475 yığırmlerinden soñ bu haber bigrekde kuvvetlendi. Her kün: Duma kuvılaçaq ve saylav nizamı üzgerilecek iken diye türlü haberler işidilüp ve ‘aks el-hareket tarafdarı gazitelerde Dumağa ve hürriyetperverlerge hücum künden kün artup türdiğinden, diputatların da küñilleri tınıcsızlanup kulları işke barmıy, başları işlemiy ve soñ künlerde fraksiya zasidaniyelerine de muntazam devam ite almıy başladılar. Fraksiya zasidaniyesine kilseler
480 de kübisınçe Dumanın kuvıluvından süz açılup, başka bir iş işliy almayınca taralalar idi.

25 nçı Mayda Puşkinskiy Uramda, 9 nçı numerli hanede Müslüman fraksiyasında gayet mühim bir meclis olup¹⁵⁷, diputatlarğa başka kişilerin ve hatta “İttifak”nın idare-i merkeziye a’zalarını da bunda kırtmediler ve ne hususda süyleşüp, neye karar verdiklerini¹⁵⁸ de şul vakitte faş itmediler. Soñından işidilgen haberlerge bina’en:
485 Müslüman diputatları bu meclisde, Duma kuvılğan taqdirde nişlerge kirekligi haqqında müzakere itmışlerdir. Bu hususda küp ve uzun süzler olup¹⁵⁹ türlü fikirler beyan itilse de bir neticege kilüp karar birilüvi pek ağır bulğan. Kiñleşüp, bahisleşüp, kıçkırişüp irte birlen sa’at üçlerge kadar vakit ütkergenden soñ birilgen karar bundan ‘ibaret olmuştur¹⁶⁰: “Eger bu ikinci Dumanın taraluvı hükümet tarafından Dumanın içinde i’lan itilse tizrek Dumadan
490 çıgarğa, eger Dumanın tışında i’lan itilse tizrek Piterburğdan çıgarğa ve her kim üz vatanına kaytup kiteler”.

26 nçı May Şinbe kün Dumada zasidaniye buldı. Dumanın kuvıluvı haqqında hükümet tarafından resmi i’lan filan olmasa¹⁶¹ da kuvılup ihtimaliniñ künden kün artdığı añaşılmağda idi. Bızın diputat şul şinbe kün Dumadan kaytkaç üzi gine çey içdi. Küñili
495 tüşüñgi idi. Çeyden soñ gazite uqumaqçı bulup utursa da içi püşkanlıqdan bir nerse de aklıy almıydır idi. Duma kuvıla nite kalsa Piterburğdan tizrek kiterge hacet bulur, birgen kararımızda şulayı idi, diye üz üzine süylenüp artık pırtık nerselerin ciyuşdururğa başladı. Bülmenin urtasına çemodannı açup kuydı ve şunuñ içine vaq töyek nerselerini salgalıy başlağan idi “taq taq” ışık kağıldı. Rahim idinüz, kırinüz diye diputatnı tavuş birüvine
500 karşı ışık açılup yukarıda süylenmiş kız kırdı ve diputat ile kürişgenin soñında bir

¹⁵⁵ bardır

¹⁵⁶ bulğan

¹⁵⁷ bulıp

¹⁵⁸ birdiklerin

¹⁵⁹ bulıp

¹⁶⁰ bulmıştır

¹⁶¹ bulmasa

urındığa uturdu. Kisekden bu kızniñ kilüp kİRÜVİnden diputat biraz kavşap kitdi ve tizrek çemodannı yapup bülmenñ bir yağınarak itüp kuydı.

505 Kız 20 nçı Mayda üznñ Duma zasidanyesini pek güzel kürdiğini beyan ile kİRİrge bilİt alup bİRÜVİ için diputatğa beyan-ı teşekkür itdi. Bunuñ üzerİne süz gİne Duma haqqında devam idüp anıñ kuvıluv haberleri süylenİldİ. Kız şayarup: Yüksa siz kİterge hazırlanup çemodanıñızğa nerse tutırmağda idİñİZ mİ? dİgeç diputat bİrden bİrge ne dİyerge de bİlmeyİNçe bİraz kızarup kitdi, bulur da şul, bulur da şul, dip kuydı. Kız yeñİden süzge başlap: “İhtimalki Duma kuvılur da siz kİtersİZ, eger ul bulmasa da ben tİZden Pİterburgdan kİdeçekmİN, bundan soñ sizniñ ile ya kÜRİşÜp bulur, ya bulmas, ben sizge 510 üzİmnİñ kİM oldığİmnı süylerge va’de bİrgen idİM, şul va’demni üterge kİldİM, lakin sizniñ vaqtİñİZ var¹⁶² mı? Baraçak yirİñİZ yük mı? Bunda başka adam kilüp bİznİñ süzİmnİñ kİsmez¹⁶³ mİ? Çünkü ihtimal benim süzüm baytağğa taratılır” dİdİ.

Gerçi bugün kİç sa’at 10 da fraksiya zasidaniyesi olaçak¹⁶⁴ idİ ise de diputat üznİñ hiç kayda varmayacağı¹⁶⁵, İşi yüklİğini, kızniñ süzlerini maalmemnuniye tİnlayaacağını ve 515 çİt kİşİ kilüp meclİsnİ bÜzmasun için, üznİ üyde yük dip eytİRge kapuçİğa süylep kuyacağı beyan itdi hem şunuñ artından uK zvanoknı basup hİdmetçi marcanı çağırdı, yeñİden semavar kİtİRİrge ve kilüvçİ bulsa üznİ üyde yük dip eytÜR için kapuçİğa süylep kuyarğa kuşdı.

520 HazİRge kadar hatun kız ile kİtnaşuvı bİlİnmegen diputatnİñ yanına bİnday güzel bİr kızniñ kilüp kİdÜp yÜRİy başlavına evvelde de dİkkat İtgen hadİmenİñ şÜphesİ dağİde artdı, “Ha, İşler teraqqİde İken! dİgen tÜslİ idüp az gİna yİlmayıtarak “yarar” dİye çığup kitdi.

Ul çığup kitgeç kız bu revİşçe yİneden süzge başlap dİdİ. “Ben Kasimof tarafından bİr Müslüman kızı men. Evvelde üz tarafımızda gimnaziyada uKup şehadetname aldım. 525 HazİRında bunda Pİterburgda “‘Ulum-ı ‘aliye” dersleri uKıymın, atam sevdagerdİR. Maatteessüf hiçbİr muntazam mektepde tahsil kÜrmegen. Lakin üznİñ İstİ’dad ve kabİliyetİ hem ma’rifetlİ adamlarğa kİtnaşup yÜRÜVİ arkasında yağşı gİna fikİR ve ma’lumat hasıl İtgen, Türkçe ve Rusça yararlık bİr derecede bİledİR. Uğurğa pek yarata, küp uKıy; eñ lezzet alğan nersesİ uKuv ve matbu’at mütala’asıdır. Anam yağda üz tİlİmİZde azgİna 530 uğurğa yazarğa bile tÜrgan bulsa da atamnİñ te’sirİ anarda tiygen, evvelde küp uğurğa yarata tÜrgan bulğan, anamnİñ da fikİRİ yağşı teraqqİ İtmİşdİR. İhtimalki bu süzlernİñ sizniñ

¹⁶² bar

¹⁶³ kİsmes

¹⁶⁴ bulaçak

¹⁶⁵ barmayacağı

içün zur ehemmiyetî yükdur. Lakin üzimniñ kım oldığımıñ aflatkan vaqıtde bunlar haqqında bñr kadar ma'lumat birirge lüzum kürdüm. (Diputat: "Estağfurullah Efendim, süyleñiz, süyleñiz, kemal-î diğğat ile tñlıymın) muna men şunday ata ananıñ balasımın.

535 Atam benî Rus mektebinde 'ilim ve fen uqıturğa tilese de anda kırmezden¹⁶⁶ evvel üzimizniñ tñl, yazuv, din ve i'tikadımızniñ bildiresi kilgen. Şunuñ içün de sigiz toquz yaşlarımda vaqtimde benî Türkçe uqıtur içün yürtumuzğa bñr mu'allime kitirgen. Şul mu'allime iki üç yıllar benî uqıtup mataşsa da ben andan küp nerse ügrene almağanmın, yeki ul buña ügrete almağandır. Elî muna üsüp, üzimizniñ uquv tertiplerini, ders
540 kitaplarını, mu'allim ve müderrislerimizniñ ahvalini, hulasa, Müslüman dünyasını tanuğaç bildimki: Ul biçare atamniñ Rus mektebine kirmençe bñr iki yıl içinde baña bildiresi kilgen nerselerni ügretirge unar, un bişer yıl medresede yatuv da az bula iken. Çünkü küp yıllar medresede uqup çıkğan şakirdlerniñ üz tñlimizde dürüst olarak ukurğa, yazarğa, bilmediklerini, din-i İslamnı yağış tanumadıklarını kürüp hayran kaldım. Her ne ise ben
545 gimnaziya dersge yñriy başladım. Dersden üyge kaytğaç, buş vaqitlerimde, ata anam baña her vaqıt üzimizniñ Müslüman ve Türk oldığımıñ, din-i İslamnıñ gayet 'ali, 'ağıl ve hikmete muvafıq, benibeşer içün eñ ziyade mucip sa'adet bñr din oldığını, Türk milletiniñ şan ve şerefli ve 'alicanap bñr kavim oldığını, Türklenden ve 'umumiyetle İslamlardan birçok 'ulema, hükema, üdeba ve şu'ara yetişüp medeniyet ve ma'arifge hıdmet itdiklerini
550 hazırğı künde bñr tñl ile süyleşüvçi kan kardeşı kırık milyondan artıq "Türk" halqı varlığını süyliyer ve ben de anların süzlerini diğğat ve muhabbet ile tñlıy ve şunuñ ile beraber kirek üz tñlimizde ve kirek Rusçada bulğan bñrtakım edebi ve 'ilmi risaleler mütala'asından hali kalmıyor idim. Gimnazianıñ soñ yıllarında vaqtimde, ta'til zamanında ata analarım ile bñr sene Kafkazyğa Ermeniler ve Gruzinlerniñ terağki ve ma'rifetlerini, yaşlarıniñ üz
555 milletler içün tırşdıklarını, re'is-i ruhanileriniñ münevverü'l-fikir, milletperver hamiyetli adamlar idğini mektepleriniñ muntazam, matbu'atlarınıñ müterakki oldığını kürüp ben küp 'ibretler aldım ve müte'essir oldum.

Gimnazianı bitirdikden soñ dağide ziyade ukurğa yeki ukuvdan tuğtarğa, eger ukuyağaç olsam tilesem Rusyada ve tilesem Zagranitsada uqırğa atam bana ihtiyar ve
560 ruhsat virdi, hem ağıça kızğanmayağasını süyledi. Gimnaziyada uquvçi mektep arkadaşlarımnıñ kübişi gimnaziya bitirgeç kurslarğa yñröv, 'ali mekteplerge kñröv hevesinden oldukları kibi tabi'i bende şul fikirde idim. Gimnazianı bitirgen yılımda dağide atam anam ile istirahat içün, Kırımğa Yaltağa kitdik. Anda ziyalı yağış bñr Müslüman

¹⁶⁶ kirmesden

ile tanışdım. Bu adamda bîznîñ Yaltağa Rusyanıñ içerusından istirahatke varmış bîr zat
 565 olup, ‘ilim ve fikir iyesi ve hamiyet sahibî idî. Bu adam ile başda tanışuvım bîr bağçede
 tesadüfî suretde gîne olsa da soñra bunı atam anam ile tanışdırdım. Bûyle namuslı ve fikirlî
 adamnıñ sohbetinden bîz her kıayımız pek memnun kıala tûrgan bulduķ.

Bu adam bîzge ‘alelumum dinler ve hususen din-î İslam haķķında, anıñ hikmet ve
 felsefeleri tuğrusında küp süzler süyledî. Milliyet mes’elesinde ve baķusus bîznîñ Türk
 570 Milletiniñ mazi, hal ve istikbalî haķķında bîz bu adamdan bütünley yeñi süzler, yeñi
 fikirler işıtdîk. Türk ve Tatarlarınıñ şanlı tarihleri, kuvvetlî ve şevketlî hükümet ve
 saltanatları bolup ütdiğini, din-î İslamnıñ ‘Arabistan şube-î ceziresindeki bîr kıumlîķ
 sahradan intişar iterge başlap bütün Afrika, Aziya, Avustralyağa kıadar taralgannı ben
 mektepde vaķıtduķ (vaķıtda uķ) uķuğan bulsam da, Müslümanlık buzulmasdan evvel
 575 Müslüman kıatunlarında uluğ huķuķ ve hürriyetler bulunduğini, anlar arasından muharrire,
 edibe, şa’ire, şeyiħe ve müderriseler yetişdiğini, anlarınıñ üz kıarşılarına üçer bişer yüz irler
 cıyup ders uķutduķlarını, ikmal-î tahsil itgenlerge şehadetnameler virdiklerini, vatan ve
 millet için irler ile birge suğışlarğa barup anlarğa cesaret ve kuvvet virdiklerini, şeri’at-ı
 İslamiyenin kıatunlarğa her türlü meşru’ ticaret, sana’at ve hünere ile suğullenürge müsa’ade
 580 virdiğini, kıatunlarınıñ üz isimlerinden vıksıller birirge ve alurğa yaradığini, kıulasa: Din-î
 İslamnıñ eñ ziyade kiñ ve eñ ziyade hürriyetlî kıanunlar ve kıa’idelerden ‘ibaret olup
 insanlarğa fevķalade rahatlık ve sa’adet virdiğini ben ayırım açık olarak hem bîrinci def’a
 uşbu adamdan işıtdım.

Ben bu adamdan bûyle güzel süzler işıtup süyinedür idim, faķat hazırkı halde,
 585 bütün yiryüzindeki ehl-î İslamnıñ tiren bîr kıarañgılıķğa batdığını, kıalğan bîr iki hükümet
 kisekleriniñ de tamamıyile inķırazğa yüz tütduķlarını Müslümanlarda ‘ilim, ma’arifet ve
 fen, ticaret, hünere ve sanayi’ olmadığını re’is-î ruhani ve ‘ulema isminde bulğan kişilerin
 fikirleri tar, ma’nasız ve fa’idesiz ta’assupları küp oldığını, hele Müslüman kıatunların
 bütünley cehalet ve esaret astında izilüp kıaldıķlarını, Müslüman ‘ulemasınıñ, şeri’at
 590 isminden bunlarğa uķuv yazuv üğretirge yaramıy, hünere ve sana’at bilüvleri dürüst tüğil
 diyüvleri ve bugünkü künde Müslüman kıatunlarınıñ uğurlanup kıapçıķğa tütirilğan tavuķları
 tüşli, ivleriniñ kıarañgu poçmaķlarında, perde arķalarındaına asıraluvlarını, mektep
 medrese ve uķuvlarımıznıñ hiçbir işke yaramadıķlarını, ıslah hem idilmediklerini vesa’ir
 birçok şayan-ı te’essüf hallerimizni kürüp ben pek ta’accüp ve tahayyürde kıaladır idim.
 595 Tıģı Ademniñ süylevine bina’en: İslam eñ ‘ali bîr din, Türkler eñ müste’id ve yaķşı bîr
 kıalkdır. Ama tatbıkātķa kıarasañ Müslümanlar eñ tüben, eñ naçar ve Türkler eñ küçsiz, eñ
 işliksiz ve eñ muta’assıp bîr halde bulunalar. ‘Aceba bunuñ sebebi nedir? Ben bu hususda

tefekkür idüp, sebeplerini izlep küp vakit ütnergenden soñ, üzüm keşif ite almağanga küre, mezkur adamdan süradım. Ul pek kıskı cevap birdi ve didi: “Hazır İslam dini bızulğan, 600 çın İslam ruhi bitgen, hazırğı İslamiyetniñ küp yirleri Mecusilikke yakınlaşğan, şul sebepli bu künde üzlerini İslam dip yürüvçi milletler tilese qayu nesilden ve tilese qayu cinsden olsun, tedenni ve inqırazda, cehalet ve esaretdeñler hem İslamiyet evvelki ruhına, evvelki saf haline qaytarılğançağa kadar şulay bulaçaqlardır, şunuñ için de bugünkü ziyalılarımızıñ eñ birinçi vazifeleri: İslamiyetni, üstine qungan çüp çarlardan ve tuzan tufraklardan 605 tazartup evvelki safiyetine qaytarırğa ve “din” haline kitürürge tırışmaqdır, hazırki ‘ulema, ruhani, şeyh ve müderrisler üzleri de ruh ve esas-ı İslamdan, esrar-ı tabi’atden mahrumdurlar. Şulay bulğaç anlardan ne küterge kirek? Anlarını şul derece tar fikirlı, muta’assıp ve zahirperest olup, her bir teraqqiyat-ı fikriye ve ‘aqliyege qarşı kileçekleri tabi’i bir haldır,

610 Vüciddikim lem te’rifven sebli’l-hadi
Felā tevzihvenü’l-nās sebili’l muhālek¹⁶⁷.

Bu adamdan böyle süzler işituv benim zihnimde dahide küp nerseler uygandırdı. Bundan soñ, ben Müslümanlarını maqam-ı hilafeti ve Türklerniñ eñ müterakki padişahlıkları olan İstanbul ve Türkiyenı, andağı Müslümanlarını barup kürürge 615 heveslenerek, birer ay türup qaytmaq niyetiyle Yalta’dan tuğı İstanbulğa kitdim. İstanbulda az turaçaq oldıgımdan, bargaçda tizrek andağı ‘ilim ve ma’rifet ehilleri, fikir ve qalem sahipleri ile tanışırğa tırışdım. İstanbuldağı muharrireler, edibeler, şa’ireler ile kürışdükde edebiyat ve u’lum-ı İslamiyeden ve efkar-ı milliyeden üzimniñ fevkal’ade bir suretde mahrum oldıgımnı añlayaraq te’essüf itdım. Faqat qırı te’essüf ile iş 620 olmayacağından, ata analarım ile haberleşdikden soñra, İstanbulda bir ay tügıl, belki tamam bir yıl qalırğa ve Türk tili ile edebiyatnı ügrenirge, dersler başlandıqda kızlar mektebindeğı ders uqıtuv tertiplerini kürirge qarar virdim.

Bir taraftan Türk hanımlarınıñ edebi muharrireleri ile da’imi ihtilatda bulundum ve hususi bir mu’allime tütup Türkçe til ve edebiyat uqudum hem kızlar için olan¹⁶⁸ ibtida’i 625 rüşdi ve darü’l-mu’allimat mekteplerine yürüp ders ve uqıtuv tertipleri kürdüm. İkinci taraftan ise bir Fransuz hanımdan Fransuzca ügrendim. Fransuz mu’allimesine benim ile birlikde uqırğa yürüvçiler arasında eñ kübisi Ermeni kızları olup¹⁶⁹, Rum ve Bulgar kızları da var idi. Türkiyedeki bu çit milletlerniñ balaları ile kürışüp tanışmaq baña pek küp

¹⁶⁷ Citekkiler yolu his bilen bilgilenmiy, halıqqa yul kürsetilmiy, helyaketke ilte.

¹⁶⁸ bulğan

¹⁶⁹ bulıp

‘ibretler virdi. “Milletke hıdmet itüv” “Millet için tuğuv” “Millet için yeşev” “Millet için
630 ülüvler”niñ ma’nalarını ben yaşılap şunda añladım. Yavrupa’ğa karşı anda Türkiye
hükümeti ve Türklerniñ pek artta oldığını¹⁷⁰ kürsem de, andağı Müslümanların
terakkiyat-ı fikriye ve ‘ilmiye cihetinden bızniñ Rusya’daki Müslümanlarğa karşı anda pek
küp alda, mektepleri muntazam, hatunları hür oldığını ve İslamiyetniñ terakkiye mani
olmadığını da şunda añladım.

635 Benim maksudum üz vatanımız olan Rusyada türup milletdaşlarıma hıdmet itmek
ve bu zamanda hıdmet ite alur için de yuğarı derece tahsil kürirge hacet olduğından bir
sene İstanbulda turgandan soñ, Piterburga¹⁷¹ kaytup ‘ali dersler uqurğa lüzum kürdüm. İndi
iki sene buldı uşbu Piterburgda türup ‘ali derslerge yürimiz. Bunda benden başka da uquvçı
Müslüman kızları da bar iken. Barımız 18 kadarmız. Anlar ile de yakından tanışup
640 üzimizge mahsus milli bir krujok yasadıq ve uşbu nerselerge karar virdik¹⁷²:

- 1) Üz aramızda ana tiliñizden başka hiçbir tilde süyleşmeske ve ana tiliñizni
ünutmaska.
- 2) Bunda ders uqığan müddetimizde hareketlerge siyasi krujoklarğa küp
yürümeske ve siyasi hareketlerge katnaşup tahsil-i ma’arifden mahrum
645 kalmaska.
- 3) Üzimizniñ krujok için birimizge zurraş kvartira tutup yekşenbelerde ve
bayramlarda şunda cıyulurğa, bilmegenlerimizge üz tiliñizde uqurğa yazurğa
üğretirge, şunda türlü Tatar gazeteleri ve yeni edebiyat-ı milliye risaleleri aldırup
şunlarnı uqurğa, milletimizniñ efkarı, ahvali ve istikbalı haqqında tüşünürge ve
650 tarih-i milliyemizni üğrenirge.
- 4) ‘Ulum-ı ‘aliye derslerini bitirgenden soñ bişimiz Piterburgda qalup, Müslüman
kızlarını Rus mekteplerinde uqıtur için bir pansiyon açurğa, bu pansiyonni edep
ve ahlak-ı İslamiyege muvafık revişde quyup, Rusyanıñ her tarafından kilgen
Müslüman kızlarını şunda uqıtarak, hissiyat-ı milliye sahibeleri ve millet
655 hadimleri yetiştirmek fikrindedir. Çünkü işitdiğimizge bina’en: Birçok
Müslümanlar üzleriniñ kızlarını uqutmaq isteseler de, terbiye-i milliye ve ahlak-
ı İslamiye ile uqutur urın yıklığından uqutmayınca kaldırılar iken. Biz ise bu
pansiyonumuzda diyanet ve ahlak-ı İslamiye ile beraber, ana tili, edebiyat ve
milli tarih bildirecekmiş. Bu zamanda ‘ilimsiz yaşamak mümkün olmadığı ve

¹⁷⁰ buldığını

¹⁷¹ Piterburgka

¹⁷² birdik

660 hele hatunları terbiye ve ta'lim kürmegen milletlerniñ inqirazğa duçar olaçaqları
pek ma'lum bñr haldır.

Qalğanlarımız tabibe, akuşerka, mu'allime olup¹⁷³ Müslümanlar küp bulğan
yirlerge baraçaqmız. Bñz bñnda vaqıtde üz tñlñmñznñ, 'örf, 'adat ve ahlak-ı milliyemñznñ
665 bilgenge ve üzüümüz milletimñzge muhabbet itgenge küre milletimñznñ üzüümüzden ve
uquvdan nefret itdñrecek degñl, belki bil'akis güzel numune ve misal olaraq üzüümüzññ
mu'amelemñz ve ahlakımız ile anlarını mektepke ve uqurğa muhabbet itdñrecekmiñz. Bñz
buña işanamız.

Mñna Efendim, bñznñ qararlarımız ve işlerimñz bundan 'ibaretdır. Bñz bu
qararlarımıznñ yirñe kitñrñrge başladıq. Lakin ba'zı sebeplerge bina'en, bñz hazırki qadar
670 üzüümüzññ bu qararlarımıznñ pek yaşırun tñtduq, çit kişilerge bildñrmedñk, indñ Rusyada az
mı küp mñ hñrriyetler bulgaç ve millet meclisi açılgaç evvelki derecede yaşırun hareket
iterge de lüzum qalmadı, hazırında bñznñ maqsudımız Dumadağı Müslüman fraqsiyası ile
yaqın münasebet hasıl itmek, Müslüman diputatları ile tanışup ba'zı bir efkar-ı
milliyemñznñ anlar arqılı meydanga çıqarmaqdır, sñznñ Müslüman meb'uslarınıñ
675 hñrriyetperverlerinden diye işñtdñğimñzge küre ben eñ evvel sñznñ ile tanışurğa qarar
virdim.

Mñna bñz 18 Müslüman qızı üzüümüzñ "Türk" kızları dip yürütemñz, barımız
bñrlıkde "Türk"lik fikrñe hñdmet idemñz, "Türk"lik içün yaşarğa ve "Türk"lik içün ülerge
yemin itdñk, yğñrmñ milyonluq "Türk" milletñ tarafından eñ 'ali, eñ mühim ve en şerefli
680 urınğa saylangan sñz 36 Türk diputatları da 'aceba şulay bñr fikñrge bñr meslekke hñdmet
itesñz mñ? Hayatınıñ lezzet ve sa'adetñ sñznñ qaşñnızda neden 'ibaretdır? 'Aceba bñz 18
"Türk" kızları efkar ve amal-ı milliyege hñdmet yñlında 36 "Türk" diputatı qul ile qulğa
tñtışup bñrlıkde seferge çığa alaçaqmıyız? Mñna bñznñ bñlesimñz ve sñzden işñtesimñz
kilgen nerseler uşbulardır. Rahim idüp sñyleññz, efendim."

685 Qız sñylegen vaqıtde diputatnñ küññli yñmşap küññli eserlengen ve küzlerñe bñr iki
tamçı yaşlar da kilgen idñ. Faqat kñn yaqtururğa başlap qñyaş çığar vaqıtler yaqınlaşqaç,
diputat kızğa: "Tuqtañız, min erte namazı uqup qalıym, yuqsa qñyaş çığup vaqti üte başlar
andan soñ dahide sñyleşürmiñz" diye urınıñdan tñrup, bñlmesñññ bñr çitñdereke namaz
uqurğa kñrişdi.

690 Namaz uqup bitñrgeç tire yağına qarasa kız yñq! Diputat buña bik 'aciplendi. Çñnkñ
işñk açılğanı ve kıznñ urınıñdan quzğalğanı bñr de bñlñmegen idñ. Karidorgada çığup

¹⁷³ bulıp

karadı. Kız anda da yük. Derhal zvanok birüp kapuçını çağırdı. Ul yüğüdan kalğup küzlerñ uva uva, kildı. Lakin kapu bikli ve hiçkimniñ çığanı yük, diy. Büyle tavışsız tınsız olarak¹⁷⁴, üz qarşısındağı kızniñ yuğaluvına diputat ne diyerge de bilmeyñçe hayran qaldı.

695 Yüksa ben tüş kürdüm mı diye şüphege tüşerek üzñ üzi tütup ve biraz sılkinüp karadı. Yüğüda tüğil, uyav idı, hem de östel üstinde semavar ve iki par çınayağlar tura, hazır gñe namaz ukup aldı. Bunlar barısı da haqıqat olup¹⁷⁵ hayal tüğil idı... Baytağ abdırıp uturgandan soñ, diputat yüğlarğa yatdı ve tizden yüğüga taldı. Filhaqıqa bonısı çın yüğü olup¹⁷⁶, bunda tüş kürse de ‘acip degil idı... Birniçe künler tünler ütdı, ciller isdı, sular 700 aqdı, üçinçi İyun nizamı çıgarıldı, dünyalar başqa dünya oldı¹⁷⁷... Yüğüdan turgaç diputat üz üzine: “Aceba bu haqıqi kız mı idı? Yüksa canlanup dünyaga çıqğan “hürriyet” heykelı mı idı? Qaysı gına bulsa da quldan ıçkındırdım, harap buldım, te’essüf!” diye iki qulı ile başını tütıdı da üksip üksip yığlarğa başladı!..

705

4.1.2. ANDAN BUNDAN

Muhammed Fatih el-Kerimi

710

Ölmez mi güşade çeşm-i millet?

Ta haşre mi sürmeli bu sıklet?

Hep zulmet-i cehldir ki ‘illet

Da’im qalıyor bu hab-ı gaflet

“Abdülhak Hamid”

Orenburg

Kerimof, Hüseyinof ve Şürekası Matba’ası

715

1907

Her da’im kendilerini bir nümune maqamında isti’mal iderge kirek... Şundıy zur kişiler, herkesni ahmağ bilüp üzleriñe ‘ağıllı bulurğa yaramıy, şul meclisde ba’zı ‘avamlar var, sizniñ her süziñizniñ niçe qüyırığı var hemmesini bilüp türalar her ne qadar alar şul meclisde hiç nerse söylemese de ahirinde sizge hiç olmasa beş tenge zarar qılır ya’ni 720 çlenlikden çığar, qarañız! Hesap defteriñizniñ bir sene çlen bulğan kişilerinñ yarımı ikinci sene yük, iski a’zalar halini añlap çığa barsalar, her zaman yeñiden yeñi a’zalar tapmağ bik müşkil bulur. Bizim ma’lumatımıza nazaran hesap defterinde kim ki ne qadar yardım

¹⁷⁴ bularaq

¹⁷⁵ bulıp

¹⁷⁶ bulıp

¹⁷⁷ buldı

birilgen, ismı birlen yazargı kirek her kım ki ismı yazargı ma'kul kũrmese, sizden yardım sũramasın. Bu gibi işde hatır saqlamak 'adetde yũkdur. 'Umumi bĩr işde hatır olmaz, tanzimata muvafık 'amel itmek derkardır.

Cem'iyet-i hayriyyeden maqsad nedir? Bunu bilmek lazımdır, hem şul maqsadka muvafık 'amel itmek derkardır. Benim meramım (Cem'iyet-i hayriyye)nĩ yüzümüzge kara kitürmez derecede bĩr yulga kuymağdır. Bu ümid ile Cem'iyet-i Hayriyye a'zalarını tenbih iderim, başka bĩr maqsadım yũkdur. Eger benim artık ve ma'nasız sũzlerim bulsa 'afv itmeklerini rica iderim. Fağat hemişe tenbih iderim ki bu hıdmetinde bulğan kişilerge nefsleri iğün hıdmet itmek bik zur 'aybdır.

Fi'ma ba'de bu hususda dahı bĩrniçe sũz yazarmız.

'Abdũrreşid

BİR İKİ SŪZ:

1904 senesi Tiflisde neşr olınan, merhum, Şark-ı Rus gazetesine "kalem" imzasıyla birkaç mağale yazmışdım. Gerçi hiçbirinde kendi ismim yazılmamış ise de bu hususda ba'zı dostlarımdan mektuplar aldım: "Şark-ı Rus kalem imzasıyla derc idilen mağaleler seniñ yazılarıñ olsa gerekdir, bĩz bunu isinden sizdik, lakin muntazam suretde hepsini de okuyamadık, eger kendiñde müsveddeleri var ise şunlarıñ hepsini bĩrlıkde basdırup ığarır iseñiz güzel olur idĩ" diyorlar.

Yazdığım mektuplarıñ ba'zı yĩrlerinden nüsha (kopya) almak 'adetim oldığından bende bunlarıñ nüşaları var idĩ. Mütala'a, edebiyat, 'ilim ve ma'rifetde heveslisi olan dostlarıımıñ eñ küçük bĩr arzularını yerine getirmek için bence eñ lezzetli bĩr iş ve eñ muğaddes bĩr borç oldığından şunları bĩrlıkde cıyup ayrıca risale şeklinde neşr itmege karar virdim. Vağtıyle Mir'atıñ 6 ncı cüz'ünde derc idilmiş "Mütala'a" serlevhalı bĩr mağalemiñ nüşası da defterimiñ baş tarafında oldığından anı da uşbu yĩrde bĩrlıkde yazıvirdim, hem de risalenĩñ baş tarafına merhum Kemal Beg şı'irlerinden birkaç satırlar yazdım. Böyle dürlü şeyleri havi olan risaleye ne gibi isim vireyim diye biraz düşündüm. Tatarca olarak kışkaca muvafık bĩr isim hatırıma gelmedi. Türk ve Tatarca yazılmış risalelere üçer beşer 'Arapça sũzlerden mürekkep hiç münasebetsiz isimler virmek pek gülünç ve yağışksız bĩrşey oldığından ben bundan asla hoşlanmayorum. Bu risalenĩñ iğerusine dürlü şeyler yazıldığı için haydi öyle ise bunuñ ismi de "Andan Bundan" olsun didim. İş tamam oldu, ves'selam!

Muhammed Fatih.

MERHUM KEMAL BEĞİN Şİ'İRLERİNDEN

Birkaç mısra':

760 Usanmaz kendini insanlar bilenler halka hizmetden
Mürüvvetmend olan mazluma el çekmez i'netden.

Çıkar oldıysa millet şanına noksan gelir sanma
Yüre düşmekle cevher sahit olmaz kadr ü kıymetden.

765 Vücuduñ kım hamır mayesi hak-ı vatandandır
Ne gam rah-ı vatanda çak olursa cevri ü mihnetden

Mu'ini zalimñ dünyada erbab-ı dena'etdir
770 Köpekdir zevk alan sayyad-ı bi-insafa hizmetden

Heman bir feyz-i bağı terk ider bir zevk-i faniye
Hayatın kadrini 'ali bilenler hüsn-i şöhretten

775 Nedendir halkda tul-ı hayata bunca rağbetler
Nedir insana bilmem menfa'at hıfz-ı emanetden

Cihanda kendini her ferdden alçak görür ol kım
Utanmaz kendi nefsinden de 'ar eyler melametden

780 Felekden intikam almak dımeğdir ehl-i idrake
İdüp tezyid-i gayret müstefid olmak nedametden

Türup ahkam-ı nusret ittihad-ı kalb-i milletde
785 Çıkar asar-ı rahmet ihtilaf-ı rey-i ümmetden

İder tedvir-i 'alem mekinñ kuvve-i 'azmı
Cihan titrer sebat-ı pay-ı erbab-ı metanatden

790 Kaza her feyzini her lutfını bir vakt için saklar
Fütur itme sağıın milletdeki za'f u beta'etden

Biz ol ‘ulvi nihadañız kî meydan-ı hamiyetde
Bize hak-ı mezar ehven gelür hak-ı mezelletden

795 Ne gam pür ateş hezel olsa da gavğa-yı hürriyet
Kaçar mı merd olan bir can için meydan-ı gayretten

Kemend-ı can-güdaz-ı ejder-ı kahr olsa celladın
Müreccahdır yine bñ kerre zencir-ı esaretten

800 Felek her dürlü esbab-ı cefasun toplasun gelsün
Dönersem qahbeyim millet yolunda bir ‘azimetden

805 Vatan bir bi-vefa nazende-i tannaza dönmüş kim
Ayırmaz sadıkan-ı ‘aşkıñı alam-ı gurbetden

Müberryım reca vü havfden ‘indimde ‘alidir
Vazifem menfa’atden haqqım ağıraz-ı hükümetden

810 Göñülde cevher-ı elmasa beñzer cevher-ı gayret
Ezilmez şiddet-ı tazyikden te’sir-ı sıkletden

815 Ne efsunkar imişsin ah ey didar-ı hürriyet
Esir-ı ‘aşkıñ olduq gerçi kurtulduq esaretten

Senindür şimdi cezb-ı kalbe kudret setr-ı hüsn itme
Cemalın ta ebed dur olmasun enzar-ı ümmetden

820 Ne yar-ı can imişsin ah ey ümmid-ı istikbal
Cihanı sensin azad eyleyen bñ ye’s ü mihnetden

Senindür devr-ı devlet hükmünñ dünyaya infaz it
Hüda iğbalınñ hıfz eylesün her dürlü afetden

MÜTALA'A

Fransız muharrirlerinden Monteskiu: “Dünyada hiçbir kaygı ve hasret yüküdür ki bir sa’atlik mütala’a anı izale itmesün” demiş ve Türk ediplerinden merhum Kemal Beg de “İnsanın ademiyeti okumakla ve hayvaniyeti yemekle ka’imdir” demiş. Filhakika, insan beden ile ruhdan ‘ibaret olup bedenini beslemek için maddi gıdaya ne derece muhtac ise 830 ruhını beslemek için ma’nevi gıdaya şu nisbetde muhtacdır. Yemek içmek olmaz ise insanın bedenine za’iflik geldiği gibi mütala’a ve ‘ilim olmaz ise insanın ruhını ve kalbini zulmet basar. Yiyüp içmek ve yatup uyumakdan başka birşey bilmez ise insanın at ve sığır gibi başka hayvanlardan ne farkı olur? Bilmeyen ve okumayan adamın ruhu ne ile beslenür? Namı ilelebed muhterem olan “Jan Gutenberg” tarafından kitap basmak usulü 835 keşf olunduktan sonra tevsî’-i ma’lumat ve terakkiyat-ı fikriyye için o kadar geniş bir meydan açılmışdır ki her şeyden haber almak ve her nerseyi öğrenmek mümkündür. Yalnız insanda okumak derdi ve mütala’a hevesi olmalıdır!

Dünyanın neresinde olursa olsun meşhur bir muharrir, büyük bir adam yeni bir eser yazdıkda öz memleketinde binlerce nüsha basılıp taraldığı gibi arası çok da geçmiyor 840 başka dillere dahı tercüme olunarak anın fikrinden bütün dünya halkı için istifade itmege yül açılıyor. Yalnız okumak derdi ve mütala’a hevesi olmalıdır! Avrupa ve daha togrusu bütün yiryüzi bir meclis-i musahebet hükmüne girmiş, ‘alimler, hekimler, feylesoflar, hüner ve san’at ehilleri din ve mezhep tefrik itmeksizin ‘alelumum benibeşerin mes’ud ve bahtiyar olması için her gün en gerekli ve en mühim mes’elelerden bahs idiyorlar ve her 845 gün dinleyecek yeni yeni şeyler keşf ve icad idiyorlar. Bunların söylediklerini işidüp anlamak ve keşf itdikleri hüner ve san’atlarından fa’idelenmek her kime mümkündür. Yalnız okumak derdi ve mütala’a hevesi olmalı!

İsimleri bütün dünyada meşhur olan: Eflatun, Aristo, Fahr el-Razi, Gazali, İbn-i Rüşd, İbn-i Sina, Volter, Russo gibi feylosoflar ile musahebet idüp ‘ali olan fikirlerini ve 850 ‘acib olan mesleklerini öğrenmek istiyor mısınız? Pek kolaydır. Yalnız okumak derdi ve mütala’a hevesi olmalı! Eserleri ellişer lisana tercüme idilüp medeni milletlerin balalarına kadar ma’lum olan: Rasin, Gurney ve Viktor Hugo, Puşkin, Lermontof, Sa’di, Fuzuli gibi şa’irlerin hemmesiyle tanışup konuşarak beyan-ı hissiyat ve tasvir-i tabi’at hususundaki maharetlerine vakıf olmak istiyor mısınız? Bu da pek kolay. Yalnız okumak derdi ve 855 mütala’a hevesi olmalı! Cengiz, Anibal, İskender ve Napalyon gibi cihanı titreden muhariplerin ve Rusya padişahı olan Büyük Petro ile Bismark gibi müdbir ve dahilerin kimler ve nasıl ve ne gibi inkılaplara sebep olduklarını öğrenmek istiyor mısınız? Pek kolaydır. Yalnız okumak derdi ve mütala’a hevesi olmalı!

Hulasa: Her dürlü büyük Ademler ve meşhur vakı'alar, ehemmiyetli işler hakkında
 860 haber alup ma'lumatımızı artdırmak fikrîmizi açmak, kalplerimizi nurlandırmak, ve her
 dürlü hüner ve sanayi'den ihtira' ve keşfiyatdan haberdar olup dünya ve ahiretimiz için
 fa'idelenmek yalnız okumak ve mütala'a sayesinde. Bunların her birine da'ir biñlerce
 kitaplar ve risaleler yazılmış ve her gün yazılmağdadır. Mütala'a idenler istifade idiyor.
 Mütala'a itmeyenlerin küñli şükür, fikrî tar, kisesi boş kalıyor.

865 Mu'allim ve müderris iseñiz 'ilm-î terbiyetü'l-etfal ve idare-i mektep hakkında pek
 çok fa'ideli kitaplar ve gazeteler neşr olunuyor. Bunlardan istifade idüp meslegiñiziñ
 terakki ve ıslahına çalışmalı. Satuvçı iseñiz ilm-î ticarete mahsus, ekünçü iseñiz ilm-î
 zira'ate mahsus, hulasa: her dürlü meslegiñ kendine mahsus mektebi, ve gazeteleri vardır.
 Feylesof iseñiz felsefeye ve Ruhani iseñiz din ve mezheplere da'ir birçok kitaplar ve
 870 gazeteler vardır ki her gün yeñi şeyler ve yeñi fikirler beyan idüp tırıyorlar. Bunların dinî
 olanları istisna idildikde hiçbirisî Hristiyan, yahud Müslüman ve Yahudi olmak cihetinden
 bahs itmiyorlar. Mademki bizde Adem balası olup dünyada yaşıyoruz, o halde anların
 bildiklerini bilmege ve öğrenmege anlar gibi muhtacız. Anlar bu 'ilimleri şu kadar terk
 itdirmişlerdir ki eger derecesine vakıf olsak şaşup kalur idik.

875 Her kîme de büyük mekteplerde ikmal etmek ve dürlü 'ilimleri öğrenmek mümkün
 olmuyor. Lakin velev ibtida'i mektepde olsun güzelce okumak yazmak öğrendikde
 ölünceye kadar mütala'a ile tevsi' ma'lumat ve tenvir-i efkar etmek herkes için
 mümkündür. Okumak hevesi balalara ta mektepde vaktde öğredilmelidir. Bu muhabbet
 küçük yaşlarında kalplerine yaraşup kılsun ve mütala'adan tamamiyle lezzet alacak bir
 880 hale gelsün. Şimdiye kadar bizim mektep ve medreseler bizde şakirdlere okumak ve
 mütala'a hevesi öğredildiği için 'avam halkımız şöyle tırsun hatta mollalarımızda
 mütala'adan lezzet alamıyorlar. Tecrübe ile bilirüm ki: Okumak için bir mollanın eline
 yeñi çıkmış güzel bir risale viriyorsun, lakin okumuyor. Öyle ise yalnız diñlep tırsasını
 rica idüp risaleyi kendiñ okumağa başlıyorsun. Hatır için az bir vakit diñlep tırsada arası
 885 çok da geçmiyor molla uykuya gidiyor. Böyle adamların mütala'adan ne kadar lezzet
 aldıklarını siz hisap idiniz!

Fakat şu kadarı da vardır ki: Şimdiye kadar bizim halkımız için kıra'at ve
 mütala'aya hevesli olmakda mümkün değil idi. Çünkü Rusçayı bilmiyorlar, öz dilimizde
 insanı okumağa heveslendirecek kitaplar yük idi. 'Arapçanın edebiyatı pek geniş ise de
 890 'avam değil havasımız bile 'Arapçadan istinca ile istibra, abdest ile gısl, hayz ile nefes
 bahslerinden başka küp nerseler görmüyorlar ve görseler de anlayamıyorlar.

Bozyigit, Seyfû'l-mülk, Tahir ile Zühre ve Kesik Baş kitapları o kadar tıyduymuşdur ki artık bunlardan insanın mi'desi bulanıyor. Hamd olsun bu soñ yıllarda ba'zı hamiyetli ve gayretli adamlar zuhur idüp fa'ideli edebi risaleler yazmağa başladılar.

895 Halkımızıñ ve hatta hatun kızlarımızıñ bunları lezzetli mütala'a itdiklerî büyük bir sevinç ile görölmekdedir.

Mesela: Hüssam Minla, Güzel Hadice, Günah-ı Keba'ir, Selime Çoban Kız, Nadanlık, Nenge Can Hanım, Bağçe Saray Çeşmesi, Bahadır ile Suna, Kilünler Hama'ilî, Kitab ala-Anber, Mihrakü'l-Efkar, Esmâ, Mülâhaza, Basiret-î Hikmet ve Hey'et-î
900 Cedideler, Tarih-î İntişar-ı İslam, Meşhur Hatunlar, Yer Risalesi. Vesa'ir birkaç risale ve kitaplar seve seve okunup fa'ide alınacak eserlerdir.

Risaleler öz dîlîmizde açık 'ibaretler ile yazılsa ve nindiyin olsa da ma'îşetden birer mes'eleye muta'allik olup hikaye tarzında yañi tuğrıdan tuğrıya beyan idilse herkes tarafından mütala'a olunup milletîñ terakkişine pek çok hıdmet ideceklerî aşıkardır.

905 Erbab-ı kalem gayret idüp milletîñ terakkiyat-ı fikriyyesi için lazım olan kitapları yazmalı, başkalar şunları çokça alup okumalı, okumak bilmeyenler gayrılarınıñ okuduklarını diñlep olsa da üyanmağa ve 'ibret almağa çalışmalı, bunlarıñ her birî 'ibadet ve her birî sevap ve fa'ideli işlerdir.

Şurasını da unutmamalıdır ki: Her kışi yeñi kitaplarıñ her birini alup okumağa ve
910 anlar hakkında bir fikir hasıl itmege ve okudukdan soñra anları ga'ib itmeyinçe kendisinde hepsinden birer nüsha bulundurup her hane sahibî kendi hanesinde küçük birer kütüphane teşkil itmege çalışmalıdır. Medeni milletlerde her bir hanede degil, hatta bir hane içindeki 'aileden her biriniñ kendine mahsus kütüphanesi bulunur. Kitaplar hane için eñ birinçi güzel ziynet ve sahibî için eñ 'aziz devlet 'ad olunmalıdır.

915

MATBU'AT ve MEKTEP

Ma'arif-i cedide ve medeniyet-î hazıranıñ ruhi her milletîñ kendi ana dîlinde münteşir gazeteleriyle edebiyatından 'ibaretdir. Bugünki günde bir milletîñ ve bir kavmiñ terakkiyat-ı fikriyyesi hüner ve sanayi'î hatta diyanet ve ahlakı, hasıl: Kaffe-î feza'il ve kemalat-ı maddiye ve ma'neviyesi matbu'atıyla muşayese olunuyor. Tuğrusı şaşılacak şey
920 şudur ki: Diyanet ve ahlakıñ safiyeti, te'ala ve terakkişi din hamisi sayılan rüesa-yı ruhaniyenin kesretiyle mütenasip olmak lazım gelirken bil'akis bunlarda matbu'at ve edebiyat ile mütenasipdir. Hangi bir milletde matbu'at-ı cedide ve edebiyat-ı hazıra te'siriyle terakkiyat-ı fikriyye hasıl olursa o milletîñ din ve ahlak cihetlerinde safiyet,
925 'ulviyet ve semaviyate şu nisbetde taşarrüb idiyor, birtakım 'aqla ve hikmete muhalif

putperestlik yadigarı olan aba ve ecdad-ı kadimiyye ‘adetlerinden hiç korkmadan ayrılıyor, ‘akıl ve hikmeti rehber tanıyor, ve kendi kendine ‘ulviyet kesb idiyor.

Buña misal istiyorsanız Fransızlara bakınız, İngilizlere bakınız. Bu iki millet içerüsinden mahz ma’arif, fen ve edebiyat sayesinde: “La ilahe illallah Muhammed Resulallah” diyenler meydana çıkmaya başladı. Hele “La ilahe illallah” dimege ‘umum milletler takarrüb idiyorlar. Birtakım ‘akla ve hikmete muhalif fikir ve i’tikadları hiç korkmadan ve utanmadan bırakıyorlar. Çünkü bu milletler kendilerine reis-i ruhani olmak üzere ruha ve ‘akla hiç münasebeti olmayan ve kendileri gibi cismani ve dünyevi şahsları (svyaşçennikleri)¹⁷⁸ tanımağdan vazgeçiyorlar, anlara ülük kümmek, kilise bakmak gibi kendilerine münasip cismani hizmetler ile meşgul olmalarını teklif idiyorlar ve kendilerine re’is-i ruhani olmak üzere bihakık işbu ‘ali maksuda hadim olan edebiyat, matbu’at ve fünün-ı hazırayı rehber ittihaz idiyorlar. Bugünkü günde Fransız ve İngilizlerin dinleri Nasraniyetin en safisi ve ta’limat-ı İnciliyeye en muvafık olanı, ‘akıl ve hikmete en yakını idigi herkese ma’lumdur.

Re’is-i ruhani ve rehber-i necat olmak üzere edebiyat, matbu’at ve fen yirine şahsi ve cismani birtakım adamları tanıyarak şunları ta’zim ide ide dinden, ahlağdan, ma’arif ve terak্কiden, hasıl: Cemi’ faza’il ve kemalat-ı maddiye ve ma’neviyelerden mahrum olarak inkıraz kapısına tuğru yol tutan ve günden gün girüye giden ve girüye gittikçe şu re’is-i ruhani saydıkları şahıslara sarılarak hepsi birlikde tenezzül iden millete misal isterseñiz kendimize bakınız; Fas, Cezayir, Tunus, Buhara, İran, Türkiye ve Kazana bakınız, Hristiyanlardan İspanyollara bakınız. Bu milletler cennete girmek ve her dürlü rahatlar ile safalar sürmek kasdıyla mahz kendi menfa’at-ı şahsiyyelerine çalışan, millete ve benibeşere beş parelik fa’idesi olmayan işanları, manağ¹⁷⁹ları altunlara garğ idiyorlar. Kendilerinin göz nurları gibi ‘aziz balalarını okudup dünya ve ahiret mes’ud itmege çalışan mu’allimlerini aç ve yalangaç gezdiriyorlar. Hiç kime fa’idesi olmayan işana yahud manağa ayda elli ruble, yüz ruble sadağalar paralar toplanıyor, halbuki bütün milletleri ve ‘umum benibeşer için nafi’ ve hadim-i insaniyet olan mu’allimlerine ayda beş on ruble vazife vırmege akça tapılmıyor. Hiç kime fa’idesiz olan işanlar bir niçeser bñ rubleye yurtlar salarak ikişer üçer kadın alıyorlar, artık akçaları da bankalarda yatıyor, her kım için fa’ideli olan mu’allimler hastalanup, açlığdan fakirlikden çahotkaya dönmege başladıkda mu’allimliği bırakup limon ve şırpı satmağa, yeki birer kanturda hizmet itmege veyahud misafirhanelerde kapuçılık itmege başlıyorlar. Bedbahtlık, ‘akıl ve hikmetden diyanet ve

¹⁷⁸ svyaşçennik: papaz.

¹⁷⁹ monağ: rahip, keşiş.

ahlakdan ayrılmanın bundan ilerüsîde olur mı? Dimek istediğim şey şudur ki: Bugünkü günde bu milletin kendi haysiyet-i milliyesini muhafaza iderek başka milletler arasında adam gibi yaşayabilmesi, din ve ahlak cihetlerini muhafaza ve lazım ise ıslah idebilmesi, ticaret, hünar ve san'at işlerinde ilerü gitmesi, hulusa: dünya ve ahiret mes'ud olabilecek 'ameller ile meşgul olabilmesi mutlaka o milletin terakkiyat-ı fikriyye ve tenvirat-ı 'akliyye hasıl itmesine bağlıdır.

Ebna-yı milletin tevsi' ve 'aklını tenvir idecek esbab ve vasıtalar çok ise de en başlıcası mektep ve matbu'atdır. Dünya ve ahiretin rehber-i necatı uşbu iki şeydir. Re'is-i ruhaniler, imamlar, işanlar, manâhlar, hayr du'alar, tasavvufîler, kerametler, cennetler, kevserler, huriler bilmem neler kaffesi de şu mektep ile matbu'atın dahilindedir. Dünya ve ahiret rahatlarını isteyen adam birtakım dervişlere, işanlara ve şeyhlere değil, belki mektep ile matbu'ata bağışlamalıdır. Kerametleri kabirde süyekleri çürümüş işanlardan değil, belki ayak astımızda ve göz önümüzde olan mektep ve matbu'atdan ümid itmelidir. Mektep ile matbu'at karşusunda el kavşırıp diz çöker isek adam olacağımıza, dünya ve ahiret mes'ud olacağımıza ve eger bunlara iltifatsızlık ider isek dünya ve ahiret bedbaht olacağımıza, her bir faza'il ve kemalat-ı insaniyyeden ayrılarak ahiretde mahv ve perişan olacağımıza iki kere iki dört ider gibi inanmalıyız. Buña inanmayanlar cezasını gayet şiddetli surette kendileri çekeceklerdir.

Zaten bîz Müslümanlar bir kere dinimize bakacak ve oradaki şeylere tuğrı ma'nalar virerek düşünecek olursak mektep ile matbu'at karşusunda diz çökmege, bunları ve bunlara hadim olanları her cihetle ta'zim ve tekrim itmege ve her dürlü sa'adet ve feyzimizi bunlardan beklemege dinimizce mecburuz. "midādü'l 'ulema yuzinu bi demi's-şüdedā"¹⁸⁰ 'Alimlerin ki 'ibaretdir muharrirler, mu'allimler, fakihler ve ediplerden kareleri şehidler (din yolunda feda-yı can iden adamların) kanlarıyla ölçenür. "Men igberet qademāhu fi talebi'l-'ilmi harramallāhu cesedehü ale'n-nār"¹⁸¹ Talib-i 'ilim yolunda cüz'i bir zahmet ihtiyar idenleri bile Cenab-ı Haqq cehennemden halas ider, diyen şeri'at şeri'at-ı İslamiyyedir. Bir şakirdnin geçüp gittiği yerlerde kırk seneye kadar 'azab-ı kabir küterilür, bir sa'atlik tefekkür bîñ senelik nafîle 'ibadetden efzaldır, 'alimin uykusı da cahilin 'ibadetinden hayırlıdır, diyen ve bunun gibi lâ yu'ad velā yuhsā"¹⁸² yollar ile 'ilim, fikir, kalem hizmetlerinin fa'idesini, 'ulviyyet ve kudsiyyetini ahladarak teşvik ve terğibde bulunan şeri'at gine şeri'at-ı İslamiyyedir.

¹⁸⁰ "Alimlerin kalemlerinin mürekkepleri şehitlerin kanı ağırlığındadır."

¹⁸¹ "Kimin ayakları ilim talep etme konusunda tozlanırsa Allah onun cesedine cehennemi haram kılar."

¹⁸² sayısızca

Din-İ İslamın hâlis ve safi vaktinde, birtakım esatir ve hırafat ile bülğanup
 990 bûzulmamış zamanında yaşamış olan bizim dindaşlarımız iski ‘Araplar, iski Türkler
 şeri’atımızın evamir ve kıava’idini tuğrı ańlamışlar olmalıdırlar ki anlar da ma’arif,
 medeniyet ve fikri şayan-ı hayret derecede terakki itmiş, dine ve şeri’ata muhalif şeyler,
 adamı derhal kafir iden şeyler o vakıtlarda pek az olmuş, o vaktin ‘ulema-yı diniyyesi
 Müslümanları kafir itmeğe çalışmıyorlar, belki kafirlerin muhabbetlerini İslamiyete tahvil
 995 idecek mu’amele ve harekatta bulunuyorlarmış. Lakin maatteessüf işler şimdi büsbütün
 ‘aksine döndi. O vakıtlar rü’ya gibi, hayal gibi karanguluk içerisinde kaldı. Biz şöyle
 balaların oğullarıyız diyecek olursak hiç kimse inanmaz. Babalardan kalan şu kadar çok ve
 güzel mirasları büsbütün ga’ib iderek boş kol ile kaldığımızı her kim ta’accüp ider!

Fakat te’essüf ve nedametden hiçbir fa’ide hasıl olmaz. Bugünkü günde hiçbir şey’e
 1000 bakmayarak var kuvvetimizle gayret lazımdır. Bugünkü günde kusur ve cehaletimizi
 ańlayanlarımız ve buña çare izleyenlerimiz çokdur. Ba’zısı imamlar fena diyor, ba’zısı
 Rusça bilmiyoruz, ba’zısı ‘Arapça bilmiyoruz diyor. Ba’zısı ittifak ve şirketlerimiz yük,
 şunun için fakiriz, ba’zısı fakiriz şunun için terakki idemiyoruz, ve ba’zısı da kusur
 baylarımızda, anlar millet yolına akça ve mal sarf itmiyorlar diye birbirimizi ‘ayblamak
 1005 yahud haricden birtakım zanni ve hayali sebepler izlemek ile vakit geçiriliyor. Halbuki
 aradan bir hiçkimse çıkupda: Ya hu! Biz söyleşmeğe, okumağa ve yazmağa ve başka
 halklar gibi fikir itmeğe bayılmıyoruz, biz sükr, sańgrav, tilsiz, kıulsuz ve ayaksız ya’ni
 cahil bir milletiz; eger biz eń ibtida süyleşmeğe ve üz tilmizde ukup yazmağa ve
 kürşilerimiz kibî düşünmeğe ügrenmez isek biz hiç şey yapamayacağız, bize eń ibtida
 1010 lazım olan şey mektep ve matbu’atdır dimiyor.

Benim hâlis imanım şudur ki: tenvir-İ ‘akıl ve tevsî-İ fikir itmezden muqaddem
 imamda ıslah olunmaz, Rusça ve ‘Arapçada bilinmez, bilinse de fa’idesi olmaz, ittifalarda
 husule gelmez, cem’iyetlerde yapılamaz, ve yapılsa bile fa’idesi olmaz. Mesela: atlar,
 sığırlar bir yere toplanup da bir cem’iyet-İ hayriyye, yahud cem’iyet-İ edebiye yapaçak
 1015 olsa ve yahud yapsalar bile andan ne çıkar! Yeki şu atlar ve sığırlar kendi aralarından
 birniçe danesi intihap idüp kendi hallerini ıslah ve hukuklarını talep için diputat
 gönderseler andan ne çıkar! Sîze toz ile pîçen ülegisi gibi virilecektir diye cevap alsalar
 anlara başka daha ne lazım!

Mazisiniñ tahtattır itmeyen, haliniñ ańlamayan, istikbaliniñ göremeyen, kendi fa’ide ve
 1020 zararlarını hayrîhah ve bedhahlarını fark idemeyen adamniñ yahud milletiñ elinden esaslı
 hiçbir şey vücuda gelmez. Bîze her şeyden evvel tevsî-İ fikir ve tenvir-İ ‘akıl itmek lazım.
 Yukarıda didiğim gibi bunların da eń başlıca vasıtaları mektep ve matbu’atdır. Hamd

olsun, daha vakit geçdiği ve fırsat fevt olduğu yok. Rusya Müslümanları da başka yırdıkları gibi cahil ve muta'assıp iseler de hiç olmazsa özlerriniñ faza'il-i tabi'iyeleriniñ 1025 gaib itmemişlerdir. İyice söyledikde sözi añlıyorlar, nasihatı dinliyorlar, din ve millet uğrına (uğurına) fedakarlık itmeğe hazırdırlar ve zaten şimdide idiyorlar, lakin yolsuz idildiği için fa'ide gelmiyor, hatta ba'zı yırlerrinden zarar geliyor. (Mesela: millet ve din mikropoları olan birtakım işanları, bedelci 'Arapları, fasık mağdumları simirtmek gibi şeyler 'ala-yı din ve terakki-i millet için zararlıdır.) Mekteplerimizi ıslah etmek lazım olduğunu 1030 bilenlerimiz çok ise de daha ıslah olındıkları ve ümidli bir surette ıslah yolına koyıldığı hem yüküdür. Bugünkü ıslah gibi hareketlerimiz ise pek esassız bir şeyler olup kendi kendimizi aldatup tırmağdan 'ibaretdir.

Matbu'atımıza gelince: Bu cihetden biraz terakkiye ve istikbal için ümiddeyiz. Kazan, Ufa, Orenburg, Bakü, Tiflis, Piterburg, Moskova gibi az mı çok mu Müslüman olan 1035 yırlerde birer ikişer yazuvcılarımız, mütercimlerimiz var. Oldukça mütenevvi' şeyler yazılıyor (Hatta Kazanda tecvidiñ bile beş on dürlüsü yazılmışdır!) Gençlerden ve hatta kadın kızlardan edebiyat uquvçı sınıfı teşkil itdi. Yeni eserleri yeni fikirleri seve seve hem eski fikirleri olan muta'assıp ata ve babalarından kaçça kaçça olsa da okuyorlar, muhakeme ve mülahaza idiyorlar. Yeni çıkmış eserleri hepsini gözden geçirüp okuduktan sonra 1040 kütüphanelerinde saklıyorlar. Dimek kitap uquv muhabbeti üyganmağa başlamış. Söyünçli ve çok esaslı ve ümidli bir işdir.

Gazetelerimize gelecek olursak bu cihetden de teşekkür itmeğe borçlıyız. Tercüman ile Şark-ı Rus'dan 'ibaret iki danecik gazetemiz var. Yigirmi beş milyona qarib Rusya Tatarları için tabi'i bu pek azdır. Fakat zaman ve mekanına göre bunların fa'ideleri o 1045 derece çok ve o derece büyüktür ki burada ta'rife bile imkan yüküdür. Tan gazetesiniñ Fransızlara, Tayms gazetesiniñ İngilizlere vırdığı fa'idelerden Tercüman ile Şark-ı Rusuñ Tatar milletine vırdığı fa'ideler belki ziyadedir. Çünkü ölüm haletinde olan bir hasteye vırılan bir kaşık su, sağlam adama vırılan bir ıstağan yahud bir vidrosudan fa'ideli olduğunu kim inkar ider!

1050 Tercüman kendiniñ sebatlı mesleği, tuğrı fikri, metanetli yüregi, cem'iiyet-i milliyyesi, sadaqat-ı vataniyyesi ile bir çeyrek 'asra qarib hıdmet-i muqaddesesine ya'ni milletiniñ ruhını terbiye, fikriniñ tevsii ve 'aqlını tenvirde devam idüp ahval-i millette o derece büyük bir inkılap vücuda getirdi ki bunu bihaqqın taqdir idebilmek için daha elli sene – belki yüz seneler geçmek lazımdır.

1055 Şark-ı Rus daği hürriyetli meslekii sayesinde gazete sahifeleriniñ bütün millete bahş itdi. Eline kalem alup da yazmak için can atup tıran hamiyetperver gençlere vasi' bir

meydan-ı fikir açıldı. Karadenizden Sibir sahralarına kadar münteşir Türk ve Tatarlar birbirleriyle tanışmağa, kusur ve noksanlarını müzakere idüp çare izlemeğe, birlikde medeniyet ve ma'arif yolına girmek lazım olduğunu düşünmeğe başladılar. Medreselerdeki şakirdlerimize ruh girmeğe, imam ve medreseler tefekkür itmeğe başladı. Bunlar o derece büyük ve 'ali işlerdir ki gine istikbal ve tarih yardımlarından başka tamamiyle ahlamağda mümkün degildir. Çok şükürler olsun milletimizde bu gazetelerin kadir ve kıymetlerini güzel takdir itmeğe başladılar. Tüccardan olsun, talebe yahud imam olsun bunları okuyorlar, düşünüyorlar, hatta münevverü'l-fıkır ba'zı medreseler kendi şakirdlerine bunları almak ve okumak ile emir idiyorlar. Yaşasın matbu'at! Var olsun ma'arif erbabı! Hayat bunlar sayesinde! Dünya bunlar kûlundadır!

Bu bend 1904 nçı sene Şark-ı Rusuñ selamet vaqtında yazılmış idı. Şimdi ise o nerededir gaib olup gitdi. Vefat itmiş ise Allahın rahmetinde olsun! Anın yirne yeñiden birçok Tatar gazeteleri çıkmaga başladı.

1070

AMERİKADA YAPON ŞAKİRDLERİ

(12 Agustos 1904 sene)

Baküde Rusça neşir idilmekde olan “Kaspi” gazetesinin nüshalarından birinde şayan-ı 'ibret bir bend okudum. Tercümesi budur: Amerikada Yaponlar – Amerika gazeteleri bu soñ senelerde Amerika cemahir-ı müttetikisine bñler ile gelmekde olan Yapon gençlerinin 'ulum ve ma'arif tahsilı hakkında göstermekde oldukları sa'y ve gayretlerini nañl ve beyan idiyorlar. Bugünki günde Amerikanın “San Fransisko” şehrinde ve anın etrafındaki beldelerde on bñden ziyade ve “Kaliforniya” hükümetinde bñden ziyade Yaponlar bulunmağdadır. Bunların kışm-ı a'zami çocuklar ve yahud ancak yığirmi yaşlarına gelmiş gençler olup Yaponyanın asaletli ve iyi 'aile evladlarındandır.

Yaponyalılarda şöyle 'adet olmuştur ki: Kıselerinde gayet az bir miğdar para oldığı halde ve hatta ba'zan hiç parasız olarak bñlerce Yapon gençleri tahsil-ı 'ulum ve kesb-ı ma'arif için Amerikaya gidiyorlar. Fakat bunlara iyice zahmet ve müşkilat çekmek icap idiyor. Amerikada Yaponlar hıdmet isteyen vatandaşlarına urın tapup virmek için birçok kontoralar açmışdırlar. Tahsil-ı 'ulum ve ma'arif için ihtiyar bir beyt itmiş olan Yapon çocuğı Amerikaya geldiği ile kendisine hıdmet tapup vermelerini rica etmek için şu kontoralardan birisine gidiyor. Bir haneye hıdmete girdikde sahipleri tarafından kendisine virilen emirleri ahlatabilecek derecede kontora o Yapon çocuğı birkaç söz İngilizceye öğrediyor. (Çünkü Amerikada İngilizçe konuşuyorlar) Soñra çocuğı gayet az bir ücret muğabilne bir haneye ev hıdmetine yerleşdriyor.

1090

Başda çocuğa ta'yin idilen ücret çok az oluyor, ekseriya bu ücret ayda iki ruble miqdarından 'ibaret bulunıyor. Faqat şu hıdmet itdigi hanede yiyüp içdigi ve yatup kalkdigi için yemek ve kvartira masrafı çıkmıyor. Lakin çocuk hane hıdmetine virilürken hıdmetden boşandığı vakit mektebe devam idüp ders okumağa ihtiyarlı olması birinçi derecede mühim şart idiliyor. Yapon çocukları her ne kadar küçük iseler de - çalışkanlık ve gayret ile mümtazdırlar. Hanede birer hafta hıdmet itdikleri gibi tabağ savut yıkamasını vesa'ir her dürlü hane hıdmetlerini mükemmel suretde öğrenüp alıyorlar. Şol tariqce hıdmetlere düşünüp işlerini bir kere yola koyduktan sonra Yapon çocuğı hıdmetden boşandığı vakitlerde mektebe devam itmege başlıyor. Mektepde bir kadar ders okuduğdan sonra tizden hanesine kaytup sahiplerine yemek hazırlıyor, o işlerini bakıyor, anlarını tabağ savutlarını cıyuşdurup yıkağduktan ve temizledikden sonra daha mektebine giderek bir kaç ders okıyor, bir daha hanesine kaytup hıdmetlerini bakıyor. Hasil: İrte sa'at toğuzdan i'tibaren akşama kadar azıcık buşandığı gibi derhal mektebe varup ders okuyor.

Yapon çocuğı fevkal'ade çalışkandır: Şu kadar ağırlık arasında kendisi ders okudığı gibi hane hıdmetlerini de mükemmel suretde ifa idüp sahiplerinin memnuniyet ve aferinler kazanıyor, hem de şu arada nasılsa da vakit tapup matbağda (kuhnada) hane sahibesine yemekler pişirmekde yardım ve hıdmet idiyor. Şu tariqce matbağında hem bulunaraq Amerika usulı ile yemek hazırlamak, aş pişirmek tertiplerini öğrendikden sonra Yapon çocuğı kendine daha ziyade ücret ile iyi me'muriyetler (povarlık) bulıyor. Bu vakit o gine bir tarafdandan mektebe devam idiyor ve diger tarafdandan kemal-i 'ibretle hıdmet iderek ayruda mekatib-i 'aliyyede tahsil itmek için kendine masraflık para toplamaga başlıyor. Bir de görürsün ki: Yaponyadan gelmiş küçük bir çocuk şol tariqce hıdmetlerde bulunaraq 6-7 sene içerüsünde gimnaziya derslerini ikmal itmiş, darü'l-fünuna girmege hazırlanmış ve orada okuyabilmek için kendi masrafına yeterlik derecede akça toplamış. Şurasını da hatırdan çıkarmamalıdır ki: Gimnaziya derslerini ikmal itmesi ve dört sene kadar darü'l-fünunda okumak için para hazırlaması kendisinin mükellef olduğu hıdmetlerden boşandığı vakitlerde gine olmuştur. Darü'l-fünuna devamla başlayup istudiyent olduğda Yapon genci gayet sade yaşıyor, küçük bir otada geçiniyor, küpşinçe döğiden 'ibaret olan yemegini kendi pişiriyor, hiç yorulmaksızın çalışarak dört sene nihayetinde darü'l-fünunda ikmal idüp şahadetname alıyor.

Amerikaya gelerek matbağlarda tabağ savut yıkap, ev süpürüp geçinen Yaponya çocuklarından bugünkü günde, Yaponyanın payitahtı olan, "Tokyo" beldesinin Darü'l-fünununda profeysor (müderis) olanları pek çokdur. Bu Yapon gençleri şöylelikle bñ dürlü müşkilat içerüsünde bir tarafdandan tabağ savut ve bir tarafdandan kitap sahifeleri

1125 karışdırmak arasında tahsil-ı ‘ulum ve ma’arif itdikleri halde kendi vatan ve millet muhabbetlerini asla ğa’ib itmiyorlar. “San Fransisko” Darü’l-fünununda ikmal iden Yaponlar bundan birkaç sene muqaddem kendilerine mahsus bir cem’iyet teşkil itdiler...” (tercüme bu urında tamam oldu.)

1130 Bu bendi okumağdan ne düşündüm, bilür misiniz? Kendimizi kendi Tatarlarımızı düşündüm. Kazan, Orenburg, Ufa, Astrahan gibi şehirlerde binlerce Müslüman Tatarlar var. ‘Acaba bunlarda ‘ilim ve ma’arifet uğurına cüz’i bir gayret, Yapon çocuklarında olanın binde biri kadar muhabbet gösterildiği var mıdır? Bu şehirlerin kaffesinde gimnaziya, riyalini mektep hür ve sana’at klasları, birçok başlangıç ve mahalle mektepleri, Kazan’da tamam Tatarların borını astında mükemmel ticaret mektebi, tehnik mektebi

1135 vesa’ireden ma’ada dünyaya meşhur olan birkaç şu’beli mükemmel darü’l-fünun var. Kendi hanelerine komşu olan bu gimnaziyalarda, riyalini mekteplerde, darü’l-fünun şubelerinde tahsil-ı ma’arif itmek, diyelim ki hiç olmazsa şu nefis Kazan şehrinde binlerce yaşayan Tatarlar için, bir müşkilat ve bir fedakarlığı mucib midir? Baña kalursa hiç! Çünkü Tatarların kısım-ı a’zaminin şu şehirlerde kendilerinin a’la haneleri, güzel kurulmuş ve

1140 yolına koyulmuş ticaretleri Ruslar katında hürmet ve i’tibarları var. Rus mekteplerinin her birine bizim Tatar evladını maa-l-memnuniyye kabul idiyorlar, hatta kabul imtihanlarında lisan ve yaş cihetlerince bir kadar hususi ri’ayet gösteriyorlar. Şu halde ata ananın gösterecekleri fedakarlık komşularında olan şu a’la ve muntazam mekteplerden canı istediği birine oğlunu yahud kızını kayd itdirmekden ‘ibaretdir.

1145 Bu mekteplerde ücret-ı tedrisiyye için senevi virilecek para şu derece azdur ki bizim Müslümanlarımız o gibi paraları pivehane, fahişehane bir kere girüp çıktıkda hiç acımaşsızın sarf idiyorlar. Bizim bu taraf Müslümanlarından Rus mekteplerinde okuyanlarımız gerçi ara sıra görünse de halkımızın çokluğuna nisbet hiç yok derecesinde azdır.

1150 Bizim Müslümanlar diyorlar ki: “Rus mekteplerinde balalarımızı okutur idük, lakin anda asla hece ve kendimizin ‘akayid ve dinimizi öğrenemiyorlar, Rusça okudukda kendi dinimize ve milletimize muhabbetleri kalmıyor.” Pek a’la! Bu Yapon çocukları nasıl oluyor da başka memleketlerde ve Hristiyanlar arasında tahsil iderek kendi diyanet ve milliyetlerini terk itmiyorlar? Nasıl oluyor da bunlar onar on beşer sene Amerika

1155 Protestanları arasında kalarak halis Budda oğlu Budda olup kalıyorlar? Anların ata anaları kendi çocuklarını Hristiyan mekteplerine virmege nasıl korkmuyorlar? Bize kendi dinimiz nasıl hak din ve muqaddes ise anlar da kendi dinleri şöylece hak ve muqaddes bir dindir. Bizim çocuklarımız kendi hanelerimizde kendi ‘ailemiz içerüsünde yaşadığı halde yevmiye

1160 birkaç sa'at Rus mekteplerine gidüp ders okumağa da yaramıyor, bozuluyor, Hristiyan oluyor, i'tikadı üzgeriyor, milletine muhabbeti bitiyor, bilmem neler oluyor, neler!... Yahu! Biz niçün böyleyiz? Yahud niçün böyle zan idiyoruz? Okumak sebebiyle tebdil-i mezhep idenlerimiz bñde, yüz bñde bir adam ise okumamak ve cehalet sebebiyle terk-i din idenlerimizñ, yahud Müslüman kalup ve kıyafetinde gezseler de haқиқaten ne Müslüman ve ne de Hristiyan olup, çın mecus idiklerini niçün düşünmiyodur?

1165 Bunların her birinden kat'-ı nazar: Rus mekteplerinde Müslümança dil, i'tikad ve şeri'at okunmadığı için kime öfkeleniyoruz? Bunun kabahati kimdedir? Hükümetin her bir mekteplerinde İslam çocuklarına kendi lisan ve dinlerini okutmağa kamilen müsa'ade ve ruhsatdır. Ol halde kendimiz niçün okıtmıyoruz? Niçün iyi mu'allimler koymıyoruz? Niçün fa'ideli ders kitapları tertip itmiyoruz? Eger bu hizmetleri Petroflardan, İvanoflardan 1170 ümid idüp vakit geçirsek buña kim 'ayblı? Yahud bunları kul küterüp Hudadan sorap tursak Hudanın bize hadim olmasını ister isek gine boşdur!

Rus mekteplerine balalarımızı fevc fevc göndermeliyiz. İslamca din ve lisanımızı okutmak, hamiyet-i milliye ve diniyelerini artdurmak için muhtedir, hamiyetperver mu'allimler koymalıyız. Şimdiki halde boş yere hükümetden ma'aş alarak Rus 1175 mekteplerinde İslamca mu'allimlik mevki'ini zabt idüp tûran birtakım ehliyetсіz, fikirсіz, 'ilimsiz ve ögsiz mühim hizmetlere liyakatsiz adamları ve İslam çocuklarının İslamiyetden muhabbetlerini suvutmağa sebep olan giyüm kalıplarını, insaniyet ve medeniyet mikropalarını tamamiyle oradan süpürüp def' iderek temizlemeliyiz. Bñ senelik asulsız ve tertipsiz ma'nasız kitaplarımız yerine muhtasar, müfid ve pedagojiye muvafık ders 1180 kitapları hazırlamalıyız. Bize hiçbir şey gökden düşmez, haricden hem gelmez. Her şey kendimizden gelir. Çalışmalı ıslah idilmeliyiz. Eger hayat istersek bedenimize düşüp de çürütmekte olan mikropaları temizlemeliyiz. Dinimiz, hamiyetimiz, vicdanımız ve gayretimiz bitse bunun sebeplerini Rus mekteplerinden, usul-i cedide elifbalarından, hey'et ve hendese fenlerinden aramalıyız. Bunun baş sebebi kendimizñ 'ilim ile cehl arasını, 1185 fa'ide ile zararı, hayat ile mematı, nur ile zulmeti fark idemediğimizden diye bilmeliyiz.

Kendimiz İslam, İslam, diyerek her bir adım başında ve her bir hareket ve sekenatımızda dine yapıyoruz. Fakat o din uğurunda hiçbir fedakarlık göstermiyoruz. İslamiyete muhabbetimiz parasız ve masrafsız olarak boş vakitlerde nafile namazları kılmak, uyuya uyuya lafzen murad tesbihler çekmek gibi pek az bir şeylerden 'ibaretdir. 1190 Okuduğimiz nefl namazlarına muqabil Kevser şarapları, çekdiğimiz tespih töymeleri sanınca huri kızları virilse fi'l-haқиқа fena olmaz idi, amma... İşte o ama var. Din-i İslamın re'isleri o mübarek din'i himaye için tesbih çekmek, mescidlerde poşkıruşup tükürük saçup

1195 oturmak ile vakit geçirmemişler, mübarek dişleri kırılıncaya kadar bi'zzat kendileri mübareze itmışler. Bu 'asırda ise din-i İslamı ve milleti himaye ve kelimatullahı 'ala yalnız
 1200 'ulum ve ma'arif sayesinde. Başkalar şunu ile silahlanmış ve silahlanıyorlar. Bizde eger millet ve dinimize muhabbetimiz, Allah'a imanımız, peygambere hürmetimiz var ise dört elimiz ile 'ilim ve ma'rifete sarılmalıyız, medrese dinlen 'ömür çürütgeç işholastik bataklarımızı temizleyüp ıslah ve iktiza-yı zamana göre tertip ve tanzim itmeliyiz. Anlar da diyanet, İslamiyet, hamiyet ve insaniyet öğredilsün, şakirdlerin başlarına hayat ve ma'ışet hakkında bir fikir kırtılsün, beş para itmeyen safsatalar ve birtakım lafzi bahisler ile millet gençleri zehirlenmesün. Bir kısmımız şu ıslah idilmiş medreselerde tahsil itdiğimiz gibi en çok diger kısmımız da Rus ve Avrupa darü'l-ma'ariflerine dññilüp haqiqi ma'arif alarak dünyada insan gibi yaşamalı. Millete, vatana ve hükumete hıdmetkar, fa'ideli adam, sadık bende olmalıdır.

1205 Müslüman olan şehirlerin tolçok bazarlarına bakılacak olursa binlerce Müslüman eski kalmuş, çöplükten toplanmış şişeler, eski ve kürgen timir parçaları satmak ile güya ticaret idiyorlar. Hastehanesine, hapishanesine, fuکارahanesine bakılacak olursa her yerde tolu Müslüman, fahişehanelerin bi'zzat kendileri idare idiyorlar. Fahişehanenin müdiri halis Müslüman, yüzlerce biletli fahişe kızlar gine halis Müslüman, müzikacıları gine Müslüman. Hasıl: Her sefahat ve mezellet yuvasına bakılsa Müslüman görılıyor. Fakat mekteplerine, cem'iyet-i 'ilmiyye ve edebiyyelerine bakılsa Müslüman hiç yük! Bunlar İslamiyete muhalif de ötekiler muvafık mı! Ya Rab! Biz ne bedbaht bir milletiz! Bize kimin ahı düşdi. Ne vakte kadar böyle sefalet ve mezelletde devam idecegiz!

“darabtü aleyhimu'l zillate ve'l muskinetü vebietin* bigadabin minallahi.”

1215

BAHTLI KIZ

Yeni Kitap-Bahtlı Kız

1220 Beş on seneden berü Türki dilinde Kazan matba'alarında edebiyat başlangıcı 'ad idilmege layık küçük küçük risaleler neşr idilmege başladı. Bunların bir kısmı coğrafya, tarih, hesap gibi fen ve 'ilimlere 'aid ders ve mütala'a kitapları ve diger kısmı ise asıl edebiyatı teşkil iden ve ma'ışet-i ictima'ie ahvalinden bahis olan hikayeler ve romançıklardır. Bunların her iki kısmında da kemaletimiz yok. Ve kusurumuz pek çokdur. Ders ve mütala'a kitapları tertip idebilmek için pek çok 'ilimler ve fenlerden haberdar olmadıktan sonra pedagogi ve pisişoloji muhitlerinde olmak lazım olduğu gibi hikayeler ve romanlar yazup kalem vasıtasıyla efkar-ı 'umumiyei matlub olan cihete sevk idebilmek için de az degil, pek çok vukuf ve ma'lumat lazımdır.

1225

Halbuki bîzîm muharrirlerimiz, edib ve pedagoğlarımız muntazam ta'lim ve terbiye görmüş, usul ve nizamlı darü'l-ma'ariflerde tahsil itmiş zatlar degıl, belki kendilerini bîñ bela ve yüz dürlü gayretler ile medrese bataklığından ve isholastik deryasından kırtarup
1230 bîr nefes alur almaz kıleme sarılmış adamlardır. Binaenaleyh şimdilik bunlardan çok şeyler istemek ve kusurları için kendilerini asla mu'aheze itmek muvafık-ı insaf degıl, belki ellerinden geldiği kadar menafı'-ı 'umumiyye ve hıdmet-ı milliyyede bulundukları için ciddi ve samimi teşekkürler ibraz itmek hamiyet ve vicdan sahiplerine borçdur.

Her iş ibtidai halinde şöyle oluyor. Her bîr milletin de tarihî şöyle olagelmışdır.
1235 Şunuñ ile beraber bu yeñi eserler arasında oldukça mühim ve şayan-ı mütala'a olanları da az degıldır. Bunların ba'zısında sarahaten ve ba'zısında hikaye ve kinaye tarihile bugünkü günde milletimizñ ma'arif ve medeniyet cihetlerinde girüde ve terakkiyat-ı fikriyeçe gayet aşağıda olduğından ve bu halde kıalmak ca'iz olmayup icab-ı zamana göre hareket itmek lazım geldiğinden bahs olunıyor. Lakin her dürlü terakki ve tecdid fikirlerine ekseriya
1240 mollalarımız karşı geldiğinden yeñi risalelerin her birinde denilecek derecede mollaların emvalinden bahs idilmeyince kıalmıyor. İşte şu gibi eserlerden olmak üzere geçenlerde (1904 nçı senede) Orenburgda "Bağlı Kız" isminde bîr risale neşr olındı. Muharriri Z. H. harfleri ile mestur olup risalenin ruhi bundan 'ibaretdir:

Karyelerin birinde imam olan Nuralyan Hazret vefat idiyor, bîr miktar parası da
1245 olduğu cihetle imamın tül kıalmış kadınına her taraftan talepler zuhur idiyorsa da hanım efendi hiç birine varmağa razı olmuyor. Karye ahalişi mahallenin uzun müddet imamsız kıaldığına canları sıkılarak medreseden bîr şakird gitirüp karyelerine imam yapıyorlar ve müteveffa imamın tül kıarıyla evlendiriyorlar. Epeyce zaman geçiyor. Bîr vakit imam mahalle ahalişinden birine misafirlige gidiyor, tesadüfi olarak İmam Efendi hane sahibinin
1250 elma gibi pışmış, çiçek gibi yeñi açılmış ve melek gibi güzel, henüz genç un altı yaşlarında olan kızını görüyor, başı dönüyor, yüregi sıkıyor, nasılsa bunu almak istiyor. İmam gibi muqaddes ve mu'azzez bîr adam sorduğda kızın ata ve anası kızlarını imama virecek oluyorlar. Lakin kızın gönlü yaş, güzel, fikirli ve ma'lumatlı ve henüz tahsilde bulunan 'Abbas Efendidedir. Hem de imamın kendisi kıart, kıyafeti çirkin olmakla beraber
1255 kendisinin kaç seneler birlikde 'ömür itdiği kıatunı üzerine, yaşı yetmemiş bîr genç kıızı almak istediği mahz-ı hayvaniyet için olduğu cihetle 'Aişe Hanım (kızın ismidir) imama ziyadesiyle nefret idiyor ve kederinden ağlıyor, lakin ata ve anasına kemal-ı ita'atından ve kendi fikrini tuğrı beyan itmek bîzîm Tatar kıızları arasında 'adet olmadığından nikah vaktinde rızalığını sordukları vakit sükut idiyor. Bîr işan hazretde: "essükutu ve'l bikā-i

1260 ‘alâmetü’l-rıza”¹⁸³ diyerek nikah okıyor ve Selim Cevher Molla da (evlenmiş mollanın ismi) saç ve sakalındaki ağarmağa başlamış kıllarını yolkarak yaşarup* kız koynuna kırmege hazırlanıyor. Lakin hiç ümid idilmeyen bir vakı’a sebepli Selim Cevher Hazrete kızın yanına varmak nasip olmayarak maçi [kedi] gibi yalnız irinlerini yalap kalıyor: Nikahın fesh olındığı ile hükm idiliyor. Ahırinde kız da kendinin istediği ‘Abbas Efendiye

1265 varup bahtiyar oluyor. Hikayenin esası bundan ibaret ise de sırası geldikde Ufa gubernasında Başkurd* avıllarının hal ve ma’işetleri ve anlara imamlık iden birtakım cahillerin ahali arasında ne kadar yanlış fikirler, fena i’tikadler neşr itdikleri, din ‘ilim ve tahsil mes’elelerinde ne kadar maharetsiz oldukları, imamlık idenlerin ‘ilimsiz ve fikirsizlikleri sebepli ahalinin ne kadar tenbellik ve ‘atalete duçar oldukları, birtakım

1270 ma’nasız eskî sözlerin şeri’at ve ‘akıl ka’idelerinden daha ziyade ilerü ve mu’teber tutuldukları, hatunların ma’lumat ve terbiyeli olmasının cem’iyet ve ‘aile üzerine ne kadar büyük te’sir olduğu ve nihayet Rusça okumuş ve güzel tahsil görmüş yaş imamların mahallenin terbiyesine ve ahalinin terakki ve sa’adetine ne derece güzel hizmetler idebildiği ve fikirli imamların gibi va’azlar söylemek lazım geldiği muharrir tarafından pek

1275 güzel ve gayet vakıfane hem de ‘akla gayet muvafık ve vakı’a mutabık bir suretde tasvir idilmişdir.

Zaman ve medeniyet te’siriyle bizim ahval ve ma’işetimiz büyük bir inqılap üzeredir. Şimdiki hallerimizi şöyle risalelerde güzel güzel hikayelerde güzel güzel hikayecikler tarzında yazup bırakmak pek iyi bir işdir. Gelecekteki ediplerimiz ve

1280 müverrihlerimiz bunun için bize çok teşekkür iderler.

İNSANMIYIZ? MAYMUNMIYIZ?

Biz kendimizi insan diye geziyoruz, suret-i zahirimize bakarak başkalarda bizde insan diyorlar. Çünkü kıyafetimiz insana beñzeyor. Fakat ahlak ve tabi’atımızı bakalım, iç

1285 yüzimizi gözden geçirelim. ‘Aceba biz de haқиkatde başkalar gibi insan mıyız. Ya’ni ‘akıl, fikir ederek, gayret, himmet ve hamiyet vesa’ir insanlık sıfatları bizde de var mıdır? Saқın suret-i zahirede insana beñzeyüp de ahlak ve tabi’atça maymun olup тұrmayalım! Elbette hepñiz de bilürsñiz ki! Maymunun eñ başlıca sıfatı “muқallidlik”dir. Maymun hep yeñiden yeñi şeyleri sever, fakat derhal andan iştihası geçer, anı begenmez olur, daha yeñi şeyler ister, her şey’i taklid ider. Gözine görñmiş her şey’i yapmak ister, fakat hiçbirini

1290

¹⁸³ “Susmak ve ağlamak razı olmanın işaretidir.”

muhakeme itmez ve hiç birinde sebat ve kararı olmaz. Hasıl: Maymun demek muḳallid ve sebatsız bir maḥlūk demektir.

1295 Şimdi biz Tatarlar kendi tabi'atimizi araṣdırup bakalım. Şu muhakemesiz ve şu'ursuz muḳallid ile sebatsızlık cihetlerinde bizim maymundan farkımız nedir? Maymun gibi biz de her şey'i yapmak istiyoruz, başka milletlerde olan şeylerin kaffesine taklid etmek istiyoruz, fakat meydana hiçbir şeyler çıkarmıyoruz ve ufaḳ tefek meydana getirdiğimiz şeylerin de hiçbirisinde sebat idüp devam ve teraḳḳi itdiremiyoruz.

1300 Bizim bu halimizin sebebi nedir 'aceba! Bilmem. Fakat bizde bu fena halin vücudını hiçbirimiz inkar idemez zan iderim. Biz neler yapmaduk! Neler! Medeni halkların cem'iyet-i edebiyeleri mevcut olup şunlar vasıtasıyla lisan, imla, kitabet ve şivelerini ıslah ve tevhid itdiklerini, edebiyatlarını teraḳḳi itdiren milletleri arasına 'ilim, ma'rifet ve fikir neşr eylediklerini işitdiğimiz gibi dört beş sene muḳaddem biz de Ufa beldesinde böyle bir cem'iyet-i edebiye (merhumun ruhi şad, kabri geniş olsun!) yaptık. Kazan, Orenburg, Troysk, Petropavlosk, Simipalatinsk beldelerinde vesa'ir Müslüman 1305 merkezlerinden birkaç edipler, muharrirler, ve mütercimlerimiz toplandı. Hatta az ise de bir iki dane pedagoglarımız da var idi. Bir hafta miḳdarı her gün 'umumi meclisler 'aḳd idildi. İmla ve kitabetimizi ıslah, edebiyatımızı teraḳḳi itdürüp halkımızı nurlandırmak hakkında neler söylenmedi! Neler! Yalnız bir Allah bilür! Tertip, nizam ve intizam mı dırsın biri söyleyip bitirene kadar başkaları tamam sükut iderek diñleyüp тұрмаḳ gibi 1310 şimdiye kadar biz de görilmeyen 'acib haller mi dırsın, sonra o söylenen sözleri etrafıca muhakeme iderek ekseriyet ile hüküm ve karar vermek gibi güzel ḳa'ideler mi dırsın, kaffesi de mevcut idi. Birçok müfred sözlerin nasıl yazılacağına kadar karar virildi. Mektep-i ibtidaiyelerimize 'umumi programlar tertip idildi. Mekatib-i ibtidaiye ve rüşdiyede okıtmak için birimiz hisap – risalesi, birimiz tarih, coğrafya, birimiz ḳava'id 1315 risaleleri vesa'ir ders kitapları tertip itmegi iltizam eyledik. Ba'ımız da 'ilm-i terbiyetü'l-etfal yazaḳ oldu. Aramızda çalmalı şeyhler mevcut olduğu gibi, açık başlı, uzun saçlı gimnazistler ve istudyentler de var – idi. Ahiret ve şeri'at 'ilimlerine vaḳıflarımız olduğu gibi dünya 'ilmüne ve ma'arif-i cedideye aṣınalarımız da var idi. Tatarca ve Türkçe lisana güzel aṣınalarımız mevcut olduğu gibi 'Arabi, Farsi, Rus, ve Fransevi lisanlara vaḳıflarımız 1320 da gine şol mecliste hazır idiler. Cem'iyet a'zası arasında ittifak, muhabbet, hüsn-i niyet herkes için kendi istediği surette beyan-ı fikr etmek için hürriyet ve her birinin ḳalbinde mutlaḳa şol cahil Tatar ḳardaşlarımız arasında nasıl olsa da 'ilim ve ma'rifet neşr iderek gözlerini açmak, gönüllerini nurlandırmak için ḡayret ve hamiyet tolu idi!..

Günlerce konuşduk, (Çünkü arada ben de var idim.), müşavere ve müzakere itdük ve
 1325 her sene daği şu vaqt-ı mu'ayyende toplanacağımıza ve bir senelik hizmetlerimizi şu
 ictima'ide cem'iyette 'arz ideceğimize da'ir va'dier* sözler virileşüp ayrılduk. Lakin şu
 ayrılış soñ ayrılış idı. Ayrılışdığımız şu beş altı seneden berü bir daha toplandığımız var
 cem'iyetñ ismini bile ağzımıza aldığımız yük! Amma niçün? İşte şu "niçün" su'aline
 hiçbir esaslı cevap bulamıyorum da "maymun iştahlı olduğumuz için" diyeceğim geliyor.
 1330 Yoksa ne diyelim? Birtakım tırcı, yabağaçı 'aliler ve şemsilerin keyfine hoş gelmediği
 için bu kadar güzel, esaslı, fa'ideli bir cem'iyetñ devamından vaz geçdük dimege
 utanıyorum.

Kazanda birkaç sene muqaddem Müslümanlar darü'l-'acizin açacak oldılar. Çünkü
 Ruslarda da bogodilni vardır. Fakat aña "darü'l-'acizin" mı, "yetimhane mı", "priyut" yoksa
 1335 başka bir isim mı virmek hakkında ihtilaf çıktı. Çağırdılar, bağıldılar, niza'leşdiler,
 ayrıldılar. İş meydana geldi. Bütün Müslüman mahallesı hem darü'l-'acizin, hem yetimhane
 hem de dilencihane halinde kaldı. Piterburgda ve Tiflisde evvelleri güzel ve geniş huquklı
 bir cem'iyet-i hayriyye-i İslamiyeler olmuş. Bugünkü günde anların yirlerinde yeller esiyor.
 Baküde dürlü gazete ve jurnalleri havi kıraathaneler olmuş diyorlar. Devam itdirilememiş,
 1340 munkarız olmuş, başka yirlerde de cem'iyet-i hayriyye, kıraathane, fakir hatunlar için
 viladethane açmağa teşebbüs idildi. Bilmem daha neler ve neler! Pek çokdur. Her şey'e
 teşebbüs idüp de bu kadar sebatsızlık göstermege ne gibi isim verilmeli? "Maymun iştahlı,
 maymun tabi'atlı" dimeği ben kendimce münasip görüyorum da "Biz insanmıyız?
 maymunmıyız?" diye soraçagım geliyor.

İsterseñiz şu 1899 ınçı sene May ayında Ufada vaqi' olmuş cem'iyet-i edebiyemiziñ
 1345 bir hafta müzakere ba'dında virdiği "kararname"sini de bunda yazup gideyim. İñiz yük
 vakitte hatıra alarak birer kat okup merhumuñ ruhına birer Yasin-i Şerif bağışlarsınız. Bu
 kararnamenin bir nüshası benim kağıdlarım arasında henüz saklanup gelmiş ise de pek
 iskirüp bitmiştir.

1350 Yeñiden yazılup ve matba'anın maşinaları arasına girerek basılup çıkdukdá biraz
 harekete gelüp yeñiden kesb-i hayat itmezmi!

(‘Ayna)

“KARAR”

Islah-ı lisan terakki ve ıslah-ı mekatib ve neşr-i ma’arif bine’l-müslimin

1360

hakında.

Eūzu billahimine şeytānirracīm

Bismillahirrahmānnirrahīm

Elhemdülillahi vesselāmü ‘alā ‘ibādihillezine estafā.

Kāle Resūlullāhi sallallahu ‘aleyhi vesellem lā-tectemi’u ümmeti aladdalaleti.¹⁸⁴

1365

Rusya Müslümanlarının din-i muqaddes-i İslamiyelerini hıfz ve himaye, halklarını tüzetüp, Türklüklerini ve devletlerini yahşılanduruv ve alğa yiberüp, artık faşirlikden, (eyzübillah*) din ü kavmiyet yuğaltuv gibi helaklikden saklav niyet-i hayriyyesiyle yuyılmış hayr-hağan ümmetlik kararı.

1370

Bütün dünyada tecrube idilnüp sanılmışdır ki: Din ve ‘ilimnin nigizleri her qayü kavmnin üz tileri üzerine qorılmaq tiyüşlîdir. ‘Araplar da Farisiler de ve gayr mütemeddin kavimler barçası şundaq kıldılar.

Din ve ‘ilimnin nigizleri balalarını ve her kimnin küñiline kirüp açık ve neq urınlaşurğa kirekli işlerdir. Bunları “mühimmat-ı evveliyeye” (eñ evvel gerekli işler) dirler.

1375

Bizler Rusya içindeki Müslümanlar barçamız Türk uruqlı kavm-i Türkimiz, tilmiz de Türkidir, amma Türki til ile süyleşüvlerimiz ve yazuvlarımız künden kün za’iflenüp ve tülilenüp barduqından tilmizni himaye ve ıslah, ya’ni saklamak ve tüzetmek milletke borçdur. Borçnu üstümüzden tüşürüp için evvel tilmizden bahs idüp ve hasıl ve lügat karar-ı zabt idilür.

1380

TİL TÜZETMEK BAHSİ

1- Türki til için sarf ve nahv hacet. Üz tilmiz Türki ve Kazan şivesi ile yazılır. İstilahî isimler ve ‘Arap sarf ve nahvlerinde müsta’mel (mesela: fa’il, mef’ul, masdar-ı hal ve gayr-ı zalik) kelimeler isti’mal idilür. Bu vakitga kadar yazılğan Türki til sarf ve nahivlerini (Abdulkayyum el-Sarruf, Kızhanif, kız ve gayr-ı zaliklik) tecrube qılınup hazırlanılır.

1385

2- Türkiçe imla qava’idi hem zarurdur. Çünkü imlamız pek türlü türlü her kim küñiline kilgençe üçrağan harf ile yazadur.

3- Tilmizde cem’ ‘alamei olup “ler” ve “lar” suretinde yazılğan süz qa’ide tahtına alınur. Eger qalun harfler ile başlangan süzler ahirinde kilse “lar” yazılır. Mesela: bardılar,

¹⁸⁴ “Allah’a hamd ve onun seçilmiş kuluna selam olsun.

Allah’ın Resulü (salat ve selam onun üzerine olsun) dedi: Ümmetim dalalet üzerinde birleşmez.

1390 balalar, atalar gibi. Amma niçke harf ile başlangan süzler soñında kelse “ler” yazılır. Mesela: keldiler, kitdiler, yimışler gibi.

4- Hikaye-ı mazi için olğan kelimeler elif ile yazılır. Mesela: kilgen, kitgen, igen, birgen gibi.

1395 5- Tilmizde açık nun işidilgen süzler bir nun ile yazılırlar. Mesela: süznin, ‘ömürnin gibi. Eger burun ile eytilse de açık nun işitilmese nun yazılmas. Mesela: soñra, bardınız, kildiniz gibi. Kaf veya kaf-ı Farisi (kef) ile bamsız bolırlık urtada bunlardan ayırur için üç nokta turtulur.

1400 6- Süzlernin ahirinde mazi-ı mütekellim ma’nasını çıkarır için kuşulmuş “dım” kelimesi, ahbar ve itmam-ı cümle için isti’mal idilgen “dır” kelimesi her vakit vavsız yazılırlar. Mesela: aldım, birdim, kilmışdır, ülmüşdür gibi. Amma küprekde bir işke mücama’at ma’nasını çıkarmak için süznün ahirine kuşulmakta olğan “b” aldından vav yazılır. Mesela: gelüp, kilüp, alup, kılup, işdüp gibi.

1405 7- Niçke ve qalun vavlarını ayırmak için vav üstine ‘alamet kıyılmas. Uşandaq ‘Arapların lam-ı ta’lil ma’nasını çıkarmakta olğan “üçün” ve “içün” suretlerinde yazılğan süz, bir kelimede iki vav yıyıluvğa nisbeten bir “ya” ile bir “vav” yıyıluvı müstahsen kürıldiğinden faqat “içün” revişinde yazılır.

Tiyüş ve tiyış suretinde yazılğan süz yukarıda ayılmış ki binaen heman yalgız tiyüş suretde yazılır. (Her üç mes’elede Hadi ve Şakir Efendiler hilaflık itdiler. Ya’ni vavğa ‘alamet kirek, üçün ve tiyış yazılmaq gerek didiler.)

1410 8- “sad” ve “tı” harfleri Türki süzlerde yazılır. sarık, taqta gibi. (Şakir Efendi hilaf. Faqat sin ve te yazılır didi.) Amma bu vakitğa kadar “sin” ile de ve “sad” ile de yazılğan süzlernin ne kadarlısı “sin” ile vokabüleri “sad” ile yazılurğa tiyüşli idigini ta’yin etmek kirekdir.

1415 9- Hareket-i harfiye (he, güzel he) süzlerinin ahirinde fetha urınında yazılır. Mesela: size, qurda, birme gibi. (Bunda Ahund ‘Osmanof rey’inçe hal idilmegen iş qaldı).

10- Olmaz ve olmas revişinde yazılğan süz yalgız “olmas” (sin ile) yazılır. (Ahund Hayrullah ‘Osmanof “olmaz” yazılmaq kirek dedi.)

1420 Bunda karar virilmişler hakkında, uşandaq bunlardan başka imlası türlü türlü süzler hakkında, bir vechege müstenid fikirler kirek kim tarafından olsa olsun tahrir ve takdim idilse bi’l-‘ayni ve’r-ra’si¹⁸⁵ kabul idilnur. İmla qava’idi hazırlangan soñ qat’i suretde karar

¹⁸⁵ Gözüm ve başımla beraber.

virilmek için imla hakkında olğan ebhas barçası bir mertebe meydan-ı müzakerege kuyılır.

MEKTEBLERİMİZİN İSLAH İTMEK BAHSİ

1425 Mühimmat-ı evliyyeler tahsil idilene turgan urın mektepdır. Mühimmat-ı evliyelerimiz kirek din ve kirek başka ma'lumat cihetinden nık ve işançlı ve mümkün kadar her yırdede bir revışli olmağ lazımdır. Bunı için mekteplerimizge de küz salmağ ve okutdurulacağ 'ilimlerden bahs itmek uşandağ milletke borçdur.

İmdi bu hağda bahs idilinüp hasıl-ı karar uşbu urında zabt idilinür.

1430

MEKTEB-İ İBTİDA'İYELERDE OKUTDURULACAĞ 'İLİMLER

Oğumağ, yazmağ, din 'ilmı, Kur'an tecvid ile, tarih-i İslam, hesap, imla ve hüsn-i hat, Türki tılın kava'idı.

İbtida'i mekteblerde dört yıl okutdurulur.

1435 Birinç yıl – 1) Oğumağ yazmağ harflernı tavuş ile ayırıp bılür. Her harfnı üz mahrecinden çıkarırğa tırışur. Türki süzlernı ayırıp hem kuşup uğur. Tertip idilmiş cümlelernı hem uğur.

2) Hisap tilden sayar, sıfırlarnı tanur, hem urınına kuya ügrenür. Tildengine cem' ve tarh itdirilür. Mesela: üçden ikini alğaç, küp mü kala, gibi.

1440 İkinci yıl- 1) 'Ulum-ı diniyye kısqaça, iman, icmal ve insan tafsili, erkan ve if'al ve şera'it-i namaz, namaz okutulup qar olur ta'lim idüp.

2) Qur'an-ı şerif fi el-cümle tecvidge tatbiğ ile. 3) Kıra'at-ı Türki, ağlağğa ta'alluğlı veya mu'allim üzi münasip kürgen kitaplar ve kıssalar.

4) Hisab-ı a'mal-ı erba'a. 1. . . geçe)

1445 Üçinç yıl – 1) 'Ulum-ı diniyye bina-yı İslam tafsilen. 2) Kıra'at-ı Qur'an-ı Kerim, kara başda mezkur kadırlı tecvid ile, 3) Taharet ve namaz farz vacip sünnetlernı bilmek, uğulacağ du'alarını teşehhüd ve gayrlarnı pek dürüst ügrenmek, ruze ahkamı, azrağ zekat. 4) İman tafsili. 5) Hat yazar kadri inşa, imla ve hüsn-i hat. 6) Tarih, Hazret-i Ademden intışar-ı İslamğaça. 7) Yüklere kadri (?) Hisap. 8) Kısqaça coğrafya. 9) Azrağ kava'id-i lisan-ı Türki.

1450

Dürdinç yıl - 1) 'Ulum-ı diniyye (mu'amelat). 2) Qur'an-ı Kerim (tecvid ile). 3) Tarih, intışar-ı İslam ve halife ahvali. 4) Azrağ kavm-i Türki tarihi. 5) Istılahat-ı coğrafya. (Yırnı beş bölüğünı Rusya urını tafsilen bılür kadri (Hem harita bakmağ usulı de ügretilür. 6) Kıra'at-ı Türki (balalarnı halklarını tüzeturdey, zihnlerini açarday, 'ilim ve

1455 ma'rifetke heveslerini arttırırdı mu'allimler üzleri muvafık kürgen kitaplar. 7) Yır
 1460 ülçevini ve 'imaret urınlarını bilür kadar pek az (?) mesa'il-i hendesiye.

TE'LİF İDİLÜRGE KİREKLİ KİTAPLAR BAHSİ.

1- Ana tiliğimiz olan Türki tiliñiñ qava'idini (nahv) bügingi* bu haqda yazılmış
 1460 kitaplarını qarap tecribe idüp hazırlamaga Fatih Efendige tapşırıldı.

2- Türkiçe imla qava'idini cem' ve zabt itmek Hadi Efendi Maqsudofqa tapşırıldı.
 Bunun ile beraber Türki til ile bir lügat kitabı hem 'avam añlar tilde bir coğrafya yazacak
 oldu.

3- Qava'id-i inş haqqında bir risale 'Alim Can Efendiden ütinildi.

1465 4- Kıra'at-ı Türki için ahlak ve gayr ma'lumat-ı müfidge da'ir kitap yazmak Feyzi
 Efendige tapşırıldı.

5- Hisap için bir kitap Şakir Can Tamirofqa tapşırıldı.

6- Ahlağa da'ir bir kitap Ahmed Faiz Efendi Davudofke tapşırıldı.

7- Hendesege da'ir bir kitap 'Abdulahim Efendige tapşırıldı.

1470 8- Rehber-i Muallimin hazırlamak Muhiddinof Fasiheddin ile Şehbazgiri Mirza
 Ehmirofdan ütinilecek oldu.

9- Tarih-i kavm-i Türki yazmak Hüsn 'Ata Efendiden ütinildi.

10- Troyskide coğrafyage da'ir bir kitap te'lif olunmaktadır. İtmamı ütinilir.

Mekteplerde okutdurulmak için intihap ve te'lif idilmiş kitaplar her kim tarafından
 1475 maa-l-memnuniyye kabul idilünür. Maqsudqa muvafık görüldükde neşrine ve mekteplerde
 isti'maline de himmet idilünür. Her kimge de muntazam mektepde okumisar olmaydur,
 hem de her kirekli ve fa'ideli işleri mektepde sabak idüp bitirüvde mümkün degüldür.
 Bunun için Müslüman qardaşlarımızın din-i muqaddes-i İslamiyelerni saqlavga,
 halklarını tüzetüvke, ma'lumatlarını kingetüvke, Türklüklerini ve devletlerini
 1480 yahşılandıruv ve alga yiberüvge fa'ide virürdey, 'ilim ve ma'rifet hüner ve sanayi'ge da'ir
 kitaplarını Müslüman qardaşlarımız arasına taraturğa tiyüşlür. Bu kitaplar yinil, üzümüzüñ
 Türki tiliğimizde, küçük ve açık 'avam-ı halkide, yaş şakirdlerde boş vaqitlerde uqurluk ve
 meşakkatsiz añlarlık olsunlar. Bu maqsudqa yararlı kitaplarını evvelde barlarını intihap ve
 yuklarını te'lif idüp meydanga kuyamak fa'ideli kürlüdiginden soñ Müslüman
 1485 qardaşlarımız arasına saçıluvına ictihad itmek her mü'min ve Müslümandan 'umumen
 ütinildi. Her kim üziñiñ isti'dadı ve istihzari ve kudreti bar yül ile kavmimiz ve
 milletimizge hıdmet göstersün.

Allâhümmağfir lil'mü'minîne ve'l-mü'minât ve'l müslimine ve'l müslimât ve
 1490 eslâhahüm ve eslâha zâte beynehüm ve ellif beyne kulûbehüm ve'c'alfi kulûbihi mu'l-
 îmâne ve'l hikmete veselbithüm 'alâ milleti resûlike ve evza'ahüm en yeşkürû bi ni'metike
 elleti en'amte 'aleyhim ve en yüveffû bi 'ahdike ellezi 'ahedtüm 'alâ 'adüvvike ve
 'adüvvihim ilâhe'l-haqq Amîn!¹⁸⁶

Bu meclisde hazır olan zatlardan ba'zılarının isimleri ve kimler idikleri:

- 1- Hayrullah Osmanof... (Ufa'da İmam müderris Aḥund)
- 1495 2- Rızaeddin bin Fahreddin. (Ufa'da cem'iyet-i İslamiyye a'zasından]
- 3- 'İnayetullah Kapkayef. [Ufa'da cem'iyet-i İslamiyye a'zasından]
- 4- Hasan 'Ata Sulabaşı. [Ufa'da cem'iyet-i İslamiyye a'zasından]
- 5- 'Alimcan Elbarudi.. (Kazan'da İmam Müderris, şeyh ve muharrir)
- 6- İskender.....(Aḥund)
- 1500 7- Gılman Eleskerimi (merhum). [Bügölme Uyazında İmam Aḥund]
- 8- 'Ömer Halife Devletyarof. (Orenburg vilayeti si'ddesinde tacir)
- 9- Feyzi Efendi Ni'metullin. (Vatke vilayeti Böni kıyresinde müderris)
- 10- Muhammed Fatih Eleskerimi.....(Mu'allim)
- 11- Ahmed Fa'iz Efendi Davudof.. (Öreski beldesinde müderris)
- 1505 12- 'Ali Asḡar Efendi Ġafurof (Samar vilayeti tuzuluḡda İmam ve mu'allim)
- 13- Hüsneddin Efendi (ḡalife)
- 14- Hadi Efendi Maḡsudi.. (Mu'allim, müderris, muharrir, pedagog)
- 15- Ebussu'ud Ahtemof... (Ufalı Andeli da'va vekili)
- 16- İskender Sultanof... (İstudiyent-huḡuḡşinas)
- 1510 17- Hayrullah Efendi (mu'allim)
- 18- Sadık Efendi. (Sarataḡdan, şa'ir, edib, mu'allim imam)
- 19- Sahibeddin Efendi.
- 20- Mübarekcan Efendi
- 21- Şakir Efendi Tahirof. (Ḳazanda Darül-muallimin medreselerinden)
- 1515 22- Hacı Abdulgani Bay Hüseyinof. (Orenburglı milliyetperver biriñçi derece
 kupis¹⁸⁷)
- 23- Zakir Efendi.

¹⁸⁶ "Allah'ım! Erkek ve kadın müminlerle erkek ve kadın Müslümanları bağışla. Onları ıslah et, aralarını düzelt, kalplerine sevgi ver. Kalplerine iman ve hikmet koy. Resulünün yolunda ayaklarını sabit et. Onlara verdiğin nimetlerden dolayı şükürlerini arttır. Onların kendi düşmanlarına ve senin düşmanlarına karşı vermiş oldukları sözlerde vefalı eyle. Amin"

¹⁸⁷ kupits: Çarlık döneminde resmi ruhsatlı tüccar.

24- İbrahim Efendi.

25- Abdulrahim Efendi. (İmam)

1520 26- Keşşaf (halife)

27- Devlet Gildinni . . (İstüdiyent)

28-Abdurrahim Efendi (Orenburgdaki medrese-î hüsnîye müderrislerindendir)

29- Abdülkerim. . (Ağund)

30- Abdulkavi..

1525 İşte benim kağıdlar arasında yata yata iskirüp bitmiş bir deftercıkde yazılup kalmış ma'lumat bundan 'ibaretdir. "Ülüklerîñizî hayr ile yad idîñiz" dinilen söze bina'en tuğmazdan evvel vefat itmîş yeki ölü tuğmuş bu cem'iyet edebiye-î İslamiyenîñ saqat vaqtindeki bir haftelik halîñi yazdım. İnşallah siz de: "Ruhı şad, kabrî geniş olsun!" dîrsîñiz degil mi?

1530

Soñ

MUSLİH MİDİR MÜFSİD MİDİR

Bakalım!

1535 Şark-ı Rusuñ 1904 sene 29 ncı nüshasında "Muslih Kazani" imzasıyla yazılmış bir bend görüldi. İmza sahibî diyor ki: "Tatar imamları 'aleyhinde Şark-ı Rusda mu'aheze yollu maqaleler yazıyorlar da 'ulemayı tahkir ve anları istihza iden birtakım ahlaksız ve 'adat-ı kerîhe ile 'adetlenmiş civanlarımız ve yaşlarımız 'aleyhinde niçün birşey yazmıyorlar?, bu ise şayan-ı te'essüf bir haldir, işte bu kusurımızı ikmal kasdıyla Şark-ı Rusa bu mektubumu takdim idiyorum."

1540 Oyun moyun degil fi'l-haқиka muslih Kazani Efendi şu muqaddime ile başlayan kendîñ mektubını Şark-ı Rusa takdim idiyor ve mektubında da: Kazan kanturlarında katiplik ve muhasiplik iden birkaç gençlerîñ kusur ve qabahatlarını gösteriyor. Bu zavallı kanturişiklerîñ 'ayb ve qabahatleri pek çok ve pek büyük imiş: Bunlar mala garametnî imiş, bunlar tütün çekiyorlarmış, bunlar saçlarını üsdürüyorlar ve Rusça giyüm giyinüyorlarmış, bunlar çalbar kiselerine yine kullarını tıgup, kelepüşlerini kaşlarına indirüp qarun* kiyürler imiş, 'ulum ve ma'arif tahsil iden İslam darü'l-mu'allimin şakirdlerini "kömür karağı" diye tahkir idüvçi Tatarlara vahşi ve fanatik diyorlarmış, 1545 bilmem daha neler imiş! Neler imiş! Bir Allah bilür!..

1550 Aman Ya Rab! Aman! Bu kadar büyük qabahatlı ve bu derece fena adamları nasıl olup da yır yutmuyor! Nasıl olup da bunlar yiryüzünde yaşıyorlar!?... Şaşılacak şey! Elbette siz de şaşarsınız degil mi? Ey Muslih Efendi! Siz pek süyîñiz ki: Böyle gençlerîñ kusur ve qabahatları gazetelere yazılupda meydana koyılmıyor. Eger bunlar tafsilatıyla

meydana koyulsa ve bunların niçün böyle olduklarının sebepleri de açıktan açığa herkese
afladılfa o vakit ‘avam halkı imam ve müderrislerimize hitaben: “Ey imamlar! Ey
hazretler! Ey müderrisler! Sİze mektep ve medreseler bina itdiğimiz halde, kendimiz aç
1555 kalsak da sizlere pilav ve belİşler aşatup soñ kapiklerimizi sadağa virdığımız halde,
çocuklarımızı (balalarımızı) mektep ve medreselerİnİze gönderüp beşer onar sene
tutduğımız halde siz niçün bizim bağır paremiz gibi ‘aziz balalarımızı böyle mala
ğarametini idüp kaldırdınız? Niçün bunları ğarametini itmedinİz? Biz anları Rusça
okutmak istedikde niçün bizim başımıza beddualar, kahr du’alar yağdırup kıyametler
1560 kopardınız? Bunlara niçün güzel ahlak öğredüp iyi terbiye virmediñiz ‘ilim ve ma’rifet ve
ahlak-ı hasane sahipleri olarak dinimize, milletimize ve ‘umum benibeşere hadim olacak
suretde niçün bunlara hiçbir şeyler bildürmediñiz? Tütün içmenin serhoşluk ve sefahat
itmenin vesa’ir fenalıkların zararlı ve yaramaz olduklarını niçün bunlara şer’an, ‘aklen ve
tıbben aflagdup da başda bunları bir tuğrı yola koymadınız? Bugünki günde fena
1565 koçumağda olan bu yemişlerin her birisi sizin isğaladlerinizde çürümİşdirler. Vaktiyle
niçün bunlara hava ve ziya virüp çürümekden sağlamadınız? Bağçeye fena olanlar üsdükde
bağcıvan mu’aheze olunıyor, koyunlar sazlığa batup kalsa kütüvçi mu’aheze olunıyor,
mekteп ve medreselerİnİze cıyupda bizim balalarımızın ‘ömür ve hayatlarını zayı’ itdiğinİz
içün biz sizi mu’aheze idiyoruz, bize pek çok cebir itdinİz, hazırda hem idiyorsunuz” diye
1570 veresetü’l-enbiya da’vasında bulunan muslihlerin yağasından tutup zangır zangır titredirler
idi. Lakin sevininİz ki: Biçare ‘avam halkı üzlerinin cehaleti sebebiyle bugünki günde
muslih ve müfsidler fark idemiyorlar, yoksa birçok “muslih”lerin malları pek müşkil olup
usul-İ cedideni söge söge belİş aşamağа vakit taba almazlar idi.

Muslih Efendi! Kızan kanturişikleri Rusça giyiniyorlar da Müslümança giyünmiş
1575 adamlardan gülüyorlar diyorsunuz. Evvela bu söz tuğrı degüldür. Bunlar gülmüyorlar, belki
eskı giyümliler üzleri bunlardan her yırdede gülüyorlar. İkinci: giyümge Müslümanlık ve
Rusluk nerseden geldı. Palto kiliseye ve çapan ile bişmet mescide mi tabi'dır? Paltoyı kim
vaftiz itdi? Bişmete imanı kim öğretdi? Söyleyiñiz. Allah için söyleyiñiz. Bu nasıl şeydir!
Bu ne kadr-i cehaletdir! Yigirmiñçi 'asra geldigimiz halde bile şöyle giyüm, sakal, mıyuk,
1580 tırnak, çalbar balağı, külmek itegi bahisleriyle vakit geçirüp yire tükürse kafir, göge baksa
haram, kelepüşün alga giyse, kulını çalbar kisesine tıksa ahlaksız, edepsiz ve bilmem nedir
diye hiç esassız safsatalar ve hayaller ile milletin ve ümmetin başını ağrıtdırıp küñilini
bulandırmakdan vazgeçmeyecek isek bizim halimiz ne olur? Mensup olduğumuz millete ve
dine, üstinde yaşadığımız 'aziz vatana fa'ide ve hıdmet göstermek yolına hiç girmeyecek
1585 miyiz? Çok yazık! Çok 'ayıp!

Bizde kanturişik sınıfı daha pek azdır. Siziñ gözüñüz nafile bunlara düşmüş. Kanturişikler içerüsünde tütün dumanını havaya savıranlar var ise afyon yudup, tıl astına vaq temekü salup, kıımız içüp serhoşluk iden taqvalarımız da az degıldür. Giyüm ile uğraşup vaqit geçirmek pek fena bir işdır. Yeşil yeki çuvar Buğara çapanları Resulullahdan

1590 kalma birşey degıl, belki Buğara Yahudilerinden alınmış bir mirasdır. Peygamberimiz tıgüvçılık, saç tıraşlık öğretmege irsal buyurulmadı. İman ve tevhid öğredüp benibeşerı dünya ve ahiret mes'ud idecek ahlak-ı hasene öğretmege ba'is olındı. Eger siz de aña varislik da'vasında iseñiz anıñ yolını tutuñuz. Kanturişiklerıñ tütün içüp de dumanını havaya savurduklarından ziyade milletimizıñ fevkalhadd cehalet ve tedennisine faqr u

1595 sefaletine, Orenburg, Kazan, Ufa gibi Müslüman merkezlerinde bütün uram tolusu Müslüman dilencileriniñ gezdığine ve yüzlerce İslam kızlarınıñ bilıt ile resmen fahişelik itmek derecesine tenezzül itdiklerine, esaslı dar-üt-ta'limlerimiz, adam 'ağıllı mu'allim ve müderrislerimiz, 'umuma ve insaniyete 'aid birşey yazacak muharrir ve ediplerimiz, tevs-i fikr, tenvir-i 'aql idecek matbu'at ve edebiyatımız, kütüphane ve kıra'athanelerimiz

1600 vesa'ir tesisat-ı medeniye ve nafi'amız mevcud olmadıgına te'essüf idelim ve el birliğıyle kudretimizden geldıği kadar cinsdaşlarımızıñ sa'adetine hüsn-i hıdmet göstermege çalışalım. Gözlerimiz ile kanturişiklerimizıñ kelepüşlerini karun* giydiklerini görmekten ziyade kürşilerimizıñ ve başka milletlerin ma'arif ve teraqqılerini görmege çalışalım. Fikirlerimizı burun astımızdan geçirelim de biraz ilerüye ve istikbale tuğrı bakalım.

1605 Kusurağımız çokdur. Eskiilerde de yeñilerde de vardır. Kaffesiniñ derdı ve 'ilacı 'ilim ve ma'rifetdir. Binaen'aleyh var kuvvetimizle, dört elimizle 'ulum ve ma'arife sarılalım. 'Ulm ve ma'arifniñ de istinca ve istibra bahslerine, 'Arap lisanınıñ sarf ve nahv ka'idelerine münhasır olmadıgını asla hatırdan çıkarmayalım. Eger bunı hatırdan çıkarupda gine şu 'ilim ta'rifindeki ebhas-ı lafziye ile vaqit geçirecek olursaq, Allah saklasun, işimiz

1610 harap, halimiz berbaddır.

ADULOF BİN FEYDOR MARKES

Rusyadaki heftelik mecmu'alar arasında eñ ziyade münteşir olan resimli "Niva" jurnaliniñ mü'essis ve naşiri Adulof Markes bin Feydor Markes 1904 sene Oktabırniñ 22 nçı

1615 gününde terk-i hayat itdı. Bu zatniñ terceme-i halı ve te'sis itmiş oldıgı jurnaliniñ suret-i intışarı şayan-ı 'ibret ve belki bizim gibi ma'arif, medeniyet ve matbu'at cihetlerinde başkalardan bñlerce fersah girüde qalmış ve kendi gölgesinden kendi qorqup tñrarak hiçbir ciddi işe teşebbüs idemeyen ve itse bile sebat ve metanet gösteremeyen yartı canlı bir millet için mucib-i hayretdir.

1620 Adulof Markes 1838 nçı sene [2 Fivralde] Germanyada “İştetyen” şehrinde dünyaya geldi. Atası gayet çalışkan ve gayretli bir adam olup sa’at fabrikası sahibi idi. Hem de kendinin sa’y ve gayreti sayesinde bir kadar kesb-i servet iderek bizzat kendisine bir hane bina eylemiş idi. İşte uşbu zatiñ beşinci oğlu olan Adulof uşbu yeni hanede dünyaya geldi. Bunun atası ‘ulum ve fünundan güzel behredar olarak fevkal’ade suretde
 1625 ‘ilm-i hey’eti sever ve binaenaleyh azıcık fırsatı olduğu gibi kendi hanesinin tepesine bina edilmiş rasadhanecğinde icram semayenin tedkikatıyla veyahud kendi hanesinde birkaç yüz cildler ile her nev’ kitapları havi kütübhanesinde birtakım mesa’il-i fenniyeñ tahkikatıyla meşgul olurdu. Böyle bir hane içerüsünde ve böyle bir pederin terbiyesinde büyümüş olan çocukların gözleri kitap ve matbu’ata, kulaqları edebi ve fenni sözlere
 1630 alıştığı gibi kalplerine de gayret ve metanet tahammülleri yerleşegelmışdir.

Adulof Markes henüz on toköz yaşlarına geldiği vakit bunun pederi 1848 nçı Avrupada fevkalhadd telafatı mucip olan, vebadan vefat itdı. Adulofun büyük kardaşları dağı pederlerinin sana’athanesini devam itdirebilecek bir yaşa vasıl olmadıklarından anı bitirmek icap itmışdir. Pederlerinden kalan baylık ve mülk gayet az olduğundan Adulof
 1635 Markes gimnaziyañ birinde okuyup güç hal ile mekatib-i mutavassıta tahsilini ikmal itdiği sonunda darül-fünun tahsillerinden vazgeçerek kendi ma’işetini te’mîn itmege mecbur olmuşdur. Gimnaziyaı bitirdikten sonra bir meslek intihab ideceği vakit, her zaman ve her yerde olduğu gibi, Adulof Markes’e akrabala ve dost aşinaları her biri bir dürlü meslegi tavsiye idiyorlardı. Mesela: Ba’zısı ticarethane konturalarında katip olmağa ve
 1640 ba’zısı eczahaneçi [aptikçi] olmasını ma’kul görüyordu. Fakat genç Adulof bunların hiçbirine bakmadı. Kendi kalbiniñ meyl itdiği cihete müteveccih oldu.

Adulof ta gençliğinden berü kitap seviyordu. Binaenaleyh hayatının istikbalini de kitapçılık üzerine te’sis itmek istedi. « Viyesmar » beldesinde küçük bir kitap dükkanına prikazçik oldu. İşte işin asıl müşkil bu vakitten i’tibaren başlanıyor. Dükkanda iş ve
 1645 hıdmet, pek çok, yimek ve içmek fena, yatdığı otasında soğukdan sular tûñıyordu. Fakat kitap çok idi, kitap! Tamamen kendi işitdiği gibi her nev’ kitapdan istifade iderek ma’arifçe nakıs kalan cihetlerini ikmal itmege genç Adulof’a geniş bir meydan açılmış idi.

Adulof bu ebatdaki hıdmetinde çok meşakkat ve zahmetler çekdi. Lakin kemal-i gayret ve sadağat hem de meslegine muhabbet ile hıdmet itdı. Hıdmeti boşa gitmedi. İbraz
 1650 itdiği ehliyet ve liyakat sayesinde üç sene sonra Germanyanın payitahtı olan “Berlin” beldesine gelerek dahide iki sene kadar büyük kitap mağazalarında hıdmetde bulundu. Bundan i’tibaren Adulof Felsek’in hüsn-i teveccühüne mazhar olmağa veyahud kısaca diyecek olsağ, Adulofun bahtı açılmağa başladı. Hatta sonra kendisinin maskat-i re’si olan

1655 “İştetyen” şehrine ‘avdet idüp gayet mu’teber ve büyük bir kitap mağazasının cemi’
umurını bizzat kendi yürütmeğe başladı ki bu vakitlerde tali’ buña başka bir taraftan dağı
bir kapu açarak Rusya memleketine tuğrı yol gösterdi ve buraya gelüp baht ü sa’adet kesb
itmesîne ve Rusyayı vatan-ı sani ittiğaz itmesîne hükm itdî.

1660 Piterburgdaki “Bitte Paj hem Kalugin” kitap ticarethanesi kendi kütüphanelerinin
Nemse kitapları şu’besini tertip idüp yola koymak için Germanyadan Adulof Markes’i
da’vet itdî. Adulof da çok düşünmeksizin bu teklifi kabul iderek Piterburga gelmeğe karar
virdi. İşte şu cesurane olan kararı Adulof Markes’in hayatında büyük bir inşılâp husule
getiren sebeplerin en başlıcasıdır. “Bitte Paj hem Kalugin” kütüphanesinde beş sene kadar
kalarak kendi vazifesini ikmal itdikden sonra Adulof Markes az bir müddet “Vulof”
kütüphanesinde hizmet itmiş. Andan çıktıkdan sonra Nemsece ve Latince dillerden hususi
1665 dersler virmek ile bir kadar müddet geçirmiş. Nihayet Rusya timir yolları idaresinde
oldukça güzel bir me’muriyet almağa muvafık olduğda ma’al-memnuniye kabul itmişdir.
Fakat Adulofun başına yerleşmiş olan kitap ve mat’bu’at muhabbeti bunun kalbinden asla
çıkırmıyordu, azıcık fırsat bulduğu vakitlerde mütala’a ve edebiyat ile meşgul olur hem de
Nemsece neşir idilmekte olan jurnallerde ara sıra makaleler yazardı. Nihayet bir kadar
1670 sermaye hasıl itdükde bizzat kendisi naşirliğe başladı. Evvela iki üç kitap neşir itdî. Fakat
gönlü buña asla kani’ olmadı, bu pek az göriniyordu. Rusyada geçirdiği on sene miğdari
müddet zarfında, Adulof Markes Rus halkı için ‘umumi ve her bir ‘aile tarafından
okunmağa layık ve şunuñla beraber fiyatı yüksek olmayan bir jurnalın lüzumunu his itdî ve
nasıl itse de itdî böyle bir jurnalı mutlak kendisi neşir itmeğe karar virdi. Hem de kendinin
1675 tutduğu meslege muhabbeti ve hüsn-i mu’amelesi sayesinde Rusyanın en büyük edip ve
muarrirlerini bu işe iştirak itdirmeye muvafık oldu. İşte 1899 ncı senede te’sis idilmiş bu
jurnal “Niva” idi.

“Niva” - 1894 ncı senede idilmiş bir hesaba göre bu jurnal hakkında böylece
ma’lumat virmek mümkündür: Şu 1894 ncı senede Niva. . . , 17. nüsha neşir olınıyordu.
1680 Bunun 23, 147 nüshası Avrupai Rusyada (ve bu cümleden Piterburgda 2. . , 32 nüsha,
Moskovada – 3. . , 16 nüsha), Polşada 374, 4 Kafkasyada ve Maveray-ı Kafkasda – 987, 8
nüsha, Sibir ve Amur vilayetlerinde – 117, 6 nüsha, Türkistanda – 177, 1 nüsha,
Finlandiyada – 474 nüsha neşir idiliyordu. Bundan ma’ada haric memleketlerde 274,1 nüsha
çıkıyordu. Fransa, Girmanya, İtalya, İngiltere, Avusturya, Macaristan ve hususan Sırbıya,
1685 Bulgarya, Romanya gibi İslav hükümetlerinde hem de Türkiyede, İranda, Çinde,
Yaponyada, Amerikada, Afrikada ve Avustralyada az mı çok mı “Niva” müşterileri
mevcuttur.

1894 nçı senede bu jurnallık 25 nçı sene-ı devriyesi oldu. Zaman te'sisinden řu vakte kadar olan müşterisinin miřđarı: . . . , 8 . . , 1 olmuřđur. Nivaniń mesarif-i neşriyesine gelince: řu yigirmi beř senelik müddet-ı neşriyesi zarfında kağıd için - . . . , 9. . , 2 ruble çıkmıřđır. řu yigirmi sene beř müddet zarfında tab' idilmiş olan . . . , . . . , 34 . , 2 (ya'ni iki milyar ve üç yüz kırk milyon) nüşşa gazetenin tab'ı için - . . . , 2 . . ruble çıkmış , řu müddet zarfında jurnale derc idilmiş resimleri hak itdirmek için - . . . , 5 . . ruble ve jurnalı müşterilere göndermek için poçta vesa'ir masrafı - . . . , 3 . . , 1 ruble sarf idilmiş. Bina'-yı

1695 'aliye muharrirlere ve resamlara virilen haş-ı te'lifden ve idare masraflarından başka olarak mahz-ı kağıd, tab' ve irsal gibi masraflara yigirmi beş sene zarfında . . . , . . . , 6 ruble harc idilmişdir.

Nivaniń her nüřřasına gelince: Bunuń kıymeti, bunuń yanında ayruca 'ilave olup olmadıřına ve 'ilavenin ne gibi eser olduřına nazaran – 10,000 ruble ile 34,000 ruble

1700 arasındadır. Gazetenin her sahifesi naşirine 172 ruble idiyor. Eger Niva jurnalı 'adi suretde basılmaşda olan kitaplar gibi yalnız üç – beş bin nüşşa tab' idilecek olursa mahz-ı mesarif tabii'yesini çıkartabilmek için jurnalnin her nüşşasını ya'ni bir senelik cildini 40-50 rubleden aşağı satmaş mümkün olmayacaşdır.

Bunlar 1894 nçı senedeki bir hesaba göredir. Andan soń daha on sene geçdi. Daha

1705 çok terařķi itdı. 1904 nçı senesi Niva müşterisinin 250,000 'aded olduşunu yazdılar. Markesin Ruslara eń büyük hıdmeti de Rusyanin eń büyük edip, muharrir ve resamlarının eserlerini Niva'ya 'ilave olarak neř idüp hařķa oşutmasıdır. Dostoyevski, Turgineyef, Gogol, Çehov gibi birçok muharrirlerin eserleri ol vaşitlerde ğayet bahalı olduşından bunların mütala'ası her kime müyesser olmuyordu. Ayrı satıldışda teknil nüşşası 25-30

1710 ruble iden edebi eserleri Markes kendinin Niva jurnaline 'ilave iderek 'adeta meccanen (boş) taratmışdır.

Adulof Markesin vefatı vaktinde şatunı ile kızına altı milyon rublelik serveti ve bir milyon rublelik de, muharrirlerden ve ediplerden aldığı el yazıları şaldışını ğazeteler yazdılar. Kendisi cesedinin Germanyadağı "Hamburg" şehrine gönderilerek oradaki

1715 "Karamatoryum"da (ülükleri yandıрмаęa maşsus olan yırde) yandırılup ve başayasının gine Piterburęa kitişilüp bir manastıra defn idilmesini vasiyet itmişdir.

Nivaniń neřrinı müteveffa Adulof Markesin zevcesi Lidya Benet Filib Markes kendi 'uhdesine alarař matbu'at idaresinde tasdik itdirmiş olduřından bu fa'ideli jurnal eskisi gibi devam idecekdir.

1720 Adulof Markesin vefatı sońında Rus ğazetelerinin birçogi bunuń medh ve sitayiş namının hüsn-i zikr ile mařsus mařaleler yazdılar, ve müteveffa Markesin gerçi kendisi

1725 millet cihetinden Nemse ise de Rus lisanına ve Rus edebiyatına güzel vakıf olduğunu beyan itdiler. Ba'zıları ise bu Nemsenin Rus edebiyatına vukufı olmadığını ve gazetesini ile matba'asını idare idenler bir eserini bu iyidir diseler bunun dağı "karuş" "karuş" (xoroşo, xoroşo) diyerek neşir itdiğini müstehziyane bir surette ve kendisi her ne kadar Rusyaya gelüp kesb-i sa'adet itmış Rusya toprağında milyonlar kazanmış ise de cesedinin gine Germanyaya gönderilüp yandırılarak oradan alınmış ecza-yı 'unsuriyesinin gine oranını 'unsuruna i'ade itdirilmesi hususundaki vasiyetni makam-ı ta'ayyibde* yazdılar.

1730 Hürriyet 'alemdir. Herkes herkes kendi bildiğince düşünür. Ama ben böyle düşündüm: Bu Markes bir Nemse olmuş, pederinden mal ve baylık kalmamış, güçlük ile gimnaziya tahsilini ikmal itmış, fakat gençliğinden beru başına bir fikir koymış, o ise kitap ve kitapçılık muhabbetidir. Rusyaya gelmiş, başından birçok haller geçmiş, lakin kalbindeki kitap muhabbeti asla gaib olmamış. Nihayet Niva jurnalini çıkarmış, müşterisini iki yüz elli bine ıblag itmenin çaresini bulmuş. Matba'a te'sis itmış, orada elli atmış 1735 maşınaya ve bin kadar 'ameleye hizmet virmış, Rusyanın en büyük edip ve muharrirlerinin kıymetdar eserlerini yüz binlerce nüsha neşir iderek 'adeta meccanen denilecek derecede uçuz tağıtmış, vefatı sonunda da altı – yedi milyonluk servet ve mal bırakmış. Eger bu Nemse şu kadar büyük işler görebilecek derecede 'ulum ve ma'arife, Rus lisanına ve edebiyatına ve Rus ma'işetine vakf olmuş ise buna bin kere tahsin ve aferin! Yüx, eger 1740 Rusyaya gelüp şu kadar büyük işleri 'ulum ve ma'arife, Rus edebiyatına ve Rus ma'işetine vakti olmadığı halde görebilmiş ise gine bin kere tahsin ve aferin! Çünkü cehalet ile bu kadar büyük işler görebilmek için ne kadar büyük himmet ve gayret sahibı olmak iktiza ider!

1745 Bizim Tatarlar nazarında ticaret yalnız tiri, yün, it, may alıp satmak gibi işlerden 'ibaret görünürse de ticaretin ne gibi nev'ileri ve ne kadar 'umum için hem kendine fa'ideli kısımları mevcut olduğunu anlamaya bu müteveffa Markesin terceme-i halı güzel 'ibret olabılır zan iderim. Bizim ehl-i İslam fikrinde "tevekkül" tenbellik idüp aç yatmağdan 'ibaretdir. Halbuki tevekkülün ma'nası imkan da'iresinde cesurane surette sebat ve metanetle iş görmek demek olduğunu gine Markesin halı güzel gösteriyor. Hele biz Tatarlar 1750 milyoncu ve yüzer binli baylarımız birlikde olduğu halde bile ufacığ bir cem'iyet-i hayriye, kıra'athane, yahud bir muntazam ibtidai mektep açmaya veyağud fuğara balaları için bir sana'at sınıfı teşkil itmege vesa'ir şu gibi fevka'l-hadd yinil ve kolay şeyler için aylarca, senelerce müzakere ve müşavere itdiğimiz, hem de layuhti sandığımız hazretlerin fatiha, hayr du'a, takdis ve bilmem nelerini aldığımız halde bile şunların hiçbirini meydana 1755 gitirmege muvafığ olamadığımız ve bir Markesin yığirmi milyon Tatarın yüz – iki yüz

degil belki bñ senede meydana getiremeyecegi şeyleri yğirmı otuz sene içerüsünde meydana getirüp bilfi'il isbat itdığını ve şu yğirmı milyon Tatarın beş yüz seneden birü Müslümanlar için eşlepe giymenin ca'iz olup olmadığı gibi birtakım hayal ve safsatalardan bir adım ilerü gidemediği nazar-ı diğkate alınursa ma'arif ve gayretin ne derece 'ulviyeti, cehalet ve 'ataletin de şu nisbetde süfliyyeti ayırım açık zaahir olur.

Ey sa'y! Ey gayret! Ka'ınatın ruhi, dünyanın mahrekı sensin! Var olsun ve yaşasun senin erbabın! Cehalet ile 'ataletinde bütün fabrika ve maşinaları zirüzeber bir olsun!

NE HALDEYİZ VE NE YAPMALIYIZ?

Tiren uyğuda idin. Güzel güzel rü'yalar da görüyordun, bugün yğirmınçı 'asırının te'sirli rüzgarı esdi, bize de tokandı, uyğudan kalkmadık ise de lakin uyğumuz kaçdı, rahatımız bozuldı. O evvelki gibi rahat rahat uyğuları, zan idersem bir daha görmek bize mümkün olmayacaktır.

'Asırlarca gömölüp kalmış olduğımız mağber cehaletden başımızı küterüp bağıduğda etrafımızda görülen asar-ı medeniyeye, hareket ve fa'aliyete hayran kaldık. Gerçi karanlıkda uzun müddet kalmak sebeble ruhlarına 'atalet ve 'ağıllarına bozğunluk gelmiş olan ba'zılarımız bu mağber-i cehaletten ayrılmaga razı olmayup daha ziyade gömölmek istiyorlarsa da böyleleri elbette günden güne azalmağda, halimizin fena olduğunu ve bu halde kalacak olursak istikbalimizin tehlikeli olduğunu ağılayanlarımız artmağdadır.

Her taraftan bir ses geliyor, her cihetden bir şikayet işidiliyor. Hangi tarafa baksak da kendimizin kusur ve noğsanlarımız görünmege başladı. Buña çok şükür. Bu pek iyi bir 'alamettir. Her ne kadar haste isek de diri olduğımıza ve tamarlarımızdaki kanın büsbütün toınmadığına ve kalplerimizin hareketden şakıt olmadığına pek açık delildir. Bir kere, haste olduğımızı 'umumiyetle ikrar ve i'tiraf itsek ve hasteligimizin baş sebebinin aramağa başlasak ilerüye toğru büyük bir adım atmış oluruz.

Bugünki günde bizim böyle her cihetden girüde kalmaklığımıza gösterilen sebepler pek çokdur. Bu hususda herkes birbirini ta'yib idiyor, ve her biri digerine öfkeleniyor. İmamlar ve mollalar: "Din bozuldı, 'avam halkı din tutmuyor, şunuñ için bereket küterildi ve rahat bitdi." diyorlar. 'Avam halkı ise: "Mollalarımız hep cennet ve cehennem ile uğraşıyorlar, hep kökden ve ferişte ile şeytandan bahs idiyorlar, üstünde yaşadığımız yerden ve nasıl yaşamanın usulinden asla bahs itmiyorlar, işe yarayacak, fikir açacak ve bizim dünya ahiret mes'udiyetimize sebep olacak bize hiçbir şey öğretmiyorlar, nasıl öğretsinler ki kendileri de ekseriya pek cahil ve fikirsizdirler. Ne vakit Allah bize iyi imamlar virir" diyerek Cenab-ı Hağkın kendilerine imam ve mü'ezzin sayladığını

1790 bekliyorlar. Ziyahılarımız: “Millet bizi sevmiyor, bizden nefret idiyor, bñ dürlü zahmetlerle gurbetlerde tahsilde bulduğumuz vakitlerde millet bize hiçbir mu’avenet itmiyor, hatta mu’avenet etmek şöyle tursun, Rusça okudığımız vakit “furajka” şapka giydığımız için bize ağır sözler işitdirüp kalbimizi cerahatlıyorlar” diyorlar. Millet ise: “Ziyahılarımızdan bize ne fa’ide geldiği var, tahsil itmiş oldukları ‘ulum ve ma’arifler ile

1795 bizim sa’adetimizde ne gibi hizmet idiler, bunların ekseri tahsil-i ma’arif ba’de bizden nefret idiyorlar, dine i’tibar itmiyorlar, ahlak ve ‘adat-ı milliyeyi terk iderek ve hatta anlardan gülerek kendilerini ‘umum ve millet gözüne fena göstermege sebep oluyorlar. Münevverü’l-fikr ve muhazzebü’l-kalp olduğdan sonra bunlar ahaliñ psikolojisine (ahval-i ruhiyesine) tamamiyle vakıf olmalı idiler, ahaliye kusur pek çok ise de onların kusurlarını cehaletlerine bağışlayup ma’zur görerek ‘avam tarafından kendi halklarında namünasip surette görülen hareketler için öfkelenmemeli idiler, belki kendilerini millete sevdirep ve milletin arasına girüp biçare cahil ve ‘aciz halkın terakkiyat-ı maddiye ve ma’neviyesine hizmet itmeli idiler, iyilik gaib olmaz, biz takdir ide almazsak evladımız takdir ider, başka milletlerin ziyahıları şöyle oluyorlarmış, kendilerinin din ve lisanlarını

1800 pek güzel bilürlermiş ve her ne kadar Avrupa ve Amerika darüta’limlerinde mükemmel tahsil ve terbiye görseler de kendi ahlak ve ‘adet-i milliyelerine asla nefret itmeyüp muhabbet-i vataniyeyi mu’azzez ve hizmet-i milliyeyi muqaddes tanıyorlarmış vesa’ire vesa’ire” diyorlar.

Bunlar en başlıcaları ve bñnden biridir. Bunun gibi öfkeler pek çoktur. Mesela:

1810 Atası oğlının ve kızının alafranka giyindiklerine razı olmuyor, oğlı kızını atalarının kendilerini cahil ve ma’arifsiz bıraktıklarına öfke idiyorlar. Müderris şakirdlerine öfke idiyor: Mantık gibi en girekli olan bir fenne ihlasları azalmağa başladı diyor, şakirdler müderrise öfke idiyorlar: Medresemiz bize lüzumlu şeyler okutmuyor, hep birtakım safsatalar ile ‘ömrümüzü çürütüyor, işden çıkmıyoruz, vücudumuz berbad oluyor, ‘akıl ve fikrimiz bñtıyor, ruha cila ve fikre safvet virecek bir söz işdemiyoruz, medresemiz hep keramet ve tasavvufdan bahs idiyor ki bundan mi’demiz bulanıyor, ah! Ne kadar mes’ud ve bahtiyardır o başka millet evladı ki: Muntazam güzel mekteplerde ‘ulum ve ma’arif-i haqiqiye tahsil idiyorlar, be-hak münevverü’l-efkar ve müzehhebü’l-ahlak olan ‘ulema ve füzelanın hayat-bahş olan mü’essir hutbelerini ve nutuklarını diñliyorlar, çok yazık

1815 halimiz, “lafzen ‘amel gerdı ma’nen ‘amel ne-gerdi¹⁸⁸” ile kafamız çürüdü, “eyvah!” diyorlar.

¹⁸⁸ “İş oldu ama hakikatte gerçekleşmedi. (Lafta kaldı).”

Eger bu öfkelerin nev'lerini ve her birinin diğerini ta'yib ve itham etmek hakkında irad itdikleri delilleri ve karşı virilen cevapları mufassalan yazmak lazım gelse sahifeler değil, belki cildler toldurmak lazımdır. Biz hep şöyle bir birimize öfkeleşüp 'ömür geçiriyoruz. Lakin zaman bizi beklemiyor, poyezdler hareket idiyor, başka halklar kabile kabile olarak medeniyet bazarına gidiyorlar, biz ise hep niza' ve ihtilafdayız. 'Asırlar geçdi, biz daha hayat ve ma'ışet hakkında bir tuğrı fikir hasıl idemedik, çok yazık değil mi!..

Şu kadar var ki 'umumiyetle medeniyet ve ma'arif cihetince pek girüde ve şayan-ı te'essüf bir halde olduğumuz hiç şüphesiz ise de ba'zan süyünçli ve ümid-bahş idici işlere de rast geliniyor. Halkımızın hiç nihayetsiz ve neticesiz olan ihtilaf ve müzakerelerden usanup işe başlamak istedikleri de anlaşılır. Bu cümleden olmak üzere, evvelen kendisiyle şahsen mu'arefem olmayan genç bir imam efendiden geçenlerde baña bir mektup gelmiş idi. Mektubun havi olduğu fikirler mülahazaya şayan olduğundan 'aynen derc ile tab' idilmesini munasip gördüm. Girüde kaldığımızın sebebini ba'zımız fakirlik diyor, ba'zımız cahillik diyor. Ba'zımız artık dindarlık ve ba'zımız dinsizlik diyor. Ba'zımız mekteplerimiz yüklüğü, ba'zılarımız cem'iyetlerimiz yüklüğü diyor. Ba'zılarımız hatunlarımız ve kızlarımızın yazuv öğrenmege başlamaları ve ba'zılarımız anların 'ulum ve ma'arifden ahlak ve terbiyeden mahrum olmaları diyor. İlerü gitmek için ba'zılarımız kendi mekteplerimizi ıslah itmeli ve ba'zılarımız Rus mekteplerine gitmeli diyorlar.

Bakalım bir kere bize İmam Efendi ne diyormuş:

İMAMIN MEKTUBI

Sa'adetli efendim!

(Selam ve 'arz-ı hulus) ve ba'de: Birçok vakitlerden berü sahife-ı hatıramda menkuş bir planın 'aynını tahrir iderek nazar-ı 'aliyelerinize takdim iderim. Kusurlarını teknil ve kuvveden fa'ile çıkması ba'bında hem gayretinizi rica eylerim. Zira bu gibi işlerin meydana gelmesi 'alicensap erbab-ı himmetin gayretlerine mevkuftur. İşte 'arz ideceğim şey budur:

Ekser ahalimiz derdlerini düşündükleri gibi derman ve tedavisini de istemektedirler. İşe başlamak vakti tamamen gelmiştir. Az çok işe teşebbüs idenlerimiz de vardır. Lakin işlerimizde terakki ve revac görülüyor, 'aceba bunun sebebi nedir? Elbette hiçbir hususta cem'iyet olup iş görmediğimizdir. Ba'zı işler vardır ki yalnız yarım ferdlerin teşebbüsü ile husule gelmez. Belki matlup derecede husulı bizden mükemmel cem'iyetler ister. İşlerimizden birisi ve belki birincisi 'ulum ve ma'arif mes'elesidir. Herkes 'ulum ve ma'arifiñ lüzumunu düşünmüş hem düşünmektedir. Lakin neşr-ı ma'arif için hadim olan bir

cem'iyetimiz yüküdur. İbtidai mekteplerimiz bir derece tecdid idilmiş gibi ise de kusurları daha pek çokdur. Haqiqi mu'allimlerimiz yokdur. Ders için muvafık fenni kitaplarımız yüküdur, 'umumi bir program hem tasavvur idildiği yüküdur. Mektep ve medreselerimiz büsbütün nezaretsizdir. Ma'arif nezareti bakmaz, zira aña ecnebidir. Cem'iyet-i ruhaniyemiz bakmaz. Zira aña resmi yüküdur. Ruhsat olmadıkda hürriyet üzere müşavere meclisleri açmak hilaf-ı kanun hem fa'idesizdir. Bundan ötürü usul-i ta'lim hakkında müşavere ile mektep ve medreselerimiz için 'umumi bir program vücuda gitirebilecek muvafık ders kitapları te'lif itdirebilecek ve da'ima umur-ı ma'arifi nazar-ı i'tibarında tutacak resmi bir cem'iyete lüzum yük müdür?

1865 BİZ Tatar, Müslümanlar Avrupa medeniyetinden haberdar olduğumuz gibi İslam medeniyetinden de haberdar olup zü'l-cenaheyn (iki kanadlı) olmak isteriz. Gimnaziyalarımızın bugünkü va'ziyet ve programları ise buña müsa'id degildir. Ve bu cihetden 'umumen orta mekteplerimiz Müslümanların ihtiyaçlarını edaya kafi degildir. Bu ise bin el-İslam ma'arifiñ ta'ammümüne büyük ma'nidir. Dimek ki: İslamların 1870 gimnaziyalara muhabbet bağlamakları programlarının az çok tağyir idilmesine mevkuftur. Lakin bu tağyir Ruslar için ağır olmadığı gibi İslamlar için de eñ fa'ideli vech üzere olması lazımdır. Ne gibi tağyirden bu maksad hasıl olacak? Ne gibi tarik hem devletiñ hem Müslümanların muradlarına muvafık düşecek? Bunı müşavere ve müzakere ile ma'arif nezaretine 'arz idebilecek bir cem'iyet lazım degil midir?

1875 Müslümanları hem Rusça hem Müslümança okutmak için ibtidai mektepler bina idilmişdir ve henüz de idilmekdedir. Bunların Rusca kursları ma'arif nezaretiniñ taht-ı himayesinde ise de Müslümança tahsil henüz nezaretsiz kaldığından zabıtasız olup Müslümanları memnun ider derecede degildir. Bundan ötürü bu gibi mektepleriñ Müslümanlar nazarında kıymeti ve i'tibarı yüküdur. Bu mektepleriñ İslamlara muhabbet 1880 kazandıracak derecede ıslah itmek tariklerini göstermek hem bu gibi mektepler için Rusça ve Müslümança güzel ta'lim ve terbiye gören Müslüman mu'allimler yetiştirmek için imtiyaz ve müsa'ade alan bir cem'iyete lüzum yük müdür?

Ahali arasında mütala'ası sehl olan kitap ve risaleler neşr itmek, bir lisandan digerine lüzumı olan risaleleri ve eserleri tercüme itdirmek, lazım görülen yerlere 1885 kıra'athaneler açmak, İslamları 'ulum ve ma'arife teşviğ ve delaletde devam itmek ve ma'arifiñ terakki tariklerini müzakere itmek için iktidarlı maşsus bir cem'iyet lazım degil midir?

Bu su'allere karşı ba'zı Efendiler: Cem'iyete lüzum yüküdur, muharrir ve mu'allim efendiler bu işleri vücuda getirebileceklerdir, hususen birtakım erbab-ı hamiyet

1890 kendiliklerinden bu hususda gayret ideceklerdir diyebilirler. Bunlara cevapda diriz ki: Evet didiğiniz zatlar bu işleri vücuda getirebilirler, lakin bugün değil, bizim ihtiyacımız ise soñ bir dereceye varmışdır ki bir dakika fevt itmek ba'is-i felakettir.

Saniyen: Muharrir efendiler bu babda söylemek ve yazmak biliyorlar ise de bu işler yalnız söz ile tamam olmayacaktır. Ba'zısı pareye ve ba'zısı da cıyulup müşavere ve müzakereye ihtiyaçlıdır. Ve hepsinden de ma'ada vaktiyle iş görmek bir re'isîñ taht-ı nezaretinde olmağa mevkuftur. Salisen: Ma'arife ihtiyacımız da'imidir. Bina-yı 'aliye bu babda hıdmeti görülecek da'imi bir cem'iyete ihtiyacımız vardır. Bu halde biz Tatarlar, Rusyalı Müslümanlar gün geçirmeyinçe "Abuşta Levbitli Abrazavaniye" ya'ni "Muhibb-i Ma'arif Cem'iyeti" namında bir cem'iyet te'sisine ruhsat talep iderek mahaline müraca'at ider isek nasıl olur 'aceba?

Cem'iyetîñ maqsad-ı esasisi: Rusyalı Müslümanları Rusa hem Müslümanca ma'arife teşvik ve medeniyet sevk hem de ma'arifîñ bine'l-İslam intişarı için lazım olan tedbirlere teşebbüs itmekden 'ibaret olacaktır. Bu maksada mebni cem'iyet hükümet tarafından alınacak müsa'ade mucibince Rusyanîñ eñ uzak yerlerine kadar şu'beler açar ve kıra'athaneler te'sis ider. İslamları mektep ve medrese inşasına vesair ma'arif işlerine delalet itmek için dellaller ve va'izler gönderir. Ecnebi dillerden İslamcaya ve İslam lisanlarının birinden birine lüzumlu risaleleri tercüme ider ve itdirir. (Bunuñ için mahsus mütercimler hey'eti olur), fûnun ve ma'arife tahriz iderek mecmu'alar neşr ider. Usul-i ta'limi da'ima piş-i nazarında tutar.

1910 İşte plan budur. Haқиқи arhitekturlığını siz idiniz. Maksada daha neler 'ilave itmelidir? Cem'iyetîñ idare merkezî nerede olmalı? Ve bunu ise eñ evvel nasıl ve neresinden başlamalı? Bu babda efkar-ı 'aliniz ne ise lütfen beyan buyurmağınızı rica iderim. (imza).

İmam Efendi'nîñ mektubı burada tamam oldu. Baña göre İmam Efendi pek güzel yazmış ve güzel fikirler beyan itmişdir. Böyle terakki ve temeddün fikrinde bulunan ve hususiyle maksadlarını kalem ile başkalar tarafından mütala'a ve mülahaza idilmeğe layık surette tasvir idebilen imamlar maatte'essüf bizim Kazan taraflarında hiç yükdur derecesinde azdır. Bence bu mektupda yazılan fikirlerden ba'zılarını meydana getirmek mümkün değil ise de gayret idildükde ba'zılarını fa'aliyete çıkarmağa yül yük değildir. Bu hususdaki kendi mülahazamı aşağıda zikr olunaçak vechle ayruca beyan itmeğe lüzum gördüm.

İMAMIN MEKTUBI HAĞĞINDA:

1925 Bu mektup ğhususında Fazıl Feridun Beg Kerln Şark-ı Rusu 1904 sene 138 ni nşhasında derc idlmş bend kemal- memnuniyetle mtala'a olnd. Fağat imamn mağsadı Feridun Beg nazarında braz başğaça alaşlmşdır. İmam Efendi de ayrum brğaç cem'iyetler degl, belki "Tatarlar arasında neşr- ma'arif cem'iyet" ismyle bykce ve muntazam br cem'iyet te'sis idp mekatib- ibtidaiye programlarını tanzim, medrese derslerini tertip itmek ve Rus mekteplernde tahsilde bulunan ehl- İslam evladına din ve lisan ğretmek, mekatib- mutavassıta programlarında ahval- İslamiyeye muvafğ br ta'dilat vcoda gtrlmesi in mahallne mraca'at itmek, mu'allimler yetiştrmek, ana dlmzde kıra'at ve ders kitapları vcoda gtrmek gibi ğdmetler şu cem'iyete ykletmek istiyor id. Her ne ise bunda ok hemmiyet yğ, 'ibaret muğtelif ise de mağsad brdr.

1935 Benm kendi fikr- 'acizaneme gelnce: Dşndğm şey şudur ki: - 'Aceba bzm Tatar milleti daha cem'iyet ile iş greblecek dereceye vasıl olmuş mıdır? Cem'iyet ile iş greblmek in ne lazımdır? Şimdiye kadar nin cem'iyet ile hiğbr iş gremiyoruz? Cem'iyet- ğayriye isimleryle aılmış olan beş on cem'iyetlermzde 'aceba br ruh, br terağğ eser mşahede olunıyor mı? İstğbal mid var mı? Yğ ise nin yğğdur? Bağa alursa bz daha cem'iyet ile iş greblecek derecede terağğiyat- fikriyeye na'il olmamışız. Cem'iyet ile iş grmek in başlıca brğaç şart vardır ki bunlar bzde yğğdur. Bu şartların brncs: Tabi'i 'ilim ve ma'rifetdir. Cem'iyetn efradı muzırrat ile menfa'at fark itmeli ve ğhususan menafi'- 'umumiyey pek gzel alayablmelidir. İkncs: fedakarlığğdır. Cem'iyetn efradı menafi'- 'umumiye in kendinn menafi'- şahsiyesin, rahat ve sa'adetin ve hatta icap iderse hayatını bile feda itmege hazır olmalıdır. ncs: alplern hayat ve istğbal midleryle tolu olarak insan fani ise de insaniyet bağidir, ebedidir fikrnde bulunmalarıdır. Drdncs: Dinn zahir ile degl, belki hağğikat ve hikmet ile 'amel idecek derecede mnevver'l-fikr olmağğdır. Beşncs: Sa'adet ve bağtiyarlığğ asalarda ve kselerde para oklığında degl, belki millete, dine ve 'umum insaniyetn refah ve sa'adetine ğdmet itmek gibi ruhani lezzetlerde bulablmekdir. Blmem daha neler ve neler!.. Bu şartları burada tamamiyle ve ağ suretde beyan itmege zaman ve mekan msa'id degldir. Fağat e başlıca olmağğ zere zikr idlen şu şartlar 'aceba şimdilik bzm Tatarlarda var mıdır? Ben maatteessf diyorum ki: Yğğdur.

1950 Bi'l-farz brnğ şart olan 'ilm alalım: Bzm nazarlarımızda 'ilim ve ma'rifet brtakım 'Arapça szlere ma'nalar virerek anlara bahs ve i'tiraz itmekden, lafzi bahslere talarak iğtilaflar ğarmağğdan , 'Arap lisanının sarf ve nahv a'idelernden, abdest ile ğsl, hayız ile nifas bahslerndeki iğtilafları araşğırmağğdan vesa'ir şu gibi brtakım ava'id-

- 1960 mevzu'adan 'ibaretdir. Bütün 'alem-i medeniyet nazarında tahsilî ve bilinmesi lazım görülen coğrafya, tarih, hisap, hikmet, kimya, tabakatü'l 'arz, kozmografya, hayvanat, nebatat, hendese gibi 'ulum-ı tabi'ye, 'ulum-ı riyaziye ve 'ulum-ı hekimiyenîñ bîzîm nazarlarımızda daha hiç ehemmiyeti yüküdür. Bunların lüzumunu asla tasdik ve i'tiraf itmiyoruz. Bunları bilenleri kemaletli ve bilmeyenleri kusurlı saymıyoruz. Hele 'ilm-i servet, 'ilm-i ma'aş, huşuk-ı beynelmilel gibi efrad-ı milletîñ ma'îşetince kendi vazifelerini ve yekdigere karşı olan veza'if-i mutaakabilelerini öğreden 'ilimlerin vücudunu bile
- 1965 bilmiyoruz. Halbuki bugünkü günde 'aşıllarımıza hayret viren maşinalar aletler, hüner ve san'at usulleri insanların ef'al ve hareketindeki fa'aliyet-i kaffesi şul 'ilimlerden toğmuşdur. Eger bîz bunların her birinden bi-haber isek nasıl olup da şunları bilen adamlar gibi hareket ve ma'îşet idebileriz. Kur'anîñ kendisinde açıktan açığa: "Bilenlerle bilmeyenler müsavi olur mı!" diyor. Cem'iyetîñ esasını, suret-i teşekkülünü, cem'iyetden maksad ve matlup ne
- 1970 iddiğini, cem'iyet efradının vazifeleri neden 'ibaret olduğunu bilmedükden sonra bîzîm başkalar takliden yaptığımız cem'iyetlerden ne semere çıksun! Çıkmaz hem çıkmıyor. Bir adam kendisi okumazsa, canından 'aziz bildiği balalarını hem esaslı 'ilimler okudup dünyada insancasına yaşayabilecek surette terbiye itmezse, safahat ve israf yollarına çok çok paralar tutduğu halde millet ma'arif yolına tutulacak akçanın her kapığı için gözünden
- 1975 bir tamçı yaş akarsa oğlu yahud kızının beş on kapige yeñi bir risale, bir hikayet kitabı alup okudığına yahud senede beş on ruble çıkarup bir gazete, bir jurnal aldığına kıyametler koparsa fuqarayı bakmağı da cum'a gün mescid yanında tûran dilencilere birer ikişer kapik para tağıdup gitmekden 'ibaret zan iderse, sadağa-i cariyeleri de yalnız köprü yapdurmağdan, kuyu kazıtmağdan 'ibaret diye i'tikad iderse, lisan, edebiyat ve matbu'at
- 1980 bahslerinden, milletîñ mazi, hal ve istikbal noktalarından, başka milletlerin ve komşularımızın ahvalinden ve anların te'sisat-ı nafi'alarından, ahval ve usul ma'îşetlerinden, ahlak ve efkarlarından, hasıl: 'Alem-i medeniyet ve insaniyetîñ hangi tarafa müteveccihen hareket itdiğinden kendisi hiçbir şeyler aılamazsa, aılatmak isteyenleri diñlemese ve bîzîm cem'iyetlerimizde şöyle ferdlerden teşekkül iderse eyvah!
- 1985 Yazık halimize! Yazık ümidlerimize!

Diyeceksiniz: Efrad-ı milletîñ hepsi de böyle değildir. Pek tuğrı. Hepsi de böyle değildir. Fakat ekserisi ve kısm-ı 'azamı şöyledir. Cem'iyetlerde ekseriyet ile iş görüldüğünden bîzîm cem'iyetlerde eñ birinci iş görecekt adamların birtakım dünya ve ahiretten bi-haber cahiller, ahmaklar, muta'assıplar, bahiller olması icap idiyor. Şunuñ

1990 içündür ki: Kendimiz böyle kaldıkda cem'iyet yapmağdan bence, şimdilik fa'ideler az me'muldür.

İkinci şartı alalım: Cem'iyet ile iş görmek için fedakarlık ve menafi'-i 'umumiye'yi menafi'-i şahsiyeden bñ kere ilerüde görmek lazımdır dimiş idik. Baçalım, bizde bu var mıdır? Maatteessüf bizde bu da yūkdur. Bizde herkes mümkün mertebe ziyadece kendi 1995 kazanını kaynatmağa çabılıyor. Medresedeki şakirdlerimizin eḥass amalī, matlub-ı a'lası nasılsa da eline ögez* alarak bir yere imam olup da bol bol 'öşr, fitır, zekatlar toplayup zenginleşmekden ve bir bay kıızı ile evlenmekden 'ibaretdir. Bir avılğa, bir şehirge imam olup da şu biçare milletlerimizin ta'lim ve terbiyesine çalışmağa, bunların mümkün mertebe kesb-i sa'adet itmelerine gayret itmegi bizim şakirdlerimiz fikirlerine de 2000 kırtmıyorlar. İmam oldukları soñ fakir vakitlerinde mahz kendi menfa't-i şahsiyeleri için mektep ve medreseler açup okutmak ile bir kadar meşgul olsalar da soñra ekseri bu meşguliyetden tamamiyle vazgeçiyorlar, çünkü rahat rahat geçinmeğe başlıyorlar. Vaz geçmeyenleri de o mektep ve medreselere menafi'-i 'umumiye için açılmış bir te'sisat-ı nafi'a nazarıyla bakmıyorlar. Belki kendilerinin dükkanları ve mağazaları nazarıyla 2005 bakarak şunuñ yüzünden geçinüp kesb-i servet iderek vefatlarından soñra varislerine bol bol miras bırakmağa çalışıyorlar. Bunların mektep ve medreselerinde hiçbir tertip ve intizam yük, program ve ka'ide yük, fa'ideli ve dünya, ahiret gerekli hiçbir şeyler okunmuyor, kendileri okutmağa bilmiyorlar, bilen adamlardan okutmuyorlar, Buḥarada okumuş, İstanbulda okumuş, memalik-i ḥariciyeden gelmiş diye mu'allimlerini ve 2010 birbirlerini hükumete şikayet ile kendi tamırlarına kendileri balta urıyorlar. Menafi'-i 'umumiye için çalışmak fedakarlık itmek böyle mi olur! Eger böyle ise çok yazık!

Şeyhlerimizin ve takvalık sıfatıyla meşhur olanlarımızın eñ birinçi matlupları çokça tespih çeküp, türlü türlü namazlar kılup, ruclar tutup ahiretde hur kızları koçmak, Kevser şarapları içmek, yiri küterüp türan öküzün itni yimekten 'ibaretdir. Bundan artık hubb-ı 2015 nefis, bundan ziyade menfa't-ı şahsiyeye ḥıdmet ve bunun gibi büyük "egoizm" daha ne olabilir!

Zenginler ve tacirlerimizin ideyalleri, eñ başlıca maksadları çokça para kazanmak, güzel ḥaneler yaptırmak, a'la atlar tutmak, eski fikirli ve dindar ise ikinci ve üçüncü kadın almak, Hacca varmak, ve rast gelen bir yere mescid salmağıdır. Eger yeñi fikirli ve giyüm 2020 medeniyetlişi ise tiyatro ve sirk bufitlerine devam idüp sefahat itmek ve kendine ḥanesinin ḥaricinde müstefreşe (sadirjanğa) idüp ayrum kvartirde bir kız tutmağıdır. Böyle adamlara millet yolına beş ruble para sarf etmek teklif olursa on kere başını kaşıyor, millet için ve 'umum için bir adım atlamak teklif olursa yüz türlü vesveselere ve ḥayallere virilüp on adım alğa girü çekilür. Bunlar nazarında "menafi'-i 'umumiye" "fedakarlık" asla mevcut

2025 degıldır. Bunlar böyle şeylerden lezzet almak şöyle tırsun, böyle şeyler arkasından gezenlerden gülüyorlar. Anları işsiz ve hatta fıtneçı ve fena adam sayıyorlar.

Üçüncü şart cem'iyet efradının ıalplerı hayat ve istikbal ümidleriyle tolu olarak insan fani ise de insaniyet bağıdır, dünyada her şey bizim menfa'atımız için halk olunmuştur, aşamak için yaşamıyoruz, belki yaşamak için aşayoruz, dünyaya gelen adam
2030 kendinin varlığına ve hayatına 'alamet olmak üzere bir eser bırakmalıdır, yoksa bir insanın hayatıyla bir atın yaşaması arasında ne fark olabilir demekdir. Halbuki biz böyle dimiyoruz. "La Bruyère" adlı Fransız hekiminin didiğı vechle: Biz Müslümanlar zaman-ı ahiri yakındır, zaman ahirinde Müslümanlar za'if olacaqlardır, diyoruz. "Bedel İslam ğariben ve su'ide ğariben"¹⁸⁹ diye bunu birtakım hadisler ile de te'yid idiyoruz.
2035 Düşünmüyoruz ki eger gerçekden bu söz hadis ise bundan bin üç yüz bu kadar sene muqaddem söylenmiştir. Eger bu hadis fi'l-hağıka Müslümanlara 'atalet, cehalet, tenbelliğı ve dünyadan a'razi tavsiye itmiş ola idi, Emeviye, 'Abbasiye, Endülüs hükümet-i İslamiyeleri vücuda gelmez ve 'Araplar da paraşodsuz, timir yolsuz vakitlerde bir taraftan Afrikanın öbir uçlarına, Madagaskar atalarına ve diger taraftan Bahr-ı Muhit-i Kebir
2040 atalarına, Çin içerülerine kadar varup diyanet ve ma'arif neşr iderek İ'la-yı kelimatullah itmezler idi. Belki hepsi de bizim gibi miskin, zelil olarak burışup ve zaman-ı ahirini kütüp tespih çekmekle vakit geçirirlerdi. Biz öyle bozulmuşuz ki: Mezellet, meskenet, cehalet ve hamaqatimize her vakit ayet ve hadisler gitürüp kendimizi haqlı çıkarmaga çalışıyoruz. Ayet ve hadislerin sa'y-ı ğayret, himmet ve 'ulüvv-i cenab ile emr idüp cehalet ve 'ataleti
2045 bin kere zemm ve tahkir idenlerini asla görmüyoruz.

Yavropalılara bakacak olursak gözümüz hep anların fışk u fesadlarına, ahlaksızlıklarına düşüyor, biz anların şu yirlerini taklid idiyoruz, ama anların tağıları delen ğayretlerini, havalara uçmak derecesinde gösterdikleri himmetlerini, ma'arif, funun, edebiyat, hüner ve san'atlarını görmüyoruz, bunlara şaşmıyoruz. Ya Rab! Nedir bu bizim
2050 halimiz! Niçün biz böyle olduk!

Dördüncü ve beşinci şartları tafsil idüp ükuvçaların zihinlerini yormağa lüzum da görmüyorum. Maqsad ve murad-ı İlahiye muvafık yaşamaqdan 'ibaret olan "amel ve 'ibadet" bizçe uzun cübbeler giyerek mescidlere ve tekyelere ve hankahlara devam itmekden, kendinin, hem de cinsdaşlarının sa'adetini istihsale vasıta ve alet demekden
2055 'ibaret olan servet (baylık) bizçe altun, gümüş ve bakır parçalarını mümkün mertebe ziyadece giyse de ve kıassada bulundurarak şunun vasıtasıyla kendinin menfa'at-ı

¹⁸⁹ "İslam kimsesiz ve garip bir şekilde başladı, yine kimsesiz ve garip olarak mutlu sona ulaştı."

şahsiyelerini, heves ve lezzet-i cismaniyelerini icra eylemekden, akrasına ve başkalarına tefevvuk ile iftihar itmekden 'ibaret olup kalmıştır.

İşte ben şunları mülahaza idiyorum da kendi kendime diyorum ki: Yüç, yüç, şimdilik bizden hiçbir şey olmaz, biz fena haldeyiz, dinimiz, ahlakımız, bozulmuş, hayatımız çürümüş, kalplerimiz tünmüş, biz mezardayız, biz mevtayız, ölüleriñ elinden hiçbir şey gelmez. Biz bu halimizde esaslı hiçbir cem'iyet yapamayacağız. Yapsak bile devam itdiremeyeceğiz. Bize halimizi değiştirmek, dinimizi i'ade etmek ya'ni din-i İslama dahil olmak, fen ve ma'arif karşusunda dız çökmek lazımdır. Bize kendi miqyasımızda olarak eñ evvel bir "Löter" ile "Volter" lazımdır. Her şey'i göze aldırıp, her fedakarlığı iltizam idüp meydana çıkarak beddu'alara, hayır du'alara ve birtakım hamka* kerüminiñ* efkar-ı 'umumiyye ve batılasına bakmayarak her şey'i kendi adıyla yad idüp tuğrusını söyleyen, haklığı yazan ve bunuñla beraber milletin ahval-i ruhiyesine vakıf olan birkaç feda'iler, hamiyetperverler lazımdır.

İmam Efendinin mektubu hakkındaki mülahazamı hulaseten diyecek olursam: Ben şimdilik 'umumiyyetle cem'iyet yapmak taraftarı degilim. Cem'iyet ile iş görebilecek dereceye gelmemişiz. Daha buña irkendir (irtedir) diyorum. Evvela kendi kendimizi mütala'a, kıra'at, tahsil, matbu'at vasıtasıyla münferiden bir kadar ıslah ve terbiye itmeliyiz, fikirlerimiz açılunsun, 'ağllarımız nurlansun, biraz kuvvet-i ruhaniye kesb idelim, bundan soñra vañtı geldikde cem'iyetler ile 'umumi işler görmege başlarız. Bizim imamlarımız, şakirdlerimiz, tacirlerimiz hepsi de muta'assıp degildir, hepsi de yukarıda mezkur fenalıklar ile muttasıf degildir. Fağat küpisi şöyledir. Bir vañit gelür tedricen fenaları azalur, iyileri çoğalur. Hem şu vañitler pek uzakda degildir. Şimdilik, her bir hamiyetli ve milletini seven adam kendini, 'ailesini çoluğ çocuğini, kardaş ve akrabasını ıslaha çalışsun. Şöyleki ferdler ıslah idiliyorsa bir vañit cema'at ve 'umum kendi kendiliğinden ıslah idilmiş olur. Yoksa lüzumı derecede bir kuvve-i fikriye ve idrake malik olmayan birtakım gayr-ı muğatab adamların başkalar takliden yaptıkları cem'iyetlerden çok fa'ide ma'mul olunamaz. Fi'l-haқиқа birlik ve ittihadda büyük kuvvet vardır. Hatta bu ka'ide her gün herkesin hatırına gelsün için elden ele gezmekte olan aqçalarınıñ bir tarafına Belçikalılar "L'union fait la force" (Kuvvet birliktedir) diye yazup hak itmişler. Lakin bunuñ ma'nasını behaққ taқdir iderek mucibiyle 'amel etmek için Belçikalılar derecesinde ma'arif sahibi olmak lazımdır.

İSLAM GAZETELERİ

- Bu ‘alemde herkes bir şeyin delisi oluyor. Merhum Ziya Paşanın didiği gibi: Dünyada ne kadar kafa var ise o kadar deli vardır. Biri at sever, biri it sever, biri kadın, biri şarap ve öbiri de poçta markaları yahud kart postal kolleksiyonları sever ve hatta ba’zıları
- 2095 işan tayağları [degnekleri] sever ve elinden geldiği kadar buña para, vakit, fikir ve ‘ağıl sarf iderek bunlardan bir kolleksiyon yapar ve bununla dünyada iftihar ider ve ahiretde şu muğaddes ‘amelî ile cennete girerek Kevser şarabı içmeği ve huriler çoçmağı ümid eyler. Şaşmayınız. Böyleleri bizim Tatarlar arasında vardır. Vaktiyle ben de gazete delisi idim. Kendi ağıladığım lisanda nerede bir gazete neşr olındığını işidirsem nasılsa da gazetenin hiç
- 2100 olmazsa birkaç nüshasını görmek, fikrini ve mesleğini ağılamak benim için eñ lezzetli şeylerden idi. Zaten şimdi de öyledir ya! Edebi bir eser, yeni gazete, güzel yazılmış bir makale okuduğda kalbimde büyük bir sevinç his idiyorum, kaygı ve kederlerim var ise za’il oluyor, tabi’atım mülayemet kesb idiyor, her şey’e muhabbet ve herkese iyilik ideceğim ve çalışacağım geliyor. Şayed almakda oldığım gazeteler gelmeden kalursa
- 2105 yahud her gün hiç olmazsa bir iki sa’at okumağa yazmağa ‘adet itdiğim şeyleri icra idemeden kalursam canım sıkılıyor, keyfim bozuluyor, kalbime bir hüçün ‘arız oluyor, her kime ve her şey’e tarılmak, açuvlanmak isti’dadında bulunuyorum. Fağat şimdi ticaretle meşguliyetim olduğından çok mütala’a idemiyorum. Ma’mafih benim şöyle gazete meraklısı olduğımı bildikleri için olmalıdır ki: Dost ve aşinalarımdan ba’zıları ve hususen
- 2110 Rusça matbu’at mütala’asına vakıf olmayan ba’zı bir hamiyetperver sahib-i efkâr imamlar ve şakirdler baña müraca’at iderek Türkçe yahud ‘Arapça memalik-i hariciyeden ne gibi gazete ve jurnaller almak muvafık iddiğini, fiyat ve adreslerinin nasıl olduklarını, hangilerinin Rusya sanzüri tarafından memlekete duğulî müsa’adelî ve hangisinin memnu’ olduğunu vesa’iresini istifsar idiyorlar.
- 2115 Bu gibi ma’arif meraklısı ve fikir heveslisi olan ‘aziz dostlarımin su’allerini asla cevapsız bırakmaz idim, lakin maatteessüf bu hususda bu soñ vakitlerde kendimin ma’lumatım bik azdır. Ben kendim şimdilik memalik-i hariciyeden Fransızcadan başka hiçbir gazete almıyorum. Fransızcadan da siyasi degil yalnız edebi ve fenni bir mecmu’a alıyorum. Kendiniz gazete delisi olduğunuz halde size öyle şey hiç yakışur mı diyeceksiniz
- 2120 degil mi? Tuğrı. Fağat ba’zı şeyler vardır ki ister istemez yakışıyor, aña ister istemez razı olınıyor.

Ben vaktiyle Fransızcadan “Figaro” “Akler” “Peti Jurnal” “Yekuda Pari” hatta “Tan” gazetesini ve Belçikadan “İndependans Bluğ” gazetesini alup bakdım. Hepsi pek güzel ve gayet a’la yazıyorlar. Fağat bunların bir iki yerleri benim hoşuma gitmiyordu. Birinçi:

2125 Bunlarda bîzîm vatanımızıñ, kendimiziñ yañud kendimize komşu olan Ruslarıñ başındaki ahvalden pek az bahs olunuyor. İkinci: Bu gazeteler Rusyaya girdikleri vakit, Rus gazetelerine yazılmağ için müsa'ade virilmeyen şeyleriñ kaffesini sanzür bozup gazeteleriñ yüzlerini kara idiyordu. O halde ecnebi gazetesî okumağdan ve kendimiziñ ahval-î dahiliyemizi ve her gün başımızda olan vuğu'atı öğrenmegi terk idüp de Fransızın

2130 "Faşovda" "Panama" "Dreyfus" mes'elelerini bütün tafsilatıyla öğrenmekden baña ne çıkar didim de bunlardan vazgeçdim.

Memalik-î hariciyeden çıkan İslamca gazeteleri okumağdan vazgeçmege mecburiyetimiñ sebebi başkadır. Hatta bunuñ sebebi bir degil belki birkaç dane olup eñ başlıcası şudur ki: Memalik-î hariciyede Türkçe olarak muntazam "bi-teraf" esaslı ve vasi' mundericatlî iyi bir gazetenin şimdiye kadar neşr idildiği yük demek ca'izdir. Halbuki bîzîm için fa'ideli ve matlup olanı böyle bir gazetedir.

2135

Türkçe gazete ve jurnallerin eñ büyükleri tabi'i Türkiyede ve bilhassa İstanbuldadır. Türklerden kemalat ve faza'il sahibî olan zatlar, edebi ve siyasi gayet güzel ve esaslı yazmağa muhtedir edipler, muharrirler ve lazım ise şa'irler çokdur. Fakat

2140 Türkiyede sanzür nezaretî gayet şiddetli ve merhametsiz olduğundan 'adeta hiçbir kalem sahibî kendi bildiği ve kendi düşündüğü gibi yazamıyor. Belki hükümetin tutduğu meslegince ne gibi bir yolda idare-î efkar itmek lazım gelirse ister istemez hepsi şu yolda yazı yazmağa mecbur oluyorlar, ve gitgide kendileri de tab'an şöyle yazmağa başlıyorlar.

Mesela: Hazret-î Sultan hakkında: - Allahın yeryüzündeki gölgesi, karalarıñ ve denizleriñ hakimî, Avrupa sulh ve müsalemetinin muhafızı diyorlar. Bu gibi vakı'a-î mutabık, 'akla hem şer'e muvafık olmayan 'unvanlar başkalara çok garib geliyor. Bînlerce Ermeniler ihtilal iderek hükümet da'irelerine hücum ile bomba ve dinamit atdıkları ve kendileri Türkler ve Kürdler tarafından katl olındıkları vakitlerde bile İstanbul gazeteleri: "Saye-î 'adaletüvviye hazret-î zıllu'lallahında memalik-î mahrusa-î şahanelerinin her

2150 köşesinde ve her bir noktasında emin ve asayiş berkemal olarak Ermeni teba'a-yı sadıkası farize-î zemetleri olan du'a-yı deymumet 'Ömer hilafetine hilelerine na-hayrlarına muvazebetle paşahım devletünle bîñ yaşa du'a-yı vacibü'l-adasını küngüre-î asmana irtifa' itmekdedirler" diye yazıyorlardı.

Bunlar hem haricden bakan adama çok garip geliyor. Çin mecusileri kendi padişahlarına "Gök oğlu" ve 'Acemler kendi padişahlarına "padişahlar pa-şahı" ve Buharalılar kendi emirlerine: Yeryüzünün şahı yañud halifesi, diye mutantan 'unvanlar virmekte yañud virmege mecbur olmağda henüz devam idiyorlarsa da Avrupa medeniyetine bunlardan yakın, ma'arif ve terakkide bunlardan ilerüde olan Türklerin böyle

2155

ma'nasız lafzları, boş fikirleri çokdan terk itmeleri lazım idî. Lakin maatteessüf henüz
2160 devam idiyor.

İstanbuluñ, zamanımızda, büyük gazeteleri Sabah, İkdam, Tercüman-ı Haқиқat, Sa'adet, Tariğ vesa'iredir. Journalleri içerüsünde eñ iyisi "Servetü'l-fünun" mecmu'asıdır. "Ma'lumat" yevmi siyasi hem de heftelik jurnali, hatta Fransızca ve 'Arapçaları da mevcut olup temelluğ ve müdahenecilikde kemal-î muvaffakiyet ile neşr olunmağda idî. Lakin
2165 muharriri olan bi-çare El-Seyyid (!) Muhammed Tahir Bey'iñ sahne-î temaşadan çekilmesiyle bu zavallı medhnameleri de gurub itmişdir.

İstanbul gazetelerinden ma'ada Avrupada, Bulğaryada, Mısırdı, İsviçrede vesa'ir yerlerde birkaç Türkce gazeteleri intişar itdi ve ba'zıları hazırında hem itmekdedir. Bunlarıñ Bulğaryada çıkanları her vakit açık ifade, yiniñ lisan hürriyet-î efkar, ve ekseriya
2170 Rusya 'aleyhinde yazmağla kesb-î temeyyüz itmişler. Bulğaryada Türkçe çıkmış gazetelerden "İttifağ" "Gayret" "Emniyet" "Muvazene" nüshalarını okudığım vardır. Avrupada ve Mısırdı neşr idilen Türkce gazeteleriñ kısm-ı 'azami ve belki kaffeside Türkiyeden ve bilğassa İstanbuldan gitmiş Genç Türkler tarafından neşr olınmağdadır. Bunlarıñ hulası-î meslekleri: Şimdiki Türki idaresiniñ fenalığından şikayet ah u zar
2175 itmekden ve Müslümanları ciddi 'ulum ve ma'arife, terakki ve teyakkuza da'vet itmekden 'ibaretdir. Bunlarıñ içerüsünde Türkiye Sultanı yağud anıñ me'murlığı hağğında bir kadar şiddetli lisan isti'mal itseler de Müslümanları 'isyan ve ihtilale veyahud başka milletler ile buğz ve 'adavet teşviğ ideni hiç yüğdur. Bunlarıñ yegane arzuları: Ale-l-'umum Müslümanları Avrupa medeniyeti ile mütenevvir olarak kendi huğuklarını muhafaza idüp
2180 insan gibi yaşatabilmekdir.

Avrupada ve Mısırdı yaşayan Genç Türkler içerüsünde gayet fazıl edipler, muğtedir muharripler, mütefennin doğtorlar, 'ilm-i huğuk erbabı vesa'ir mevcut olarak kalem ve fikir ile hıdmet itdiklerinden bu gazetelerde Müslümanlarıñ fikirlerini açacak ve hamiyetlerini tahriğ idecek, teyakkuş ve intibah virecek, pek güzel mağale ve mülahazalar
2185 derc olunmağdadır. Bunlardan az mı çok mı nüshaları benim gözime çarpanları bunlardır: Londonda "Hürriyet", Parisde "Meşveret", "İncili Çavuş", Cenovada " 'Osmanlı" "Haқиқat" "Mizan", "İntibah", "İntikam", Mısırdı "Çanun-ı Esasi", "Sancağ", "Feryad", ve bu soñ vağtlerde Cenovada intişara başlayup da Mısıra göçmiş olan "İctihad" jurnali ile bugünkü günde Mısırdı münteşir olan "Türk" gazetesı güzel varağlardan oldığı añaşılıyor. Gördüğimiz ba'zı bir nüshalarına bina-yı lisanları yiniñ, ifadeleri açık, meslekleri mu'tedil ve oldukça bi-tarafdır. Vağtıyle Bosna ve Hersekde "Vatan" ve Kıbrıs atasında "Zaman" isminde birer dane güzel gazeteler intişar itmekde idî. Şimdi ise ne haldedirler. Birkaç

senelerden berü ben bunları almadığım ve okuyamadığım cihetle bugünkü günde hangilerinin devam idüp itmediklerini bilmiyorum.

2195 Mısırdaki ‘Arapça olarak güzel gazeteler ve mecelleler neşr olunmakta ise de bunlardan istifade bilecek derecede lisan-ı ‘Arabiye aşına ve matbu’atdan mütelezziz adamlarımız pek nadirdir. Fi’lvaği’ medreselerdeki şakirdlerimiz yığmışır sene ‘Arapça okuyor ve müderrislerimiz de bütün ‘ömürleri boyunca ‘Arapçadan ders viriyorlar ise de mektep ve medreselerimiz usul-ı ta’lim ve terbiyeden, nizam ve intizamdan hem de layıklı ders kitaplarından mahrum olduğu için lisan-ı ‘Arabiyede gayet nakıs olup bildiklerimiz ise istinca ile istibra, abdest ile gusl, ve hayz ile nifas gibi birkaç ıstılahat-ı mahsusadan ‘ibaretdir.

2200 Memalik-i hariciyedeki Türkçe gazeteleri almak için mani’ olan sebeplerin ikincisi ise bunlardan hiçbirinin muntazaman gelmemesi ve bir çoğunun sanzür nezaretinde kalmasıdır. Bir bakarsın beş on nüsha birlikde geliyor. Yahüd evvelki nüshaları toplanup evvel geliyor. Tertip ile muntazaman her gün sahife açarak ders okur gibi mütala’a olunmadıkda gazete okumanın lezzeti az kalıyor.

Ben kendim şimdi öz vatanımız olan Rusya gazetelerini çok heves ile okuyorum. Rusyada Rusça olarak edebi, siyasi ve fenni gayet güzel ve pek mükemmel gazeteler ve 2210 jurnaller vardır. Rusyada bugünkü günde Türkçe olarak beş gazete var ise de resmi hem de şiveleri biri Kırgızca biri Sartça olduğundan bunların mündericatu hem ükuvuları pek mahduddur. Ve bizim Tatarlara bunların varlığı da ma’lum değildir. Bizim ‘umum Tatarların ma’arif, terakki ve temeddününe behağk hizmet itmekde olan ve bu hususda cümle gayret ve ictihadını sarf iden “Tercüman” ve son vakitlerde intişara başlayan 2215 Baküde “Hayat” ve Piterburgda “Nur” gazeteleri Rusyalı her bir Tatar için muntazaman okunup varılması lazım olan ceridelerdendir. Tiflisde intişara başlayan “Şark-ı Rus”da pek iyi idir. Lakin maatteessüf çoğa varmadı, atılmış yıldız gibi gözden gaib olup gitdi. Muhammed Ağanın ma’lum ve meşhur elifbasını millet öğrenmeden de kaldı. Yazıkdır. Degil mi!..

2220 [1905 sene]

BATSUN GIYÜM BAHSİ!

2225 Cahil insan, medeniyetsiz kavim hep zahire bakar ve zahir ile iş görür. Bir vakitler ba’zı kavimler güneşe tapınur ve ba’zıları da sığıra ve öküze ‘ibadet iderlerdi. Şimdi de böyleleri yük degil a! Bizim Tatarlarda daha çokdan degül giyüme sarahaten tapınmazlar ise de perestiş idercesine ihtiram iderler ve lüzumundan pek çok ziyade buña ehemmiyet

virürlerdi. Zaman geçdikçe herşeyi almasıyor. Her millet de olduğu gibi bizim Tatarların dağı ‘örf, ğadet ve ma’işet usulleri tebeddül ve tağayyürdedir. Bu soñğı beş on seneler içerüsünde az mı çok mı fikren teraqqi itdiler, ‘ağılları nurlanmağa ve her şey’e nazarları degişmege, ma’nasız ta’assupları azalmağa başladı. İnsanın giyümüne degil, belki kendisine bakmak, cileni ve çabanı ile degil belki iş ‘amelî ile muhakeme itmek lazım idigini añlayanlarımız, hamd olsun, günden güne çoğalmaktadır ki: Bu teraqqiyat-ı fikriye başlangıcına güzel bir ‘alametdir. Yüksa evvelleri bu fa’idesiz olan giyüm bahsi ile bomboşına birçok vakitler zayi’ idiliyor, çok işler kirî kalıyor, hatta uşbu ma’nasız mes’eleden tolayı milletin ferdleri ve hatta ata ana ile balaları arasında nefret ve husumetler vaqi’ oluyor ve ba’zan birtakım gülünçli hadiseler de rast geliniyordu.

Mesela: Okumuş bir yaş Müslüman, Kazanlı Müslüman baylarından birinin kanturına buhğaltırılık hıdmetine gireceği vakit kendi tarafından baya birkaç şartlar teklif eylemiş ve bay evvelden şu şartlara razı olarak ‘ahdnameye imza idüp başka şartlar ile birlikde bunlarda notarius tarafından tasdik idilmezse kendinin hıdmetine giremeyeceğini beyan itmiştir.

İşidildiğine göre yaş buhğaltır tarafından baya teklif idilen şartların ba’zıları bunlardır: Bay, buhğaltırın ırte filan sa’atden kiç filan sa’ate kadar kantura gılıp iş başında bulunmasını ve ifasıyla mükellef olduğu defterler ve ticaret hesabını talep itmege haklı olup buhğaltırın saç, saşal ve bıyığına, fikir, i’tikad ve dinine, mükellef olduğu hıdmet vakitinden başka zamanlarda nerede olduğına, kim ile gezdiğine, kütüphanelere girdiğine, gazete ve jurnaller okudığına, edebiyat ve musiki ile iştiğal itdiğine, bağçe ve mesirelere grüp teferrüc ve kesb-i hava iderek musiki dinlediğine, tiyatlara gidüp oyunlar temaşa itdiğine, uramda yürüdiği vakit kulında tayağ (baston) yahud zontik bulundurduğu, issi vakitlerde başına eşlepe ve üstüne yinil giyümler giydiğine, suvık vakitlerde saçını uzun yürüdüğüne, çayını istakanda içdiğine, yimeğini sançegi* ile yidiğine...müdahele itmege hiçbir vechle hakkı olmayacaktır!

‘Aceba, buhğaltırın Baya böyle şeyler teklif itmesinin sebebi nedir? Pek ma’lum. Sebep şudur ki: Yuşarıda beyan olındığı üzere bizim Tatarlara başka cahil kavimler gibi evvelleri giyüme pek çok ehemmiyet virürlerdi, kişinin işine ve fikrine bakmazlar, belki giyümüne ve zahirine bakarlardı. “Okumuş adam bozuluyor” diyerek gazeteden, edebiyatdan, zihin ve fikir açıcı şeylerden, ma’arif ve teraqqiden korkarlardı. Birini medh itmege başladıkda: “Müslüman giyümünde çapan ile geziyor” ve zem itmege başladıkda dağı “palto ve pantolon ile Rusca geziyor” diyorlardı. İşni bilüp bilmediğine, vazifesini ifa idüp itmediğine, iştiğal ideceği mevki’e ve boynına alacağı hıdmete iktidar ve istihkağı

olup olmadığına çok ehemmiyet virmezlerdi. Ğaliba bızım biçare buğğaltırda aşığı fikirlı ba'zı bır baylara rast gelerek şu mes'eleler ile canı yanmış da řunuñ iün yeñiden hıdmete gıreceğı vaķıt bũyle şartlar teklif itmıřđır.

Giyüm bahsinden bıkmış ve bizmiş adam yalnız Ğazan buğğaltırđı zan idersiñiz?

- 2265 Ğayır. Bu bahsden bıkmış ve mi'desi bulanmış adamlar ok ve her yerde vardır. Mesela 1904 sene şark-ı Rusuñ 41 ni nũřhasına Hacitarğandan Mahmud 'Alazade Efendi bu Ğususda pek gũzel bır maķale yazup bu bahse Ğatime ekmek lazım olduğını beyan itmış ve dimış idi ki: "Daķıķalık gibi ķalmıř 'mrũmũzi Ğafletle geirmeyelim, Ğalkı ıslaha alışıyoruz diye medeniyete ta'alluķı olmayan şeylerden bahs idersek řekk ve řũphesiz ki
- 2270 batılı tervice alışmış ve 'aleme bıkardı fitne bırakmış oluruz." Ne ķadar da tuğrı bır szđur. Ğaķ sze insan ķurban olmalıdır.

Fi'l-haķıķa şer'an ve 'aķlen pek ma'lum bır mes'eledir ki: İnsanıñ 'aķidesine, fikir ve 'ameline elbiseniñ hibir vechle ta'alluķ ve mũnasebeti yũķdur. Palto, pantolon ve gzlũk ile ma'arifli ve medeniyetli olmak asla lazım gelmediği gibi apan ve alma ile de

2275 'alim, zahid hem ve verasetũ'l-enbiya olmak hi lazım değildir. Ziyasız, ma'arifsiz, fikir ve medeniyetsiz oldukları halde eşlepe ve palto ķalıpları mevcut olduğı gibi, 'ilim ve zũhdsũz apan ve palma ķalıpları da pek okdur. Binaenaleyh insanıñ giyũmine ve zahirine baķup iş yũrũtmemeli, bařķalara zarar gelmedikde giyũm ve fikir Ğususında herkesi kendi halinde hũr ve serbest bırakmalıdır. Mahz ũstlerinde apan ve palma olduğı iũn kendilerine,

2280 'alimlik ve verasetũ'l-enbiyalıķ zahid ve takvalıķ sıfatları isnad idũp ũzlerine beñzemeyenleri ve fikirce kendilerine uymayanları, palto ile eşlepe giydikleri iũn, şeri'atıñ zũnden de uzup tahķir ve tekfire ķalkıřmazsalar bunlarıñ kendilerine de hi toķanmamalı, ta'arruz itmemeli, kendi hallerinde ve kendi 'alemlerinde istedikleri gibi yaşayı virsũnler.

- 2285 Mahmud 'Ala Efendiniñ buyurdığı gibi elbise bahsi niza' lafzı ķabilindedir. Elbiseniñ medeniyete, i'tikad ve dine hibir ta'alluķı yũķdur. Paltoyı ve eşlepe ile gzlũėı maymunlara giydirmek mũmkũn olduğı gibi apan ve palmayı ķabir taşlarına da giydirmek mũmkũndür. Din, iman, dalalet ve kũfr, zũhd ve takva, fıřķ ve fesad, hamiyet ve Ğayret gibi ķalbi ve ruhani sıfatlarıñ yũn ve ipekden yapılmış matiryallere ne mũnasebeti olabilir?
- 2290 Hi! Kũfrluk pieti basuvıları Mahmud 'Ala Efendi, bunlar ba'zı bır indallah ve indulnas ahķar ve erzel olan 'aķılsız ve mesleksiz birtaķım cahil mollalar beyninde vardır diyorlar. Dimek ki indallah ve indulnas ahķar ve erzel aķılsız ve mesleksiz olan ba'zı adamlar mihraba geerek yũzlerce ve bĩnlerce ahaliye yol başcılığı idiyorlar. Hem de kendileri cahil, 'aķılsız ve mesleksiz ve indallah erzel olmakla beraber birtaķım mũ'min oğlı

2295 mü'minler ve ihtimal ki ba'zı bır 'alim ve fazıl zatlarıñ mañlaylarına küfürlük pıçetı basmağ ile de meşğul oluyorlarmış, te'essüf! Fena ħaber! Ama ne yaparsın? Dünyada her şey bulunuyormuş, bu da bulunsun!

Añlaşılıyır ya! Bundan soñra giyüm bahsı terk idilecek, bu bahs ħartlaşup ölmüş sayılacak da ruhına bır fatiha bağışlanacak, Müslümanlar da istedikleri gibi giyüp gezmege
2300 tamamiyle ihtiyarlı olacaklar. (Olacaklar degıl, zaten bññ üç yüz seneden berü ve insanlar özlerine giyüm giymege başladıklarından berü ihtiyarlıdırlar) insanıñ iyiliğı ve fenalığı da giyüm ile degıl, belki 'ilmı ile ülçenecek, nasıl ki Şark-ı Rusuñ şu 41 nçı nüshasında Mahmud 'Alazade Efendiniñ mektubı soñında "Ağund" imzasıyla Egerci Ķaryesinden "Vatki Zavdi" hağğında yazılmış mektup buña şahiddır. Bu mektup elbette bır def'a
2305 okulmuşdur. Fağat ihtimalki ħatırlardan çıkmışdır. Binaenaleyh bunuñ ba'zı yerlerini bır daha temaşa idelim. Ağırsanmazsıñız degıl mı!

"Ağund" Efendi mektubında diyor ki: Bu zavodda Hüseyinof bır taş mescid bina itdirmiş. Bunuñla beraber bır de mektep (çocuklara okumağ yazmağ ve iman-ı İslam öğredilen yer) bina itmek niyetinde olmuş ise de imam (Müslümanların re'is-i ruħaniyesi, din başlığı, dünya ve aħiret yülbaşçısı, peygamber varisi) rıza olmadığında (!) kirı ħalmışdır. (Yalnız Vatki zavodunda degıl, belki pek çok yerlerde şöylelikle kirı ħaldı ve henüz ħalmağdadır.) Çitden, uzağdan gelen sevdagerler ahval-i zamandan ħaberdar ve ma'rifetli adamlar olduklarından muğteza-yı zaman üzere mektep açup mu'allim gitirmek ħususında öz aralarından müzakere ile imamlarına müraca'at (Añlaşılıyır ya? Mektep açup
2315 din öğretmek için mu'avenet talep idüp imam 'avama müraca'at itmiyor, belki 'avam ya'ni ahmağ mujikler mektep açmağ için lazım gelen ağça vesa'ireyi kendi aralarından cıyup tamam itdikden soñra balalarına din ve iman öğretmege müsa'ade ve ruħsat virmesi için, misyonirlere degıl belki kendilerinin imamlarına, din başlıklarına ve peygamberlerinin varisine müraca'at idiyorlar. İtdiklerinde imamları: Bize mektep açan ve
2320 mu'allim gitiren kişilere yavuz ve beddu'a ħılıyorum diye ('Aceba Peyğamber ve anıñ varisleri şöyle mı itdiler?) Halkı ħavf ve endişeye salmağdadır. ('Acaip hal! Din ve iman öğretmek için İmam Efendi yavuz ve beddu'a idiyor, razı olmıyor, bu nasıl haldır? Böyle imamlar hangi medreselerde, hangi müderrislerin terbiyesinde bulunarak hangi şeri'at kitaplarından ders almışlardır!) İmamıñ bu halı müftiye 'arz idilüp mektep açmağ razı
2325 olmasiçün müfti tarafından emr idildikde ('acayip haller!) cema'at huzurunda imam: Ben mektep açmağ razıyım (elhamdülillah) diye ħalmış (diye ħalmış ha!) ise de ben gitdikden soñra mahalle ħalkı mektep açmağ gayret itmege başladıkda imam efendi (kaşki yuğ ola ide böyle imamlar!) bu işe (mektep açup Müslüman balalarına din ve iman öğretmege)

2330 ictihad idenlere la'net olsun (iman Ya Rab!) Ben siziñ imansız olmañıza sebep olamam (imamıñ imanı başka türlü ve kendine mahsus olsa gerek) diye herkesiñ namusına tokanacak sözler ile halkı (imam 'avam halkını) bu hayrlı işden kır bırakdı. Bu sene dağı mektep açılamayup 'ala halihi kalmışdır."

Ahınd imzalı bu mektupda imamıñ 'Abdullah Tayb oğlu isminde idği zikr idilmiş ise de çok yazık ki hangi dinde oldığı beyan olunmamışdır.

2335 Birader 'Aziz Mahmud 'Alazade Efendi! Muharrirler, edipler ve erbab-ı kalemıñ hiçbirisi çapan ile çalmadan ve tespih ile kumğandan gülmüyorlar. Bunları tahkır de itmiyorlar. Bunlarıñ gülünmege ve tahkır idilmege layık ve muhatap şeyler olmadığını belki sizden çok mertebe ziyade biliyorlar. Yalnız bunları su'-i isti'mal idenleriñ ve ekseriya işleri sözlerine uymadığı ve kendilerinden cem'iyet-i beşeriye ve millet-i İslamiye
2340 için hiçbir fa'ide gilmedği halde, utanarak sükut itmeyüp de, hep başkalara ve ehemmiyetsiz şeylere, lüzumsuz bahislere ta'arruz ile din ve şeri'atı dağı su'al isti'mal iderek, millet ve ümmetiñ kadrini tenzile ve hayatını tenkisa sebep olanlarıñ fikir ve hareketlerini mu'aheze ve tenkid idiyorlar. Yüksa anlarıñ şahslarına yahud giyümlerine muharrirleriñ ve edipleriñ ne düşmanlığı ve ne husumeti olsun! Hem de "ulema" isminde
2345 olanlarıñ kaffesi de fenadır dimiyorlar. Aralarında fenaları ve kendi didiğñiz gibi indullah ve indulnas erzel ve ahkar, 'akılsız ve mesleksiz birtakım cahilleri çokdur, bunlar gitdikce azalmalı idi. Anlarıñ böyle hodbinane muan'nidane hareketleri gine kendi didiğñiz gibi bir dakikalık kadar kısa kalmış 'ömrümüz, bulduğımız zaman, yaşadığımız mekan ile kabil-i tatbiğ degildir. Paltelular içerüsünde hem fenaları az degildir, lakin bunlarıñ
2350 fenalıkları yalnız kendilerine 'a'id olduğu halde rü'esa-yı ruhaniyyeleriñ fenalığı cema'ate, millet ve 'umuma zararlıdır diyorlar. Şunuñ içinde bu hallere te'essüf idüp fenalığıñ öñini almak için yazıyorlar.

Bir mecburiyet olmadıkda hiç kim başkaya ağır söz söylemek istemez, fakat mecburiyet görüldükde kalp razi olmazsa da kalem ister istemez yazıyor. 'Ulemamız
2355 içerüsünde birçok iyi hayr-ğah, din ve millet hadimi muhterem zatlar mevcut olduğunu kim inkar ider! Bunlara teşekkürden ve emsaliniñ ziyade olmasını temenni itmekden başka bir diyeceğimiz yükür.

Herkes kendi vazifesini bilse, kendi mevki'ini muhafaza itse niza' ve cidale mahall kalmaz, 'ulema 'ulemalik itmege bilürler ise, kat'iyen emin oluñuz ki, 'avam 'avam olmağı
2360 ve koyun gibi anlarıñ arkasından süzilüp varmağı pek a'la bilürler hem biliyorlar. Mektep açmak isteyenlere la'net olsun diyen imamlar gençleriñ ruhını ve bütün hissiyat-ı 'ulviyeleriñ zehirlediği için, başka hiçbir çare olmadığından bi'l-zaruret kaleme sarılarak

böylelerini muhakeme-î vicdanîñ hükm-î ‘adaletine teslim itmek istiyorlar. Peygamberîñ partinoyluk, parikmañirlik öğretmek için gönderilmeyüp benibeşeri dünya ve ahiret mes’ud idecek din, iman ve ahlak-ı hasene öğretmek için meb’us buyurıldığı erbab-ı kaleme pek açık ma’lumdur. Öyle ise giyüm, mıyuk, çalbar, botin bahsî gibi lüzumsuz şeyler ile tazyî’-î vakit itmekden vazgeçelim de bir an evvel el bağlap ‘ilim ve ma’rifet karşusunda dîz çökmek ictihadında bulunalım.

2370

Tatar İmamlarının Sadağalarına

- İkinci Bîr Nazar -

Muhterem “Şark-ı Rus”uñ 1904 nçı sene 5 nçı nüshasında “Tatar İmamlarının Sadağalarına Bîr Nazar” serlevhasıyla Kazandan yazılmış bîr mektup derc idilmiş idî.

Mektup sahibî olan Nasreddin el-Hucaşı Efendi “imam” ve “sadağa”nıñ edebiyat-ı cedide sahifelerinden ‘arz-ı vücade itdiğine hoşlanmıyor. Bunlarıñ tenkid ve mu’ahezeye uğradıklarına razı olmak istemiyor. Lakin ne yapalım efendim, edebiyat-ı cedideniñ tenkid ve muvazenesinden cem’iyete ‘aid olan hiçbir şey haric tutulmadığı gibi, her ne kadar mevki’leri pek ‘ala tasavvur olunursa da, “molla” ile “sadağa” dañi yakayı kırtaramazlar zan iderim; erken mı geç mı bunlar da bir vakit edebiyat terazisine girüp çekilerek mahiyetleriniñ ne olduğu bilinmelidir degil mi? İşte göriliyor ki şu vakitler yaklaşmağa başlamışdır. Az da olsa ellerinden geldiği kadar edebiyat-ı cedide terakkiyat-ı fikriyeye hıdmet ile hayat-ı milliyeyi idameye çalışan hamiyetperver genç muharrirlerimizniñ cema’at ve milletniñ ma’işetine da’ir tahrir itdikleri risale ve maqalelerinde olan güzel fikirleri ve ruhlı hissiyatları arasında sırası geldikde imamlara ‘aid sahifeler, sütunlar görüldüğü gibi “sadağacı”lıklarına da’ir de tenkidler ve zemler görölmektedir. Hem görölmek lazımdır.

2385

Lakin bakalım bîr kere, bunlar neyi tenkid idiyorlar? Ve neyi zem idiyorlar? Ve niçün idiyorlar? İmamlarıñ sadağa kabul itmeleriniñ mi tenkid idiyorlar. Yañud bütün amal ve efkarlarını “sadağa” celbine hasr iderek hıdmet-i diniye ve milliyeyi ve cemi’ a’mal-î haseneyi kendilerine “sadağa virmek”den ‘ibaret gibi göstermeleriniñ mi zem ideyorlar?

2390

Zannıma kalursa, muharrir efendiler imamlarıñ sadağa kabul itmeleriniñ tenkid de zem de itmiyorlar, belki bütün sözlerini, va’azlarını ve fikirlerini sadağacılığa ve menfa’at-ı zatiyelerine hasr itmeleriniñ zem idiyorlar. İmamlarımızniñ (ekseriyet i’tibariyle) şöyle olduklarını ve şu gibi hareket ise zem idilmeğe layık idğini başka erbab-ı vicdan ile beraber zat-ı ‘alîniñ hem şayed inkar itmezsiñiz. Hem de Efendim, şehirde üç dört yerde kendi hanesi mevcud olarak, hiç borcu olmadığı halde ayda la-aqıl 150 ruble iradı olsa, yañud bankalarda beş on biñ ruble paraları yatsa ve vefatları ba’ında ba’zan elli biñ, yüz

2395

bîñ, rubleye kadar mülkleri kalsa ve şu gibi takva “imam”larda şer’ en asla kendilerine ca’iz olmadığına bakmayarak ‘ömürlerini fidyeye, zekat, ‘öşr, fitir almak ile geçirseler ve başlarını koymağa minderi (yasdığı), çorbalarını içmeğe ağaç çanayağı olmayan gündelikçi fuqaraya
 2400 beş on ruble almadan nikah okumazsalar ve yaşı bitmemiş kızlara, ‘iddetî tolmamış hatunlara nikah okuyup yığmışır otuzar ruble para alsalar ve birtakım şe’nlerine asla yakışmayan işlerde bulunsalar siz buña ne dırsıñız?! Böyleleri tenkid ve zem idilmeğe layık mıdır degıl mıdır? Diyeceksıñız ki hepsi de böyle degıldır. Pek ‘ala hepsi de böyle olmasun. Lakin pek çok şöyleleri oldığını inkar idemezıñız a. İstisnası pek az olur, işte
 2405 tenkid ve zem iden muharrirler de şöylelerini tenkid ve zem idiyorlar ve bunların şu yakışksız hallerini matbu’at vasıtasıyla efkar-ı ‘umumiyyeye ‘arz iderek miqdarlarını azaltmağa çalışıyorlar.

İmamlar milletin ve cema’atin yulbaşçıları sayılmağdadır. Terbiyesini iltizam itdikleri ahalinin din ve dünyaca mes’udiyetlerine çalışmak, bilmediklerini kemal-i lutf ve
 2410 merhamet-i pederane ile tedricen öğretmek, yeñiden yeñiye fa’ide bahş ve mü’essir va’azlarıyla halkın ahlakını ıslah, fikirlerini tevsi’ için her dürlü vasıtalarla gayret itmek bunların en başlıca ve en birinci vazifeleri degıl mıdır?!..

Halbuki bizim imamlarımız (ekseriyet i’tibariyle) cema’ate fa’idelî ve lüzumlu va’azlar söylemiyorlar. Daha tuğrusı: Başkalar aňlayup esirlenecek hiçbir söz söylemeğe
 2415 bilmiyorlar. Ahalinin dünyaca ve ahiretce en ziyade neye muhtac oldukları hakkında hiç haberleri yúkdur, kendileri bilmiyorlar, söyleyenin dinlemiyorlar, biçare ahali maddi ve ma’nevi ıztırab içinde, hayat ile memmat arasında can çekişmekte olduğu bir zamanda bile uzun bıyık, kısa giyüm, tar şalvar gibi kendilerine asla ta’alluk itmeyen parikmañirlik partinoyluk bahisleriyle vakit geçiriyorlar. Bütün vazifelerini haftada bir kere minbere
 2420 çıkup da kendileri bile ma’nasını ve andan maqsad-ı esasiler ne olduğunu anlamadıkları halde tuti gibi lafzen murad-ı ‘Arapça bir hutbe okuyup ahaliyi horul horul uyutmağdan ‘ibaret idiyorlar. Şayed ca’mide va’az ve meclislerde rabıtasız ve tertipsiz bir söz söyleyecek ve olsalar gine kelamın neticesi ‘akıbet “sadağa” virmenin ve imamları meclislere da’vet idüp pilav yidirmenin fazilet ve sevabına ‘aid oluyor.

2425 Nasreddin Efendi diyor ki: İmam Efendiler millet ve hükümetin tasdik itdiği “hükümet ve millet hadimleri ve me’murlarıdır.” Hizmetlerinde kusurluk ve noksanlık görüldüğü ile mahalleleri tarafından mes’ul oldukları gibi hükümet tarafından mes’ul olurlar.

2430 Pek a’la! Ma’işetleri resmi suretde te’mîn olunmadığını ve kendilerine ticaret itmek hem memnu’ olaçağını, yimek içmekleri dañi başkalarının gibi tabi’i olduğunu ve

hıdmetlerinde kusurlık görüldükde millet ve hükümet tarafından mes'ul tutulacaklarını bildikleri halde bu "millet hadimleri ve hükümet me'murları" niçün birbirile gavgâ, ceng ve cidal iderek hatta mujıklere araķılar içürüp (prigovarlar¹⁹⁰) alarak bu kadar ağır bir vazifeyi ihtiyaren iltizam idiyorlar? Buña sebep nedir?..

- 2435 Tabi'i diyeceksñiz ki: Din ve ahiret için bunlar kendi sa'adet ve rahatlarını feda idiyorlar. Baķalım. 'Aceba şöyle midir? Eger şöyledir diyecek olursak din ve ahiret uğurına kendi sa'adetlerini feda iden bu verasetü'l-enbiyalar niçün ihtiyaçlarına kefalet idecek mıkđara kana'at itmiyorlar? Niçün her dürlü vasıtalarla irtikabla giçe ve gündüz sadaķa, zekat, 'öşr ve fıdye celp idüp zenginleşmege çalışıyorlar? Niçün ehl-i servet olan
- 2440 tüccardan daha ziyade güzel haneler yapıdırup ikışer üçer hatun alup kendi keyfiyetlerine baķıyorlar ve a'la atlarda geziyorlar? Ve "ahiret kurbanları" olmak lazım gelen bu "fedakar zahidler" niçün bütün 'ömürlerini hased, tam' ve birbirıyla da'valaşup tekfirleşup niza' ve fesadda geçiriyorlar. Bunların sebepleri nedir? Efendim. "Ahiret kurbanları"na böyle haller hiç yaķışıyor mı? Tuğrı, dünyada kusursız adam yüķdur. Herkesde noķsan ve kusur olmak
- 2445 tabi'idir. Lakin vicdan sahipleri kendi kusurlarını i'tiraf ile tedricen ıslaha çalışıyorlar. Kendi kusurunu hiçbir vechle i'tiraf itmemek, kendi vazifesini tanımamak, hiç haberleri olmayan ve 'aķılları irişmeyen işlere müdahale idüp her dürlü 'a'mal-i hayriye ve maķasid-i 'aliyeye tarmoz¹⁹¹ (mani') olmak, hasıl pıçen üzerine yatup da kendisi de yimemek ve başķalarına da yidirmemek insana layık san'atlardan ve 'afv olunur kabahatlardan degıldir.
- 2450 İşte bu "ahiret kurbanları"nın edebiyat sahifelerine düşmelerinde yalnız şu cihetleri için. Yüķsa imamın sadaķa almasına hiç kimin ğıpta ve hasedı yüķdur. 'Aķķlı ve bedenı sağ olan namuslı bir adam kendi alın terini döküp çalışarak buldığı beş kapıknı tam' ve mezellet ile başķasına el uzadup "parazit"lik ile alınmış beş ruble degıl, elli ruble sadaķadan bile tercih ideceği şüphesizdir. Bu soñ zamanlarda bizim Rusya İslamlarında bir
- 2455 kadar hayat eserı görılmege başladı, yüzlerce seneden berü gömölüp kalmış oldukları maķber-i cehalet içerüsünde cüz'i bir hareket ile başlarını kaldırup ziya gelen tarafa baķmak istediler. Lakin eyvah! Bunları şu gömüldükleri kabirde çürütmek üzere özlerine tasallut idüp cesedlerini kemirmekte olan "mikroplar" ve "parazitler" bunlarda bir eser-i hayat ve hareket-i hüsn itdikleri gibi, şayed kalkarlarsa bizim ğazamız kalmacaķ diye
- 2460 kórķup dişlerini daha ziyade batırup ve ziyaya baķan gözlerine ğaddarane bir suretde toprak serpmege başladılar.

¹⁹⁰ prigovor: Karar, hüküm.

¹⁹¹ tormoz: Engel, mani, mania.

Bîñ kere hamdler olsun, milletimizîñ teraqqî ve te'alisine hürriyetperver ve insaniyetli Rus vatandaşlarımız asla mani' oldığı yûkdur. Nizam, 'adet ve 'aql da'iresinde ne yapmak istedik de bunlar bize karşı geldi? Bilen varsa söylesün. Bize ma'lum değildir.

2465 Her dürlü hareket ve teraqqiyatımıza bunlar yahşı göz ile bakmakta, hatta pek çok yerlerde kendileri mu'avenet dahı göstermekdedirler. Yalnız bir kendimiz fa'ideli evlad-ı vatan olmağa çalışmalıyız, medeni halklar arasına gırmege kesb-i liyakat itmeliyiz. Gerek bizim ve gerek 'umumiyle 'alem-i İslamiyenîñ teraqqiyat-ı fikriye ve intibahına mani' ve günden güne inkıraz ve çürümesine sebep olanlar maatteessüf uşbu "millet hadimleri ve hükümet me'murları" sayılan "ahiret kurbanları"dır.

Gazeteye ve ruh-ı millet olan edebiyata dış ve tırnaklarıyla karşı turarak yeñi muharrirleri, naşirleri, hatta matbu'at-ı cedide kari'lerini bile menfur görüp her yerde bunların 'aleyhlerinde bulunanlar, ellerinden geldikde bunların yollarını keserek tekfire bile kalkışanlar, mektep ve medreselerinde toplanmış olan bir niçeser yüz biçare evlad-ı milletîñ 'ömr-i 'azizlerini birtakım kurun-ı vusta (işkolastiki) ve elfaz bahisleriyle taziy' itdiklerine öteden berüden gözi açık erbab-ı cemiyet te'essüf iderek liyakatli bir mu'allim ve müderris getirdikde: "Buğarada okumuşdur". "İstanbulda okumuşdur" "Anların burada ta'lim ve tedrisleri nizamem memnu'dur" diye mahalline şikayet ile ahaliniñ gözi açılmasına ha'il olanlar, Rus mekteplerinde tahsilde bulunan İslam evladına kendi din ve i'tikadlarını öğretmek için ma'aşlarını te'minle beraber Ruslar tarafından kendileri ta'yin idilmek gibi fırsatlar gösterildiği halde şu biçare çocuklara İslamiyet, din ve millet namına hiçbir şey okutmayup bildirmeyüp şu haşır olan ma'aşlarını almak için utanmadan ayda bir kere mektepde 'arz-ı vücud idenler: Ahali bir cami' yapıdırup mahalle ve mektep te'sis etmek istedikde o mahallede tıaktirler var, anda şer'an cami' yapmak ca'iz değildir. Hem de oraya yapılacak cami'iñ yanına o mahallenin Tatarları bir mektep yapup İstanbuldan mu'allim getirerek Rusyada memnu' olan fenleri okutmak istiyorlar. İşte ben Köbirenski Ahund olduğım cihetle size evvelden haber viriyorum diye 'arz-ı hal virdirenler yahud bizzat kendi mübarek elleriyle şöyle 'arz-ı haller yazup mahalline taqdim iderek mescid ve mektep bina idilmesine ya'ni uçurum düşmekde olan cahil ahaliniñ vele az bir müddet olsa da din ve ma'arif sayesinde temdid-i hayat itmelerine haşiki mani' olanlar: Fuğara-yı müslimin için cem'iyet-i hayriyeler yapup da birtakım 'aciz ve miskinlerin mu'avenet-i maddiye ve ma'neviyesine el uzatmak "Gelecekte bu paralarınız ile kendi evladınız için kilise bina iderler, misyonir cem'iyetlerine güzel ve büyük sermayeler hazırlıyorsunuz" diye birtakım hayali zanni şüpheler ile halkı korkudup işin meydana gelmemesine sebep olanlar; kendi medreselerimizde terbiye-i milliye dahilinde Rusça öğrenmege ve Rus

mekteplerine gidüp ma'arif-i haqîkiye tahsil iderek millete, devlete, vatana ve 'umum insaniyete nafi' adam olmağa mani' olanlar: "Müslüman fa'idesine olduğda yalan yere yemin itmek hem ca'iz" diye fetva virerek hacileri bile yemin itdirüp ecanib nazarında şeri'at geray-ı İslamiyenin kadr ve menziletini beş paraya tenzil itdürmege sebep olanlar; 2500 şeri'at-ı İslamiye farz itdigi halde "Müslüman kızlarının okumak yazmakları ca'iz degil" diye kendimizi alçak şeytanları bile güldirenler; dinlerin ve hususiyle bütün ahkamı kava'id-i 'akliye ve mantıkaya üzerine mü'esses olan İslamiyetin felsefe ve funundan başka vücud ve devamı asla mümkün olmadığı ve şimdi Avrupa mekteplerinde tahsil idilen birçok fununun esasen va'zıları asıl haqîki İslamlar olduğu halde fen ve felsefeye var 2505 kuvvetleriyle nefret idenler ve 'ilm-i mantık yerine de birtakım ebhas-ı lafziye ile vakit geçirüp hatta mantığın neden 'ibaret olduğına bile vakıf olmayanlar ve muvafık-ı mantık iki satır yazmakta ve beş on kelime söylemekden 'aciz olanlar; ve daha pek çok bedbahtlıklarımıza sebep olanlar kimlerdir? Efendim!.

Hiç düşündüğünüz var mı? Eger yüksa kat'iyen bilişiz ki bunların kaffesi şu siziñ 2510 "millet hadimleri hükümet me'murları" tesmiye itdiğiniz bizim "imam" efendilerimiz ve "veresetü'l-enbiyalarımız"dır. İhtimalki bu sözlerim şimdilik size ve başka birçok adamlara ağır gelür, hem tasdik itmek de istemezsiniz; lakin zarar yük, zaman gelür, her şey anlaşılır, tarih sahifeleri hatasız muhakeme iderler.

Bu "ahiret kurbanlarının millet fedakarları"nın edebiyat-ı cedide sahifelerine 2515 girmeleri, ve muharrirlerin güzel fikirleri arasında zikir idilmeleri şu gibi hareketleri içündür. Eger anlar ahval ve zamana muvafık surette kendilerini ve terbiyesiyle mükellef oldukları mahallerini ıslaha teşebbüs ile ifa'yı vazifeye başlamazsalar edebiyat sahifelerinde daha birçok vakitler zikir olunurlar. Muharrirlerin bir satır yazmağa muhtedir olanı da, yüz satır yazabilen de na-ehil ve minai'l-hayr olan mollalar başlarına bir iki cikiç 2520 (çırtmık) urmadan geçmezler zan iderim.

"Edebiyatımızdan halleri tenkid olunursa imamlarımızın canları sıkılır da imametlerini terk iderler. Ve gençler de imam olmağa heves itmezler, Tatar 'alemünde imamlığın inkırazına sebep olur, bunun ise ahiri hayırlı olmaz" diyorsunuz.

Efendim! Kırkuvunuz pek beyhudedir, asla korkmayınız. Bizim kart imamlarımız 2525 canlarını virirler de gine ukaşlarını terk itmezler; anlar nazarında ukazdan 'aziz hiçbir şey yüküdür. Ve edebiyatda tenkid idildiği için canı sıkılıp ukazını terk iden mollalara rast gelindiği hem yüküdür. Edebiyat tenkidinden anlar korkmuyorlar, onların ellerinde herşey'e karşı mü'essir zan idilen büyük bir alet "küfrlik mührü" vardır ki anlar düşmanlarına karşı hep şunun ile müdafa'a idiyorlar.

2530 Medreselerimizde isholastik tahsil ile zihinleri şaşırdılup ‘atalet ve vatanperverlikden başka hiçbir şey’e kabiliyet ve isti’dadları bırakılmamış olan biçare genç şakirdlerimiz daği imam olmak hevesinden hiç vakit vazgeçmezler gerek. Bu cihetlerden havf yüküdür. BİR hayvanın üstünde ‘arız olmuş mikroplar (kurdlar) hayvanın cesedı tamam çürüyüp bitinceye kadar mahv olmadığı gibi, Tatar imamları da Tatar milletini mahv

2535 itmezden muğaddem munğarız olmazlar; millet mevcut olduğça anların idame-i hayatları için daha gıda vardır.

İmamlarımızın te’mîn-i ma’işet itmek mes’elesine gelince: ‘Umumi olarak diyebilürüm ki, te’mîn-i ma’işet itmek tariğini herkes kendi düşünüyor. Bu dünya şöyledir. Chacum pour soi Deiu pour tous. (Ya’ni herkes kendi için, Allah herkes için) diyorlar.

2540 Tabip, mühendis, advakat, mi’mar, sabancı, (kavran*) baltacı, çoban (gütücü) vesa’ire hatta gündelikçi ‘amele bile kendilerine mahsus işleri layığıyla bilürler. Bunlara ihtiyacı olan adamlar kendilerine müraca’at itdikde: “Şu kadar hıdmet muğabilne şu kadar ücret isterim” diyorlar ve tarafeyn razi olsa muğavelename yapıyorlar. Bunlar hiç tehallüfsüz ücreti viriyorlar, ötekiler de hıdmeti ve kendi vazifelerini ifa idiyorlar. Ses de yük gavğa da

2545 yük, para da yerine sarf olunıyor, iş de meydana geliyor, bir tarafdı kusurlık olursa muğavelename mucibince mes’ele derhal hal olunıyor. Vezirlik mansıb-ı ‘alîyesinden çobanlık hıdmetine kadar cari ve mu’teber olan uşbu ka’ide-i ‘umumiyei bizim imamlara hem tatbik itmek mümkün olmaz mı ‘aceba?

İmam ile mahalle birbirine muhtacdırlar. Mahalleye hıdmetçi gerek. İmama hıdmet

2550 gerek. O halde şimdiki gibi kendileri mujiğlere müraca’atle yalvarup ve arağılar içirup prigovar alarak hiç ücretsiz ve ma’aşsız imam olacağı yerde imama muhtaç olan ‘umum halkı anın kendisine müraca’at ile ne gibi hıdmetler ifa itmek şartıyla imam itmek istediklerini beyan itseler ve şu hıdmetlerine muğabil, karyesine nisbetle imam olacak adama kendisine senevi ma’lumü’l-miğdar ma’aş virilmesini talep itse ve şuna da’ir

2555 muvafık nizam iki arada sened yapılup hükümet tarafından tasdik idilse ve şöyle olmazdan muğaddem hiçbir şakird imam olmağı kabul itmezse sanki ne olurdu! Mujiğler öfkelenup de imamsız mı türacağlar? Yağud mahallesine neseple ta’yin idilecek ma’aşı virmekden ‘aciz mi kalacaklar? Hiç. Mahalle halkı sadağa sıfatında olarak imamlara daha çok para viriyorlar. Ma’lumü’l-miğdar birkaç yüz rubleyi süyine süyine virürler. Bizim ahali

2560 virmege alışmışdır. Hem de imama virilecek senevi ma’aş mahalle halkına taksim idildikde gayet cüz’i bir miğdarda isabet idecekdir. Kendi himmetleriyle tağ gibi mescidler, büyük büyük medreseler yapan ahali şu mescid ve medreselerinin hadimlerini (imam müderrislerini) beslemekden asla çıkılmazlar, başda şöyle ma’lumü’l-miğdar ma’aş ile

2565 ta'yin idilmiş imamlar dünya ve ahiretten haberdar olarak mahallenin terbiyesine ve evladının gereği gibi nafi' suretde ta'limine gayret ile ahalinin ahlakını ıslaha, efkarını tevsî'e çalışup hissiyat-ı milliye ve hamiyet-i diniye izhar itse ve her gün fitr, zekat, 'öşr, fidye ve sadağa tama' ile ahalinin başlarını ağrıtdırup mi'delerini bulandıracağı yerde kendine ta'yin idilmiş aylık mu'ayyen ma'aşını muntazaman alup rahat rahat, temiz ve 'ulema kıyafetinde ve kendi vazifesini ifa itmekle geçinse her iki taraf için daha iyi olmaz mı?

2575 Bunu meydana getirmek o kadar ağır olmazsa gerek. Çünkü şimdiki halde de bizim Kazan Müftiliğine tabi' yerlerde ahali imam ta'yin itdikleri vakit "İmamın ma'aşını iltizam itdik" diye prigovarin başına yazıyorlar. Andan başka Duhavniy Sabraniye¹⁹² o adamı imamlığa tasdik itmiyor. İşin bir derecesi meydanda iken bu halde şu "ma'aşın" miktarını evvelden ta'yin etmek ve şunu ahaliden alup her ay muntazaman imamların ellerine teslim etmek çarelerini bulmak icap idiyor. Bu da o kadar güç birşey değildir. Bu hususda hükümet bize yardım ider. Kendimiz rica idersek Volostinoy Peravliniyeler ve Palitse Mahkemeleri vasıtasıyla başka naloglar ile birlikde toplayabılır. Her ne ise iş bu cihetden 2580 kalmaz milletin danaları müşavere ve müzakere itdikde ve hükumete müraca'at olunduğa yolu bulunur. İş kalsa gine şu "millet hadimleri ve hükümet me'murları" olan imamlarımızın kendilerinden kalur. "Jalovanye ile imamlık etmek, mu'allim ve müderrislik etmek şeri'ate hilafdır" dimege hazır olanları pek çokdur. Ma'lumü'l-mikdar jalovanye almak zaten onların kendi menfa'at-ı şahsiyelerine tuğrı gelmiyor. Çünkü evvela: Sadağa namında olarak anlara virilmiş ihsanlar ma'lumü'l-mikdar virilecek ma'aşdan daha 2585 ziyadedir. Saniyen: Eger ahali anlara resmi suretde ma'aş virirse o vakit ihtimal ki behakk ifa-yı vazife itmelerini talep ider. Vazifelerinde kusur idenlere yol virürler.

2590 Ya'ni imamlarının nüfuzluvu azalur. Bu ise onların işlerine gelmiyor. Bunun birçok misalleri olmuştur. Hüsusi ba'zı mahallelerde ahali jalovanye virmek istedikde yük, yük, bu iş şera'ate hilafdır, biz imametî mal-ı dünya için itmiyoruz diye takvalık izhar iden imamlar vardır.

2595 Bu yazdıklarım imamlara düşman olduğumuzdan değildir. Bil'akis anları cema'atin rehberi ve milletimizi re'isleri olarak hem kendilerinin rahat olmalarını hem de milleti mes'ud itmelerini arzu itdigimdenidir. İmamlarımızın iyi ve teşekküre layık halleri de vardır. Gerçi ta'aşkıl ve idrak ile ve bir hizmet-i milliye kasdıyla bir fikre müstenid olarak değil ise de milletimiz arasına din ve diyanet neşr idüp hiç olmazsa anları bir hey'et-i

¹⁹² duhovniy sborniy: Dini meclis, dini toplantı.

‘umumiye-yî İslamiye halinde muhafaza idüp gelmege sebep olmuşlardır. Buña teşekkürden başka diyeceğimiz yükürdür. Lakin zamanlar ve haller çok diğışdi, her şeyiñ usulî başkalaşdı; ezmine-î hazıranıñ ‘ulum ve fûnun ile müsellağ olarak gözlerimizi istiğbale tuğrı açup kemal-î teyakğuz ve intibah ile hareket ideceğimiz yerde kendimiziñ

2600 eskî medreselerimiz içerusinde henüz kurun-ı vusta işholastikî ile çobalup bağlanup bîr yere dikilmiş çazık gibi hareketsiz oldığımız halde hep girüye bakarsak bizim halimiz harap ve ‘akıbetimiz perişanlık olaçağdır. Re’lis üzerinde oturup da tiren yoluñ hareketine mani’ olmak isteyenlere bakup poyezd tuğtatmıyor. Yalnız kendilerini ezüp gidiyor. Bu herkese ma’lum bîr haldir. Yigirminci ‘asirdayız. ‘Adet perestlikden hep girüye

2605 bakmağdan ayrılmaga vağti Nasreddinü’l Caşi Efendi! İhtimal ki ba’zı sözlerim hatırañıza ağır ve mesleğiniñze muğalif gelür. Lakin ‘afviniñizi rica iderim. Ben size fikirleriñizi red çasdiyla yazmadım. Siziñ fikirleriñiz de pek güzeldir. Bîr bu mes’elede kendi düşüncemi yazdım. Tuğrı oldığını da’va itmiyorum. Yaza yaza tuğrusı meydana çıkar. “Bariğa-î hağikat müsademe-î efkardan tevellüd ider” diyorlar.

4.2. TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMA

4.2.1. HAYAL Mİ? HAKİKAT Mİ?

**Şeref Matbaası
Kazan’da**

Hayal mi? Hakikat mi?

1907 yılı Mayıs ayının on beşi, gün aydınlık, hava güzel. Petersburg’da bahar geldiğinden beri böyle güzel bir gün ilk kez görüldü. Bu zamana kadar her gün, yel, yağmur ve soğuk olduğundan, (10) Petersburg’un beşer altışar katlı büyük binaları arasında, nemli havada, baharın geldiği anlaşılmıyor idi.

Petersburg’un en büyük sokağı olan “Neva” Caddesindeki (Nivskiy Prospektta) misafirhanelerin birinde, ikinci Duma¹⁹³ azalarından bir müslüman milletvekili yaşıyor. Gündüz saat 12. Vekil, odasında yalnız başına çay içiyor. Pencereye yakın bir yerde yazı masası, onun üstünde gazeteleri, köşedeki etajerde Devlet Duma’sında hükümet (15) tarafından kabul edilen ve birer nüshası verilen kanun taslakları. Kapıya yakın yerde paravanın arkasında kerevet. Onun karşısında duvardaki çivilerde üç yerde ak ve kara kazakiler¹⁹⁴ asılmış.

Vekilin ayağında çizme. Pantolon paçası çizme üstünden salınmış. Üstünde yenli ak gömlek. Onun üstünden yensiz siyah yelek giymiş. Başında kara kelepüş¹⁹⁵. (20) Yeleğinin yan cebinden koyun saatinin zinciri asılı duruyor. Zincirin bir başı saatte, diğer başında küçücük kıblenüma¹⁹⁶. Azıcık yukarıda bir cebinden beyaz bir kağıdın kenarı ve onun altında küçücük bıyık tarağının başı ve bir kurşun kalem görünüyor.

Çay masasında semaver, bardak, bir kalay çanak ile bembeyaz petekli bal, pak ve bembeyaz kesilmiş çıkçık¹⁹⁷. Bunlar kısa zaman önce vekile evinden hediye olarak gelmişti. (25) Masanın bir kenarında küçücük bir ayna duruyor. Vekil bardağı eline alıp birkaç yudum çay içtikten sonra bardağı tekrar masaya koydu ve aynayı alarak sağ eliyle tuttu. Aynaya baktı. Sol eli ile yüzünün iki tarafındaki bıyıklarının uçlarını yukarıya doğru biraz kıvırdı. Ondan sonra kelepüşünü azıcık sol tarafa doğru yatırarak giydi ve kulak çizgisindeki saçlarını eli ile arkaya doğru sıvazlayıp düzeltti. (30) Başını sağa, sola çevirip

¹⁹³ Duma: Çarlık Rusyası’nda kurulmuş danışma meclisine benzer bir kurum.

¹⁹⁴ kazaki: 1. Eski Tatar askeri üniforması; 2. Yensiz kaftan.

¹⁹⁵ kelepüş: Genellikle büyük şapka (bürk) içine giyilen kadife başlık.

¹⁹⁶ kıblenüma: Kible yönünü göstermek için, bulunulan yere göre özel işareti olan pusula.

¹⁹⁷ çıkçık: Hamurdan zeytin çekirdeği boyunda dökülen ve lokma gibi yağda pişirilen bir tatlı.

aynayla yüzünün birkaç yerine baktıktan sonra aynayı tekrar masanın üstüne koydu ve çayını içmeye başladı.

Bardağa tekrar çay koydu ve ağzına da biraz çıkçık alarak yedi, çayı soğuyuncaya kadar, ağzındaki çıkçığı çiğneye çiğneye ve sokak boyundaki pencereye doğru giderek yazı masasının üstüne göğsüyle dayanarak “Neva” Caddesindeki halkı seyretmeye başladı: İğne atsan yere düşmez, o derece kalabalık. Atlı ve yayaların haddi hesabı yok. (35) Her türlü bisikletler, otomobiller, tramvaylar birbiri ardınca takip ediyor. Sokaktan enlemesine çıkmak isteyen insanlar uzunca müddet çıkamayınca duruyorlar ve azıcık seyrek bir yer bulduklarında da tramvay, araba, bisiklet ve otomobillerden ezilmemek için acele ederek koşuyorlar.

İki tarafta yaya kaldırımları güya gül bahçesi, cennet! (40) Bembeyaz boyunları ile semiz ve tombul bileklerini alenen yukarı kaldırmış, üstlerine fevkalade latif ve şık elbiseler giyinmiş ve başlarına her türlü çiçekler ile süslenlenmiş şapkalar takmış güzel güzel hanımlar, saçlarını arkalarına dağıtarak salmış ve oynayıp, gülüp, sevinip ve süslenip püslenmiş genç kızlar, gayet güzel ve şık giyinmiş başlarına da silindir şapkalar takmış, dolgun yüzlü, semiz gövdeli erkekler gerçekten bugün “Neva” Caddesine yepyeni bir hayat vermişlerdi. (45)

Vekil pencereden epeyce bakıp durdu ve düşünceye daldı. Kendi kendine şöyle dedi: “Acaba bunlar bu kadar zenginliğe nereden kavuşmuşlardır? Karınları tok, kanı canı yerinde, üstleri şık, gönülleri neşeli, bütün bildikleri oyun, eğlence, aşk ve muhabbet, bu atlar, bu ekipajlarının¹⁹⁸ her biri üçer beşer bin som eder, bu otomobiller beşer altışar bin değerinde, üstlerindeki bir kat giyimleri köylerdeki birkaç ailenin bütün ömürleri (50) boyunca çalışıp kazandıkları mallardan daha kıymetlidir. Bunlar ne yapıyorlar? Bu kadar parayı nereden ve nasıl kazanıyorlar? Bizim uyezd¹⁹⁹ halkı bütün ailesi ile yıl boyunca gece gündüz çalıştıkları halde karınları doymuyor, üstleri eski püskü, çok çalışmaktan belleri kamburlaşmış, kaygı ve hasretten alınları kırıışmış, gönülleri sıkıntılı, özellikle bu vakitlerde ekinler yetişmeden önce biçareler açlıktan ölür, çaresiz kalırlar, yaratılış yönünden aralarında hiçbir fark olmayan (55) insanların hayatlarında ve geçimlerini temin etme bakımından ne kadar büyük fark var, bazıları ne kadar mesut ve bazıları ise ne kadar bahtsızdırlar. Bu durumun her zaman böyle devam etmesi pek hoş olmayan bir durumdur.

Vekil bu durumda hayale daldıktan sonra çay masasının yanına gelerek çayını (60) içmeye başladı. Çayı soğumuş idi. Bir miktar içtikten sonra semaverden su boşaltarak

¹⁹⁸ ekipaj: Yolcu arabası.

¹⁹⁹ uyezd: Kaza.

kaynattı. Tekrar eline aynasını aldı, ağzını açıp aynada dişlerine baktı, yanağının etini iç tarafından dili ile dürtüp kabartarak evin ortasındaki bir iki yün parçasını çekiştirip almak için çabaladı.

Bugün çarşamba günü ve Dumada toplantı olmadığından bizim vekil rahat bir (65) şekilde oturmakta idi. Akşam Müslüman grubu toplantısından çok geç geri dönmüş, eve vardığında sabah saat 2 olmuş ve gün aydınlanmaya başlamış idi. Malumdur ki, Mayısın on beşlerinde Petersburg'da neredeyse gece olmamaktadır. Akşam saat 11'lere kadar aydınlık olur. Bir saat kadar karanlık olsa da, saat 12'lerde yeniden hava aydınlanmaya başlar. Bundan dolayı da Mayısın onundan Haziranın onuna kadar akşamları Petersburg sokaklarında elektrik fenerleri yakılmaz.

(70) Vekil gece saat iki gibi odasına geri dönüp yatsa da hemencecik uykuya dalamadı. Vekil fraksiyadan bu kez de sıkıntısı artmış olarak döndü. Çünkü günden güne onun hissiyatı derinden etkileniyor ve ümitleri yıkılıyordu. Bizim vekil bir zamanlar medresede öğrenim görerek kendi dilini ve dinini güzel bir şekilde öğrenmişti. Ayrıca Rusçayla ve Ruslarla haşır neşir olduğu için bu dili öğrenip maksadını güzel bir şekilde anlatmak ve Rusça gazeteler ve kitaplar okuyarak bunlardan faydalanmak derecesinde melekeye sahip olduğundan, (75) çeşitli Rus ve Türk-Tatar gazeteleri okuyarak: Rusya'da yirmi milyona yakın Müslüman varlığını, bunların büyük çoğunluğunun birbiriyle kan ve dil kardeşi olan "Türk" millet-i azimesinden olduğunu, eskiden bunların padişahlıkları, medeniyetleri, tarihleri, şevket ve azametleri olduğunu, fakat şimdilerde çokça cehalet içinde kaldıkları için türlü zulüm ve cebirlere duçar kaldıklarını, bu Türklerden herhangi bir şekilde az olan Ermeni, Yahudi, Latiş²⁰⁰ gibi kavimlerin gençleri ve aydınları (80) kendi milletlerine bütün can ve gönülleri ile hizmet ettikleri için bunların çok geliştiklerini, özellikle: Türkiye tarafındaki Ermeniler, Bulgarlar, Yunanlılar gibi türlü halkların zengini, fakiri, genci, yaşlısı, uleması ve avamı hepsi birbirine karışarak, tek vücut olarak kendi milletlerinin faydasına çalışmalarının arkasında, şimdiye kadar hor ve hakir görülen bu milletlerin, (85) gerek ilim ve marifet, gerekse hüner ve zenginlik yönünden çok geliştiklerini bildiği için, bizim Vekil Efendide millet muhabbeti, terakki ve teala fikri pek kuvvetli idi.

Bundan dolayı Vekil Dumaya aza seçilince sevindi. Gönlünde büyük ümitler uyandı: Petersburg'a gidecek, orada kırka yakın Müslüman ve Türk vekilleri bulunacak (90). Dumada bunlar kendilerine mahsus bir fraksiya (şube) kuracaklar. Her biri bir fikre,

²⁰⁰ Latiş: Letonyalı.

bir maksada – Rusyadaki Türk – Tatar milletinin terakki ve tealasına hizmet edecekler, bir can bir gönül olup hepsi birlikte iş görecekler. Kaç yüz yıldan beri cehalet, zulüm ve esaret altında ezilip kalarak hakir ve perişan bir şekilde yaşamakta ve daha doğrusu başkalarının ayak altında sürünmekte olan kendilerinin bu milyonlarca dindaş ve millettaşlarının, (95) bu aziz ve mukaddes kan ve dil kardeşlerinin türlü ihtiyaçlarını birlikte gözetecekler, onlara hukuk ve hürriyet alıp, onların da başkaları gibi insanca yaşamaları için kırk kadar Müslüman vekil bir ağızdan söyleyecekler, gerektiğinde kendi milletleri, halk ve vatan faydası için canlarını feda etmeye hazır bulunacaklar, (100) aralarında din ve şeriat âlimleri bulunup, gerçek âlim ve fâzıl adamlar bulunacaklar, aralarında şahsiyet, kin, haset ve garez, nefisle ilgili duygular bulunmayacak, aralarında mükemmel surette Rusça bilen, darü'l-fünunlardan mezun olan, âlimler, hukukçular, Ermeni ve Bulgar muallimler gibi millet için canını feda etmeye hazır muallimler bulunacak, bunlar Dumada, milletvekillerinin huzurunda güzel nutuklar söyleyecekler, memleketi düzene sokma işlerine katılıp hizmet edecekler. Kısaca: Şimdiye kadar, (105) cehalet ve karanlık altında gömülüp kalmış Türk milletinin varlığını dünyaya gösterecekler, bu milletin ismi yeniden tarih sayfalarına ve medeniyet dünyasına girmeye başlayacaktır. İşte bizim vekilin gönlünde uyanmış ümitlerin bazıları bundan ibaret idi.

Siz diyorsunuz ki: Azıcık okumuş adamda nasıl bu kadar ümit ve hayaller bulunabilsin? (110) Ümit ve hayalin en kuvvetlisi, hayatının en saf ve mukaddesi asıl böyle adamlarda bulunmaktadır. Çok okumuş, çok görmüş adamlar çoğu zaman, ümit ve hayalden ziyade hakikat ile hayata tutunurlar.

Fakat...fakat, ne yazık ki, Petersburg'a gelip, başka Müslüman vekiller ile görüşmeye başladığı günden itibaren bizim vekilin hayal ve ümitleri birer birer yıkılmaya başladı. (115) En çok iki şeye hayran kaldı: Biri – din, dil ve kan kardeşi olup nice yüz yıllardan beri bir memlekette, bir vatanda yaşayan Türk vekiller arasında “İttihad-ı Lisan” yok, birbirinin dillerini anlamıyorlar. İkincisi - “İttihad-ı fikir” yok. Her biri kendince farklı düşünüyor, güya bunların arasında fikir birliği olup hepsinin de yüreklerine dokunan, hepsinin de canlarını acıtan ve hepsinin de gönüllerine yakın olan hiçbir şey yoktur! (120)

Birbirlerinin dillerini anlamadıklarından ötürü, bir millete, bir dile mensup olan bu Türk çocukları, kendi ana dillerinden vazgeçerek Rusça konuşmaya başladılar. Fakat burada bir zorluk çıktı: Bu Müslüman vekilleri arasında Rusça konuşamayanlar var imiş! Müslüman vekilleri Petersburg'a gelip ulaştıktan sonra kendi aralarında toplantılar düzenleyerek müzakereye ve her biri bildikleri ortak bir dilin olmaması sebebiyle, Babil Kalesinin (125) dibindeki şaşkın halklar gibi, Rusça, Türkçe, Sartça, Kırgızca, Azerbaycan,

Türkmen şiveleri ile herkes kendince birtakım şeyleri konuşmaya başladılar. “Müslüman İttifakı”nın varlığını tasdik edip etmemesi, Müslüman vekillerinin kendilerine başka bir fraksiya ve program yapmanın gerekli olup olmadığı vesaire hakkında kim bilir kaç defa toplanıp fikir alışverişinde bulundular, birbirlerine öfkeleniler, (130) fakat kesin bir sonuca varamadılar. Bizim vekil bunlara şaşırıp kalmaktaydı.

Yukarıda anlattığımıza göre, bizim vekil gece saat iki gibi odasına dönüp yattı. Lakin hemen uykuya dalamadı. Türlü fikirlere daldı. Akşam geceki toplantıda meydana gelen olaylar ve sözlerin etkisiyle sinirleri depreşti, onun üstüne bir de “Neva” Caddesinde hiç durmaksızın (135) öteye beriye çarpan araba gürültüleri vekilin uykusunu açtıkça açıyor idi. Sağa, sola kıvrılıp, değişik şekillerde yatarak, uyumaya çalışsa da bu mümkün olmadı. Böylelikle uzunca müddet yattıktan sonra, yerinden kalkıp başucundaki küçücük masada duran saatine baktı: Saat altıya gelmişti ve dışarısı tamamen aydınlık idi. Bir müddet sonra tekrar yatınca, nasıl olduysa da gözü yumulup uykuya daldı. O kadar geç vakitte uyuduğuna göre, kalkması da bu şekilde, saat on birlerde mümkün oldu.(140) Yıkanıp giyindiğinde ve çay içmeye başladığında saat on iki civarında idi.

Vekil üçüncü bardak çayını hazırlayıp önüne koyduktan sonra masadan o günkü gazeteyi alıp okumaya başladı. Biraz okuyunca bardağı eline alıp, çayı birer birer yudumlayarak ve gözünü gazeteden ayırmayarak, sadece elini uzatarak aldığı çıkçıktan biraz yiyor idi. Bu arada “tak” “tak!” diye kapı çalındı. (145) Vekil aniden irkildi. Fakat derhal kendine gelip: “Voyditi” (Giriniz, lütfen buyurun!) diye seslendi. Kapı açıldı. Tamamiyle alafranga güzel giyinmiş ve boyu uzun bir kız gelip içeri girdi ve doğruca vekilin yanına gelerek selamlaşmak için elini uzattı. Ailesinin kim olduğundan bahsetti.

(150) Hiç beklemediği bir anda odasına böyle güzel bir kızın gelmesine bizim vekil biraz şaşırıp kaldı ve bundan dolayı kızın ailesinin kimlerden olduğunu da anlayamadı. Özellikle, böyle bir kızın gelip içeri girdiği esnada kendinin sadece kolsuz bir yelekle oturmasından dolayı utandı ve aynasını çabucak bir kenara, masaya alıp koydu. Kızın elini uzatmasına karşılık vekil de elini uzatarak selamlaştı, kıza yer gösterip oturmasını rica etti. Kendisi de çabucak kapı yanına gidip (155) çivide asılı duran kara kazakiyi alıp giydi. Çok tuhaf şey, kim bu acaba? Buraya niye gelmiştir? diye kim bilir kaç türlü fikirlere dalarak, masanın yanındaki ikinci bir koltuğa gelip oturdu.

Eğer söze başlama işi vekile kalsaydı vekil zorda kalacak ve ne diyeceğini bilemeyecek idi. Lakin bereket versin ki, vekil koltuğa oturur oturmaz kız söze başlayarak:

Siz falan gubirnad²⁰¹ gelen falan isimli vekilsiniz değil mi? (160) diye vekilin gubirnasından ve ailesinden bahsetti. Vekil, çok doğru, diye cevap verdikten sonra, kız yeniden söze başlayıp: Ben tam olarak sizle görüşüp tanışmaya ve sohbet etmeye geldim, vaktiniz müsait ise belki bana çay da ikram edip beni ağırlarsınız diyerek gülümsedi. Vekil pek güzel dedi, ama gitgide şaşkınlığı ve hayreti artmakta idi. Şaşılacak şey. Bu nasıl iş? Kendine bu derece yakın görünen ve teklifsiz şekilde davranan bu güzel kız kimdir? (165) Bu kızla ikisi baş başa otururlarken arkadaşlarından bir Müslüman vekil veya özellikle mollalar gelip içeri girecek olsalar acaba bir şüpheye düşmezler mi? Yeniden vekilin başından bir dakika içinde yüz türlü fikir geçti. Yine de, bir elektrik kuvvetinin tesiri altında hareket etmiş gibi, hemencecik zile basıp hizmetçiyi çağırdı, semaverin ateşini yenilemek ve yeniden temiz bardaklar hazırlamak için koştu. (170)

Kız ise güya kendinin kim bilir kaç yıllık tanıdığı biri gibi, vekil ile teklifsiz bir şekilde konuşmaya başladı. Başından şapkasını alıp, bembeyaz ve ince parmakları ile saçlarını düzeltti. Kızın: Öyleyse nasıl, Petersburg’da kederli değil misiniz, memleketinizi özlemiyor musunuz? şeklinde sorduğu sorusuna karşı, vekil: Ne zaman özlemiyorsun ki, fakat burada iş çok olduğundan (175) özlem ve kederlenmeye vakit kalmıyor, ömür pek çabuk geçip gidiyor, şimdi bu kadar büyük bir sorumluluğu üstüme alınca, halka faydalı olmak için nasıl olsa da elden geldiği kadar hizmet etmek gereklidir, dedi.

Hizmetçi semaveri getirince, vekil çay hazırlayıp bu hanımı masanın yanına oturmaya davet etti. Çay içerken Duma ve orada bulunan Müslüman vekiller hakkında, onların yaptıkları işler ve hazırladıkları (180) programlar doğrultusunda kız, bizim vekile pek çok şey sordu ve söz genellikle Rusya Türkleri üzerine geldi. Kızın Müslümanlar hakkında, çok dikkatli bir şekilde pek çok şey sormasına, Müslümanların, özellikle de Müslüman hatunlarının durumu hakkında pek çok şey bilmesine, hem de Fatıma, Aliye, Nigar, Emine, Hanife, Fehrelbenat, Alimetilbenat Hanımlar gibi yazar ve edibelerin isimleri ile adlandırarak söylemesi bizim vekilin şaşkınlığını arttırmakta idi. (185) Kızın kim olduğunu öğrenmeyi fevkalade arzu etse de, konuşmanın hemen başında bunu iyice soramayınca, bu kadar sohbet edip oturduktan sonra, yeniden dönüp: “Siz kimsiniz?” diye sormaya utandı.

Birer saat oturduktan sonra, kız yerinden silkinip kalkarak gidecek oldu. Kendisini güzel bir şekilde kabul edip Rusya Türkleri ve özellikle Müslüman hatunları hakkında çokça bilgi verdiği için vekile teşekkür etti (190) ve kendinin başka Müslüman vekiller ile

²⁰¹ gubirna: Çarlık Rusyası’nda rayonlar ayırımına kadarki coğrafi birim.

de tanışmak istediğini beyan edip, vekilin boş olduğu vakitlerinde tekrar yanına gelmek için izin istedi. Vekil buna pek memnun olup, kendisini her vakit memnuniyetle kabul edeceğini ve genelde hangi günlerde ve ne vakitlerde boş olduğunu söyledi. Kız da tam bir iyi niyetle vekil ile selamlaşıp odadan çıkıp gitti. Kendinin kim olduğunu ve niçin geldiğini açık olarak anlatmayarak (195) çıkıp giden bu güzel ve akıllı kız hakkında vekil ne diyeceğini bilemeyince şaşırıp kaldı. Ahlsız bir hatun kız olduğuna ihtimal verilecek bir hal yok, çünkü kız kendisini gayet edep ve insaf dairesinde tuttu, ilim ve fikir yönünden de pek çok şeyden haberdar. Müslümanlar hakkında da pek çok şey biliyor fakat buna rağmen bilgi almak istiyor, tekrardan gelmek için de niyetlendi. Yüksa bu Gülnar Hanım mıdır, diye vekilin aklına gelse de, bu gelen hanımın henüz 18-20 yaşlarında (200) olması, hem de Gülnar Hanım'ın güzel Türkçe ve Arapça konuşabilmesi, bu hanımın ise Rusçadan başka bir dil konuşamaması bu ihtimale çok yer bırakmadı. Fakat vekil kıza gönlünü fazla kaptırdı. Kız çıkıp gittikten sonra da onun güzel kıyafeti ve çehresi vekilin gözlerinin önünde canlanıp durmakta idi. Deputat, kızın tekrar gelmesini çok arzu etti, onunla daha yakından tanışıp evlenmeye kadar hesaplar yapmaya başladı. (205) Gerçi vekilin, evinde bir karısı ve iki üç çocuğu var idiyse de, yaşı kırk civarında olduğundan ikinci hatunu almak için evvelden beri niyeti var idi. Vekil olup Petersburg'a gelince bu fikri daha da kuvvetlendi.

Petersburg'dan evlensem de kış günlerinde Duma vakitlerinde burada onunla yaşasam. (210) Tatil vakitlerinde yaz günleri eve dönüp oradaki ailem ile yaşasam bunda ne fenalık var? Özellikle benim eskiden beri okumuş bir kız ile evlenmeye niyetim var idi, Petersburg'da okumuş kızlar var iken, onlardan veya kurslarda tahsil görmekte olan birisini almak da mümkün, o zaman çok daha güzel olur. Eğer Müslüman değilse Nemes(Avusturya) ve Fransız kızları Müslüman olmaya da razı oluyorlar diye işitmişim, (215) işte benim gökte aradığımı Allah yerden verdi, bu kıızı ne olursa olsun elde etmem gerek diye vekil gönlünden pek çok şey hesapladı.

Mayısın 18'inde bizim vekile şehir postası ile bir mektup geldi. Şehirden ya da başka bir yerden mektup beklemediği için, vekil mektubu eline alınca nerden ve kimden olduğunu güya sadece dış tarafından anlamaya çalışıp, zarfı açmayınca üstündeki yazıyı bir kaç kez okudu. Oldukça güzel ve açık bir yazıyla, adresi, adı ve ailesi eksiksiz (220) bir şekilde yazılmış. Marka üstündeki posta mührüne baktı: "S. Petersburg" adıyla mühür basılmış, onun yanında 17 Mayıs tarihi var. Demek ki, mektup Petersburg'da postaya sadece akşam verilmiş. Zarfın bir kısmını yırtıp içindeki kağıdı aldı. Küçük farmatlı posta

kağıdının yarısı üçe bükülüp koyulmuş. Vekil, Türkçe ve oldukça güzel yazılmış bu mektubu okumaya başladı.

(225) “Muhterem... Efendiye. Efendim! Ben Petersburg’da yaşasam da Duma zasidaniyesini görebildiğim yoktur. Burayı bir kere görmek istiyor idim. Mayıs’ın 20’sinde yapılacak zasidaniyeye girmek için bana bir bilet hazırlamanızı rica ederim. Mayıs’ın 20’sinde gündüz saat 12’de ben sizin evinize gelirim, eğer bilet alabilirseniz oradan sizinle birlikte Duma’ya gideriz.” İmza yerine: “Mayıs’ın 15’inde evinize gelip sizinle görüşen kız” diye yazılmış. Başka hiçbir isim ve bilgi yok. (230)

Bu mektubu okuyunca vekilin şaşkınlığı daha çok arttı. Güzel ve düzgün Türkçeyle yazılmış bir yazı! Eğer gerçekten bu yazıyı iki üç gün evvel tanıştığı ve Rusçadan başka bir dil bilmediğini söyleyen bu kız yazdıysa bu kız kim olabilir! Bu bir Rus veya Yahudi kızı olsa böyle Türkçe yazabilir mi? Rus hatun kızları arasında Türkçe bilenleri pek seyrek işitilir. Ha! İhtimal ki (235) bu kız, Türkiye’den gelip Petersburg’da okuyan Ermeni, Rum, Bulgar gibi bir millettendir. Çünkü İstanbul Türklerinin kızları okumak veya oturmak için Rusya’ya gelmiyorlar, bizim Rusya Türklerinin kızları ise Rusça okuyunca kendi dillerini öğrenemiyorlar. Eğer kendi dillerinde okusalar Rusçayı iyi öğrenemeyince derslerden kalıyorlar. Halbuki bu mektubu yazan kızın her iki taraftan da haberdar olduğu şu birkaç satır yazıdan anlaşılmaktadır, diyip vekil türlü düşüncelere dalsa da hemen kendini toparlayıp (240) “Ben bir şekilde bu kızı Duma’ya sokmak için bilet hazırlamalıyım. Gelir, görüşürüz, konuşuruz, kim olduğu anlaşılır, bakalım, ne de olsa bunun sonunda tuhaf sırlar ortaya çıkacağı benziyor, öyle olsa da işi fazla uzatmanın faydası yok, bunu çabucak ele alıp gerekli tedbirleri almak gerek, eğer başka Müslüman vekiller ile de tanışmaya başlarsa, kim bilir neler olur! Evlenmek ayıp iş değil! (245) Şeriat hatunu dörde kadar almak için ruhsat veriyor, böyle olursa işi uzatmanın faydası yok, ben sadece evlenmeye karar vermiş ve kız biraz Rusça tahsil gördüğü için buradaki basit bir tüccarın kızını da istemiş idim, lakin onlardan henüz bir cevap geldiği yok, eğer bu kız ile işimiz olursa o tüccar ağzını açıp kalıversin. Zaten ayıp onun kendisinde. Çünkü Devlet Duması azası onun kızını istiyor, bir hafta oldu hâlâ cevap vermiyor, karşılıklı konuştuk, (250) falan ettik, diyecek olup her zaman vakit geçiriyor. Danış, bin kere danış, ah canım bu kız elime düşse ben sizin yüzünüze de bakacak değilim, ben vekilim, vekilin kim olduğundan sizin haberiniz yûksa da ben onu pek iyi tanırım, ah bu kız, ne kadar da güzeldir! Zayıf da değil, fazla şişman da değil, orta halli, gıdıkları tamamiyle dolgun ve bembeyaz parlıyor, yanakları olgun elma gibi kıpkızıl, (255) eğer bu kızı alırsam vekilliğin faydasını gördüm

diyebilirim. Bu kızın beni bularak yanıma gelmesi de boşuna değildir. Benim evlenmeye niyetim olduğunu işitip gelme ihtimali de var” dedi.

Söz açılmışken şunu da belirtmeliyiz: Duma toplantısını, yani 140 milyon halk tarafından seçilmiş vekillerin “Tavriçeskiy Dvaris”da oturup, bütün memleket halkının saadeti için kanunları düzene sokmakla meşgul olduklarını görmeyi kim istemez? (260) Bugünkü hayatını yüz yıl geriye çekmeye çalışan Purişkiviçler, Kruşivanlar, Krupinskiy, Bobrinskiylerin ve şimdiki hayatını bir kaç yüz yıl öne sıçratma için mücadele eden söz ustalıkları ile herkesin hayretini celp eden Siritelli, Aleksinskiy vesairlerin fasih ve cesurane nutuklarını dinlemeyi kim istemez? Lakin Dumaya vekillerden ve önceden ruhsat almış gazete yazarlarından başkaları her defasında özel ruhsat almayınca (265) giremiyorlar.

Duma zasedaniyesini görmek isteyen kişilere, birinci ve ikinci Duma vakitlerinde, Duma kantslriyasından²⁰² özel bilet verilmekteydi. Bunu almak için önceden yazılmak gerekmektedir. Sıra çabuk gelmiyor, uzun süre beklemek de gerekebilir. Bileti almanın en kolay yolu vekillerin araya girmesidir. Vekillerin her birine Duma tarafından haftada, on günde, sırayla (270) birer bilet veriliyor. Vekiller bu bilete kendi imzalarını atarak diledikleri kişilere vermekte serbesttirler. Eğer vekillerden birer tanıdık adamın olursa o kendine sıra geldiğinde Dumadan giriş bileti alıyor, bunun ile Dumaya girersin. Bu bilet satılmaz, ücretsiz olarak verilir.

Bizim vekile mektup yazarak bilet için ricada bulunan kızın bunları bilmesi mümkündür. Vekil Mayıs ayının 18’inde Dumaya varınca (275) bir bilet alarak hazırladı. Mayıs’ın 20’si geldi ve sabah saat 11’lerde vekil odasının kapısında tak tak diye bir ses işitildi. Beklediği kız gelmiştir diye vekil sevinçle ve tez bir şekilde: Buyurunuz, lütfen buyurunuz, diye cevap verince kapı açıldı. Lakin içeri giren adam beklediği kız değil, belki telgraf taşıyan bir Rus idi.

(280) Makbuza imza atıp telgrafı alarak Rus’u yolladıktan sonra, vekil telgrafı açıp okumaya başladı. Telgraf vekilin kahyasından gelmiş olup: Moskova’dan alıp gönderdiğiniz fabrika kumaşlarınız ulaştı, fakat bir tomar²⁰³ı yanlış çıktı, listede yazılan ürünlerin yerine başka mallar gönderilmiş, kendilerine haber gönderdim, diye yazılmıştır. Malı yanlış gönderdikleri için vekilin Moskova fabrikatörlerine canı sıkıldı ve bu hususta kendilerine bir mektup yazmak için tam oturmuştu ki tekrardan tak tak diye (285) kapı çalındı. Vekilin: Lütfen buyurun diye seslenmesi üzerine kapı açılarak beklediği kız içeri

²⁰² kançılarya: Kalem

²⁰³ kibi: türgek (bohça, paket, tomar, top (kumaş vb.)

girdi ve onun içeri girmesiyle odaya güzel, latif ve hoş bir koku yayıldı. Kız doğru vekilin yanına gelerek halis Tatarca: Merhaba Efendim? diye elini uzatarak selam verdi ve tam bunun arkasından: Ne oldu, Dumaya girmek için bilet buldunuz mu? diye sordu. Hava sıcak olduğundan kız gayet ince gömlekler giymiş, elleri dirseklerine kadar (290) açık olup tombul ve semiz bilekleri tabii halinde görünüyor, uzun ve kalın saçlarını örüp başının arkasına dolamış, onun üstünden hiç çiçeksiz falansız gine gayet latif şapka giymiş ve ondan ötürü baş ve saçlarının güzelliği birtakım kanatlar ve çiçekler, düymeler altında gömülmeyince yüzü doğal halinde görünüyor, biraz terlediğinden ötürü yanakları kızarmış, gözleri hayat dolu. Böyle güzel bir kızı karşısında, yanı başında görmek vekilin hoşuna gitti. (295) Moskova fabrikatörlerinin yazdığı mektuplar unutuldu, elinden kalemi düştü ve: Siz nasılsınız? Bilet var, diyerek güçlkle konuşabildi.

Kız vekilin karşısındaki koltuğa gelip oturunca vekil Dumaya girdiği biletini cebinden çıkarıp kıza verdi, kız da teşekkür etti. Birazdan ikisi birlikte Dumaya gidecek olup (300) ordan burdan söze başladılar, vekilin ilk sözü: “Hanım efendi, afedersiniz, ben sizin kim olduğunuzu fevkalade bilmek istiyorum. Siz her gittiğinizde benim hayret ve şaşkınlığımı çekiyorsunuz, rica ederim, söyleyiniz” dedi. Kız gözlerini kısıp tebessüm ederek güldü ve: “İşte ben sizin kim olduğunuzu sizden sormadan bildim, siz de beni öyle biliniz” dedi ve bunun ardından: Yok, yok, şaka yaptım, ben anlatmayınca benim kim olduğumu bilemezsiniz, (305) biz gizli kızlardanız, siz sormayınız, bir müddet sonra kendim söylerim, dedi. Tebessüm ederek güldü ve: Ne oldu? Şaşkınlığınız tekrardan arttı değil mi? dedi. “Gizli kızlar” sözünü işitince vekilin gönlünden kim bilir neler geçti, biraz korktu, lakin kızın güzellik ve letafeti vekili mıknaatıs gibi kendine çektiğinden ve bu kız hakkında gönlüne kim bilir nasıl sevinçli ümitler düştüğünden kızın her sözüne itaatten başka bir şey yapamıyor (310) ve hiçbir söz diyemiyor idi. Genellikle hatunlara ve özellikle de böyle melek gibi güzel kızlara karşı söz söylemeye ve onların istedikleri şeyleri icra etmelerine müsaade etmemek kimin elinden gelir!.. Zaten dünyanın bütün hayat ve ziynetinin yalnız hatunlardan ibaret olduğunu kim inkar edebilir? Kadınlar ve kızlar yeryüzünün melekleridir. Erkeklerinin dünyada bu kadar sıkıntı ve zorluklara tahammül etmeleri (315) sadece kadınlar sayesinde hafifler ve unutulur. Şimdi hatunların bu kadar güzel ve bu kadar latifi olan bu kızın karşısında kim etkilenmez? Bir erkeğin böyle güzel bir kızın gözlerine ve bakışına esir ve kurban olmaması için taş yürekli olması gerekir! Bu kız ile konuşurken vekilin yürek atışını ve göz hareketlerini görseniz vekilin kafasında nasıl fikirler dolaştığını kendiniz de biraz sezerdiniz.

(320) Saat bir olduğunda vekil ile kız birlikte çıkıp Dumaya gittiler. Vekil fayton çağırarak olmuştı, lakin kız “Konka” ile gidelim, ihtimal ki orda başka vekillerle de karşılaşırız, onların Dumaya ne şekilde geldiklerini görmek ilgimi çekmektedir, dedi. Vekilin amacı arabada kızla yakın bir şekilde oturarak gitmekti. Kız da güya bunu sezmiş gibi konka ile gitmeyi teklif etti. Kız başka bir çare yok diyecek oldu. Nevskiy prespiktin Nikolayevskiy Garına (325) doğru giderek, bura vasıtasıyla gelen “Znaminskiy” sokağına kadar yürüyerek geldiler. Ordan Tavriçeskiy sarayına konka gidiyor, bunlar geldiğinde hareket etmek için hazır duran bir konka vardı. İkisi birlikte buraya girip oturdular. Nevskiy prospiktin bu başından Tavriçeskiy sarayına kadar arabacılar 25-30 tiyin²⁰⁴ alıyorlar. Konka ile gitmenin ücreti ise yalnız 6 tiyindir.

(330) Bizim vekil ile kız bindiğinde konkada pek çok adam vardı. Bunlardan bazıları koltuk aralarına çantalar kısırmışlar. Konkaya girince bizim vekil üç dört kişi ile selamlaştı. Bunlardan birisi kısa boylu, seyrek ve az sakallı, sıkışık gözlü, üstüne beyaz kazaki giymiş, başında kenarına ince bir kama takmış, yeşil kadife taşlı börk, onun altında arka taraftan kızıl fes görünmekte idi. İkincisi üstüne ak kazaki, başına kara fes (bunu Türkiye’de (335) bazı Hıristyanlar da giyerler), üçüncüsü üstüne yine beyaz kazaki, siyah pantolon, başına kenarları ters yüz edilmiş dar kaplanmış tula börk, dördüncüsü başında tepesi dar, ağzı geniş uzunca beyaz börk, üstüne gök mavisi cilen²⁰⁵ giymiş ve onun altından çapan²⁰⁶ giyip, ipek mendil ile beline bağlamış, ayağında yeşil çizme ile büyük ökçeli keviş²⁰⁷ vardı.

Bizim vekil kendi yanına oturan kızın kulağına doğru yaklaşarak işte bunların birincisi (340) Aknulla Oblastından Kırgız vekil Koşçıgolof. İkincisi Vyatka gubernasından Müslüman vekili imam ve ahund Mesudof, üçüncüsü Simbir gubernasından Müslüman vekili İmam Necmetdinof, dördüncüsü Taşkent’ten Sart vekili Kariyif, dedi. Kız pek meraklanıp bunları birer birer gözden geçirdikten sonra, vekilin kulağına yaklaşarak: “İmam Mesudof ile İmam Necmetdinof’u Duma’nın seçim döneminde, telgraflar sosyal devrimci (rivalyutsiyonir) fırkasındandır (345) diye haber vermişler ve burada onları “Müslüman ittifakı”na karşı çıkıyorlar ve ondan ayrılarak kendilerine üç kişilik bir parti kuruyorlar şeklinde konuşuyorlardı, onlar bu adamlar mı? diye sordu. Buna karşı vekil: Ben onların hangi partiden olduklarını bilmiyorum, lakin Müslüman ittifakından ayrıldılar, onlara düşmanlık ediyorlar ve İmam Necmetdinof Müslüman

²⁰⁴ tiyin: “Sum”un yüzde biri değerinde para, kuruş.

²⁰⁵ cilen: Genişçe dikilen ve paltoya benzer eski bir kıyafet.

²⁰⁶ çapan: Cübbe gibi uzun ve bol kesimli bir kıyafet.

²⁰⁷ keviş: Yumuşak deriden dikilen konçsuz ayakkabı.

gazetelerinden birine mektup yazıp: Ben Kuran partisindenim, (350) demiş idi, dedi. Kız Müslüman imamlarının milliyet hissinden mahrum olmalarına, ittifaka karşı gelmelerinin anlamsızlığına çok şaşırdı. Bizim vekilin böyle yabancı bir kız ile birlikte oturmalarına ve kulaktan kulağa konuşmalarına yukarıda adı geçen vekiller şaşırp, bunlardan bir de gözlerini alamayınca onlara bakıp duruyorlardı.

Konka hareket edince ilk olarak “İznaminskiy”(Znamenskiy) Sokağı boyunca ilerledi. Bu sokak çok güzel (355) ve oldukça muntazamdır. Bir başından diğer başına daimi surette konka işleyip durur, iki tarafında büyük mağazalar, üçer dörder katlı gayet büyük binalar var. Dumaya yakın ve ulaşımı kolay olduğundan vekillerin pek çoğu bu sokakta oturuyorlar ve Müslüman fraksiyasının da birinci katı bu sokağın 6 numaralı binasının 21. dairesinde idi.

(360) Kız kol çantasından küçücük bir defter alarak bazı şeyler yazdı. “Znaminskiy” sokağının başına kadar gidince konka durdu, aktarma oldu. Dumaya gidecekler bundan inerek başka konkaya bindiler. Znaminskiyden gelen konka dönüp başka tarafa gitti. Dumaya gideceklerin bindiği konka “Kirpiçny” Sokağı boyunca gitti. Bu sokak Znaminskiy’e bakıldığında daha çirkin olup bir tarafında çok sayıda askerî karargâhlar, onların içlerinde (365) ve kapı önlerinde askerler görünmekteydi. Bu sokak boyunca bir müddet gidince konka dönerek “Potemkinskiy” Sokağına girdi. Bu sokağa girince tâ köşeden başlayıp sağ tarafta sokağın sağ ve sol tarafında büyük bahçe, bahçe boyunca uzakta büyük binalar ve birisinin üstünde büyük bir kubbe göründü.

Vekil yanındaki kıza bunları göstererek, bu bahçelerin Tavrida Sarayı (370) (Tavriçeskiy dvorets) bahçeleri ve şu uzakta görünen kubbeli binanın Tavariçeskiy dvorets binası olduğunu söyledi. Kız da: Bilirim, bilirim: Hatta bu yerlerin tarihi hakkında birkaç şey okuduğum vardır diye cevap verdi.

Vekil ile kız konkada gidedursunlar. Eğer okumaya üşenmezseniz yeri gelmişken biz Tavrida Sarayı (Tavriçeskiy dvorets) hakkında bir miktar bilgi vererek (375)devam edelim.

Bir zamanlar evvel bu sarayda zengin, refah içinde yaşayan ve keyifli adamlar tarafından gayet büyük ziyafetler, tantanalı ve azametli balolar verilmekte ve danslar icra edilmekte olup, bu yerler keyif ve safa yerleri idi. Şimdi ise bu sarayın içinde mazlumların âhı, hürriyete susamış kişilerin feryadı, kaç asırlardan beri hadsiz hesapsız cebirler ve kahırlar altında (380) ezilip gelmiş halkın kalplerinin derinliklerinden ve can damarlarından çıkan hüznün ve kederleri, insanın kalbini etkileyen sesleri işitilmektedir.

İşte bu Tavrida Sarayının çevresindeki, vaktiyle bir takım esirler tarafından dikilmiş olan, koyu ve gölgeli ağaçlardan ibaret bahçe şimdilerde halkın vekillerinin istirahat ve gezinti yeridir. Şimdiki “Tavrida” Sarayının bulunduğu yerde vaktiyle knaz Potomkin’in evi var idi. (385) İkinci Yekaterina’nın hükümeti zamanında, Kırım’da Tatar Hanlığı yıkılıp, Kırım Rusya’ya ilhak edilince, bunun verdiği mutlulukla Yekaterina’nın emri ile 1783 yılında mimar “Istarof” tarafından Potomkin’in evinin bulunduğu yere “Panteon” tarzında gayet güzel bir saray inşa edildi ve “Tavriçeskiy dvorets” tesmiye olundu. Sonra bu saray, Kırım’ı Rusya ile birleştirme hususunda çok hizmet gördüğü için kendisine “Tavrida Knazi” unvanı verilen Potomkin’e hediye edildi. (390)

Bu sarayın önceden inşa edilmiş ve genel görünümü ve cephesi günümüze kadar korunarak ulaşmış olup, yüksekliği altı sajin²⁰⁸ kadardır. Hediye edip verdikten sonra İkinci Yekaterina knaz Potomkinden bu sarayı dört yüz altmış bin soma yeniden satın almıştır. Fakat 1791 senesinde knaz Potomkinden “Yas” (Yassı) Muharebesinde galip olup geri döndükten sonra, başka pek çok (395) mükafat ve hediyeler cümlesinden olarak, Yekaterina bu sarayı yeniden knaz Potomkin’e hediye etti.

1791 yılının 28 Şubat’ında knaz Potomkin “İsmail” şehri fethinin verdiği mutluluktan bu sarayda büyük bir kutlama yaptı ve bununla beraber, kendisine Yekaterina tarafından hediye edilmiş bu Saray’a taşınmasından dolayı bir ziyafet tertip etti. İmparatoriçe Yekaterina ise Potomkin’in (400) bu ziyafetine bizzat kendisi gelmekle büyük bir iltifat gösterdi. Potomkin tarafından verilen bu ziyafet gecesini “Bin Bir Gece” hikayesinden tasvir edilen hayalî gecelere benzetmek mümkündür. Bu gecede Tavrida Sarayında 140 bin fener ve 20 bin balavız mumu yakılmıştır. Petersburg’da ne kadar balavız mumu varsa hepsi de alınmış ve tekrar yenilerini almak için Moskova’ya hususî adamlar gönderilmiş. İşte bu gecede yakmak için satın alınan balavız mumlarının miktarı 70 bin som olmuştur. (405) İpekler ve atlaslara gömülmüş, elmaslar ile süslenmiş hatunlar ile beraber, bu gecedeki misafirlerin toplamı üç bin kişiyi bulmuş.

Bahçenin bir köşesinde, üstü piyale ile kaplanmış büyük “Kışlık bahçe” sanat ve ziynetin bir mucizesi haline getirilerek, güzel kokulu güller ve yaseminler dikilmiş ufak ağaçlıklar (410) arasına bülbül ve her türden ötüşen kuş yuvaları kurulmuş, bu kuşların ötüşleri bütün bahçede yankılanmıştır, ağaçlar arasında insanların gözüne görünmeyen yerlere, güzel kokular çıkarması için özel olarak yakılan şeyler yerleştirilmiş ve hoş sulardan ibaret çeşmeler etrafa su serpmişlerdir.

²⁰⁸ sajin: Üç arşına denk bir ölçü birimi.

Bu kutlamadan sonra 1791 yılının Temmuz ayında, İmparatoriçe Yekaterina knaz Potomkin'e kendisine kızakla (415) ziyarete gelmek istediğini bildirmiş. Rivayetlere göre: Potomkin, Tavrida Sarayına kadar olan bütün yola şeker ve ağı döktürmüş ve bu sebepten Yekaterina hakikaten kızakta gelmiştir. Bundan iki ay sonra, knaz Potomkin Rusya'nın güney tarafına gitmiş ve 5 Ekim 1791 tarihinde burada vefat etmiştir.

Potomkin öldükten sonra bu saray hazine mülküne alınmış. 1797 yılında İmparator Birinci Pavel (420) zamanında bu saray atlı hassa alayına verilmiş, içindeki mobilyaları da bu zamanda henüz yeni inşa edilmiş, Mihail Şatosuna götürülmüş. İmparator Pavel'in vefatı sonrasında İmparator Birinci Aleksandır'ın emri ile 1802 yılında bu saray tekrar önceki haline getirilmiş. 1817 yılında Prusya kralı Üçüncü Fredrik Vilhelm'in Rusya'ya geldiği zaman Tavrida Sarayında yaşamış ve aynı yıl Rusya'ya gelen başka birkaç ecnebi Prensler de (425) bu sarayda misafir olmuşlar.

Saray onarıldıktan sonra burada Birinci Pavel'in dul kalan karısı ve "Karamzin" in hamiyesi olan İmparatoriçe Mariya Fedorovna yaşamışlar ve Birinci Aleksandır'ın davetine binaen Rusya'nın malum tarihçisi, mezkur "Karamzin" de son yıllarını Tavrida Sarayı'nın figillerinden birinde geçirmiş ve 1826 senesinin 23 Mayıs'ında burada vefat etmiştir. (430) Şimdi yeniden düzeltilip ve içine mebuslar için koltuklar dizilerek bu hale getirilerek "Parlemint" binası yapılmıştır.

Şimdi gelelim bizim vekil ile kıza:

Konka Potomkinskiy Sokağından gelerek "Şpalerniy" sokağına kıvrıldı. Sağ tarafta köşedeki Tavrida Sarayı bahçesinin içinde, üstü piyale ile kapatılmış büyük "Kışlık bahçe" görünüyordu. (435) Ondan sonra yine sağ tarafta, yol boyunca boydan boya, Tavrida Sarayına bağlı birtakım binalar kalmakta idi. Şpalerniy Sokağı ile biraz gelince, konka doğrudan Tavrida Sarayı'nın kapısına ulaştı. Vekil ile kız konkadan inip sarayın sokak tarafındaki üç kapısından ortasındakinden girdiler.

Sokak boyunca pek çok uzunluklarda, granit taşından yapılmış alçacık çit duvar, üstünde demir parmaklık (440) çitin iki başında at arabası ile girmek için iki kapı ve ortada da yaya olarak girmek için küçücük bir kapı var. Sokak boyunca uzayan çitin iç tarafında saraya kadar büyük bir meydanlık ve onun ortasında da bahçe bulunmaktadır. Orta kapıdan yürüyerek girecekler bu bahçe boyunca geçerek doğruca sarayın kapısına doğru varırlar. Sarayın içine girilen kapının yanında gayet büyük ve azametli altı tane ağaç direkler var.

(445) Bizim vekil ile kız bu direkler arasında durarak Duma'ya gelenleri bir müddet seyrettiler. Duma'da vekillerin toplandığını görerek bunlardan başka bir kaç kişi daha var

idi. Paltosunu eliyle tutan kadit²⁰⁹ Rudiçef gelerek Duma'ya girdi, arabaya oturmuş biçimde tam kapı dibine meşhur Kruşivan gelip durdu, etrafa bakınanlar birbirine işaret ederek dikkatli bir şekilde baka kaldılar. Alttan, sarmış çizgili bişmeti²¹⁰ görünen ve üstüne asker elbisesi, (450) başına büyük deri börk giymiş, Zakaspiyskaya²¹¹ oblast vekili Mahtum Kulıhanof gelip içeri girdi. Başına kıvılcık fes giymiş, Ülfet muharriri Reşid Efendi, kapının kenarındaki nöbetçiye kendi resmi yapıştırılmış halde elindeki muhbirlik biletini göstererek içeri girdi. Uzun cübbeli, kara börklü, Ufa vekili İmam Hesenof geldi. Hepsinin de elinde el çantaları var, hepsi de kibirli bir şekilde gelip Duma'ya girdiler. Bu gerçekten çok güzel bir manzardır, bunu görünce (455) Duma'ya ve vekillere karşı insanın muhabbeti daha ziyade artar, hürriyet ve adalete kavuşma ümitleri daha çok artar, bu adamlar hürriyetin canlanarak dünyaya çıkan birer timsali gibi görünüyordur. Birazdan mükemmel bir otomobil ile bir kişi gelip durdu ve elindeki bileti göstererek Duma'ya girdi. Bu adam İngiltere'deki "Deyli Tiligraf" gazetesinin muhabiri idi. (460) Taşıma işini otomobili kullanan güzel giyimli bir genç delikanlı yaptı. Otomobili bir kenara götürüp bıraktı ve o da ağaç direklerin arasına girip vekillerin toplanmalarını seyretmeye başladı, Rus giyimli ve başında şapka varsa da şapkasının altından kıvılcık kelepüşünün bir kenarı görünmekte idi. Bu şoför bizim vekil ile kızın yanlarında durduğu için onların Tatarca konuştuklarını işitince "Siz kimsiniz?" diye (465) söze başladı. Vekilin: "Kim olduğumuz sizi neden ilgilendiriyor? Yoksa bir işiniz mi var?" demesine karşılık: "Yok, öylesine söyledim. Ben işte şu girip çıkılan angličanda²¹² şoförüm, Nijgarod gubernasındanım" şeklinde gereksiz sözler söyledi.

Saat ikiye yaklaştığında vekil Duma'ya girecek olup kız ile vedalaştı. Kız uygun bir zamanda tekrar vekilin yanına (470), onun dairesine geleceğini beyan edip kapının yanından uzaklaştı. Çünkü Duma toplantısını seyrederek özel bilet ile girecekler için tamamen başka yerde ikinci bir kapı vardır. Kız bu kapının önünden çıkıp tekrar sokak boyunda olan başka bir kapıya gitti. Kapının önünde nöbetçi askerlere biletini gösterip Duma'ya girip gitti.

İkinci Duma'nın dağıtıldığı haberi evvelden beri konuşulmakta idi. Mayıs'ın yirmilerinden (475) sonra bu haberin gerçekliği gittikçe kuvvetlendi. Her gün: Duma dağıtılacak ve seçim kanunu değiştirilecekmiş şeklinde türlü haberler duyulmaya başladı

²⁰⁹ kadit: 1. Eskiden Rusya'da askerî lise öğrencisi. 2. Zadehan bölüğüne girmiş genç asilzade. 3. Kadet Partisinin üyesi.

²¹⁰ bişmet: Tatarlar ve başka Türk kavimlerinde giyilen pamuklu kumaştan ceket.

²¹¹ Zakaspiyskaya oblast: Bugünkü Türkmenistan.

²¹² Angličan: İngiliz.

ve muhalefet taraftarı gazetelerde Duma'ya ve hürriyetperverlere saldırılar günden güne arttığından, vekillerin de gönülleri huzursuzlanıyor, ellerinden bir şey gelmiyor, kafaları çalışmıyor ve son günlerde fraksiya zasedaniyesine muntazam olarak devam etmemeye başlıyorlardı. Fraksiya zasedaniyesine gelseler de çoğunlukla Dumanın dağıtılmasından konu açılarak başka bir iş yapamayınca dağılıyorlardı. (480)

Mayıs'ın 25'inde Puşkinskiy Sokakta, 9 numaralı evde Müslüman fraksiyasında gayet önemli bir meclis toplanmış olup, vekilleri, başkalarını, hatta "İttifak"ın idare-i merkeziye azalarını dahi buraya sokmadılar ve hangi konuda konuşup, neye karar verdiklerini de bu vakitte ifşa etmediler. Sonradan işitilen haberlere göre: Müslüman vekilleri (485) bu mecliste, Duma dağıtıldığı taktirde ne yapılması gerektiği konusunda müzakere etmişlerdir. Bu konuda çokça ve uzun süre konuşulmuş olup farklı fikirler beyan edilse de bir neticeye varılıp karar verilmesi epey zor olmuş. Müşavere edilip, konuşulup, tartışılıp sabah saat üçlere kadar vakit geçirdikten sonra verilen karar şundan ibaret olmuştur: "Eğer bu ikinci Dumanın feshedilmesi hükümet tarafından Dumanın içinde ilan edilirse hemen Dumadan çıkılacak, (490) eğer Dumanın dışında ilan edilirse çabucak Petersburg'dan çıkılacak ve herkes kendi vatanına geri dönecek".

26 Mayıs Cumartesi günü Dumada zasedaniye oldu. Dumanın feshedilmesi hakkında hükümet tarafından resmî ilan filan olmasa da feshedilme ihtimalinin gün geçtikçe arttığı anlaşılmakta idi. Bizim vekil bu cumartesi günü Dumadan dönünce tek başına çay içti. Keyfi yok idi. (495) Çaydan sonra gazete okumak için niyetlenip otursa da içi sıkıldığından okuduğundan hiçbir şey anlayamıyor idi. Duma feshedilecek olsa Petersburg'dan çabucak gitmek gerekir, aldığımız karar bu şekilde idi, diye kendi kendine söylenip gereksiz eşyalarını toplamaya başladı. Valizini açıp odanın ortasına koydu ve bunun içine ufak tefek eşyalarını yerleştirmeye başladı. "Tak tak" diye kapıya vuruldu. Lütfen buyurun, içeri giriniz diye vekilin seslenmesiyle kapı açıldı (500) ve yukarıda bahsi geçen kız içeri girdi ve vekil ile selamlaştıktan sonra bir koltuğa oturdu. Kızın aniden gelip içeri girmesiyle vekil bir müddet afalladı ve çabucak valizini kapatıp odanın bir tarafına koydu.

Kız Mayıs'ın 20'sinde Duma toplantısını çok güzel bulduğunu söyledi ve toplantıya girmesi için bilet bulmasından dolayı vekile teşekkür etti. Bunun üzerine söz yine Duma hakkında devam edip onun feshedilmesiyle (505) ilgili haberler konuşuldu. Kız tekleyip: Yoksa siz gitmeye hazırlanıp valizinize eşyalarınızı mı dolduruyordunuz? deyince vekil birden bire ne diyeceğini de bilemeyip biraz kızardı, bu da olmalı, bu da olmalı, dedi. Kız yeniden söze başlayarak: "İhtimalki Duma feshedilir de siz gidersiniz, eğer o olmasa da

ben çabucak Petersburg'dan gideceğim, bundan sonra sizle ya görüşebiliriz, ya görüşemeyiz, ben size kim olduğumu (510) söylemek için zaman tanıdım, bu sözümü gerçekleştirmek için geldim, lakin sizin vaktiniz var mı? Gidecek yeriniz yok mu? Tam bu esnada başka bir adam gelip bizim sözümüzü kesmesin mi? Çünkü muhtemelen benim sözüm uzun süre dışarıdan duyulmuştur” dedi.

Gerçi bugün akşam saat 10'da fraksiya zasedaniyesi olacaksa da vekil kendisinin hiçbir yere gitmeyeceğini, kızın sözlerini memnuniyetle dinleyeceğini ve yabancı (515) birinin gelip konuşmayı bozmaması için, kendini sorarlarsa “Vekil evde yok” demesi için kapıcıyı tembihledi ve tam da bunun arkasından zile basıp hizmetçi Rus kızı çağırdı, yeniden semaver hazırlamak ve gelecek olan olursa kendinin evde olmadığını söylemesi için kapıcıyı tembihlemek için koştu.

Şimdiye kadar hatun kız ile buluşması bilinmeyen vekilin yanına bu kadar güzel bir kızın gelip (520) gitmeye başlamasına evvelden de dikkat eden hizmetçinin şüphesi gitgide arttı, “Ha, işler ilerlemiş! diyecek olup hafifçe gülümseyecek “oldu” diyerek çıkıp gitti.

Hizmetçi çıkıp gidince kız bu şekilde yeniden söze başlayarak şöyle dedi. “Ben Kasimof taraflarından bir Müslüman kızım. Eskiden oturduğumuz yerde gimnaziyada tahsil görüp diploma aldım. Şimdi ise burada, (525) Petersburg'da “Ulum-ı aliye”²¹³ dersleri okuyorum, babam tüccardır. Ne yazık ki hiç bir düzenli mektepte tahsil görmemiş. Lakin kendi istidad ve kabiliyeti ile marifetli insanlarla birlikte hareket etmesi neticesinde güzelce fikir ve bilgi sahibi olmuş, yeteri derecede Türkçe ve Rusça bilir. Okumayı çok sever, çok okur; en çok zevk aldığı şey okumak ve matbuattır. Annem gençken kendi dilinde azıcık okuyup yazacak olsa da (530) babamın etkisi onlara da sirayet etmiş, annem okumaktan çok keyif alır olmuş, annemin de fikri güzel terakki etmiştir. Belki bu sözlerin sizin için çok önemi yoktur. Lakin kim olduğumu anlatacağım için şu anda bunlar hakkında bir miktar malumat verme gereği gördüm. (Vekil: “Estağfurullah Efendim, anlatınız, anlatınız, dikkatli bir şekilde dinliyorum) işte ben böyle bir ana babanın çocuğuyum.

(535) Babam, Rus mektebinde ilim ve fen tahsili almamı istese de oraya girmeden önce kendi dil, alfabe, din ve itikadımızı öğrenmemi istemiş. Bunun için de sekiz dokuz yaşlarımda beni Türkçe okutmak için evimize bir muallime getirmiş. Bu muallime iki üç yıl beni okutmak için uğraşsa da ben ondan çok şey öğrenemedim, ya da o bana öğretemedi. İşte böyle yetişip, eğitim düzenlerini, ders kitaplarını, (540) muallim ve

²¹³ ulum-ı aliye: Gramer-sentaks gibi başka bilgilerin öğrenilmesine yarayan bilgiler.

müdürrislerimizin ahvalini, kısaca, Müslüman dünyasını tanıdıkça anladım ki: O biçare babamın Rus mektebine girince bir iki yıl içinde bana öğreteceği şeyleri öğretmek için onar, on beşer yıl medresede yatmak az gelirmiş. Çünkü pek çok yıl medresede okuyup mezun olan şakirtlerin kendi dilimizi bile doğru dürüst okumayı, yazmayı, İslam dinini iyice öğrenemediklerini görüp şaşırıp kaldım. Her ne ise ben gimnaziyada (545) derse başladım. Dersden eve dönünce, boş vakitlerimde, ata anam bana her vakit bizim Müslüman ve Türk olduğumuzu, İslam dininin gayet yüce, akıl ve hikmete muvafık, insanoğlu için en ziyade saadete vesile bir din olduğunu, Türk milletinin şan ve şerefli ve alicenap bir kavim olduğunu, Türklerden ve genellikle Müslümanlardan bir çok âlim, bilgin, edip ve şair yetişip medeniyet ve maarife hizmet ettiklerini, (550) bugün aynı dil ile konuşan kan kardeşi kırk milyondan fazla “Türk” halkının varlığından söz ediyorlar ve bende onların sözlerini dikkat ve muhabbet ile dinliyorum. Bununla beraber gerek ana dilimizde ve gerek Rusçada bulunan birtakım edebi ve ilmi risalelerin mütalaasından kayıtsız kalmıyor idim. Gimnaziyanın son yıllarında, tatil döneminde, babam ve annemle bir sene Kafkasya’ya Ermeniler ve Gruzınların terakki ve marifetlerini, gençlerin milletleri için nasıl çalıştıklarını, (555) papazlarının aydınlık fikirli, milletini seven hamiyetli adamlar olduğunu mekteplerinin düzenli, matbuatlarının gelişmiş olduğunu görerek çok ibret aldım ve etkilendim.

Gimnaziyayı bitirdikten sonra tekrardan daha fazla okumam veya tahsilime ara vermem için, eğer okuyacak olursam, istersem Rusya’da istersem Zagranitsa’da okumam için babam bana izin verdi (560) ve tahsilim için para vermekten çekinmeyeceğini söyledi. Gimnaziyada okuyan mektep arkadaşlarımdan çoğu gimnaziyayı bitirince kurslara devam etmek, yüksek mekteplere girmek hevesinde oldukları gibi tabi bende bu düşüncede idim. Gimnaziyayı bitirdiğim yıl tekrar babam ve annem ile tatil yapmak için Kırım Yalta’ya gittim. Orada aydın genç bir Müslüman ile tanıştım. Bu adam da bizim gibi Yalta’ya Rusya’nın içinden tatil için gelmiş bir zat olup, (565) ilim, fikir ve hamiyet sahibi idi. Bu adam ile ilk tanışmam bir bahçede tesadüf eseri olsa da sonra onu babam ve annemle de tanıştırdım. Böyle namuslu ve akıllı bir adamın sohbetinden hepimiz çok memnun kaldık.

Bu adam bize genel olarak dinler ve özellikle de İslam dini hakkında, onun hikmet ve felsefesi hakkında pek çok şey anlattı. Milliyet meselesinde ve özellikle bizim Türk milletinin (570) geçmişi, bugünü ve geleceği hakkında tamamen yeni sözler, yeni fikirler işittik. Türk ve Tatarların şanlı tarihleri, kuvvetli ve şevketli hükümet ve saltanatları olup geçtiğini, İslam dininin Arabistan yarımadasındaki bir kumluk sahradan yayılmaya başlayıp bütün Afrika, Asya, Avustralya’ya kadar yayıldığını ben mektepte okumuş olsam

da, Müslümanlık tahrip edilmeden önce Müslüman kadınların (575) büyük hak ve hürriyetlere sahip olduğunu, onlar arasından muharrire, edibe, şaire, şeyihe ve müderriseler yetiştirdiğini, karşılıklarına üçer beşer yüz talebe toplayıp ders okuttuklarını, tahsilini bitirenlere diplomalar verdiklerini, vatan ve millet için erkeklerle birlikte savaşımlara gidip onlara cesaret ve kuvvet verdiklerini, şariat-ı İslamiyenin hatunlara her türlü meşru ticaret, sanat ve hüner ile uğraşmaya müsaade verdiğini, hatunların kendi adlarına (580) senet vermeyi ve almayı tasvip ettiğini, kısaca: İslam dininin en geniş ve en özgürlükçü kanun ve kaidelerden oluştuğunu insanlara fevkalade rahatlık ve saadet verdiğini başlı başına açık bir şekilde ilk kez işte bu adamdan işittim.

Ben bu adamdan böyle güzel sözler işitip seviniyordum, fakat şimdiki halde, bütün yeryüzünde (585) Müslümanların derin bir karanlığa battığını, kalan bir iki hükümet bölümlerinin de tamamiyle inkıza yüz tuttuklarını, Müslümanlarda ilim, marifet ve fen, ticaret, hüner ve sanayi olmadığını, dini lider ve ulema adındaki kişilerin fikirlerinin dar, manasız ve faydasız taassuplarının çok olduğunu, hele Müslüman hatunlarının tamamen cehalet ve esaret altında ezilip kaldıklarını, Müslüman ulemasının, şariat adından (590) bunlara okuma yazma öğretmeye yanaşmadıklarını, hüner ve sanat bilenlerin doğru olmadığını söyleyenleri ve bugün müslüman hatunlarının çalınıp kaçırılan tavukları gibi, evlerinin karanlık köşelerinde sadece perde arkalarında terbiye edilmeleri mektep ve medrese talebelerimizin hiç bir işe yaramadıklarını, ıslah da edilmediklerini vesa'ir birçok şayan-ı teessüf hallerimizi görüp çok şaşırıp hayretler içinde kalıyor idim. Bu adamın söylediklerine (595) göre: İslam en yüce bir din, Türkler en kabiliyetli ve iyi bir halktır. Ama tatbikata bakarsan Müslümanlar en aşağı, en çaresiz ve Türkler en güçsüz, en tembel ve en mutaassıp bir halde bulunurlar. Acaba bunun sebebi nedir? Ben bu konuyu düşünüp, sebeplerini araştırıp epey vakit geçirdikten sonra, kendim keşfedemediğim için, bahsi geçen adama sordum. Önce pek kısa cevap verdi ve şöyle dedi: “Şimdi İslam dini bozulmuş, (600) hakiki İslam ruhu bitmiş, bugün İslamiyetin pek çok yerleri Mecusilik’e yaklaşmış, bundan dolayı bu günde kendilerine Müslüman diyerek hareket eden milletler dilese hangi nesilden ve dilese hangi cinsten olursa olsun, alçaklık ve tükenmişlikte, cehalet ve esarettedirler ve İslamiyet önceki ruhuna, önceki saf haline geri dönünceye kadar böyle olacaklardır, bunun için de bugünkü aydınlarımızın en birinci vazifeleri: İslamiyeti, üstüne konan çer çöplerden, lüzumsuz şeylerden ve toz topraktan temizleyip evvelki (605) safiyetine geri döndürmeye ve “din” haline getirmeye çalışmaktır, şimdiki ulema, ruhani, şeyh ve müderrisler kendileri de İslamın esaslarından ve ruhundan, tabiatın sırlarından mahrumdurlar. Böyle olunca onlardan ne beklemek gerek? Onların bu derece

dar fikirli, mutaassıp ve zahir perest olup, her türlü fikri ve akli ilerlemeye karşı çıkacakları tabii bir haldir.

(610) Yöneticiler halkın gideceği yolu belirlemiyor, halka yol göstermiyor, halkı faciaya sürüklüyorlar.

Bu adamdan böyle sözler işitmek benim zihnimde yeniden pek çok şey uyandırdı. Bundan sonra, ben Müslümanların hilafet makamı ve Türklerin en ileri padişahlıkları olan İstanbul ve Türkiye'yi, oradaki Müslümanları gidip görmek için heveslenerek, (615) bir ay durup dönmek niyetiyle Yalta'dan doğru İstanbul'a gittim. İstanbul'da az duracak olduğumdan, gittiğimde çabucak oradaki ilim ve marifet ehilleri, fikir ve kalem sahipleri ile tanışmaya çalıştım. İstanbul'daki muharrireler, edibeler, şaireler ile görüşünce edebiyat, İslami ilimler ve millî fikirlerden fevkalade bir surette mahrum olduğumu anlayarak üzüldüm. Fakat kuru üzümle iş (620) olmayacağından, ata analarımla haberleştikten sonra, İstanbul'da bir ay değil, belki bir yıl kalmaya ve Türk dili ile edebiyatını öğrenmeye, derslere başlandığında kızlar mektebindeki ders verme düzenlerini görmeye karar verdim.

Bir taraftan Türk hanımlarının edebi muharrireleri ile çoğu zaman karşılıklı görüştüm ve özel bir hoca tutup Türkçe dil ve edebiyat dersleri aldım. Kızlar için olan ilkokul, ortaokul (625) ve kız öğretmen mekteplerine giderek ders ve öğretim düzenlerini gördüm. Diğer taraftan ise bir Fransız hanımdan Fransızca öğrendim. Fransız muallimesine benimle birlikte okumak için devam edenler arasında en çok Ermeni kızları olup, Rum ve Bulgar kızları da vardı. Türkiye'deki bu yabancı milletlerin çocukları ile görüşüp tanışmak bana pek çok ibret verdi. "Milletle hizmet etmek", "Millet için doğmak", "Millet için yaşamak", "Millet için ölmeler" in (630) anlamlarını burada güzelce anladım. Avrupa'ya baktığımda Türkiye hükümeti ve Türklerin çok geride olduğunu görsem de, oradaki Müslümanların fikri ve ilmi ilerleme bakımından Rusya'daki Müslümanlara nazaran çok önde olduklarını, mekteplerinin muntazam, hatunlarının hür olduğunu ve İslamiyet'in ilerlemeye mani olmadığını da burada anladım.

(635) Benim amacım öz vatanımız olan Rusya'da yaşayıp millettaşlarıma hizmet etmek ve bu zamanda hizmet edebilmek için de ileri derecede tahsil görmeye ihtiyaç olduğundan bir sene İstanbul'da yaşadktan sonra, Petersburg'a geri dönerek yüksek dersler okuma ihtiyacı gördüm. Şimdi iki sene oldu. Petersburg'da yüksek derslere devam ediyoruz. Burada benden başka tahsil gören Müslüman kızlar da varmış. Hepimiz 18 kişiyiz. Onlar ile de yakından tanışıp kendimize mahsus (640) milli bir dernek kurduk ve şu kararları aldık:

- 1) Kendi aramızda ana dilimizden başka hiçbir dilde konuşmamaya ve ana dilimizi unutmamaya.
- 2) Burada tahsil gördüğümüz süre zarfında siyasi derneklere çok fazla devam etmemeye ve siyasi hareketlere katılıp ilim tahsilinden mahrum (645) kalmamaya.
- 3) Kendimize dernek kurmak için aramızda büyükçe bir daire tutup pazar günleri ve bayramlarda burada toplanmalı, bilmeyenlerimize kendi dilimizde okuma-yazma öğretmeli, burada türlü Tatar gazeteleri ve yeni edebiyat-ı millîye risaleleri aldırıp bunları okumalı, milletimizin fikri, ahvali ve geleceği hakkında düşünmeye ve millî tarihimizi öğrenmeli. (650)
- 4) Ulûm-ı âliye derslerini bitirdikten sonra beşimiz Petersburg'da kalıp, Müslüman kızlarını Rus mekteplerinde okutmak için bir pansiyon açmaya, bu pansiyonu edep ve İslam ahlakına uygun bir şekilde kurup, Rusya'nın her tarafından gelen Müslüman kızlarını burada okutarak, millî hislere sahip olan ve millete hizmet edecek kızlar yetiştirmek (655) amaçlanmaktadır. Çünkü duyduğumuza göre: Birçok Müslümanlar kendi kızlarını okutmak isteseler de, millî terbiye ve İslam ahlakı ile okutacak yerlerin yokluğundan kızlarını okutmaktan vazgeçince kaldırıyorlarmış. Biz ise bu pansiyonumuzda diyanet ve İslam ahlakı ile beraber, ana dili, edebiyat, ve millî tarih öğreteceğiz. Bu zamanda ilimsiz yaşamak mümkün olmadığı ve hele hatunları (660) terbiye ve eğitim görmeyen milletlerin yok olacakları çok iyi bilinen bir haldir.

Kalanlarımız tabibe, ebe, muallime olup Müslümanların kalabalık oldukları yerlere gideceğiz. Buralarda bulunduğumuz süre zarfında ana dilimizi, örf, adet ve millî ahlakımızı bildiğimiz ve milletimize muhabbet duyduğumuz için milletimizi kendimizden ve okumaktan nefret ettirecek (665) değil, belki bilakis güzel bir örnek olarak kendi davranışlarımız ve ahlakımız ile onlara mektebi ve okumayı sevdireceğiz. Biz buna inanıyoruz.

İşte Efendim, bizim kararlarımız ve işlerimiz bundan ibarettir. Biz bu kararlarımızı yerine getirmeye başladık. Çünkü bazı sebeplerden ötürü, şimdiye kadar bu kararlarımızı çok gizli tuttuk, (670) yabancı kişilere anlatmadık, şimdi Rusya'da az da olsa özgürlük ortamı olunca ve millet meclisi açılınca eskiden olduğu kadar gizli hareket etmeye de gerek kalmadı, şimdi bizim amacımız Duma'daki Müslüman fraksiyası ile yakın münasebet kurmak, Müslüman vekiller ile tanışıp bazı millî fikirleri onlar sayesinde

meydana çıkarmaktır, sizin Müslüman mebuslarının hürriyetperverlerinden (675) olduğunuzu duyduğumuz için ben ilk önce sizinle tanışmaya karar verdim.

İşte biz 18 Müslüman kızı kendimize Türk” kızları diyoruz, hepimiz birlikte “Türk”lük fikrine hizmet ediyoruz, “Türk”lük için yaşamaya ve “Türk”lük için ölmeye yemin ettik, yirmi milyonluk “Türk” milleti tarafından en yüce, en mühim ve en şerefli yere (680) seçilmiş 36 Türk vekili de acaba böyle bir fikre bir mesleğe hizmet eder misiniz? Hayatının lezzet ve saadeti sizin için neden ibarettir? Acaba biz 18 “Türk” kızı efkar ve millî işlere hizmet yolunda 36 “Türk” vekili el ele tutuşup birlikte sefere çıkabilecek miyiz? İşte bizim bilmek istediğimiz ve sizden işitmek istediğimiz şeyler bunlardır. Lütfen söyleyiniz, efendim.”

(685)Kızın konuştuğu süre içinde vekilin gönlü yumuşayıp etkilenmiş ve gözlerinden bir iki damla yaş da gelmiş idi. Fakat gün aydınlanmaya başlayıp güneş yükselmeye başladığı vakit yaklaşıncı, vekil kıza: “Durunuz, ben sabah namazını kılayım, yoksa güneş çıkıp vakit geçmeye başlar, ondan sonra tekrar konuşuruz” diye yerinden kalkıp, odasının bir köşesinde namaz kılmaya başladı.

Namazı bitirince etrafına baksa da kız yok! (690) Vekil buna pek şaşırdı. Çünkü kapının açıldığını ve kızın yerinden kalktığını hiç anlamamış idi. Koridora çıkıp baktı. Kız orda da yok. Derhal zile basıp hizmetçiyi çağırdı. O uykudan kalkıp gözlerini ova ova, geldi. Lakin kapı kilitli ve hiç kimsenin çıktığı yok. Böyle sessiz sedasız olarak, karşısındaki kızın yok olması karşısında vekil ne diyeceğini bilemeyince şaşa kaldı. Yoksa ben (695) düş mü gördüm diye şüpheyeye düşerek kendi kendini tutup ve biraz silkinip baktı. Uykuda değil, uyanık idi, hem de masanın üstünde semaver ve iki tane fincan duruyor, daha yeni namaz kılmişti. Bunların hepsi de hakikat olup hayal değil idi... Ziyadesiyle şaşırp oturduktan sonra, vekil uyuklamaya başladı ve hemen uykuya daldı. Hakikaten bu şey gerçekten uyku olup da düş görse de bu şaşılacak şey değil idi... Birkaç günler geceler geçti, yeller esti, sular aktı, (700) üçüncü Haziran nizamı çıkarıldı, dünyalar başka dünya oldu... Uykudan kalkınca vekil kendi kendine: “Acaba bu kız gerçek miydi? Yoksa canlanıp dünyaya çıkan “hürriyet” heykeli mi idi? Her ne olursa olsun elimden kaçırdım, harap oldum, yazık!” diye iki eli ile başını tuttu ve hıçkıra hıçkıra ağlamağa başladı!..

4.2.2. ONDAN BUNDAN (705)

Fatih Kerimi

Ölmez mi güşade çeşm-i millet?

Ta haşre mi sürmeli bu sıklet?

Hep zulmet-i cehldir ki 'illet (710)

Da'im kalıyor bu hab-ı gaflet²¹⁴

“Abdülhak Hamid”

Orenburg

Kerimof, Hüseyinof ve Şürekası Matba'ası

1907 (715)

Her daim kendilerini bir örnek olarak göstermek gerek... Böyle büyük kişiler, herkesi ahmak bilip kendilerini akıllı görmeleri mümkün değildir, şu mecliste bazı avamlar var, sizin her sözünüzde pek çok iki yüzlülük olduğunu biliyorlar, her ne kadar onlar bu mecliste hiçbir şey söylemese de sonunda size hiç olmazsa beş tenge zarar verir yani üyelikten çıkarır, bakınız! (720) Hesap defterinizde bir sene üye olan kişilerin yarısı ikinci sene yok, eski azalar halini anlayıp çıkıp gitseler, her zaman yeniden yeni azalar bulmak çok zor olur. Bizim malumatımıza göre hesap defterinde kime ne kadar yardım verildiyse ismiyle yazmak gereklidir. Her kim ki isminin yazılmasını makul görmezse, sizden yardım talep etmesin. Bu gibi işlerde hatır gözetmek âdetinde yoktur. Umumi bir işte hatır olmaz, düzenlemelere uygun bir şekilde davranmak ortadadır. (725)

Cemiyet-i hayriyeden maksat nedir? Bunu bilmek lazımdır, aynı zamanda bu maksada uygun bir şekilde davranmak gerektiği malumdur. Benim maksadım (Cemiyet-i hayriye)yi yüzümüzü kara çıkarmayacak derecede bir yola koymaktır. Bu umutla Cemiyeti-i Hayriye azalarını uyarırım, başka bir maksadım yoktur. Eğer benim gereksiz ve anlamsız sözlerimi ise affetmelerini rica ederim. (730) Fakat bu hizmeti yapanların kendi nefisleri için hizmet etmelerinin şüphesiz büyük bir günah olduğunu her zaman tembih ediyorum.

Bundan sonra bu hususta dahi birkaç söz yazarız

‘Abdulreşid

²¹⁴ Ölmez mi açık olan milletin gözü?
Tâ haşre kadar mı sürmeli bu sıklet?
Hep cehalet karanlığıdır ki illet
Daim kalıyor bu gaflet uykusu
Abdülhak Hamid

BİR İKİ SÖZ:

1904 senesi (735) Tiflis'te neşredilen, merhum, Şark-ı Rus gazetesine “kalem” imzasıyla birkaç makale yazmıştım. Gerçi hiçbirinde kendi ismim yazılmamış ise de bu hususta bazı dostlarımdan mektuplar aldım: “Şark-ı Rus kalem imzasıyla toplanan makaleler senin yazıların olsa gerektir, biz bunu kokusundan sezdik, lakin muntazam surette hepsini de okuyamadık, eğer kendinde müsveddeleri var ise bunların hepsini birlikte bastırıp neşrederseniz güzel olur idi” (740) diyorlar.

Yazdığım mektupların bazı yerlerinden nüsha (kopya) almak âdetim olduğundan bende bunların nüshaları var idi. Mütalaa, edebiyat, ilim ve marifette heveslisi olan dostlarımin en küçük bir arzularını yerine getirmek için bence en lezzetli bir iş ve en mukaddes bir borç olduğundan bunları birlikte toplayıp ayrıca risale şeklinde neşretmeye karar verdim. (745) Vaktiyle Mir'âtın 6. cüzünde toplanmış “ Mütâla'a” başlıklı bir makalemin nüshası da defterimin baş tarafında olduğundan onu da burada birlikte yazıverdim, hem de risalenin baş tarafına merhum Kemal Beg şiirlerinden birkaç satır yazdım. Bu türlü şeyleri ihtiva eden risaleye ne gibi bir isim vereyim diye bir müddet düşündüm. Tatarca olarak kısaca uygun bir isim hatırıma gelmedi. Türkçe ve Tatarca yazılmış risalelere üçer beşer (750) Arapça sözlerden mürekkep hiç alakasız isimler vermek pek gülünç ve yakışsız bir şey olduğundan ben bundan asla hoşlanmıyorum. Bu risalenin içerisine türlü şeyler yazıldığı için haydi öyle ise bunun ismi de “Andan Bundan” olsun dedim. İş tamam oldu, vesselam!

(755) Mumammed Fâtih.

MERHUM KEMAL BEYİN ŞİİRLERİNDEN

Birkaç mısra':

Usanmaz kendini insanlar bilenler halka hıdmetden
Mürüvvetmend (760) olan mazluma el çekmez iânetden.

Çıkar olduysa millet şanına noksan gelir sanma
Yire düşmekle cevher sâkit olmaz kadr ü kıymetden.

Vücudun kim (765) hamır mâyesi hâk-ı vatandandır

Ne gam râh-ı vatanda çâk olursa cevr ü mihnetden

Muini zâlimin dünyada erbâb-ı denâetdir
Köpekdir zevk alan sayyâd-ı bi-insâfa hıdmetden
(770)

Hemân bir feyz-i bâki terk ider bir zevk-i fâniye
Hayâtın kadrini ali bilenler hüsn-i şöhetden

Nedendir halkda tul-ı hayâta bunca rağbetler
Nedir (775) insâna bilmem menfaât hıfz-ı emânetden

Cihânda kendini her ferdden alçak görür ol kim
Utanmaz kendi nefsinden de âr eyler melâmetden

Felekden intikâm almak dimekdir (780) ehl-i idrâke
İdüp tezyid-i gayret müstefid olmak nedâmetden

Turup ahkâm-ı nusret ittihâd-ı kalb-i milletde
Çıkar asâr-ı rahmet ihtilâf-ı rey-i ümmetden
(785)
İder tedvir-i âlem mekinin kuvve-i azmi
Cihân titrer sebât-ı pâ-y-ı erbâb-ı metânetden

Kazâ her feyzini her lutfını bir vakt için saklar
Fütur itme (790) sakın milletdeki za'f u betâ'etden

Biz ol ulvi nihâdânız ki meydân-ı hamiyetde
Bize hâk-i mezâr ehven gelür hâk-i mezelletden

Ne gam pür ateş hezel olsa da (795) gavga-yı hürriyet
Kaçar mı merd olan bir cân için meydân-ı gayretten

Kemend-i cân-güdâz-ı ejder-i kahr olsa cellâdın
Müreccahdır yine bin kerre zencir-i esâretten

(800)

Felek her dürlü esbâb-ı cefâsun toplansun gelsün
Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetden

Vatan bir bi-vefâ nâzende-i tannâza dönmüş kim
Ayırmaz sadıkân-ı aşkını (805) âlâm-ı gurbetden

Müberrâyım recâ vü havfdan indimde âlîdir
Vazifem menfaatden hakkım agrâz-ı hükümetden

Gönülde (810) cevher-i elmâsa benzer cevher-i gayret
Ezilmez şiddet-i tazyikden tesir-i sıkletden

Ne efsunkâr imişsin ah ey didâr-ı hürriyet
Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten

(815)

Senindür şimdi cezb-i kalbe kudret setr-i hüsn itme
Cemâlin tâ ebed dûr olmasun enzâr-ı ümmetden

Ne yar-ı cân imişsin âh ey ümmid-i istikbâl
Cihânı senin âzâd eyleyen (820) bin ye's ü mihnetden

Senindür devr-i devlet hükmünü dünyâya infâz it
Hüdâ ikbâlini hıfz eylesün her dürlü âfetden

MÜTALAA (825)

Fransız yazarlarından Monteskiu (Montesquiu): “Dünyâda hiçbir kaygı ve hasret yoktur ki bir saatlik mütalaa onu yok etmesin” demiş ve Türk ediplerinden merhum Kemal Beg de “İnsanın âdemiyeti okumakla ve hayvâniyeti yemekle kâimdir” demiş. Gerçekten, insan beden ile ruhdan ibaret olup bedenini beslemek için maddi gıdaya ne derece muhtaç ise ruhunu beslemek (830) için manevi gıdaya bu nispette muhtaçtır. Yemek içmek olmaz ise insanın bedenine zayıflık geldiği gibi mütalaa ve ilim olmaz ise insanın ruhunu ve kalbini zulmet basar. Yiyip içmek ve yatıp uyumaktan başka bir şey bilmez ise insanın at ve sığır gibi başka hayvanlardan ne farkı olur? Bilmeyen ve okumayan adamın ruhu ne ile

beslenir? Namı ilelebet muhterem olan “Jan Gutenberg” tarafından kitap basmak usulü keşfedildikten sonra (835) bilginin arttırılması ve düşüncenin gelişmesi için o kadar geniş bir meydan açılmıştır ki herşeyden haber almak ve herşeyi öğrenmek mümkün olmuştur. Yalnız insanda okumak derdi ve mütalaa hevesi olmalıdır!

Dünyanın neresinde olursa olsun meşhur bir muharrir, büyük bir adam yeni bir eser yazdığında kendi memleketinde binlerce nüsha basılıp dağıtıldığı gibi aradan çok zaman geçmeden başka dillere (840) de tercüme edilerek onun fikrinden bütün dünya halkı için istifade etmeye yol açılıyor. Yalnız okumak derdi ve mütalaa hevesi olmalıdır! Avrupa ve daha doğrusu bütün yeryüzü bir sohbet meclisi hükmüne girmiş, âlimler, hekimler, filozoflar, hüner ve sanat ehilleri din ve mezhep ayırmaksızın genel olarak insanoğlunun mesut ve bahtiyar olması için her gün en gerekli ve mühim meselelerden bahsediyorlar ve her gün dinleyecek yeni yeni şeyler (845) keşif ve icat ediyorlar. Bunların söylediklerini işitip anlamak ve keşfettikleri hüner ve sanatlarından faydalanmak herkes için mümkündür. Yalnız okumak derdi ve mütalaa hevesi olmalı!

İsimleri bütün dünyada meşhur olan: Eflatun, Aristo, Fahr el-Razi, Gazali, İbn-i Rüşd, İbn-i Sina, Volter, Russo (Rousseau) gibi filozoflar ile sohbet edip çok değerli fikirlerini ve ilginç mesleklerini öğrenmek (850) istiyor musunuz? Pek kolaydır. Yalnız okumak derdi ve mütalaa hevesi olmalı! Eserleri ellişer dile tercüme edilip medeni milletlerin çocuklarına kadar malum olan: Rasin, Gurney ve Viktor Hugo, Puşkin, Lermontof, Sadi, Fuzuli gibi şairlerin her biriyle tanışıp konuşarak duygularını dile getirme ve tabiatı tasvir etme konusundaki maharetlerine vakıf olmak istiyor musunuz? Bu da pek kolay. Yalnız okumak derdi ve mütalaa hevesi olmalı! (855) Cengiz, Anibal, İskender ve Napolyon gibi cihanı titreten savaşıların ve Rusya padişahı olan Büyük Petro ile Bismark gibi talihsiz ve dâhilerin kimler olduğu ile nasıl ve ne gibi inkılaplara sebep olduklarını öğrenmek istiyor musunuz? Pek kolaydır. Yalnız okumak derdi ve mütalaa hevesi olmalı!

Kısacası: Her türlü büyük adamlar ve meşhur olaylar, önemli işler hakkında haber alıp (860) bilgimizi arttırmak, fikrimizi açmak, kalplerimizi nurlandırmak ve her türlü hüner ve sanattan icat ve keşiflerden haberdar olup dünya ve ahiretimiz için faydalanmak yalnız okumak ve mütalaa sayesinde. Bunların her birine dair binlerce kitaplar ve risaleler yazılmış ve her gün yazılmaktadır. Mütalaa edenler istifade ediyor. Mütalaa etmeyenlerin gönlü kör, fikri dar, kesesi boş kalıyor.

(865) Muallim ve müderris iseniz çocukların terbiye ilmi ve mektep idaresi hakkında pek çok faydalı kitap ve gazeteler neşrediliyor. Bunlardan istifade edip mesleğinizin terakki ve ıslahına çalışmalı. Tüccar iseniz ilm-i ticarete mahsus, çiftçi iseniz

ilm-i ziraate mahsus, özetle: Her türlü mesleğin kendine mahsus okulu ve gazeteleri vardır. Filozof iseniz felsefeye ve ruhani iseniz din ve mezheplere dair birçok kitap ve gazete vardır ki her gün yeni şeyler ve yeni fikirler beyan edip (870) duruyorlar. Bunların dini olanları istisna edildiğinde hiçbirisi Hristiyan, yahut Müslüman ve Yahudi olmak cihetinden bahsetmiyorlar. Mademki biz de bir insan yavrusu olarak dünyada yaşıyoruz, o halde onların bildiklerini bilmeye ve öğrenmeye, onlar gibi muhtacız. Onlar bu ilimleri o kadar terk ettirmişlerdir ki bunun derecesinden haberdar olsak şaşır kalırdık.

Herkese de (875) büyük okulları bitirmek ve türlü ilimleri öğrenmek mümkün olmuyor. Fakat ilkokulda olsa bile güzelce okuma yazma öğrenildiğinde ölünceye kadar mütalaa ile bilgisini arttırmak ve fikirlerini aydınlatmak herkes için mümkün olur. Okumak hevesi çocuklara tâ ilkokula başladığı zamanlarda öğretilmelidir. Bu muhabbet küçük yaşlarda kalplerine yerleşsin ve mütalaadan tamamiyle lezzet alacak bir hale gelsin. Şimdiye kadar bizim mektep ve medreselerimiz (880) bizde öğrencilere okumak ve mütalaa hevesi öğretildiği için avam halkımız şöyle dursun, hatta mollalarımız da mütalaadan lezzet alamıyorlar. Tecrübe ile bilirim ki: Okumak için bir mollanın eline yeni çıkmış güzel bir risale veriyorsun, lakin okumuyor. Öyle ise yalnız dinlemesini rica ederek risaleyi kendin okumaya başlıyorsun. Hatır için az bir vakit dinleyip dursa da aradan çok geçmeden molla uykuya (885) dalıyor. Böyle adamların mütalaadan ne kadar lezzet aldıklarını siz hesap ediniz!

Fakat şu kadarı da vardır ki: Şimdiye kadar bizim halkımız için kıraat ve mütalaaya hevesli olmak da mümkün değil idi. Çünkü Rusçayı bilmiyorlar, kendi dilimizde insanı okumaya heveslendirecek kitaplar yok idi. Arapçanın edebiyatı pek geniş ise de avam değil havasımız bile (890) Arapçadan istincâ ile istibrâ, abdest ile gusl, hayz ile nefes bahislerinden başka pek çok konuyu görmüyorlar ve görseler de anlayamıyorlar.

Bozyigit, Seyfü'l-Mülk, Tâhir ile Zühre ve Kesik Baş kitapları o kadar doyurmuştur ki artık insanın bunlardan midesi bulanıyor. Hamdolsun bu son yıllarda bazı hamiyetli ve gayretli adamlar ortaya çıkıp faydalı edebi risâleler yazmaya başladılar. Halkımızın, (895) hatta hatun kızlarımızın bunları zevkli bir şekilde mütalaa ettikleri büyük bir sevinç ile görülmektedir. Mesela: Hüssâm Minlâ, Güzel Hadice, Günâh-ı Kebâir, Selime Çoban Kız, Nâdânlık, Nenge Cân Hanım, Bağçe Saray Çeşmesi, Bahadır ile Suna, Kilünler Hamaili, Kitâb alâ-Anber, Mihrakü'l-Efkâr, Esmâ, Mülâhaza, Basiret-i Hikmet ve Heyet-i Cedideler, (900) Tarih-i İntişar-ı İslâm, Meşhûr Hatunlar, Yer Risâlesi. Vesair bir kaç risale ve kitaplar seve seve okunup fayda alınacak eserlerdir.

Risaleler kendi dilimizde açık ibareler ile yazılsa ve herhangi bir şekilde hayatla ilgili birer meseleyle ilgili olarak hikaye tarzında yani doğrudan doğruya beyan edilse herkes tarafından incelenmesi milletin terakkisine pek çok hizmet edeceği âşikârdır.

(905) Kalem sahipleri gayret edip milletin terakkiyat-ı fikriyesi (fikri ilerleme) için gereken kitapları yazmalı, başkaları bunları çokça alıp okumalı, okuma bilmeyenler başkalarının okuduklarını dinleyerek de olsa uyanmaya ve ibret almaya çalışmalıdır. Bunların her biri ibadet, her biri sevap ve faydalı işlerdir.

Şurasını da unutmamalıdır ki: Herkes yeni kitapların her birini alıp okumaya ve onlar hakkında (910) bir fikir hasıl etmeye ve okuduktan sonra da onları kaybetmeyip kendisinde hepsinden birer nüsha bulundurarak her hane sahibi kendi evinde küçük birer kütüphane teşkil etmeye çalışmalıdır. Medeni milletlerde her bir hanede değil, hatta bir hane içindeki aileden her birinin kendine mahsus kütüphanesi bulunur. Kitaplar hane için en önemli güzel bir ziynet ve sahibi için de en aziz zenginlik kabul edilmelidir. (915)

MATBUAT VE MEKTEP

Yeni usulde eğitim ve şimdiki medeniyetin ruhu her milletin kendi ana dilinde basılmış gazeteleriyle edebiyatından ibarettir. Bugünkü günde bir milletin ve bir kavmin fikri ilerlemesi hüner ve sanat hatta diyanet ve ahlakı, kısaca: faziletlerinin tümü, maddi ve manevi mükemmellikleri (920) matbuatıyla mukayese ediliyor. Doğrusu şaşılacak şey şudur ki: Diyanet ve ahlakın safiyeti, yükselmesi ve ilerlemesi din hamisi sayılan dini liderlerin çokluğuyla orantılı olması gerekirken bilakis bunlarda matbuat ve edebiyat ile orantılıdır. Hangi millette yeni usul matbuat ve şimdiki edebiyatın etkisiyle fikri ilerleme meydana gelirse o milletin din ve ahlak cihetlerinde safiyet, ulviyet (925) ve semaviyata bu nispette yaklaşıyor, birtakım akla ve hikmete muhalif putperestlik yadigarı olan aba ve kadim ecdat âdetlerinden hiç korkmadan ayrılıyor, akıl ve hikmeti rehber tanıyor ve kendi kendine ulviyet kazandırıyor.

Buna örnek istiyorsanız Fransızlara bakınız, İngilizlere bakınız. Bu iki millet içerisinde halis bilim, fen ve edebiyat sayesinde: “La ilahe illallah Muhammed Resulallah” diyenler (930) meydana çıkmaya başladı. Hele “La ilahe illallah” demeye bütün milletler yaklaşıyorlar. Birtakım akla ve hikmete aykırı fikir ve inançları hiç korkmadan ve utanmadan bırakıyorlar. Çünkü bu milletler kendilerine dini lider olmak üzere ruhla ve akılla hiç ilgisi olmayan ve kendileri gibi cismani ve dünyevi şahısları (papazları) tanımaktan vazgeçiyorlar, onlara ölü gömmek, kiliseye hizmet etmek gibi kendilerine (935) uygun cismani hizmetler ile meşgul olmalarını teklif ediyorlar ve

kendilerine dini lider olmak üzere bu yüce maksada hizmet eden edebiyat, matbuat ve mevcut ilimleri rehber kabul ediyorlar. Bugünkü günde Fransız ve İngilizlerin dinleri Hristiyanlığın en temiz ve İncil öğretimine en uygun olanı, akıl ve hikmete en yakın olduğu herkesin malumdur.

(940) Dini lider ve kurtuluş rehberi olmak üzere edebiyat, matbuat ve fen yerine şahsi ve cismani birtakım adamları tanıyarak bunları yücelte yücelte dinden, ahlaktan, bilim ve terakkiden, kısaca: bütün faziletlerden ve maddi ve manevi gelişmelerden mahrum olarak inkırâz kapısına doğru yol tutan ve günden güne geriye giden ve geriye gittikçe şu dini lider saydıkları şahıslara sarılarak hepsi birlikte geri kalan millete misal isterseniz kendimize (945) bakınız; Fas, Cezayir, Tunus, Buhara, İran, Türkiye ve Kazana bakınız, Hristiyanlardan İspanyollara bakınız. Bu milletler cennete girmek ve her türlü rahat ile sefa sürmek maksadıyla sırf kendi şahsi menfaatleri için çalışan, millete ve insanlığa beş paralık faydası olmayan işanları, rahipleri, altınlara boğuyorlar. Gözlerinin nuru gibi aziz yavrularını okutup dünya ve ahirette mesut etmeye çalışan muallimlerini (950) aç ve çıplak gezdiriyorlar. Hiç kimseye faydası olmayan işana veya rahiplere ayda elli ruble, yüz ruble sadaka ve paralar toplanıyor, halbuki bütün milletleri ve tüm insanoğlu için faydalı ve insanlığa hizmet eden öğretmenlerine ayda beş on rublelik görev vermeye para bulunmuyor. Hiç kimseye faydası olmayan işanlar bir kaç bin rubleye yurtlar yaptırarak ikişer üçer kadın alıyorlar, fazla paraları da bankalara yatırıyorlar, herkes için faydalı olan muallimler (955) hastalanıp, açlıktan fakirlikten verem olmaya başlayınca öğretmenliği bırakıp limon ve kibrit satmaya veya birer dairede hizmet etmeye veyahut misafirhanelerde kapıcılık yapmaya başlıyorlar. Talihsizlik, akıl ve hikmetten, diyanet ve ahlaktan ayrılmanın bundan daha ilerisi olur mu? Demek istediğim şey şudur ki: Bugünkü günde bu milletin kendi milli haysiyetini muhafaza ederek başka milletlerin arasında insan gibi yaşayabilmesi, (960) din ve ahlaklarını muhafaza ve gerekirse ıslah edebilmesi, ticaret, hüner ve sanat işlerinde ilerlemesi, kısaca: dünya ve ahirette mesut olabilecek ameller ile meşgul olabilmesi mutlaka o milletin fikren ve aklen ilerlemesine bağlıdır.

Vatan evlatlarının fikrini genişletecek ve zihnini aydınlatacak sebepler ve vasıtalar çok ise de en önemlisi (965) mektep ve matbuattır. Dünya ve ahiretin kurtuluş rehberi bu iki şeydir. Dini liderler, imamlar, işanlar, rahipler, hayır dualar, tasavvuflar, kerametler, cennetler, kevserler, huriler bilmem neler hepsi de bu mektep ile matbuatın içindedir. Dünya ve ahirette rahat etmek isteyen adam birtakım dervişlere, işanlara ve şeyhlere değil, belki mektep ile matbuata bağlanmalıdır. Kerametleri kabirde kemikleri çürümüş işanlardan değil, belki ayağımızın (970) altında ve gözümüzün önünde olan mektep ve

matbuattan ümit etmelidir. Mektep ile matbuat karşısında el bağlayıp diz çökersek adam olacağımıza, dünya ve ahirette mesut olacağımıza ve eğer bunlara iltifat etmezsek dünya ve ahirette bedbaht olacağımıza, her bir fazilet ve insani kemalattan ayrılarak ahirette mahv ve perişan olacağımıza iki kere iki dört eder gibi inanmalıyız. Buna inanmayanlar cezasını gayet şiddetli bir şekilde kendileri çekeceklerdir. (975)

Zaten biz Müslümanlar bir kere dinimize bakacak ve oradaki şeylere doğru anlamlar vererek düşünecek olursak mektep ile matbuat karşısında diz çökmeye, bunları ve bunlara hizmet edenleri her şekilde yüceltmeye ve her türlü saadet ve feyzimizi bunlardan beklemeye dinimizce mecburuz. “midādü'l ‘ulema yuzinu bi demi’ş-şüdedā”²¹⁵. Muharrirler, (980) öğretmenler, fıkıhçılar ve ediplerden ibaret olan âlimlerin faydaları şehitlerin (din yolunda canını feda eden adamların) kanlarıyla ölçülür. “Men iğberet kademāhu fi talebi’l-‘ilmi harramallāhu cesedehü ale’n-nār”²¹⁶. İlim talebi yolunda cüzi bir zahmet çekmeyi tercih edenleri bile Cenâb-ı Hak cehennemden kurtarır, diyen şeriat, şeriat-ı İslamiyedir. Bir talebenin geçip gittiği yerlerden kırk seneye kadar kabir azabı kaldırılır, bir saatlik (985) tefekkür bin senelik nafile ibadetten daha iyidir, alimin uykusu da cahilin ibadetinden hayırlıdır, diyen ve bunun gibi lâ yu’ad velâ yuhsā²¹⁷ yollar ile ilim, fikir, kalem hizmetlerinin faydasını, yücelik ve kutsiyetini anlatarak teşvik ve tergibde bulunan şeriat yine şeriat-ı İslamiyedir.

İslam dininin halis ve safî vaktinde, birtakım yalan ve hurafeler ile bulanıp bozulmadığı (990) zamanlarda yaşamış olan bizim dindaşlarımız eski Araplar, eski Türkler şeriatımızın emirlerini ve kurallarını doğru anlamış olmalıdırlar ki onlarda eğitim, medeniyet ve fikir şaşılacak derecede gelişmiş, dine ve şeriate aykırı şeyler, adamı derhal kafir eden şeyler o vakitlerde pek az olmuş, o zamanın din uleması Müslümanları kafir yapmaya çalışmıyorlar, belki kafirlerin muhabbetlerini İslamiyet’e dönüştürecek muamele ve hareketlerde (995) bulunuyorlarmış. Lakin ne yazık ki şimdi işler büsbütün tersine döndü. O vakitler rüya gibi, hayal gibi karanlık içerisinde kaldı. Biz böyle çocukların oğullarıyız diyecek olursak hiçkimse bize inanmaz. Atalarımızdan kalan bu kadar çok ve güzel mirası büsbütün kaybederek elimizin boş kaldığına herkes hayret eder!

Fakat teessüf ve pişmanlıktan hiçbir fayda elde edilmez. Bugünkü günde hiçbir şeye bakmayarak (1000) var gücümüzle gayret etmemiz lazımdır. Bugünkü günde kusur ve cehaletimizi anlayanlarımız ve buna çare arayanlarımız çoktur. Bazısı imamlara fena diyor,

²¹⁵ “Âlimlerin kalemlerinin mürekkepleri şehitlerin kanı ağırlığındadır.”

²¹⁶ “Kimin ayakları ilim talep etme konusunda tozlanırsa Allah onun cesedine cehennemi haram kılar.”

²¹⁷ sayısızca

bazısı Rusça, bazısı Arapça bilmiyoruz diyor. Bazısı aramızda birlik ve ortaklık yok, bundan dolayı fakiriz, bazısı fakir olduğumuz için terakki edemiyoruz ve bazısı da kusur zenginlerimizde, onlar millet yoluna para ve mallarını harcamıyorlar diye birbirimizi suçlamak veya hariçten (1005) birtakım zanni ve hayali sebepler aramak ile vakit geçiriliyor. Halbuki aradan hiçbirse çıkıp da: Yahu! Biz konuşmaya, okumaya, yazmaya ve başka halklar gibi düşünmeye bayılmıyoruz, biz kör, sağır, dilsiz, elsiz ve ayaksız yani cahil bir milletiz; eğer biz ilkin konuşmaya ve kendi dilimizde okuyup yazmaya ve yakınlarımız gibi düşünmeyi öğrenmezsek hiçbir şey yapamayacağız, bize öncelikle lazım olan şey mektep ve matbuattır, demiyor. (1010)

Benim halis imanım şudur ki: Zihnimizi aydınlatmadan ve fikrimizi genişletmeden önce imam da ıslah edilmez, Rusça ve Arapça da bilinmez, bilinse de faydası olmaz, ittifaklar da meydana gelmez, cemiyetler de kurulamaz ve kurulsaydı bile faydası olmaz. Mesela: Atlar, sığırlar bir yere toplanıp da bir Cemiyet-i Hayriyye, yahut Cemiyet-i Edebiye kuracak olsa veyahut yapsalar bile ondan ne çıkar! (1015) Ya da bu atlar ve sığırlar kendi aralarından birkaç tanesi seçilip bunların hallerini ıslah ve haklarını talep etmek için vekil gönderseler ondan ne çıkar! Size toz ile saman leşi gibi verilecektir diye cevap alsalar onlara başka daha ne lazım!

Mazisini hatırlamayan, içinde bulunduğu zamanı anlamayan, geleceğini göremeyen, kendi fayda ve zararlarını, iyilikleri ve fenalıkları (1020) fark edemeyen adamın ya da milletin elinden esaslı hiçbir şey vücuda gelmez. Bize her şeyden evvel fikrimizi genişletmemiz ve aklımızı nurlandırmamız gerekmektedir. Yukarıda dediğim gibi bunların da en temel vasıtaları mektep ve matbuattır. Hamdolsun, henüz vakit geçmemiş ve fırsat kaçmamıştır. Rusya Müslümanları da başka yerdekiler gibi cahil ve mutaassıp iseler de hiç olmazsa (1025) kendi sahip oldukları faziletleri kaybetmemişlerdir. İyice anlatıldığında denileni anlıyorlar, nasihati dinliyorlar, din ve millet yolunda fedakârlık etmeye hazırdırlar ve zaten şimdi de ediyorlar, fakat düzensiz yapıldığı için fayda gelmiyor, hatta bazı yerlerinden zarar geliyor. (Mesela: millet ve din mikropları olan birtakım işanları, bedelci²¹⁸ Arapları, sapkın efendileri semirtmek²¹⁹ gibi şeyler dinin yüceltilmesi ve milletin ilerlemesi için zararlıdır.) Mekteplerimizi ıslah etmek gerektiğini bilenlerimiz (1030) çok ise de henüz ıslah edildikleri ve ümitli bir surette ıslah yoluna koyulduğu da yoktur. Bugünkü ıslah gibi hareketlerimiz ise pek temelsiz şeyler olup kendi kendimizi aldatıp durmaktan ibarettir.

²¹⁸ bedel: 1. Vekil olarak Hacca gitme. 2. Bu tür Hac için verilen bedel para.

²¹⁹ simirt-: Semirmek, yağ bağlamak.

Matbuatımıza gelince: Bu cihetten bir miktar gelişmeler var ve gelecek için umutluyuz. Kazan, Ufa, Orenburg, Bakü, Tiflis, Petersburg, Moskova gibi az çok Müslüman olan yerlerde birer ikişer yazarlarımız, mütercimlerimiz var. (1035) Çokça ve türlü türlü şeyler yazılıyor (Hatta Kazanda tecvidin bile beş on türlü yazılmıştır!) Gençlerden ve hatta kadın kızlardan edebiyat okuyucu sınıfı oluşturuldu. Yeni eserleri, yeni fikirleri seve seve ve eski fikirli mutaassıp ata babalarından kaç kaç olsa da okuyorlar, muhakeme ve mülâhaza ediyorlar. Yeni çıkmış eserlerin hepsini gözden geçirip okuduktan sonra kütüphanelerinde saklıyorlar. (1040) Demek kitap okuma sevgisi uyanmaya başlamış. Bu, memnuniyet verici, çok temel ve ümit dolu bir iştir.

Gazetelerimize gelecek olursak bu bakımdan da şükretmeye borçluyuz. Tercüman ile Şark-ı Rus'tan ibaret iki tanecik gazetemiz var. Yirmi beş milyona yakın Rusya Tatarları için tabi bu pek azdır. Fakat zaman ve mekanına göre bunların faydaları o derece çok ve o derece büyüktür ki (1045) burada tarifine bile imkan yoktur. Tan gazetesinin Fransızlara, Tayms gazetesinin İngilizlere verdiği faydalardan Tercüman ile Şark-ı Rus'un Tatar milletine verdiği faydalar belki daha fazladır. Çünkü ölüm halinde olan bir hastaya verilen bir kaşık suyun, sağlam adama verilen bir bardak yahut bir kova sudan faydalı olduğunu kim inkâr eder!

Tercüman (1050) sebatlı mesleği, doğru fikri, metanetli yüreği, milli cemiyeti, vatanına sadakati ile bir çeyrek asra yakın mukaddes hizmetine yani milletin ruhunu terbiye, fikrini genişletme ve zihnini nurlandırmaya devam edip milletin durumunda o derece büyük bir değişim meydana getirdi ki bunu hakkıyla takdir edebilmek için daha elli sene – belki yüz sene geçmesi gereklidir.

(1055) Şark-ı Rus özgürce yürüttüğü yayın faaliyetleri sayesinde gazete sayfalarını bütün millete bahşetti. Eline kalem alıp da yazmak için can atıp duran hamiyetperver gençlerin önünde geniş bir fikir meydanı açıldı. Karadeniz'den Sibiryâ sahralarına kadar yayılmış Türk ve Tatarlar birbiriyle tanışmaya, kusur ve eksiklerini müzakere edip çare aramaya, birlikte medeniyet ve ilim yoluna girmek gerektiğini düşünmeye başladılar. Medreselerdeki talebelerimize ruh girmeye, (1060) imam ve medreselerimiz tefekkür etmeye başladı. Bunlar o derece büyük ve yüce işlerdir ki sadece gelecek ve tarih yardımı olmadan bunu tamamen anlamak mümkün değildir. Çok şükürler olsun milletimiz de bu gazetelerin kadir ve kıymetini güzel bir şekilde takdir etmeye başladılar. Tüccardan olsun, talebe yahut imam olsun bunları okuyorlar, düşünüyorlar, hatta yeni fikirli bazı medreseler kendi şakirtlerine bunları almaları ve okumaları hususunda emrediyorlar. (1065) Yaşasın matbuat! Var olsun erbâb-ı maarif! Hayat bunlar sayesinde! Dünya bunların elindedir!

Bu bend 1904 yılı Şark-ı Rus'un selamet zamanında yazılmış idi. Şimdi ise o nerededir, kaybolup gitti. Vefat ettiyse Allahın rahmeti üzerine olsun! Onun yerine yeniden birçok Tatar gazeteleri çıkmaya başladı.

(1070)

AMERİKADA JAPON ÖĞRENCİLERİ

(12 Ağustos 1904 senesi)

Bakü'de Rusça yayımlanmakta olan “Kaspi” gazetesinin nüshalarından birinde ibret alınması gereken bir yazı okudum. Tercümesi şöyledir: Amerika'da Japonlar – Amerika gazeteleri şu son yıllarda (1075) Amerika Birleşik Devletlerine gelmekte olan binlerce Japon gençlerinin ilim ve bilim tahsili konusunda gösterdikleri gayret ve emeklerini anlatıyorlar. Bugünkü günde Amerika'nın “San Fransisko” şehrinde ve onun etrafındaki beldelerde on binden fazla ve “Kaliforniya” hükümetinde binden fazla Japon bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu çocuk veyahut ancak yirmi yaşlarına gelmiş gençler olup (1080) Japonya'nın asil ve iyi aile çocuklarındandır.

Japonlarda şöyle âdet olmuştur: Ceplerinde çok az bir miktar para olduğu halde ve hatta bazen hiç paraları olmadığı halde binlerce Japon genci ilim tahsili ve öğrenim görmek için Amerika'ya gidiyorlar. Fakat bunun için epeyce zahmet ve zorluk çekmeleri gerekiyor. Amerika'da Japonlar hizmet bekleyen vatandaşlarına yer bulmak için birçok daire açmışlardır. (1085) İlim öğrenmek ve eğitim için bir ev kiralayan Japon çocuğu Amerika'ya geldiği gibi kendisine hizmet edeceği bir yer bulmalarını rica etmek için bu dairelerden birisine gidiyor. Bir haneye hizmet etmek için girdiğinde sahipleri tarafından kendisine verilen emirleri anlayabilecek derecede ev sahibi, o Japon çocuğa birkaç İngilizce söz öğretiyor. (Çünkü Amerika'da İngilizce konuşuyorlar) Sonra çocuğu gayet az bir ücret karşılığında bir haneye ev hizmeti için yerleştiriyorlar. (1090)

Başta çocuğa verilen ücret çok az oluyor, çoğunlukla bu ücret ayda iki rubleden ibaret oluyor. Fakat bu hizmet ettiği hanede yiyip içtiği ve yatıp kalktığı için yemek ve ev kirası masrafı çıkmıyor. Lakin çocuk hane hizmetine verilirken işten geriye kalan vakitlerde okula devam edip derslerini aksatmaması birinci derecede önemli şart kabul ediliyor. Japon çocukları her ne kadar küçük (1095) iseler de - çalışkanlık ve gayretleri ile mümtazdırlar. Hanede birer hafta hizmet ettikleri gibi kapacak yıkama vesair her türlü ev hizmetlerini mükemmel bir şekilde öğreniyorlar. Bu şekilde hizmetlerini yerine getirip işlerini bir kere yoluna koyduktan sonra Japon çocuğu hizmetten geriye kalan vakitlerde okula devam etmeye başlıyor. Mektepte bir süre derse girdikten sonra çabucak hanesine dönüp ev (1100) sahiplerine yemek hazırlıyor, ev işlerine bakıyor, onların kapacaklarını

toplayıp yıkadıktan ve temizledikten sonra tekrar okuluna giderek birkaç ders daha okuyor, yeniden hanesine dönüp işlerini yapıyor. Özetle: Sabah saat dokuzdan itibaren akşama kadar azıcık bir boşluk bulduğu an derhal okula gidip ders çalışıyor.

Japon çocuğu fevkalade çalışkandır: Bu kadar zorluk arasında kendisi derslerine devam ettiğı gibi hane hizmetlerini de mükemmel (1105) bir şekilde yerine getirip ev sahiplerinin memnuniyetini ve beğenisini kazanıyor, hem de bu arada nasıl oluyorsa vakit bulup mutfakta (kuhnada) hane sahibesine yemek pişirmede yardım ve hizmet ediyor. Bu şekilde mutfakta da bulunarak Amerikan usulü yemek hazırlama ve pişirme düzenini öğrendikten sonra Japon çocuğu kendine daha fazla ücret ile daha iyi bir iş (aşçılık) buluyor. Bu vakit o yine bir taraftan okula (1110) devam ediyor ve diğer taraftan büyük bir ibretle hizmet ederek ayrıca yüksek okullarda okumak için kendine eğitim masrafları için para toplamaya başlıyor. Bir de bakarsın: Japonya'dan gelmiş küçük bir çocuk bu şekilde hizmetlerde bulunarak 6-7 sene içerisinde gimnaziya derslerini tamamlamış, Üniversiteye girmeye hazırlanmış ve orada okuyabilmek için kendi masraflarına yetecek derecede para biriktirmiş. Şurası da unutulmamalıdır (1115) ki: Gimnaziya derslerini tamamlaması ve dört sene kadar üniversitede okumak için para hazırlaması, kendisinin yükümlü olduğu işlerden boş kalan vakitlerde olmuştur. Üniversite öğrenimine devam etmeye başlayıp öğrenci olduğunda Japon genci gayet sade yaşıyor, küçük bir odada geçiniyor, çoğunlukla döğiden ibaret olan yemeğini kendi pişiriyor, hiç yorulmaksızın çalışarak dört sene sonunda üniversiteyi bitirip diploma alıyor. (1120)

Amerika'ya gelerek mutfaklarda kap kakak yıkayarak, ev süpürerek geçinen Japon çocuklarından bugün, Japonya'nın başkenti olan, "Tokyo" şehrindeki Üniversitede profesör (müderri) olanları pek çoktur. Japon gençleri bu şekilde bin türlü zorluklar içerisinde bir taraftan tabak çanak ve bir taraftan da kitap sayfaları karıştırmak arasında eğitim (1125) aldıkları halde kendi vatan ve milletlerine muhabbetlerini hiçbir şekilde kaybetmiyorlar. "San Fransisko" Üniversitesinde öğrenim gören Japonlar bundan bir kaç sene önce kendilerine mahsus bir cemiyet kurdular..." (tercüme burada tamamlandı.)

Bu yazıyı okuyunca ne düşündüm, bilir misiniz? Kendimizi, kendi Tatarlarımızı düşündüm. (1130) Kazan, Orenburg, Ufa, Astrahan gibi şehirlerde binlerce Müslüman Tatarlar var. Acaba bunlarda ilim ve bilim uğruna bir parça gayret, Japon çocuklarında olanın binde biri kadar muhabbet gösterildiğı var mıdır? Bu şehirlerin hepsinde gimnaziya, riyalini mektep, hür ve sanat sınıfları, pek çok başlangıç ve mahalle mektepleri, Kazan'da bütün Tatarların burnunun dibinde mükemmel ticaret okulu, teknik okul vesaireden başka dünyada meşhur olan birkaç bölümden oluşan mükemmel (1135) Üniversiteler var. Kendi

evlerine komşu olan bu gimnaziyalarda, riyalini mekteplerde, Üniversite şubelerinde öğrenim görmek, diyelim ki hiç olmazsa şu nefis Kazan şehrinde yaşayan binlerce Tatar için, bir güçlük ve bir fedakârlık gerektirir mi? Bana kalırsa hiç! Çünkü Tatarların büyük kısmının bu şehirlerde güzel evleri, güzel kurulmuş ve yoluna koyulmuş (1140) ticaretleri Ruslar katında hürmet ve itibarları var. Rus okullarının her birine bizim Tatar evladını memnuniyetle kabul ediyorlar, hatta giriş sınavlarında dil ve yaş bakımından bir derece özel saygı gösteriyorlar. Şu halde anne babanın gösterecekleri fedakarlık komşularında olan bu yüksek ve muntazam okullardan istediği birine oğlunu yahut kızını kaydettirmekten ibarettir.

Bu okullarda (1145) öğrenim ücreti için senelik verilecek para o derece azdır ki bizim Müslümanlarımız bu gibi paraları güvehaneye, fahişehaneye bir kere girip çıktıklarında hiç acımadan harcıyorlar. Bizim bu taraf Müslümanlarından Rus okullarında okuyanlarımız gerçi ara sıra görünse de halkımızın çokluğuna oranla hiç yok denecek kadar azdır.

Bizim (1150) Müslümanlar diyorlar ki: “Rus okullarında yavrularımızı okuturduk, lakin orada hiçbir şekilde alfabe ile akait ve dinimizi öğrenemiyorlar, Rusça okuduklarında kendi dinimize ve milletimize muhabbetleri kalmıyor.” Pekala! Bu Japon çocukları nasıl oluyor da başka memleketlerde ve Hristiyanlar arasında tahsil ederek kendi diyanet ve milliyetlerini terk etmiyorlar? Nasıl oluyor da bunlar onar on beşer sene Amerika Protestanları arasında kalarak halis (1155) Buda oğlu Buda olup kalıyorlar? Onların ata anaları kendi çocuklarını Hristiyan okullarına vermeye nasıl korkmuyorlar? Bize kendi dinimiz nasıl hak din ve mukaddes ise onlar için de kendi dinleri böylece hak ve mukaddes bir dindir. Bizim çocuklarımız kendi hanelerimizde, kendi ailemiz içerisinde yaşadığı halde günlük birkaç saat Rus okullarına gidip ders okumaları da faydalı olmuyor, bozuluyor, Hristiyan oluyor, itikadı değişiyor, milletine (1160) muhabbeti bitiyor, bilmem neler oluyor, neler!... Yahu! Biz niçin böyleyiz? Yahut niçin böyle zannediyoruz? Okumak sebebiyle mezhep değiştirenlerimiz binde, yüz binde bir adam ise okumamak ve cehalet sebebiyle dinimizi terk edenlerimizin, yahut Müslüman kalıp Müslüman kıyafetinde gezseler de hakikaten ne Müslüman ve ne de Hristiyan olup, gerçek bir Mecusi olduklarını niçin düşünmüyorlar?

(1165) Bunların her birinden çıkarılabilecek sonuç: Rus okullarında Müslümanca dil, itikat ve şariat okunmadığı için kime öfkeleniyoruz? Bunun suçu kimdedir? Hükümetin her bir okullarında Müslüman çocuklarına kendi dillerini ve dinlerini okutmaya tamamen izinlidir.

O halde kendimiz niçin okutmuyoruz? Niçin iyi öğretmenler görevlendirmiyoruz? Niçin faydalı ders kitapları tertip etmiyoruz? Eğer bu hizmetleri Petroflardan, İvanoflardan ümit edip vakit geçirirsek bunun sorumlusu kim olacak? (1170) Yahut bunları el açıp Hüdâdan istesek, yani Hüdânın bize hâdim olmasını ister isek gine boştur!

Rus okullarına balalarımızı bölük bölük göndermeliyiz. İslamca din ve lisanımızı okutmak, hamiyet-i milliye ve diniyelerini arttırmak için muktedir, hamiyetperver muallimler görevlendirmeliyiz. Şimdiki halde boş yere hükümetten maaş alarak Rus okullarında Müslümanca (1175) öğretmenlik mevkiini zaptedip duran birtakım yetersiz, düşüncesiz, ilimsiz ve akılsız önemli hizmetlere liyakatsiz adamları ve Müslüman çocuklarının İslamiyet'ten muhabbetlerini soğutmaya sebep olan giyim şekillerini, insanlık ve medeniyet mikroplarını tamamiyle oradan süpürüp defederek temizlemeliyiz. Bin senelik asılsız, düzensiz ve anlamsız kitaplarımız yerine kısaltılmış, faydalı ve pedagojiye uygun ders kitapları hazırlamalıyız. (1180) Bize hiçbir şey gökten düşmez, hariçten de gelmez. Her şey kendimizden gelir. Çalışmalı ıslah edilmeliyiz. Eğer hayat istersek bedenimize düşüp de çürütmekte olan mikropları temizlemeliyiz. Dinimiz, hamiyetimiz, vicdanımız ve gayretimiz biterse bunun sebeplerini Rus okullarından, yeni usul alfabelerinden, astronomi ve geometri ilimlerinden aramalıyız. Bunun baş sebebi kendimizin ilim ile cehalet farkını, fayda ile zararı, hayat ile ölümü, aydınlık ile karanlık fark edemediğimizden kaynaklanmaktadır diyebilmeliyiz. (1185)

Kendimiz İslam, İslam, diyerek her bir adım başında ve her bir hareket ve duruşumuzda dine yapışıyoruz. Fakat o din uğrunda hiçbir fedakarlık göstermiyoruz. İslamiyet'e muhabbetimiz parasız ve masrafsız olarak boş vakitlerde nafîle namazlar kılmak, uyuya uyuya lafzen murad tesbihleri çekmek gibi pek az şeylerden ibarettir. Okuduğumuz nefl namazlarına (1190) mukabil Kevser şarapları, çektiğimiz tespih düğmeleri sayısınca huri kızları verilse hakikaten fena olmaz idi, ama.... İşte o ama var. İslam dininin reisleri o mübarek dini himaye etmek için tespih çekmek, mescitlerde soluyarak tükürük saçıp oturmak ile vakit geçirmemişler, mübarek dişleri kırılıncaya kadar bizzat kendileri mücadele etmişlerdir. Bu asırda ise İslam dinini, milleti korumak ve kelimatullahı yüceltmek sadece bilgi ve eğitimle mümkündür. (1195) Başkaları bunun ile silahlanmış ve silahlanıyorlar. Bizde eğer millet ve dinimize muhabbetimiz, Allah'a imanımız, peygambere hürmetimiz var ise dört elimiz ile ilim ve marifete sarılmalıyız, medrese dinle ömür çürüteceğine skolastik bataklıklarımızı temizleyip ıslah etmeli, zamanın gereklerine göre tertip ve tanzim etmeliyiz. Onlarda diyanet, İslamiyet, hamiyet ve insaniyet öğretilsin, öğrencilerin kafalarına hayat ve maişet hakkında bir fikir

yerleştirilsin, (1200) beş para etmeyen safsatalar ve birtakım lafzi konularla millet gençleri zehirlenmesin. Bir kısmımız bu ıslah edilmiş medreselerde tahsil ettiğimiz gibi en çok diğer kısmımız da Rus ve Avrupa dârü'l-maâriflerine çevrilip gerçek eğitim alarak dünyada insan gibi yaşamalı. Millete, vatana ve devlete hizmetkar, faydalı adam, sadık kul olmalıdır.

(1205) Müslüman olan şehirlerin bitpazarlarına bakılacak olursa binlerce Müslüman eski kalmış, çöplükten toplanmış şişeler, eski ve küflenmiş demir parçaları satmakla güya ticaret yapıyorlar. Hastanesine, hapishanesine, fakirhanesine bakılacak olursa her yerde Müslümanlar, fahişhanelerini bizzat kendileri idare ediyorlar. Fahişhaneenin müdürü halis Müslüman, yüzlerce biletli fahişe kızlar da halis Müslüman, orkestraları da Müslüman. Özetle: Hangi (1210) sefillik ve alçaklık yuvasına bakılsa Müslümanlar görülüyor. Fakat okullarına, ilmi ve edebi cemiyetlerine bakılsa Müslümanlar hiç yok! Bunlar İslamiyete muhalif de ötekiler muvafık mı! Ya Rab! Biz ne bedbaht bir milletiz! Bize kimin ahı tuttu. Ne vakte kadar böyle sefalet ve mezellet²²⁰ içerisinde yaşamaya devam edeceğiz!

“Allah’tan gazap, zillet, illet ve yerle yeksan olmasını diledim.”

(1215)

BAHTLI KIZ

Yeni Kitap - Bahtlı Kız

Beş on seneden beri Türk dilinde Kazan matbaalarında edebiyatın önsözü sayılmaya değer küçük küçük risaleler neşredilmeye başladı. Bunların bir kısmı coğrafya, tarih, hesap gibi (1220) fen ve ilimlere ait ders ve mütalaa kitapları, diğer kısmı ise edebiyatın temelini teşkil eden ve sosyal hayatın ahvalinden bahseden hikayeler ve romancıklardır. Bunların her iki kısmında da belli bir olgunluğumuz yoktur ve kusurumuz pek çoktur. Ders ve mütalaa kitapları tertip edebilmek için pek çok ilim ve fenlerden haberdar olmadıktan sonra pedagoji ve psikoloji çevrelerinde bulunmak gerektiği gibi hikayeler ve romanlar yazıp (1225) kalem vasıtasıyla kamuoyunun talep ettiği tarafa sevk edebilmek için de az değil, pek çok bilgi gereklidir.

Halbuki bizim yazarlarımız, edip ve pedagoglarımız muntazam eğitim ve öğretim görmüş, usul ve düzenli Darü'l-maâriflerde tahsil etmiş zatlar değil, belki kendilerini bin bela ve yüz türlü gayretler ile medrese bataklığından ve skolastik deryasından kurtarıp bir nefes alır almaz (1230) kaleme sarılmış adamlardır. Bundan dolayı şimdilik bunlardan çok

²²⁰ mezellet: Zelillik, horluk, hakirlik; alçaklık, itibarsızlık.

şey istemek ve kusurları için kendilerini azarlamak asla insafa uygun değil, belki ellerinden geldiği kadar umumî menfaatler ve milli hizmetlerde bulundukları için ciddi ve samimi teşekkürler etmek hamiyet ve vicdan sahiplerine borçtur.

Her iş ilk başta böyle oluyor. Her bir milletin de tarihi bu şekilde olagelmıştır. Bununla beraber (1235) bu yeni eserler arasında oldukça mühim ve okunmaya değer olanları da az değildir. Bunların bazısında açıkça ve bazısında hikaye ve kinaye yoluyla bugün milletimizin bilim ve medeniyet bakımlarından geride ve fikri ilerlemesi bakımından gayet aşağıda olduğundan bu halde kalmanın caiz olmayıp zamanın gereklerine göre hareket etmek gerektiğinden bahsediliyor. Lakin her türlü gelişme ve yenilik fikirlerine çoğunlukla mollalarımız karşı çıktığından (1240) yeni risalelerin her birinde denilecek derecede mollaların mallarından bahsedilmeyince kalmıyor. İşte bu gibi eserlerden olmak üzere geçenlerde (1904 senesinde) Orenburg'da “Bahtlı Kız” isminde bir risale neşredildi. Yazarı Z. H. harfleri ile gizli olup risalenin içeriği şundan ibarettir:

Köylerin birinde imam olan Nuru'l-ayn Hazret vefat ediyor, bir miktar parası da olduğu halde imamın dul kalan (1245) karısına her taraftan talepler geliyorsa da hanım efendi hiçbirine varmaya razı olmuyor. Köy ahalisi mahallenin uzun süre imamsız kalmasına canları sıkılıyor, medreseden bir şakirt getirerek köylerine imam yapıyorlar ve vefat eden imamın dul karısıyla evlendiriyorlar. Epeyce zaman geçiyor. Bir vakit imam mahalle ahalisinden birine misafirlğe gidiyor, tesadüfî olarak İmam Efendi ev sahibinin elma gibi (1250) pişmiş, çiçek gibi yeni açmış ve melek gibi güzel, henüz genç on altı yaşlarında olan kızını görüyor, başı dönüyor, yüreği hopluyor, nasılsa bu kızı almak istiyor. İmam gibi mukaddes ve muazzez bir adam sorduğunda kızın ana ve babası kızlarını imama verecek oluyorlar. Lakin kızın gönlü genç, güzel, akıllı, bilgili ve hala eğitimi devam eden Abbas Efendidedir. Hem de imamın kendisi ihtiyar, kıyafeti çirkin olmakla beraber kendisinin kaç sene birlikte (1255) ömür geçirdiği hatununun üzerine, yaşı yetmemiş bir genç kızı almak istemesi hayvanlığın ta kendisi olduğu için Aişe Hanım (kızın ismidir) imamdan ziyadesiyle nefret ediyor ve kederinden ağlıyor, lakin ana ve babasına tam anlamıyla saygı duyduğundan ve kendi fikrini açıkça beyan etmek bizim Tatar kızları arasında âdet olmadığından nikâh vaktinde razı olup olmadığını sordukları vakit susuyor. Bir işan hazretde: “Susmak ve ağlamak razı olmanın işaretidir.” diyerek nikahı kıyıyor ve (1260) Selim Cevher Molla da (evlenmiş molların ismi) saç ve sakalındaki ağarmaya başlamış kıllarını sıvazlayarak yaşarup kızın koynuna girmeye hazırlanıyor. Lakin hiç ümit edilmeyen bir olaydan ötürü Selim Cevher Hazrete kızın yanına varmak nasip olmayarak maçı [kedi] gibi yalnız dudaklarını yalayıp kalıyor: Nikâhın bozulduğuna hükmediliyor.

Sonunda kız da kendi istediği Abbas Efendi'ye varıp bahtiyar oluyor. (1265) Hikayenin esası bundan ibaret ise de sırası geldiğinde Ufa gubirnasında²²¹ Başkurt köylerinin hal ve maişetleri ve onlara imamlık eden birtakım cahillerin ahali arasında ne kadar yanlış fikirler, fena itikatlar yaydıkları, din, ilim ve tahsil meselelerinde ne kadar beceriksiz oldukları, imamlık yapanların ilimsiz ve akılsızlıklarından dolayı ahalinin ne kadar tembellik ve ataletle tutuldukları, birtakım anlamsız (1270) eski sözlerin şariat ve akıl kaidelerinden daha ziyade ileri ve muteber tutuldukları, hatunların bilgili ve terbiyeli olmasının cemiyet ve aile üzerinde ne kadar büyük etkisi olduğu ve nihayet Rusça okumuş ve güzel tahsil görmüş genç imamların mahallenin terbiyesine ve ahalinin ilerlemesi ve saadetine ne derece güzel hizmetler edebildiği ve akıllı imamlar gibi vaazlar vermek gerektiği muharrir tarafından pek güzel, gayet (1275) vâkıfâne hem de akla gayet uygun ve gerçekçi bir şekilde tasvir edilmiştir.

Zaman ve medeniyet tesiriyle bizim ahval ve maişetimiz büyük bir değişim içindedir. Şimdiki hallerimizi böyle risalelerde, güzel güzel hikayelerde güzel güzel hikayecikler tarzında yazmak pek iyi bir iştir. Gelecekteki ediplerimiz ve müverrihlerimiz bunun için bize çok teşekkür ederler. (1280)

İNSAN MIYIZ? MAYMUN MUYUZ?

Biz de kendimize insan diye ortalıkta geziyoruz, dış görünüşümüze bakarak başkaları da bize insan diyor. Çünkü kıyafetimiz insana benziyor. Fakat ahlak ve tabiatımıza bakalım, iç yüzümüzü gözden geçirelim. (1285) Acaba biz de hakikatte başkaları gibi insan mıyız? Yani akıl, fikir ederek, gayret, himmet ve hamiyet gibi insanlık sıfatları bizde de var mıdır? Sakın dış görünüşümüzde insana benzeyip de ahlak ve tabiat bakımından maymun olmayalım! Elbette hepiniz de bilirsiniz ki! Maymunun en temel özelliği “taklitçilik”tir. Maymun hep yeniden yeni şeyleri sever, fakat derhal ondan hevesi geçer, onu beğenmez olur, daha yeni şeyler (1290) ister, her şeyi taklit eder. Gözüne görünen her şeyi yapmak ister, fakat hiçbirini muhakeme etmez ve hiçbirinde sebat ve kararı olmaz. Özetle: Maymun demek taklitçi ve sebatsız bir mahluk demektir.

Şimdi biz Tatarlar kendi tabiatimizi araştırıp bakalım. Şu muhakemesiz ve bilinçsiz taklitçi ile sebatsızlık bakımından bizim maymundan farkımız nedir? Maymun gibi biz de (1295) her şeyi yapmak istiyoruz, başka milletlerde olan şeylerin hepsini taklit etmek

²²¹ guberna: Vilayet.

istiyoruz, fakat meydana hiçbir şey çıkarmıyoruz ve ufak tefek meydana getirdiğimiz şeylerin de hiçbirisinde sebat edip devam ve terakki ettiremiyoruz.

Bizim bu halimizin sebebi nedir acaba! Bilmem. Fakat bizde bu fena halin varlığını hiçbirimiz inkar edemez zannederim. Biz neler yapmadık! Neler! Medenî halkların Cemiyet-i edebiyeleri (1300) mevcut olup bunlar vasıtasıyla dil, imla, kitabet ve şivelerini ıslah ve tevhit ettiklerini, edebiyatlarını ilerleterek milletleri arasına ilim, marifet ve fikir yaydıklarını işittiğimiz gibi dört beş sene önce biz de Ufa beldesinde böyle bir edebi cemiyet (merhumun ruhu şad, kabri geniş olsun!) kurduk. Kazan, Orenburg, Troysk, Petropavlosk, Simipalatinsk beldelerinde vesair Müslüman merkezlerinden (1305) birkaç edipler, muharrirler ve mütercimlerimiz toplandı. Hatta az ise de bir iki tane pedagoglarımız da var idi. Bir hafta kadar her gün umûmî meclisler kuruldu. İmla ve kitabetimizi ıslah, edebiyatımızı terakki ettirip halkımızı aydınlatmak hakkında neler söylenmedi! Neler! Yalnız bir Allah bilir! Tertip, nizam ve intizam mı dersin biri söyleyip bitirene kadar başkaları tamamen susup dinlemek gibi şimdiye kadar biz de görülmeyen (1310) tuhaf haller mi dersin, sonra o söylenen sözleri etraflıca muhakeme ederek ekseriyetle hüküm ve karar vermek gibi güzel kaideler mi dersin, hepsi de mevcut idi. Birçok basit kelimelerin nasıl yazılacağına kadar karar verildi. İlkokullarımızda umûmî programlar tertip edildi. İlkokullarımızda ve rüşdiyede²²² okutmak için birimiz hesap – risalesi, birimiz tarih, coğrafya, birimiz gramer risaleleri gibi ders kitapları tertip etmeyi gerekli gördük. (1315) Bazımız da çocukların terbiye ilmiyle ilgili bir risale yazacak oldu. Aramızda sarıklı şeyhler bulunduğu gibi, açık başlı, uzun saçlı gimnazistler ve öğrenciler de var – idi. Ahiret ve şeriat ilimlerine vâkıf olanlarımız olduğu gibi dünya ilmine ve maarif-i cedideye²²³ aşinalarımız da var idi. Tatarca ve Türkçeye iyi derecede aşina olanlarımız mevcut olduğu gibi Arap, Fars, Rus ve Fransız dillerine vakıf olanlarımız da gine bu mecliste hazır idiler. (1320) Cemiyet azası arasında birlik, muhabbet, iyi niyet herkes için kendi istediği surette düşüncesini anlatmak için hürriyet ve her birinin kalbinde mutlaka bu cahil Tatar kardeşlerimiz arasında nasıl olsa da ilim ve marifet yayarak gözlerini açmak, gönüllerini nurlandırmak için gayret ve hamiyet dolu idi!...

Günlerce konuştuk, (Çünkü arada ben de var idim.), müşavere ve müzakere ettik ve her sene (1325) tekrar bu tayin edilmiş zamanda toplanacağımıza ve bir senelik hizmetlerimizi bu toplantıda cemiyete arz edeceğimize dair birbirimize va'dier* sözler verip ayrıldık. Lakin bu ayrılış son ayrılış idi. Birbirimizden ayrıldığımız şu beş altı

²²² rüşdiye: Orta okul.

²²³ maarif-i cedide: Yeni usul eğitim.

seneden beri bir daha toplandığımız halde cemiyetin adını bile ağzımıza aldığımız söz konusu değil! Ama niçin? İşte şu “niçin” sualine hiçbir esaslı cevap bulamıyorum da “maymun iştahlı olduğumuz için” diyeceğim geliyor. Yoksa ne diyelim? Birtakım derici, yapağıcı (1330) Aliler ve Şemsilerin hoşuna gitmediği için bu kadar güzel, esaslı ve faydalı bir cemiyetin devamından vazgeçtik demeye utanıyorum.

Kazanda birkaç sene önce Müslümanlar Darü'l-‘âcizîn açacak oldular. Çünkü Ruslarda da kimsesizler yurdu²²⁴ vardır. Fakat ona “Darü'l-‘âcizîn” mi, “yetimhane mi”, “priyut”²²⁵ ya da başka bir isim mi (1335) vermek gerektiği konusunda ihtilaf çıktı. Bağıldılar, çağırdılar, kavga ettiler, ayrıldılar. İş meydana geldi. Bütün Müslüman mahallesi hem Darü'l-‘âcizîn, hem yetimhane hem de dilencihâne halinde kaldı. Petersburg’da ve Tiflis’te önceleri güzel ve geniş hukuklu bir Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyeler varmış. Bugün ise onların yerlerinde yeller esiyor. Bakü’de türlü gazete ve dergilerin bulunduğu kıraathaneler yapılmış diyorlar. Devam ettirilememiş, kesilmiş, başka yerlerde (1340) de Cemiyet-i Hayriyye, kıraathane, fakir hatunlar için doğumevi açmak için teşebbüs edildi. Bilmem daha neler ve neler! Pek çoktur. Her şeye teşebbüs edip de bu kadar sebatsızlık göstermeye ne gibi bir isim verilmeli? “Maymun iştahlı, maymun tabiatlı” demeyi ben kendimce münasip görüyorum da “Biz insan mıyız? Maymun muyuz?” diye sorasım geliyor.

(1345) İsterseniz şu 1899 senesi Mayıs ayında Ufa’da toplanmış Cemiyet-i edebiyemizin bir hafta müzakeresi sonunda verdiği “kararname”sini de burada yazıp gideyim. İşinizin olmadığı bir vakitte hatırlayarak bir defa okuyarak merhumun ruhuna birer Yasin-i Şerif bağışlarsınız. Bu kararnamenin bir nüshası benim kağıtlarım arasında hâlâ kalmış ise de çok eskimiştir.

Yeniden yazılıp (1350) matbaanın makinaları arasına girerek basılıp çıktığında biraz harekete gelip yeniden canlanmaz mı!

(‘Ayna)

(1355)

“Karar”

Türk dilinin ıslahı, mekteplerin ıslahı ve müslümanlar arasındaki eğitim faaliyetleri hakkında. (1360)

Eûzu billahimine şeytanirracim

Bismillahirrahmannirrahim

²²⁴ bogadel’nya: Kimsesizler yurdu, güçsüzler yurdu, darülaceze.

²²⁵ priyut: 1. Barınacak yer, sığınak, barınak, melce. 2. Yetimhane, yetim yurdu.

Elhemdülillahi ve selāmün ‘alā ‘ibādihillezîne estafā.

Ḳāle Resūlullāhî sallallahu ‘aleyhi vesellem lā-tectemi’u ümmetî.²²⁶

Rusya Müslümanlarının (1365) mukaddes İslam dinini korumak, halklarını düzene sokmak, Türklüklerini ve devletlerini güzelleştirmek ve ileri götürmek, aşırı fakirlikten, (el-iyazubillahi²²⁷) din ve milleti zarar, ziyan gibi helaklikten koruma hayırlı niyetiyle temizlenmiş iyiliksever ümmetlik kararı.

Bütün dünyada tecrübe edilerek şöyle sanılmıştır ki: Din ve ilmin temelleri her kavmin kendi dili üzerine kurulmalıdır. (1370) Araplar, Farslar ve diğer medeni kavimlerin hepsi de böyle yaptılar.

Din ve ilmin temelleri çocukların ve herkesin gönlüne girip açık ve tam olarak yerleşmesi gereklidir. Bunlar “mühimmat-ı evveliyeye²²⁸” dirler.

Bizler, Rusya içindeki Müslümanlar hepimiz Türk soylu Türk kavmiyiz, dilimiz de Türkçedir, ama (1375) Türkçe ile konuşmalarımız ve yazılarımız günden güne zayıflayıp çeşitlendiğinden dilimizi himaye ve ıslah, yani dilimizi korumak ve düzeltmek millete bir borçtur. Borcu üstümüzden atmak için önce dilimizden bahsetmek ve bir lügat yazarak bunları kaydetmek gereklidir.

DİLİ ISLAH ETMEK BAHSİ (1380)

1- Türk dili için sarf²²⁹ ve nahiv²³⁰ gereklidir. Öz dilimiz Türk ve Kazan şivesi ile yazılır. Terim ile ilgili isimler Arap sarf ve nahivlerinde görülen (mesela: fâ’ıl, mef’ûl, masdar-ı hâl ve gayr-ı zalik) kelimeler kullanılır. Bu zamana kadar yazılmış Türkçe sarf ve nahivler (Abdulkayyûm el-Sarrûf, Kızhanif, kızı ve gayr-ı zaliklik) örnek alınarak hazırlanmalıdır. (1385)

2- Türkçe imla kurallarının hazırlanması zorunludur. Çünkü imlamız farklı farklı bir görünüm arz etmekle birlikte herkes istediği gibi hangi harf denk gelirse o şekilde yazmaktadır.

3- Dilimizde çokluk işareti olan “ler” ve “lar” şeklinde yazılan ifade kural altına alınır. Eğer kalın harfle başlayan kelimenin sonuna gelirse “lar” yazılır. Mesela: vardılar, balalar, atalar gibi. (1390) Ama ince harfle başlayan kelimelerin sonuna gelirse “ler” yazılır. Mesela: geldiler, gittiler, yemişler gibi.

²²⁶ “Allah’a hamd ve onun seçilmiş kuluna selam olsun.

Allah’ın Resulü (salat ve selam onun üzerine olsun) dedi: Ümmetim dalalet üzerinde birleşmez.”

²²⁷ Allah’a sığınırım.

²²⁸ mühimmat-ı evveliyeye: En evvel gerekli işler.

²²⁹ sarf: Gramer

²³⁰ nahv: Söz dizimi, sentaks.

4- Geçmiş zaman ifadesi için kelimeler elif ile yazılır. Mesela: kilgen, kitgen, igen, birgen gibi.

5- Dilimizde açık nun olarak duyulan (1395) sözler tek nun ile yazılırlar. Mesela: süzniñ, ömürniñ gibi. Eğer burunla söylenirse ve açık nun işitilmezse nun yazılmaz. Mesela: soñra, bardıñız, kildiñiz gibi. Kâf veya kâf-ı Fârisi (kef) ile kubbesi olsa gerek ortada bunlardan ayırmak için üç nokta konulur.

6- Kelimelerin sonunda geçmiş zaman birinci tekil şahıs anlamını çıkarmak için eklenmiş “dım” kelimesi, rivayet ve cümleyi tamamlamak için kullanılan “dır” kelimesi her zaman vavsız yazılırlar. Mesela: aldım, birdim, (1400) kilmişdir, ölmüşdir gibi. Fakat çoğunlukla bir işe başlama anlamını çıkarmak için kelimenin sonuna eklenen “b” nin önüne vav yazılır. Mesela: gelüp, kilüp, alup, kılup, işidüp gibi.

7- İnce ve kalın vavları ayırmak için vav üstüne işaret konulmaz. Aynı şekilde Arapların lam-ı ta'lîl anlamlarını veren “üçün” ve “içün” şekillerinde yazılan söz, bir kelimede iki vav (1405) gelmesine nisbeten bir “ya” ile bir “vav” birikmesi güzel görüldüğünden “içün” şeklinde yazılır.

Tiyüş ve tiyiş şeklinde yazılan kelime yukarıda zikredilenlere binaen sadece tiyüş şeklinde yazılır. (Her üç meselede de Hadi ve Şakir Efendiler ayrı düştüler. Yani vav harfine bir işaret lazımdır, üçün ve tiyiş yazılması gereklidir dediler.)

8- “sad” ve “tı” harfleri Türkçe (1410) kelimelerde yazılır. Sarık, takta gibi. (Şakir Efendi buna karşıdır. Fakat sin ve te ile yazılır dedi.) Ama bu vakte kadar “sin” ve “sad” ile yazılan kelimelerin ne kadarı “sin” ile vokabüleri “sad” ile yazılması gerektiğini belirlemek gereklidir.

9- Hareket-i harfiye (he, güzel he) kelimelerinin sonunda fetha yerinde yazılır. Mesela: size, (1415) kurda, birme gibi. (Bu Ahund Osmanof’a göre halledilmemiş bir mesele olarak kaldı).

10- Olmaz ve olmas şeklinde yazılan kelime yalnız “olmas” (sin ile) yazılır. (Ahund Hayrullah Osmanof “olmaz” yazılması gereklidir, dedi.)

Burada alınan kararlarla ilgili, aynı şekilde bunlardan başka imlası türlü türlü kelimeler hakkında, bir sebebe dayanan fikirlerin olması gereklidir. Kim tarafından olursa olsun tahrir ve takdim idilse (1420) bi'l-‘ayn ve'r-ra'si²³¹ kabul edilir. İmla kuralları hazırlandıktan sonra kesin bir şekilde karar verebilmek için imla hakkındaki konuların hepsi bir süre müzakere meydanına koyulur.

²³¹“Gözüm ve başımla beraber.”

OKULLARIMIZI ISLAH ETMEK BAHSİ

İlk ve en gerekli işlerin öğrenildiği (1425) yer okuldur. Mühimmât-ı evliyelerimize göre gerek din ve gerek başka malumat bakımından sağlam, inançlı ve mümkün olduğu kadar her yerde aynı şekilde olmak lazımdır. Bunun için okullarımıza da göz atmak ve okutturulacak ilimlerden bahsetmek aynı şekilde millete borçtur.

Şimdi bu konudan bahsedilmiş ve alınmış kararlarla ilgili sonuçlar burada kaydedilir: (1430)

İLKOKULLARDA OKUTTURULACAK İLİMLER

Okumak, yazmak, din ilmi, Kuran tecvit ile, İslam tarihi, hesab²³², imlâ ve hüsn-i hat²³³, Türk dilinin grameri.

İlkokullarda dört yıl okutturulur.

Birinci yıl – 1) Okuma yazma (1435) harflerini sesli olarak ayırıp tanır. Her harfi kendi mahrecinden çıkarmaya çalışır. Türkçe kelimeleri hem ayrı hem de birleşik bir şekilde okur. Düzenlenmiş cümleleri de okur.

2) Matematiği sesli bir şekilde sayar, sıfırları tanır, hem de sayıları yerine koymayı öğrenir. Sesli olarak toplama ve çıkarma yaptırılır. Mesela: üçten ikiyi alınca çok mu kalır, gibi.

İkinci yıl- 1) Dinî ilimleri kısaca, (1440) iman, icmâl ve insan tafsili, namaz kuralları, esas ve usulleri, namaz okutulup öğretilir.

2) Kur'an-ı Şerif sonunda tecvide tatbik ile. 3) Türkçe okumak, ahlaka ait veya muallimin münasip gördüğü kitaplar ve kıssalar.

4) Dört amelin hesabı. 1. . . geçse)

Üçüncü yıl – 1) Dinî ilimleri ve İslam'ın esaslarını ayrıntılı olarak. (1445) 2) Kur'an-ı Kerim okuma, kara başda zikredilen kadirli tecvit ile, 3) Taharet ve namaz farz, vacip sünnetleri bilmek, okutulacak duaları teşehhüd²³⁴ ve diğerleri tam olarak öğrenmek, oruç hükümleri, biraz zekat. 4) İman tafsili. 5) Hatt-ı yazar kadri inşa, imlâ ve hüsn-i hat. 6) Tarih, Hazret-i Âdemden İslamiyet'in yayılmasına kadar. 7) Yükler kadri (?) Hesap. 8) Kısaca coğrafya. 9) Bir miktar Türkçe gramer. (1450)

Dördüncü yıl - 1) Dinî ilimler (muamelât). 2) Kur'an-ı Kerim (tecvid ile). 3) Tarih, İslamiyet'in yayılması ve halife ahvâli. 4) Biraz Türk kavimlerinin tarihi. 5) Coğrafya

²³² hesâb: Matematik.

²³³ hüsn-i hat: Güzel yazı.

²³⁴ teşehhüd: Namazda oturarak "ettehiyyatü" duasını okumak.

terimleri. (Yerin beş tabakasını Rusya üzerinde açıklamalı olarak bilme meziyeti (Ayrıca haritaya bakma usulü de öğretilir. 6) Türkçe okuma (çocukların kişiliklerini düzgün hale getirecek, zihinlerini açacak, ilim ve marifete heveslerini arttıracak (1455) öğretmenlerin uygun gördüğü kitaplar.) 7) Yer ölçmeyi ve imaret yerlerini bilecek kadar pek az (?) geometri meseleleri.

TELİF EDİLMESİ GEREKEN KİTAPLAR BAHŞI

1- Ana dilimiz olan Türk dilinin esaslarına (nahv) değinen ve bu konuda yazılmış kitapların gözden geçirilmesi, (1460) tecrübe edilip hazırlanması işi Fatih Efendi'ye verildi.

2- Türkçe imla kurallarını toplamak ve kaydetmek vazifesi Hadi Efendi Maksudof'a verildi. Bununla beraber Türk dili ile bir lugat kitabı ve halkın anladığı dilde bir coğrafya kitabı yazacak oldu.

3- Kavâid-i inşâ²³⁵ hakkında bir risale Alim Can Efendi'den istendi.

4- Türkçe okumak için (1465) ahlak ve başka faydalı bilgiler hakkında kitap yazma vazifesi Feyzi Efendi'ye verildi.

5- Aritmetik için bir kitap yazma vazifesi Şakir Can Tamırof'a verildi.

6- Ahlak konusunda bir kitap yazma işi Ahmed Faiz Efendi Davudof'a verildi.

7- Geometri hakkında bir kitap yazma vazifesi Abdulrahim Efendi'ye verildi.

8- Öğretmenler rehberi hazırlama işi (1470) Muhiddinof Fasiheddin ile Şehbazgiri Mirza Ehmirof'dan rica edildi.

9- Türk kavminin tarihini yazma işi Hüsn Ata Efendiden rica edildi.

10-Troyski'de coğrafyaya dair bir kitap telif olunmaktadır. Tamamlanması rica edilir.

Okullarda okutturulmak için seçilmiş ve telif edilmiş kitaplar herkes tarafından memnuniyetle (1475) kabul edilir. Amaca uygun görüldüğünde neşrine ve okullarda istifade edilmesine de çalışılır. Herkesin de düzenli okula devam etmesi mümkün olmuyor, hem de her gerekli ve faydalı işleri okulda tahsil alarak bitirmek de mümkün değildir. Bunun için Müslüman kardeşlerimin mukaddes İslam dinlerini korumak, halklarını tertip etmek, bilgilerini genişletmek, Türklüklerini ve devletlerini geliştirmek ve ileriye götürmeye fayda sağlamak için (1480) ilim ve marifet ile hüner ve sanayiye dair kitapları Müslüman kardeşlerimiz arasında yaymak gereklidir. Bu kitaplar kolay, kendi

²³⁵ kavaid-i inşâ: İnşa kaideleri, nesir yazı kuralları.

Türkçemizde, küçük, açık ve avam halkın arasında, genç öğrencilerin boş vakitlerinde okuyabilecekleri ve kolay anlayabilecekleri özellikte olsun. Bu amaca hizmet eden kitapların ilk olarak hepsini seçmek ve olmayanları da telif edip ortaya çıkarmak faydalı görüldüğünden Müslüman kardeşlerimiz arasında (1485) yayılmasına çalışmak her mümin ve Müslüman'dan rica edildi. Herkes kendi istidâdı²³⁶ ve istihzarı²³⁷ ve gücünün var olduğu yolla kavmimize ve milletimize hizmet etsin.

Allah'ım! Erkek ve kadın müminlerle erkek ve kadın Müslümanları bağışla. Onları ıslah et, aralarını düzelt, kalplerine sevgi ver. Kalplerine iman (1490) ve hikmet koy. Resulünün yolunda ayaklarını sabit et. Onlara verdiğin nimetlerden dolayı şükürlerini arttır. Onların kendi düşmanlarına ve senin düşmanlarına karşı vermiş oldukları sözlerde vefalı eyle. Amîn”

Bu mecliste hazır olan zatlardan bazılarının isimleri ve kim oldukları:

- 1- Hayrullah Osmanof... (Ufa'da İmam müderris Ahund)
- 2- Rızaeddin bin Fahreddin. (Ufa'da Cemiyet-i İslamiyye azasından] (1495)
- 3- İna yetullah Kapkayef. [Ufa'da Cemiyet-i İslamiyye azasından]
- 4- Hasan Ata Sulabaşı. [Ufa'da Cemiyet-i İslamiyye azasından]
- 5- Alimcan Elbarûdi.. (Kazan'da İmam Müderris, şeyh ve muharrir)
- 6- İskender.....(Ahund)
- 7- Gılman Eleskerimi (merhum). [Bügölme Uyazında İmam Ahund] (1500)
- 8- Ömer Halife Devletyarof. (Orenburg vilayeti siddesinde tacir)
- 9- Feyzi Efendi Nimetullin. (Vatke vilayeti Böni köyünde müderris)
- 10- Muhammed Fatih Eleskerimi.....(Muallim)
- 11- Ahmed Faiz Efendi Davudof. (Öreski beldesinde müderris)
- 12- Ali Asgar Efendi Gafurof (Samar vilayeti Tuzulukda?? imam ve muallim) (1505)
- 13- Hüsneddin Efendi (halife)
- 14- Hadi Efendi Maksudi.. (Muallim, müderris, muharrir, pedagog)
- 15- Ebussuûd Ahtemof... (Ufalı Andeli dava vekili)
- 16- İskender Sultanof... (Öğrenci-hukûkşinas²³⁸)
- 17- Hayrullah Efendi (muallim) (1510)
- 18- Sadık Efendi. (Saratagdan, şair, edib, muallim, imam)
- 19- Sahibeddin Efendi.

²³⁶ istidâd: Kabiliyet; anlayış.

²³⁷ istihzar: Hazırlama, hazır edilme; çağırma.

²³⁸ hukuk-şinâs: Hukuk ilmini bilen.

20- Mübarekcan Efendi

21- Şakir Efendi Tahirof. (Kazanda Darül-muallimin medreselerinden)

22- Hacı Abdulgani (1515) Bay Hüseyinof. (Orenburglı milliyetperver birinci derece tüccar.

23- Zakir Efendi.

24- İbrahim Efendi.

25- Abdulrahim Efendi. (İmam)

26- Keşşaf (halife) (1520)

27- Devlet Gildinni . . (Öğrenci)

28-Abdurrahim Efendi (Orenburgdaki Medrese-i Hüsniye müderrislerindendir)

29- Abdulkirim. . (Ahund)

30- Abdulkavi . .

(1525) İşte benim kağıtlarım arasında yata yata unutulup kalmış bir deftercikte yazılıp kalmış bilgiler bundan ibarettir. “Ölülerinizi hayırla yâd ediniz” sözüne binaen doğmadan önce vefat etmiş veya ölü doğmuş bu Cemiyet-i Edebiye-i İslamiyenin hasta vaktindeki bir haftalık hâlini yazdım. İnşallah siz de: “Ruhu şad, kabri geniş olsun!” dersiniz değil mi?

(1530)

Son

ARA BULUCU MUDUR? ARA BOZUCU MUDUR?

Bakalım!

Şark-ı Rus’un 1904 yılının 29. sayısında “Muslih Kazanî” imzasıyla yazılmış bir bent yayımlandı. İmza sahibi diyor ki: “Tatar imamları aleyhinde Şark-ı Rus’ta tenkit yollu makaleler yazıyorlar da (1535) ulemayı hor gören ve onlarla alay eden birtakım ahlaksız ve iğrenç âdetler ile âdetlenmiş civanlarımız ve gençlerimiz aleyhinde niçin bir şey yazmıyorlar? Bu ise acınacak bir hâldir, işte bu kusurumuzu gidermek amacıyla Şark-ı Rus’a bu mektubumu takdim ediyorum.”

Oyun moyun değil hakikaten Muslih Kazanî Efendi şu mukaddime ile başlayan kendi mektubunu (1540) Şark-ı Rus’a takdim ediyor ve mektubunda da: Kazan yazıhanelerinde katiplik ve muhasiplik yapan birkaç gencin kusur ve kabahatlerini gösteriyor. Bu zavallı memurların ayıp ve kabahatleri pek çok ve büyük imiş: Bunlar esrara müptela imiş, tütün çekiyorlarmış, bunlar saçlarını uzatıyorlar ve Ruslar gibi

giyiniyorlarmış, bunlar pantolon ceplerine ellerini sokup, kelepüşlerini²³⁹ kaşlarına indirip karun* giyiyorlarmış, ilim ve bilim tahsil eden (1545) İslam darü'l-mu'allimîn şakirtlerine “kömür hırsızı” diye hakaret edip Tatarlara vahşi ve fanatik diyorlarmış, bilmem daha neler imiş! Neler imiş! Bir Allah bilir!.

Aman Ya Rab! Aman! Bu kadar büyük kabahatli ve bu derece fena adamları nasıl oluyor da yer yutmuyor! Nasıl olup da bunlar yeryüzünde yaşıyorlar!?! Şaşılacak şey! Elbette siz de şaşarsınız değil mi? (1550) Ey Muslih Efendi! Siz pek sevininiz ki: Böyle gençlerin kusur ve kabahatleri gazetelere yazılıp da meydana koyulmuyor. Eğer bunlar ayrıntılı bir şekilde meydana koyulsa ve bunların niçin böyle olduklarının sebepleri de açıktan açığa herkese anlatılsa o vakit avam halkı imam ve müderrislerimize hitaben: “Ey imamlar! Ey hazretler! Ey müderrisler! Size okul ve medreseler inşa ettiğimiz halde, kendimiz aç kalsak da (1555) sizlere pilav ve yemekler yedirip son kapıklarımızı sadaka verdiğimiz halde, çocuklarımızı (balalarımızı) mektep ve medreselerinize gönderip beşer onar sene tuttuğunuz halde siz niçin bizim bağırparemiz gibi aziz çocuklarımızı böyle mala müptela ettiniz? Niçin bunları garametini* etmediniz? Biz onları Rusça okutmak istediğimizde niçin bizim başımıza beddualar, kahr dualar yağdırıp kıyametler kopardınız? (1560) Bunlara niçin güzel ahlak öğretip iyi terbiye vermediniz ilim ve marifet ve güzel ahlak sahipleri olarak dinimize, milletimize ve tüm insanoğluna hizmetkâr olacak şekilde niçin bunlara hiçbir şey öğretmediniz? Tütün içme, sarhoşluk ve sefahat etme gibi fenalıkların zararlı ve yaramaz olduklarını niçin bunlara şeren, aklen ve tıbben anlatıp da en başından itibaren bunları doğru bir yola sevk etmediniz? Bugün ise fena kokmakta olan bu yemişlerin (1565) her birisi sizin iskeletlerinizde çürümüşlerdir. Vaktiyle niçin bunlara hava ve ışık verip çürümekten korumadınız? Bahçeye uymayan bir şey yetiştiğinde bahçıvan azarlanıyor, koyunlar sazlığa batıp kalsa çoban azarlanıyor, mektep ve medreselerinize toplayıp da bizim çocuklarımızın ömür ve hayatlarını zayi ettiğiniz için biz sizi azarlıyoruz, bize pek çok eziyet ettiniz, hâlâ da ediyorsunuz” diye veresetü'l-enbiyâ davasında bulunan muslihlerin²⁴⁰ yakasından tutup zangır zangır (1570) titretirler idi. Lakin sevininiz ki: Biçare avam halkı cehaletleri sebebiyle bugünkü günde muslih ve müfsidler²⁴¹ fark edemiyorlar, yoksa birçok “muslih”lerin halleri çok zor olup usûl-i cedîdeye söve söve yemek yemeye vakit bulamazlar idi.

²³⁹ kelepüş: Genellikle büyük şapka (bürük) içine giyilen kadife başlık.

²⁴⁰ muslih: Ara bulucu.

²⁴¹ müfsid: Ara bozucu.

Muslih Efendi! Kazan memurları Ruslar gibi giyiniyorlar da Müslüman gibi giyinmiş adamlara gülüyorlar diyorsunuz. (1575) İlk olarak bu söz doğru değildir. Bunlar gülmüyorlar, belki eski giyimlilerin kendileri bunlara her yerde gülüyorlar. İkinci olarak: Elbiseye Müslümanlık ve Rusluk nereden geldi. Palto kiliseye ve çapan²⁴² ile bişmet²⁴³ mescide mi tabidir? Paltoyu kim vaftiz etti? Bişmete imanı kim öğretti? Söyleyiniz. Allah için söyleyiniz. Bu nasıl şeydir! Bu nasıl bir cehalet derecesidir! Yirminci asra geldiğimiz halde bile böyle giyim, sakal, bıyık, tırnak, (1580) pantolon paçası, elbise eteği bahisleriyle vakit geçirip yere tükürse kâfir, göğse baksa haram, kelepüşünü öne giyse, elini pantolonunun cebine soksa ahlaksız, edepsiz ve bilmem nedir diye hiç temelsiz safsatalar ve hayaller ile milletin ve ümmetin başını ağrıtip kuşkulandırmaktan vazgeçmeyeceksek bizim halimiz ne olur? Mensup olduğumuz millete ve dine, üstünde yaşadığımız aziz vatana fayda ve hizmet etmek yoluna hiç girmeyecek miyiz? Çok yazık! Çok ayıp! (1585)

Bizde memur sınıfı henüz çok azdır. Sizin gözünüz bunlara boş yere takılmış. Memurların içerisinde tütün dumanını havaya savuranlar varsa afyon yutup, dil altına ufak tütün koyup, kımız içip sarhoşluk eden takvalarımız da az değildir. Giyim ile uğraşıp vakit geçirmek pek fena bir iştir. Yeşil veya alaca Buhara çapanları Resûlullâh'dan kalma bir şey değil, belki Buhara Yahudilerinden (1590) alınmış bir mirastır. Peygamberimiz terzilik ve berberlik öğretmesi için gönderilmedi. İman ve tevhîd öğretip insanları dünya ve ahirette mesut edecek güzel ahlakı öğretmesi için gönderildi. Eğer siz de ona varislik davasında iseniz onun yolunu tutunuz. Memurların tütün içip de dumanını havaya savurduklarından ziyade milletimizin haddinden fazla cehalet ve geri kalmasına, fakirliğine, Orenburg, Kazan, (1595) Ufa gibi Müslüman merkezlerinde bütün sokak dolusu Müslüman dilencilerinin gezdiğine ve yüzlerce Müslüman kızlarının bilet parası ile resmen fahişelik etmek derecesine tenezzül ettiklerine, esaslı dâr-üt-ta'limlerimiz²⁴⁴, adamakıllı muallim ve müderrislerimiz, topluma ve insanlığa ait bir şey yazacak muharrir ve ediplerimiz, fikri genişletecek, zihinleri aydınlatacak matbuat ve edebiyatımız, kütüphane ve kıraathanelerimiz vesair (1600) medenî kuruluşlar ve bayındırlığımızın olmamasına teessüf edelim ve el birliğiyle gücümüzün yettiği kadar kardeşlerimizin saadeti için iyi bir iş yapmaya çalışalım. Gözlerimiz ile memurlarımızın kelepüşlerini karun* giydiklerini görmekten ziyade komşularımızın ve başka milletlerin bilim ve terakkilerini görmeye çalışalım. Fikirlerimizi gözümüzün önünden geçirdikten sonra biraz ileriye ve geleceğe

²⁴² çapan: Cübbe gibi uzun ve bol kesimli bir kıyafet.

²⁴³ bişmet: Tatarlar ve başka Türk kavimlerinde giyilen pamuklu kumaştan ceket.

²⁴⁴ dâr-üt-ta'lim: Medreseye göre daha kolay ve pratik bir Arapça öğretmek üzere evvelce açılmış bulunan bir *ortaokul.

doğru bakalım. Kusurumuz çoktur. (1605) Eskilerde de yenilerde de vardır. Hepsinin derdi ve ilacı ilim ve marifettir. Bundan dolayı var kuvvetimizle, dört elimizle ilim ve bilime sarılalım. İlim ve bilimin de istincâ ve istibrâ bahislerine, Arapçanın sarf ve nahiv kaidelerine münhasır olmadığını asla hatırdan çıkarmayalım. Eğer bunu unutup da tekrar şu ilim tarifindeki boş laflar ile vakit geçirecek olursak, Allah korusun, işimiz harap, halimiz berbattır. (1610)

ADULOF BİN FEYDOR MARKES

Rusya'daki haftalık mecmualar arasında en çok neşredilen resimli "Niva" dergisinin kurucusu ve yayıncısı Adulof Markes bin Feydor Markes 1904 senesi Ekim ayının 22. gününde hayatını kaybetti. (1615) Bu zatın terceme-i hâli ve kurmuş olduğu derginin yayımlanma şekli ibret alınması gereken ve belki bizim gibi maarif, medeniyet ve matbuat hizmetlerinde başkalarından binlerce fersah geride kalmış ve kendi gölgesinden bile yine kendisi korkarak hiçbir ciddi işe teşebbüs edemeyen ve etse bile sebat ve metanet gösteremeyen yarım canı olan bir millet için hayret vericidir.

(1620) Adulof Markes 1838 senesi [2 Aralıkta] Almanya'da "İştetyen" şehrinde dünyaya geldi. Babası gayet çalışkan ve gayretli bir adam olup saat fabrikası sahibi idi. Hem de kendi çalışma ve emeği sayesinde bir miktar servet kazanarak bizzat kendisine bir ev yaptırmış idi. İşte bu zatın beşinci oğlu olan Adulof bu yeni evde dünyaya geldi. Markes'in babası ilim ve fenden güzel hissedar olarak fevkalade surette astronomiyi sever ve (1625) bunun yanında azıcık fırsat bulduğu zaman kendi evinin tepesine yaptığı rasathanesinde gökyüzünü incelemekle veyahut evindeki birkaç yüz cilt ile her türden kitapları içeren kütüphanesinde birtakım ilmi meselelerin incelemesiyle meşgul olurdu. Böyle bir evin içerisinde ve böyle bir babanın terbiyesinde büyümüş olan çocukların gözleri kitap ve matbuata, kulakları edebî ve fennî sözlere alıştığı gibi kalplerine de gayret ve metanet tahammülleri yerleşe gelmiştir. (1630)

Adulof Markes henüz on dokuz yaşlarına geldiği vakit babası 1848 yılında Avrupa'da pek çok can kaybına neden olan, vebadan vefat etti. Adulof'un büyük kardeşleri dahi babalarının işini devam ettirebilecek bir yaşa ulaşmadıklarından onu bitirmek icap etmiştir. Pederlerinden kalan mal ve mülk gayet az olduğundan Adulof Markes gimnazyaların birinde okuyup (1635) güç bela ile ortaokul tahsilini tamamladıktan sonra darül-fünun tahsilinden vazgeçerek kendi geçimini temin etmeye mecbur olmuştur. Gimnazyayı bitirdikten sonra bir meslek seçeceği vakit, her zaman ve her yerde olduğu gibi, Adulof Markes'e akraba, dost ve tanıdıklarının her biri bir türlü mesleği tavsiye

ediyorlardı. Mesela: Bazısı ticarethane ofislerinde katip olmasına ve bazısı eczacı [aptikçi] (1640) olmasını uygun görüyordu. Fakat genç Adulof bunların hiçbirine bakmadı. Kendi kalbinin meylettği alana yöneldi.

Adulof tâ gençliğinden beri kitap seviyordu. Bununla birlikte hayatını ve geleceğini de kitapçılık üzerine kurmak istedi. « Viyesmar » beldesinde küçük bir kitap dükkanına tezgahtar oldu. İşte işin asıl zorluğu bu vakitten itibaren başladı. Dükkada iş hizmet, pek çok, (1645) yemek ve içmek fena, yattığı odada soğuktan sular donuyordu. Fakat kitap çok idi, kitap! Tamamen kendi işittiği gibi her tür kitaptan istifade ederek eğitim yönünden eksik kalan taraflarını tamamlaması için genç Adulof'a geniş bir meydan açılmış idi.

Adulof bu hizmetinde çok meşakkat ve zahmet çekti. Lakin tam bir gayret ve sadakatla hem de mesleğine muhabbetle hizmet etti. Hizmeti boşa gitmedi. İbraz ettiği ehliyet ve liyakat sayesinde (1650) üç sene sonra Almanya'nın başkenti "Berlin" şehrine gelerek yeniden iki sene kadar büyük kitap mağazalarında çalıştı. Bundan itibaren Adulof Felsek'in hüsn-i teveccühüne mazhar olmaya veyahut kısaca söyleyecek olursak, Adulof'un şansı açılmaya başladı. Hatta sonra kendisinin doğduğu yer olan "İştetyen" şehrine dönüp gayet muteber ve büyük bir kitap mağazasının bütün işlerini bizzat kendi yürütmeye başladı. Bu vakitlerde talih (1655) ona başka bir taraftan daha bir kapı açarak Rusya memleketine doğru yol gösterdi ve buraya gelip baht ü saadet kazanmasına ve Rusya'yı ikinci vatan kabul etmesine hükmetti.

Petersburg'daki "Bitte Paj hem Kalugin" kitap ticarethanesi kendi kütüphanelerinin Alman kitapları bölümünü düzenleyip yoluna koymasına için Almanya'dan Adulof Markes'i davet etti. (1660) Adulof da çok düşünmeden bu teklifi kabul ederek Petersburg'a gitmeye karar verdi. İşte bu cesurane kararı Adulof Markes'in hayatında büyük bir değişikliği ortaya çıkaran sebeplerin en başlıcasıdır. "Bitte Paj hem Kalugin" kütüphanesinde beş sene kadar kalarak kendi vazifesini tamamladıktan sonra Adulof Markes kısa bir süre "Vulof" kütüphanesinde çalışmış. Oradan çıktıktan sonra Almanca ve Latince özel dersler vererek bir müddet daha vakit geçirmiş. (1665) Nihayet Rusya demir yolları idaresinde oldukça güzel bir memuriyet almaya muvafık olduğunda memnuniyetle kabul etmiştir. Fakat Adulof'un kafasında yer eden kitap ve matbuat muhabbeti onun gönlünden hiçbir zaman çıkmıyordu, azıcık fırsat bulduğu vakitlerde mütalaa ve edebiyat ile meşgul olur hem de Almanca neşredilmekte olan dergilerde ara sıra makaleler yazardı. Nihayet bir miktar sermaye kazandıktan sonra kendisi bizzat yayıncılığa başladı. Evvela(1670) iki üç kitap neşretti. Fakat gönlü bunu asla yeterli görmüyordu, bunlar yetersizdi. Rusya'da geçirdiği

on senelik müddet zarfında, Adulof Markes Rus halkı için herkese ait, her bir aile tarafından okunmaya layık ve bununla beraber fiyatı yüksek olmayan bir derginin gereğini hissetti ve ne yaptı etti böyle bir dergiyi mutlak surette kendisi neşretmeye karar verdi. Hem de sahip olduğu mesleğe muhabbeti (1675) ve iyi muamelesi sayesinde Rusya'nın en büyük edip ve muharrirlerini bu işe ortak etmeyi başardı. İşte 1899 yılında kurulmuş bu dergi "Niva" idi.

"Niva" – dergisi hakkında 1894 yılında yapılmış bir hesaba göre şu bilgileri vermek mümkündür: 1894 senesinde Niva. . . , 17 . nüsha neşrolunuyordu. (1680) Bunun 23, 147 nüshası Avrupai Rusya'da (ve bu cümleden Petersburg'da 2. . , 32 nüsha, Moskova'da – 3 . . , 16 nüsha), Polonya'da 374, 4 Kafkasya'da ve Maveray-ı Kafkasda – 987, 8 nüsha, Sibir ve Amur vilayetlerinde – 117, 6 nüsha, Türkistan'da – 177, 1 nüsha, Finlandiya'da – 474 nüsha neşrediliyordu. Bundan başka dış memleketlerde 274,1 nüsha çıkıyordu. Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere, Avusturya, Macaristan ve özellikle Sırbistan, Bulgaristan, Romanya (1685) gibi Slav devletlerinde hem de Türkiye'de, İran'da, Çin'de, Japonya'da, Amerika'da, Afrika'da ve Avustralya'da pek çok "Niva" müşterileri vardır.

1894 yılında bu derginin 25. yıl dönümü oldu. Kuruluşundan bu vakte kadar olan müşterisinin miktarı: . . . , 8 . . , 1 olmuştur. Niva'nın basım masraflarına gelince: Şu yirmi beş senelik (1690) yayın müddeti zarfında kağıt için - . . . , 9 . . , 2 ruble çıkmıştır. Şu yirmi beş sene zaman zarfında basılmış olan . . . , . . . , 34 . . , 2 (yani iki milyar ve üç yüz kırk milyon) nüsha gazetenin basılması için- . . . , 2 . . ruble çıkmış, şu müddet zarfında dergide toplanmış resimleri hak ettirmek için - . . . , 5 . . ruble ve dergiyi müşterilere göndermek için posta vesaire masrafı - . . . , 3 . . , 1 ruble harcanmış. Binâ-yı 'aliye yazarlara ve resamlara verilen (1695) telif hakkı ve idare masraflarından başka olarak halis kağıt, basım ve gönderme gibi masraflara yirmi beş sene zarfında . . . , . . . , 6 ruble harcamıştır.

Niva'nın her bir nüshasına gelince: Bunun kıymeti, bunun yanında ayrıca ilave olup olmadığına ve ilavenin ne gibi eser olduğuna bakılırsa – 10,000 ruble ile 34,000 ruble arasındadır. (1700) Gazetenin her sayfası yayıncısına 172 rubleye mal oluyor. Eğer Niva dergisi âdî bir şekilde basılmakta olan kitaplar gibi yalnız üç – beş bin nüsha basılacak olursa sadece baskı masraflarını çıkartabilmek için derginin her nüshasını yani bir senelik cildini 40-50 rubleden daha aşağı satmak mümkün olmayacaktır.

Bunlar 1894 yılındaki bir hesaba göredir. Bundan sonra on sene geçti. Daha çok ilerledi. 1904 yılında Niva (1705) müşterisinin 250,000 kişi olduğunu yazdılar. Markes'in Ruslara en büyük hizmeti de Rusya'nın en büyük edip, muharrir ve ressamlarının eserlerini Niva'ya ilave olarak neşredip halka okutmasıdır. Dostoyevski, Turgineyef, Gogol, Çehov

gibi birçok muharrirlerin eserleri o vakitlerde gayet pahalı olduğundan bunların incelenmesi herkes için kolay olmuyordu. Ayrı satıldığında tam nüshası 25-30 ruble eden edebî (1710) eserleri Markes sahibi olduğu Niva dergisine ilave ederek adeta bedava (boş) dağıtmıştır.

Adulof Markes'in vefatı zamanında gazeteler hatunu ile kızına altı milyon rublelik serveti ve bir milyon rublelik de, muharrirlerden ve ediplerden aldığı el yazıları kaldığını yazdı. Kendisi cesedinin Almanya'daki "Hamburg" şehrine gönderilerek oradaki "Karamatoryum"da (ölülerin yakıldığı özel yerde) yakılmasını (1715) ve geri kalanının tekrar Petersburg'a getirilip bir manastıra defnedilmesini vasiyet etmiştir.

Niva'nın neşrini müteveffa Adulof Markes'in zevcesi Lidya Benet Filib Markes kendi uhdesine alarak matbuat idaresinde tasdik ettirmiş olduğundan bu faydalı dergi eskisi gibi yayımlanmaya devam edecektir.

(1720) Adulof Markes'in vefatı sonrasında Rus gazetelerinin birçoğu onunla ilgili övgü dolu ve adının güzel bir şekilde anıldığı makaleler yazdılar. Bu gazeteler, müteveffa Markes'in millet bakımından Alman olmasına rağmen Rus diline ve Rus edebiyatına gayet güzel vakıf olduğunu beyan ettiler. Bazıları ise bu Alman'ın Rus edebiyatına vâkıf olmadığını ve gazetesi ile matbaasını idare edenlerin bir eser için "bu iyidir" deseler bunun dahi "karuş" "karuş" (xoroşo, xoroşo) diyerek (1725) neşrettiğini alaylı bir şekilde ifade ettiler ve kendisi her ne kadar Rusya'ya gelip mutlu olmuş, Rusya toprağında milyonlar kazanmış ise de cesedinin tekrar Almanya'ya gönderilip yakılarak oradan alınan parçaların yine oranın unsuruna iade ettirilmesi hususundaki vasiyetini maşam-ı ta'ayyibde* yazdılar.

Hürriyet âlemdir. Herkes kendi bildiğince düşünür. Ama ben şöyle düşündüm: Bu Markes (1730) bir Alman olmuş, pederinden mal ve servet kalmamış, güçlük ile gimnaziya tahsilini tamamlamış, fakat gençliğinden beri kafasına bir fikir yerleşmiştir. Bu fikir, kitap ve kitapçılık sevgisidir. Rusya'ya gelmiş, başından birçok haller geçmiş, lakin kalbindeki kitap muhabbeti asla kaybolmamış. Nihayet Niva dergisini çıkarmış, müşterilerini iki yüz elli bine çıkarmanın çaresini bulmuş. Matbaa kurmuş, orada elli atmış makineye ve bin kadar ameleye hizmet vermiş, Rusya'nın (1735) en büyük edip ve muharrirlerinin kıymetli eserlerini yüz binlerce nüsha neşrederek adeta bedava denilecek derecede ucuz dağıtmış, vefatının ardından da altı – yedi milyonluk servet ve mal bırakmış. Eğer bu Alman bu kadar büyük işler görebilecek derecede ilim ve bilime, Rus lisanına ve edebiyatına ve Rus maişetine vakıf olmuş ise buna bin kere tahsîn²⁴⁵ ve aferin! Yok, eğer Rusya'ya gelip bu

²⁴⁵ tahsîn: Beğenme, takdir etme, beğendiğini dile getirme; aferin.

kadar büyük işleri (1740) ilim ve bilme, Rus edebiyatına ve Rus yaşayışına vakti olmadığı halde görebilmiş ise yine bin kere tahsîn ve aferin! Çünkü cehalet ile bu kadar büyük işler görebilmek için ne kadar büyük himmet ve gayret sahibi olmak gerekir!

Bizim Tatarlar nazarında ticaret yalnız deri, yün, et, yağ alıp satmak gibi işlerden ibaret görünürse (1745) de ticaretin ne gibi türleri ve ne kadar ilim için de kendine faydalı kısımları mevcut olduğunu anlamaya bu müteveffa Markes'in hayatı güzel ibret olabilir zannederim. Bizim İslam toplumunun düşüncesine göre “tevekkül” tembellik edip aç yatmaktan ibarettir. Halbuki tevekkülün manası imkan dairesinde cesurane bir şekilde sebat ve metanetle iş görmek demek olduğunu yine Markes'in hâli güzel gösteriyor. Hele biz Tatarlar milyoncu ve yüzer binli zenginlerimiz (1750) bir arada olduğu halde bile ufacık bir cemiyet-i hayriye, kıraathane, yahut bir muntazam ilkokul açmaya veyahut fukara çocukları için bir sanayi sınıfı teşkil etmeye vesair bu gibi haddinden fazla kolay şeyler için aylarca, senelerce müzakere ve müşavere ettiğimiz, hem de yanlış yapmaz sandığımız hazretlerin fatiha, hayır dua, takdis ve bilmem nelerini aldığımız halde bile bunların hiçbirini meydana getirmeye muvafık olamadığımız (1755) ve bir Markes'in yirmi milyon Tatarın yüz – iki yüz değil belki bin senede meydana getiremeyeceği şeyleri yirmi otuz sene içerisinde meydana getirip bilfiil ispat ettiğini ve şu yirmi milyon Tatarın beş yüz seneden beri Müslümanlar için şapka giymenin caiz olup olmadığı gibi birtakım hayal ve safsatalardan bir adım ileri gidemediği göz önünde bulundurulursa maarif ve gayretin ne derece ulviyeti, cehalet ve atâletin de ne nispette süfliyyeti²⁴⁶ başlı başına açık bir şekilde ortaya çıkar. (1760)

Ey çalışma! Ey gayret! Kâinatın ruhu, dünyanın yörüngesi sensin! Var olsun ve yaşasın senin erbabın! Cehalet ile ataletinde bütün fabrika ve makineleri yerle bir olsun!

NE HALDEYİZ VE NE YAPMALIYIZ?

(1765) Derin uykuda idin. Güzel güzel rüyalar da görüyordun, bugün yirminci asrın tesirli rüzgârı esti, bize de dokundu, uykudan kalkamadık ise de uykumuz kaçtı, rahatımız bozuldu. O evvelki gibi rahat rahat uykuları, zannedersen bir daha görmek bizim için mümkün olmayacaktır.

Asırlarca gömülüp kalmış olduğumuz kara cehaletten başımızı kaldırıp baktığımızda etrafımızda görülen (1770) medenî eserlere, hareket ve faaliyete hayran kaldık. Gerçi karanlıkta uzun müddet kaldıklarından ötürü ruhlarına atalet ve akıllarına

²⁴⁶ süfliyyet: Bayağılık, düşüklük, süflilik.

bozgunluk gelmiş olan bazılarımız bu kara cehaletten ayrılmaya razı olmayıp daha ziyade gömülmek istiyorlarsa da böyleleri elbette günden güne azalmakta, halimizin fena olduğunu ve bu halde kalacak olursak geleceğimizin tehlikede olduğunu anlayanlarımız artmaktadır.

Her taraftan bir (1775) ses geliyor, her cihetten bir şikâyet işitiliyor. Hangi tarafa bakarsak bakalım kendi kusur ve noksanlarımız görünmeye başladı. Buna çok şükür. Bu pek iyi bir alamettir. Her ne kadar hasta isek de diri olduğumuza ve damarlarımızdaki kanın büsbütün donmadığına ve kalplerimizin hareketten yoksun olmadığına çok açık bir delildir. Bir kere, hasta olduğumuzu genellikle ikrar ve itiraf etsek ve hastalığımızın temel sebebini aramaya başlasak ileriye doğru büyük bir adım atmış oluruz. (1780)

Bugünkü günde bizim böyle her yönden geri kalmamıza neden olan birçok sebep vardır. Bu konuda herkes birbirini ayıplıyor ve her biri diğerine öfkeleniyor. İmamlar ve mollalar: “Din bozuldu, avam halkı dini tutmuyor, bundan dolayı bereket azaldı ve rahat bitti.” diyorlar. Avam halkı ise: “Mollalarımız hep cennet ve cehennem ile uğraşıyorlar, hep (1785) Allah’tan, melek ve şeytandan bahsediyorlar, üstünde yaşadığımız yerden ve nasıl yaşamanın usulünden asla bahsetmiyorlar, işe yarayacak, fikir açacak ve bizim dünya ve ahiret mutluluğumuza sebep olacak hiçbir şey öğretmiyorlar, nasıl öğretsinler ki kendileri de ekseriya pek cahil ve fikirsizdirler. Ne vakit Allah bize iyi imamlar verecek” diyerek Cenâb-ı Hakkın kendilerine imam ve müezzin tayin etmesini bekliyorlar. Aydınlarımız: (1790) “Millet bizi sevmiyor, bizden nefret ediyor, bin türlü zahmetlerle gurbetlerde tahsilde bulunduğumuz vakitlerde millet bize hiçbir yardımda bulunmuyor, hatta yardım etmek şöyle dursun, Rusça okuduğumuz vakit “kasket” şapka taktığımız için bize ağır sözler söyleyerek kalbimizi yaralıyorlar” diyorlar. Millet ise: “Aydınlarımızdan bize ne fayda geldiği var, tahsil etmiş oldukları ilim ve bilimlerle bizim saadetimiz için ne hizmetleri oldu, (1795) bunların çoğu ilim tahsil ettikten sonra bizden nefret ediyorlar, dine itibar etmiyorlar, ahlak ve millî adetleri terk ederek ve hatta onlarla alay ederek kendilerini halkın ve milletin gözünde fena göstermeye sebep oluyorlar. Bunlar fikirlerini aydınlatıp kalplerini terbiye ettikten sonra halkın psikolojisine (ahvâl-i rûhiyesine) tamamiyle vâkıf olmalı idiler, ahâlîde kusûr pek çok ise de onların kusurlarını cehaletlerine bağışlayıp mazur görerek (1800) avam tarafından kendi halklarında uygun görülmeyen hareketler için öfkelenmemeli idiler, belki kendilerini millete sevdirep ve milletin arasına girip biçare, câhil ve âciz halkın maddî ve manevî gelişimine hizmet etmeliydiler, iyilik kaybolmaz, biz takdir edemezsek çocuklarımız takdir eder, başka milletlerin aydınları şöyle oluyormuş, kendi din ve lisanlarını çok güzel bilirlermiş (1805) ve her ne kadar Avrupa ve Amerika

dârüttalîmlerinde²⁴⁷ mükemmel bir şekilde tahsil ve terbiye görseler de kendi ahlak ve millî adetlerinden asla nefret etmeyerek vatan sevgisini aziz ve millete hizmeti mukaddes tanıyorlarmış vesaire vesaire” diyorlar.

Bunlar en başlıcaları ve binden biridir. Bunun gibi öfkeler pek çoktur. Mesela: Babası oğlunun ve kızının alafranga (1810) giyinmesine razı olmuyor, oğlu kızı babalarının kendilerini cahil ve ilimsiz bırakmalarına öfkeleniyor. Müderris şakirtlerine öfkeleniyor: Mantık gibi en gerekli olan bir bilime alakaları azalmaya başladı diyor, şakirtler müderrise öfkeleniyorlar: Medresemiz bize gerekli şeyler okutmuyor, hep birtakım safsatalar ile ömrümüzü çürütüyor, işten çıkmıyoruz, vücudumuz berbat oluyor, aklımız ve fikrimiz bitiyor, (1815) ruha parlaklık ve fikre saflık verecek bir söz işitemiyoruz, medresemiz hep keramet ve tasavvuftan bahsediyor ki bundan midemiz bulanıyor, âh! Başka milletlerin evlatları ne kadar mesut ve bahtiyardır: Muntazam güzel okullarda gerçek ilimler tahsil ediyorlar, fikirlerini aydınlatıp kalplerini terbiye eden bilginlerin ve âlimlerin hayat veren etkileyici hutbelerini ve nutuklarını dinliyorlar, çok yazık halimiz, (1820) “İş oldu ama hakikatte gerçekleşmedi. (Lafta kaldı)” ile kafamız çürüdü, “eyvah!” diyorlar.

Eğer bu öfkelerin çeşitlerini ve her birinin diğerini ayıplamak ve suçlamak hakkında dile getirdikleri delilleri ve buna karşı verilen cevapları uzun uzadıya yazmak lazım gelse sayfalar değil, belki ciltler doldurmak lazımdır. Biz hep bu şekilde birbirimize öfkelenerek ömür geçiriyoruz. (1825) Lakin zaman bizi beklemiyor, vagonlar hareket ediyor, başka milletler kabile kabile medeniyet pazarına gidiyorlar, biz ise hep kavga ve uyuşmazlık halindeyiz. Asırlar geçti, biz daha hayat ve maişet hakkında doğru bir fikir sahibi olamadık, çok yazık değil mi!..

Şu kadar var ki genellikle medeniyet ve ilim bakımından pek geride ve acınacak bir halde olduğumuz hiç şüphesiz ise de bazen sevinçli ve ümit verici işlere de rast geliniyor. Halkımız arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen (1830) ve sonuç alınamayan ihtilaf ve müzakerelerden bıkip işe başlamak istedikleri de ortadadır. Bu cümleden olmak üzere, önceden kendisiyle şahsen tanışıklığım olmayan genç bir imam efendiden geçenlerde bana bir mektup gelmiş idi. Mektubun içerdiği fikirler mülâhazaya şayan olduğundan aynen toplanıp basılmasını uygun gördüm. Geri kalmamızın sebebine bazılarımız fakirlik diyor, bazılarımız cahillik diyor. (1835) Bazımız aşırı dindarlık ve bazımız ise dinsizlik diyor. Bazımız okullarımızın olmayışı, bazılarımız cemiyetlerimizin yokluğu diyor. Bazılarımız

²⁴⁷ dârüttalîm: Osmanlı döneminde Arapça öğretmek için açılan okul.

hatunlarımız ve kızlarımızın yazmayı öğrenmeye başlamaları ve bazılarımız ise onların ilim ve bilimden, ahlak ve terbiyeden mahrum olmalarını sebep gösteriyor. İlerlemek için bazılarımız kendi okullarımızı ıslah etmeli ve bazılarımız Rus mekteplerine gitmeli diyorlar. Bakalım bir kere bize İmam Efendi ne diyormuş: (1840)

İMAMIN MEKTUBU

Saadetlü Efendim!

(Selam ve ‘arz-ı hulûs²⁴⁸) ve sonra: Birçok vakitlerden beri hafızamın sayfalarında nakşedilmiş (1845) bir planın aynısını yazarak yüksek dikkatlerinize takdim ederim. Kusurlarını tekmil ve düşünceden harekete çıkması konusunda gayretinizi rica ederim. Zira bu gibi işlerin meydana gelmesi alicenap himmet sahiplerinin gayretlerine bağlıdır. İşte arz edeceğim şey budur:

Ahalimizin pek çoğu dertlerini düşündükleri gibi derman ve tedavisini de istemektedirler. İşe başlamak (1850) vakti tam anlamıyla gelmiştir. Az çok işe teşebbüs edenlerimiz de vardır. Lakin işlerimizde ilerleme ve değer görülüyor, acaba bunun sebebi nedir? Elbette hiçbir hususta bir araya gelip iş göremediğimiz içindir. Bazı işler vardır ki sadece yarım insanların teşebbüsü ile gerçekleşmez. Belki bizden arzu edildiği derecede mükemmel cemiyetler kurmamız istenir. İşlerimizden birisi ve belki birincisi ilim ve maarif meselesidir. Herkes ilim ve maarifin (1855) gerekliliğini düşünmüş ve düşünmektedir. Lakin ilmin yayılması için hizmet eden bir cemiyetimiz yoktur. İlkokullarımız bir derece yenilenmiş gibi ise de eksikleri henüz pek çoktur. Hakiki muallimlerimiz yoktur. Ders için uygun olan ilmi kitaplarımız yoktur, umumî bir programın tasavvur edildiği de yoktur. Mektep ve medreselerimiz büsbütün başıboştur. Maarif, başkanlığı kabul etmez, zira ona yabancısıdır. Cemiyet-i rûhâniyemiz bakmaz. Zira ona (1860) resmî ruhsat yoktur. Ruhsat olmadığında hürriyet üzere danışma meclisleri açmak kanuna aykırı ve faydasızdır. Bundan ötürü eğitim usulü hakkında danışarak okul ve medreselerimiz için umumi bir program oluşturulabilecek uygun ders kitapları telif ettirebilecek ve daima eğitim işlerini göz önünde tutacak resmi bir cemiyete lüzum yok mudur?

(1865) Biz Tatar Müslümanlar Avrupa medeniyetinden haberdar olduğumuz gibi İslam medeniyetinden de haberdar olup zü’l-cenaheyn (iki kanatlı) olmak isteriz. Gimnaziyalarımızın bugünkü vaziyet ve programları ise buna müsait değildir. Ve bu

²⁴⁸ ‘arz-ı hulûs: Dalkavukluk etme, hulûs çakma.

cihetten genel olarak ortaokullarımız Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli değildir. Bu durum ise Müslümanlar arasında eğitimin yaygınlaşmasına büyük bir engeldir. Demek ki: Müslümanların gimnaziyaları (1870) sevmeleri programlarının az çok değiştirilmesine bağlıdır. Lakin bu değişikliğin Ruslar için ağır olmadığı gibi Müslümanlar için de en faydalı bir şekilde olması gereklidir. Nasıl bir değişiklik bu maksat gerçekleşecek? Ne gibi bir yol hem devletin hem de Müslümanların amaçlarına uygun düşecek? Bunu müşavere ve müzakere ile Maarif Nezaretine²⁴⁹ arz edebilecek bir cemiyet lazım değil midir?

Müslümanları hem (1875) Rus hem de Müslüman usulüyle okutmak için ilkokullar inşa edilmiştir ve halen de edilmektedir. Bunların Rusça kursları Maarif Nezaretinin himayesi altında ise de Müslüman usulüyle eğitim faaliyetleri şimdilik nezaretsiz kaldığından ve kayıtsız olduğundan bunlar Müslümanları memnun edecek derecede değildir. Bundan ötürü bu gibi okulların Müslümanlar nazarında kıymeti ve itibarı yoktur. Bu okulları Müslümanlara sevdirecek derecede ıslah etmenin yollarını (1880) göstermek ve bu gibi okullar için Rusça ve Müslümanca²⁵⁰ güzel eğitim ve öğretim gören Müslüman öğretmenler yetiştirmek için imtiyaz ve müsaade alan bir cemiyete ihtiyaç yok mudur?

Halk arasında anlaşılması kolay kitap ve risaleler neşretmek, bir dilden diğerine gerekli olan risaleleri ve eserleri tercüme ettirmek, gerekli görülen yerlere kıraathaneler açmak, (1885) Müslümanları bilime ve eğitime teşvik ve kılavuzluk yapmaya devam etmek ve ilmin ilerleme yollarını müzakere etmek için güçlü ve bağımsız bir cemiyet lazım değil midir?

Bu suallere karşı bazı Efendiler: Cemiyete gerek yoktur, muharrir ve muallim efendiler bu işleri vücuda getirebileceklerdir, özellikle birtakım hamiyet sahipleri kendiliklerinden bu hususta (1890) gayret edeceklerdir, diyebilirler. Bunlara cevap olarak deriz ki: Evet dediğiniz zatlar bu işleri yapabilirler, ancak bugün değil, bizim ihtiyacımız ise son bir dereceye varmıştır ki bir dakika geçirmek bile felaket sebebidir.

İkinci olarak: Muharrir efendiler bu konuda söylemeyi ve yazmayı biliyorlarsa da bu işler yalnız söz ile tamam olmayacaktır. Bazısının paraya ve bazısının da toplanıp müşavere ve müzakereye ihtiyacı vardır. (1895) Ve bunların hepsinin dışında vaktinde iş görmek bir başkanın gözetimi altında olmaya bağlıdır. Üçüncü olarak: Eğitime olan ihtiyacımız daimidir. Bina-yı aliye bu konuda hizmet edecek daimî bir cemiyete ihtiyacımız vardır. Bu halde biz Tatarlar, Rusyalı Müslümanlar bir gün bile kaybetmeden

²⁴⁹ Maarif Nezaret: Eğitim Bakanlığı.

²⁵⁰ Müslümanca: Bu kelime ile kastedilen Türkçedir.

“Abuŧtva Levbitli Abrazavaniye” yani “Muhibb-i Maarif Cemiyeti”²⁵¹ isminde bir cemiyet kurulması için ruhsat talep etmek için gerekli yere müracaat edersek (1900) nasıl olur acaba?

Cemiyetin esas amacı: Rusyalı Müslümanları Rusça ve Müslümanca eğitime teşvik etmek ve medeniyete sevk etmek, hem de eğitimin Müslümanlar arasında yayılması için gereken tedbirleri almaya teşebbüs etmekten ibaret olacaktır. Bu amaca dayanan cemiyet hükümet tarafından alınacak müsaade gereğince Rusya’nın en uzak yerlerine kadar şubeler açar ve kıraathaneler tesis eder. (1905) Müslümanları mektep ve medrese inşasına vesair eğitim işlerine yönlendirmek için araçlar ve vâizler gönderir. Yabancı dillerden İslamcaya ve İslam dillerinin birinden diğerine gereken risaleleri tercüme eder ve ettirir. (Bunun için özel mütercimler heyeti olur), bilim ve eğitimi teşvik ederek mecmualar neşreder. Eğitim öğretim usulünü daima göz önünde tutar.

(1910) İşte plan budur. Bu işin hakiki mimarı siz idiniz. Amacımıza uygun olarak daha neler ilave etmelidir? Cemiyetin idare merkezi nerede olmalı? Ve buna ise ilk olarak nasıl ve neresinden başlamalı? Bu konuda kıymetli fikirleriniz ne ise lütfen beyan etmenizi rica ederim. (imza).

İmam Efendi’nin mektubu burada bitti. Bana göre İmam Efendi pek güzel yazmış ve güzel fikirler beyan etmiştir. (1915) Böyle terakki ve temeddün²⁵² fikrinde bulunan hele hele amaçlarını kalem ile başkaları tarafından mütalaa ve mülahaza edilmeye uygun bir şekilde tasvir edebilen imamlar ne yazık ki bizim Kazan taraflarında hiç yoktur derecesinde azdır. Bence bu mektupta yazılan fikirlerden bazılarını gerçekleştirmek mümkün değil ise de gayret edildiği taktirde bazılarını uygulamaya koymak da imkansız değildir. Bu konudaki (1920) kendi mülahazamı aşağıda zikrolunacak şekilde ayrıca beyan etmeyi gerekli gördüm.

İMAMIN MEKTUBU HAKKINDA:

Bu mektup (1925) hakkında Fazıl Feridun Bey Köçerlü’nün Şark-ı Rus’un 1904 yılı 138. sayısında yer alan bendi büyük bir memnuniyetle okundu. Fakat imamın maksadı Feridun Bey’in nazarında biraz farklı bir şekilde anlaşılmıştır. İmam Efendi de yalnız birkaç cemiyet değil, belki “Tatarlar Arasında Neşr-i Maârif Cemiyeti” ismiyle büyükçe ve muntazam bir cemiyet kurup ilkokul programlarını tanzim, medrese derslerini tertip etmek ve Rus okullarında (1930) tahsilde bulunan Müslüman çocuklarına din ve lisan öğretmek,

²⁵¹ Muhibb-i Maarif Cemiyeti: Eğitimi Sevenler Cemiyeti.

²⁵² temeddün: Uygarlık; uygarlaşma.

ortaokul programlarında İslamiyet'e uygun bir düzenleme yapılması için yerine müracaat etmek, muallimler yetiştirmek, ana dilimizde kıraat ve ders kitapları vücuda getirmek gibi hizmetleri bu cemiyete yüklemek istiyor idi. Her ne ise bunda çok ehemmiyet yok, ibâret muhtelif ise de maksat birdir.

(1935) Benim kendi acizâne fikrime gelince: Düşündüğüm şey şudur: Acaba bizim Tatar milleti henüz cemiyet ile iş görebilecek dereceye ulaşmış mıdır? Cemiyet ile iş görebilmek için ne lazımdır? Şimdiye kadar niçin cemiyet ile hiçbir iş göremiyoruz? Cemiyet-i Hayriye isimleriyle açılmış olan beş on cemiyetimizde acaba bir ruh, bir terakki eseri görülüyor mu? İstikbal ümidi var mı? Yok ise niçin yoktur? Bana kalırsa biz daha (1940) cemiyet ile iş görebilecek derecede ileri düşünceye ulaşamamışız. Cemiyet ile iş görmek için başlıca birkaç şart vardır ki bunlar bizde yoktur. Bu şartların birincisi: Tabiki ilim ve marifettir. Cemiyetin fertleri zararlı ve faydalı şeyleri fark etmeli ve özellikle toplumun çıkarlarını güzel bir şekilde anlayabilmelidir. İkincisi: Fedakârlıktır. Cemiyetin fertleri toplumun çıkarları için kendi şahsi menfaatlerini, rahat ve saadetlerini, hatta gerekirse (1945) hayatını bile feda etmeye hazır olmalıdır. Üçüncüsü: Kalplerin hayat ve istikbal ümitleriyle dolu olarak insan fani ise de insaniyet bakidir, ebedidir fikrinde bulunmalarıdır. Dördüncüsü: Dinin zahiri ile değil, belki hakikat ve hikmeti ile amel edecek derecede aydın fikirli olmaktır. Beşincisi: Saadet ve bahtiyarlığı kasalarda ve ceplerdeki paranın çokluğunda değil, belki millete, dine ve bütün insanlığın refah ve saadetine (1950) hizmet etmek gibi ruhani lezzetlerde bulabilmektir. Bilmem daha neler ve neler!... Bu şartları burada tamamiyle ve açık bir şekilde beyan etmeye zaman ve mekan müsait değildir. Fakat en başlıca olmak üzere zikredilen bu şartlar acaba şimdilik bizim Tatarlarda var mıdır? Ben ne yazık ki diyorum ki: Yoktur.

Farz edelim birinci şart olan ilmi ele alalım: Bizim nazarlarımızda ilim ve marifet birtakım Arapça sözlere (1955) manalar vererek onlardan bahsetmekten ve onlara itiraz etmekten, lafzi bahislere dalarak ihtilaflar çıkarmaktan, Arap dilinin sarf ve nahiv kaidelerinden, abdest ile gusl, hayız ile nifas bahislerindeki ihtilafları araştırmaktan vesair bu gibi birtakım belirli kurallardan ibarettir. Bütün medeniyet âleminin nazarında öğrenilmesi ve bilinmesi gerekli görülen coğrafya, tarih, matematik, hikmet²⁵³, kimya, jeoloji, kozmografya, zooloji, botanik, (1960) geometri gibi tabi ilimlerin, matematik ilimlerinin ve tıbbî ilimlerin bizim nazarlarımızda henüz hiçbir önemi yoktur. Bu ilimlerin gerekliliğini tasdik ve itiraf ettiğimizi belirtmeye asla gerek yoktur. Bunları bilenleri kâmil,

²⁵³ hikmet: Fizik; felsefe.

bilmeyenleri kusurlu saymıyoruz. Hele iktisat, ekonomi, uluslararası hukuk gibi millet fertlerinin maişetince kendi vazifelerini ve birbirine karşı olan karşılıklı vazifelerini öğreten ilimlerin varlığını dahi bilmiyoruz. (1965) Halbuki bugünkü günde akıllarımıza hayret veren makineler, aletler, hüner ve sanat usulleri insanların eylem ve hareketindeki faaliyetlerin tümü bu ilimlerden doğmuştur. Eğer biz bunların her birinden habersiz isek nasıl olup da bunları bilen adamlar gibi hareket edebilir ve yaşayabiliriz. Kuran'ın kendisinde açıkça: “Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!” diyor. Cemiyetin esasını, suret-i teşekkülünü, cemiyetten maksat ve istenilenin ne olduğunu, cemiyet fertlerinin vazifelerinin (1970) neden ibaret olduğunu bilmedikten sonra bizim başkalarını taklit ederek yaptığımız cemiyetlerden ne fayda gelir! Gelmez ve gelmiyor. Bir adam kendisi okumazsa, canından aziz bildiği çocuklarına köklü ilimler okutup onları dünyada insan gibi yaşayabileceği şekilde terbiye etmezse, safahat ve israf yollarına pek çok paralar harcadığı halde milletin eğitimi yoluna harcanacak akçanın her kapığı²⁵⁴ için gözünden bir damla yaş akarsa (1975) oğlu yahut kızının beş on kapige yeni bir risale, bir hikaye kitabı alıp okuduğuna yahut senede beş on ruble çıkarıp bir gazete, bir dergi aldığında kıyametler koparsa fukarayı gözetmeyi de cuma günü mescit yanında duran dilencilere birer ikişer kapık para atıp gitmekten ibaret olduğunu zannederse, sadaka-i cariyeleri de yalnız köprü yaptırmaktan, kuyu kazdırmaktan ibaret olduğuna inanırsa, dil, edebiyat ve matbuat konularından, milletin mâzî, hâl ve istikbal noktalarından, (1980) başka milletlerin ve komşularımızın ahvalinden ve onların bayındırlık işlerinden, ahval ve usul maişetlerinden, ahlak ve efkarlarından, kısaca: Medeniyet ve insaniyet âleminin hangi tarafa yönelerek hareket ettiğinden kendisi hiçbir şey anlamazsa, anlatmak isteyenleri dinlemezse ve bizim cemiyetlerimiz de böyle fertlerden teşekkül ederse eyvah! Yazık halimize! Yazık ümitlerimize! (1985)

Diyeceksiniz: Millet fertlerinin hepsi de böyle değildir. Çok doğru. Hepsi de böyle değildir. Fakat pek çoğu böyledir. Cemiyetlerde ekseriyet ile iş görüldüğünden bizim cemiyetlerde ilk olarak iş görececek adamların birtakım dünya ve ahiretten bî-haber cahiller, ahmaklar, mutaassıplar, cimriler olması gerekiyor. Şunun içindir ki: Kendimiz böyle (1990) kaldığımız sürece cemiyet kurmaktan şimdilik fayda beklenmemelidir.

İkinci şartı alalım: Cemiyet ile iş görmek için fedakârlık ve toplumun menfaatlerini şahsî menfaatlerimizden bin kere ileride görmek lazımdır, demiş idik. Bakalım, bizde bu var mıdır? Ne yazık ki bizde bu da yoktur. Bizde herkes mümkün mertebe ziyadece kendi

²⁵⁴ kapık: Kopeyka, para.

kazanını (1995) kaynatmaya çabılıyor. Medresedeki şakirtlerimizin başlıca yaptıkları, en yüce talebi nasılsa da eline bir ögez* alarak bir yere imam olup da bol bol öşür, fıtır, zekatlar toplayıp zenginleşmekten ve bir bay kızı ile evlenmekten ibarettir. Bir köye, bir şehre imam olup da şu biçare milletlerimizin talim ve terbiyesine çalışmaya, onların mümkün mertebe mutlu olmaları için gayret etmeyi bizim şakirtlerimiz akıllarına bile getirmiyorlar. İmam olduktan sonra boş vakitlerinde sadece kendi şahsi menfaatleri (2000) için mektep ve medreseler açıp okutmak ile bir miktar meşgul olsalar da sonra çoğunlukla bu meşguliyetten tamamiyle vazgeçiyorlar, çünkü rahat rahat geçinmeye başlıyorlar. Vazgeçmeyenleri de o mektep ve medreselere toplumun faydası için açılmış bir bina nazarıyla bakmıyorlar. Belki kendi dükkanları ve mağazaları nazarıyla bakarak bunun üzerinden (2005) geçinip servet kazanarak vefatlarından sonra varislerine bol bol miras bırakmaya çalışıyorlar. Bunların mektep ve medreselerinde hiçbir tertip ve intizam yok, program ve kural yok, faydalı, dünya ve ahiret için gerekli hiçbir şey okunmuyor, kendileri okutmayı da bilmiyorlar, bilen adamlara da okutmuyorlar, Buhara’da okumuş, İstanbul’da okumuş, dış memleketlerden gelmiş diye muallimlerini ve birbirlerini hükümete şikayet ile kendi (2010) kardeşlerine kendileri balta vuruyorlar. Toplumun menfaati için çalışmak, fedakârlık etmek böyle mi olur! Eğer böyle ise çok yazık!

Şeyhlerimizin ve takvalık sıfatıyla meşhur olanlarımızın en birinci talepleri çokça tespih çekip, türlü türlü namazlar kılıp, oruçlar tutup ahirette huri kızlarını kucaklamak, Kevser şarapları içmek, yeri kaldırıp duran öküzün etini yemekten ibarettir. Bundan çok nefis sevgisi, bundan ziyade (2015) şahsi menfaatlere hizmet ve bunun gibi büyük “egoizm” daha ne olabilir!

Zenginlerimizin ve tüccarlarımızın idealleri ve en başlıca amaçları çokça para kazanmak, güzel evler yaptırmak, güzel atlar tutmak, eski fikirli ve dindar ise ikinci hatta üçüncü kadını almak, Hacca gitmek ve uygun bir yere mescit yaptırmaktır. Eğer yeni fikirli ve giyim medeniyetlisi ise tiyatro ve sirk büfelerine devam edip sefahat etmek (2020) ve kendine hanesinin haricinde odalık (sadirjanka²⁵⁵) için başka bir dairede bir kız tutmaktır. Böyle adamlara millet yolunda beş ruble para harcaması teklif edilse on kere başını kaşıyor, millet ve halk için bir adım atmak teklif edilse yüz türlü vesveselere ve hayallere dalarak on adım ileri geri çekiliyor. Bunlar nazarında “menâfi’-i ‘umûmiye”²⁵⁶ “fedâkarlık” asla mevcut değildir. (2025) Bunlar böyle şeylerden lezzet almak şöyle

²⁵⁵ soderjanka: Kapatma.

²⁵⁶ menafi-i ‘umumiye: Halkın yararına olan şeyler.

dursun, böyle şeylerin arkasından gidenlere gülüyorlar. Onları işsiz hatta fitneci ve fena adam sayıyorlar.

Üçüncü şart cemiyet fertlerinin kalpleri hayat ve istikbal ümitleriyle dolu olarak insan fânî ise de insaniyet bakîdir, dünyada her şey bizim menfaatimiz için yaratılmıştır, yemek için yaşamıyoruz, belki yaşamak için yiyoruz, dünyaya gelen insan kendi varlığına ve hayatına (2030) alamet olmak üzere bir eser bırakmalıdır, yoksa bir insanın hayatıyla bir atın yaşaması arasında ne fark olabilir demektir. Halbuki biz böyle demiyoruz. “La Bruyère” adlı Fransız hekiminin dediği şekilde: Biz Müslümanların zaman-ı ahiri yakındır, ahir zamanda Müslümanlar zayıf olacaklardır, diyoruz. “İslam kimsesiz ve garip bir şekilde başladı, yine kimsesiz ve garip olarak mutlu sona ulaştı.” diye bunu birtakım hadisler ile de teyit ediyoruz. Düşünmüyoruz ki (2035) eğer gerçekten bu söz hadis ise bundan bin üç yüz bu kadar sene önce söylenmiştir. Eğer bu hadis hakikaten Müslümanlara atâlet, cehâlet, tembelliği ve dünyevî hastalıkları tavsiye etmiş olaydı, Emeviye, Abbasiye, Endülüs Müslüman devletleri kurulmaz ve Araplar da vapursuz, demiryolsuz vakitlerde bir taraftan Afrika’nın öbür uçlarına, Madagaskar adalarına ve diğer taraftan Büyük Okyanus adalarına, Çin içlerine kadar (2040) gidip diyanet ve maarifi yayarak Müslümanlığı yükseltmezler idi. Belki hepsi de bizim gibi miskin, zelil olarak buruşup ve ahir zamanını oturup tespih çekerek vakit geçirirlerdi. Biz öyle bozulmuşuz ki: mezellet²⁵⁷, miskinlik, cehalet ve ahmaklığımıza her vakit ayet ve hadisler örnek göstererek kendimizi haklı çıkarmaya çalışıyoruz. Ayet ve hadislerin gayret, çalışma ve cömertlik ile emredip cehalet ve ataleti bin kere ayıplayıp hakaret edenlerini asla görmüyoruz. (2045)

Avrupalılara bakacak olursak gözümüz hep onların ahlaksızlık ve dinsizliklerine, takılıyor, biz onların bu yönlerini taklit ediyoruz, ama onların dağları delen gayretlerini, havalara uçmak derecesinde gösterdikleri himmetlerini, eğitim, bilim, edebiyat, hüner ve sanatlarını görmüyoruz, bunlara şaşmıyoruz. Ya Rab! Nedir bu bizim halimiz! Niçin biz böyle olduk! (2050)

Dördüncü ve beşinci şartları uzun uzadıya anlatarak okuyucuların zihinlerini yormaya da lüzum görmüyorum. Maksat ve murat dine uygun yaşamaktan ibaret olan “amel ve ibadet” bizce uzun cübbeler giyerek mescitlere ve tekkelere devam etmekten, kendinin, hem de cinsdaşlarının saadetini istihsale vasıta ve alet etmekten ibaret olan servet (baylık) bizce altın, gümüş ve bakır (2055) parçalarını mümkün mertebe ziyadece giyse de ve kasada bulundurarak bunlar aracılığıyla kendi şahsi menfaatlerini, heves ve cismanî

²⁵⁷ mezellet: Zelillik, horluk, hakirlik; alçaklık, itibarsızlık.

lezzetlerini icra eylemekten, akranına ve başkalarına üstün gelmeyle övünmekten ibaret olup kalmıştır.

İşte ben bunları düşünüyorum ve kendi kendime diyorum ki: Yok, yok, şimdilik bizden (2060) hiçbir şey olmaz, biz fena haldeyiz, dinimiz, ahlakımız bozulmuş, hayatımız çürümüş, kalplerimiz donmuş, biz mezardayız, biz mevtayız, ölülerin elinden hiçbir şey gelmez. Biz bu halimizde esaslı hiçbir cemiyet kuramayacağız. Kursak bile devam ettiremeyeceğiz. Bize halimizi değiştirmek, dinimizi eski haline getirmek yani İslam dinine dahil olmak, fen ve maarif karşısında diz çökmek lazımdır. Bize kendi ölçeğimizde olarak en evvel bir “Löter” ile “Volter” lazımdır. (2065) Her şeyi göze alıp, her fedakarlığı yerine getirip meydana çıkararak beddualara, hayır dualara ve birtakım hamka* kerüminiñ* efkar-ı umumiye ve bâtilasına bakmayarak her şeyi kendi adıyla hatırlayıp doğrusunu söyleyen, hakikati yazan ve bununla beraber milletin ruh dünyasına vâkıf olan birkaç fedailer, hamiyetperverler lazımdır.

(2070) İmam Efendinin mektubu hakkındaki mülahazamı kısaca söyleyecek olursam: Ben şimdilik cemiyet kurma taraftarı değilim. Cemiyet ile iş görebilecek dereceye gelmemişiz. Daha bunun için erkendir diyorum. Evvela kendi kendimizi mütalaa, kıraat, tahsil, matbuat vasıtasıyla ayrı ayrı bir dereceye kadar ıslah ve terbiye etmeliyiz, fikirlerimiz açılsın, akıllarımız nurlansın, biraz ruh inceliği kazanalım, bundan sonra vakti geldiğinde cemiyetler ile (2075) umumi işler görmeye başlarız. Bizim imamlarımız, şakirtlerimiz, tacirlerimizin hepsi de mutaassıp değildir, hepsi de yukarıda zikredilen fenalıklar ile muttasıf değildir. Fakat çoğu böyledir. Bir vakit gelir yavaş yavaş fenaları azalır, iyileri çoğalır. Hem bu vakitler pek uzakta değildir. Şimdilik, her bir hamiyetli ve milletini seven adam kendini, ailesini, çoluk çocuğunu, kardeş ve akrabasını ıslaha çalışsın. Şöyle ki fertler ıslah ediliyorsa (2080) bir vakit cemaat ve halk kendi kendiliğinden ıslah edilmiş olur. Yoksa gerektiği derecede bir fikrî kuvvete ve idrake sahip olmayan birtakım ilgisiz adamların başkalarını taklit ederek yaptıkları cemiyetlerden çok fayda elde edilemez. Hakikaten birlik ve bütünlükte büyük kuvvet vardır. Hatta bu kaideyi her gün herkesin hatırlaması için elden ele gezmekte olan akçalarının bir tarafına Belçikalılar “L’union fait la force” (Kuvvet birliktedir) diye yazıp (2085) kaydetmişler. Lakin bunun anlamını hakkı için takdir ederek gerektiği şekilde amel etmek için Belçikalılar derecesinde bilgi sahibi olmak lazımdır.

(2090)

İSLAM GAZETELERİ

Bu âlemde herkes bir şeyin delisi oluyor. Merhum Ziya Paşa'nın dediği gibi: Dünyada ne kadar kafa var ise o kadar deli vardır. Biri at sever, biri it sever, biri kadın, biri şarap ve öbürü de posta pulları yahut kartpostal koleksiyonları sever ve hatta bazıları işan dayakları [değnekleri] sever (2095) ve elinden geldiği kadar buna para, vakit, fikir ve akıl sarfederek bunlardan bir koleksiyon yapar ve bununla dünyada iftihar eder ve ahirette bu mukaddes ameli ile cennete girerek Kevser şarabı içmeyi ve hurileri kucaklamayı ümit eder. Şaşmayınız. Böyleleri bizim Tatarlar arasında vardır. Vaktiyle ben de gazete delisi idim. Kendi anladığım dilde nerede bir gazete neşrolunduğunu iştirsem nasılsa da gazetenin hiç olmazsa (2100) birkaç nüshasını görmek, fikrini ve mesleğini anlamak benim için en lezzetli şeylerden idi. Zaten şimdi de öyledir ya! Edebi bir eser, yeni gazete, güzel yazılmış bir makale okuduğumda kalbimde büyük bir sevinç hissediyorum, kaygı ve kederlerim var ise bitiyor, tabiatım uysallık kazanıyor, herşeye muhabbet ve herkese iyilik edeceğim ve çalışacağım geliyor. Şayet almakta olduğum gazeteler gelmeden kalırsa yahut her gün (2105) hiç olmazsa bir iki saat okumaya yazmaya adet ettiğim şeyleri icra edemeden kalırsam canım sıkılıyor, keyfim bozuluyor, kalbime bir hüznün çöküyor, herkese ve her şeye kızmak, öfkelenmek istiyorum. Fakat şimdi ticaretle meşguliyetim olduğundan fazla okuyamıyorum. Bununla birlikte benim böyle gazete meraklısı olduğumu bildikleri için olmalıdır ki: Dost ve tanıdıklarımın bazıları ve özellikle Rusça matbuat mütalaasına vakıf olmayan (2110) bazı hamiyetperver fikir sahipleri imamlar ve şakirtler bana müracaat ederek Türkçe yahut Arapça yabancı memleketlerden ne gibi gazete ve dergiler almak gerektiğini, fiyat ve adreslerinin ne olduğunu, hangilerinin Rusya sansürü tarafından memlekete girmesine izinli ve hangisinin yasak olduğunu vesairesini soruyorlar.

Bunun gibi maarif meraklısı ve fikir heveslisi olan (2115) aziz dostlarımın sorularını asla cevapsız bırakmaz idim, ancak ne yazık ki bu konuda şu son zamanlarda malumatım pek azdır. Ben şimdilik dış memleketlerden Fransızcadan başka hiçbir gazete almıyorum. Fransızcadan da siyasi değil sadece edebi ve fenni bir dergi alıyorum. Kendiniz gazete delisi olduğunuz halde size böyle bir şey hiç yakışıyor mu diyeceksiniz değil mi? (2120) Doğru. Fakat bazı şeyler vardır ki ister istemez yakışıyor, ona ister istemez razı olunuyor.

Ben vaktiyle Fransızcadan “Figaro” “Akler” “Peti Jurnal” “Yekuda Pari” hatta “Tan” gazetesini ve Belçika’dan “İndependans Bluj” gazetelerini alıp okudum. Hepsisi pek güzel ve gayet güzel yazıyorlar. Fakat bunların bir iki yeri hoşuma gitmiyordu. Birincisi: Bunlarda vatanımızın, (2125) kendimizin yahut kendimize komşu olan Rusların içinde

bulunduğu durumlardan pek az bahsediliyor. İkincisi: Bu gazeteler Rusya'ya girdikleri vakit, Rus gazetelerinde yazılmak için müsaade verilmeyen şeylerin hepsini sansür bozup gazetelerin yüzlerini kara ediyordu. O halde ecnebi gazetesi okumaktan ve kendi iç meselelerimizi ve her gün başımızda olan olayları öğrenmeyi terk edip de Fransız'ın "Faşovda", "Panama", "Dreyfus" meselelerini (2130) bütün ayrıntısıyla öğrenmenin bana ne faydası var dedim ve bunlardan vazgeçtim.

Dış memleketlerde Türkçe yayımlanan gazeteleri okumaktan vazgeçmeye mecburiyetimin sebebi başkadır. Hatta bunun sebebi bir değil belki bir kaç tane olup en başlıcası şudur ki: Yabancı memleketlerde Türkçe olarak düzenli "tarafsız", köklü ve geniş içerikli iyi bir gazetenin (2135) şimdiye kadar neşredilmediğini söylemek mümkündür. Halbuki bizim için faydalı ve istenilen böyle bir gazetedir.

Türkçe gazete ve dergilerin en büyükleri tabii Türkiye'de ve özellikle İstanbul'dadır. Türklerden olgunluk ve fazilet sahibi olan zatlar, edebi ve siyasi gayet güzel ve esaslı yazmaya muktedir edipler, muharrirler ve lazım ise şairler çoktur. Fakat Türkiye'de sansür idaresi gayet şiddetli ve merhametsiz olduğundan (2140) adeta hiçbir kalem sahibi kendi bildiği ve kendi düşündüğü gibi yazamıyor. Belki hükümetin takip ettiği sisteme uygun bir şekilde nasıl bir yol izlemek gerekiyorsa idare-i efkar etmek gerekirse ister istemez hepsi bu yolda yazı yazmaya mecbur oluyorlar ve gitgide kendileri de doğal olarak böyle yazmaya başlıyorlar.

Mesela: Hazret-i Sultan hakkında: - Allahın yeryüzündeki gölgesi, karaların ve denizlerin (2145) hâkimi, Avrupa barış ve güvenliğinin muhafızı diyorlar. Bu gibi olaylar akla ve dine uygun olmayan unvanlar başkalarına çok garip geliyor. Binlerce Ermeni ihtilal yaparak hükümet dairelerine hücum ederek bomba ve dinamit attıkları ve kendileri Türkler ve Kürtler tarafından katledildikleri vakitlerde bile İstanbul gazeteleri: "Sâye-i 'adâletüvviye hazret-i zıllu'lallahında memâlik-i mahrûsâ-i şâhânelerinin her köşesinde ve her bir noktasında (2150) emin ve âsâyış berkemâl olarak Ermeni teba'a-yı sâdıkası farîza-i zimmetleri olan du'â-yı deymûmet²⁵⁸-i 'ömr hilâfeti nâ-hayrlarına muvâzebetle²⁵⁹ paşa hem devletünle bin yaşa du'â-yı vacibü'l-adasını küngüre²⁶⁰-i âsmâna irtifâ' itmekdedirler" diye yazıyorlardı.

Bunlar da dışarıdan bakan adama çok garip geliyor. Çin Mecusîleri kendi padişahlarına "Gök oğlu" ve Acemler (2155) kendi padişahlarına "padişahlar padişahı" ve

²⁵⁸ deymûmet: Daimlik, devam, süregelme.

²⁵⁹ muvâzebet: Sürekli uğraşma, sürekli çalışma.

²⁶⁰ küngüre: Kubbenin tepesi, en yüksek yeri.

Buharalılar kendi emirlerine: Yeryüzünün şahı yahut halifesi, diye mutantan unvanlar vermekte yahut vermeye mecbur olmakta hala devam ediyorlarsa da Avrupa medeniyetine bunlardan yakın, maarif ve terakkide bunlardan ileride olan Türklerin böyle manasız sözleri, boş fikirleri çoktan terk etmeleri lazım idi. Lakin ne yazık ki bu durum hala devam ediyor. (2160)

İstanbul'un, zamanımızda, büyük gazeteleri Sabah, İkdâm, Tercümân-ı Hakikat, Saâdet, Tarîk vesairedir. Dergilerin içinde en iyisi "Servetü'l-fünûn" dergisidir. "Malûmât" günlük, siyasî ve haftalık dergisi, hatta Fransızca ve Arapçaları da mevcut olup dalkavuklukta gayet başarılı bir şekilde neşrolunmakta idi. Lakin yazarı olan (2165) bîçare El-Seyyid (!) Muhammed Tahir Bey'in temaşa sahnesinden çekilmesiyle bu zavallı övgüleri de batmıştır.

İstanbul gazetelerinden başka Avrupa'da, Bulgaristan'da, Mısır'da, İsviçre'de vesair yerlerde birkaç Türkçe gazete yayımlandı ve bazıları hâlihazırda yayımlanmaktadır. Bunların Bulgaristan'da çıkanları her zaman açık ifade, sade dil, özgür düşünce ve çoğunlukla Rusya aleyhinde (2170) yazmakla kendini göstermişlerdir. Bulgaristan'da Türkçe çıkmış gazetelerden "İttifâk", "Gayret", "Emniyet", "Muvâzene" gazetelerinin nüshalarını okuduğum vardır. Avrupa'da ve Mısır'da neşredilen Türkçe gazetelerin büyük kısmı ve belki tamamı Türkiye'den ve bilhassa İstanbul'dan gitmiş Genç Türkler tarafından neşredilmektedir. Bunların mesleklerinin özü: Şimdiki Türki idaresinin fenalığından şikayet etmekten, yakınmaktan ve (2175) Müslümanları ciddi bir şekilde ilim ve eğitime, ilerleme ve uyanmaya davet etmekten ibarettir. Bunların içerisinde Türkiye Sultanı yahut onun memurluğu hakkında bir dereceye kadar şiddetli bir dil kullansalar da Müslümanları isyana ve ihtilale veyahut başka milletlere karşı kin ve düşmanlığa teşvik eden hiçbir yoktur. Bunların tek arzuları: Genel olarak Müslümanları Avrupa medeniyeti ile aydınlanmış olarak kendi haklarını muhafaza edip insan gibi yaşatabilmektir. (2180)

Avrupa'da ve Mısır'da yaşayan Genç Türkler içerisinde gayet fazıl edipler, muktedir muharrirler, mütefennin²⁶¹ doktorlar, hukuk bilgisi sahibi vesair mevcut olarak kalem ve fikir ile hizmet ettiklerinden bu gazetelerde Müslümanların fikirlerini açacak ve hamiyetlerini hareketlendirecek, uyandıracak, pek güzel makale ve mülâhazalar kaleme alınmaktadır. Bunlardan (2185) az ya da çok nüshaları benim gözüme çarpanları şunlardır: Londra'da "Hürriyet", Paris'te "Meşveret", "İncili Çavuş", Cenova'da "Osmanlı", "Hakikat", "Mîzân", "İntibâh", "İntikâm", Mısır'da "Kânûn-ı Esâsî", "Sancak", "Feryâd"

²⁶¹ mütefennin: Tefennün eden, teknik bilgi sâhibi, fen âlimi.

ve son zamanlarda Cenova’da yayılmaya başlayıp da Mısır’a göçmüş olan “İctihâd” dergisi ile bugün Mısır’da yayımlanan “Türk” gazetesinin güzel varaklardan oluştuğu anlaşılıyor. Gördüğümüz (2190) bazı nüshaların dili anlaşılır, ifadeleri açık, tuttukları yol orta ve oldukça tarafsızdır. Vaktiyle Bosna ve Hersek’te “Vatan” ve Kıbrıs adasında “Zamân” isminde birer tane güzel gazete intişar etmekte idi. Şimdi ise ne haldedirler. Birkaç senelerden beri ben bunları almadığım ve okuyamadığım için bugün hangilerinin devam edip etmediklerini bilmiyorum.

Mısır’da Arapça olarak (2195) güzel gazeteler, dergiler ve kitaplar yayımlanmakta ise de bunlardan istifade edebilecek derecede Arapçaya aşina ve matbuattan hoşlanan adamlarımız pek nadirdir. Gerçekten medreselerdeki şakirtlerimiz yirmişer sene Arapça okuyor ve müderrislerimiz de bütün ömürleri boyunca Arapça dersler veriyorlar ise de okul ve medreselerimiz eğitim öğretim usulünden, tertip ve düzenden hem de uygun ders kitaplarından mahrum olduğu için (2200) Arap dilinde gayet eksik olup bildiklerimiz ise istinca ile istibra, abdest ile gusl, ve hayz ile nifas gibi birkaç özel tabirden ibarettir.

Dış memleketlerde Türkçe yazılan gazeteleri almaya mani olan sebeplerin ikincisi ise bunlardan hiçbirinin düzenli olarak gelmemesi ve birçoğunun sansür nezaretinde kalmasıdır. Bir bakarsın (2205) beş on nüsha birlikte geliyor. Yahut evvelki nüshaları toplanıp önce geliyor. Sırayla düzenli bir şekilde her gün sahife açarak ders okur gibi üzerinde düşünülmediğinde gazete okumanın lezzeti azalıyor.

Ben şimdi öz vatanımız olan Rusya gazetelerini çok hevesle okuyorum. Rusya’da Rusça olarak edebî, siyasî ve fennî gayet güzel ve pek mükemmel gazeteler ve dergiler vardır. Rusya’da bugün Türkçe olarak (2210) beş gazete var ise de resmi şivelerden biri Kırgızca biri Sartça olduğundan bunların mündericâtı ve okuyucuları pek sınırlıdır. Ve bizim Tatarlar bunların varlığından da haberdar değildir. Bizim bütün Tatarların maarif, terakki ve medenileşmesine hizmet etmekte olan ve bu konuda bütün gayret ve çalışmalarını sarf eden “Tercümân” ve son zamanlarda yayımlanmaya başlayan Bakü’de “Hayât” ve Petersburg’da “Nûr” gazeteleri (2215) Rusyalı her bir Tatar için düzenli olarak okunması gereken gazetelerdendir. Tiflis’te yayımlanmaya başlayan “Şark-ı Rus” da pek iyidir. Lakin ne yazıkki uzun süre varlığını sürdüremeden, atılmış yıldız gibi gözden kaybolup gitti. Muhammed Aganın malum ve meşhur elifbasını millet öğrenmedi. Yazıktır. Değil mi!..

BATSIN GIYİM BAHSİ!

Cahil insan, medeniyetsiz kavim hep dış görünüşe bakar ve sadece görünüş ile iş görür. Bir zamanlar bazı kavimler güneşe tapar ve bazıları da sığıra ve öküzü ibadet ederlerdi. Şimdi de böyleleri yok değil a! (2225) Bizim Tatarlarda bunlar kadar olmasa da giyime açıkça tapınmasalar da delicesine saygı duyarlar ve gereğinden çok fazla buna ehemmiyet verirlerdi. Zaman geçtikçe her şey değişiyor. Her millette olduğu gibi bizim Tatarların dahi örf, adet ve yaşam usulleri değişmektedir. Bu son beş on sene içerisinde az mı çok mu fikren ilerlediler, zihinleri aydınlanmaya ve her şeye bakışları değişmeye, manasız taassupları (2230) azalmaya başladı. İnsanın giyimine değil, belki kendisine bakmak, insanı cileni²⁶² ve çapanı²⁶³ ile değil ancak yaptığı işle değerlendirmek gerektiğini anlayanlarımız, hamdolsun, günden güne çoğalmaktadır ki: Bu fikri ilerlemenin başlangıcına güzel bir işarettir. Yoksa önceleri bu faydasız olan giyim bahsi ile boşu boşuna çok vakit kaybediliyor, pek çok iş geri kalıyor, hatta bu manasız meseleden dolayı milletin fertleri (2235) ve hatta baba, anne ve çocukları arasında nefret ve düşmanlıklar meydana geliyor ve bazen birtakım komik olaylarla da karşılaşılıyordu.

Mesela: Okumuş bir genç Müslüman, Kazanlı Müslüman zenginlerinden birinin ofisine muhasebecilik hizmetine gireceği zaman kendisi tarafından Bay'a birkaç şart teklif etmiş ve Bay önceden bu şartlara razı olarak sözleşmeye imza atıp başka şartlar ile birlikte bunlarda (2240) noter tarafından tasdik edilmezse kendi hizmetine giremeyeceğini beyan etmiştir.

İşitildiğine göre genç muhasebeci tarafından Bay'a teklif edilen şartların bazıları şunlardır: Bay, muhasebecinin sabah filan saatten akşam filan saate kadar yazıhaneye gelip iş başında bulunmasını ve ifasıyla mükellef olduğu defterler ve ticaret hesabını talep etmeye haklı olup muhasebecinin saç, sakal ve bıyığına, (2245) fikir, itikat ve dinine, mükellef olduğu hizmet vaktinden başka zamanlarda nerede olduğuna, kim ile gezdiğine, kütüphanelere girdiğine, gazete ve dergiler okuduğuna, edebiyat ve musiki ile iştigal ettiğine, bahçe ve mesirelere girip gezinti yaptığına ve hava alarak musiki dinlediğine, tiyatrolara gidip oyunlar izlediğine, sokakta yürüdüğü zaman elinde dayak (baston) yahut şemsiye bulundurduğuna, sıcak havalarda başına şapka (2250) taktığına ve üstüne ince elbiseler giydiğine, soğuk havalarda saçını uzun bıraktığına, çayını bardakta içtiğine, yemeğini sançegi* ile yediğine. . . müdahale etmeye hiçbir şekilde hakkı olmayacaktır!

²⁶² cilen: Genişçe dikilen ve paltoya benzer eski bir kıyafet.

²⁶³ çapan: Cübbe gibi uzun ve bol kesimli bir kıyafet.

Acaba, muhasebecinin Bay’a böyle şeyler teklif etmesinin sebebi nedir? Pek malum. Sebebi şudur ki: Yukarıda beyan olunduğu üzere bizim Tatarlar da başka cahil kavimler gibi önceleri giyime çok önem verirlerdi, (2255) kişinin işine ve fikrine bakmazlar, belki giyimine ve dış görünüşüne bakarlardı. “Okumuş adam bozuluyor” diyerek gazeteden, edebiyattan, zihin ve fikir açıcı şeylerden, maarif ve terakkiden korkarlardı. Birini methetmeye başladığında: “Müslüman giyiminde çapan ile geziyor” ve kötülemeye başladığında da “Palto ve pantolon ile Ruslar gibi geziyor” diyorlardı. İş bilip bilmediğine, vazifesini ifa edip etmediğine, görev yapacağı mevkiye (2260) ve üzerine alacağı hizmete iktidar ve istihkakı olup olmadığına çok önem vermezlerdi. Galiba bizim biçare muhasebeci de geri kafalı bazı Bay’lara rast gelerek bu meselelerden canı yandığı için yeniden hizmete gireceği zaman böyle şartlar teklif etmiştir.

Giyim bahsinden bıkmış ve bezmiş adam yalnız Kazan muhasebecisi mi zannedersiniz? Hayır. Bu konudan bıkmış (2265) ve midesi bulanmış adamlar çoktur ve her yerde vardır. Mesela 1904 senesi Şark-ı Rus’un 41. nüshasına Hacıtarhandan Mahmûd ‘Alazâde Efendi bu konuda çok güzel bir makale yazıp konuya son vermek gerektiğini beyan etmiş ve demiş idi ki: “Bir dakika kadar kısa ömrümüzü gafletle geçirmeyelim, halkı ıslaha çalışıyoruz diye medeniyetle ilgisi olmayan şeylerden bahsedersek şek ve şüphesiz ki bâtilı yaygınlaştırmış (2270) ve âleme işe yaramayan fitne bırakmış oluruz.” Ne kadar da doğru bir sözdür. Hak söze insan kurban olmalıdır.

Gerçekten şeren ve aklen pek malum bir meseledir ki: İnsanın akidesiyle, fikir ve ameliyle elbisesinin hiçbir şekilde ilgi ve alakası yoktur. Palto, pantolon ve gözlük ile eğitilmiş ve medeni olmak asla gerekmediği gibi çapan ve çalma ile de âlim, zahit ve verâsetü’l-enbiya olmak (2275) hiç lazım değildir. Ziyasız, eğitimsiz, fikir ve medeniyezsiz oldukları halde şapka ve palto kalıpları mevcut olduğu gibi, ilim ve zühetsüz çapan ve palma kalıpları da pek çoktur. Bununla birlikte insanın giyimine ve dış görünüşüne bakıp iş görmemeli, başkalarına zarar gelmediği müddetçe giyim ve fikir konusunda herkesi kendi halinde hür ve serbest bırakmalıdır. Sırf üstlerinde çapan ve palma olduğu için kendilerine, âlimlik ve verâsetü’l-enbiyalık zahit ve takvalı sıfatları isnat edip (2280) kendilerine benzemeyenleri ve fikirce kendilerine uymayanları, palto ile şapka taktıkları için, şeriâtın özünden de uzaklaşıp tahkir ve tekfîre kalkışmazsalar bunların kendilerine de hiç dokunmamalı, taarruz etmemeli: Bunlar kendi hallerinde ve kendi alemlerinde istedikleri gibi yaşayıversinler.

Mahmûd ‘Alâ Efendinin buyurduğu gibi (2285) elbise bahsi kavga kelimesi gibidir. Elbisenin medeniyetle, itikat ve dinle hiçbir ilgisi yoktur. Palto, şapka ve gözlüğü

maymunlara giydirmek mümkün olduğu gibi çapan ve palmayı kabir taşlarına da giydirmek mümkündür. Din, iman, dalalet ve küfür, zühd ve takva, fisk ve fesad, hamiyet ve gayret gibi kalbi ve ruhani sıfatların yün ve ipekten yapılmış materyallerle nasıl bir münasebeti olabilir? Hiç! Kafirlik mührü basıcıları (2290) Mahmûd ‘Alâ Efendi, bunlar bazı bir indallâh²⁶⁴ ve indulnas en hakir ve en alçak olan akılsız ve mesleksiz birtakım cahil mollalar arasında vardır, diyor. Demek ki indallâh ve indulnas en hakir ve en alçak olan akılsız ve mesleksiz olan bazı adamlar mihraba geçerek yüzlerce ve binlerce ahaliye liderlik ediyorlar. Hem de kendileri cahil, akılsız, mesleksiz ve Allah katında en aşağılık olmakla beraber birtakım mümin oğlu müminler ve ihtimal ki bazı âlim ve fâzıl zatların alınlarına (2295) küfürlük mührü basmak ile de meşgul oluyorlarmış, teessüf! Fena haber! Ama ne yaparsın? Dünyada her şey bulunuyormuş, bu da bulunsun!

Anlaşıyor ya! Bundan sonra giyim bahsi terk edilecek, bu bahis ihtiyarlayarak ölmüş sayılacak ve ruhuna bir Fatiha bağışlanacak, Müslümanlar da istedikleri gibi giyip gezmekte tamamıyla (2300) serbest olacaklar. (Olacaklar değil, zaten bin üç yüz seneden beri ve insanlar kendileri elbise giymeye başladıklarından beri serbesttirler) insanın iyiliği ve fenalığı giyim ile değil, belki ilmi ile ölçülecek, nasıl ki Şark-ı Rus’un 41. nüshasında Mahmûd Alâzâde Efendi’nin mektubunun sonunda “Ahund” imzasıyla Egerci Köyünden “Vatki Zavdi” hakkında yazılmış mektup buna şahittir. Bu mektup elbette bir defa okunmuştur. Fakat ihtimal ki hatırlardan çıkmıştır. (2305) Bununla birlikte bunun bazı yerlerini bir daha temâşa edelim. Üşenmezsiniz değil mi!

“Ahund” Efendi mektubunda diyor ki: Bu fabrikada Hüseyinof bir taş mescit bina yaptırmış. Bununla beraber bir de okul (çocuklarına okuma-yazma ve İslam dini öğretilen yer) bina etmek niyetinde olmuş ise de imam (Müslümanların ruhanî lideri, din önderi, dünya ve ahiret rehberi, peygamber varisi) hoşnut (2310) olmadığından (!) geri kalmıştır. (Yalnız Vatki zavodunda değil, belki pek çok yerler de böylelikle geri kaldı ve hala kalmaktadır.) Dışarıdan, uzaktan gelen tüccarlar ahval-i zamandan haberdar ve marifetli adamlar olduklarından zamanın gerektirdiği üzere okul açıp muallim getirmek hususunda kendi aralarında müzakere ile imamlarına müracaat (Anlaşıyor ya? Okul açıp din öğretmek için (2315) yardım talep edip imam avama müracaat etmiyor, belki avam yani ahmak köylüler okul açmak için gereken akça vesaireyi kendi aralarında toplayıp tamamladıktan sonra çocuklarına din ve iman öğretmeye müsaade ve izin vermesi için, misyonerlere değil belki kendi imamlarına, dini liderlerine ve peygamberlerinin varisine

²⁶⁴ indallâh: Tanrı katında.

müracaat ediyorlar. Ettiklerinde imamları: Bize okul açan ve muallim getiren (2320) kişilere lanet ve beddua ediyorum diye (Acaba Peygamber ve onun varisleri böyle mi yaptılar?) halkı korku ve endişeye salmaktadır. (Şaşılacak hal! Din ve iman öğretmek için İmam Efendi kötülük ve beddua ediyor, razı olmuyor, bu nasıl bir durumdur? Böyle imamlar hangi medreselerde, hangi müderrislerin terbiyesinde bulunarak hangi şeriat kitaplarından ders almışlardır!) İmamın bu hali müftüye arzedilip mektep açmaya razı olması için müftü tarafından (2325) emredildiğinde (acayip haller!) cemaat huzurunda imam: Ben okul açmaya razıyım (elhamdülillah) diye kalmış (diye kalmış ha!) ise de ben gittikten sonra mahalle halkı mektep açmaya gayret etmeye başladığında imam efendi (keşke yok olaydı böyle imamlar!) bu işe (okul açıp Müslüman çocuklarına din ve iman öğretmeye) çalışanlara lanet olsun (İman Ya Rab!) Ben sizin imansız olmanıza sebep olamam (imamın imanı başka türlü ve kendine mahsus olsa gerek) diye (2330) herkesin namusuna dokunacak sözler ile halkı (imam avam halkını) bu hayırlı işten geri bıraktı. Bu sene de mektep açılmayıp olduğu gibi kalmıştır.”

Ahund imzalı bu mektupta imamın Abdullah Tayyib oğlu isminde olduğu zikredilmişse de ne yazık ki hangi dine mensup olduğu belirtilmemiştir.

Kardeşim (2335) Aziz Mahmûd ‘Alazâde Efendi! Muharrirler, edipler ve kalem sahiplerinin hiç birisi çapan ile çalmadan²⁶⁵ ve tesbih ile ibrikten dolayı gülmüyorlar. Bunları hor görmüyorlar. Bunların gülünmeye ve hakaret edilmeye layık ve muhatap şeyler olmadığını belki sizden çok daha fazla biliyorlar. Yalnız bunları suistimal edenlerin ve ekseriya işleri sözlerine uymadığı ve kendilerinden topluma ve Müslümanlar için hiçbir fayda gelmediği halde, (2340) utanarak susmak yerine, hep başkalarına ve önemsiz şeylere, lüzumsuz bahislere saldırarak din ve şeriatı dahi soru sormak için kullanarak, millet ve ümmetin değerini düşürmeye ve ömrünün kısalmasına sebep olanların fikir ve hareketlerini kınıyor ve eleştiriyorlar. Yoksa onların kişiliklerine veya giyimlerine, yazarların ve ediplerin ne düşmanlığı olsun! Hem de “ulemâ” olanların hepsi de kötüdür demiyorlar. Aralarında (2345) kötülerini ve sizin dediğiniz gibi indullah ve indulnas, erzel ve ahkar, akılsız ve mesleksiz birtakım cahilleri çoktur, bunlar gittikçe azalmalıydı. Onların böyle bencilce ve inatçı hareketleri yine kendi dediğiniz gibi bir dakika kadar kısa kalmış ömrümüz, bulunduğumuz zaman, yaşadığımız mekan ile tatbik edilebilir değildir. Paltolular içerisinde de fena olanları az değildir, lakin bunların fenalıkları yalnız kendilerine (2350) ait olduğu halde dinî liderlerin fenalığı cemaate, millete ve halka

²⁶⁵ çalma: Erkeklerde dinî kıyafetin bir parçası olarak takılan başlık, sarık.

zararlıdır diyorlar. Bunun için de bu hallere teessüf edip fenalığın önünü almak için yazıyorlar.

Bir mecburiyet olmadığı sürece hiç kimse bir başkasına ağır söz söylemek istemez, fakat mecbur kalınca kalp razı olmasa da kalem ister istemez yazıyor. Ulemamız içerisinde birçok iyi, (2355) hayırsever, din ve millet hizmetkârı, saygıdeğer zatların bulunduğunu kim inkar eder! Bunlara teşekkür etmekten ve örneklerinin artmasını temenni etmekten başka bir diyeceğimiz yoktur.

Herkes kendi vazifesini bilse, kendi mevkisini muhafaza etse kavgaya gerek kalmaz, ulema ulemalık yapmayı bilirse, katiyen emin olunuz ki, avam avam olmayı ve koyun gibi (2360) onların arkasından süzülüp gitmeyi pekala bilirler ve biliyorlar. Mektep açmak isteyenlere lanet olsun diyen imamlar gençlerin ruhunu ve bütün ulvî duygularını zehirlediği için, başka hiçbir çare olmadığından çaresizlik içerisinde kaleme sarılarak böylelerini muhâkeme-i vicdanın hükm-i adâletine teslim etmek istiyorlar. Peygamberin particilik, berberlik öğretmek için (2365) gönderilmeyip insanlığı dünya ve ahirette mesut edecek din, iman ve güzel ahlak öğretmek için vekil buyurulduğu kalem erbabı tarafından açık bir şekilde bilinmektedir. Öyle ise giyim, bıyık, çalbar, potin bahsi gibi lüzumsuz şeyler ile vakit kaybetmekten vazgeçelim de bir an evvel el bağlayıp ilim ve marifet karşısında diz çökmeye karar verelim.

Tatar İmamlarının Sadakalarına (2370)

- İkinci Bir Nazar -

Muhterem “Şark-ı Rus”un 1904 yılı 5. nüshasında “Tatar İmamlarının Sadakalarına Bir Nazar” başlığıyla Kazan’dan yazılmış bir mektup yer almıştı.

Mektup sahibi olan Nasreddin el-Hucâşî Efendi “imam” ve “sadaka”nın edebiyat-ı cedide sayfalarında (2375) kendini göstermesinden hoşlanmıyor. Bunların sert bir şekilde eleştiriye maruz kalmalarına razı olmak istemiyor. Lakin ne yapalım efendim, edebiyat-ı cedidenin eleştirilmesinden cemiyete ait olan hiçbir şey hariç tutulmadığı gibi, her ne kadar mevkileri pek iyi bir şekilde tasavvur olunursa da, “molla” ile “sadaka” dahi yakayı kurtaramazlar zannederim; erken mi geç mi bunlar da bir vakit edebiyat terazisine girip çekilerek mahiyetlerinin ne olduğu bilinmelidir değil mi? İşte görülüyor (2380) ki bu vakitler yaklaşmaya başlamıştır. Az da olsa ellerinden geldiği kadar edebiyat-ı cedide terakkiyat-ı fikriyeye hizmet ile hayat-ı milliyeyi devam ettirmeye çalışan hamiyetperver genç muharrirlerimizin toplum ve milletin hayatına dair yazdıkları risale ve makalelerinde yer alan güzel fikirleri ve ruhlu hissiyatları arasında sırası geldiğinde imamlara ait sayfalar,

sütunlar görüldüğü gibi “sadakacı”lıklarına dair de (2385) kötöleme ve eleştiriler görülmektedir. Ayrıca görülmesi de gereklidir.

Lakin bakalım bir kere, bunlar neyi eleştiriyorlar? Ve neyi kötülüyorlar? Ve niçin böyle yapıyorlar? İmamların sadaka kabul etmelerini mi eleştiriyorlar. Yahut bütün işlerini ve fikirlerini “sadaka” olarak adayarak dinî ve millî hizmeti ve bütün güzel amelleri kendilerine “sadaka vermek”ten ibaret gibi göstermelerini mi kötülüyorlar?

Zannımca, muharrir efendiler (2390) imamların sadaka kabul etmelerini ne eleştiriyor ne de kötülüyorlar, belki bütün sözlerini, vaazlarını ve fikirlerini sadakacılığa ve şahsi menfaatlerine adamalarını kötülüyorlar. İmamlarımızın (çoğunluk itibarıyla) böyle olduklarını ve bu gibi hareketlerin ise eleştirilmeyi hak ettiğini ve başka vicdan sahipleri ile beraber zat-ı âliniz de inkar etmezsiniz. Hem de Efendim, şehirde üç dört yerde kendi hanesi mevcut olarak, hiç borcu olmadığı halde (2395) ayda hiç olmazsa 150 ruble geliri olsa, yahut bankalarda beş on bin ruble paraları yatsa ve vefatlarının ardından bazen elli bin, yüz bin, rubleye kadar mülkleri kalsa ve bu gibi takva “imam”larda şeren asla kendilerine caiz olmadığına bakmayarak ömürlerini fidye, zekat, öşür, fitir almak ile geçirseler ve başlarını koymaya minderi (yastığı), çorbalarını içmeye ağaç çanağı olmayan gündelikçi fukaraya beş on ruble almadan (2400) nikah kıymazlarsa ve yaşı bitmemiş kızlara, iddeti²⁶⁶ dolmamış kadınlara nikah kıyıp yirmişer otuzar ruble para alsalar ve birtakım kendilerine asla yakışmayan işlere karışsalar siz buna ne dersiniz?! Böyleleri eleştirilmeye ve kötülenmeye layık mıdır değil midir? Diyeceksiniz ki hepsi de böyle değildir. Pekala hepsi de böyle olmasın. Lakin pek çoğunun böyle olduğunu inkar edemezsiniz ya. İstisnası pek az olur, işte tenkit ve zem eden (2405) muharrirler de böylelerini tenkit ve zem ediyorlar ve bunların bu yakışıksız hallerini matbuat vasıtasıyla kamuoyuna arz ederek değerlerini düşürmeye çalışıyorlar.

İmamlar, milletin ve cemaatin liderleri sayılmaktadır. Terbiyesini sağladıkları ahalinin din ve dünya hayatlarında mutlu olmaları için çalışmak, bilmediklerini büyük bir lütuf ve baba şefkati ile (2410) adım adım öğretmek, yeniden yeniye faydalı ve etkileyici vaazlarıyla halkın ahlakını ıslah, fikirlerini genişletmek için her türlü vasıtalarla gayret etmek bunların en başlıca ve en birinci vazifeleri değil midir?!..

Halbuki bizim imamlarımız (çoğunluk itibarıyla) cemaate faydalı ve gerekli vaazlar vermiyorlar. Daha doğrusu: Başkalarının anlayıp etkileneceği hiçbir söz söylemeyi bilmiyorlar. (2415) Ahalinin dünya ve ahiret için en çok neye muhtaç oldukları hakkında

²⁶⁶ iddet: Kocasını ölen veya kocasından boşanan kadının yeniden evlenebilmek için beklemesi gereken süre.

hiçbir bilgileri yoktur, kendileri bilmedikleri gibi söyleyeni de dinlemiyorlar, biçare ahali maddi ve manevi ızdırıp içinde, hayat ile memmat arasında can çekişmekte olduğu bir zamanda bile uzun bıyık, kısa giyim, dar şalvar gibi kendileriyle hiç alakası olmayan berberlik, particilik bahisleriyle vakit geçiriyorlar. Bütün vazifelerini haftada bir kere minbere çıkıp da kendileri bile anlamını ve ondan esas maksatlarının (2420) ne olduğunu anlamadıkları halde papağan gibi sözlü olarak Arapça bir hutbe okuyup ahaliyi horul horul uyutmaktan ‘ibaret sanıyorlar. Şayet camide vaaz ve meclislerde rabitasız ve tertipsiz bir söz söyleyecek olsalar yine kelamın neticesi sonunda “sadaka” vermenin ve imamları meclislere davet edip pilav yedirmenin fazilet ve sevabına ait oluyor.

(2425) Nasreddin Efendi diyor ki: İmam Efendiler millet ve hükümetin tasdik ettiği “hükümet ve millet hizmetkârları ve memurlarıdır.” Hizmetlerinde eksiklik ve noksanlık görüldüğü taktirde mahalleleri tarafından sorumlu oldukları gibi hükümet tarafından da sorumlu olurlar.

Pekala! Hayatlarını resmi bir şekilde temin edemediklerini ve kendilerine ticaretin de yasaklandığını, yeme içmeleri dahi (2430) başkalarının gibi tabii olduğunu ve hizmetlerinde kusur görüldüğünde millet ve hükümet tarafından sorumlu tutulacaklarını bildikleri halde bu “millet hizmetkarları ve hükümet memurları” niçin birbiriyle kavga, savaş ve mücadele ederek hatta köylülere rakılar içirip (prigovarlar) alarak bu kadar ağır bir vazifeyi tercihen gerekli görüyorlar? Buna sebep nedir?..

Tabi diyeceksiniz ki: Din ve ahiret için (2435) bunlar kendi saadet ve rahatlarını feda ediyorlar. Bakalım. Acaba böyle midir? Eğer böyledir diyecek olursak din ve ahiret uğruna kendi saadetlerini feda eden bu verâsetü’l-enbiyalar niçin ihtiyaçlarına kefalet edecek miktara kanaat etmiyorlar? Niçin her türlü vasıtalarla bir suçla gece ve gündüz sadaka, zekat, öşür ve fidye getirip zenginleşmeye çalışıyorlar? Niçin servet sahibi olan tüccardan daha ziyade güzel evler yaptırıp (2440) ikişer üçer hatun alıp kendi keyfiyetlerine bakıyorlar ve güzel atlarla geziyorlar? Ve “ahiret kurbanları” olması gereken bu “fedakar zahitler” niçin bütün ömürlerini haset, açgözlülük ve birbiriyle davalı bir şekilde küfür, kavga ve mücadele ile geçiriyorlar. Bunun sebepleri nedir? Efendim. “Ahiret kurbanları”na böyle haller hiç yakışıyor mu? Doğru, dünyada kusursuz insan yoktur. Herkeste noksan ve kusur bulunması doğaldır. Lakin (2445) vicdan sahipleri kendi kusurlarını itiraf ederek yavaş yavaş düzelmeye çalışıyorlar. Kendi kusurunu hiçbir şekilde itiraf etmemek, kendi vazifesini tanımamak, hiç haberleri olmayan ve akılları erişmeyen işlere müdahale edip her türlü hayır işlerine ve yüksek maksatlara engel (mani) olmak, kısaca saman üzerine yatıp da kendisi de yememek ve başkalarına da yedirmemek insana

layık sanatlardan ve affolunur kabahatlerden değildir. İşte bu “ahiret kurbanları”nın edebiyat sayfalarına düşmeleri (2450) de yalnız bu yönden. Yoksa imamın sadaka almasına hiç kimsenin gıpta ve hasedi yoktur. Akıllı ve bedeni sağlıklı olan namuslu bir adam kendi alın terini döküp çalışarak bulduğu beş kapağı açgözlülük ve sefillik ile başkasına yardım edip “parazit”lik ile alınmış beş ruble değil, elli ruble sadakaya bile tercih edeceği şüphesizdir. Şu son zamanlarda bizim Rusya Müslümanlarında bir miktar hayat eseri görülmeye (2455) başladı, yüzlerce seneden beri gömülüp kalmış oldukları cehalet makberi içerisinde küçük bir hareket ile başlarını kaldırıp ışık gelen tarafa bakmak istediler. Lakin eyvah! Bunları bu gömüldükleri kabirde çürütmek üzere kendilerine bulaşmış cesetlerini kemirmekte olan “mikroplar” ve “parazitler” bunlarda bir hayat eseri ve güzel hareket ettikleri gibi, şayet kalkarlarsa bizim gazamız kalmayacak diye korkup dışlarını daha çok batırıp (2460) ve ışığa bakan gözlerine acımasız bir şekilde toprak serpmeye başladılar.

Bin kere şükürler olsun, milletimizin gelişmesine ve yücelmesine hürriyetperver ve insaniyetli Rus vatandaşlarımızın asla engel olduğu yoktur. Nizam, adet ve akıl dairesinde ne yapmak istedik de bunlar bize karşı geldi? Bilen varsa söylesin. Bize malum değildir. Her türlü (2465) hareket ve terakkiyatımıza bunlar iyi göz ile bakmakta, hatta pek çok yerlerde kendileri yardım dahi etmektedirler. Yalnız bir kendimiz vatana faydalı olmaya çalışmalıyız, medeni halklar arasına girmeye layık olmalıyız. Gerek bizim ve gerek bütün İslam âleminin fikri gelişmesine ve uyanmasına engel ve günden güne çökmesine ve çürümesine sebep olanlar ne yazık ki işte bu “millet hâdimleri ve hükümet memurları” sayılan “ahiret kurbanları”dır. (2470)

Gazeteye ve milletin ruhu olan edebiyata dış ve tırnaklarıyla karşı durarak yeni muharrirleri, naşirleri, hatta matbuat-ı cedide okuyucularını bile iğrenç görüp her yerde bunların aleyhlerinde bulunanlar, ellerinden geldiğinde bunların yollarını keserek yok etmeye bile kalkışanlar, okul ve medreselerinde toplanmış olan birkaç yüz biçare vatan evladının aziz ömürlerini birtakım (2475) Orta Çağ (skolastik) söz bahisleriyle boşa geçirdiklerine öteden beriden gözü açık cemiyet sakinleri teessüf ederek liyakatli bir muallim ve müderris getirildiğinde: “Buhara’da okumuştur”. “İstanbul’da okumuştur” “Onların burada eğitim ve öğretimleri düzene göre yasaktır” diye gerekli şikayet ile ahalinin gözünün açılmasına engel olanlar, Rus okullarında tahsilde bulunan İslam evladına kendi din ve inançlarını öğretmek için maaşlarını teminle beraber (2480) Ruslar tarafından kendileri tayin edilmek gibi fırsatlar gösterildiği halde bu biçare çocuklara İslamiyet, din ve millet namına hiçbir şey okutmuyarak öğretmeyerek hakir olan maaşlarını

almak için utanmadan ayda bir kere okulda kendini gösterenler: Ahali bir cami yaptırıp mahalle ve okul kurmak istediğinde o mahallede traktörler var, orada dinen cami yapmak caiz değildir. Hem de oraya yapılacak caminin yanına (2485) o mahallenin Tatarları bir okul yapıp İstanbul'dan öğretmen getirerek Rusya'da yasak olan fenleri okutmak istiyorlar. İşte ben Köbirenski Ahund olduğum için size önceden haber veriyorum diye dilekçe verdirenler yahut bizzat kendi mübarek elleriyle böyle dilekçeler yazıp yerine takdim ederek mescit ve okul yapılmasına yani uçuruma düşmekte olan cahil ahalinin az bir müddet olsa bile din ve maarif sayesinde (2490) ömürlerini uzatmalarına hakiki mani olanlar: Fukara Müslümanlar için cemiyet-i hayriyeler yapıp da birtakım aciz ve miskinlerin maddi ve manevi yardımlarına el uzatmak “Gelecekte bu paralarınız ile kendi evladınız için kilise bina ederler, misyoner cemiyetlerine güzel ve büyük sermayeler hazırlıyorsunuz” diye birtakım hayali zannî şüpheler ile halkı korkutup işin meydana gelmemesine sebep olanlar; (2495) kendi medreselerimizde millî terbiye dahilinde Rusça öğrenmeye ve Rus okullarına gidip hakiki ilimler tahsil ederek millete, devlete, vatana ve bütün insanlığa faydalı insan olmaya engel olanlar: “Müslüman faydasına olduğunda yalan yere yemin etmek de caiz” diye fetva vererek hacıları bile yemin ettirip ecnebler nazarında şeriat, İslam kahramanlarının kıymet ve derecesini beş paraya düşürmeye sebep olanlar; İslam şeriatinin farz ettiği halde (2500) “Müslüman kızlarının okuma yazmaları caiz değil” diye kendimizi alçak şeytanlara bile güldürenler; dinlerin ve özellikle bütün hükümleri akli ve mantıki kurallar üzerine kurulan İslamiyet'in felsefe ve fenden başka varlığı ve devamı asla mümkün olmadığı ve şimdi Avrupa okullarında tahsil edilen birçok bilimlerin esasen kurucuları asıl Müslümanlar olduğu halde fen ve felsefeden var kuvvetleriyle nefret edenler (2505) ve mantık ilmi yerine de birtakım lafzi bahisler ile vakit geçirenler, hatta mantığın neden ibaret olduğuna bile vakıf olmayanlar ve akla uygun iki satır yazmakta ve beş on kelime söylemekten aciz olanlar; ve daha pek çok talihsizliklerimize sebep olanlar kimlerdir? Efendim!

Hiç düşündünüz mü? Eğer yoksa katiyen biliniz ki bunların tamamı şu sizin “millet hadimleri hükümet memurları” diye adlandırdığımız (2510) bizim “imam” efendilerimiz ve “veresetü'l-enbiyalarımız”dır. İhtimalki bu sözlerim şimdilik size ve başka birçok adamlara ağır gelir, tasdik etmek de istemezsiniz; lakin zarar yok, zaman gelir, her şey anlaşılır, tarih sayfaları hatasız muhakeme ederler.

Bu “ahiret kurbanlarının millet fedakarları”nın edebiyat-ı cedide sayfalarına girmeleri ve muharrirlerin güzel fikirleri arasında (2515) zikredilmeleri bu gibi hareketleri içindir. Eğer onlar ahval ve zamana uygun şekilde kendilerini ve terbiyesiyle mükellef

oldukları yerlerini ıslaha teşebbüs ile vazifelerini yerine getirmeye başlamazlarsa edebiyat sayfalarında daha birçok vakitler zikrolunurlar. Muharrirlerin bir satır yazmaya muktedir olanı da, yüz satır yazabileni de ehil olmayan hayrı yasaklayan mollalar başlarına bir iki çekiç (çirtmik*) vurmada geçmezler zannedirim. (2520)

“Edebiyatımız kanalıyla imamlarımızın içinde bulundukları durum tenkit olursa imamların canları sıkılır hatta imametlerini terk ederler. Ve gençler de imam olmaya heves etmezler, Tatar âleminde imamlığın çöküşüne sebep olur, bunun ise sonu hayırlı olmaz” diyorsunuz.

Efendim! Korkunuz pek beyhudedir, asla korkmayınız. Bizim ihtiyar imamlarımız canlarını verirler de yine (2525) fetvalarını terk etmezler; onların nazarında fetvadan aziz hiçbir şey yoktur. Ve edebiyatta eleştirildiği için canı sıkılarak fetvasını terk eden mollalara rast gelindiği de yoktur. Onlar edebiyat eleştirisinden korkmuyorlar, onların ellerinde her şeye karşı etkili zannedilen büyük bir alet “küfürlük mührü” vardır ki onlar düşmanlarına karşı kendilerini hep bununla müdafaa ediyorlar.

Medreselerimizde skolastik eğitim ile (2530) zihinleri karıştırılıp atalet ve vatanperverlikten başka hiçbir şeye kabiliyet ve istidatları bırakılmamış olan biçare genç şakirtlerimiz dahi imam olmak hevesinden hiçbir zaman vazgeçmezler gerek. Bu bakımdan korkulacak birşey yoktur. Bir hayvanın üstünde ortaya çıkmış mikroplar (kurtlar) hayvanın cesedi tamamen çürüyüp bitinceye kadar mahvolmadığı gibi, Tatar imamları da Tatar milletini mahvetmeden önce (2535) tükenmezler; millet var oldukça onların hayatlarını devam ettirmeleri için henüz gıda vardır.

İmamlarımızın hayatlarını kazanma meselesine gelince: Genel olarak diyebilirim ki, hayatını kazanma yolunu herkes kendi düşünüyor. Bu dünya böyledir. Chacum pour soi Deiu pour tous. (Yani herkes kendi için, Allah herkes için) diyorlar. Doktor, mühendis, avukat, (2540) mimar, sabancı, (kavran) baltacı, çoban (gütücü) vesaire hatta gündelikçi amele bile kendilerine mahsus işleri layıkıyla bilirler. Bunlara ihtiyacı olan adamlar kendilerine müracaat ettiğinde: “Şu kadar hizmet mukabiline şu kadar ücret isterim” diyorlar ve her iki taraf da razı olursa mukavelename yapıyorlar. Bunlar hiç itiraz etmeden ücreti veriyorlar, ötekiler de hizmeti ve kendi vazifelerini ifa ediyorlar. Ses de yok kavga da yok, para da yerine (2545) harcanıyor, iş de meydana geliyor, bir tarafta kusur olursa mukavelename gereğince mesele derhal halloluyor. Vezirlik gibi yüksek bir mevkiden çobanlık hizmetine kadar geçerli olan bu genel kaideyi bizim imamlara da uygulamak mümkün olmaz mı acaba?

İmam ile mahalle birbirine muhtaçtırlar. Mahalleye hizmetçi gerek. İmama hizmet gerek. O halde şimdiki gibi kendileri köylülere müracaatla yalvarıp (2550) ve rakılar içirip karar alarak hiç ücretsiz ve maaşsız imam olacağı yerde imama muhtaç olan tüm halkı onun kendisine müracaat ile ne gibi hizmetler ifa etmek şartıyla imam etmek istediklerini beyan etseler ve bu hizmetlerine karşılık, köyüne nispetle imam olacak adama kendisine senelik belli bir miktar maaş verilmesini talep etse ve buna dair uygun bir şekilde iki taraf arasında senet yapıp hükümet tarafından (2555) tasdik edilse ve böyle olmadan önce hiçbir şakirt imam olmayı kabul etmezse sanki ne olurdu! Köylüler öfkelenip de imamsız mı kalacaklar? Yahut mahallesine neseple tayin edilecek maaşı vermekten aciz mi kalacaklar? Hiç. Mahalle halkı sadaka sıfatında olarak imamlara daha çok para veriyorlar. Belirli bir miktar birkaç yüz rubleyi sevine sevine verirler. Bizim ahali vermeye alışmıştır. Hem (2560) de imama verilecek senelik maaş mahalle halkına taksim edildiğinde gayet cüzi bir miktar isabet edecektir. Kendi himmetleriyle dağ gibi mescitler, büyük büyük medreseler yapan ahali bu mescit ve medreselerin hadimlerini (imam müderrislerini) beslemekten asla çekinmezler, başlangıçta böyle belli bir miktar maaş ile tayin edilen imamlar dünya ve ahiretten haberdar olarak mahallenin terbiyesine ve evladının gereği gibi faydalı bir şekilde öğretilmesine gayret ile (2565) ahalinin ahlakını ıslaha, fikrini genişletmeye çalışıp hissiyat-ı milliyeye ve hamiyet-i diniye ortaya çıksa ve her gün fitir, zekat, öşr, fidyeye ve sadaka açgözlülüğü ile ahalinin başlarını ağrıtırıp midelerini bulandıracığı yerde kendine tayin edilmiş aylık ile belirli bir miktar maaşı düzenli olarak alıp rahat rahat, temiz ve ulema kıyafetinde kendi vazifesini ifa etmekle geçinse her iki taraf için de daha iyi olmaz mı? (2570)

Bunu meydana getirmek o kadar zor olmasa gerek. Çünkü şimdiki halde de bizim Kazan Müftülüğü'ne tabi yerlerde ahali imam tayin ettikleri vakit "İmamın maaşını iltizam ettik" diye kararın başına yazıyorlar. Bundan başka dini meclis o adamın imamlığını tasdik etmiyor. İşin bir derecesi meydanda iken bu şekilde "maaşın" miktarını önceden tayin etmek (2575) ve bunu ahaliden alıp her ay düzenli olarak imamların ellerine teslim etme çarelerini bulmak gerekiyor. Bu da o kadar güç bir şey değildir. Bu hususta hükümet bize yardım eder. Kendimiz rica edersek Volostinoy Paravliniyeler ve Palitse Mahkemeleri vasıtasıyla başka vergilerle birlikte toplanabilir. Her ne ise iş bu cihetten kalmaz. Millet in ileri gelenleri müşavere ve müzakere ettiğinde ve hükümete müracaat edildiğinde çare bulunur. İş kalırsa (2580) yine bu "millet hadimleri ve hükümet memurları" olan imamlarımızın kendilerinden dolayı kalır. "Maaşla imamlık yapmak, muallim ve müderrislik etmek şeriata uygun değildir" demeye hazır olanlar pek çoktur. Belli bir miktar

maaş almak zaten onların kendi kişisel menfaatlerine doğru gelmiyor. Çünkü ilk olarak: Sadaka namında olarak onlara verilmiş ihsanlar belli bir miktar verilecek maaştan daha fazladır. İkinci olarak: Eğer ahali onlara (2585) resmi surette maaş verirse o vakit ihtimal ki hakikaten vazifelerini yerine getirmelerini talep eder. Vazifelerinde kusuru olanlara yol verirler.

Yani imamların etkinliği azalır. Bu ise onların işine gelmiyor. Bunun pek çok örnekleri olmuştur. Hususi bazı yerlerde ahali maaş vermek istediğinde yok yok, bu iş şeriate aykırıdır, biz imameti dünya malı için yapmıyoruz diye takvalık gösteren imamlar vardır. (2590)

Bu yazdıklarım imamlara düşman olduğumuzdan değildir. Tam aksine onları cemaatin rehberi ve milletimizin reisleri olarak hem kendilerinin rahat olmalarını hem de milleti mesut etmelerini arzu ettiğimdendir. İmamlarımızın iyi ve teşekkürle layık halleri de vardır. Gerçi hatıra getirme ve idrak ile bir millî hizmet kastıyla bir fikre istinaden değilse de (2595) milletimiz arasında din ve diyaneti yayıp hiç olmazsa onları umumî bir İslam Heyeti halinde muhafaza etmeye sebep olmuşlardır. Buna teşekkürden başka diyeceğimiz yoktur. Lakin zamanlar ve haller çok değişti, her şeyin usulü başkalaştı; şimdiki devirlerin ilim ve fen ile silahlanmış olarak gözlerimizi istikbale doğru açıp tam bir uyanıklık ile hareket edeceğimiz yerde kendi eski medreselerimiz içerisinde (2600) henüz Orta Çağ skolastiği ile mücadele ederek bir yere dikilmiş kazık gibi hareketsiz olduğumuz halde hep geriye bakarsak bizim halimiz harap ve akıbetimiz perişanlık olacaktır. Tren rayı üzerinde oturup da tren yolunun hareketine engel olmak isteyenlere bakınca tren durmuyor. Yalnız kendilerini ezip gidiyor. Bu herkesin bildiği bir durumdur. Yirminci asırdayız. Adetperestlikten sürekli geriye bakmaktan ayrılma (2605) vaktidir. Nasreddinü'l Caşi Efendi! İhtimal ki bazı sözlerim hatıranıza ağır ve mesleğinize muhalif gelir. Lakin affınızı rica ederim. Ben size fikirlerinizi reddetmek maksadıyla yazmadım. Sizin fikirleriniz de pek güzeldir. Sadece bu meselede kendi düşüncemi yazdım. Doğru olduğunu iddia etmiyorum. Yaza yaza doğrusu ortaya çıkar. “Hakikat şimşegi fikirlerin çarpışmasından doğar.” diyorlar.

5. SÖZLÜK

A

abdıra-: bkz. abtır-

abtır-: şaşırmaq, telaşlanmaq

aç-: açmaq; acıkmak.

açıt-: acıtmak.

açuvlan-: kızmak, öfkelenmek, hiddetlenmek.

ad idil-: sayılmak.

adat-ı kerih-: iğrenç âdetler.

adat-ı milliye: milli adetler.

ademiye: Ar. adamlık, insanlık.

adavet: Ar. düşmanlık.

advakat: bkz. **advokat**

advokat: R. avukat.

ağar-: ağarmak, beyazlamak.

ağı: zehir.

ağrâz-ı hükümet: hükümetin niyetleri, maksatları.

ağırsan-: üşenmek, erinmek.

ağız-: akış için yol açmak; boşaltıp aktarmak; akıtmak, hareket ettirmek; bir şeyi yığınla alıp vermek.

ahkâm-ı nusret: zafer hükümleri; kanunlar

ahkâr: Ar. en hakir.

ahvâl: Ar. durumlar, haller, vaziyetler.

ahvâl-ı ruhiye: psikoloji.

ahlâk-ı hasane: güzel ahlak.

aķ: beyaz; açık renkte.

aķça: para, sermaye, zenginlik.

aķit: Ar. susan, ses çıkarmayan.

aks el-hareket: Ar. tepki, cevap, karşılık; reaksiyon.

akuşerka: R. ebe.

al: ön, ön taraf; öndeki; ilk; önce.

alafranka: bkz. alafranga

alafranga: İt. Frenklerin töre, âdet ve hayatına uygun, Frenklerle ilgili; Avrupa kültürüne özgü olan.

alama: eski, yıpranık; eski püskü, paçavra; yoksul; kötü, yaramaz.

alamet: Ar. işaret, iz, nişan.

alar: onlar (ul zamirinin çokluk şekli).

ala-yı din: dinin yüceltilmesi.

alay: öyle; o derece, o kadar.

aldına: bkz. **al**

alelumum: Ar. genel olarak.

alğa yiberüv: ilerleme, gelişme, terakki etme.

ali: Ar. yüce, ulu.

alicenap: cömert; şerefli, haysiyetli kimse.

alma: elma.

almas: bk. **almaz**

a'mal-ı hasene: güzel ameller, güzel ve hayırlı işler.

a'mal-ı hayriye: hayırlı işler

almaş-: değişmek.

almaz: elmas

anı: onu bkz. **ul** (yükleme)

añarğa: ona. bkz. **ul** (yön-yönelme)

añgart-: anlatmak, açıklamak; sezdirmek, ima etmek.

añla-: anlamak; değerlendirmek; düşünmek, tasarlamak.

anda: orada; o kişide; o sırada, o anda, o arada.

andan: ul (çıkma) bkz. **annan**

anğliçan: İngiliz.

annan: sonra.

aptıkçı: eczacı.

âr: Ar. utanma.

ara: ara, mesafe.

araki: içki, votka, şarap.

arba: at veya öküz arabası.

arhitiktor: R. mimar.

arılı: bir şeyin eni boyunca, enine doğru, enlemesine.

art: arka.

artık: gereğinden fazla, artık; çok.

artık pırtık: bk. **artık portık**

artık portık: gereksiz.

arz-ı hal: dilekçe.

arz-ı hûlûs: dalkavukluk etme, hûlus çakma.

asar: Ar. eserler.

asar-ı medeniye: medenî eserler

ast: alt, aşağı.

aşa-: yemek yemek.

aşat-: yemek yedirmek.

astine: Fa. duvar.

aşağı: bayağı, adi; niteliği düşük, kötü.

aşık-: acele etmek; bir şeyi daha çabuk başarmak, belli bir vakitten önce bitirmek.

aşk: Ar. aşırı sevgi ve bağlılık duygusu.

aşlık: tahıl, ekin; ekin için saklanan tohum.

ata: baba; ada.

ata-ana: ana baba, ebeveyn.

ata-: adlandırmak, bir isim vermek.

atalet: Ar. işsizlik, tembellik, üşengeçlik, durgunluk, hareketsizlik.

atlas: Ar. yüzü parlak, sık dokunmuş bir tür ipekli kumaş, saten.

atlı: atlı.

atna: hafta.

avam: Ar. halk; halkın aşağı tabakası.

avıl: köy, oba; köylüler, köy halkı.

avtomobil: araba, otomobil.

ay: ay; bir ay.

ayrum: bkz. **ayırım**

ayırım: ayrı, tek başına, başlı başına, münferit; yalnız; mahsus, özellikle; bambaşka.

ayıp: Ar. toplumun ahlak kurallarına aykırı olan utanılacak durum veya davranış; kusur, eksiklik.

ayıplı: ayıbı, kusuru olan.

ayır-: bölmek, ayırmak; uzaklaştırmak; fark etmek, sezmek; nikâh bozmak, boşanmak.

ayru: ayrıca.

aytıl-: söylenmek, söylenilmek.

a'za: Ar. üye.

azab-ı kabir: kabir azabı.

azamat: kahraman.

azamet: bkz. **azamat**

azrak: az miktar, biraz.

B

bab: Ar. kapı; konu.

ba'de: Ar. sonra.

bağana: dik vaziyette yere çakılan ağaç direk; kapı pervazı.

bağla-: bağlamak.

bağil: Ar. cimri.

bahusus: özellikle.

bakaya: Ar. fazla kalan şeyler, kalıntılar.

bala: çocuk; yavru

balak: pantolon paçası.

balavız: Arıların çiçeklerden toplayıp peteğe koydukları bal özü.

bamsız: kubbesiz.

bar: var, mevcut; isim-fiiller yanında “mümkün, ihtimali var” anlamlarını verir.

bar-: gitmek, belli bir yöne hareket etmek; yola çıkmak.

barça: hepsi, tamamı.

barçası: hepsi.

barı: hepsi, bütün, tamamen

barısı: hepsi.

barika-ı hakikat: hakikat şimşegi.

barlık: varlık, var olmak; zenginlik

barmağ: parmak.

barsı: hepsi

basuvçı: basıcı.

başdarak bkz. **baştarak**

başkaça: başkaca, başka türlü.

başla-: başlamak, girişmek.

başlık²⁶⁷: başkan

baştarak: önceleri, önce, ilkin.

bay²⁶⁸: zengin, malı mülkü çok olan.

baylık: zenginlik.

baytağ: çokça, pek çok, hayli, ziyadesiyle

bedelci: birinin yerine vekil olarak Hacca giden kişi.

bedhah: herkesin fenalığını isteyen.

behredar: Fa. hisseli, paylı.

belde: Ar. şehir, kasaba, memleket.

beliş: yemek.

bende: Fa. köle.

benibeşer: Ar. insanlar.

bereket: Ar. bolluk, bereket; kazanç.

beri: konuşanın önündeki iki uzaklıktan kendisine daha yakın olanı.

berü: bkz. beri

beyan: Ar. anlatma, açık söyleme, bildirme.

beyan-ı teşekkür: teşekkür etme.

beyhude: boş.

beyt: Ar. ev, hane.

bılkılda-: bılık bılık diye ses çıkarmak; fazla kilo almak.

bihakkın: Ar. hakkıyla, tamamıyla.

bik: pek fazla, tabii ki, elbette, şüphesiz; mutlaka.

bikar: Fa. işsiz.

bikli: kilitli, kilitlenmiş.

bi-taraf: tarafsız.

bi-insaf: insafsız, acımasız.

bi'l-farz: Ar. diyelim ki, tualım ki.

bi'l-zaruret: çaresizlik içerisinde.

²⁶⁷ Bu kelime Türkiye Türkçesinde “şapka, sütun veya direğin teğeliği, bir yazı veya bir kitabın bölümlerin başına konulan yazı, serlevha”, kimi bölgelerde “damadın kayınatasına ödediği para” anlamlarına gelir. Tatar Türkçesinde ise *başlık* “başkan” anlamında kullanılmaktadır (Özkan, 1996: 888).

²⁶⁸ Türkiye Türkçesinde bir hitap olarak kullanılan bu kelime son dönemde diğer Türk lehçelerinde “zengin” anlamında kullanılmaya başlamıştır. *bey* hitabı için ise *mirza* (Başkurt, Kazak, Kırgız), *huca* (Başkurt, Tatar), *törö* (Kırgız), *cänäb* (Özbek), *äfändi* (Tatar), *āğa* (Türkmen), *ahun* (Uygur) kelimeleri kullanılmaktadır (Özkan, 1996: 886).

bıl-: bilmek, haberli olmak; bilgi edinmek; tanımak, görmüş olmak; anlamak; kabul etmek, saymak; kendi kendine muhakeme etmek; bir meselenin aslına ulaşmak.

bıldır-: bildirmek, belirtmek.

bilen: ile, beraber.

bilğirt-: belirtmek, bildirmek, sezdirmek; anlatmak, iletmek.

bilît: R. para ile alınan ve konser, sinema, tiyatro vb. eğlence yerlerine girme, ulaşım araçlarına binme veya bir talih oyununa katılma imkanını veren belge.

bırge: beraber, birlikte.

bırınçı: birinci.

birlen: bk. **bilen**

bırleş-: birleşmek, bir bütün olmak.

birli: ...beri, itibaren, ...den itibaren.

bil: bel; elbisenin bel kısmı; uzunca şeylerin ortası.

binaen: Ar. dayanarak.

binaenaleyh: Ar. bundan dolayı.

bındır-: bkz. **mındır-**

bin el-İslam: Müslümanlar arasında.

bişmet: Tatarlar ve başka Türk kavimlerinde giyilen pamuklu kumaştan ceket.

bit: yanak, yüz.

borın: eski, kadim, evvel.

botin: potin.

bogodilni: bkz. **bogadel'nya**

bogadel'nya: R. kimsesizler yurdu, güçsüzler yurdu, darülaceze.

bonısı: bu şey.

borıl-: hareket yönünü geriye veya başka bir tarafa doğru değiştirmek, yön değiştirmek, dönmek.

bufit: R. büfe, küçük lokanta.

buğz: Ar. kin, nefret, sevmeme.

buğgaltır: R. muhasebeci.

buğgaltırlık: muhasebecilik.

būlay ğına: öylesine, bayağı tarzda.

būlgan-: bulanmak; iki arada kalıp karar verememek.

būrgala-: kurcalamak, kıvrırmak, burmak.

b r l-: dönmek, hareket yönünü geriye veya başka bir tarafa doğru değiştirmek, y n değiştirmek.

b rul-: bkz. **b r l-**

buşlay: bedava, ücretsiz.

b l-: var olmak, yaşamak; bulunmak, denk gelmek; meydana gelmek; tamamlanmak; hazırlanmak; ...gibi görünmek; ana yardımcı fiil “imek”.

bunday: bkz. **mond y**

bunda: bkz. **monda**

burun: bkz. **bor n.**

bu : boş.

bu rak : boş; gevşek; yararsız.

buy: boy; bir şeyin sağı solu, civarı.

buy-buy: Çubuklu,  izgili.

buyđa yit-: bkz. **buyđa cit-**

buyđa cit-: boyu posu büyümek, yetişkin olmak.

buyunça: bkz. **buy n a.**

buy n a: ...boyunca, yönünde; süresince; vasıtasıyla, sayesinde; göre; i in; ötürü.

b z-: bozmak, tahrip etmek, parçalamak; karalamak, üstünü çizmek.

b kle-: bükmek, kıvrırmak.

b krey-: bükülmek, eğilmek, kıvrılmak; kamburla mak; çok çalışıp yorulmak, gücünü kaybetmek.

b l k: bölüm, parça.

b lme: oda; b lme, bölüm.

b l k: bkz. **b l k**

b r k: soğuktan muhafaza eden başlık, şapka, b rk.

bütünley: tam, tamamen, sonuna kadar.

büyük: bkz. **büyük**

büyük: büyük önemi olan, yüce.

böyle: bunun gibi, buna benzer.

C

cayav: bkz. **ceyev**

cay l-: bkz. **cey l-**

cebîr: cebir, zorlama.

cehl: Ar. cehalet.

cem' itmek: toplamak.

cemahir-î müttefike: Birleşik Devletler.

cem'iyet-î beşeriye: insan topluluğu.

cem'iyet-î edebiye: edebi topluluk, edebiyat topluluğu.

cem'iyet-î hayriyye-î İslamiye: İslami Hayır Cemiyeti.

cenup: güney.

cerahatla-: yaralamak.

cerahetlen-: yara irin toplamak.

ceride: Ar. gazete.

cevher: Ar. maya, öz; elmas.

cevr: Ar. haksızlık, eza, cefa.

cey: yaz mevsiminin haziran, temmuz ve ağustos aylarına denk gelen en sıcak dönemi.

ceyev: yaya şekilde, yayan, yürüyerek.

ceyîl-: yayılmak, serilmek.

ceyevlî: yayan; yaya.

cıyıl-: toplanmak, birikmek.

cıyılış: toplantı; toplanma.

cıyıştır-: toplamak; düzenlemek, tertiplemek.

cıynav: hep beraber, topluca.

cıyılış: bkz. **cıyılış**

cıyur-: buruşturmak, kırıştırmak.

cıyuşdur-: bkz. **cıyıştır-**

ciber-: göndermek; yollamak.

cihan: Fa. dünya, alem.

cihet: Ar. yön, yan, taraf.

cikiç: çekiç

cil: yel, rüzgar.

cilen: genişçe dikilen ve paltoya benzer eski bir kıyafet.

cimîl: meyve; sonuç.

cimîrîl-: yıkılmak, harap olmak; hayatı sona ermek.

ciñ: elbisenin omuzdan bileğe veya dirseğe kadar olan kol kısmı, kolun yeni.

ciñîl: hafif, kolay; zararsız.

ciñiley-: hafiflemek.

ciñli: yenli. bkz. **ciñ**

ciñsiz: yensiz.

cir: yeryüzü; arazi; memleket, yer.

cit-: yaklaşmak, yanına gelmek; kovalayıp yetişmek; vakti gelmek; belli bir dereceye kadar yükselmek, artmak; baliğ olmak, yetişkin olmak, büyümek; yeterli gelmek, yetmek.

civan: Fa. genç.

cüz : kısım, parça, bölüm.

Ç

çaḥotqa: R. verem, ince hastalık.

çaḫır-: çağırmaq; gelmesini emretmek; vazifeye çağırmaq.

çak ol-: parçalanmaq.

çalbar: pantolon.

çalbar balağı: pantolon paçası.

çalma: erkeklerde dini kıyafetin bir parçası olarak takılan başlık, sarık.

çalmalı: sarıklı.

çama: tahmin, bir şeyin tahmini sınırı; yaklaşık büyüklüğü.

çana: önüne at veya traktör koşularak kar üstünde taşıma yapılan kızaklı vasıta.

çanayak: çanak.

çap-: pek hızlı, pek çabuk gitmek, (atlar için) hızlı koşmak; koşarak yarışmak; vurmak.

çapan: cübbe gibi uzun ve bol kesimli bir kıyafet.

çehre: Fa. yüz.

çemodan: R. valiz.

çeşm-i millet: milletin gözü.

çey: çay

çeyne-: çiğnemek, ezip parçalamak.

çıgar-: çıkarmak.

çıgarıl-: çıkarılmak.

çılbr: zincir.

çık-: çıkmak.

çın: hakiki, gerçek.

çik: çizgi, hat; hudut çizgisi, sınır; kıyı; son, son derece.

çıkçık: hamurdan zeytin çekirdeği boyunda dökülen ve lokma gibi yağda pişirilen bir tatlı.

çikil-: çekilmek.

çirt-: fiske vurmak; bir sazı mızrapla çalmak, tıngırdatmak; ele geçirmek, yakalamak.

çit: kenar, kıyı.

çit kişi: yabancı, el.

çitlik: çizme, yumuşak deriden yapılmış uzun konçlu ayakkabı.

çlen: R. üye, aza.

çobal-: mücadele etmek.

çum-: suya dalmak, gömülmek, batmak.

çülga-: bir şeyle sarmak, dolamak; kuşatmak; yayılmak.

çut: liste.

çuvar: alaca.

çüp-çar: lüzumsuz şeyler, çer çöp.

çürî-: çürümek.

çürüt-: çürütmek.

D

dahi: dahi, da, tekrar, yine, yeniden.

daği: bkz. **deği**

degil: bkz **tügil**

deği: dahi, da, tekrar, yine, yeniden.

dâhî: Ar. dehâ sahibi, son derece zeki.

daire: soyut kavramlarda belli sınır, ölçü.

darü'l-fünun: üniversite.

darü'l-mu'allimat: kız öğretmen okulu.

dârüttalîm: Osmanlı döneminde Arapça öğretmek için açılan okul.

dejurnıy: R. nöbetçi, görevli.

dellal: tellal; alıcı ile satıcı arasında vasıta olan kimse.

derc: Ar. toplama, biriktirme.

derc idil-: toplanmak, bir araya getirmek.

derece: bir süreç içindeki durumlardan her biri, basamak, aşama, rütbe, mertebe.

derkâr: Fa. malum, aşikar, belli, bilinen.

didâr-ı hürriyet: hürriyetin güzel yüzü.

dijurnıy: bkz. **dejurnıy**

diyerlik: ...denebilecek; hemen hemen, neredeyse, âdeta.

dögi: soğan ailesinden sıcak yerlerde yetişen uzun ve beyaz tohumlu bir tür bitki.

duçar bul-: uğramak, maruz kalmak, ...ile karşı karşıya kalmak, duçar olmak.

duçar idil-: bkz. **duçar bul-**

duhul: Ar. içeri girme, içine girme.

duhuliye: Ar. giriş ücreti.

duhovny sbornıy: R. dini meclis, dini toplantı.

Duma: Çarlık Rusya'sında kurulmuş danışma meclisine benzer bir kurum.

dürüst: kurallara uygun, yanlışsız.

E

ebhâs: Ar. bahisler.

ebnâ-yı millet: Ar. millet evlatları.

edep: Ar. toplumun töresine uygun davranma; iyi ahlak, incelik, terbiye.

edibe: Ar. edebiyatla ilgilenen kimse.

efkâr-ı umumiye: Ar. kamuoyu.

efrâd-ı millet: Ar. millet fertleri.

efsunkâr: Fa. büyülü, sihirli.

efzal: Ar. daha faziletli.

eger: eğer, şayet.

ehl-i idrak: düşünce sahipleri, her şeye akıl erdirenler.

ehl-i İslam: İslam topluluğu.

ehl-i servet: servet sahibi.

ehliyetşiz: yetersiz.

ehven: Ar. daha hafif; kolay.

eḥass: Ar. başlıca.

ekipaj: R. yolcu arabası.

ekser: Ar. en çok, daha ziyade.

ekseriyâ: çok defa olarak, çok zaman; sık sık.

ekünçî: tarımla uğraşan kimse, çiftçi.

elle: yoksa, acaba; soru sözleri (kayda, kım, kaycan, mı vb.) ile beraber öyleyse, pekiyi; soru ifadelerine tam cevap verilemediği durumlardaki belirsizliği anlatır “kim bilir, belli değil, bilinmez ki..”; belki, ihtimal, olabilir.

elî: şimdi, şu an; bugün; şu ana kadar; şimdiye kadar; daima; daha, hâlâ, hâlen.

elle niçe: “her nasılsa, herhangi bir şekilde”

elüş: bkz. **ülüş**

elifba: Ar. otuz üç harften ibaret olan Osmanlı alfabesi.

emvâl: Ar. mülkler.

ene: işte, oradaki.

enzâr-ı ümmet: halkın bakışları.

eñ: en çok.

erbab-ı dena’et: alçak kimseler.

erbab-ı vicdan: vicdan sahipleri.

erkân: esaslar.

erzel: en alçak.

esash: köklü, etkili.

esassız: sağlam bir temele dayanmayan, köksüz, asılsız.

esbâb-ı cefâ: cefâ sebepleri.

eser-î hayat: hayat eseri.

eserlen-: tesirlenmek, etkilenmek.

evâmir: Ar. buyruklar, emirler.

evlad-ı vatan: vatan evlatları.

evvel: evvel, önce.

eyt-: söylemek, anlatmak, öğretmek, açıklayarak beyan etmek.

ezmine-î hazıra: şimdiki devirler.

İ

îç-: içmek.

îçki: içerideki, dâhili.

îç poş-: canı sıkılmak.

îl-: bir yere asıp bırakmak; tutturmak, iliştmek; takmak.

îlîn-: asılmak; bağlanmak, takılmak.

îrî: büyük, iri, ekâbir.

İrî gñe kil-: kibirli bir şekilde gelmek.

İriş-: erişmek, ulaşmak.

İssî: sıcak; kaynar.

İş: iş, meşgale, hizmet; vazife; yapılması gereken iş, yükümlülük; faaliyet.

İşle-: yapmak, bir işle meşgul olmak, çalışmak; görev yapmak, hizmet etmek; meydana getirmek.

İşlepe: şapka, başlık.

İşliksiz: hareketsiz, avare, haylaz.

İzle-: kayıp bir şey, bulmağa çalışmak, aramak, bakınmak; yeni şeyler istemek, dilekte bulunarak aramak.

F

fa'aliyet-î kaffe: bütün faaliyetler.

fabrikant: R. fabrikatör.

fa'idelen-: bkz. **faydalan-**

faqr u sefalet: fakirlik.

fa'il: bir fiilin anlattığı işi yapan.

familiya: R. aile, soy sop.

fantan: R. çeşme.

farmat: bkz. **format**

fasad: binanın ön tarafı.

fasık: Ar. Allah'ın emirlerini tanımayan, sapkın, günah işleyen, fesatçı, kötülük eden.

fasih: Ar. açık düzgün anlatış; açık ve düzgün konuşma yeteneği olan.

faş etmek: belli olmak, açıklanmak, ortaya çıkmak.

faydalan-: bir ihtiyaç için kullanmak; bir fırsattan yararlanmak, kötüye kullanmak.

faza'il: Ar. güzel vasıflar, erdemler.

felek: Ar. gökyüzü, sema.

fen: Ar. ilim, bilim.

fenni: Ar. fenle ilgili olan.

ferište: Fa. melek.

fevc fevc: bölük bölük.

fevkalade: Ar. alışılmış olandan ayrı, olağanüstü, beklenmedik, görülmedik, işitilmedik.

fevkalhadd: Ar. haddinden fazla.

fevt: Ar. bir daha ele geçmemek üzere kaybetme, elden çıkarma, kaçırma.

feyz: bolluk, bereket.

feylesof: Ar. felsefe ile uğraşan, filozof, alim; akıllı kimse.

fısk u fesad: ahlaksızlık ve dinsizlik.

fikr: fikir, düşünce.

filgil: bk. **fligel'**

filhakika: Ar. gerçekten, doğrusu, hakikaten.

filte: R. lamba fitili; fener.

fi'lvaki': gerçekten.

fivral: R. aralık.

fligel': R. yan yapı.

format: R. ebat.

fraksiye: grup.

Fransuz: bkz. **Fransız**

Fransız: Fransa'da yaşayan bir halk ve bu halkın soyundan olan kimse.

furajka: R. kasket.

fünun-ı hazıra: şimdiki fenler, şimdiki bilimler.

G

garamet: Ar. müptela, düşkünlük.

garez: birine karşı güdülen kötülük etme isteği, kin.

geray-ı İslamiye: İslam kahramanları.

gevde: gövde, vücut.

gimnaziya: R. Çarlık Rusya'sında kolej, lise, jimnazi.

gimnazist: R. liseli, lise öğrencisi.

gosudarstvennyy: bkz. **gosudarstvennost**

gosudarstvennost: R. devlet.

gül: çiçek; gül.

güşade: Fa. açılmış, açık, ferah, şen.

gütüci: çoban.

güya: sözde, sanki.

gvardiya: R. hassa.

Ğ

ğadet: gelenek, görenek, örf, adet.

ğam: Ar. gam, keder, tasa.

ğavğa-yı hürriyet: hürriyet kavgası.

ğayet: pek, çok, pek çok, güçlü bir biçimde, etkili olarak.

H

hab-ı ğaflet: gaflet uykusu.

hacet: Ar. herhangi bir şey için gerekli olma, gereklilik, lüzum.

hak itdîr-: yazdırmak, yontturmak, resmettirmek.

hak-î mezar: mezar toprağı.

hak-î mezellet: horluk, düşkünlük toprağı.

hak-ı te'lif: telif hakkı.

hak-ı vatan: vatan toprağı.

hakîr: Ar. aşağı görülen, değersiz, hor.

hamağat: Ar. ahmaklık.

hamır: hamur.

hamiye: Ar. himaye eden, koruyan, koruyucu.

hareket-î hüsn: güzel hareket.

hased: Ar. kıskançlık, çekememezlik, günü.

hasıl: Ar. olan, ortaya çıkan, görünen.

hasıl-ı karar: ortaya çıkan karar, sonuç.

hasret: Ar. özlem.

havas: Ar. muhterem, saygın olanlar.

havf: Ar. korku, korkma.

hâvî: Ar. ihtiva eden, içine alan, şamil, kaplayan, toplayan.

hayvaniyet: Ar. hayvanlık.

hayvanat: Ar. Zooloji.

hayz: Ar. aybaşı.

hazırki: bkz. **hezîrgî**

hefte: Fa. birbiri ardınca gelen yedi günlük dönem.

heftelîk: haftalık.

heman: Fa. hemen, derhal, o anda, çarçabuk.

hemişe: Fa. daima, her vakit, her zaman.

hemme: hepsi, bütün.

hendese: Ar. geometri.

hesap: bkz. **hisab**

her: Fa. her, hepsi, bütünü, hep.

hey'et: Ar. kurul.

hey'et-î 'umumiye: Ar. umumi heyet, genel kurul.

hıfz: Ar. saklama, koruma.

hıfz-ı emanet: emanetin korunması.

hiç: Fa. hiç, hiçbir şekilde.

hıçkım: hiç kimse.

himaye: Ar. koruma.

himmet: Ar. gayret, emek, çalışma, çabalama.

hisab: Ar. aritmetik.

hisapla-: hesaplamak.

hissiyât: Ar. duygular, sezişler.

höner: Fa. el ustalığı gerektiren beceri; ustalık, maharet; kendisine has metotları ve sistemi olan pratik ustalık.

hubb-ı nefis: nefis sevgisi.

huķuk-ı beynelmilel: uluslararası hukuk.

huķukşinas: hukuk ilmini bilen.

hûr: Ar. cennet kızları, huriler.

hükemâ: Ar. hâkimler, âlimler, bilginler.

hükümet: Ar. bir ülkenin yönetim kuruluşları; devlet yönetimi.

hüner: bkz. **höner**

hürriyet-î efkar: fikir hürriyeti.

hüsn-i mu'amele: iyi muamele.

hüsn-î niyet: iyi niyet.

hüsn-î teveccüh: sevgi ile karışık beğenme.

H

hadim: Ar. hizmetçi.

halas: Ar. kurtulma, kurtuluş.

halık: halk, millet; ahali.

hali: Ar. gamsız, gâilesiz, kayıtsız.

haric: Ar. dış, dışarı.

hat: Ar. mektup; yazı, el yazısı.

hâvî: Ar. ihtivâ eden, içine alan, şâmil, kaplayan, toplayan.

hayr-haḥan: iyiliksever.

hayrḥah: herkesin iyiliğini isteyen iyiliksever.

hezîrgî: çağdaş, bugünkü; hali hazırdaki, şimdiki.

hıdmet: Ar. hizmet, iş; eser; güç, enerji; iş, görev.

hilaf: Ar. karşı, zıt.

hilaflık: ayrılık.

hilaf-ı kanun: kanuna aykırı.

hilkat: Ar. yaradılış, fitrat.

hodbınane: bencilce.

hor: Fa. hor, hakir, aşağılık.

hoş: Fa. hoş, güzel.

hususan: hususi olarak, hele, ayrıca.

huda: Fa. Tanrı, Allah.

hüday: bkz. **hüda**

hur: bkz. **hor**

huş: bkz. **hoş**

I

ıçkın-: çıkmak, kopmak, fırlamak, sökülme; elden kaçmak; zor bir durumdan kurtulmak; boşa gitmek; aklını yitirmek.

ıslah: Ar. iyi bir hale koyma, iyileştirme, düzeltme.

ışk: bkz. aşk

ıstaḫan: bk. **stakan**

ıstılahat-ı coğrafya: coğrafya terimleri.

ıstılahat-ı maḥsusa: özel tabir.

ıstılahi isim: terim.

İ

i'anet: Ar. yardım.

iblag: Ar. vardırma; ulaştırma; erişirme.

ibtidai: Ar. ilk ile ilgili, ilke mensup, ilk derecede.

icmal: ihtisar etme, kısaltma, özetleme.

ictihad: Ar. gücü kuvveti yettiği kadar çalışma; dini düstur.

idâme: Ar. devam ettirme, sürdürme.

idare-i mektep: okul idaresi.

iddet: kocası ölen veya kocasından boşanan kadının yeniden evlenebilmek için beklemesi gereken süre.

iḥtilaf: Ar. ayrılık, anlaşmazlık.

ihtilaf-ı rey-i ümmet: halkın fikirlerinin baş başa olması.

iḥtilat: Ar. karşılıklı görüşme; hastalık, başka bir hastalıkla karışma.

ihtira': Ar. benzeri görülmemiş bir şeyi icad etme, vücuda getirme, getirilme.

ihtiram it-: saygı göstermek.

iḥtiyar: irade; tercih etme; istek niyet; fikir, hüküm.

ikev: ikisi birlikte, ikisi birden.

ikînçi: ikinci

ikmal: eksik bir şeyi tamamlama, daha iyi duruma getirme, bütünleme.

iḳtiza it-: gerekmek.

iḳtiza-yı zaman: zamanın gerekleri.

'ilm: Ar. bilim.

'ilm-î hey'et: astronomi.

'ilm-i huḳuḳ erbabı: hukuk bilgisi sahibi.

'ilm-î ma'aş: ekonomi.

'ilm-î servet: iktisat.

'ilm-î terbiyetü'l-etfal: çocukların eğitim ilmi.

ilm-î ticaret: ticaret ilmi.

ilm-î zira'at: ziraat ilmi.

ilt-: alıp gitmek, çekiştirerek götürmek.

imamet: Ar. imamlık.

imla: Ar. yazım.

impiratoritse: R. imparatoriçe.

indallâh: Tanrı katında.

indî: şimdi, demin; bugün; eğer.

inķıraz: Ar. bir kalabalıktan, bir bütünden tek kişi kalmayacak şekilde tükenme, bitme.

insaf: Ar. acımaya, vicdan veya mantığa dayanan adalet.

intibah: Ar. uyanma, uyanıklık.

intihap: Ar. seçme, seçilme.

intişar: Ar. neşrolunma, yayılma.

intişar-ı İslam: İslamiyet'in yayılması.

intizam: Ar. nizamlı, tertipli.

ipdeş: bkz. **ipteş**

ipteş: çok yakın dost, arkadaş.

ir: erkek; koca, eş.

irad: Ar. bir malın getirdiği kazanç, gelir.

irkele-: öpüp hafifçe kucaklamak, sevdiğini bildirecek şekilde hareket etmek; çok iyi davranıp şımartmak.

irsal: Ar. gönderme, gönderilme, yollama.

irte: sabah; erken.

irîn: dudak.

is: koku.

is-: esmek.

isen: sağ, selamet; sağlıklı, esen.

işholastik: inanç ve bilgiyi kiliseyle, özellikle Aristoteles'in bilimsel sistemini uyumlu bir biçimde birleştirmeye çalışan Orta Çağ felsefesi; bu felsefeyle ilgili olan; Orta Çağ yöntemlerine uygun, eski.

işkalad: iskelet.

iskî: eski; ibtidai, ilkel.

iskîr-: eskimek, yıpranmak.

islî: kokulu; güzel kokulu.

İspanyol: İspanya milletine mensup olan.

istibrâ: Ar. küçük aptesten sonra akıntıyı tam arıtma; nikahla alınan bir dulun gebe olmadığına kanaat getirmek için bir hayz görünceye kadar ona yaklaşmaktan çekinme.

isti'dad: Ar. bir şeyin kabulüne, kazanılmasına olan tabii meyil, kabiliyet; akıllılık; anlayışlılık.

istifsar: Ar. sorma.

istihzâ: Ar. alay etme.

istihzari: Ar. tasarımlı.

istincâ: Ar. necasetten, pislikten temizlenme.

istudiyent: bkz. **student**

işan: keramet sahibi olduğuna inanılan kimse, şeyh.

işan-: inanmak.

işançlı: inançlı.

işık: kapı.

işitil-: işitilmek, duyulmak.

it: et; hayvan etinden yiyecek.

itikat: inanma; inanç.

itmam-ı cümle: cümleyi tamamlama.

ittihad: Ar. bir olma, birleşme, birlik.

ittihad-ı fikir: fikir birliği.

ittihad-ı lisan: dil birliği.

ittihaz: edinme, edinilme; kabul etme.

iye: sahip, malik.

iyne: iğne.

iyun: R. Haziran.

izâle: Ar. giderme, giderilme; yok etme.

izil-: ezilmek, ezilip yumuşamak; halsiz düşmek; rehavet kaplamak.

izvozçik: R. araba, fayton; arabacı.

J

jalovanye: R. maaş.

jurnal: R. dergi, mecmu, süreli yayın.

K

kadağ: çivi; 409, 5 grama denk gelen ağırlık ölçüsü.

kaffe: Ar. hep, bütün, cümle.

kamilen: Ar. noksansız, tam olarak, hep, bütün.

kamzul: gömlek üstüne giyilen kolsuz kısa kıyafet, yelek.

kañılarya: kalem.

kantsliriya: bkz. **kañılarya**

kantur: bkz. **kontora**

kapik: R. para.

kara: siyah, kara; koyu renkli.

karamatoryum: ölülerin yakıldığı özel yer.

karavat: bkz. **kerevet**

karidor: bkz. **koridor**

karye: köy.

kazaki: eski Tatar askeri üniforması; yensiz kaftan.

kelepüş: genellikle büyük şapka (bürık) içine giyilen kadife başlık.

kelimatullah: Ar. Ar. Tur-ı Sina'da Allahın hitabını duyan Hz. Musa.

kemal-ı dikkât: tam bir dikkatle, pür dikkat.

kemal-ı ğayret: tam gayret.

kemal-ı memnuniyet: büyük memnuniyet

kemal-ı muvaffakiyet: çok başarılı.

kemal-i mülayemet: tam bir yumuşak başlılık.

kemal-ı teyakkuz: tam bir uyanıklık

kemâlât: Ar. insanın bilgi ve ahlak güzelliği bakımından olgunluğu.

kemalet: bkz. **kemalat**

kemend-ı can-güdâz: canı parçalayan, insanı öldüren kement.

kemalât-ı maddiye: maddi gelişmeler.

kemalât-ı ma'neviye: manevi gelişmeler.

kerevet: üzerine şilte serilerek yatmaya veya oturmaya yarayan, tahtadan seki, sedir, peyke, uzunca yatak, divan, karyola.

kerezli: petekli.

kesb-ı hayat it-: canlanmak.

keyif: Ar. keyif, zevk, haz.

kıbı: tomar.

kıbi: bkz. **kıbık**

kıbık: gibi, benzer, ...şeklinde.

kır-: girmek; bir şeyin içine girip takılmak, takılıp kalmak; belli bir görünüşte olmak, bir şekle girmek.

kıse: cep; para kesesi.

kıčkıne: küçük, az miktarda; önemsiz.

kırt-: birisinin girmesine, geçmesine izin vermek; yerleştirmek, sokmak; bir şeye bir görüntü kazandırmak.

kıse: cep.

kıblenüma: kible yönünü göstermek için, bulunulan yere göre özel işareti olan pusula.

kıç: akşam; akşamleyin.

kıçe: dün; akşam.

kıčkı: akşamki, geceki, geceleyin olan, geceye ait.

kıçür-: bkz. **kıçır-**

kıçır-: yardım edip geçirmek; baştan geçirmek, görmek; hatırlamak; bağışlamak, affetmek.

kıñeş: öğüt, nasihat; fikir alışverişi; mesele; tavsiye, öneri; konsey, kurul.

kıñeş-: danışmak, fikir sormak.

kıñeş it-: öğüt vermek.

kine: kin, gizli düşmanlık.

kingeyt-: genişletmek.

kirek: gerek, lüzum.

kiri: geri.

kisek: bütünün bir parçası, bölüm, kısım; cüz; bölüm; bölge.

kisekden: bk. **kisekten**

kisekten: birden

kit-: gitmek; başlamak, güçlenerek sürmek, uzamak; göçmek; bitmek, yok olmak; batmak, gömülmek; devam etmek; akmak.

kitâbet: Ar. yazı yazma, bir maddeyi kaidelerine uygun şekilde kaleme alma.

kiy-: giymek; takmak (gözlük vb.)

kiyüm: giyecek, elbise, kıyafet, giyim, giysi, üstbaş.

kiyün-: giyinmek; güzel kıyafetler kuşanmak.

klass: R. sınıf.

knaz: bkz. **knyez**

knyez: R. Rus devletinde askeri ve idari hükümler, prens, kinez; eskiden Rusya'da Tatarları aşağılayıcı bir söz.

konka: R. at koşulmuş tramvay.

kontora: R. daire, büro, ofis, yazıhane.

koridor: R. koridor, geçenek.

köndiz: gündüz.

krujok: R. dernek, grup.

kuçır: at arabası sürücüsü.

kül-: gülmek, neşelenip kahkaha atmak.

külkî: komik, gülünç, güldürücü; gülme, gülüşme.

külümsire-: gülümsemek.

küm-: gömmek; ölü gömmek.

kün: gün; güneş; hayat; rahat ve iyi yaşama.

kündüz: bkz. **köndiz**

kün küriş: yaşamak, ömür sürmek; geçimini temin etmek.

kür: kör.

kür-: görmek, bakmak; anlamak, sezmek; bir şeye maruz kalmak, baştan geçirmek, eziyet çekmek; bir maksada erişmek; bir şeye sahip olup ondan faydalanmak; sanmak, kabul etmek.

küt-: beklemek, olmasını veya gerçekleşmesini beklemek, hazır durmak; dilemek.

küteril-: bekletilmek; kaldırılmak.

küttert-: kaldırmak.

kütüvçî: çoban.

küz: göz.

küz salmak: bakmak, göz atmak.

küzgî: ayna.

kuvartir: bk. **kvartira**

kübey-: miktarı veya sayısı artmak, çoğalmak, güçlenmek.

kübîşî: çoğu, çoğunluğu.

küç-: göçmek, geçmek, başka bir yere gidip yerleşmek.

küçiril-: göçürülmek, taşınmak, götürülmek.

küçirlık: taşıma işi, taşıma hizmeti.

küçteneç: saygı ve sevgi göstermek üzere armağan olarak hazırlanan yiyecek.

küger-: küflenmek.

kük: gök, gökyüzü.

kükrek: göğüs, sine.

külege: gölge, gölgeli yer; karaltı, siluet.

külgeli: bk. **külege**

külmek: elbise, entari; gömlek.

külmek iteği: elbise eteği.

kümil-: gömülmek; örtülmek; kaybolmak.

kümül-: bkz. **kümil-**

künden kün: günden güne, gün günden, her geçen gün.

küñil: gönül, ruh dünyası, hissiyat; fikir; zekâ; ruh; sevgi, sevmek.

küp: çok, fazla, sayısı ve miktarı yüksek.

küpşinçe: çoğunlukla, ekseriya.

küril-: görülmek.

kürin-: görünmek, gözükmek.

küriş-: görüşmek, selamlaşmak; karşılaşmak, rastlaşmak.

kürset-: göstermek, ortaya çıkarmak, takdim etmek; işaret ederek dikkat çekmek; görülmmesine yardım etmek; var etmek, yaratmak; öğretmek, anlatmak.

kürşi: komşu; yakın

küyünçe: ...biçimde, tarzda, hâlde.

kvartira: R. apartman dairesi; ev.

Қ

қабарт-: kabartmak.

kabka: bk. **қапқа**

қабил-і татбиқ: uygulanabilir.

қабиліyet: Ar. yetenek.

қаған: ne zaman, ne vakit.

қадит: R. eskiden Rusya'da askerî lise öğrencisi; zadegân bölüğüne girmiş genç asilzade; kadet partisinin üyesi.

қадр: Ar. değer

қағит: yazılı kağıt yaprağı, pusula, tezkere.

қағул-: vurulmak; kapı çalınmak.

қаһер: kahır, kızgınlıkla verilmiş ceza, sert davranış.

қаһір: Ar. bkz. **kaher**

қа'im: Ar. ayakta duran, ayakta bulunan; birinin yerini tutan, birinin yerine geçen; bir işte sebat eden.

ķalay: sac, teneke; piŗirme tavası, kavurma sacı.

ķal-: kalmak, deęiŗmeden durmak; mahrum olmak; (yardımcı fiil olarak: devamlılık, m¼mk¼nl¼k, sonuē” bildirir.)

ķaldır-: belli bir yere koymak, bırakmak.

ķalın: kalın, şiŗman; koyu, sık dokulu.

ķalun: bkz. ķalın

ķamzul: g¼mlek ¼st¼ne giyilen kolsuz kısa kıyafet, yelek.

ķan: kan.

ķani’: Ar. kanaat eden, yeter bulup fazlasını istemeyen.

ķanturiŗik: b¼ro vb. yerlerde ķalıŗan memur, ofis memuru.

kanvirt: R. zarf.

ķap-: yemek veya iēmek iēin bir Şeyi ağza g¼t¼rmek; yutmak, yemek, iēmek; dudaklar arasına g¼t¼rmek; diŗlemek.

ķapēik: bez veya kağıttan yapılmıŗ torba, kese.

ķapķa: R. kapı, c¼mle kapısı, avlu kapısı

ķara-: bakmak; g¼z¼n¼ dikip bakmak; seyretmek.

ķarakē: hırsız.

ķart: kart, koca; ihtiyar.

ķarav: bakıŗ; bakım; inceleme.

ķarındaŗ: kardeŗ.

ķarib: Ar. yakın.

ķarandaŗ: kurŗunkalem, karakalem.

ķaraņıılķ: karanlık.

ķaraņıuluk: bkz. ķaraņıılķ

ķardeŗ: aileden olan kiŗi; eŗ dost.

ķari’: Ar. kıraat eden, okuyan, okuyucu.

ķarŗu: karŗı; ¼n.

ķaruŗ: iyi, g¼zel.

ķat’-ı nazar: bakıŗı kesme, bakmama; geēme, ilerleme, yol alma.

ķatnaŗ-: katılmak, karıŗmak, birleŗmek.

ķava’id: Ar. gramer.

ķavâid-i inŗâ: inŗa kaideleri, nesir yazı kuralları.

ķava’id-i mevzu’a: belirli kurallar.

ķavim: aralarında t re, dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından da birbirine bağlı insan topluluğu, budun.

ķavŗa-: kuvvetli bir tesir altında kalıp ne yapacağını bilememek, afallamak, řaŗakalmak.

ķayda: neredede, hangi yerde.

ķaydan: nereden.

ķayđı: endiŗe, gam, tasa, üzüntü, tedirginlik, vehim.

ķayđu: bkz. ķayđı

ķaynarla-: kaynatmak.

ķayt-: geri dönmek.

ķaytar-: geri çevirmek, geriye göndermek satın alınan bir ürünü geri çevirmek.

ķaysı: hangi, hangisi; bazı, kimi; bazısı, kimisi.

ķayu: bkz. kaysı

ķayusı: hangi, hangisi; bazısı, kimisi.

ķazıt-: kazdırmak.

ķı  ır-: bağırıp çağırmak, çığlık atmak; imdat isteyerek bağırmak; sert sesle azarlamak; bir şeye dikkat çekmek için bağırmak.

ķıl-: yapmak, etmek, kılmak.

ķıp ızıl: her yan kızıl, çok kızıl.

ķıraathane: içinde gazete, mecmua bulunan büyük kahvehane.

ķıra'at-ı Türki: Türkçe okuma.

ķırık: kırk.

ķır : bkz. ķırık

ķırınayt-: yatıklaŗtırmak, eğriltmek.

ķıŗ  a a: kısaca, muhtasar, ayrıntısız olarak.

ķıŗm-ı 'azam: büyük kısım.

ķıŗtır-: elini ve ya parmağını sıkıŗtırmak; sığdırmak için itmek; kucağa veya koltuk altına alıp sıkıŗtırmak; elini verip tutturmak; araya katmak, eklemek.

ķıŗ: kıŗ.

ķıŗmet: bkz. ķıŗmmet

ķıŗmmet: pahalı; kıŗmetli, değerli.

ķızar-: rengi kızarmak, kırmızılaŗmak; yüzü veya teni kızarmak.

ķızđan-: merhamet etmek, acımak, şefkat göstermek; kıŗkanmak; saklamak, vermeye çekinmek, sarf etmemek.

ķızık: ilgi çekici, dikkate değer; cazip.

koç-: kucaklamak, kucağına almak, sarmalamak.

korıl-: kurulmak, yapılmak, inşa edilmek.

kozmoğrafya: Yun. gök biliminin, matematik ve fiziğin yalnız temel kavramlarından yararlanarak en belli başlı olayları ele alan dalı.

kūlak: kulak.

kūl: kol; el; çare, araç, yol; yan, taraf.

kūrı: kuru.

kūş-: eşlemek, eşini koşmak; iki veya daha fazla şeyden bir bütün teşkil etmek; katmak, ilave etmek, karıştırmak; eklemek, ulamak; ayrı olanları kavuşturmak.

kūy-: koymak, yerleştirmek.

kūyaş: güneş.

kūyma: bahçe vb. için yapılan çit, duvar.

kubbe: Ar. yarım küre biçimine olan ve yapıyı örten dam, kümbet.

kuḥnya: R. mutfak.

kul: el, kol; çare; yan taraf; kul; köle.

kul kuy-: imzalamak.

kultık: koltuk, koltuk arası.

kultuk: bkz. **kultık**

kumḡan: ibrik.

kun-: konmak; konaklamak, bir yede kalıp geceleme.

kunaḡ: misafir, konuk.

kupşılan-: süslenmek, güzel giyinmek.

kurḡuv: korku.

kurun-ı vusta: orta çağ.

kurs: kurs; kısa süreli okul; sınıf, dönem.

kūş-: eşlemek, eşini koşmak; iki veya daha fazla şeyden bir bütün teşkil etmek; katmak, ilave etmek, karıştırmak; eklemek, ulamak; ayrı olanları kavuşturmak.

kūşıl-: katılmak; karışmak; bir fikre katılmak, aynı fikirde olmak.

kūşul-: bkz. **kūşıl-**

kuvve-ī ‘azm: azim kuvveti; başarı sağlamak amacıyla her türlü zorluğu yenme kararı.

kuvve-ī fikriye: fikri kuvvet.

kuvıl-: feshedilmek, dağıtılmak, lağvedilmek.

kuyın: insanın koynu, kucak.

ķuzķal-: silkinip kalkmak, hareketlenmek, davranmak; ayaķa kalkmak; bir yere yöneltmek; baŗ kaldırmak, isyan etmek; uykudan kalkmak; hissetmek; g  lenmeķe baŗlamak.

L

la-aķıl: akılsız.

lafzen: Fa. lafız itibariyle, kelimenin s yleniŗine, yapısına göre, yazılı olmayarak.

lakin: Ar. ama, fakat, ancak, şu kadar var ki.

latif: Ar. yumuŗak, hoŗ, ince bir g zelliķi olan.

latiŗ: Letonyalı.

layuŗti: Ar. yanlış yapmaz.

lisan-ı ‘Arabiye: Arapŗa.

liyakats z: liyakati olmayan, baŗarısız, yeteneksiz.

M

ma i: kedi.

ma’ada: Ar. -den baŗka.

maa-l-memnuniyye: Ar. memnuniyetle.

ma’arif-i cedide: yeni usul eēitim.

ma’arif-  haķiķiye: gerŗek ilimler.

maatteessüf: Ar. teessüfle, esefle, yazık ki.

maatteŗekk r: Ar. teŗekk rle, memnuniyetle.

maharet: Ar. mahirlik, ustalık, beceriklilik.

mahdud: Ar. sınırlanmıŗ, sınırlı.

mahrec: Ar. aēızdan harflerin  ıktıēı yer,  ıkak, boēumlanma yeri.

mahrek: Ar. yörünge.

maŗdum: Ar. oēul, evlat.

maŗluk: Ar. yaratık.

maŗsus: Ar. biri veya bir şey için ayrılmıŗ, münhasır; özel.

ma’iŗet: Ar. yaŗama, yaŗayıŗ; geçinme, geçinmek için lüzumlu olan şey.

ma’iŗet-  ictima’iye: sosyal hayat.

ma’lum ’l-miğdar: belirli bir miktar.

maķber-  cehalet: cehalet mezarı.

maḳasid-ı ‘aliye: yüksek maksatlar.

maḳsad-ı esasi: esas amaç, temel maksat.

maḳsut: İstenen, niyet edilen, güdülen, amaçlanan.

mal: esrar.

mal-ı dūnya: dünya malı.

ma’lumat: Ar. bilgi.

ma’lumat-ı müfid: faydalı bilgiler.

manaḥ: bkz. **monaḥ**

mansıb-ı ‘aliye: yüksek makam.

ma’ni: Ar. engel.

manufaḳturnıy: R. fabrika, sanayi.

mañgay: alın.

marca: Rus kızı.

marḳa: pul; marka.

marifet: Ar. bilim, bilgi

ma’rifetli: usta, hünerli.

masdar-ı hal: hal mastarı.

maḣkat-i re’s: insanın doğduğu yer.

maḣına: R. makine.

matas-: bir işle meşgul olmak; bir işe niyetlenmek, girişmek; çabalamak.

matbaḥ: Ar. mutfak

matbu’at: Ar. basılmış şeyler; kitap; basın.

matbu’at-ı cedide: yeni usul matbaa.

matīrial: R. materyal, madde, malzeme; hammadde.

matīryal: bkz. **matīrial**.

matlub: Ar. istenilen, aranılan.

matlub-ı a’la: en yüce talep.

may: R. mayıs.

may: yağ.

maye: maya; asıl, esas.

meb’us: Ar. halk tarafından seçilerek parlamentoda yer alan kimse, milletvekili.

meccanen: Ar. bedava, parasız, ücretsiz olarak.

mecelle: Ar. kitap, mecmua, dergi.

meclis-ı musahebet: sohbet meclisi.

mecmu'a: Ar. ergi.

mecmu: Ar. toplam.

medeniyet: Ar. kültür, medeniyet.

medeniyet-î hazıra: şimdiki medeniyet.

medrese: Ar. İslam ülkelerinde genellikle, İslam dini kurallarına uygun bilimlerin okutulduğu yer; fakülte.

mef'ul: Ar. tümleç.

mehez: tam olarak.

mekatib-î ibtidaiye: ilkokul.

mekatib-î mutavassıta: ortaokul.

melamet: Ar. ayıplama, kınama; azarlama, çıkışma.

meleke: Ar. tekrarlama sonucu kazanılan yatkınlık, alışkanlık; yeti.

memalik-î hariciye: harici memleketler, dış memleketler.

memat: Ar. ölüm.

me'muriyet: Ar. iş, vazife.

menfur: Ar. nefret edilen.

menkûş: Ar. nakşolunmuş, işlenmiş.

menzilet: Ar. derece.

menafi'-î 'umumiye: toplumun çıkarları.

menfa'at-ı şahsiye: şahsi menfaat.

merhamet-i pederane: baba şefkati.

mertebe: Ar. defa; mertebe; rütbe.

mesa'il-î fenniye: ilmi meseleler, ilmi problemler.

mesa'il-î hendesiye: geometri meseleleri.

mesarif-î neşriye: basım masrafları.

meskenet: Ar. miskinlik, fakirlik.

mesuliyet: Ar. sorumluluk.

mestur: Ar. yazılmış.

metanet: Ar. metinlik, sağlamlık.

mev'kuf: Ar. vakfedilmiş.

meydan: Ar. meydan, alan.

meydan-ı fikir: fikir meydanı.

meydan-ı hamiyet: hamiyet meydanı.

mezkur: Ar. adı geçen, anılan, sözü edilen.

- müreccâh:** Ar. tercih edilen, üstün tutulan.
- mîbîl:** mobilya.
- mîñ:** bin.
- mîndîr-:** yukarı çıkarmak, ata bindirmek; arttırmak.
- mıyık:** bıyık.
- mihnet:** Ar. zahmet, eziyet; gam, keder, sıkıntı, dert.
- mıkyas:** Ar. ölçek.
- millet-i ‘azime:** büyük millet.
- millet-î İslamiye:** İslam milleti.
- million:** Fr. milyon.
- milyon:** bkz. **million**
- minai’l-ğayr:** hayrı yasaklamak
- minut:** R. dakika.
- misafirhane:** konukevi; yolcuların konakladığı yer, kervansaray vb.
- misyonir:** R. misyoner, Hıristiyan misyoneri.
- monağ:** rahip, keşiş.
- monda:** bu zamirinin bulunma hali.
- mondıy:** bunun gibi, bu şekilde, böyle.
- mölket:** mal mülk; zenginlik.
- mũñ:** kaygı; hasret; hüzün, keder.
- mũna:** “bu” zamirinin yönelme hali.
- müşkillik:** güçlük, zorluk.
- mu’aheze:** Ar. azarlama.
- mu’allim:** Ar. talim eden, öğretici; öğretmen.
- muan’nidane:** inatçı bir şekilde, inatçılıkla.
- mu’arefe:** Ar. tanışma, birbirini bilip tanıma.
- mu’avenet:** Ar. yardım, yardım etme.
- mu’avenet-î maddiye ve ma’neviye:** maddi ve manevi yardımlar.
- mucib-î hayret:** hayret verici.
- mufassalan:** Ar. uzun uzadıya, etraflıca.
- Muhibb-i Maarif Cemiyeti:** Eğitimi Sevenler Cemiyeti
- muhtasar:** Ar. kısaltılmış.
- muhit:** Ar. çevre.
- mujik:** R. köylü.

muḳaddem: Ar. önce.

munḳarız: Ar. biten, arkası gelmeyen, kesilmiş olan.

muntazaman: düzenli olarak.

muslih: Ar. arabulucu.

muttasıf: Ar. vasıflanan.

muvaḳıḳ: Ar. uygun.

muvaḳıḳ-ı insaf: insafa uygun.

muhabbet: Ar. sevgi

muhakeme: Ar. bir hüküm çıkarmak için bir işi zihinde inceleme, muhakeme etme.

muḳarip: Ar. harbeden, yıkan.

muḳarrir: Ar. yazar.

muharrire: Ar. kadın yazar.

muhbir: Ar. haber ulaştırıcı, haber veren kimse.

muhbirlik: muhbir olma durumu veya muhbirin yaptığı iş.

muhterem: Ar. ihtiram edilmiş; saygıdeğer, saygın.

mu'in: Ar. yardımcı.

muḳabil: Ar. karşılık.

muḳaddes: Ar. takdis edilmiş, mukaddes, kutsal.

muḳallid: Ar. taklitçi.

mukallitlik: taklitçilik.

mulla: molla, hoca, din adamı.

musahebet: Ar. sohbet, etme, konuşma, görüşme.

muta'allik: Ar. ilgili, alakalı, bağlantılı.

muta'assip: Ar. kendi tarafını aşırılıkta tutan; kendi dinini, eski gelenek ve görenekleri aşırı tutan, onların dışındakilere düşman olan, hiçbir yenilik kabul etmeyen.

muvazene: Ar. kıyas; karşılıklı iki şeyin denkliği; ölçü; denge.

muyın: boyun.

muzırrât: Ar. zararlar.

mübareze: Ar. cenk, kavga, uğraşma.

müberra: Ar. beri kılınmış, temize çıkmış, aklanmış

mücama'at: Ar. bir işe başlama.

mücessem: Ar. cisim durumunda olan; soyut kavramlar için somut bir varlıkta tam olarak belirmiş olan.

müdahenecilik: dalkavukluk.

müdbir: Ar. talihsiz, düşkün.

müderri: Ar. ders veren profesör; medresede veya camide öğretmen.

müfid: Ar. faydalı.

müfsid: Ar. fesatlık eden, ara bozucu.

mühimmat-ı evveliye: en evvel gerekli işler.

mülahaza: Ar. dikkatle bakma; iyice düşünme.

mülayemet: Ar. uygunluk; yumuşak huyluluk.

mülk: bkz. **mölket**

mümtaz: Ar. imtiyazlı, ayrı tutulmuş, üstün tutulmuş; seçkin.

mündericât: Ar. içindekiler (kitap, gazete, dergi gibi şeylerin).

mündericatlî: içerikli.

münevverü'l-fikir: aydınlık fikir, aydınlanmış fikir.

münferiden: Ar. yalnız, tek olarak.

müntesir: Ar. intişar edilmiş, yayılmış.

mürüvvetmend: Fa. insaniyetli; cömert, iyiliksever.

müsademe-î efkar: fikirlerin çarpışması

müsalemet: Ar. barış içinde olma, barışıklık.

müsait: Ar. elverişli, uygun.

müsellah: Ar. silahlanmış, silahlı.

müstahsen: Ar. güzel sayılmış, beğenilmiş.

müstefreşe: Ar. odalık, cariye.

müstehziyane: istihza ederek, eğlenerek, alay yollu.

müsvedde: Ar. karalama, taslak.

müşavere: Ar. danışma, bir iş üzerinde konuşma.

müşkillik: güçlük, zorluk.

mütalaa: Ar. etüt; herhangi bir konu üzerinde ayrıntılı düşünme ile oluşan görüş ve yorum; herhangi bir konu üzerinde ayrıntılı bir biçimde düşünme.

mütelezziz: Ar. lezzet bulan, tat alan, hoşlanan.

mütemeddin: Ar. medenî.

mütenevvi': Ar. türlü, çeşitli, çeşit çeşit.

mütercim: Ar. tercüme eden, bir dilden başka bir dile çeviren, tercüman.

müteveccih: Ar. teveccüh eden, bir tarafa, bir yöne dönen, yönelen.

müteveffa: Ar. vefat etmiş, ölmüş.

müverrih: Ar. tarih yazan kimse, tarihçi.

müzakere: Ar. bir iş hakkında konuşma, danışma.

N

nadanlık: cahillik, bir konuda bilgisi olmama.

na-ehil: ehil olmayan.

nafi: Ar. menfaatli, faydalı, karlı.

nafi'a: Ar. bayındırlık.

nahiv: Ar. söz dizimi, sentaks.

nalog: R. vergi.

naķıs: Ar. eksik, noksan.

na-mūnasip: uygun olmayan.

Nasraniyet: Ar. Hıristiyanlık.

naşirlik: yayımcılık.

nebatat: Ar. bitki bilimi, botanik.

nedāmet: Ar. pişmanlık.

nefes: Ar. soluk; okuyup üfleme.

nefsani: Ar. canlılığın zorunlu kıldığı gereksinim ve isteklerle ilgili, beden arzularıyla ilgili.

nefl: vacip olmayan ibadet, fazladan ibadet.

neķ: tam, fazla ve eksik değil.

nemse: Alman.

nemsece: Almanca.

nerse: ne; nesne; şey.

nerv: R. sinir, asap.

nevbet: Ar. nöbet, sıra.

nev': Ar. türlü, çeşitli.

nıķke: ince; nezaketli.

nıķ: güçlü, sağlam, dayanıklı.

niķe: ne kadar; pek çok; fazlasıyla, birçok.

niķeşer: kaçar tane.

niķık: nasıl.

niķük: nasıl.

nigız: temel; asıl, esas.

nindiy: ne; hangi; istese ki; kim.

nirv: bkz. **nerv**

nişle-: “Ne yapıyorsun? anlamında kullanılan soru fiili.

nit-: ne yapmak, herhangi bir şey yapmak.

niza’: Ar. çekişme, kavga.

niza’leş-: kavga etmek.

nizam: Ar. düzen, tertip.

niyet: Ar. bir şeyi yapmayı önceden isteyip düşünme, maksat.

niyet-î hayriyye: hayırlı niyet.

numerlî: numaralı.

nur: Ar. aydınlık.

nutuk: Ar. söz, lakırdı; konuşma.

nüfuzluy: etkinlik

O

oktyabr: R. ekim.

oğşa-: benzemek; andırmak.

oluğ: ulu, yüce, büyük.

oşbu: şu, işbu.

ota: oda.

ozak: uzun vakit boyunca; uzak, uzun yol.

Ö

öfkeleş-: bk. **üpkeleş-**

öğsüz: akılsız.

ömr-î ‘aziz: aziz ömürler.

ös: üst, yukarı.

östel: masa.

P

padişahlık: bkz. **patşalık.**

palte: palto.

par: eş, çift.

parikmaıırlık: berberlik

parlemint: R: parlamento.

partinoyluk: particilik.

patşalık: padişahlık derecesi; büyük devlet; devlet; egemenlik, hâkimiyet.

payitaht: Fa. başkent.

pedağoğ: Fr. eğitimci.

pedagoji: Fr. eğitim bilimi.

perestiş: Fa. tapınış; şiddetli sevgi.

pıçen: saman.

pıçet: mühür, damga.

pış-: pişmek; erginleşmek, ermek.

piçet: mühür, damga.

psişoloji: bkz. **psikoloji**

piş-ı nazar: göz önü.

pivehane: güvehane.

piyale: Fa. şarap bardağı, içki kadehi.

poçmak: köşe; aç; evin bir kısmı, oda.

poçta: R. posta.

poçta marşaları: posta pulları.

polk: R. yığın, birçok; alay.

portfil: R. çanta, el çantası.

poşkıı-: gürültülü soluk vermek.

povarlık: aşçılık proekt: proje, tasarı, taslak.

poyezd: R. lokomotifin çektiğı vagonlar; tren.

prigovor: R. karar, hüküm.

prikazçık: R. tezgahıar; kâhya.

priyut: R. barınacak yer, sığınak, barınak, melce; yetimhane, yetim yurdu.

prkeşsek: bkz. **prikazçık**

profeysor: profesör.

protestan: Hıristiyanlıkta reform hareketi sonucu doğan mezhep; bu mezhebe bağılı olan kimse.

psikoloji: Fr. ruh bilimi, ruhiyat.

pūşanlık: sıkıntı.

pür: Fa. dolu.

R

rah-ı vatan: vatan yolu; vatan uğruna.

rahim idîñiz: bkz. **reḡim itġiz**

raspiska: R. makbuz.

rehber-ı necat: kurtuluş rehberi.

reḡim itġiz: “lütfen buyurun”.

re’is-ı ruhani: papaz, piskopos.

re’lis: tren rayı.

reşetke: parmaklık, kafes; ızgara.

revac: Ar. kıymet, değer.

reviş: dış görünüş, şekil; usul, tarz.

rivayet: Ar. söylenti.

riyalini mektep: genellikle erkeklerin okuduğu orta okul seviyesindeki okul.

ruble: bkz. **rubl**

rubl: R. ruble, Rusya Federasyonu’nda geçerli para birimi.

ruc: bkz. **ruze**

ruhani: Ar. din adamı.

ruḡsat: Ar. izin, müsaade.

ruze: Fa. oruç.

rüesa-yı ruhaniye: dini liderler.

rüşdi: Ar. ortaokul.

rüşdiye: Ar. ortaokul.

S

sabak: ders.

sabancı: çiftçi, sabancı.

saçıl-: saçılmak.

saç tıraşlık: berber.

sadirjanḡa: R. kapatma.

saf: Ar. temiz, halis, katkısız, karışık olmayan.

safvet: Ar. saflık, halislik, temizlik, paklık, arılık.

sahne-ı temaşa: temaşa sahnesi.

sahra: Ar. çöl.

sağın-: görünen veya biline bir şeyi veya birisini iyi tarafları ile hatırlamak, özlemle yad etmek, hasret çekmek.

sajin: R. üç arşına denk bir ölçü birimi.

sağla-: korumak, zarar karşı emniyetli bir yerde tutmak; tutumlu kullanmak; sağlamak; gerçekleştirmek; aklında tutmak; göz kulak olmak; gözetmek.

sağlan-: korunmak; kendini korumak, sakınmak.

sağıt ol-: yoksun olmak.

sağlav: zarar, ziyan, kayıp.

sal-: koymak, yerleştirmek; yıkıp yerleştirmek; yüklemek; dayandırmak; yatırmak; yenmek, yıkmak; eğmek, bükmek, ayağına basmak; bina etmek, kurmak.

salın-: inşa edilmek, yerleştirilmek.

san: sayı.

sanal-: sayılmak, hesap edilmek; farz edilmek.

sandugaç: bülbül.

saniyen: Ar. ikinci olarak.

sañğrav: sağır.

sanzür: R. sansür.

sarahaten: Ar. açıkça.

sarf: Ar. gramer.

Sartça: Özbekçe.

satuvçı: satıcı; tüccar.

savıt: kap, çanak.

savut: bkz. **savıt**

sa'y: Ar. çalışma, çabalama, gayret, emek.

sayla-: seçmek, tercih etmek.

saylan-: seçilmek, tercih edilmek.

sayra-: güzel sesler çıkarmak, şarkı söylemek; kuş ötmek.

sayravçı: ötücü.

sayyad: avcı.

sayın: isimlerden ve -ğan ekli fiillerden sonra “her” anlamı bildiren edat; “-ğan / -gen sayın” yapısında “-dıkça, -dikçe” anlamı verir.

sayun: bkz. **sayın**

sebatsız: sebat etmeyen.

sebepli: sebepli, sebebi olan; etken, faktör.

seġat: saat.

sehl: Ar. kolay.

sekenat: Ar. durma, duruş.

selamlaş-: selamlaşmak.

semavar: R. özellikle çay demlemekte kullanılan, içinde kömür yakacak ocağı bulunan, elektrikle de çalışabilen, bakır, pirinç vb. metallerden yapılmış musluklu kap.

senevi: Ar. bir sene ile ilgili, bir yıllık.

sene-î devriye: yıl dönümü.

sergerdan: Fa. başı dönen, sersem, şaşkın; perişan.

serlevha: başlık.

setr: Ar. örtme, kapama, gizleme.

sevdager: bkz. **sevdeger**

sevdeger: tüccar, esnaf.

sîlkîn-: titremek, kımıldamak, silkinmek.

sîznîñ: siz zamirinin genitif şekli.

sıķlet: Ar. ağırlık, yük, sıkıntı.

sınıķ: kırık, yarıp kırılmış; bunalmış, sıkıntılı.

sır: Ar. gizli kalan, gizli tutulan şey.

sıyla-: ikram etmek, ağırlamak.

sıypa-: okşamak, elle sıvazlayıp sevmek.

sigîz: sekiz.

sikîr-: sıçramak, zıplamak, hoplamak.

sikîrt-: zıplatmak, sıçratmak; hoplatmak, atlatmak.

silindir: Fr. alt ve üst tabanları birbirine eşit dairelerden oluşan bir nesnenin eksenine dikey olarak kesen, birbirine paralel iki yüzeyin sınırladığı cisim, üstüvane.

simîrt-: semirtmek, şişmanlatmak.

simîz: semiz, dolgun, yağlı.

sisken-: irkilmek, sıçramak.

sitayiş: Fa. övme, övüş.

siz-: sezmek, hissetmek, duymak.

soñ: sonra.

soñğı: sonuncu; biraz önce; en yeni; elde kalan sonuncu; en alttaki, derecesiz, düzeysiz.

soñra: sonra, sonradan.

sůķır: kör, âmâ.

sůra²⁶⁹: sormak; istemek, talep etmek.

sůraş-: karşılıklı hal hatır sormak, birbirine iyi dileklerde bulunmak; tekrar tekrar istemek; dilenmek.

sůrat-: istetmek.

sůyek: kemik.

sůyın-: sevinmek.

sůyınıç: sevinç, neşe.

sůyle-: söylemek, demek; anlatmak, bildirmek.

sůyleşüv: konuşma.

sůyünçli: sevinçli, mutlu.

stakan: bardak.

student: R. yüksekokul veya teknik okul öğrencisi.

suğış: savaş, harp.

sul: sol.

sum: yüz “tiyın” değerinde Rus parası, lira.

suret: Ar. resim; imaj.

suret-ı intışar: yayımlanma şekli.

suret-ı zahire: görünüş.

suvık: soğuk, soğumuş; resmi tavırlı, cazibesiz; soğukluk.

suvın-: soğumak.

suvıt-: soğutmak.

suvut-: bkz. **suvıt-**

suz-: uzatmak; çekmek, genişletme veya büyütme yoluyla uzun hale getirmek.

süfliyyet: Ar. alçaklık, bayağılık.

süyinç: bkz. **sůyınıç**

sůylen-: söylenmiş olmak; kendi kendine söylemek.

²⁶⁹ Türkiye Türkçesindeki “soru sormak” anlamındaki *sor-* fiili ile Tatar Türkçesindeki *sura-* fiili birbirine karıştırılmaktadır. Tatar Türkçesinde *sura-* fiili “istemek, dilemek” anlamına gelmektedir (Özkan, 1996: 887).

süz: söz, kelime; konuşma; fikir.

svyaşçennik: R. papaz.

Ş

şadlık: bk. **şatlık**

şahsiyet: Ar. kişilik, belirgin özellik.

şakıldat-: şakıldatmak.

şakird: Fa. öğrenci, çırak.

şatlık: sevinç, mutluluk.

şayar-: oynamak; oynatmak; kandırmak; teklemek.

şahadetname: diploma.

şem: Ar. mum, balmumu.

şera'it-î namaz: namaz şartları.

şevket: Ar. büyüklük, ululuk, yücelik.

şikillî: gibi.

şırpı: çırpı; kibrit.

şiker: şeker.

şimbe: cumartesi.

şinbe: bkz. **şimbe**

şirma: paravana.

şive: Fa. söyleyiş özelliği, ağız.

şöğüllen-: meşgul olmak, çalışmak.

şumart-: yıkayıp düzelterek pürüzsüz, düzgün hale getirmek; cilalamak.

şûphe: Ar. şüphe.

şüyleş-: konuşmak; söyleşmek.

şuara: Ar. şairler, ozanlar.

şube-î cezire: yarım ada.

şu'belî: kısımlı, bölümlü.

şugüllen-: bkz. **şöğüllen-**

şul: şu; bu.

şulayu: şöyle, şu şekilde.

şunda: yine de, her şeye rağmen.

şundak: bkz. **şunduk**

şunduk: hemen, şu vakitte, derhal.

şulay: şöyle, şu şekilde.

şulay da: yine de, her şeye rağmen.

T

taaccüp: Ar. şaşma.

ta'alluk: Ar. alakası, ilgisi olma.

ta'ammüm: Ar. umumileşme.

taba: -e doğru, doğru, tarafa, ... doğrultusunda.

tabak: çanak, tabak, tepsi.

tabakatü'l 'arz: jeoloji.

tab' idil-: basılmak, yayımlanmak, neşredilmek.

tabibe: Ar. bayan hekim.

tafsil: Ar. etrafıyla, etrafli olarak bildirme, uzun uzadıya anlatma, açıklama.

tali': Ar. baht, talih.

tağ: dağ.

tahsil-ı ma'arif: ilim öğrenme.

tağayyür: Ar. değişme, başkalaşma.

tağıt- : dağıtmak.

tağyir: Ar. değiştirme.

taḥattür: Ar. hatırlama.

tahkir: Ar. hakaret etme; hor görme, küçük görme.

tahrir it-: yazmak.

tahriz: kışkırtma.

tahsil-ı 'ulum: ilim tahsili.

taht: Ar. alt, aşağı.

taht-ı himaye: himayesi altında.

tahkikat: Ar. araştırmalar.

tahkir: Ar. hakaret etme.

tahsin: Ar. güzel bulup takdir etme, beğenip alkışlama; güzelleştirme, güzel kılma.

tahvil: Ar. değiştirme, değiştirilme, çevirme, döndürme.

taḥarrüb: Ar. yaklaşma, yanaşma.

tal-: dalmak.

uyğa talmak: düşünceye dalmak, dalıp gitmek.

ta'lim: Ar. öğretim.

tam': Ar. açgözlülük.

tamağ: damak; mide; yemek yeme imkanı; iştah.

tamam: Ar. bütün, tam.

tamır: damar; sinir; bir meselenin sebebi, aslı.

tamçı: damla.

tanı-: tanımak, bilmek; görerek bilmek; okuyabilmek; kabul etmek.

tanu-: bkz. **tanı-**

tanış: tanış, aşina, belli, tanıdık, bildik.

tanış-: tanışmak.

tannaz: Ar. herkesle eğlenen.

tap-: gerekli bir şeyi bulmak; tekrar bulmak; arayıp ele geçirmek; bir şeyi yerine getirmek, bir meseleyi halletmek; çalışıp para kazanmak; zengin olmak; çocuk doğurmak.

tapşır-: geçmek; vermek.

tapşırıl-: verilmek.

tar: dar, sıkı, sıkışık.

tarağ: tarak.

taral-: etrafa saçılmak, yayılmak; parçalanmak; yayımlanmak; hafızasını kaybetmek; unutulmak.

tarat-: grubu dağıtmak; yaymak; taksim etmek, paylaşmak, bölüştürmek, üleştirmek; dernek benzeri örgütleri sona erdirmek, lağvetmek; yayımlamak.

tarh: Ar. çıkarma.

tarıl-: darılmak.

tarih-î kavm-î Türki: Türk kavminin tarihi.

tariğ: Ar. yol.

tart-: çekmek, kendine çekmek; taşımak.

tasdik: Ar. doğrulama, gerçek olduğunu söyleme.

tasvir-î tabiat: tabiat tasviri.

taşla-: yukarıdan atmak; bırakmak, terk etmek, fırlatıp atmak.

tavar: inek, öküz, katır, eşeğe verilen ad; mal.

taviş: ses, gürültü, seda, avaz; oy, rey.

tavişsiz: sessiz, sakın.

tavuş: bkz. **taviş**

tayağ: dayak, baston, değnek.

ayan-: dayanmak; bastondan, değnekten destek almak; bir yerden yardım beklemek, güvenmek.

tazart-: taze hale getirmek; temizlemek; saflaştırmak; pislikten, çöpten arıtmak.

tazim: Ar. büyüklenme; ululama; saygı gösterme.

tazyi’-i vakit: vakit kaybetmek.

te’ali: Ar. yükselme, ululanma.

teatr: R. tiyatro.

tebdil-i mezhep: mezhep değiştirmek.

tebeddül: Ar. değişme.

tebenek: bodur, bücür, alçacık.

tecdid: Ar. yenilik.

tecdid idil-: yenilenmek.

tecessüm: Ar. boyut kazanma, cisimlenme; görünmeye başlama, belirme.

tecvid: Ar. Kuran-ı Kerim’i usulüne bağlı kalarak okuma ilmi.

tedenni: Ar. aşağı inme, aşağılama, gerileme.

tedricen: Ar. derece derece, yavaş yavaş.

tedvir-i ‘alem: dünyayı döndürme, idare etme.

teessüf: Ar. eseflenme, kederlenme, acıma.

tefriğ: Ar. ayırma, seçme, ayırt etme.

teferrüc: Ar. açılma, ferahlama; gezinti.

tefevvuk: Ar. üstün olma.

teğallüfsüz: itiraz etmeden.

tekfir: Ar. birine kafir deme; yok etme, ortadan kaldırma.

teklifsiz: samimi, içi dışlı, sıkı fıkı.

tekye: Ar. tekke.

temekü: bkz. **temekî**

temekî: tütün; sigara.

temelluk: Ar. mülk edinme, sahip olma.

ten: beden, gövde; ten.

tenezzüh: Ar. gezinti.

tenge: bkz. **teñke**

tenkîs: Ar. azaltma.

tenvir-i ‘akıl: akli aydınlatma, akli nurlandırma.

tenzil: Ar. indirme, azaltma, aşağı düşürme.

teñke: altın veya gümüş akçe, para, lira; madeni levha, pul.

terakki: Ar. ilerleme, yükselme, gelişme.

terakkiyat-ı akliye: akli ilerleme.

terakkiyat-ı maddiye ve ma'neviye: maddî ve manevî gelişim.

terakki-î millet: milletin ilerlemesi.

terbiye: Ar. eğitim.

terceme-î hal: hal tercümesi.

tereze: pencere; bölme.

tergib: Ar. arzu ettirme, istek verme, isteklendirme.

terk-î hayat: ölme, vefat.

terkim: saygı gösterme, ululama.

tervic: Ar. kıymet ve itibarını artırma; geçirme; tutma, destekleme.

tesisat-ı medeniye: medenî kuruluşlar.

tesmiye: Ar. adlandırma, ad koyma, ad verme.

teşhüd: Ar. namazda oturarak “ettehiyyatü” duasını okumak.

teşvik: Ar. şevke ve gayrete getirme, şevklendirme, isteklendirme.

tevsi’-î fikir: fikri genişletme.

tevhid: Ar. birleşme, birleştirme.

tevekkül: Ar. işi Allah’a bırakıp razı olma.

tevellüd: Ar. doğma, doğum.

tezyid-i gayret: gayreti artırma.

tig̃i Adem: Adem’in kılıcı.

tig̃üvçilik: terzilik.

tîl: dil; lisan; konuşma melekesi; işaretler sistemi.

tîle-: dilemek, istemek.

tîrîcî: derici.

tîrsek: dirsek.

tığızlık: kalabalık.

tınıcsızlan-: huzursuzlanmak.

tınsız: sessizce, gürültüsüzce.

tıñla-: dinlemek, kulak vermek.

tıraktir: bkz. **traktor**

tıramvay: şehirlerde yol üzerinde döşenmiş özel raylarda hareket eden yolcu taşıtı.

tırış-: gayret etmek, çabalamak, uğraşmak, çalışmak.

tış: dış; evin dışı, açık hava; kapı önü, avlu; dışarıdaki hayat; sınır ötesi, dışarı.

tışkı: dışarıdaki, dış, harici.

tikşir-: bir şeyi araştırıp gerekli bilgiyi edinmeyi sağlamak; varlığını açıklamak; dikkatle düşünüp bakmak, gözetmek; hüküm vermek; göz kulak olmak.

tiligram: R. telgraf.

timir: demir.

timir yol: demiryolu.

timsal: Ar. simge

tip-: tepmek; yürek çarpmak.

tire: belli bir noktanın veya eşyanın etrafı, yakın çevresi; çember; bir şeyin yanı, yan tarafı.

tiri: deri.

tirle-: terlemek.

tiy-: değmek, temas etmek.

tiyatr: bkz. **teatr**

tiyin: “sum”un yüzde biri değerinde para, kuruş.

tiyış: birisinin hissesine düşen, birisine tahsis edilen; verilmek için ayrılan; gerekli; kardeşlik vb. münasebette olan.

tiyüş: bkz. **tiyış**

tiyüşli: gerekli.

tiz: çabuk, hemen, tez; pek az bir vakitte, acil; durmaksızın; derhal.

tizlik: hız, çabukluk, serilik.

toğan-: bk. **tuğın-**

toğuz: dokuz

tolçok bazarı: bitpazarı.

tombul: şişman, etine dolgun.

tormoz: engel, mani, mania.

töyme: düğme.

traktor: R. traktör.

tretuvar: yaya kaldırımı.

tüğru: bkz. **turi**

tüğ: tok, karnı doymuş.

tül: dul.

tũñ-: donmak.

tür-: belli bir yere basar halde durmak, durmak; bulunmak; ayağa kalkmak, doğrulmak; yaşamak, hayat sürmek.

türmiş: hayat, yaşama, ömür.

tükdür: bkz. **tüktür-**

tün: gece; kuzey.

tünle: geceleyin, gece vakti.

tüp: dip.

türlü: türlü, çeşitli.

türlüçe: türlüce, değişik biçimlerde, farklı farklı.

türlülen-: çeşitlenmek.

türt-: dürtmek, sokmak, saplamak.

tüslü: renkli; belli bir biçimi olan; gibi, benzer.

tüş: düş, rüya; hayal.

tüş-: düşmek, inmek; suyla sürüklenmek; yere yıkılmak; konmak; damlamak; kopmak; hasıl olmak, varlık bulmak; bir yere girmek; girişmek; başlamak; yardımcı fiil olarak “yaklaşma, evrimle, dönüşme”.

tüşin-: kavramak, anlamak, idrak etmek; bilmek; düşünmek.

tüşüngü: bk. **tüşünkü**

tüşünkü: normalin altında, düşük.

tüşür-: aşağıya indirmek; aşağıda bir yere iletmek, ulaştırmak; fırlatmak, atmak; yansıtmak.

tüyme: düğme.

tüzet-: düzgün hale getirmek, düzeltmek, onarmak; faydalanır hâle sokmak, ayarlamak, tertiplemek, düzene sokmak.

tuğ-: doğmak.

tuğrı: bk. **turı**

tul-ı hayat: ömür uzunluğu.

tulu: dolu, dolgun.

tuğ: tok, karnı doymuş; refah içinde yaşayan.

tuğın-: zarar getirmek, dokunmak.

tuğta-: hareketi durdurmak, dinmek, durmak, bitmek, sona ermek; duraklamak; bir konu üzerinde durmak, değinmek.

tuğtavsız: durmadan, kesintisiz, aralıksız, sürekli, sürgit.

tul-: dolmak.

tulu: dolu, tam, bütün, eksiksiz, dolgun.

turu: doğru, düz; düz çizgi; doğrudan; dürüst; adil.

tutur-: doldurmak, tamamlamak; tok hâle getirmek; bitirmek.

tuturul-: doldurulmak, tamamlanmak.

tuti: Fa. dudu, papağan cinsinden taklit yapan bir kuş.

tuy-: doymak, iştahı bitmek.

tuzan-tufrağ: toz toprak.

tüben: alçak; alt, aşağı, alttaki; adi, alt tabaka; pek küçük, önemsiz, avam.

tügıl: değil; isim bildirmesinde olumsuzluk.

tüktür-: akıtmak, döktürmek.

tüşün-: bk **tüşin-**

tüz-: katlanmak, sabretmek, tahammül etmek.

Ü

uç: uç; baş.

uçra-: rastlamak, tesadüf etmek.

uluğ: ulu, büyük, yüce.

unut-: unutmak; hatırdan çıkarmak.

üya: hayvan yuvası.

üyan-: uyanmak.

üygan-: bkz. **üyan-**

üzat-: uğurlamak, yollamak, geçirmek.

üzayt-: uzatmak, geciktirmek.

Ü

ül-: ölmek, vefat etmek.

ülçev: ölçü.

ülgır-: vaktinde yetişmek, hazırlamak; meyve hakkında olgunlaşmak, pişmek; işlenip bitmek; olgun bir insan haline gelmek.

ülgür-: bkz. **ülgır-**

ülış: kısım, bölüm, parça, hisse, pay.

ülük: bkz. **ülük**

üşdür-: büyötmek, yaşatmak, besleyip büyötmek, yetiştirmek, bakmak; büyötmek, geliştirmek.

üst: üst, yukarı.

ütinil-: istenmek, rica edilmek.

üy: ev, yaşanan yer; bina; aile.

üylen-: bir kızla evlenmek.

U

uçuz: ucuz.

uķ: pek, çok; tâ; hatta; tam şu vakitte.

uķaz: hükümetin kanun gücündeki kararı, hüküm; fetva.

uķı-: yazılı bir metni yüksek sesle okumak; nota veya şifre okumak; öğrenim görmek okula gitmek; dışarıdan özünü sezmek, anlamak; ezberden okumak; dua okumak.

uķu-: bkz. **uķı-**

uķuvçı: ilköğretim ve lise öğrencisi; okuyucu, okur.

ulema: Ar. bilginler.

ulum-ı aliye: Ar. gramer-sentaks gibi başka bilgilerin öğrenilmesine yarayan bilgiler.

ulum-ı diniye: dini ilimler.

ulum-ı hekimiye: tıbbî ilimler.

ulum-ı riyaziye: matematik ilimleri.

ulum-ı tabi'iyeye: tabi ilimler, doğal ilimler.

umum: Ar. halk.

umumiyetle: genellikle.

umur: Ar. işler.

umur-ı ma'arif: maarif işleri.

uñ: sağ, sağ taraf.

ur-: vurmak.

uram²⁷⁰: sokak, cadde, yol.

urın: yer, mevki; meydan; taşra; yatak, döşek; sebep, esas.

urındık: koltuk; sandalye.

urınlaş-: yerleşmek.

urta: orta.

urtaça: orta, ortaca.

uruğlı: soylu.

usul-ı cedide: İsmail Bey Gaspıralı tarafından Kırım'ın Bahçesaray şehrinde yeni usulde eğitim öğretimin yapıldığı okullar çevresinde gelişen talim sistemi.

uşandağ: aynı biçimde aynen.

utır-: oturmak; çökmek.

utur-: bkz. **utır-**

uturt-: oturtmak.

uv-: ovmak.

uy: akıl, fikir.

uyal-: utanmak, çekinmek, ar duymak

uyav: uyuklamayan, uyanık, uykusuz.

uyezd: R. kaza.

uyğan-: depreşmek, harekete geçmek.

uyna-: oynamak; gönül eğlendirmek.

uyın: oyun; latife, şaka.

uyun: bkz. **uyın**

Ü

ücret-ı tedrisiyye: ders ücreti.

üdebâ: Ar. edipler yazarlar.

ügren-: bilgi edinmek, öğrenmek.

üksî-: hıçkırmak, hıçkırarak ağlamak.

²⁷⁰ Fatma Özkan *sokak* kelimesinin etimolojisi ile ilgili yaptığı değerlendirmede söz konusu kelimenin *sok-* fiilinden geldiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Çağatay Türkçesinde de *sokmak* şeklinde varlığını sürdüren bu kelime sonradan *-m* sesini düşürmüştür. *sok-* fiiline “vurmak, dövmek”, *-mak* fiilden isim yapma ekinin eklenmesiyle teşkil edilen bu yapı Bulgarca, Sırpça, Rumca, Arapça ve ve Farsçada da kullanılmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Fatma ÖZKAN, (2007). “-mak, -mek Eki ile Yapılan Kalıcı İsimler”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül 2004), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., s. 2277-2282.

ölçen-: ölçülmek, tartılmak.

ölük: ölü, cenaze.

ölük: ölü.

öpkeler-: birbirine öfkelenmek.

ös-: büyümek, boy atmak, yetişmek; olmak; yaşamak; gelişmek; ilerlemek, kalkınmak.

öt- geçmek, bir şeyi geçerek girmek veya çıkmak.

öte: öte taraf, arka taraf.

ötün-: rica etmek, istekte bulunmak.

ötür- yol vermek, imkan vermek, yardım etmek; geçirmek; giydirmek; çizmek, belirlemek; uzatmak; işlemek; yapmak; yaşamak; yerine getirmek; teklif etmek.

öz: kendisine ait, kendininki; kendi; tek başına; kendisi tarafından yapılmış; kendisine has; tam gelen, doğru; öz, asıl, üvey olmayan.

özünce: kendince, kendi düşüncesine göre, kendi bildiği gibi.

özürt- değiştirmek; yenileştirmek.

özlük: vasıf, hassa, karakter.

V

vak: ufak, küçük.

vak töyek: ufak tefek.

vakı'a: Ar. gerçek.

vakıfane: vakıf olanlara yakışacak yolda.

vakı': Ar. vuku bulan, olan; geçen, geçmiş olan.

vakı-ı mu'ayyen: tayin edilmiş vakit.

vasi': Ar. geniş.

vatan-ı sani: ikinci vatan.

velev: Ar. olsa da, bile, hatta.

velusipid: R. iki veya üç tekerlekli bisiklet.

veza'if-i mutakabile: karşılıklı vazifeler.

vidro: R. kova.

viladethane: doğumevi.

vıksıl: R. senet, bono.

vokzal: R. gar, tren istasyonu.

voyditi: bkz. voyti

voyti: R. (içeri) girmek.

vukuf: Ar. bilgi.

Y

yabağaçı: yapagıcı.

yabık: zayıf, şişman olmayan, cılız, çelimsiz, sıska.

yabil-: kapanmak.

yabişdır-: bkz. **yabiştır-**

yabiştır-: yapıştırmak, iliştiirmek, bağlamak, tutturmak.

yağından: bkz. **yagınnan**

yağış: güzel, iyi, olumlu; faydalı; tecrübeli, usta; namuslu.

yağşılandur-: güzelleştirmek.

yağşılap: güzelce, gereğince, titizce; iyice; dikkatli biçimde; rahat rahat.

yağ: yön, yer; taraf, yan; yaka; sağ veya sol taraf; bir meselenin tek bir görünüşü, bir bakımdan ele alınışı.

yağın: yakın, yakındaki, yandaki.

yağtı: parlak, ışıkl, aydın, aydınlık.

yağtır-: aydınlanmak; gün ağarmak; üzüntü ve kederden arınmak.

yağtur-: bkz. **yağtır-**

yalanğaç: çıplak, giyimsiz; fakir, dilenci.

yalğız: yalnız, tek.

yalñız: bkz. **yalğız**

yamansuv: hüznü, kaygılı, kederli.

yamansuvla-: endişelenmek, kederlenmek.

yandır-: yanmak, ateşe vermek, kundaklamak; kızdırmak; sevdalanmak.

yañağ: yanak.

yañart-: yenileştirmek, yenilemek.

yañğırat-: etrafı yankılatmak.

yañlış: hata; bir kurala, bir ilkeye, bir gerçeğe uymayan, aykırı olan, hatalı.

yapon: Japon, Japonyalı.

yara-: yaramak, faydalı olmak, bir işi başarabilmek; uygun olmak, denk gelmek; geleneğe ahlaka uygun olmak, tasvip edilmiş olmak.

yarar: bkz. **yarıy**

yararlık: uygun, yarar.

yaraş-: uymak, yakışmak, denk gelmek, uygun olmak.

yarıy: “Peki, tamam, olur, oldu, olabilir.”

yartı: yarım, yarı.

yasal-: yapılmak; meydana gelmek, oluşmak.

yaşa-: canlılığını, hayatını sürdürmek; sağ olmak; varlığını sürdürmek; oturmak; mutlu olmak.

yap-: kapatmak, üstünü kaplamak, örtmek; ele almak.

yapyakıtı: ışıklı, aydınlık.

yarım: buçuk; yarım, yarı; kısmen, yarı yarıya.

yarlı: yoksul, fakir.

yartı: yarı, yarım.

yasa-: yapmak; işlemek.

yaşırın: bkz. **yeşirîn**

yat-: yatmak; bir yerde saklanmak; yaşamak.

yavız: kötü, berbat; acımasız, merhametsiz.

yavropalı: Avrupalı.

yavuz: bkz. **yavız**

yazıl-: yazılmak; kaydolmak.

yazuv: yazı, alfabe; el yazısı; yazılı kağıt metin; not.

yazuvçı: yazar, edip, muharrir.

yekdigir: birbirini, bir taraf öbür tarafı.

yeki: ya da, veya.

yekşenbe: pazar günü.

yemiş: bk. **cimîş**

yeş: bülüğa ermemiş, çocuk yaştaki; tecrübesiz, toy; genç, taze, yeni; yeni evlenmiş kız veya delikanlı veya kız; ömrün bir yılı, yaş; ömrün belli bir devri.

yeşe-: yaşamak, ömür sürmek.

yeşevçen: yaşama gücü olan, uzun yaşayan.

yeşirîn: gizli, saklı; gizlenmiş.

yetajirka: etajer, raflı kapaksız ve taşınabilir dolap.

yevmi: Ar. günlük.

yîfek: ipek.

yîgirmî: yirmi.

yımrıl-: bkz. **cımrıl-**

yıryüzi: bkz. **cir**

yıgla-: bkz. **yıla-**

yıla-: ağlamak, göz yaşı dökmek.

yılmay-: tebessüm etmek, gülümsemek; ay, güneş parlamak.

yıraq: uzak, irak.; uzun süren, uzun süreli; uzun süre; ilgisiz, bağlantısız.

yıyıl-: bkz. **cıyıl-**

yiber-: bkz. **ciber-**

yimril-: bkz. **cimril-**

yiñil: bkz. **ciñil**

yiñiley-: bkz. **ciñiley-**

yir: bkz. **cir**

yit-: bkz. **cit-**

yol başçısı: yol gösteren, rehber; önder.

yolkı-: yolmak.

yomış: yapılmak üzere emredilen iş, vazife; hizmet; nasihat; nasihati gerektiren bir iş.

yomşar-: yumuşamak; inatçılığı bitmek, ısrarından vazgeçmek.

yûk: yok; hayır; pek önemsiz, gereksiz, boş.

yûkı: uyku.

yûkla-: uyumak; uyuklamak, sızıp kalmak.

yûku: bkz. **yûkı**

yûl: yol; yoldaki hareketten kalan iz; çizgi; yolculuk, sefer.

yûlık-: çekip çıkartmak, ansızın çekip koparmak; yapışık veya dikili bir şeyi çekip koparmak.

yûlk-: bkz. **yolkı-**

yûmşa-: bkz. **yomşar-**

yûmul-: yumulmak, kapanmak.

yûmuş: bkz. **yomış**

yûrt: bina, ev; il, ülke.

yût-: yutmak.

yûgür-: koşmak, çok çabuk gitmek; süratli geçmek; vakit akıp gitmek.

yûrek: kalp, yürek; gönül.

yûrekli: yürekli.

yürüt-: yürütmek; birinin hareketini idare etmek; gütmek, bakmak; beklemek; daima yanında ta  sımak, saklamak; izin vermek, müsaade etmek; unvanla   a  ırmak, adlandırmak.

y  rt   i: yürütücü; kullanıcı, kullanan (kişi).

yürüt-: bkz. **yürüt-**

y  r  -: yürümek; hareket etmek, yola çıkmak; işlemek; varmak; geçmek, çıkmak; gitmek; gezinmek; katılmak, bulunmak; düşünmek; yaşamak, hayat sürmek; yardımcı fiil olarak ‘‘devamlılık, süreç’’.

yüz: yüz (sayı).

yu  al-: kaybolmak; göze g  r  nmeme  e ba  lamak; yok olmak.

yu  altuv: kaybetme.

yuğarı: yukarı, üst, yüksek.

yulı: kez, defa, kere, sefer.

yutum: yudum.

yuvın-: yıkanmak, kirlerini temizlemek.

yuyıl-: yıkanmak.

y  y   : ıslak, ya  ; nemli; nem, rutubet.

Z

zabt itmek: kaydetmek.

za’f: zayıflık.

zahir: Ar. görünen, g  r  n  c  , açık, belli.

zahirperest: göze görünür taraflara bakıp i   yüze aldırış etmeyen.

za’iflen-: zayıflamak.

zakon: R. kanun, kaide

zanni: Ar. zanna ait, zan ile ilgili.

zar: yakınma, şikayet.

zasidaniye: R. oturum, celse; toplantı.

zavod: R. fabrika.

zencir-   esaret: esaret zinciri.

zıyalı: aydın, okumuş, entelektüel.

zirüzeber: Fa. alt üst.

ziynetlen-: süslenmek.

zolım: zulüm, cebir.

zontik: R. şemsiye.

zulm: bkz. **zolım**

zulmet: Ar. karanlık.

zulmet-i cehl: cehalet karanlığı.

zur²⁷¹: büyük; fazla, çok; kalabalık; güçlü; mühim; ciddi; yaşça büyük.

zü'l-cenaheyn : Ar. iki kanatlı.

zvanok: bkz. **zvonok**

zvonok: R. zil.

5.1. ÖZEL ADLAR SÖZLÜĞÜ

A

Abdulahim Efendi: şahıs adı, imam.

Afrika: yer adı, Yeryüzünün ikinci büyük kıtası.

Ahmed Faiz Efendi Davudof: şahıs adı, Öreski beldesinde müderris.

Ahund Hayrullah 'Osmanof: şahıs adı, Ufa'da İmam müderris, Ahund.

Akler: gazete adı.

Amerika: yer adı, Yeni Dünya adlandırılan ve Kuzey ve Güney Amerika'dan oluşan büyük kara parçaları.

Amur: yer adı, Rusça adı Amurskaya olup Rusya'nın Uzakdoğu kesimindeki yerleşim yeri.

Angliçan: İngiliz.

Anibal: şahıs adı, Anibal olarak da bilinir ve İlkçağın en büyük Kartacalı komutanlarındandır.

Arabistan: yer adı, Asya'nın güneybatı ucundaki adaları da kapsayan yarımada bölgesi.

Arhitektör Istarof: şahıs adı, Tavrida Sarayı'nı inşa eden mimar.

Aristo: şahıs adı, Aristoteles olarak da bilinir. Hocası Platon ile birlikte ortaçağ boyunca Hristiyan ve İslam dünyasında görüşleriyle felsefe okulunun temelini kuran düşünür.

Astrahan: yer adı, eskiden Hacitarhan adıyla da bilinen Rusya Federasyonu'nun güneybatısında yer alan ve yönetim birimi oblast olan yerleşim yeri.

²⁷¹ Dilimize Farsçadan geçen bu kelime Tatar ve Başkurt Türkçesinde "müskil, güç, çetin" anlamında değil, "büyük, ulu, çok" anlamlarında kullanılmaktadır. Aynı kelime için diğer Türk lehçelerinde *büyük, ulu, ülken, dev* ve *çoñ* kelimeleri kullanılmaktadır (Özkan, 1996: 884).

Avustralya: yer adı, dünyanın en küçük kıtası ve bu kıtanın tamamını kaplayan altıncı büyük ülkesi.

Aziya: yer adı, Dünyanın en büyük kıtası.

B

Bağçe Saray Çeşmesi: eser adı.

Bahadır ile Suna: eser adı.

Bahr-ı Muhit-ı Kebir: yer adı, Büyük Okyanus.

Bakü: yer adı, Azerbaycan'ın başkenti.

Basiret-ı Hikmet ve Hey'et-ı Cedideler: eser adı.

Berlin: yer adı, Almanya'nın başkenti.

BİRİNCİ Alikandır (I. Aleksandr): şahıs adı, Rus çarı.

BİRİNCİ Pavel (Pavel Petroviç): şahıs adı, III. Petro ile II. Katerina'nın oğlu. 1796-1801 yılları arasında Rus çarı.

Bismarck (Otto von Bismarck): şahıs adı, Alman İmparatorluğu'nun kurucusu ve 1871-1890 yılları arasındaki ilk şansölyesi.

Bozyigit: eser adı.

Buhara: yer adı, Özbekistan'da Buhara yönetim biriminin (oblast) merkezi olan şehir.

Bulgarya: Büyük Bulgar Hanlığı.

Büyük Petro (I. Petro 1672-1725): şahıs adı, Rusça tam adı Pyotr Alekseyeviç, lakabı Büyük Petro olan Rusya tarihinin en büyük devlet adamlarından ve reformcularından biri sayılan Rus çarı.

C

Cengiz (1167-1227): şahıs adı, asıl adı Temuçin olan Cengiz Han Moğolistan'ın göçebe kavimlerini bir birlik altında toplamış önemli asker ve devlet adamıdır.

Cezayir: yer adı, Afrika'nın kuzeybatısında yer alan en büyük ikinci ülkesi.

Ç

Çehov (Anton Pavloviç 1860-1904): şahıs adı, büyük Rus oyun yazarı ve modern öykünün en önemli yazarlarından.

D

Deyli Telegraf (Daily Telegraph): Londra’da yayımlanan günlük gazete.

Dostoyevski (Fyodor Mihayloviç 1821-1881) : şahıs adı, Rus romancı ve öykü yazarı.

E

Eflatun (Platon M.Ö. 427-M.Ö. 347): şahıs adı, hocası Sokrates ve öğrencisi Aristoteles ile birlikte Batı felsefesinin kurucularından Eski Yunanlı filozof.

F

Fahr el-Razi (Muhammed Bekir ibn Zekeriya el-Razi 864-925): şahıs adı, İslam alimi ve filozofu.

Fas: yer adı, Afrika’nın kuzeybatısındaki ülke.

Fatih Efendi (Fatih Kerimî): şahıs adı, meşhur Tatar edebiyatçı, yazar ve gazeteci.

Fazıl Feridun Beg Köçerlü: şahıs adı, Azerbaycan’ın önemli yazar ve pedagoglarından.

Figaro (Le Figaro): Fransa’nın ve dünyanın en büyük gazetelerinden biri.

Fuzuli (1480?-1556): şahıs adı, 16. yüzyılda yaşamış Osmanlı divan edebiyatının en önemli şairlerinden.

G

Gazali (1058-1111): şahıs adı, tasavvufun Sünni gelenekle bütünleşmesini sağlayan İslam âlimi, kelam ve fıkıh bilgini.

Germanya: yer adı, Germania, Antik Çağ’da Ren Nehri’nin Batı kıyılarında Sarmatya bölgesinin de dahil olduğu Roma işgali altındaki bölge.

Gogol (Nikolay Vasilyeviç 1809-1852): şahıs adı, Rus roman ve oyun yazarı.

Gruzinler: yerel bir halk adı.

Gurney (Anna Gurney): şahıs adı, Eski İngilizce üzerinde uzmanlaşmış İngiliz bilim insanı.

Gülнар Hanım: şahıs adı, Olga Lebeveda 20. yüzyıl başlarında yaşamış ünlü Şarkiyatçı, Doğu dilleri alimi.

Güzel Hadice: eser adı.

Günah-ı Keba'ir: eser adı.

H

Hacıtarhandan Mahmud 'Alazade Efendi: şahıs adı.

Şakir Efendi: şahıs adı.

Hadi Efendi Maksudof (Ahmet Hadi Maksudi 1867-1941): şahıs adı, Tatar gazeteci ve yazar.

Hamburg: yer adı, Almanya'nın kuzeyindeki eyalet.

Hayat: Bakü'de yayımlanan bir gazete.

Hüsn 'Ata Efendi: şahıs adı.

Hüssam Minla: eser adı.

İ

İbn Rüşd (1126-1198): şahıs adı, İslam gelenekleri ile Yunan düşüncesini birleştiren büyük din felsefecisi.

İbn-i Sina (980-1037): şahıs adı, İslam dünyasının en önemli âlimlerinden filozof, hekim.

İkdam: İstanbul'da 5 Temmuz 1894-31 Aralık 1928 tarihleri arasında yayımlanan günlük siyasi gazete.

İkinci Yekaterina (II. Katerina 1729-1796): şahıs adı, Rus topraklarındaki reformların yürütülmesinde etkili olan Rus Çariçe.

İmam Hesenof: şahıs adı, Ufa milletvekili.

İmparatoriçe Mariya Fedorovna (Maria Fyodorovna 1847-1928): şahıs adı, Rus İmparatoriçesi.

İndependans Bluj: Belçika'da yayımlanan bir gazete.

İngiltere: yer adı, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığını oluşturan ülkelerin en önemlisi.

İskender (III. Aleksandros M.Ö. 356-M.Ö. 323): şahıs adı, III. İskender ya da Makedonyalı İskender olarak da bilinen tarihteki en büyük komutanlardan biri.

İstanbul: yer adı, Türkiye'nin en büyük kenti.

İran: yer adı, Güneybatı Asya'da yer alan ve başkenti Tahran olan ülke.

İsviçre: yer adı, Avrupa'nın orta kesiminde yer alan ve başkenti Bern olan ülke.

İştetyen: yer adı, Almanya'nın bir şehri.

J

Jan Gutenberg (Johannes Gutenberg 1398-1468): şahıs adı, harflerin ve öteki karakterlerin tek tek dökülerek baskı klişeleri şeklinde düzenlendiği tipografi tekniğini geliştiren Alman mucit.

K

Kafkazya: yer adı, Kafkasya.

Kaliforniya: yer adı, Amerika Birleşik Devletleri'nin batısında yer alan ülkenin en büyük eyaleti.

Karadeniz: yer adı, doğuda Gürcistan ve Rusya Federasyonu, kuzeyde Ukrayna, batıda Romanya ve Bulgaristan, güneyde de Türkiye'nin kuşattığı iç deniz.

Kasım Hanlığı: yer adı, bugün Rusya Federasyonu'na bağlı bir yerleşim yeri.

Kasimof: bkz. **Kasım Hanlığı.**

Kaspi: yaklaşık 100 yıl geçmişe sahip olan ve kurucuları arasında Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmet Ağaoğlu'nun da bulunduğu gazete.

Kazan: yer adı, Rusya Federasyonu'na bağlı Tatar Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti.

Kesik Baş: eser adı.

Kırım: yer adı, Ukrayna'nın güneyinde yer alan Kırım yarımadasında kurulu bölgenin adı.

Kilünler Hamaili: eser adı.

Kitab ala-Anber: eser adı.

knaz Potomkin (Grigori Aleksandroviç Potemkin): şahıs adı, Çariçe II. Yekaterina'nın sevgilisi olup 17 yıl boyunca ülke yönetiminde önemli rol oynayan Rus devlet adamı ve asker.

Kruşivan: şahıs adı.

L

Lermontof (Mihail Yuryeviç Lermontov): şahıs adı, Rus yazar ve şair.

Löter: şahıs adı.

M

Madagaskar: yer adı, Hint Okyanusu'nun güneybatısında, Afrika kıtasının güneydoğu kıyısında yer alan ada ülkesi.

Malumât: eser adı, yazarları arasında Muallim Naci'nin de bulunduğu dergi.

Mahtum Kulhanof: şahıs adı.

Mavera-yı Kafkas: yer adı, Kafkas sıradağlarının ötesindeki şehirler.

Meskev: yer adı, Moskova.

Meşhur Hatunlar: eser adı.

Mısır: yer adı, başkenti Kahire olan Kuzey Afrika ülkesi.

Mihail Şatosı: yer adı, Mihaylov şatosu adı verilen saray.

Mihrakü'l-Efkâr: eser adı.

Mir'at: 1862'de Mustafa Refik Bey tarafından İstanbul'da ayda bir olarak yayımlanan Türkiye'nin ilk resimli dergisi.

Monteskiu (Montesquieu 1689-1755): şahıs adı, kuvvetler ayrılığı kuramının ve anayasa hukukunun öncülüğünü yapan Fransız siyaset felsefecisi ve kuramcısı.

Muhiddinof Fasiheddin: şahıs adı.

N

Nadanlık: eser adı.

Napalyon (Napoléon I 1769-1821): şahıs adı, Fransız komutan ve imparator.

Nenge Can Hanım: eser adı.

Nijgarud: yer adı, Rusya Federasyonu'na bağlı yerleşim yeri.

Nikolayevskiy: yer adı, bugünkü Moskova, günümüz Moskovası.

Niva: gazete adı.

Nur: Petersburg'ta yayımlanan bir gazete.

O

Orenburg: yer adı, Rusya Fedarasyonu'nun batısındaki yönetim birimi.

Ü

Üçüncü Fredrik Vilhelm (III. Friedrich Wilhelm): şahıs adı, Prusya kralı ve Alman imparatoru.

P

Panteon: yer adı, Roma’da devlet adamı Marcus Vipsanius Agrippa’nın yaptırdığı tapınak.

Peti Jurnal: gazete adı.

Petropavlosk: yer adı, Kazakistan’da, Kuzey Kazakistan yönetim biriminin merkezi olan kent.

Piterburg (Sankt Peterburg): yer adı, Rusya’nın kuzeybatısındaki Leningrad yönetim biriminin merkezi olan kent.

Polşa: yer adı, Polonya adıyla bilinen Orta Avrupa ülkesi.

Prusya: yer adı, Avrupa’nın orta ve doğu kesiminde yer alan tarihsel ülke.

Puşkin (Aleksandr Sergeeviç Puşkin 1799-1837): şahıs adı, Rus şair, romancı, oyun ve öykü yazarı.

Puşkinskiy Uram: yer adı, Puşkin Sokağı.

R

Rasin (Jean Racine 1639-1699): şahıs adı, XVII. yüzyıl Fransız şair ve yazar.

Rehber-î Muallimin: eser adı, Öğretmenler Rehberi.

Reşid Efendi: şahıs adı, Ülfet muharriri.

Rudiçef (Aleksandr Nikolayeviç Radişçev 1749-1802): şahıs adı, Rus edebiyatı ve düşüncesinde devrimci geleneği başlatan yazar.

Rum: kavim adı, Yunanlı, Grek.

Russo (Jean-Jacques Rousseau 1712-1778): şahıs adı, düşünceleriyle Fransız Devrimini etkileyen Cenevreli filozof ve yazar.

S

Saadet: gazete adı.

Sabah: gazete adı.

Sadi (Sadi-i Şirazi): şahıs adı, Fars şairi ve İslam âlimi.

San Fransisko San Francisco): yer adı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kaliforniya eyaletinin kuzeyindeki kent ve liman.

Selime Çoban Kız: eser adı.

Servetü'l-fünun: İstanbul'da haftalık olarak yayımlanan edebiyat dergisi. (17 Mart 1891-26 Mayıs 1944)

Seyfü'l-mülk: eser adı.

Sibir: yer adı, Sibirya, Rusya ve Kazakistan topraklarında yer alan coğrafya.

Simipalatinsk: yer adı, Semipalatinsk, Semey adı da verilen Kazakistan'ın doğusundaki kent ve liman.

Ş

Şakir Can Tamırof: şahıs adı.

Şark-ı Rus: 30 Mart 1903-14 Ocak 1905 tarihleri arasında Kafkasya'nın idare merkezi Tiflis şehrinde Azerbaycanlı Mehmedmed Ağa Şahtatlı'nın naşirliğinde yayımlanan gazete.

Şehbazgiri Mirza Ehmirof: şahıs adı.

Şpalernıy Uram: yer adı, Petersburg'ta Tavrida Sarayı civarında bir sokak.

T

Tahir ile Zühre: eser adı.

Tan: gazete adı.

Tarih-i İntişar-ı İslam: eser adı.

Tarik: gazete adı.

Tavrida: yer adı, Kırım'a Greklerin eskiden verdiği ad.

Tavrida Sarayı: yer adı, Knez Aleksandroviç Potyonkin'in Petersburg'da ikamet ettiği saray.

Tatar: kavim adı, bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan'da yaşayan halk.

Tayms (Times): 1923 yılında Briton Hadden ve Henry Luce tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk haber dergisi olarak kurulmuş, Dünya'nın en saygın haber ve politika dergilerinden biri.

Tercüman: İsmail Bey Gaspıralı tarafından 1883-1918 yılları arasında Kırım'ın Bahçesaray şehrinde neşredilen gazete.

Tercüman-ı Hakikat: İstanbul'da 1878-1922 yılları arasında yayımlanan gazete.

Tiflis: yer adı, Gürcistan'ın başkenti olan şehir.

Tokyo: yer adı, Japonya'nın başkenti.

Troysk: yer adı, Rusya'ya bağlı yerleşim yeri.

Troyski: yer adı, Rusya'ya bağlı yerleşim yeri.

Tunus: yer adı, Kuzey Afrika'da yer alan kıyı ülkesi.

Turgineyef (İvan Sergeyeviç Turgenyev 1818-1883): şahıs adı, Rus romancı, şair ve oyun yazarı.

Türkiye: yer adı, başkenti Ankara olan ve Avrupa ile Asya kıtalarının her ikisinde de toprağı bulunan Akdeniz ve Ortadoğı ülkesi.

U

Ufa: yer adı, Başkurdistan'ın başkenti.

V

Viktor Hugo (1802-1885): şahıs adı, Romantik dönemin en önemli Fransız şair, romancı ve oyun yazarı.

Volter (Voltaire 1694-1778): şahıs adı, Aydınlanma çağının öncülerinden, Fransız yazar ve filozof.

Y

Yalta: yer adı, Kırım yarımadasının güneyindeki kent.

Yavrupa: yer adı, Avrupa, Avrupa kıtası.

Yekuda Pari: gazete adı.

Yer Risalesi: eser adı.

Z

Ziya Paşa (1825-1880): şahıs adı, Türk edebiyatında Batılılaşmanın öncülerinden şair ve yazar.

6. SONUÇ

XIX. ve XX. yüzyıllar Tatar edebiyatının gelişme gösterdiği önemli bir dönemdir. Bu dönemde dünyadaki siyasi olayların etkisiyle edebiyat ve sanat alanında pek çok gelişme yaşanmış, buna bağlı olarak matbuat faaliyetlerinde artış meydana gelmiştir: İdil-Ural coğrafyasında başta gazete olmak üzere her türden eser ortaya konmuştur. *Ceditçilik akımı* olarak da adlandırılan söz konusu gelişmeler ilk sinyallerini XIX. yüzyılda dinde reform hareketleriyle vermiştir. Bunu tarih ve dil alanındaki gelişmeler takip etmiştir.

Fatih Kerimî Tatar edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biridir. Çocukluğundan itibaren usulü cedidin filizlendiği bir ortamda başta babası İlman Kerimî'den etkilenmiş, ardından da onun desteğiyle adeta ceditçilik faaliyetlerinin babası sayılabilecek İsmail Gaspıralı'nın tedrisinden geçmiştir. Gaspıralı'nın ideallerinden çok etkilenen Kerimî, kısa bir süre sonra İstanbul'a gidecek, başta Ahmet Mithat Efendi olmak üzere Türk edebiyatının ve siyasetinin önemli şahsiyetleriyle tanışma imkanı elde edecektir. XX. yüzyılın başında patlak veren Balkan Savaşlarını izlemek üzere geldiği Türk topraklarında savaşın tüm zorluklarına ve yıkımına şahit olan Kerimî, yazılarında Türk ordusunun içinde bulunduğu şartları İdil-Ural Türklerine aktarmıştır. İşte böyle bir siyasi ve fikri ortamda yetişen Fatih Kerimî yazılarını kaleme alırken Tatar Türkçesinden ziyade İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, işde, fikirde birlik" ülküsüne paralel sadeleştirilmiş bir Osmanlı Türkçesi kullanmıştır.

İncelediğimiz eserlerin malzemesi üzerinde gerçekleştirilen dil incelemesi sonucunda ses bilgisi, biçim bilgisi, söz varlığı ve üslup alanlarında elde ettiğimiz sonuçları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Çalışmamızı söz varlığı açısından incelediğimizde toplam 27.991 kelime, ek ve gramer yapısı tespit edilmiştir. *Hıyalmı Hakıykatmi* adlı romanda Tatarca unsurların ağırlıkta olduğu gözlenmektedir. Bu, yazarın eserini belli bir muhitin okuması isteğiyle kaleme aldığını göstermektedir. Buna mukabil *Andan Bundan*'da yazar siyasî, ictimai, ekonomik pek çok fikri konuya değinmiş, bu amaçla da eserinin geniş kitlelere ulaşması kaygısı taşıdığından söz konusu eserini sadeleştirilmiş bir Osmanlı Türkçesiyle kaleme almıştır.

2. Kerimî'nin eserleri incelendiğinde imla bakımından ilk dikkati çeken hususiyet, metinlerin tamamına hakim olan Osmanlıca etkisidir. Osmanlı Türkçesi imla hususiyetlerinin başlıca özelliklerini metinlerimizde görmemiz mümkündür.

3. İmla konusunda bir diğer önemli husus yazarın bilhassa Rusça kelimeleri standart imla dışında konuşma dilindeki şekilleriyle yazmasıdır. Pek çok kelime okunduğu gibi yazılmış ve bu yolla söz konusu Rusça kelimeler konuşma diline yaklaştırılmaya çalışılmıştır.

4. Söz varlığı açısından metinde 209'u özel ad olmak üzere toplam 4359 kelime tespit edilmiştir. İncelemede bu 209 özel adın dışındaki 4359 kelime söz varlığı olarak esas alındı. Bunun 3705'ini isimler, 654'ünü ise fiiller oluşturmaktadır. İsimler genel toplamın %85'ini, fiiller ise %15'ini oluşturmaktadır.

Toplam söz varlığı içinde alıntı kelimelerin sayısı 1950'dir. Bu rakamın 1741'i Arapça-Farsça, 160'ı Rusça, 49'u ise Batı kaynaklı kelimelerdir. Geriye kalan 2409 kelime ise Türkçedir.

Bu verilerden hareketle toplam söz varlığının %55,2'si Türkçe kelimelerden oluşmaktadır. Alıntı kelimeler ise toplam söz varlığının %44,8'ini kapsamaktadır. Alıntı ögelerin %89,2'sini Arapça-Farsça, %8,2'sini Rusça, %2,5'ini ise Batı kaynaklı kelimeler oluşturmaktadır.

Alıntı kelimelerin toplam söz varlığının hemen hemen yarısını oluşturduğu dikkat çekmektedir. Yazarın bilinçli bir refleksle Arapça ve Farsça kelimeleri yoğun olarak kullanması Osmanlı Türkçesine yakın bir dil kullanmayı tercih etmesiyle açıklanabilir.

5. Kelime türü bakımından incelendiğinde metinlerimizde sıklık bakımından ilk sırayı 3705 kelimeyle isimler almaktadır. Bununla birlikte kelimeler türlerine göre incelendiğinde sıklık bakımından ilk sırada fiiller, ikinci sırada bağlaçlar, daha sonra da edatlar yer almaktadır.

6. Yazarın metinlerde kullandığı isimler arasında sıklığı en yüksek olanları *millet* (131 kez), *kız* (124 kez), *vakit* (114 kez), *diputat* (110 kez), *Müslüman* (100 kez), *imam* (97 kez), *hıdmet* (79 kez), *fikir* (75 kez) ve *cemiyet* (71 kez) kelimeleridir. Yazarın kullandığı

kelimelere dikkat edilirse toplumsal hayata yönelik kelimelere daha fazla yer verdiği dikkat çekecektir. Bunda yazarın yetiştiği kültürel ve siyasal muhitin etkisi çok büyüktür. Bütün ömrünü Tatarların ilerlemesine ve aydınlanmasına adanmış yazar eserlerinde çoğunlukla *fikir*, *terakki*, *gazete*, *jurnal*, *mütalaa*, *millet*, *terakkiyat-ı fikriye* ve *maneviye* gibi kelimelere yer vermiştir. Tüm bu kelimeler, yazarın fikri dünyasını ve eserlerinin muhtevasını anlamamız açısından da ayrıca önem arz etmektedir.

7. Yazarın eserlerinde sıklığı en fazla olan fiiller *ol-* (677 kez) fiilidir. Bunun yanı sıra metinlerde *ol-* fiilinin yanında *bul-* (76 kez) fiilinin kullanılması üzerinde durulması gereken bir başka konudur. Bunların dışında *it-* (615 kez), *i-* (155 kez), *al-* (122 kez), *bil-* (97 kez) fiilleri sıklığı yüksek olan fiillerdir. Yazarın *bul-* fiilinden ziyade *ol-* fiilini tercih etmesi onun Osmanlı Türkçesine yakın bir dil kullanma arzusuyla paralellik göstermektedir.

8. Zamirler bakımından metinlerde en sık kullanılan kelime, *kendi* (208 kez) dönüşlülük zamiridir. Onu *biz* (158 kez), *üz* (115 kez), *ben* (63 kez) ve *siz* (49 kez) zamirleri izlemektedir. Burada dönüşlülük zamirlerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı dikkat çekmektedir.

9. Yazarın dili kullanımı açısından sıklıkla başvurduğu bir diğer kelime türü ise bağlaçlardır. Bağlaçlar sıklık bakımından ele alınırsa ilk sırada *ve* (1413 kez) bağlacı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra *hem* (81 kez) ve *lakin* (49 kez) bağlaçlarının da yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

10. Kelime türleri arasında sıklık bakımından göze çarpan bir diğer yapı ise edatlardır. Metinlerde en çok *gibi* (1465 kez), *de* (234 kez) ve *da* (165 kez) edatlarının kullanıldığı görülmektedir. Metinlerimizde edat türü az olmakla birlikte sıklık bakımından büyük bir yekun tutmaktadır.

11. Metinlerde tespit ettiğimiz bazı ses, şekil ve ağız özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- ✓ Standart Tatar Türkçesinde 1. çokluk şahıs iyelik eki *-bız*, *-bız* ekleri iken, metinlerde bu ekin yanı sıra *-mız*, *-mız* ekleri de kullanılmıştır.

- ✓ Standart Tatar Türkçesinde 2. çokluk şahıs iyelik eki *-ğız, -gız* ekleri iken, metinlerde bu ekin yanı sıra *-ñız, -ñiz* ekleri de kullanılmıştır.
- ✓ Tatar Türkçesinde şahıs zamiri menşeli 1. teklik şahıs eki olan *-mın, -mın* ekinin yanı sıra *-ım, -im, -um, -üm* ekleri de kullanılmıştır.
- ✓ Standart Tatarcada 1. ve 2. çokluk şahıs zamirleri *bız* ve *sız* iken metinlerde *biz* ve *siz* şekilleri de görülmektedir.
- ✓ Bugünkü Tatar Türkçesinde *-ğız, gız* şeklinde kullanılan 2. çokluk şahıs iyelik ekinin metinlerde *-ñız, -ñiz* şekilleri de kullanılmıştır.
- ✓ Bugünkü Tatar Türkçesinde *-ğa, -ge, -ka, -ke, -a, -e* şeklinde görülen datif ekinin metinlerde çoğunlukla *-a, -e* şekilleri de kullanılmıştır.
- ✓ Tatar Türkçesinde *-açak, -eçek* ekiyle yapılan gelecek zamanın *-esi* şekli de metinlerde az olmakla birlikte kullanılmaktadır.
- ✓ Kelime başı *y- / c-* kullanımı bakımından metinlerde hem *c-*'li hem de *y-*'li kullanımlar tespit edilmiştir. Bununla birlikte kelime başında *y-*'li kullanımların *c-*'li kullanımlara göre daha fazla olduğu göze çarpmaktadır.

12. Çalışmamızın ortaya koyduğu en önemli tespit Fatih Kerimî'nin *Hıyalımı Hakıykatımı* adlı eserinde karşımıza çıkan *karışık dilli* unsurlardır. Eserin 1908'de yazılmış Klasik Arap harfli nüshası ile 1996'da yazılan Kiril harfli nüshası karşılaştırıldığında *ol-* fillinin kimi zaman *ol-* kimi zaman da *bul-* şeklinde imla edildiği görülmüştür. Eserin transkripsiyonunda söz konusu karışık dilli öğeler dipnotlar halinde verildiği gibi aşağıdaki tabloda da toplu halde listelenmiştir:

Hıyalımı Hakıykatımı (Kazan-1908) Klasik Arap Harfli Metin	Hıyalımı Hakıykatımı (Kazan-1996) Kiril Harfli Metin
oldı (9)	Buldı
oldığından (10)	Buldıgınnan
olan (12)	Bulğan
tüşmez (35)	Tüşmes
taptalmaz (39)	Taptalmas
ülgürmez (54)	Ülgirmes
olup (63)	Bulıp
olmadığından (63)	Bulmadıgınnan
oldığından (75)	Buldıgınnan
olan (77)	Bulğan
oldığını (77)	Buldıgın
var (78)	Bar
olduklarını (80)	Buldukların

olarak (84)	Bularak
varaçağ (89)	Baraçağ
olup (92)	Bulıp
olan (94)	Bulğan
bilen (101)	bilgen
varlığını (105)	Barlığını
Piterburga (113)	Piterburgka
olup (116)	Bulıp
olan (119)	Bulğan
var (123)	bar
varlığını (127)	Barlığını
olup olmav (129)	bulıp-bulmav
olmadı (137)	Bulmadı
olan (138)	bulğan
oldı (140)	buldı
olmuş (141)	bulmuş
virdi (147)	birdi
varup (155)	barıp
olup (158)	bulıp
virsün (159)	birsün
uturmaz (159)	utırmas
degil mi (160)	tügilmı
virdikden (161)	birdikinnen
oldığından (175)	uldığınnan
oldığını (185)	buldığın
olup (192)	bulıp
oldığını (194)	buldığın
oldığından (206)	buldığınnan
var (207)	bar
olup (207)	bulıp
Piterburga (207)	Piterburgka
oldığını (218)	buldığın
oldığı (242)	buldığı
var (257)	bar
tilemez (260)	tilemes
tilemez (264)	tilemes
virilmekde (267)	birilmekte
virile (270)	birile
olsa (271)	bulsa
olsa (275)	bulsa
virdikde (278)	birdikde
olup (281)	bulıp
olup (285)	bulıp
olup (290)	bulıp
olup (300)	bulıp
oldı (303)	buldı
almazsınız (305)	almassınız
oldığını (313)	buldığın

olan (316)	bulğan
olmaz (316)	bulmas
olmaz (317)	bulmas
oldukça (355)	buldikça
var (356)	bar
oldığından (357)	buldıgınnan
olup (364)	bulıp
oldığını (371)	buldıgın
virdi (372)	birdi
virüp (374)	birip
virilmekde (377)	birilmekde
olup (377)	bulıp
olan (383)	bulğan
var (385)	bar
olarak (386)	bularak
olup (392)	bulıp
olarak (395)	bularak
virdi (396)	birdi
var (403)	bar
olmuşdur (405)	bulmıştır
olmuşdır (418)	bulmıştır
var (441)	bar
var (444)	bar
var (454)	bar
olup (461)	bulıp
olup (469)	bulıp
vardır (472)	bardır
olan (472)	bulğan
olup (482)	bulıp
virdiklerini (484)	birdiklerin
olup (486)	bulıp
olmuşdur (488)	bulmıştır
olmasa (493)	bulmasa
var (511)	bar
kismez (512)	kismes
olaçak (513)	bulaçak
varmayaacağını (514)	barmayaçağın
kırmezden (535)	kirmesden
olan (624)	bulğan
Piterburga (637)	Piterburgka
virdik (640)	birdik
olup (662)	bulıp
olarak (694)	bularak
olup (699)	bulıp
oldı (700)	buldı

Tabloya göre;

- *ol-* / *bul-*: Toplam 63 fiilin bir taraftan *ol-*; diğer taraftan da *bul-* şeklinde imla edildiği tespit edilmiştir.
- *-a* ; *-ğa* / *-ka*: 3 örnekte *-a* ve *-ğa* / *-ka* datifinin birlikte kullanıldığı görülmüştür.
- *-GAn/-An* partisipi bakımından 11 örnekte her iki şeklin de kullanıldığı belirlenmiştir.
- *var-/bar-*: 2 örnekte hem *var-* hem de *bar-* fiillerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.
- *var* / *bar*: 12 örnekte bir taraftan *var* bir taraftan da *bar* kelimesinin kullanıldığı tespit edilmiştir.
- *vir-* / *bir-*: 11 örnekte her iki kullanım da tespit edilmiştir.
- *-mAz/-mAs*: Bilindiği gibi kelime veya ek sonundaki sedalı ünsüzlerin sedasızlaşması hadisesi Çağataycanın en tipik ses hususiyetlerinden biridir. Bu itibarla metnimizde olumsuzluk ifade eden *-maz* eki 11 yerde *-mas* şeklinde imla edilmiştir.

Bu verilerden hareketle; metinlerde Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesinin imla hususiyetleri bir arada yer almaktadır. Türkoloji literatüründe *olga-bolga* dili olarak adlandırılan ve sayısız çalışmaya konu olan bu tabir bugün hâlâ tartışılmakta ve yeni çalışmalara, makalelere konu olmaktadır.

ol- ve *bul-* fiillerinin kullanım oranlarına dikkat edildiğinde *ol-* fiilinin yoğun bir şekilde kullanılmasında yazarın yetiştiği muhitin, fikri yapısının ve siyasî görüşlerinin etkisi göz ardı edilemez.

Ayrıca XVII. ve XVIII. yüzyıllarda etkisi azalan Çağatay Türkçesine karşılık Osmanlı Türkçesinin bir yazı dili olarak bölgede adeta bir cazibe merkezi oluşturması etkili olmuştur. Yazı dilindeki bu etkileşim kültürel ve siyasal alanlarda da İstanbul ve Kazan arasındaki münasebetleri geliştirmiştir. XIX. ve XX. yüzyıllarda baş gösteren ceditçilik akımının da tesiriyle İdil-Ural coğrafyasında yetişen aydınlar bu iki kültür muhiti arasındaki etkileşimin artmasına büyük katkı sağlamışlardır.

13. Yazarın üslubunu ortaya koymak için en çok kullandığı kelime grupları sıfat ve isim tamlamalarıdır. Yazar tasvirlerini daha görünür kılmak için sıfat tamlamalarını yoğun bir şekilde kullanmıştır.

14. Anlatım teknikleri bakımından yazarın üslubu incelendiğinde, en fazla Betimleme Yoluyla Anlatım, Tahkiyeli Anlatım ve Açıklamalı Anlatım yolunu tercih ettiği görülmektedir. Bilhassa muhtelif konuları barındıran, fikri yazıların yer aldığı *Andan Bundan* adlı eserde yazar didaktik bir kaygı taşıdığından açıklamalı anlatım metodunu tercih etmiştir. *Hıyalını Hakikatını*'de ise belli bir kurgu ve olay hikaye edildiği için tahkiyeli ve tasvirli anlatım metodu kullanılmıştır.

15. Yazar eserlerde halk arasında çok kullanılan atasözü ve deyimlere de yer vermiştir: *İyne taşlasañ yirge tüşmez* “İğne atsan yere düşmez.” gibi.

16. Türkiye’de Fatih Kerimî’nin eserleriyle ilgili muhtelif çalışmalar var olmakla birlikte bunların sayısı yeterli değildir. Bununla birlikte ülkemizde yazarın eserlerini bilimsel bir disiplinle ele alan herhangi bir doktora çalışması yapılmamıştır. Bu bakımdan Fatih Kerimî ile ilgili böyle bir çalışmanın söz konusu boşluğu doldurmaya yönelik bir katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

- ABDULLAYEV, E. Z. (1996). *Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ABDULLİN, İ.A., VAHİTOVA, S.B., GAZİZOVA, F.M., GAYNANOVA, L.R., GANİYEV, F.E., MÖHEMEDİYEV, M.G., HANBİKOVA, Ş.S., EHMETİYANOV, R.G., AHUNCANOV, G.H., MİNGULOVA, R.R., (1977-1981). *Tatar Tiliññ Añlatmalı Sözlüğü, I-III. Tomda*. SSSR Fenner Akademiyesi Galimcan İbrahimov İsimindegi Tıl, Edebiyat hem Tarih İnstitutı, Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- ABDURRAHMAN, K. (1920). *Sultan Rahmankillî, Rusça-Tatarca Mükemmel Sözlük= Poliny Russko-Tatarski Slovar*, Kazan: Neşriyat-ı Şirketî Asr.
- AÇIKGÖZ, H. (1997). “Türklerin Kullandığı Alfabelerden Kril Alfabesi, *Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı I*, sayı 15, Mayıs-Haziran.
- AÇIKGÖZ, H., AHMEDJANOV, R., GANİYEV, F.(1997). *Tatarca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ahmet Veli Menger Vakfı Yay.
- ADALI, O. (Ed.). (1986). *Büyük Larousse*. (Vols.1-24). İstanbul: Milliyet Yay.
- AGİŞEV, İ.M., BİYİŞEV, E.G., ZEYNNULİNA, G.D., İŞMÖHEMETOV, Z.K., KUSİMOVA, T.H., URAKSİN, Z.G., YARULLİNA, U.M. (1993). *Başkort Tiliññ Hüzlüğü, I-II*, Moskova: Russkiy Yazık.
- AHİNCANOV, S. M. (2009). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, İstanbul: Selenge Yay.
- AKI, S. K. (2013). *Ali Asgar Kemal'in Tiyatro Eserleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- AKPINAR, Y. (2001). “*Gaspıralının Türk Diline Bakışı*” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 12/1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 385-408.
- AKPINAR, Y. (2003). *İsmail Gaspıralı I (Roman ve Hikayeleri)*, İstanbul: Ötüken Yay.
- AKPINAR, Y. (2004). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri II Fikrî Eserler*, İstanbul: Ötüken Yay.
- AKAR, A. (2010). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yay.
- AKSOY, H. (Ed.).(2002). *İslam Ansiklopedisi*. (Vols.1-44). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- AKTAŞ, Ş. (1998). *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Ankara: Akçağ Yay.
- ALKAYA, E. (2007). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*, Elazığ: Manas Yay.
- ALKAYA, E. (1998). “Tataristan’da Dil ve Alfabe Meselesi Üzerine”, *Türk Dili* (562), 293-299.

- ALKAYA, E. (2008a). *Sibirya Tatar Türkçesi*, Ankara.
- ALKAYA, E. (2008b). “Eski Türkçe –qına Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish Turkic*, Vol. 3 / 4, 43-72.
- ALP, A. (2011). *Kazan Tatarları Arasında Milliyetçilik Akımı*, Ankara: Berikan Yay.
- ARAT, R. R., TEMİR, A. (2002). “Türk Şivelerinin Tasnifi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, cilt 2, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 224-247.
- ARAT, R. R. (1987). *Makaleler*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- ARAT, R. R. (1970). “Kazan Hanlığı”, *İslam Ansiklopedisi VI*, 1970, 505–552.
- ARAT, R. R. (1970). “Matbuat”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 380-393.
- ARAT, R. R. (2007). *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ARAT, R. R. (1979) *Kutadgu Bilig III İndeks*, Haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- BANGUOĞLU, T. (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- BASKAKOV, A.N., GOLUBEVA, N.P., KAMİLEVA, A.A., LYUBİMOV, K.M., SALİMZANOVA, F.A., YUSİPOVA, R.R. (1994). *Turetskiy-Russkiy Slovar*, Moskva: Multilingual Yay.
- MUSTAFAYEV, E.-E.M., ŞÇERBİNİN, B. G. (1996). *Russko-Turetskiy Slovar*, Moskva: Multilingual Yay.
- BATTALOĞLU, S. A. (1999). “Kazan Cumhuriyeti”, *Türk Yurdu*, sayı 185 - 24, Ankara, 258-262.
- BAUFMAN, F. R. (2002). “Rusya’nın Türk Bölgelerinde Yayılması”, (çev. Nasuh Uslu), *Türkler*, Cilt 18, Ankara.
- BAYAZİTOV, F. S. vd. (1993). *Tatar Tiliñiñ Dialektologik Süzligi*, SSSR Fenner Akademiyesi G. İbrahimov İsimindegi TİL, Edebiyat hem Tariyh İnstitutı, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- BAYKARA, T. (2007). *Türk Kültürü*, 3.bs., İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- BAYRAKTAR, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- BİLGEGİL, K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yay.
- BİNARK, N. (1997). “Finlandiya’da Yaşayan Kazan Türkleri”, *Yeni Türkiye Özel Sayı*, 3(16), 7/8, 1483-1487.

- BORHANOVA, N. B., MAHMUTOVA, L.T., SADIYKOVA, Z.R., YAKUPOVA, G.K. (1969). *Tatar Tiliniñ Dialëktologik Süzlügi*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- BORHANOVA, N. B., ve diğerkleri (2002). *Tatar Grammatikası II Morfologiya*, Kazan.
- BURAN, A., ALKAYA, E. (2010). *Çağdaş Türk Lehçeleri*, 7. baskı, Ankara: Akçağ Yay.
- CAFEROĞLU, A. (2000). *Türk Dili Tarihi I-II*, İstanbul: Enderun.
- CAFEROĞLU, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- CİHANGİR, E. (1997). “İdil-Ural Bölge Türklüğü ve Tataristan”, *Yeni Türkiye, Özel sayı* 3(16) 7/8.97, 1463-1468.
- CZEGLÉDY, K. (2009). *Gündoğusundan Günbatısına Bozkır Halklarının Göçü*, (Çev. Günay KARAAĞAÇ), İstanbul: Kesit Yay.
- ÇAĞATAY, S. (1950). *Türk Lehçeleri Örnekleri (VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- ÇAĞATAY, S. (1972). *Türk Lehçeleri Örnekleri II (Yaşayan Ağız ve Lehçeler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- DAVLETOV, T. B. (2006). “Tanzimat Edebiyatının Tatar Edebiyatına Etkileri”, *TÜRKSOY Türk Dünyası Kültür, Sanat, Bilim, Haber ve Araştırma Dergisi*, (19, Nisan 2006), 35-37.
- DAVUTOV, R. N., NURULLİNA, N. B. (1986). *Sovet Tatarstanı Yazuvçıları*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- DELİCE, H. İ. (2003). *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi.
- DELİÖMEROĞLU, Y. (1997). “Tatarlar ve Tataristan”, *Yeni Türkiye, Özel Sayı* 3(16) 7/8.97, 1430-1445.
- DEMİR, N., YILMAZ, E. (2012). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay.
- DENY, J. (2004). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları*, çev. Oytun Şahin, Ankara: Türk Dili Kurumu Yay.
- DEVELİ, H. (1997). “Türkiye Türkçesi ile Tatarca Arasındaki Ses Denklikleri Üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 73-99.
- DEVELLİOĞLU, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DEVLET, N. (1999). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905–1917)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- DEVLET, N. (1981). “Rusya Türklerinde Milliyetçilik Şuurunun Gelişmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.14, 148-160.

- DEVLET, N. (1998). *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi-1917-1919)*, İstanbul: Ötüken Yay.
- DEVLET, N. (2002). “Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri”, *Türkler*, C. 20, Ankara.
- DEVLET, N. (2002). “Tataristan Cumhuriyeti”, *Türkler*, C. 20, Ankara, s.48-57.
- DEVLET, N. (1996). “20. Yüzyılda Tatarlarda Millî Kimlik Sorunu”, *Belleten* 60(227) 4.96, 191-202.
- DEVLETŞİN, T. (1981). *Sovyet Tataristanı*, çev. Mehmet Emircan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- DEVİRİM, H. (Ed.).(1990). *Meydan Larousse*. (Vols. 1-12) İstanbul: Meydan Gazetecilik Yay.
- DIETRICH, A. P. (2001). *Slovar Lingvistiçeskix Terminov*, İstanbul: Multilingual Yay.
- DİLÇİN, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ECKMANN, J. (2003). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ECKMANN, J. (2003). *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: Akçağ Yay.
- EDİSKUN, H. (2010). *Türk Dilbilgisi*, 12.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EXMETCANOV, M. (1999). “Fatix Kerimi Mirasına Yaña Sexifeler”, *Kazan Utları*, 1999/6, s. 177-189.
- EKER, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yay.
- ERCİLASUN, A.B. (Editör). (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ERCİLASUN, A.B. (Editör). (2006). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri: Fiil-I Basit Çekim (KTLG-F)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ERCİLASUN, A.B. (Editör). (2007), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yay.
- ERCİLASUN, A.B. (2004). *Başlangıçtan 20. Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay.
- ERCİLASUN, A.B. (2007a) “Köktürkçe ile Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler” *Makaleler*, (Haz. Ekrem ARIKOĞLU), Ankara: Akçağ Yay., 113-118.
- ERCİLASUN, A.B. (2007b). “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses” *Makaleler*, (Haz. Ekrem ARIKOĞLU), Ankara: Akçağ Yay., 347-352.
- ERCİLASUN, A.B. (2011). “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- ERCİLASUN, A.B. (1996). *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ERCİLASUN, A.B. (2011). *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yay.
- ERDAL, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden, Brill.
- ERGİN, M. (2002). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yay.
- GABAIN, A. V. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- GALİULLİN, T., YARULLİNA, R. (2007) “Tatar Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, cilt 9, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- GANİEV, F., AHMETYANOV, R., AÇIKGÖZ, H. (1997). *Tatarça-Törükçe Sözlük*, Kazan-Moskova: İnsan Neşriyatı.
- GAYNEDDİN, M. (2000). “Yaña Medeniyatıbizniñ ‘Baş Konstruktorı’”, *Kazan Utları*, 3/2000 s. 182-185.
- GENCAN, T. N. (2001). *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç Yay.
- GÖKÇEK, F. (1998). “Tatar Edibi Fatih Kerimî ve İstanbul Mektupları Adlı Eseri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 5, 77-86.
- GÖKÇEK, F. (1999) “Ahmet Mithat Efendi’den Fatih Kerimî’ye Mektuplar”, *İlmi Araştırmalar*, S. 8, 315-323.
- GÖKSEL, A., KERSLAKE, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London and New York: Routledge.
- GRØNBECH, K. (2000). *Türkçenin Yapısı*, çev. Mehmet Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- GRØNBECH, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch*, Kopenhagen: Einer Munksgaard.
- GÜL, B. (2000). “Kazan Tatarlarında Kişi Adları”, *Türkbilig*, (1)4 219-228.
- GÜLENSOY, T. (2010). *Türkçe El Kitabı*, 6.bs., Ankara: Akçağ Yay.
- GÜLSEVİN, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- GÜNER, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yay.
- GÜNEŞ, S. (2004). *Türk Dili Bilgisi*, İzmir: Çağlayan Matbaası.
- GÜRSOY-NASKALİ, E. (1996). “Sovyet Türk Edebiyatı”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, cilt I, sayı 1, 54- 64.
- GÜRSOY-NASKALİ, E. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- HACIEMİNOĞLU, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- HAKİMCANOV, F. (2001). “Tatar Dili”, *TÜRKSOY Türk Dünyası Kültür, Sanat, Bilim, Haber ve Araştırma Dergisi*, 1 (2, Ocak 2001), 39-42.
- HANBİKOVA, Ş. S., SAFİULLİNA, F.S. (1999). *Sinonimnar Sözlüğü*, Kazan: Hëtir Neşriyatı.
- HİSAMOVA, F.M. (2006). *Tatar Tili Morfologiyesi*, Kazan: Megarif Neşriyatı.
- HOIBERG, Dale H. (Ed.). (2000). *AnaBritannica*. (15th ed. Vols.1-22). İstanbul: Ana Yay.
- İBRAHİMOV, S. M. (1976). *Tatar Tiliinde Sintaksik Sinonimner*, Kazan.
- İMAMOF, V. (1996). “Tatarların Gizli Tarihi”, (Çev. Mehmet Temizkan), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (1), 245-252.
- İNALCIK, H. (1997). “Türklük ve Tatarlık: Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı”, *Yeni Türkiye, Özel Sayı*, 3 (16), 7/8, 1505-1509.
- İNAN, A. (1963-1964). “Rus Sovyet Sömürgelerinde Türk Dili ve Edebiyatı Meseleleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, Cilt II, sayı 21, 108-113.
- İSENBET, N. (1989). *Tatar Tiliññ Frazïologik Sözlüğü*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- KAFESOĞLU, İ. (2005). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yay.
- KAMALIEVA, A. (2007). “20. Yüzyılın Başlarında Tatar Edebiyatını Etkileyen Akımlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2007-2 (171, Kasım-Aralık,2007), 89-94.
- KANAR, M. (2007). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Derin Yay.
- KANLIDERE, A. (2003). “Kazan Tatarları Arasında Tecdit ve Cedit Hareketi (1809-1917)”, *Türkiye Günlüğü*, (73), 181-192.
- KARAAĞAÇ, G. (2009a) “Edat Üzerine Düşünceler”, *Dil Tarih ve İnsan*, İstanbul: Kesit Yay., s. 267-279.
- KARAAĞAÇ, G. (2009b). *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yay.
- KARAAĞAÇ, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yay.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yay.
- KARAHAN, L. (1999). *Türkçede Söz Dizimi (Cümle Tahlilleri)*, 6. bs., Ankara: Akçağ Yay.
- KARAHAN, L. (2010). *Türkçede Söz Dizimi*, 15. bs., Ankara: Akçağ Yay.

- KARAMANLIOĞLU, A. F. (2002). *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor*, 5.bs., İstanbul: Beşir Kitabevi.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (2002). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KARTALCIK, V. (2008). *Şerif Kemal'in Romanları "Akçarlar" ve "Taş Atkanda" Üzerine Dil İncelemesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- KASAPOĞLU-ÇENGEL, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri-Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kâşgarlı MAHMUD (2006). *Divanü Lûgati't-Türk I*, 5. bs., (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kâşgarlı MAHMUD (2006). *Divanü Lûgati't-Türk II*, 5. bs., (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kâşgarlı MAHMUD (2006). *Divanü Lûgati't-Türk III*, 5. bs., (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kâşgarlı MAHMUD (2006). *Divanü Lûgati't-Türk IV*, 5. bs., (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KERİM, A., KERİM, L. (1996). *Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük*.
- KERİMİ, F. (1902). *Avrupa Seyaxetnamesi*, Petersburg.
- KERİMİ, F. (2000). *Şexisleribiz (Fenni-Biografik Cıyıntık)*, Kazan: Ruxiyat Neşriyatı.
- KERİMİ, F. (1985). "İsmail Bey Gaspirinskiy-Tercüman Gazetesi ve Yirmi Senelik Devamının Dua Meclisi", (Haz. Zafer Karatay), *Emel*, sayı 149, 5-14.
- KERİMİ, F. (1996). *Morza Kızı Fatıyma*, (Çev. M. V. Gaynetdinov), Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- KERİMİ, F. (2001). *İstanbul Mektupları*, (Çev. Fazıl Gökçek), İstanbul: Çağrı Yay.
- KERİMİ, F. (2001). *Avrupa Seyahatnamesi*, (Çev. Fazıl Gökçek), İstanbul: Çağrı Yay.
- KERİMİ, F. (2004). *Kırım'a Seyahat*, (Çev. Hayri Ataş), İstanbul: IQ Yay.
- KİRİŞÇİOĞLU, F. (2004). "Kazan Hanlığı'nın İşgalinden Sonra Sibirya'da Dil Politikaları", *1552 ve Sonrası Kazan'ın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni 15 Ekim 2002*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 37-44.
- KLYASHTORNYJ, S. G. (1997). The Polovcian problem: the Central Asian aspect (I)", (çev: Cihan Çakmak). *Türk Kültürü*, 2013/2 (Güz). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1997).

- KLYASHTORNYJ, S. G. (2005) “The Polovcian Problem (II): Qıpçaqs, Comans, And Polovcians”, (çev: Cihan Çakmak), *Türk Kültürü*, 2013/2 (Güz). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 2005).
- KOLCU, A. İ. (1994). *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*, Ankara: Salkımsöğüt Yay.
- KORKMAZ, Z. (2007a). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KORKMAZ, Z. (2007b). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KORKMAZ, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay.
- KÖSOĞLU, N. (Redaktör). (2001). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Çağdaş Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım), Tatar Edebiyatı (17, 18, 19. cilt)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- KURAT, A. N. (2002). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Murat Kitabevi.
- KURAT, A. N. (2001). “Altın Ordu Devleti”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Cilt 1, sayı: A-32, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., 539-550.
- KURBATOV, H. R., MAHMUTOVA, L.T., SMOLYAKOVA, L.P., TENİŞEV, E., R. (1969). *Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy Yazık*, Moskva: İzdatelstvo “Nauka”.
- KURBATOV, H. (1971). *Hezerge Tatar Edebi Tiliññ Stilistik Sistemasi*, Kazan.
- KURDAKUL, Ş. (1992). *Çağdaş Türk Edebiyatı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KUZEYEV, R. G. (2005). *İtil-Ural Türkleri*, (çev. Arif Acaloğlu), İstanbul: Selenge Yay.
- MARAŞ, İ. (1997). “Tatar Cedidçiliği ve Bugünkü İdil-Ural Bölgesine Bir Bakış”, *Yeni Türkiye, Özel Sayı 3(16)* 7/8.97, 1452-1462.
- MARAŞ, İ. (1997). “İdil-Ural Bölgesinin Dini Problemleri”, *Yeni Türkiye, Özel Sayı 3(16)* 7/8.97, 1475-1482.
- MEHDİYEYEV, M. (2007). “Tatar Dergileri”, (çev. Vedat Kartalcık), *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı 13, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 155-170.
- MERDANOV, R., MİNNÜLLİN, R. REXİMOV, S. (2000). *Fatıyx Kerimi*, Kazan: Ruxiyat Neşriyatı.
- MUSTAFAYEV, E., Şerbinin, V. G. (1996). *Büyük Rusça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Multilingual Yay.
- NADELYAEV, V. M. ve diğerleri. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*, İzdatelstvo Nauka, Leningrad.

- ORKUN, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ÖNER, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ÖNER, M. (2001). “İslah Edilmiş Arap Alfabetesi ve Huca Bedî’-nin Derlediği Tatar Ata Sözleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10/Özel Sayı: Üzbek Bayçura, 213-313.
- ÖNER, M. (1997). “Şairini Bayrak Yapan Ülke: Tataristan”, *Yeni Türkiye, Özel Sayı*, 3(16) 7/8.97, 1469-1474.
- ÖNER, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2009.
- ÖNER, M. (1999). “I. Bakû Türkoloji Kongresinde İdil-Ural Türkleri”, *1926 Bakû Türkoloji Kongresi’nin 70. Yıl Dönümü Toplantısı*, Ankara: Türk Dil Kurumu, , 13-25.
- ÖNER, M. (2011).” -matı Gerundiyumu Hakkında”, *Türkçe Yazıları*, İstanbul: Kesit Yay., 67-75.
- ÖZBAY, H. (1994). *Çolpan’ın Şiirleri (Metin- Aktarma- İnceleme)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ÖZKAN, F. (1994). *Abdullah Tukay’ın Şiirleri: İnceleme, Metin, Aktarma*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- ÖZKAN, F. (1997). *Osmaniye Tatar Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ÖZKAN, F. (1996). “XX. Yüzyılda Tatar Şiiri”, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.531, 1044-1080.
- ÖZKAN, F. (1996). “Bugünkü Türk Lehçelerinde İletişimi Zorlaştıran Kelimeler”, *III. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 883-889.
- ÖZKAN, F. (1997). “Kazan Tatarları”, *Yeni Türkiye, Özel Sayı*, Y.3, sayı 16 (Temmuz-Ağustos 1997), 1446-1451.
- ÖZKAN, F. (1997). Sibiry Türkleri, *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı*, Y.3, sayı 16 (Temmuz-Ağustos 1997), 1553-1557.
- ÖZKAN, F. (1992). “Abdullah Tukay’ın Halk Edebiyatı İle İlgili Düşünceleri”, *Millî Folklor*, cilt 2, sayı 16, 1992, 30-31.
- ÖZKAN, F. (1994). “Tataristanlı Yazar Batullah Muhlisoglu ve Son Romanı Süyümbike”, *Kırım*, sayı 4, 40-41.
- ÖZKAN, F. (2006). “Fatih Kerimî’nin Türk Kadınına Bakışı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 20, 101-108.
- ÖZKAN, F. (2007). “-mak, -mek Eki ile Yapılan Kalıcı İsimler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül 2004)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2277-2282.

- ÖZKAN, N. (2007). *Türk Dilinin Yurtları*, 2.bs., Ankara: Akçağ Yay.
- ÖZKAN, M., SEVİNÇLİ, V. (2012). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- ÖZTEKTEN, Ö. (2010). 18. *Yüzyılda Karışık Dilli Bir Metin Bahâdur Şâh'ın Arz-nâmesi (Batırşa Aliyev'den Çariçe Elizaveta Petrovna'ya)*, Konya: Kömen.
- ÖZTÜRK, İ. (Ed.). (1986). *Büyük Larousse*. (Vols. 1-24). İstanbul: Milliyet Yay.
- ÖZTÜRK, İ. (Ed.). (1994). *Dictionnaire Larousse*. (Vols. 1-6) İstanbul: Milliyet Yay.
- ÖZYETKİN, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitkiliklerin Dil ve Üslup İncelemesi: İnceleme, Metin Tercüme, Notlar, Dizin, Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- PAÇACIOĞLU, B. (2006). VIII- XVI. *Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara: Bizim Büro.
- PARLATIR, İ. ve diğerleri (1998). *Türkçe Sözlük 1- 2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- PEKACAR, Ç. (1999). “Kumuk Türkçesinde Fiil”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1996, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 221-235.
- RORLICH, A. A. (2000). *Volga Tatarları*, (çev. Mehmet Süreyya Er), İstanbul: İletişim Yay.
- ROUX, J. P. (2007). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, İstanbul: Kabalcı Yay.
- RUDENKO, S. İ. (2001). *Başkurtlar*, (çev. İklil Kurban), Konya: Kömen Yay.
- SAHAPOV, A. (1997). *İshaki Hem XX. Gasır Tatar Edebiyatı: Monografiya*, Kazan: Tatar Miras Kitap Neşriyatı.
- SAMİ, Ş. (1999). *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay.
- SAMİ, Ş. (2012). *Kamus-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, (Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal), İstanbul: İdeal Kültür Yay.
- SARAY, M. (2008). *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- SEG'Dİ, G. (1926). *Tatar Edebiyatı Tarixi*. Kazan.
- ŞAHİN, E. (1999). *Yurt Konulu Tatar Cırları: Giriş, Metin, Aktarma, Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ŞAHİN, E. (2003). “Kazan Tatar Türklerinin Latin Alfabeti Mücadelesi”, *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, 2003-2, 42-45.
- ŞAVK, Ü. Ç. (2002). *Kırgız Atasözleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- ŞAVK, Ü. Ç. (2011). *Ali Şir Nevayi Leyli vü Mecnun*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ŞİRİN-USER, H. (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara: Akçağ Yay.
- ŞİRİN-USER, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Konya: Kömen Yay.
- ŞİRİN-USER, H. (2001). “Ayaz İshaki’nin Mektubu”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 11, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 114.
- ŞİRİN-USER, H. (1998). *Hesen Tufan’ın Şiirleri (Giriş-Metin-Sözlük)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir..
- TAHİR, M. (1970). “Kazan Türklerinde Tahsil ve Bilim”, *Kazan*, sayı 1, Kazan, 10-13.
- TAHİR, M. (1985). “Muhammed-Fatih Kerimî (1870-1937)”, *Emel*, sayı 149, 15-16.
- Tarihî Türk Şiveleri* (1998). (çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- TAYMAS, A. B. (1966). *Kazan Türkleri: Türk Tarihinin Hazin Yaprakları*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- TAYMAS, A. B. (1963). “Kazanlı Şair Abdullah Tukay Üzerine”, *Türk Kültürü*, sayı 9, 40-47.
- TAYMAS, A. B. (1964). “Türk Dünyasında Usulü cedid Hareketi”, *Türk Kültürü*, sayı 18, 119-125.
- TAYMAS, A. B. (1965). “10 Yıl Kötürüm Halde Çalışmış Olan Kazanlı Bir Muharrir (Fatih Emirhan)”, *Türk Kültürü*, sayı 29, 27-32.
- TEKİN, M. (2006). *Roman Sanatı I*, İstanbul: Ötüken Yay.
- TEKİN, T. (1988). *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- TEKİN, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri (OTG)*, İstanbul: Kitap Matbaası.
- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 9, İstanbul 2003.
- TEKİN, T. (2005). On The History of The Labial Vowel Shifts In Tatar And Bashkir (çev. Cihan ÇAKMAK). *Türkbilig*, 2013/25 (Bahar). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 2005).
- TEKİN, T., ÖLMEZ, M. (1999) *Türk Dillerine Giriş*, İstanbul: Simurg Yay.
- TEMİR, A. (2001). “Kazan Hanlığı (1437-1552)”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Cilt 1, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 550-557.

- TEMİR, A. (2001). “Tatar Edebiyatında Şiir”, *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Muharrem Ergin’e Armağan*, yıl 28, 1-2, Ankara 1992, 241-290.
- TEMİR, A. (2001). “Kuzey Türkleri, İdil-Ural Yöresi” *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1251-1271.
- TEMİR, A. (1998). “Kıpçak Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, cilt 3, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 135-138.
- TEMİR, A. (1998). “Kuzey Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, cilt 4, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 229-258.
- TEMİR, A. (2002). “Kuzey Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, cilt 2, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 216-223.
- TEMİR, A. (2001). “Abdullah Tukay (1886-1913) -52. Yıldönümü Dolayısıyla ”, *Türk Kültürü*, sayı 31, 1965, 49-53.
- TİMURTAŞ, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, İstanbul: Enderun Yay.
- TOKER, M. (2002). “Tatar Türkçesi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (11, 2002), 59-113.
- TOPARLI, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- TOPARLI, R., VURAL, H. (2013). *Kıpçak Türkçesi*, 2. baskı, Ankara.
- TUMAŞEVA, D. G. (1978). *Hezîrgî Tatar Edebiy Tili*, Kazan: Kazan Üniversitesi Neşriyatı.
- TURAL, S. (1993). *Şahsiyetler ve Eserler*, Ankara: Ecdâd.
- TÜRK, A. T. (2011). “Kazan Utları” Dergisi 1994-2009 Yılları Arası Yazarlar İndeksi ve Yazılar Dizini”, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı 20, 65-231.
- TÜRK, A. T. (2014), *Nurihan Fettah’ın “Sızgıra Torgan Uklar” Romanı Üzerinde Dil İncelemesi(Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- TÜRKOĞLU, İ. (2000). *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858-1936)*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK.
- ULUSOY, B. (2005). “Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkeleri”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 14, 253-267.
- URMANCI, F. (2007). *Tatar Destanları*, (Aktaranlar: Vedat Kartalcık, Caner Kerimoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- USLU, A. (2004). *Tatar Edebiyatında Modern Hikâye ve Roman (XIX. Yüzyıl Sonları XX. Yüzyıl Başları)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Multilingual Yay.
- VELİYEV, M. (1990). “Tukaylar Ruhi”, *Kazan Utları*, Nu: 5, Kazan, 153-157.
- VURAL, H., BÖLER, T. (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yay.
- YAVUZARSLAN, P. (2004). *Türkçe ve Tatarcada Cümle Semantiği Açısından Öznesiz Edilgen Yapılar*, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- YELOK, V. S. (2007). *Erkin Vâhidov’un Şiirleri Üzerine Dil ve Üslûp Çalışması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YETİŞ, K. (1996). “Bir Araştırma Konusu Olarak Üslûp ve Mehmet Kaplan”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, sayı 1-2, 377-388.
- YÜKSEL, Z. (1998). “Kırım Türkleri Edebiyatı ”, *Türk Dünyası El Kitabı (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları)* , Cilt 4, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 259-301.
- YÜZİYEV, N. G., ABDULLİN, YA. T., ABİDOV, Ş.Ş.(1985). *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Cilt 2, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- YÜZİYEV, N. (2001a). “Tatar Yazılı Edebiyatı-Orta Dönem (XI-XVIII. Yüzyıl arası), (Akt. Doç. Dr. Fatma Özkan), *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Tatar Edebiyatı II*, Cilt 19, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 13-36.
- YÜZİYEV, N. (2001b). “Yeni Dönem Tatar Edebiyatı (XIII.-XIX. Yüzyıl arası), (Akt. Dr. İsmail Türkoğlu, Dr. Orhan Söylemez, Hayrat Celal), *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Tatar Edebiyatı II*, Cilt 18, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 174-182.
- YÜZİYEV, N. (2001c). “Yeni Tarihte Yeni Edebiyatı (XX. Yüzyıl), (Akt. Dr. İsmail Türkoğlu, Dr. Orhan Söylemez, Hayrat Celal), *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Tatar Edebiyatı III*, Cilt 19, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,13-30.
- ZAL, Ü. (2007). *Gurbannazar Ezizov’un Şiirleri Üzerine Dil ve Üslûp Çalışması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ZEKİYEV, M. Z. (1974). *Hezerge Tatar Edebi Tele: Sovremenniy Tatarskiy Literaturıy Yazık: Sintaks*, Kazan, Ministerstvo Prosveşçeniya RSFSR Kazanskiy Gosudarstvenniy Pedagogičeskiy Institut.
- ZEKİYEV, M. Z. (2001). “İdil Tatarları” (Akt. Mustafa Öner), *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Tatar Edebiyatı I*, Cilt 17, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 13-62.

- ZEKİYEV, M. Z. (2002). *Tatar Grammatikası-Morfologiyе*, Tom II, (Red. M. Zekiyev), II. Tom, Meskev-Kazan: İnsan-Fikr.
- ZEKİYEV, M. Z. (2002). “Bolgar Tatarların Etnogenezi ve Genel Gelişme Alanları”, (çev. Lilia Sabirova), *Türkler*, Cilt 2, 425-442.
- ZEKİYEV, M. Z. (2007). *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, (çev. D. Ahsen Batur) İstanbul: Selenge Yay.
- ZEYNALOV, F. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (çev. Yusuf Gedikli), İstanbul: Cem.
- ZÜLFİKAR, H. (1968). “Abdullah Tukay” (1886-1913)”, *Türk Kültürü*, sayı 66, 38-49.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : ÇAKMAK, Cihan
 Uyuğu : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri : 20/01/1984 Bornova
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 0 (356) 252 16 16
 Faks : 0 (356) 252 15 46
 e-posta : cihancakmak1818@gmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Doktora	Gazi Üniversitesi/ Türk Dili	Devam Ediyor
Yüksek Lisans	Ege Üniversitesi /Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2010
Lisans	Ege Üniversitesi /Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2007
Lise	Cem Bakioglu Lisesi	2002

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2013- devam ediyor	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Okutman
2010-2013	Çankırı Karatekin Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2009-2010	Ege Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2008	Mazhar Zorlu Endüstri Meslek Lisesi	Öğretmen
2008	İzmir Atatürk Kız Meslek ve Meslek Lisesi	Öğretmen

Yabancı Dili: İngilizce

Yayınlar

1. Çakmak, C. Karamanlı Türkçesine Genel Bir Bakış Denemesi I. **Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri Nevşehir Üniversitesi Yayınları**. 2, C. 2, 185-208, Ankara 2012.
2. Çakmak, C. Türkçe ve İngilizcedeki Bazı Akrabalık Adlarının Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme **VI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, Uzerler Mat., Ankara 2011, 178-192.

3. Çakmak, C. Çağdaş Türk Lehçelerinde Yalancı Eş Değer Kelimeler **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: Kongreler Dizisi**, Bişkek 2013, 71-122.
4. Çakmak, C. Karamanlı-Grek Alfabesi Üzerine **VII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, Uzerler Mat., Ankara 2012, 79-90.
5. Çakmak, C. Dîvânü Lugâti't-Türk Ve Kilisli Muallim Rıfat I. **Uluslararası Muallim Rifat, Kilis ve Çevresi Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası, Kilis 2012, 513-527.
6. Tekin, T. (2005) On The History of The Labial Vowel Shifts In Tatar And Bashkir Makaleler 3, (Haz. Emine YILMAZ-Nurettin DEMİR), Ankara: Grafiker Yayınları, s. 317-327. (Çev. Cihan ÇAKMAK), **Türkbilg**, 2013/25 (Bahar), 119-128, Ankara.
7. Klyashtornyj, S. G. The Polovcian problem: the Central Asian aspect (I) Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference (PIAC) Edit.:Árpád Berta, Szeged, Hungary: June 16-21, 1997 s.151-153. (Çev: Cihan Çakmak) , **Türk Kültürü**, 2013/2 (Güz), 173-174, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.
8. Klyashtornyj, S. G. The Polovcian Problem (II): Qıpçaqs, Comans, And Polovcians Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungary, C. 58 (3), 2005, 243 – 248. (Çev: Cihan Çakmak), **Türk Kültürü**, 2013/2 (Güz), 175-180, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.
9. Aydın E. Orhon Yazıtları (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor), Kömen Yay., Konya 2012, 208 s. ISBN:978-975-6527-97-9, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Bahar, Sayı: 12, 2013, Ankara, 291-296. (Tanıtma)
10. Çakmak, C. Türkmen Türkçesinde Görülen Yalancı Eş Değer Kelimeler **Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 5, 2014, 15-53.

Hobiler

Türk sanat müziği dinleme, Belgeseller, Yüzme, Kitap okuma.

Gazi gelecektir ...

